University of Virginia Library
HX;365.5;.S63 G.32 BR.7-12 1989
ALD Socijalizam.
PX 001 774 469

Digitized by Google

UNIVERSITY/OF
VIRGINIA
CHARLOTTESVILLE
LIBRARIES

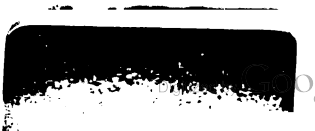

Digitized by Google

Digitized by Google

PATTERN

	TYPE SIZE	SLOT OR START
HORIZONTAL	24	1
VERTICAL	14	1
FRONT OR LABELS		
LIBRARY USE ▶	24	
CALL	24	
IMPRINT		
PANEL LINES		
COLLATE		
BINDERY USE ▶	SPECIAL PR	
	TAPE STUB	

NUMBE

Digitized by Google

9728/96

Digitized by Google

ee Rm
4X
665
.5
63

YU ISSN 0560-6675

Socijalizam

ČASOPIS
SAVEZA KOMUNISTA
JUGOSLAVIJE

7-8
1989

Digitized by Google

Izdavački savet

Vasil Tupurkovski (predsednik), članovi: Mirko Arsić, Ciril Bašković, Sulejman Bosto, Marin Buble, Momir Bulatović, Ali Dida, Đula Feher, Vojmir Franičević, Ljupčo Jokimovski, Milija Komatina, Franjo Kožul, Ivan Kristan, Milenko Marković, Radovan Radonjić, Metodi Stojkov, Milorad Timotić

Uređivački odbor

Milija Komatina (glavni i odgovorni urednik), članovi: Mirko Arsić, Atila Sam, Dejan Rebić, Franjo Kožul, Milosav Simić, Ciril Bašković, Sonja Šćepanović, Trpe Jakovlevski

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIRO »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 378.000 dinara. Za inostranstvo 756.000 dinara.

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu: SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 6081-603-15351, poštanski fah 233

Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061
Rukopisi se ne vraćaju

Odeljenje pretplate: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061, lokal 780

Štampa: RO »Sava Mihić« — Zemun, M. Tita 46—48.

Digitized by Google

YU ISSN 0560-6675

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Godina XXXII
1989. Broj 7-8

Sadržaj

HX
365.5
.S63
G.32
Br.7-12
1989

Alderman Library

MAR 16 1990

Univ. of Virginia
Charlottesville, VA

Milija Komatina
Kuda i kako od dosadašnjih socijalizama 3

Mihailo Marković
Etički problemi nauke 14

Krstan Malešević
Demokratija u socijalizmu između nužnosti i mogućnosti 28

Tatjana Đurić-Kuzmanović
Budućnost jugoslovenske privrede i društva — upravljanje krizom ili razvojem 49

Slobodan Antonić
Da li je marksizam spojiv sa istorijskom slobodom 65

Preobražaj SK

Zdravko Tomac
Savez komunista i vrijednosni sistem društvenih reformi 78

Kiro Hadži Vasilev
Problemi preobražaja Saveza komunista 89

Zoran Vidojević
Logika sistema i (ne) mogućnost reforme Saveza komunista 106

Dragomir Drašković
Socijalistički savez, politički pluralizam i demokratija 129

Međunarodne teme

Sava Živanov
Idejno-političke borbe oko perestrojke 142

Iz tradicije radničkog pokreta

Dragan Subotić
Začeci federalističkih ideja u Savezu komunista Jugoslavije 168

Prikazi

Dr Stanko Radmilović
Ekonomska kriza i društvena reforma 179

Neven Mates
Transformacija radnih vrijednosti u cijene proizvodnje 183

Jurij Bajec
Uvod u komparativnu analizu savremenih privrednih sistema 187

Digitized by Google

Содержание

Милия Коматина
Куда и как от до сих пор существующих социализмов 3

Михаил Маркович
Этические проблемы науки 14

Крстан Малешевич
Демократия при социализме между необходимостью и возможностями 28

Татьяна Дьюрич-Кузманович
Будущее югославского хозяйства и общества — управление кризисом или развитием 49

Слободан Антонич
Совместим ли марксизм с исторической свободой 65

Преобразование СК

Здравко Томац
Союз Коммунистов и ценностная система общественных реформ 78

Киро Хаджи Васильев
Существенные проблемы преобразования Союза Коммунистов 89

Зоран Видоевич
Логика системы и (не) возможность реформы Союза Коммунистов 106

Драгомир Драшкович
Социалистический союз, политический плюрализм и демократия 129

Международные темы

Савва Живанов
Идейно-политическая борьба в связи с перестройкой 142

По традициям рабочего движения

Драган Суботич
Зачатки федералистских идей в Союзе Коммунистов Югославии 168

Рецензии

Contents

Milija Komatina
In which direction and how out of former socialisms 3

Mihailo Marković
The ethical problems of science 14

Krstan Malešević
Democracy in socialism between the necessity and possibility 28

Tatjana Đurić-Kuzmanović
The future of the Yugoslav economy and society — managing the crisis or development 49

Slobodan Antonić
Is marxism compatible with the historic freedom 65

The Transformation of LCY

Zdravko Tomac
League of the Communists and the system of values of the social reforms 78

Kiro Hadži Vasilev
Fundamental problems of the transformation of LCY 89

Zoran Vidojević
Logic of the system and (im)possibility of the reform of LCY 106

Dragomir Drašković
Socialist Alliance, political pluralism and democracy 129

International topics

Sava Živanov
Ideological and political conflicts about perestroika 142

From the tradition of the labour movement

Dragan Subotić
The origins of federalist ideas in LCY 168

Reviews

Digitized by Google

Milija Komatina

Kuda i kako od dosadašnjih socijalizama

Istorija razvoja socijalizma ispletena je od očekivanih ali i neočekivanih obrta, pa i sunovrata, koji su se događali i u teoriji i u praksi. Pri svemu tome uvijek je jedno smetalo drugome — jedne posebnosti drugima a sve to opštem. Kako se nijedno nije moglo isključivati, a ni ostvarivati na način koji bi bilo koga zadovoljavao, onda se ova istorija najčešće pokazivala kao svojevrsna blokada. Ostajući na postojećim razmeđima, socijalizam se, u stvari, vrtio u krugu, čega je rezultanta njegova stagnacija, koja je, po dijalektici svake stagnacije, vodila i dovela do krize.

Talasanja sa uzletima i padovima

Idući od Marksa i Lenjina, odnosno od komunističkog i socijalističkog pokreta na tragu njihovih učenja, socijalizam se sunovraćao ka Staljinu i istomišljenicima njegova i kasnija vremena, čime je gubio revolucijom stečeni autoritet pa i pravo da se tim imenom zove.

Digitized by Google

Da bi se prevladavao taj sunovrat i izbjegli njegovi recidivi, jugoslovenski komunisti su se vraćali Marksu i Lenjinu, a to znači teorijskoj mladosti socijalističke revolucije. Vjerovalo se pri tome da će socijalizam ići ka svojoj zrelosti, zadržavajući u sebi snagu i ljepotu kakvu ima svaka mladost, pa i njegova, i da će imati više šansi da se mijenja u skladu sa novim potrebama, saznanjima i težnjama. Iz toga još sredinom ovoga vijeka je proizašlo bitno pitanje: kuda i kako od staljinizma? Naš odgovor je bio — distanciranje od državnosvojinskog monopola ili etatizma i uspostavljanje odnosa socijalističkog samoupravljanja. Taj odgovor predstavlja nesumnjivo izuzetno značajan prilog novoj komunističkoj i socijalističkoj baštini i tendenciji. Tito je sa dovoljno razloga na Devetom kongresu SKJ (1969) konstatovao da su »događaji potvrdili da dileme pred kojima su se našli jugoslovenski komunisti nijesu bile nešto slučajno, niti nešto samo naše. Pokazalo se, naime, da su to, u stvari, bile dileme daljeg razvoja socijalizma uopšte, i kod nas i u svijetu, i da se sa njima susreću i mnoge druge partije i pojedine socijalističke zemlje«.

Ali, distancirajući se od Staljina, ili još nijesmo bili dovoljno shvatili suštinu staljinizma ili nijesmo htjeli i mogli da se i u sopstvenoj praksi ogradimo od tog i takvog sistema vladavine, koji svakako kod nas nikada nije ni postojao u njegovim najdrastičnijim izrazima, ali jeste i u vidu »kulta ličnosti« (koji je primjenjivan od vrha do dna i po teritorijalnoj i po nacionalnoj strukturi) i mnogo čega drugog. U svakom slučaju, branili smo i odbranili nezavisnost zemlje, što je istorijski značajno, ali braneći se od toga, maltene da smo ostali na upravo staljinističkoj premisli da socijalizam treba da se samo brani od spoljnih i unutrašnjih neprijatelja, a ne i od sopstvenog izrođavanja.

Time se, u načelnom smislu, može objasniti što ta naša nova revolucionarna strategija (stvaranje društva socijalističkog samoupravljanja) nikada nije dovoljno jasno i koherentno sistemski fundirana niti mogla da korespondira sa realnim tokovima u cjelini nove države i društva i da se, shodno svojoj imanentnosti, samoreprodukuje. Uzroci su, razumije se, višestruki. Pomenimo, makar i ovlaš, samo neke. Samoupravljanje podrazumijeva sva prava svim slojevima društva (najširu, dakle, demokratiju), a kako je ono s razlogom projektovano kao socijalističko (jer takvo jedino i jeste okvir prevladavanja klasnih razlika), za njega nijesu mogli biti svi, pa i nijesu bili, pošto se ono začelo na tlu klasnih i svakakvih drugih podjela, uz to i u uslovima ekonomske i svake druge zaostalosti, ma koliko da upravo ono u svojoj osnovnoj ideji sadrži mogućnost svestrane i pune demokratije.

U takvoj situaciji upravljački sloj smatrao je svojom najvažnijom dužnošću da »brani« samoupravljanje od »neprija-

Digitized by Google

telja«, čime je i opravdavao zadržavanje svoje neprikosnovene arbitražne uloge a time i »dislociranost« političkog i sistema i njegove personalne vrhuške u odnosu na samoupravljanje. Osim toga, taj sloj i nije objektivno mogao i da bez ograničavanja razvija samoupravljanje (što bi značilo i da demonopolizuje politiku) i da zadrži svoj politički monopol. Dilema, koja je od početka otvorena, riješena je u korist drugog. Politokratija nije prevladavana time što je ostala u crvenoj boji već je i jačala sve do najnovijih dana. Pri svemu tome, ona i nije smatrala da čini što loše. Imajući veliki revolucionarni autoritet, ona je identifikovala svoje interese sa interesima »revolucije koja teče«, pa ako nju »bog« čuva, onda time čuva i revoluciju i njene samoupravne demokratske izraze.

U novije vrijeme socijalizam se zatalasao, pokazujući i u krizi i svakakvoj nemoći, da ima životnih sokova i snage da bude drugačiji i bolji. Iznjedrilo se novo mišljenje o socijalizmu u svijetu i odlučan zahtjev za radikalnim reformama, koje je u zavičaju sovjetske demokratije ali i staljinizma (SSSR) Gorbačov sintetizovao u pojmovima »perestrojka« i »glasnost«. Riječ je o kretanju ka »novom socijalizmu«. Ta tendencija je isto toliko snažna koliko i zakonitost održanja života na njegovoj uzlaznoj liniji. Ali u dugotrajnoj stagnaciji mnogi su lišeni smjelosti i sposobnosti za išta novo, pa ili pokušavaju da dokazuju nedokazivo — da je bolje zadržati »izboreno«, ili pokazuju »mudrost« opserviranjem grešaka što ih »neoprezni novatori« čine.

Opet se, međutim, stvar komplikuje, pa i blokira, time što na političku scenu socijalizma stupa agresivniji konzervativizam koji se sa izokrenutim pitanjem — ne kuda i kako od dosadašnjih socijalizama, već kuda i kako i od samog opredjeljenja za socijalizam — predstavlja kao snaga »civilizacijskog prevrata«, jer je oslobođena »boljševičkih« iluzija i tako osposobljena da nađe novi i pravi put. Ova zamjena pitanja na nizlaznoj liniji, posljedica je jedne ranije, a uveliko rasprostranjene redukcije pojma socijalizma na staljinizam.

Da bi stvar bila još gora, ovde nije ni samo ni u prvom redu riječ o stupanju neprijatelja socijalizma na političku scenu, ma koliko da i to jeste, već o raspopovljenju samih komunista i o prelasku u neku drugu vjeru za koju smatraju da je realnija i ostvarljivija. Tu pojavu odavno je uočio Veljko Vlahović, pišući o žalosnoj sudbini onih koji su se razočarali: »Revolucije stvaraju vizije, a kada se revolucije vrate u korito mirnijih voda, tada pred očima pojedinaca nastaje jaz koji razdvaja stvarnost od vizija. Oni kojima se taj jaz čini nepremostiv upadaju u njega koračajući po njegovom dnu, tabajući stazu koja ih vodi u susret sopstvenom ništavilu, ostavljajući za sobom tragove tužne ironije nad svim i svačim, a najviše nad samim sobom«.

Digitized by Google

Za ove i slične redukcije i odstupnice, postoje uporišta i razlozi u rečenom izrođavanju socijalizma kao i u narastanju sasvim druge tendencije — apriorno opredijeljenog antikomunizma, koji je star koliko i ideja komunizma, i koji bi postojao, iako svakako s manjim uticajem, i kad bi socijalizam bio bolji.

Oslanjajući se i na stvarne neuspjehe socijalizma i na podvale — da nikad i nigdje nije bio niti može biti ništa drugo do staljinizam ili neka varijanta političke i ideološke despotije koja se silom (dok je ima) brani — desno reformatorsko krilo nudi kapitalističku alternativu. Baš ovih dana se predlaže da se kanimo »primitivnih birokratskih uvjerenja da je nekakva socijalistička izgradnja perspektiva čovječanstva. Odavno je to iza nas. Ne prelazi čovječanstvo na pragu 21. stoljeća iz kapitalizma u socijalizam, kako to i u nas mahom misle i govore konzervativni marksistički ideolozi, političari i znanstvenici, nanoseći reakcionarnim svjetonazorom neizmjerno zlo svome narodu« (dr Adolf Dragičević, »Borba«, 21—22. oktobar 1989). I unutar ovog krila daju se različita obrazloženja, ali gotovo da se sva mogu podvesti, za lakovjerne, na primamljivu formulu da je dovoljno samo promijeniti etiketu na »kući« — nije više »socijalistička« već »kapitalistička«, pa će biti sve drugačije i svakako bolje.

Prošlo je vrijeme da se bilo ko zbog takvog nauma ideološki denuncira. Ali je, isto tako, i došlo vrijeme kada se i može i mora svaka opcija kritički promišljati kako bi što manje bilo prašine (uvijek je ideološka), ma s koje strane dolazila.

Kapitalističkoj »kući«, mada je, pored ostalog, izazvala dva svjetska rata (rane mrtvih ne bole), neka bude i čast što je bogata, pa može da obezbjeđuje i dobre nadnice (zanemarimo pri tome činjenicu da nije ljudski ideal samo veća nadnica, bez obzira da li je najamni odnos) i mnogo čega drugog što se tiče i životnog standarda i građanskih prava. No, da li bi sve to ili približno tome mogli imati »kapitalisti« koji su to postali jednostavno zamjenjujući dosadašnji novim imenom?! Kapitalizam je izgrađivan stoljećima. Stečene su ne sumnjive prednosti, ali one nijesu prenosive, ili bar ne ni lako ni brzo, jer se i održavaju i povećavaju posredstvom cjelina istorijski stečenih uslova i svojstava toga sistema, njihovog međunarodnog položaja, a unutar toga monetarnih i drugih transakcija i prelivanja, po zakonu da manja voda uvire u veću. Drugim riječima, pridošlice bi morale da ne malo pričekaju da bi tako ili slično živjele. Ni pomoć s te druge strane, s kojom se može računati, teško da bi bitno doprinijela ostvarivanju želja. Jer, nije u prirodi kapitala da ide tamo gdje ne može da se oplodi i brzo i toliko da bi se i uz vratilo više od onoga što se dalo.

Digitized by Google

Demokratija — okvir ujedinjavanja i razgraničavanja

Ostavimo li ljudima koji nikada nijesu bili za socijalizam da misle i rade to što hoće, razočaranim da svoje grijehe iskupljuju mazohizmom ili čim drugim, svi drugi, već opredijeljeni ili još neopredijeljeni, trebalo bi da sa ovog istorijskog raskršća nađu svoj put pitajući se može li — šta, koliko i kako — da socijalizam doprinese njihovoj prirodnoj ljudskoj potrebi i težnji da žive bolje i u boljem društvu, s više i hljeba i slobode.

Ovako postavljena pitanja isključuju ne samo svaki nihilistički već i svaki apologetski apriorizam o socijalizmu. Ako je on u praksi iznevjerio sebe, onda valja, povodom te prakse, propitati i svaku njegovu do sada davanu ili moguću definiciju. Socijalizam će biti ono što se stvori, na pravcu rada i borbe za ostvarenje ljudskih prava i težnji. I obrnuto: ne bi ga moglo ni biti ako bi se pokazalo da u tom pogledu ne može više nego što je doprinosio.

Imajući sve to na umu, odgovor na pitanje — kuda i kako od dosadašnjih socijalizama — i mogao bi dovesti do nečega što zaista nije socijalizam ukoliko se ne bismo oslobodili straha od najradikalnijih promjena, makar koliko one bile danas u pojavnim oblicima protivrečne.

Klatno istorije danas se nezadrživo okreće i pomjera ka demokratiji. To važi za svijet u cjelini. Na tom pitanju i susreću se i razdvajaju postojeći društveni sistemi. Onaj ko u tom pogledu pokaže prednost, taj će i biti u matici kretanja. Ostali će iz plićaka uzalud pokušavati da uhvate korak sa vremenom. Njihov ambijent, ako to već nije, postaće bara koja nikuda ne vodi. Idući ne ka nekoj svojoj definiciji već ka demokratiji, socijalizam će mijenjati sebe do one mjere koja će biti i najbolja, a životom još nedovoljno jasno ispisana i potvrđena, njegova nova definicija. Tendencija ka kapitalizmu mogla bi i da bude prihvatljiva ako bi realitet socijalističkih zemalja učinila boljim i u ekonomskom i, s tim u vezi, i u svakom drugom pogledu. Ona to nije ne stoga što ima takvo ime već stoga što bi to ove zemlje dovelo samo do periferije kapitalizma, pri čemu bi se, objektivno rasuđujući, jedno siromaštvo zamijenilo drugim — u ekonomskom pogledu, možda manjim, u mnogo čemu drugom, većim. Sa kapitalizmom socijalizam treba da koegzistira i da koristi njegova iskustva, kao što je i on to činio u odnosu na neke marksističke tekovine.

Socijalizam i nije »zaokruženi« društveni sistem, što znači da treba da bude otvoreno društvo i u odnosu na sve što unutar njega pulsira i što pulsira u svijetu uopšte. I kapitalizam će ići ka onome što je u osnovi socijalističke ideje, kao

Digitized by Google

što već i ide, podizanjem stepena razvoja na sve viši nivo, rešavanjem socijalnih problema, reintegracijom društvenih slojeva posredstvom smanjivanja, ako ne i iskorenjivanja klasnih razlika i slično. Ako bi se dogodilo da taj razvoj u budućnosti ide sve dalje na toj liniji, onda bi to bio znak i razlog više da se vrijednost bilo kojeg društvenog sistema više ne postavlja na relaciji kapitalizam—socijalizam već na relaciji koliko i kako ko od postojećih ili »novih« sistema uspješnije rješava fundamentalne probleme čovjeka, društva i čovječanstva u cjelini.

Ako bi zastupnici i saputnici »kapitalizma« polazili od rada, podrazumijevajući odgovarajuće odnose koji ljude motivišu da sve bolje rade, koji oslobađaju inicijativu za sve vrste stvaralaštva i preduzetništva, za ravnopravno povezivanje snaga, pameti i sredstava, bez čega iole veći poduhvati, pogotovo ne jedne državne i društvene zajednice, ne bi mogli računati na uspjeh, onda je upravo to ono na čemu se može novo i bolje od postojećeg graditi, pa se za to i valja boriti. Ali, po definiciji, sve bi to prije pripadalo pojmu socijalizma, iako ne ovom u kojem upravo živimo.

Društveni sistemi su dobri ili manje dobri (zanemarimo fašističke, rasističke i slične) i u okviru svakoga se, razumije se, u skladu sa proklamovanim i propisanim vrijednosnim sistemom, može živjeti. Ali čemu oni sistemi koji imaju najplemenitije proklamacije (slobodarstvo na najhumanijim principima, pravo na rad, razmjenu rada kao kategoriju isključivanja političkog posredovanja između onih koji stvaraju i koriste materijalna sredstva za zajedničke i opšte potrebe i sl.), čak i okvirni normativno-institucionalni mehanizam u skladu sa tim, a ipak ne funkcionišu, nijesu jer i ne mogu biti, efikasni. Prema tome, iako ne bi bile motivisane najplemenitijim idejama, biće dobre samo one promjene koje treba da riješe taj problem efikasnosti, a posredstvom srodnog principa — racionalnosti.

Sa ovog stanovišta nije dovoljno reći samo to — hoćemo demokratiju! To otvara mnoga pitanja. Prije svega, o karakteru same demokratije. Kao što više nikoga neće zadovoljavati da ona bude shvatana kao vlast bez slobode, tako isto ne bi se mnogo boljega postiglo da ona bude shvatana kao sloboda bez vlasti. Ako te dvije strane nijesu prisutne, demokratija niti je potpuna, niti može da se ostvaruje bez redukcije. Tako je i bilo: slobode malo, a i vlasti nedovoljno, naročito ne tamo gdje je ona neophodna — u prilog odbrane ljudskih prava i sloboda i zajedničkih dobara. Samo su projektanti i čuvari sistema imali dovoljno slobode, pa su je i koristili subjektivistički, ne obazirući se mnogo na sistemske norme, institucije i kompetencije (neformalne politokratske grupe i njihovi takozvani »politički dogovor« i sl.).

Digitized by Google

Nužna komponenta istinske demokratije podrazumijeva postojanje vlasti koja je legitimno uspostavljena i koja beskompromisno, bez »gledanja kroz prste« (stvar zloupotreba) vrši svoju funkciju legalno, u skladu sa normama do kojih se njenim posredstvom došlo i pod kontrolom onih od kojih i potiče legitimitet. Otuda se u novije vrijeme toliko ističe neophodnost uspostavljanja »pravne države«.

Kada smo već kod pojma države, i tu se pojavljuje potreba odustajanja od komunističkog doktrinarstva, dogmatski i proizvoljno primjenjivanog o tzv. odumiranju države. Dok je podjela rada, a s tim u vezi i potrebe da se zakonom (demokratskim) uspostavlja neki »red« i razrješava objektivno uslovljeni sukob posebnog i opšteg, država će biti nužna.

U našem jugoslovenskom slučaju veliki su sporovi kakve kompetencije treba da ima federacija. Nije suštinsko pitanje količina njenih kompetencija već samo to na što se one odnose i da li se ostvaruju. Privreda, recimo, mora imati autonomiju, ali ona nije crkva pa da njena politika bude odvojena od države. Država treba i da se plaća ali samo u proporciji njene uloge, odnosno racionalno shvaćene potrebe njenog »mehanizma«. Naša federacija (a vjerovatno to važi i za sve druge) mora imati jasno definisana i prava i obaveze, ona mora biti stvar dogovora, ali ono što se dogovori, ne smije biti stvar naknadne, naročito ne proizvoljne, sa separatističkih izvora, napabirčene pameti. Njena efikasnost u funkcijama koje su joj povjerene, interes je svakog ponaosob i svih zajedno. Isto to važi za njene federalne jedinice i za sve privredne, teritorijalne i društveno-političke zajednice i asocijacije. Njihova samostalnost može biti, pa i treba da bude, najvećeg ranga, ali ničija samostalnost ne treba da onemogućava druge u rešavanju poslova. Ne smije se zaboraviti da i ti drugi treba da budu samostalni, odgovorni i efikasni u dijelu svoga i zajedničkog posla. Jasnim definisanjem svačijih kompetencija postiglo bi se i to da se otkloni fatalistički strah od takozvane majorizacije, što je osnovni uzrok neefikasnosti pa čak i podrivanja federacije, a time i Jugoslavije. Niko nema pravo da suspenduje prava federalnih jedinica (naroda), ali ni da isključuje radne ljude i građane da demokratski učestvuju u procesu odlučivanja na svim nivoima zemlje u kojoj žive jer bi se time suspendovala demokratija. Suverenitet naroda mora se, i može se, obezbijediti i garantovati ustavom i odgovarajućim skupštinskim sistemom u federaciji (dom naroda) i u tom pogledu ne smije biti nikakvog preglasavanja. Pri svemu tome, trebalo bi se oslobađati apriornog uvjerenja da bi se građani jedne nacije (one koja je najveća) uvijek nedemokratski odnosili prema interesima drugih nacija. Uostalom, ako tu i ima rizika, veći bi rizik bio

Digitized by Google

ostaviti sve na volji samo republičko-pokrajinskih takozvanih struktura.

Socijalizam nikako ne treba da se odrekne od rješavanja klasnog pitanja jer bi onda izgubio osnovni razlog postojanja. Marks je možda u mnogo čemu prevaziđen, ali protivrečnost između rada i kapitala, odnosno između najamnog položaja ljudi i monopola, uspostavljenih na kapitalističkom »pravu« zahvatanja viška vrijednosti, i njihove težnje da su i ekonomsko-politički i duhovno slobodni i da svojim autentičnim potrebama utiču na ono što će se i kako proizvoditi, u kakvim društvenim odnosima, to nije prevaziđeno. Svakako je empirijski dokaziva činjenica da se smanjuje proletarizacija »plavih okovratnika« u najrazvijenijim kapitalističkim zemljama, ali nije i to da se unajmljuju, na svakakve načine, i »bijeli okovratnici«. Ono što treba, a što se može postići za početak, jeste upravo to što se i ostvaruje u našoj zemlji — da se klasnost ne shvata u njegovim sektaškim, arhaičnim konotacijama.

Dolazak naroda na političku scenu mnogi su kod nas dočekali kao izraz zamjene uloge radničke klase ulogom neodređenog pojma »narod«. Riječ je samo o tome da se iz samog života iznjedrava potreba nesektaškog shvatanja pojma radničke klase. Jer, šta je drugo »narod« do radnička klasa shvaćena u cjelini radnih i stvaralačkih slojeva društva. Tek demokratija iziskuje ne samo pojmovno već i praktično inauguriranje naroda u politiku (princip većine), kao faktora društvenog razvoja, što je čini prihvatljivom za sve ljude, bez obzira da li su pripadnici radničke klase u užem značenju toga pojma. Zar i revolucionarni prevrati, kakve su bile sve revolucije, i kakva je naročito bila naša narodnooslobodilačka borba, nijesu ostvareni upravo ulogom naroda a ne samo radničkom klasom, ma koliko da je ova klasa sa njenom »avangardom« u svemu tome prednjačila.

Elaboriranje demokratije u njenim najnovijim dobro shvaćenim potrebama i značenjima otvara pitanje karaktera i načina elaboriranja političkog pluralizma. Odgovori i na to pitanje moraju polaziti od postojećih realiteta, što znači da će biti različiti od zemlje do zemlje. Načelno uzev, postojanjem ili nepostojanjem većeg broja partija i može se i ne može rješavati osnovno pitanje svake istinske demokratije — pitanje položaja i uloge čovjeka. Demokratske potrebe čovjeka su šire od bilo koje ili bilo kakve partije, koja svojim načinom organizovanja i svojim neminovno osamostaljenim interesom uvijek ograničava te potrebe i interese. Ali mora se poći od toga da je politička partija socijalizma ma koliko je i bila nužna (kod nas KPJ/SKJ), vremenom postala i onaj imenitelj na koji se svodi gotovo sve što je u prošlosti, kao i danas, mnoge odvraćalo od socijalizma, naročito inteligenciju, koja je, prvo, vidjela da se i ova partija ponaša kao i sve

Digitized by Google

druge a zatim i da ih prevazilazi u negativnom smislu (jednopartijski monopol).

Iz toga saznanja proizilazi jasan zaključak svih koji su danas za demokratski socijalizam da se treba osloboditi toga monopola. Može li se to postići bez konkurencije političkih partija, to je stvar koja praksom socijalizma nije provjerena, jer se do sada upravo u postojanju toga monopola (čitati — avangarde) vidjela mogućnost i garancija održanja i razvoja socijalizma. Svakako da bi sve priče o neophodnosti institucionalizacije objektivno postojećeg političkog pluralizma bile manjeg značaja kad bi politička partija (kod nas SKJ) imala »monopol« u smislu »monopola« njenog članstva, što bi u našem slučaju značilo da o bitnim pitanjima odlučuje preko dva miliona radno sposobnih i u rad i politiku uključenih ljudi, a ne samo njene najuže vrhuške. S tog stanovišta, komunisti treba više da se pozabave kako da svoju organizaciju (partiju) izmijene na zadovoljavajući način, nego da agituju potrebu da se stvaraju druge, koje bi bile bolje ili bar samo kao protivteža postojećoj. Život je pitanje političkog pluralizma stavio na »dnevni red«, pri čemu, ako i dođe do stvaranja konkurentskih partija, komunisti opet ne treba toga da se plaše, još manje da taj proces sprečavaju. Moramo, međutim, već sada biti svjesni potrebe pripremanja da svoju »avangardu« dokazujemo svojim radom i svojom borbom, a ne pravom dekreta za tu i takvu ulogu, ma koliko da nam je u tom pogledu istorija ostavila u nasleđe neka »prava«.

Pođemo li od toga da je nužna i država i politički sistem u širem smislu i čak višepartijski sistem, opet se moramo vratiti osnovnoj potrebi da sve to bude u funkciji ostvarenja osnovnih potreba i prava ljudi i naroda, demokratije u njenom i ekonomskom i političkom značenju. Ostati samo na političkom pluralizmu u smislu višepartijskog sistema teško da ne bi značilo pristajanje na demokratiju u njenom užem političkom značenju, što znači na preferiranje političkog faktora unutar kojeg se posredstvom više partija monopol jedne neutrališe prisustvom drugih. U tom pogledu kapitalizam ima neosporne tekovine koje danas impresioniraju. Pitanje je kako postići spoj onoga što se naziva ekonomskom sa političkom demokratijom, jer se tim posredstvom rešava osnovno pitanje u čijoj je funkciji socijalizam kao društveni sistem, a to je klasno. U tom pogledu imamo oslonce u marksističkoj i socijalističkoj praksi — u Lenjinovim sovjetima i našoj ideji o stvaranju društva socijalističkog samoupravljanja, što je sve na Marksovoj ideji o neposrednoj asocijaciji proizvođača. Te ideje i te začetke valja domisliti i sistemski potpunije elaborirati, kako bi mogle da egzistiraju u realnom životu. To podrazumijeva potrebu uvažavanja prava proizvođača da se udružuju po svom proizvodnom principu i da se i politički eksponiraju na svim nivoima društva, pošto i njihov posebni

Digitized by Google

položaj ne zavisi isključivo od njihovog neposrednog rada već i od onog što se naziva »opštom društvenom režijom«.

Ništa od onoga šta se tiče političkog organizovanja društva ne treba ishitreno prejudicirati, jer bi moglo da bude izigrano zakonitošću samog života, ali treba pri tome naglasiti da će to organizovanje biti dobro ili loše zavisno od toga da li i koliko na demokratski način rešava tri bitna politička pitanja: ko i kako bira predstavnike radničke klase i naroda i da li se pri tome uzima za kriterijum sposobnost ili nešto drugo; ko i kako predlaže i promoviše programe od opšteg značaja i konačno, ako već demokratija ne može da bude neposredna, može li i kako da delegirana vlast bude od naroda kontrolisana, što je sastavni dio socijalističke ideje da ljudi »kontrolišu« uslove svoga života i da sreću zasnivaju na ostvarenju svojih autentičnih a ne vještačkih potreba.

* * *

U svijetu socijalizma sve je, dakle, probuđeno, pokrenuto i na neki način djelatno na političkoj sceni: od kretanja ka nekom novom socijalizmu, s više kontinuiteta ili diskontinuiteta u odnosu na dosadašnji, do kretanja ka kapitalizmu, već poznatom ili drugačijem.

Hoće li se jedna od tih krajnosti (i koja) istopiti ili će obje, preprečavajući jedna drugu, tapkati u mjestu? Da se, možda, ne dogodi nešto treće — da se te krajnosti rasterete uzajamne netrpeljivosti, pa da radikalizam dosadašnjih udaljavanja zamijene približavanjem, pošto nijedan od postojećih sistema nije »zaokružen« i pošto svaki sve manje vidi budućnost za sebe u proždiranju onog drugog?

Kada o skoroj blistavoj budućnosti socijalizma prorokuju njegovi opsenari, kakve je ovaj sistem odnjegovao, to je gotovo isto toliko malo pouzdano koliko i to da sve socijalističke lađe neizbježno moraju potonuti, o čemu uveliko uvjeravaju antikomunisti i gotovo svi koji budućnost cjeline vide iz perspektive svog egoističkog interesa. U oba slučaja riječ je samo o projektovanju želja. Objektivna nepomirljivost sa postojećim stanjem je iznad ne samo sračunatog pesimizma, koji u crnim oblacima iznad tuđe kuće vide nešto dobro za sebe, već i iznad optimizma plemenitih, naročito onih što su spremniji da se žrtvuju za socijalizam nego da ga razvijaju.

Teško je oboriva činjenica da se nepomirljivost sa postojećim odnosi na realnost svih postojećih društvenih sistema, jer nijedan nije uspeo da riješi fundamentalna pitanja čovjeka i njegovog svijeta. To, međutim, može da govori o potrebi i mogućnosti egzistencijalne i civilizacijske korespondencije, što je već empirijski dokaziva činjenica, ali ne ni o potrebi

Digitized by Google

ni o mogućnosti dominacije bilo kojeg do sada poznatog društvenog sistema.

A ako univerzalna ovovremena kretanja podrazumijevaju (jer je to zakonitost samog života) rešavanje fundamentalnih pitanja čovjeka i njegovog svijeta (prevladavanja klasnih podjela i shodno tome svih odnosa nadređenosti i podređenosti, obezbeđenje materijalnih, kulturnih, ekoloških i drugih uslova egzistencije) — zar upravo to nije u vezi sa onim što je u korenu ideje o socijalizmu i njegovom mogućem novom liku i značenju?

Digitized by Google

Mihailo Marković

Etički problemi nauke

Posle tri veka ubrzanog razvoja moderne civilizacije nalazimo se po prvi put u situaciji da o budućnosti čovečanstva i njegove nauke i tehnike ne mislimo s uobičajenim neograničenim optimizmom već sa mnogim zebnjama i moralnim nedoumicama.

Upravo u ovom periodu nauka je doživela najveću moguću afirmaciju. Brzi porast naučnih znanja omogućio je stvaranje sve efikasnijih tehnologija, sve veću produktivnost ljudskog rada i sve veću kontrolu nad prirodnom stihijom. S druge strane, razvoj nauke je doprineo neuporedivom duhovnom oslobođenju od religiozne mitologije i klerikalnog dogmatizma, i stvorio je svetovnu kulturu koja je angažovala oslobođene ljudske energije za istraživanje sveta u svakom mogućem pravcu, za neograničeno individualno samo-potvrđivanje i obogaćivanje materijalnog i duhovnog života.

Na žalost u toku ovog istog perioda, u težnji da što više oslobodi čisto znanje od svega emocionalnog, tradicionalnog, subjektivnog i iracionalnog, nauka je presekla dragocenu nit između znanja i morala, između istine i etičkih vrednosti. U antičkoj filozofiji pojam θεωρια *(theoria)* obuhvatala je i

Digitized by Google

jedno i drugo, i značila najviše dobro.[1] Biti racionalan značilo je ne samo znati kakve su stvari (»*ono što jeste*«) već i znati vrlinu (»ono što *treba da bude*«). Krajnji cilj čovekovih duhovnih stremljenja nije bio čisto intelektualni već intelektualno-moralni, ne samo znanje već *mudrost*. Aristotel je razlikovao teorijsku mudrost *(Sophia)* i praktičku mudrost *(phronesis)* ali je i jedan i drugi vid mudrosti — i onaj u logici i matematici, i onaj u politici i drugim oblastima praktičke delatnosti — obuhvatao i znanje i moralnu vrlinu.

Ova sinteza je bila moguća u Grčkoj antičkoj filozofiji zbog toga što Grci nisu, kao mnogi moderni filozofi, smatrali da je znanje objektivno i racionalno, a moral subjektivan i iracionalan. I *logos* i *ethos* su po njima bili nešto opšteljudsko, deo ljudske prirode. Stvari se menjaju onda kada moćne crkvene institucije ukidaju slobodu istraživanja i kada filozofija postaje *ancilla theologiae* (»sluškinja teologije«). Izvor i znanja i morala nije više autonoman, dat samom ljudskom prirodom, već heteronoman, prisutan u bogu i posredstvom crkve.

Borba za duhovnu emancipaciju čoveka od tutorstva crkve trajala je vekovima i završila se kompromisom. Filozofi renesanse su tvrdili da postoje dve istine: »naučna i religiozna«, koje navodno, jedna drugu ne isključuju. Najzad se plejada naučnika modernog doba — od Kopernika, Galileja, Bekona i Dekarta do Keplera, Njutna, Lajbnica i francuskih enciklopedista izborila za nezavisnost i autonomiju pozitivne, emipirijsko-analitičke nauke. Oformio se moderni naučni metod i čvrsto utemeljilo uverenje da posmatranje i eksperimentisanje po pravilima ovog metoda, i mišljenje po logičko-matematičkim pravilima dovodi do verodostojnog, objektivnog i proverljivog znanja, koje ne zavisi ni od kakvih verovanja, emocija niti od rasnih, nacionalnih, religioznih i klasnih predrasuda. Međutim, sve do danas zadržalo se rasprostranjeno uverenje da moral potiće iz religije. Najrazvijenije zemlje sveta, čak i one koje su potpuno odvojile državu od crkve, i nauku od religije, podržavaju crkvene ustanove jer se staraju o moralnom životu građana.

Onaj deo moderne filozofije koji odbacuje ovu vrstu pragmatizma, na primer uticajni analitički pravac, isto tako odbacuje mogućnost bilo kakvog objektivnog zasnivanja morala. Mur smatra da se moralne vrednosti ne mogu analizirati niti definisati niti zasnovati kao nešto objektivno; one se mogu samo intuitivno osetiti.[2] Kasnije su Ejer i Stivenson razvili teoriju po kojoj su etički sudovi subjektivni izrazi osećanja, koje čovek može odobravati ili ne odobravati, ali se o

[1] Aristotel, *Metafisika* XII, 1072 b 24.
[2] George Edward Moore, *Principia Ethica*, Cambridge, 1903; *Ethics*, London i New York 1912.

Digitized by Google

njima ne može sporiti jer se ne zasnivaju ni na kakvim objektivnim argumentima.[3] Takav stav prema etici je samo teorijski izraz tendencije da se znanje što oštrije odvoji od morala, nauka od etike, koja karakteriše celokupnu modernu građansku kulturu.

Ako se postavi pitanje: Otkud tolika razlika između antičke i moderne kulture, odgovor bi mogao biti sledeći. Antički čovek nije sebi postavio za cilj osvajanje prirode i proizvodnju što većeg broja raznovrsnih materijalnih predmeta i usluga — što je očigledna opsesija modernog čoveka. Njegov životni cilj je bio harmoničan a ne materijalno bogat život. Da bi život u društvenoj zajednici bio harmoničan i usklađen, moral je morao biti isto onoliko bitan koliko i znanje. Moderni čovek je moral prepustio crkvi i individualnoj savesti. U onoj meri u kojoj je neki vid kulture morao imati društveno-kohezivnu ulogu, pravo je zamenilo moral.

Razume se, pravo je minimum morala. Ono štiti pojedinca i društvo od nekih zloupotreba i nekih oblika nasilja. Ono je slično moralu po svom opštem važenju, i ono igra određenu emancipatorsku ulogu izjednačavanjem svih građana pred zakonom. S druge strane, ono je u funkciji vlasti i dominacije, i izražava poseban interes grupe ili elite na vlasti.

Nauka koja se oslobodila svake veze s moralom i koja je naučnu istinu stavila u funkciju osvajanja prirode, koncentracije sve veće moći, nagomilavanja sve veće količine materijalnih dobara — nije mogla u pravu naći svoj pravi korektiv jer je pravo bilo u rukama istog onog ekspanzionističkog društvenog sloja koji je kontrolisao i nauku.

Pojam *progresa,* stvoren u sedamnaestom veku, na najbolji način je sumirao osnovni smisao celokupnog modernog razvoja, i istovremeno je uspešno racionalizovao sve ono što se u nauci radilo. Nauka je služila progresu. Da je progres nešto dobro, čak najviše dobro, jedva da je bilo sporno — do nedavno. Mnoga ružna društvena zbivanja opravdavana su pozivanjem na društveni progres: masovno izbacivanje ljudi s posla kad su stigle industrijske mašine, pretvaranje stvaralačkog rada u mehaničku naviku, uništavanje prastarih šuma, pretvaranje plodnih oranica u asfaltne autostrade, potopljavanje čitavih sela i uništavanje njihove tradicionalne kulture da bi se izgradile hidroelektrične centrale, zamena pušaka nuklearnim oružjem.

Progres se nije mogao dovoditi u pitanje. Mogle su se kritikovati pojedinačne pojave. Postavljati osnovno pitanje moralnosti progresa uopšte izgledalo je neumesno. Još 1967. godine istaknuti američki filozof Čarls Frenkel je pisao u svom članku »Ideje progresa« za Edvardsovu *Filozofsku en-*

[3] Alfred Jules Auer, *Language. Truth and Logic,* London 1936; Charles Stevenson, *Ethics and Language,* 1944.

Digitized by Google

ciklopediju da je ideja progresa »kriterijum moralnosti« i da ona »nije samo jedno uverenje o toku istorije već je sama po sebi regulativna moralna ideja«.[4]

U toku poslednje dve decenije, koje su u mnogo čemu potresle svet, ovaj visoko poštovani i neosporni pojam progresa je, bar u nekim svojim dimenzijama, dospeo u duboku krizu.

Još uvek je moguće prihvatiti progres kao moralni ideal ako znači »rast slobode« kao kod Hegela,[5] »razotuđenje« i »rastuće bogatstvo ljudskih potreba« kao kod Marksa[6] ili čak regulativni princip da »celokupno istraživanje treba da bude otvoreno i kritičko, i da se ne može s pravom vršiti bilo kakvo ograničavanje slobode tog istraživanja«.[7]

Međutim, osnovno značenje pojma »progres« u modernoj kulturi je: materijalni rast, ekspanzija proizvodnje, sve udobniji život, širenje materijalne civilizacije po celoj zemljinoj kugli. *Ovaj* pojam progresa je sada napadnut. Prvi put u istoriji je on sad izložen moralnom preispitivanju koje ne dovodi u pitanje samo neke njegove posebne aspekte, već *kvantitativni* pojam progresa u celini. Evo nekih moralnih dilema koje se u vezi s njim javljaju:

1) Nije li u suštini nemoralna težnja da se samo za sebe, svoju društvenu grupu i svoju zemlju prigrabi što više materijalnih dobara i moći? Nemoralna je zbog toga što je interes za neograničenim materijalnim bogatstvom i moći u biti isključiv, dajući jednima ono što se oduzima od drugih — samim tim on razara ljudske odnose u svakoj zajednici.

2) Da li je moralno da nekoliko generacija iskoriste prirodne izvore, koji su stvarani u toku mnogih biliona godina, i koji su neophodni za život svih budućih generacija čovečanstva?

3) Da li je moralno da se prirodna sredina, jedina koju imamo na ovoj ograničenoj planeti, ireverzibilno zagadi u korist manjine ljudi u razvijenim zemljama?

4) Da li je opravdano svoditi naučno znanje na prosto sredstvo kvantitativnog rasta, stavljati sve moćniju naučnu tehnologiju samo u službu efikasnosti i rentabilnosti? Takav cilj se može ostvariti proizvođenjem dobara koja lepo izgledaju ali im je trajnost namerno svedena na minimum, koji su privlačni ali i štetni po zdravlje, koji zabavljaju ali i zaglupljuju.

5) Da li je moralno upotrebljavati nauku za svrhe globalnog razaranja? Današnje naoružavanje je paradigmatičan

[4] *The Encyclopedia of Philosophy*, ed. by Paul Edwards, New York — London: Mac Millan, 1967, tom VI, str. 487.
[5] Hegel, *Fenomenologija duha*, Zagreb, Kultura 1955.
[6] Marks, *Ekonomsko-filozofski rukopisi.*
[7] *Loc. cit.*

Digitized by Google

slučaj protivrečnosti implicite u modernoj ideji progresa. S jedne strane, tu nalazimo naučnu preciznost i egzaktnost dovedene do savršenstva, maksimum efikasnosti i instrumentalne racionalnosti i s druge strane proračunata destruktivnost tu dostiže nivo čistog ludila.

6) Ako ceo svet prihvati strategiju kvantitativnog rasta nalazimo se pred sledećom moralnom dilemom: Ili svi ljudi na kugli zemljinoj imaju prava da teže ka onom nivou bogatstva i udobnosti koji je već dostignut u razvijenim zemljama? Ili će globalni društveni razvoj sve više širiti jaz između nekoliko dominantnih nacija i ogromne većine svetskih parija (u koje ćemo dospeti i mi Jugosloveni). Prva alternativa nije realistička, jer niti svet raspolaže tolikim prirodnim resursima, niti bi razvijeni deo sveta dozvolio da se ona realizuje. Njegova puna kontrola nad svetskim kapitalom, međunarodnim tržištem, najrazvijenijom tehnologijom, velikim mrežama komunikacije omogućava mu da u korenu spreči nastanak novog pravednijeg ekonomskog poretka. Uostalom, kad bi se nemoguće i desilo, i kad bi ceo svet dostigao današnji američki nivo rasipanja energije i materijala — bio bi to slom svetskog ekološkog sistema. Ako se pak današnji kvantitativni progres ekstrapolira samo u razvijenom svetu — značilo bi to trajno, ireverzibilno, beznadežno cepanje čovečanstva na klasu svemoćnih i klasu nemoćnih i bednih. Nikakav moral ne može podneti ovakvo cepanje.

Moralna pitanja ove vrste dolaze od strane raznovrsnih društvenih grupa, naučnih krugova i novih društvenih pokreta: humanističkih kritičara nauke, demokratskih socijalista, ekologa, boraca protiv militarizma, feministkinja, radikalnih intelektualaca i nerazvijenog sveta itd. Na prvi pogled ova moralna pitanja izgledaju nepovezana. U stvari ona osporavaju različite dimenzije jedne koherentne preovlađujuće paradigme društvenog razvoja. Ta paradigma je nastala u Zapadnoj Evropi i Severnoj Americi, ali se u toku poslednjih nekoliko decenija proširila po celom svetu. Ona je postigla epohalnu ideološku pobedu jer je uspela da se identifikuje s *progresom*, neizbežnom *modernizacijom i boljim životom* za svakog. Njen uspeh se može objasniti činjenicom da siromašni, izgladneli ljudi širom sveta žele društveni razvoj pa su stoga bili spremni da prihvate Zapadni model. Socijalističke zemlje su takođe prihvatile neke od njegovih premisa jer je, uostalom, prvobitna socijalistička ideja i sama bila čedo Zapadne prosvećenosti, modernosti i industrijalizma. Sem toga, činjenica je da preovlađujuća Zapadna paradigma razvoja nosi u sebi i neke elemente trajnog i univerzalnog ljudskog značaja: otvorenost za inovaciju, vrlo aktivan stav prema svetu, viši nivo zadovoljavanja ljudskih potreba, odlučnu afirmaciju ne-

Digitized by Google

kih ljudskih prava, viši nivo instrumentalne racionalnosti, društvenu disciplinu i praktičnu efikasnost koje su, u principu, neophodna sredstva za ostvarenje bilo kakvih ciljeva.

Međutim, ovaj model razvoja karakterišu i pretpostavke i odlike koje su, sa etičkog stanovišta, krajnje problematične.

1) Jedna od temeljnih filozofskih premisa ovog modela je shvatanje čoveka kao u osnovi nemoralnog bića: grabljivog, egoističkog, posesivnog, agresivnog. Ovakva slika čoveka je jednostrana, ideološka i svrha joj je da opravda grabljivost pojedinaca, nosilaca »progresa«. Realno je čovek protivurečan: da on nije i kreativan, društven i racionalan teško da bi se mogao zamisliti impresivan istorijski razvoj, naročito poslednjih vekova.

2) Druga filozofska premisa kvantitativnog modela razvoja je shvatanje odnosa čoveka i prirode kao stalnog rata. *Osvajanje i iskorišćavanje prirode* nije samo fakt već je smatrano vrednošću. Da ova pobeda nosi u sebi klicu krajnjeg poraza otkriveno je kasno, u drugoj polovini ovog veka, s ekološkim slomom velikih gradova, uništenjem šuma od strane kiselih kiša, zagađenjem reka i jezera, radioaktivnim zagađenjem hrane na čitavim kontinentima, naglim porastom oboljenja od raka i leukemije. Tek sad počinjemo da shvatamo da predmet naše bezobzirne eksploatacije nije beskonačna, neiscrpna kosmička materija već sićušna planeta s veoma ograničenim zalihama, na kojoj se jednog dana više neće moći živeti. Ovaj destruktivni trend bi se mogao obrnuti radikalnom promenom našeg odnosa prema prirodi. Ali ta promena nije moguća dok još važi postojeća kvantitativna paradigma društvenog razvoja.

3) Najbitnija karakteristika te paradigme je *maksimalan rast materijalne proizvodnje.* Pritom nije sporno da treba težiti takvom razvoju nauke i tehnike koji bi, pored ostalog, obezbedio i stalni rast ljudske produktivnosti. Nije sporno ni to da je u određenim granicama neophodan rast materijalne proizvodnje da bi se ukinula materijalna beda i zadovoljile osnovne potrebe svih ljudi. Sporno je to što se i u najrazvijenijim zemljama rast produktivnosti rada gotovo isključivo upotrebljava radi porasta obima proizvedenih materijalnih dobara — umesto da se koristi i za oslobođenje čovečanstva od mehaničkog rada, i za zadovoljavanje raznovrsnih drugih ljudskih potreba.

Sporno je, takođe, odsustvo bilo kakvog samoograničavanja, bilo kakvog razumnog uslovljavanja ovog stihijnog eksponencijalnog materijalnog rasta. Pošto ono nema granice, nema granica ni uništavanju i besmislenom rasipanju prirodnih i ljudskih potencijala.

4) Čak i u najboljem svom obliku, kad toleriše ideju države blagostanja i kad, pored političkih priznaje i socijalno-

Digitized by Google

-ekonomska ljudska prava, ovaj model razvoja proizvodi etički neprihvatljive socijalne razlike — ne samo ekonomske već i političke. Neograničeno materijalno bogatstvo biva monopol posebnih društvenih grupa i pretvara se u *dominantnu političku moć*. Ovaj model razvoja zahteva jaku i autoritarnu državu. U njemu ne može postojati demokratija u smislu aktivnog učešća naroda u procesu javnog odlučivanja, i u smislu efektivne kontrole naroda nad svojim izabranim predstavnicima. Ono što se u ovom sistemu zove »demokratija« jeste takmičenje malog broja elita za kontrolu nad birokratskom državom uz pristanak birača. To je »demokratija« bez pravih alternativa i bez prave političke moći naroda.

5) Zamena za istinsko samo-određenje i samo-razvoj je *potrošnja*. Kad se jednom zadovolji primarna glad za dobrima, koja potiče iz siromaštva, namerno i planski se proizvodi *sekundarna glad*, koja potiče iz pogrešne percepcije potreba. Pritom dolazi do izražaja nov, aktivan stav korporacija prema tržištu i prema ljudskim potrebama. Za rastuću ponudu dobara tražnja se veštački stvara manipulacijom ljudskim dušama, stvaranjem lažne percepcije potreba. Tako nastaje potrošački životni stil, s neograničenim poboljšanjima materijalne udobnosti, s bržim promenama mode, s neizbežnim gomilanjem nepotrebnih, besmislenih stvari. Hedonistička kultura zamenjuje tradicionalnu kulturu zasnovanu na skromnosti i štedljivosti.

6) Ključno mesto u ovom modelu igraju džinovska sredstva masovne komunikacije. Ekonomska moć se pretvara u moć uticaja na ljudsko mišljenje, emocije, ukuse, motivaciju, a ova se pretvara u moć suptilne političke dominacije. Iza fascinirajućeg kvantitativnog obilja vrsta medija, kanala, programa krije se kvalitativna homogenost poruka. Prividno kvantitativno bogatstvo ide zajedno s poraznim duhovnim siromaštvom.

Kakvo je mesto nauke u ovakvom društvenom razvoju? Kao što smo videli moderna nauka je prekinula vezu znanja i morala i odrekla se svesne eksplicitne orijentacije ka moralnim ciljevima. Da li je ona ipak samom borbom za naučnu istinu doprinela makar delimičnom ostvarenju nekih od etičkih vrednosti.

Iako nauka nije apsolutno dobro, kao što se u eposi Prosvetiteljstva verovalo, iako je zabluda da se objektivno znanje može postići samo eliminacijom svih vrednosnih sudova — učinilo nauku moćnim sredstvom i dobra i zla, nema sumnje da su neki efekti naučnog razvoja imali visoku etičku vrednost.

Naučna znanja su spasla milione ljudi od gladi, epidemija bolesti, visoke smrtnosti dece, razorne prirodne stihije. Zahvaljujući nauci čovek je ne samo produžio sebi život već ga i

Digitized by Google

učinio slobodnijim, raznovrsnijim, interesantnijim. Nauka je obezbedila ne samo brzi porast pouzdanog znanja već je i otkrila način da se znanje i celokupna kultura svih prošlih generacija akumuliraju i prenose na sledeće generacije, čime je omogućena izvanredno ubrzana autonomna evolucija ljudskog roda koja je kvalitativno različita od spore heteronomne biološke evolucije.

U onoj meri u kojoj je naučna istina sama po sebi jedna od moralnih vrednosti nauka će produžiti da, posredno, igra određenu etičku ulogu u ljudskoj istoriji. Zahvaljujući mikroprocesorima nauka će progresivno ubrzavati registrovanje i analizu novih informacija. Naučni istraživači će se osloboditi svih čisto tehničkih istraživačkih poslova koji se mogu obavljati po utvrđenim objektivnim pravilima (kao što je statistička analiza, rešavanje jednačina s velikim brojem nepoznatih, formalno logičke operacije, postavljanje dijagnoza u medicini). Budući naučnici će biti oslobođeni potrebe da pamte veliki broj informacija — to će veoma promeniti karakter nekih današnjih profesija: demonstriranje erudicije u istoriji, geografiji, etnografiji, opis presedana u pravu, mehaničko reprodukovanje postojećeg znanja u obrazovanju. Jevtini minijaturni elektronski uređaji, koji u svojim memorijama nose čitave enciklopedije, biće isto toliko pristupačni koliko današnji ručni satovi ili džepni računari. Na taj način će intelektualne energije biti oslobođene za kreativne zadatke kao što su: stvaranje novih ideja, građenje novih teorija i pojmovnih sistema, integracija znanja, tumačenje značenja naučnih otkrića, naučna kritika postojećih teorija i same društvene stvarnosti.

Može se s velikom verovatnoćom tačnosti predvideti eksponencijalni naučni razvoj već u bliskoj budućnosti. Vrlo je verovatno da će relativno brzo biti rešeni mnogi najteži naučni i tehnološki problemi naše ere kao što su: kontrolisano korišćenje nuklearne fuzije i laboratorijska produkcija genetskog sklopa za nove biljke koje će pretvoriti pustinje u agrikulturna područja; konverzija najrazličitijih materija u ukusnu hranu, oslobođenje čovečanstva od svakog mehaničkog rada, posebno onog u nezdravim i opasnim uslovima; rano otkriće i uspešno lečenje od najgorih današnjih bolesti itd.

Pitanje je međutim: kakva je moralna odgovornost nauke za nehumane i destruktivne aspekte moderne civilizacije? Mislim da sledeće dimenzije današnjeg naučnog i tehničkog napretka otvaraju nerešive etičke probleme.

Prvo, sve veći deo naučnog istraživanja obavlja se za vojne svrhe. Razume se, odbrana u pravom smislu reči je opravdana društvena potreba koja nije u sukobu s etikom. Problem je u tome što se pripreme za napad na druge zemlje, uključujući i pripreme za prvi nuklearni udar predstavljaju kao legitimna potreba. Ukupni vojni troškovi NATO-a u 1983. go-

Digitized by Google

dini su bili $ 307 milijardi a Varšavskog pakta $ 151 milijarda. U periodu 1970—1983. udeo vojnih troškova u budžetu je u Velikoj Britaniji bio 14,3—19,4%, u Kini 14,2—17,7% u Francuskoj 17,3—20,4%, u Saveznoj Republici Nemačkoj 22—27,5%, najzad 23,6—38,7% u SAD.[8] Po jednoj drugoj računici vojni troškovi Sovjetskog Saveza su u istom periodu iznosili 10—11% nacionalnog dohotka,[9] što je srazmerno još veći teret za nacionalnu privredu. Sledeća upoređivanja govore sama po sebi: U 1982. godini troškovi obrazovanja su u celom svetu bili $ 140 po osobi (od čega $ 495 u razvijenim zemljama i samo $ 32 u nerazvijenim). Zdravstveni troškovi su te godine u svetu bili $ 115 po osobi (od čega $ 445 u razvijenim a samo $ 14 u nerazvijenim zemljama). Međutim, vojni troškovi po vojniku su bili $ 26.223 u svetu ($ 52.141 u razvijenim i $ 9.908 u nerazvijenim zemljama). Broj vojnika u svetu je bio 25,5 miliona u poređenju s 4,4 miliona lekara.

Nauka je, po prvi put u ljudskoj istoriji, omogućila kolektivno samoubistvo čovečanstva. Dok postoji ravnoteža vojne moći velikih sila osnovno zlo koje dolazi od militarizma i nauke u njegovoj službi je iscrpljivanje vitalnih ljudskih i proizvodnih rezervi, osiromašenje velikog dela stanovništva, strah mlade generacije koja mora da živi sa svešću da budućnosti može i ne biti. Naučnici u službi rata rade uporno na tome da uklone postojeću ravnotežu straha i da za svoju državu obezbede odlučujuću prednost.

Podeljenost naučnika kad je reč o etičkim problemima najbolje ilustruju činjenice da su prvi pokret protiv nuklearnog naoružanja poveli upravo naučnici (Pagvaški pokret Ajnštajna i Rasela); ali da takođe od naučnika potiče stravična vizija »Zvezdanog rata« (*»war star«*) i poklič da se u nuklearnom ratu može pobediti.

Drugo područje naučne delatnosti koje ima moralno problematični karakter jesu sva ona istraživanja koja vode uništavanju prirodne sredine. Kao što nije lako povući jasnu demarkacionu liniju između opravdane odbrane i agresije tako nije lako razlikovati između korišćenja prirode za moralno opravdane ciljeve i uništavanje prirode u službi profita ili navodnog državnog interesa.

Većina naučnika želi da izbegne odgovornost za donošenje moralnih odluka ove vrste izgovarajući se da su oni odgovorni samo za tačnost rezultata a ne i za njihovo moguće korišćenje, i da su oni naučnici a ne etičari. To su, naravno, slabi argumenti. Svaki čovek dostojan poštovanja je biće dužno da moralno rasuđuje; da bi mogao to da čini nije mu potreb-

[8] SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute). *The Arms Race and Arms Control*, London and Philadelphia; Taylos and Francis, 1984. p. 69.

[9] Ruth Leger Sivard, *World Military and Social Expenditures* 1985, p. 35 i 1987—88, p. 43, Washington: World Priorities 1985 i 1987.

Digitized by Google

na posebna etička specijalizacija — dovoljni su savest i zdrav razum. Kao bilo ko drugi ni naučnik ne može izbeći moralnu odgovornost za svoju delatnost *u onoj meri u kojoj je mogao znati njene posledice.* Naučnik koji istražuje strukturu atomskog jezgra ne može predvideti sve moguće posledice tog istraživanja. Onaj koji se angažuje u jednom posebnom pravcu istraživanja: nuklearne fisije radi pravljenja bombe dobro zna šta radi. Dilema Ajnštajna, Fernija, Openhajmera i drugih saradnika »Manhatan projekta« je bila u tome što bi monopol na atomsku bombu omogućio nacizmu uništenje svih koji mu se opiru. Ali kada je posle pada Hitlera monopol na bombu bio u rukama SAD, njihova moralna dužnost je bila da se bore protiv nuklearnog rata i oni su to i činili.

U moralu postoje granični slučajevi kada je teško doneti sud. Ali isto tako postoje i vrlo jasni slučajevi. U ovu drugu grupu spada slučaj naučnika koji svojoj zemlji pokušavaju da nametnu program građenja fisionih nuklearnih centrala znajući: da ne postoji rešenje za smeštaj nuklearnog otpada, da je opasnost za stanovništvo u slučaju poremećaja prevelika, da je ekonomska cena ove energije nepovoljna i da postoje druga bolja alternativna rešenja (pre svega ekonomičnije korišćenje postojećih izvora) dok ne pristigne savršenija i ekonomičnija tehnologija.

Jasan je i slučaj zloupotrebe hemije u poljoprivredi i prehrambenoj industriji. Obilje veštačkih đubriva, pesticida, veštačkih boja i hormona, namerno izlaganje proizvoda radioaktivnom zračenju — ima za svoj krajnji rezultat proizvode dobrog izgleda i otrovnog sadržaja. Slično je s primenom nauke u medicini: brojne hemikalije se dobro prodaju i još bolje uništavaju našu vitalnost.

U situaciji kad bi čovečanstvo bilo mudro da prišteđi svoje izvore i da smanji rastuće količine đubreta koje ga zatrpavaju, postoje brojni specijalisti u službi velikih poslovnih kooperacija, čije istraživanje ima za cilj da smanji trajnost dobara i tako poveća njihovu potrošnju. Na mnogo nižem nivou naučne tehnologije industrijalci su znali kako da proizvedu relativno trajna kola, bojlere, odeću, nožiće za brijanje, penkala. Sad se izdržavaju specijalne istraživačke jedinice koje imaju za cilj skraćivanje života raznim robama

Današnja elektronska revolucija bi mogla da doprinese rešavanju problema energije i vađenja sirovina s okeanskog dna i iz dubine zemljine kore. Na žalost, kompjuteri i sami po sebi, podržavaju čovekov projekt osvajanja prirode, što u principu proizvodi više ekoloških problema nego što se mogu rešiti.

Treća moralno problematička oblast naučnog angažovanja je u vezi s kontrolom ljudskog ponašanja. Elektronski uređaji i veliki informacioni sistemi se ne koriste samo ra-

Digitized by Google

di koncentracije i brzog i jednostavnog korišćenja znanja od strane naučnih radnika i građana, već i radi nadgledanja građana od strane države. Sad je moguće, a u nekim najrazvijenijim delovima sveta se i dešava, da se u odgovarajućim ustanovama formiraju kompjuterizovani dosijei za sve građane, koji sadrže podatke ne samo o političkoj delatnosti već i o svim detaljima privatnog života. Ovi podaci se prikupljaju preko javnog popisa ali i preko tajnog prisluškivanja telefonskih razgovora, naročito onih s inostranstvom, i drugim etički problematičnim putevima. Dakle, kad govorimo o blagodetima društva informatike treba biti kritičniji prema tamnim njegovim stranama.

Zajedno s tendencijama razaranja prava na privatnost dešava se i jedan specifičan vid agresije na individualnu autonomiju. Elektronska revolucija će sve više pojedince izlagati pritisku poruka i sugestija koje će svesno, i, još više, nesvesno oblikovati stavove i aspiracije građene i na tržištu robe i na tržištu ideje.

Pored zagađenosti vazduha, vode i zemlje, pojavljuje se i problem zagađenosti kulturnog prostora — ogromnim masama bezvrednih, pristrasnih i manipulativnih informacija. Treba samo obratiti pažnju na to kako ideolozi kompjuterizacije opisuju »novi životni stil« dolazećeg milenijuma elektronike. Psiholog i vatreni pobornik elektronske revolucije Kristofer Evans[10] predviđa vreme u kome će čovek gotovo sav svoj aktivni život provoditi kod kuće, u društvu sa svojim ličnim kompjuterom. Neće biti potrebno da se ide u školu jer će sve potrebno znanje moći da se dobije iz banke podataka preko svog terminala. Knjige će iščeznuti. Čovek će biti oslobođen »besmislenog putovanja na radno mesto« jer će sav rad moći da obavi — opet preko svog terminala. U slobodnim časovima čoveku će na raspolaganju stajati »fascinantne trodimenzionalne video-igre« na sopstvenom video-aparatu. »Kompjuteri će već u toku devedesetih godina sve više služiti kao naši intelektualni i emocionalni partneri«.[11] I tako dalje u tom stilu. Pitam se da li se može zamisliti bolja priča strave i užasa kad je reč o budućnosti koju je naučni i tehnološki progres učinio mogućom.

Da li elektronske mašine mogu odigrati neku ulogu u odstupanju od ovakve tendencije razvoja, ili u njenom radikalnom preokretu? One će naravno postajati sve moćnije; pojaviće se »ultra-inteligentni kompjuteri koji kreiraju programe za druge kompjutere, zatim super-inteligentni uređaji koji će praviti programe za ultra-inteligentne kompjutere i tako u nedogled. Govori se ne samo o »veštačkoj inteligenciji«,

[10] Christopher Evans, *The Micro Millenium*, New York: The Viking Press, 1979, pp. 112—146, 256—262, 271—272.
[11] *Ibid.*, p. 273.

Digitized by Google

o sposobnosti kompjutera da misle, već i o njihovim kapacitetima da vole, da mrze i da se pobune protiv ljudi. Profesor Havajskog univerziteta Džim Dator je ove jeseni na naučnim skupovima u Japanu i Kini čak dokazivao da i kompjuteri imaju ljudska prava — što su čiste besmislice.

Razlika između elektronskih uređaja i ljudskih bića nije toliko u tome da oni ne mogu da »misle«, da u okviru određenih pravila budu inovatori, i u tome smislu »kreativni«, već u tome što ne mogu imati nikakva osećanja, nikakav smisao moralne odgovornosti, ništa slično savesti. Ne postoje programi koji bi regulisali takve subjektivne procese, jer ti procesi i nisu određeni nekakvim objektivnim pravilima. Emocionalni i, posebno, moralni doživljaji su određeni nepredvidljivim interakcijama između kolektivnih običaja, prenetih kulturom, i jedinstvenih individualnih moralnih iskustava u nekoj datoj situaciji. Čak da su emocionalne reakcije i moralni činovi programirani, ne postoji način da se ovi programi otkriju. Čak da smo u stanju da saznamo i formulišemo takve programe, otkrili bismo, nekom vrstom Turingovog testa, da još uvek postoji suštinska razlika između čoveka i mašine. Čovek može da odstupi od programa na nepredvidljiv način. Mašina može da to učini ako jedan program višeg nivoa propiše da se pod određenim uslovima moraju praviti izuzeci od pravila programa nižega reda. Ljudi mogu da od nekog naučenog i internalizovanog moralnog pravila odstupe zbog nekog novog neposrednog moralnog doživljaja, na primer zbog potpune moralne odbojnosti koju smo osetili uviđajući moguće posledice jednog programiranog toka događaja.

Osećanje odvratnosti, stida i revolta mogu navesti ljude da preokrenu jedan utvrđeni način ponašanja. Takav preokret je izvan granica potencijala kompjutera, ali je on sasvim moguć u slučaju budućeg razvoja nauke.

Ako čovečanstvo ne propadne usled sila koje je ono samo nerazumno i, na žalost, pomoću nauke stvorilo, ono će, zahvaljujući, pored ostalog uvidima do kojih se došlo pomoću umnije dimenzije same nauke, težiti da pomiri dve suprotne istorijske tendencije koje se nalaze u međusobnom sukobu od samih početaka moderne epohe. Jedna tendencija je posesioni individualizam, koji se bori za lične slobode, za moć dominacije nad prirodom i ljudima, za neograničeno materijalno bogatstvo. Druga tendencija proizilazi od neostvarenih zahteva celokupnog trećeg staleža iz vremena francuske revolucije, zahteva za suverenošću naroda, za socijalnom pravdom i jednakošću, za bratstvom. Ove dve tendencije su, sa mnogo deformacija, ostvarivane u toku poslednja dva veka, i proizvele su oštro suprotstavljene svetske sisteme.

Poslednjih godina upravo ulazimo u period postepenc konvergencije i građenja novih hibridnih društvenih oblika

Digitized by Google

koji će kombinovati ličnu i društvenu svojinu, političko i tržišno regulisanje ekonomskih procesa, političku i ekonomsku demokratiju. Zadatak je nauke da izgradi novu paradigmu društvenog razvoja koja bi otklonila iracionalne i etički neodržive dimenzije sadašnjeg preovlađujućeg modela razvoja. Ova alternativa po mom mišljenju, treba da sadrži sledeće elemente:

Prvo, jednostrano svođenje napretka na eksponencijalni materijalni rast mora biti zamenjeno uravnoteženim shvatanjem kvantitativnog i kvalitativnog razvoja. Materijalni rast mora biti sredstvo zadovoljavanja osnovnih ljudskih potreba, a ne sredstvo akumulacije moći društvenih elita. Suština kvalitativnog razvoja je progresivna ljudska emancipacija i obogaćivanje života za sve pojedince a ne samo za elite i političke i ekonomske moći.

Drugo, ne treba postavljati nikakve granice razvoju nauke i tehnologije. Međutim, ova rastuća produktivnost i efikasnost ljudskog rada ne treba da bude isključivo upotrebljavana za neograničeni i nekontrolisani rast materijalnog proizvoda. Kad su jednom zadovoljene osnovne potrebe svih ljudi, veća produktivnost postaje sredstvo oslobađanja od mehaničkog rada i sredstvo stvaranja slobodnog vremena. Demilitarizacija, pravednija raspodela društvenog proizvoda i reorganizacija rada bi stvorile novu situaciju sa ogromnim novim rezervama, pa bi bilo moguće ostvariti opštu zaposlenost i pristojan životni standard za sve.

Treće, društvo koje je dostiglo taj nivo pomera težište svojih nastojanja ka zadovoljavanju potreba višeg reda: kulturnih i psiholoških. Otuđeni mehanički rad se zamenjuje radom koji je slobodno izabran, smisaon, i predstavlja cilj po sebi. Uporedo sa visoko produktivnim društvenim preduzećima oživljavaju brojni zanati i veštine. Kulturna proizvodnja bi postala najdinamičnije društveno područje. Posle tri milenijuma aktivni interes ljudi za umetnost, nauku, filozofiju, politiku, slobodnu komunikaciju, smisaona društvena okupljanja bi počeo da stvara jedan stil života sličan onom kod antičkih Atinjana — s tim bitnim usavršenjem da više ne bi bilo robova ni varvara, niti bi bilo stalnih ratova među gradovima.

Četvrto, kad čovečanstvo otkrije način da živi bolje — s manje rasipanja materijalnih resursa, postaje moguće da se ograniči i preokrene samoubistveni trend sve većeg zagađivanja i iscrpljivanja prirodne sredine. Šansu će imati oni društveni sistemi kojima nije neophodno brutalno iskorišćavanje prirode, kojima maksimizacija proizvoda i dobiti nije osnova njihovog identiteta.

Peto, ukidanje svakog monopola političke ili ekonomske moći, oslobođenje od prekomernog otuđenog rada — su bit-

Digitized by Google

ni preduslovi istinske demokratije. Sad se princip demokratije može proširiti iz sfere politike na ekonomiju i kulturu. Bogatstvo novih oblika demokratije bi se razvilo na svim nivoima društvene organizacije. Direktno učešće u odlučivanju bi bilo kombinovano s oblicima predstavničke demokratije, što bi efikasno sprečilo nastajanje bilo kakvih novih centara trajne moći i dominacije.

Mesto nauke u ovakvom modelu razvoja, izgrađenom na izloženim etičkim pretpostavkama, bilo bi značajnije i uglednije nego ikad u istoriji, pod jedinim uslovom da nauka prihvati svoju moralnu odgovornost za predvidljive posledice svog istraživanja.

Digitized by Google

Krstan Malešević

Demokratija u socijalizmu između nužnosti i mogućnosti

I

Svijet socijalizma se ponovo našao, ali ovaj put na doista velikom iskušenju. Aktualno kritičko propitivanje projekata i prakse socijalizma zato, sasvim sigurno, ne može da završi njihovim »usavršavanjem«, a pogotovu ne njihovim »glancanjem«. Naime, iako ovo nije prva raskrsnica na kojoj se socijalizam u svojoj istoriji našao,[1] izvjesno je da je ovo, po mnogo čemu nova istorijska situacija i da ona traži originalne, teorijski utemeljene, kompleksne i radikalne nove odgovore. U suprotnom, socijalizma, barem u doglednoj budućnosti, jednostavno ne bi bilo. Raniji pokušaji reformi najčešće su i ostajali bezuspješni, upravo zbog svoje površnosti, neodogmatičnosti i snažnog otpora suštinskim promjenama posebno od strane upravljačkih slojeva, naročito u sferi ideologije i političkog sistema.

[1] Podsjetimo se samo Lenjinovog NEP-a, »rehabilitacije« stare ideje radničkog pokreta, ideje samoupravljanja u Jugoslaviji, »praškog proljeća« u ČSSR, mađarskih ekonomskih reformi, politike modernizacije u Kini i sl.

Digitized by Google

To, dakako, ne znači da socijalizam relativno dugo nije predstavljao, ne samo nadu miliona ljudi, već i društveni okvir u kojem su čitavi narodi uistinu ostvarili istorijski iskorak u budućnost. Pod snažnim poticajem originalno izvedenih (oružanih faza) socijalističkih revolucija u nekoliko zemalja, brojnih antikolonijalnih revolucija, te naučno-tehnološkom revolucijom, socijalizam je poodavno postao svjetski proces, iako u vrlo različitim pojavnim oblicima. Mnoge od ideja rođenih u njegovom krilu plijenile su pažnju ljudi i naroda širom svijeta. Među takve ideje svakako spada i jugoslovenska samoupravna alternativa socijalizma, sa svojom orijentacijom na bespartijsku demokratiju i tržišnu ekonomiju.[2] Istina je da ni ove, kao ni mnoge druge ideje nisu bile konkretno-istorijski domišljene i produktivno operacionalizirane, pa, naravno, uglavnom i neostvarene. Pa ipak mislimo da bi, bez obzira na sve iluzije, padove, krize i promašaje, bilo aistorično i nedijalektički iz današnje situacije, iz ugla »naknadne pameti« nihilistički se odnositi prema cjelini nasljeđa socijalizma, što danas, na žalost, nije baš rijetkost. Postojeći sistemi pa i oni najvitalniji, jednostavno su istrošili svoje dinamičke, razvojne potencijale i sve više postaju nekomplementarni sa procesima u najrazvijenijim dijelovima svijeta. *Koliko su ti sistemi bili primjereni fazi intenzivne (sirove) industrijalizacije, oni su isto toliko (ili i više od toga) po mnogo čemu arhaični iz ugla savremenih tehno-ekonomskih, socio-kulturnih i demokratskih tokova.* O tome najupečatljivije govori i činjenica da socijalističke zemlje već više od dvadeset godina sve izrazitije zaostaju kako u materijalnom, tako i u duhovnom i ukupnom društvenom pogledu. Štaviše, u nekima od njih su na sceni i izraženi involutivni procesi.

Otuda i jedna od naših glavnih teza, koja glasi *da je sadašnja kriza socijalizma počela polovinom šezdesetih godina,* odnosno da se jaz između socijalističkih i razvijenih kapitalističkih zemalja od tada do danas stalno uvećava upravo zbog »preloma« koji se tada zbio u najrazvijenijim zemljama, a koji socijalističke zemlje ni približno nisu slijedile. A taj »prelom« se desio na planu promjena karaktera proizvodnih snaga, posebno sredstava za rad, a onda dijelom i na planu sadržaja i karaktera rada, kao posljedica tada intenzivirane treće naučno-tehnološke revolucije, zatim na planu demokratizacije političkog i javnog života, i, konačno, na planu ofanzivnog koncepta razvoja, koji je počivao na širem regionalnom i svjetskom otvaranju i povezivanju ovih zemalja. Sastavni dio tih procesa, ali i njihova posljedica bila je i širenje neo-

[2] U Programu SKJ je prije više od tri decenije zapisano da »nepriznavanje zakona vrijednosti i drugih zakona tržišta ne jača nego slabi socijalističke elemente ekonomije, sputava incijativu pojedinaca i preduzeća, predstavlja smetnje razvitku proizvodnih snaga.« (Program SKJ, »Komunist«, Beograd, 1977, str. 159).

Digitized by Google

kolonijalizma i u zemljama socijalističke provenijencije, posebno izraženog u sve većoj finansijskoj i tehnološkoj zavisnosti. Tako, dok je u razvijenim zemljama rad bivao sve više intelektualizovan, pa time i sve produktivniji, jer je u njemu (odnosno u proizvodima i uslugama) sve više učestvovalo znanje, dotle je u ostalim, pa i socijalističkim zemljama učešće sirovina, energije i »živog« rada i dalje ostajalo enormno visoko, pa otuda produktivnost i cijena rada bivali relativno sve niži, uz brojne druge negativne posljedice. Da pomenemo samo jednu od tih negativnih posljedica, a koja se odnosi na stalno rastuće potrebe i aspiracije ljudi na jednoj strani, i smanjivanje mogućnosti za njihovo zadovoljavanje na drugoj strani. Istovremeno, ideološke doktrine i politički sistemi su, ne samo ostajali nepromijenjeni (primjereni ranosocijalističkom i ranoindustrijskom razdoblju) već su u većini socijalističkih zemalja bivali sve inertniji i rigidniji, sve više opterećeni dogmatizmom, etatizmom i birokratizmom. To je bila logična posljedica apsolutno monopolske pozicije vladajućih partija u okviru monističkih političkih sistema.

Zbog toga inicirane reforme socijalizma ni u kom slučaju ne mogu biti svedene na obnovu starog svijeta, već moraju *ići ka stvaranju novog svijeta socijalizma, koji će, po mnogo čemu, biti bitno drugačiji od onog dosadašnjeg* u svim oblastima života, rada i stvaralaštva. No, da li je to moguće i kako izvesti, pogotovo u kraćem vremenskom razdoblju, s obzirom na postojeći »materijal«, na uslove, okolnosti i društveno biće postojećih socijalističkih društava? Nužan je zato kompleksan i kritički teorijsko-empirijski uvid u »utrobu« ovih društava, kao i u suštinu aktuelnih svjetskih procesa, da bi se spoznale stvarne pretpostavke, faktori i mogućnosti razvoja »novog socijalizma«. Koliko je to mukotrpan i protivrječan proces možda najupečatljivije pokazuju primjeri sadašnje situacije u nekim od socijalističkih zemalja (Kina, Poljska, SSSR, Jugoslavija). Objektivnih i subjektivnih prepreka suštinskom reformisanju ovih društava je mnoštvo. Uz naslijeđeni dogmatizam i krute političke sisteme, tradicionalnu strukturu privrede i fragmentiran i nemoćan radnički pokret, tu su i sve izraženiji međunacionalni sporovi. Čini nam se, međutim, *da su još veća prepreka konkretni interesi brojnih vladajućih i drugih privilegovanih slojeva i socijalnih grupa koji još uvijek imaju snažne poluge društvene moći u svojim rukama.* Oni će, dakako, težiti da po svaku cijenu sačuvaju postojeću distribuciju društvene moći, bez obzira na zagrcnutost frazom o reformama i demokratiji.

Zato i nije čudno što je reforma političkog sistema, a unutar toga pitanje demokratije, centralno pitanje, ključna pretpostavka i osa oko koje se okreću sva druga pitanja reforme socijalizma. *Suštinska promjena političkog sistema je zapravo temeljna redistribucija postojeće strukture društve-*

Digitized by Google

ne moći. Naime, promjena pozicije države (konstituisanje pravne nasuprot partijskoj državi), partije (stranački ili nestranački pluralizam nasuprot partijskom monizmu), izbornog sistema (slobodni nasuprot dirigovanim izborima), parlamenta (njegovo pretvaranje u centar stvarne vlasti, nasuprot privjeska partijsko-državne oligarhije), ljudskih prava i sloboda (stvarno zagarantovanih i praktikovanih, nasuprot frazama o njima) vrši tektonske poremećaje u postojećoj strukturi moći, interesa, prava i obaveza, aspiracija i mogućnosti svih klasa, slojeva i socijalnih grupa. U tom, višeslojnom smislu treba shvatati i odnos između socijalizma i demokratije u našem vremenu. Riječ je uistinu o »novom susretu sa istorijom, o izmjeni odnosa između demokratije i socijalizma.«[3]

II

I pored tolikih definicija, ili manje-više uspješnih pokušaja definisanja tako često korištenih pojmova kao što su socijalizam i demokratija, više je nego očigledno da se sadržaj tih pojmova misli na vrlo različit, a ne rijetko i na oprečan način. Kako inače prihvatiti činjenicu da se na socijalizam, a pogotovo na demokratiju pozivaju i oni gdje je represija glavna odrednica političkog sistema, gdje nije obezbijeđen ni minimum ljudskih prava, gdje vladajuća elita harči nacionalno bogatstvo bez ikakve kontrole, dok masa stanovništva nije obezbijedila zadovoljavanje ni elementarnih egzistencijalnih potreba, i tome slično. Šta, dakle, podrazumijevati pod ovim kategorijama inače, a šta u ovoj istorijskoj situaciji?

Od kada je Pjer Leroa prvi put upotrijebio *pojam socijalizam*[4] do naših dana je izrečeno, moglo bi se reći, bezbroj sistematičnih ili sporadičnih određenja sadržaja ovog pojma. Da pomenemo, ilustracije radi, samo Furjea, Kabea, Ovena, Vajtlinga, Marksa, Engelsa, Lenjina, Rozu Luksemburg, Đerđa Lukača, Rože Garodija, Pareta, Šumpetera, Rasela, Agneš Heler, Edvarda Kardelja i Miroslava Krležu. Pa ipak, *ne samo da nema egzaktne, cjelovite i trajnije važeće definicije socijalizma (pitanje je, naravno, da li je to i moguće), već su se dileme i kontroverze o njegovoj sadržini pogotovo poslednjih godina toliko uvećavale da se danas teško može govoriti o jedinstvenoj paradigmi socijalizma.*

[3] Kako je to govorio Akile Oketo, generalni sekretar Komunističke partije Italije, na Osamnaestom kongresu ove partije, održanom u martu 1989. godine.

[4] U časopisu »Le Globe«, 1832. godine.

Digitized by Google

U promišljanju suštine »modernog socijalizma«[5] valja se barem nakratko podsjetiti značenja socijalizma što su ga ovom pojmu pripisivali Marks i Engels, iako oni, kao što je poznato nisu nigdje sistematično izložili to svoje shvatanje. To je tim potrebnije budući da stojimo na stanovištu da njihovo poimanje socijalizma u svojoj suštini može biti i danas inspirativno. Uslov je pri tome da se jasno razgraniči ono što su Marks i Engels zaista pisali o socijalizmu od onoga što su im brojne dogmate i »marksisti« neosnovano pripisivali i masovno širili kao tobožnje izvorno učenje o naučnom socijalizmu.

Kako su i sami isticali, oni socijalizam nisu izvodili iz plemenitih pobuda progresivnih mislilaca, već iz unutrašnjih, objektivno datih protivrječnosti postojećeg kapitalističkog poretka. Minuciozno analizirajući prirodu tog poretka (posebno način proizvodnje) oni su identifikovali moguće objektivne i subjektivne pretpostavke i mogućnosti za konstituisanje novog društva, društva u kojem će se ubrzavati proces povratka čovjeku njegovih otuđenih snaga kao vlastitih snaga, odnosno proces očovječenja čovjeka. Puno ostvarenje tog cilja Marks, međutim, vezuje za »zbiljski komunizam«, za društvo bitno drugačijeg načina proizvodnje i prevladanih pretpostavki klasne egzistencije ljudi i građanske civilizacije uopšte. *Socijalizam pak, kao prelazno društvo, ima »skromnije« domete. On je, naime, kod osnivača marksizma shvaćen u dva osnovna značenja.* Po jednom značenju socijalizam predstavlja učenje, teoriju, nauku, »teorijski izraz«, »smisleni refleks«, a po drugom prelazno društvo, društvo prelaznog perioda, u kojem se odvija intenzivan proces transformacije kapitalističkog društva, uz izraženu samodjelatnost radničke klase.[6] No, da bi se dokinula »sramna civilizacija zasnovana na porobljavanju rada« *radnička klasa mora proći »kroz dugu borbu, kroz čitav niz istorijskih procesa, koji mijenjaju ljude i prilike.«*[7] (podvukao K. M.).

Socijalizam je za Marksa, dakle, poprište klasne borbe, kao nezaobilaznog uslova ukidanja klasne vladavine kapitala odnosno »vladavine i ropstva rada«. Ali u socijalizmu se stvaraju »racionalne okolnosti u kojima ta klasna borba može proći kroz svoje različite faze najracionalnijim i najhumani-

---

[5] Podsjećamo da je Engels koristio sintagmu »moderni socijalizam«, a on i Marks još i »revolucionarni«, »radnički«, »naučni« i »praktični«, nasuprot čitavoj lepezi reakcionarnih, konzervativnih i utopističkih »oblika socijalizma« (Vidi šire u njihovom zajedničkom djelu »Manifest komunističke partije« i u Engelsovom delu »Razvitak socijalizma od utopije do nauke«).

[6] Vidi o tome šire posebno u djelima Marksa i Engelsa »Klasne borbe u Francuskoj«, »Kritika Gotskog programa, »Razvitak socijalizma od utopije do nauke«.

[7] K. Marks, Proleterska revolucija, BIGZ, Beograd, 1973, str. 68.

Digitized by Google

jim putem.«[8] *Socijalizam je, shvaćen u tom kontekstu, za Marksa više pokret nego stanje, odnosno »permanentna revolucija«* u okviru koje se prevladavaju produkcioni i društveni odnosi, kao i ideje na kojima počiva klasno društvo. Drugačije kazano, riječ je o socijalizmu samo u mjeri u kojoj on predstavlja istinsku socijalnu revoluciju, u mjeri u kojoj *stvarno proširuje demokratiju u odnosu na građansko društvo* (»osvajanje demokratije«, a ne samo osvajanje i očuvanje vlasti). Sadržaj socijalne revolucije čini i to u kojoj se mjeri razara »ekonomska baza klasnog despotizma« i stvaraju uslovi za prevladavanje »ugnjetavajućeg potčinjavanja individualne podjele rada, a s njom i suprotnosti između intelektualnog i fizičkog rada, a s druge strane omogućavanja svestranog razvitka individue«.[9] Politička vlast proizvođača ne može, dakle, postojati, kako je lucidno pisao Marks, uporedo sa njihovim socijalnim robovanjem.

Marks i Engels su, prema tome, jasno istakli da će period socijalizma, kao istorijski prelaznog razdoblja, dugo trajati i da neće predstavljati »pravolinijski uspon«, već da će to biti konfliktno društvo sa naslijeđenim i novostečenim protivrječnostima. *Ako su pri tome imali na umu najrazvijenija kapitalistička društva svoga doba, možemo samo pretpostaviti šta bi tek pisali o mogućnostima, osobenostima i iskušenjima socijalizma u izrazito nerazvijenim društvima Istočne Evrope i drugih dijelova naše planete.* Zato mislimo da je današnja kriza socijalizma i veliki dio grešaka i promašaja koji su ne rijetko činjeni u njegovo ime, dobrim dijelom posljedica, s jedne strane nepoznavanja i dogmatizacije Marksovog i Engelsovog učenja o socijalizmu, a s druge strane, u najtješnjoj vezi s tim, nepostojanja teorije socijalizma primjerene društvima, koja su društveno-ekonomski, kulturno i civilizacijski uopšte bila i ostala znatno ispod najrazvijenijih kapitalističkih društava. *Lenjinovi pokušaji u ovom pogledu su svakako ispod nivoa Marksovih i Engelsovih analiza, posebno zbog činjenice da je on u »svoj model socijalizma« inkorporirao monopol klasne avangarde, koji se zadržao do naših dana, a koji nema uporišta u shvatanju njegovih velikih prethodnika.*

I tu je, iako, naravno, ne samo tu, izvor tako uticajnog, raširenog i veoma otpornog etatističko-birokratskog poimanja socijalizma, koji ga izjednačava sa nasilnom revolucijom, jakom državom, monopolnom pozicijom partije, monističkim političkim sistemom, odbacivanjem svega što je građansko, jednom rječju sa antidemokratskim antipluralnim i antitržišnim modelom i praksom. Po ovom se modelu socijalizam šti-

[8] K. Marks, Proleterska revolucija, BIGZ, Beograd, 1973. godine, str. 103.

[9] Vidi šire u Marksovom tekstu »Kritika Gotskog programa«.

Digitized by Google

tio onim što ga je najviše ugrožavalo, tj. jačanjem birokratije i birokratskog metoda rada i odlučivanja. A to je, zapravo, značilo i znači da je primarni zadatak odbrana postojećih odnosa, postojećeg sistema, pozicija i moći, što je u najdubljoj nesaglasnosti sa prirodom socijalizma kao pokreta, kako ju je poimao Marks. Kao što je već pomenuto, *partija je* (ili, bolje reći, njeno najuže vođstvo) u takvim odnosima bila *neprikosnoven vladalac, nosilac svakojakog subjektiviteta, posjednik »povijesnog uma«. Ona je jednostavno »prekrila« čitavo društvo.*

Logična posljedica toga je svođenje podruštvljavanja proizvodnje na njeno podržavljenje,[10] vlast radničke klase i samoupravu proizvođača na vlast navodno u ime te klase, raspodjelu prema radu i rezultatima rada na birokratski, strogo hijerarhiziran sistem raspodjele stvarnu demokratiju na »monolitnost« i tome slično. Ako je takav model uopšte mogao biti produktivan, on je to mogao biti samo onda i ondje gdje je i kada je socijalizam svođen na elektrifikaciju i primarnu industrijalizaciju, ali ne i na iole višem stepenu ljudskih materijalnih, kulturnih i demokratskih potreba i aspiracija.

Nasuprot tako redukovanom poimanju socijalizma, već duže vremena dio teoretičara, kao i nekolicina komunističkih i socijalističkih partija pokušavaju bogatije promišljati ovaj pojam, unoseći mu duh novog vremena. Tako su nastajale vrlo različite interpretacije socijalizma, koje su *u većini tendirale širenju ovog pojma, kako u pogledu njegove sadržine, tako i u pogledu njegovih oblika, kao i stvarnih ili potencijalnih subjekata revolucionarne transformacije društva.* »Novi« sadržaj socijalizma u tim interpretacijama je prije svega vezan za ljudska prava, za ličnost i njenu privatnost, za slobodu i demokratiju, za mir i ekologiju, za autonomiju i samoupravu, riječju, za viši kvalitet ljudskog života. *Za razliku od tradicionalnih vrijednosti, koje je dogmatizovana vizija socijalizma preferirala, i u kojima su potrebe i interesi pojedinaca bile apsolutno u drugom planu, nova vizija socijalizma teži upravo obrnuto, da epohalne ciljeve socijalizma »projektuje« kroz puno ostvarenje ljudske ličnosti.* Slično je i sa pogledima na socijalne i političke subjekte socijalizma. S obzirom na promjene u karakteru proizvodnih snaga i u karakteru rada, pa time i u biću i strukturi radničke klase i stvaralaca nove vrijednosti uopšte, ovaj pristup bitno širi potencijalne revolucionarne subjekte u odnosu na njihovo tradicionalno poimanje (potenciranje industrijskog radništva). Sve značajnije mjesto u tom kontekstu pripada inteligenciji, mladima, alternativnim pokretima.

---

[10] A još je Engels upozoravao da je »lažni socijalizam« svako podržavljenje (»pa i Bizmarkovo«) proglašavati za socijalističko.

Digitized by Google

Pa ipak, mislimo *da savremeno, bitno prošireno poimanje socijalizma u suštini ne protivrječi njegovom izvornom određenju u djelima Marksa i Engelsa,* već predstavlja stvaralački, antidogmatski odnos prema njemu. Marksova sintagma o bogatoj ljudskoj individualnosti ovdje nalazi svoju operacionalizaciju, potvrdu i proširenje. Širenje ljudskih sloboda, podsticanje i zadovoljavanje istinskih ljudskih potreba[11] predstavlja esenciju socijalizma danas i sutra. Taj proces »negacije raščovječenja«, kako je Krleža kratko i sadržajno označavao suštinu socijalizma, nije, međutim, moguć odbacivanjem prethodnih civilizacijskih zasada, već upravo njihovim uvažavanjem i dijalektičkim prevladavanjem (überwindung). Suvišno je isticati da se to pogotovu odnosi na društva koja su na nižem stepenu istorijskog razvoja. Upravo tu je najveća opasnost svesti socijalizam na neku vrstu »antikakapitalizma«, jer je riječ u mnogo čemu o pregrađanskim društvima. *I današnja sve masovnija »rehabilitacija« djelovanja zakona vrijednosti i mnogih instituta parlamentarne demokratije treba shvatiti u tom kontekstu, kao neminovnost istorijskog kontinuiteta, kao nezaobilazne (socijalističke) instrumentalne vrijednosti u ovom vremenu.* Ove vrijednosti predstavljaju pretpostavke da socijalizam bude ekonomski efikasnije društvo, materijalno i duhovno bogatije, demokratskije, inovativnije, solidarnije i humanije, pogotovu u odnosu na socijalizam u raljama države.

Šta bi u kontekstu ovakvog poimanja socijalizam, činilo suštinu *demokratije?*

I sa ovim, vrlo često upotrebljavanim pojmom se često označavaju ne samo različiti već i protivrječni sadržaji. Pogotovu u poslednje vrijeme je evidentna konfuzija, ideologizacija, pa otuda i zloupotreba pojma demokratije. Riječ je, naravno, o vrlo starom pojmu, kojeg su, uz ostale, da ne idemo u antičko razdoblje, pokušali odrediti Kant, osnivači marksizma, Sidnej i Beatrisa Veb, Leon Digi, Adler, Laski, Fečer, Habermas i mnogi drugi. *Klasična demokratska teorija je, polazeći od čovjekovog prirodnog prava u središte stavljala pojedinca, građanina (citoyen).* Suverenost pojedinca je izvodila iz pretpostavljenih jednakih sposobnosti svih za vršenje društvenih poslova. Zato, po ovoj teoriji, društveni sistem prvenstveno mora štititi pravo pojedinca i građanina.[12] Za razliku od ove teorije, *teorija istorijskog prava suverenu volju građanina izražava u naciji, odnosno u državi.* Po ovoj teoriji nacija nadilazi pojedinca. Njoj su pojedinci, građani podređeni.

[11] Vidi šire o ovome, pored ostalih, u djelima Agneš Heler.

[12] Na tome stanovištu je zasnovana i »Deklaracija o pravima čovjeka i građanina« iz doba francuske revolucije. (Npr. član 1. glasi: »Ljudi se rađaju i ostaju slobodni i jednaki u pravima.« — vidi i članove 6, 9 i 11).

Digitized by Google

Moderne teorije demokratije ponovo u centar »vraćaju« čovjeka, građanina, pojedinca, a demokratiju poimaju i kao ciljnu i kao instrumentalnu vrijednost. Po njima je demokratija primarni uslov kvalitetnijeg života ljudi i njihovih zajednica. Minimalni uslov svake demokratije je ravnopravnost građana u politici, kao i princip da samo većina daje pravo na vlast. Pod ravnopravnošću građana u politici posebno se misli na zagarantovane lične i političke slobode, na slobodu misli, govora, štampanja i udruživanja.[13] Otuda bi se moglo reći *da je demokratija zapravo pravo da se drugačije misli i radi.* Život je sve složeniji, pa su i pogledi na njega neminovno sve različitiji. Unisono mišljenje sve više gubi »pravo građanstva«.

Iako su, dakle, politički odnosi srž svake demokratije, mnogi teoretičari su odavno postavili pitanje tzv. ekonomske demokratije (npr. Vebovi), a oni radikalniji (poput Marksa i Engelsa) i pitanje odnosa između određenog načina proizvodnje i ukupne strukture društva sa oblicima i karakterom demokratije, tj. veze između njene forme i njene sadržine. S tim u vezi Marks i Engels su govorili i o formalnosti buržoaske demokratije, što su dogmatici pogrešno protumačili kao odbacivanje svake vrijednosti toga tipa demokratije. Naprotiv! Koliko su Marks i Engels cijenili udio buržoazije u razvoju čovječanstva i uopšte domete građanskog društva i građanske demokratije u razbijanju starih feudalnih odnosa i ustanova, najbolje pokazuje njihova ocjena iz »Manifesta« da je u pitanju uistinu njena »revolucionarna uloga«. I zato socijalistička teorija i praksa ni u kom slučaju ne treba da to prenebregavaju, pogotovu kada su u pitanju lične i političke slobode, politička demokratija, demokratsko javno mnjenje, sloboda mišljenja, govora, udruživanja. U pitanju su tako značajne tekovine bez kojih ni razvoj socijalizma jednostavno nije moguć. Na žalost, *mnogi teoretičari, revolucionari i revolucionarne organizacije (među njima dijelom i Lenjin)* su *neopravdano minimizirali, pa čak i odbacivali ova demokratska dostignuća i time ostali civilizacijski ispod istorijski dosegnutog nivoa demokratije.*

Marksovo i Engelsovo stanovište treba shvatiti u onom smislu da je buržoaska demokratija *i formalna,* odnosno da je u sebi protivrječna, jer je često odvojena njena forma od njenog sadržaja. Ambivalentnost građanske demokratije se ogleda u činjenici sopstvene samoglorifikacije, kao trajnog rješenja zagonetke čovjekove slobode iako je ona u krajnjoj liniji zasnovana na najamnom radu i eksploataciji, odnosno

[13] Što potencira i član 11 »Deklaracije o pravima čovjeka i građanina«: »Slobodno saopštavanje misli i mnjenja jeste jedno od najdragocjenijih prava čovjekovih. Svaki građanin može slobodno da govori, piše i štampa...«

Digitized by Google

na neprikosnovenosti privatnog vlasništva, kao apsoluta građanskog društva i temelja slobode individualizma. Iako je ona pravno izjednačila sve ljude, građanska demokratija je stvorila nove oblike čovjekove zavisnosti, neslobode i neravnopravnosti (širokogrudo je zagarantovana sloboda raspolaganja sopstvenom radnom snagom). Zato se može s pravom reći da je ovaj tip demokratije u krajnjoj liniji osiguravao vlast buržoazije, što je onda čini dijelom i formalnom. Glavni razlog za to Marks vidi u činjenici da je *»kapital nametnuo način egzistencije ljudima«*, a pravo nikad ne prethodi društvenim oblicima, već je obrnuto.

Zbog toga je socijalistička teorijska misao tragala za pretpostavkama prevladavanja ograničenosti i protivrječnosti građanske demokratije. *Ona je tako davno utvrdila da su vrijednosti građanske demokratije nužan, ali ne i dovoljan uslov za čovjekovu potpunu ličnu, političku, ekonomsku i kulturnu emancipaciju.* Naravno da su se pri tome javljali vrlo različiti pogledi na socijalističku demokratiju, od onih ortodoksnih, koji su odbacivali građanske demokratske zasede u cjelini do uistinu lijevodemokratskih, koji su ustajali protiv nedemokratske prakse i bilo koje vrste totalitarizma (ideološkog, vjerskog, nacionalnog), uspostavljajući harmoničan odnos između socijalističkih težnji i najvrednijih tekovina građanske demokratije. Ovi drugi su, na žalost, u istoriji socijalizma imali manje uspjeha, odnosno njihove teorije su bile potisnute, a njihovi autori ne rijetko i proskribovani. Suština ovih demokratskih teorija socijalizma se sastoji u potenciranju prava i sloboda pojedinca[14], u zalaganju za pluralističke odnose u društvu, za vladavinu prava nasuprot arbitrarnosti, za uvažavanje zakona vrijednosti nasuprot ekonomskom voluntarizmu, za nezavisno sudstvo, nezavisne sindikate, kao i za mnoga druga demokratska prava. Ovaj korpus demokratskih ideja je predstavljao kontinuitet sa idejama humanizma i renesanse i najvrednijim dometima misli i prakse građanskog društva.[15] Imajući sve to u vidu, moglo bi se reći da socijalizam zapravo i ima smisla kao novi društveni oblik samo ako ostvaruje još sadržajnije oblike demokratije od građanskog društva.

Međutim, *dalji proboj socijalističke demokratske misli ostvaren je na planu potenciranja, pored kulturno-civilizacijske i društveno-klasne funkcije i sadržine socijalističke demokratije.*

---

[14] U vezi s ovim podsjećamo na Marksovo pismo Anenkovu, od 8. 12. 1846 godine u kojem on, uz ostalo, kaže da »kolektivna istorija ljudi nije ništa drugo nego istorija njihovog individualnog razvitka«.

[15] Poznata je, na primjer, Hegelova teza o tome da je cjelokupna istorija čovječanstva zapravo istorija razvoja slobode.

Digitized by Google

Naime, da bi se čovjek ostvario u potpunosti kao čovjek, on mora da se emancipuje u svim oblicima svog postojanja. A korijen njegovog (i društvenog) nastanka, postojanja i razvoja jeste bez sumnje rad. Zato se suština socijalističke demokratije i vezuje za rad, egzistencijalnu sferu, za sferu proizvodnje, u čemu je građanska demokratija bila i dijelom ostala bitno insuficijentna.

U tome je istorijski smisao ideja sovjeta, savjeta, samoupravljanja, asocijacije slobodnih proizvođača i drugih srodnih ideja neposrednog upravljanja radnika uslovima, sredstvima i rezultatima svoga i ukupnog društvenog rada, bez obzira na njihove skromne domete, pa i krupne deformacije u praksi. *Ove ideje su odvažno usmjerene na dokidanje najamnih odnosa, odnosno svih vidova neslobode u proizvodnim odnosima, kojima su bili i ostali izloženi stvaraoci viška vrijednosti.* Njihovu privlačnost u širim svjetskim razmjerama (u različitim oblicima i pod različitim nazivima) nije mogao da uništi ni staljinizam, ni tako moćni birokratizam, ni tako izražena kriza socijalizma. O tome uvjerljivo govore vrlo različiti oblici participacije u ekonomskoj sferi života u velikom broju zemalja širom svijeta.

Naravno, za snažnije prodore u tom pogledu u socijalističkim zemljama su potrebne različite materijalne i duhovne pretpostavke, kojih za sada nema ili su tek u nastajanju. Zato je primaran zadatak i teorije i prakse da radi na identifikaciji i stvaranju tih pretpostavki, kako bi socijalizam uistinu postao demokratsko društvo i brže gubio još uvijek izražena obilježja klasnog društva.

Prema tome, *i u socijalizmu demokratija treba da služi čovjeku,* njegovoj svestranoj emancipaciji i sve punijem ličnom i društvenom stvaralaštvu, kao uostalom i socijalizam uopšte. Naravno da i u socijalizmu postoje pojedinačni, posebni i opšti interesi koji ne samo da nisu u harmoničnom odnosu, već su vrlo često i protivrječni. Ti interesi se kroz demokratske mehanizme moraju legitimno ispoljavati, usaglašavati i zadovoljavati, ali i protivrječnosti među njima na isti, demokratski način prevladavati. Da bi to bilo moguće demokratija u socijalizmu treba da do kraja akceptira i dalje razvija dosegnuti nivo ljudskih prava i sloboda u građanskom društvu, ali i da promjenom pozicije čovjeka i njegovih asocijacija u procesu rada i društvenim odnosima uopšte stvara uslove za prevladavanje protivrječnosti između demokratske forme i njene sadržine. U tome vidimo osnovni smisao »*nove socijalističke demokratije*« (P. Vranicki) u kojoj bi se slobodno ispoljavala i stvarno uvažavala volja većine, ali i štitio integritet manjine i dostojanstvo svakog pojedinca u okviru demokratskih političkih odnosa. Bez toga nema ni materijalnog, ni kulturnog, ni civilizacijskog razvoja socijalizma. *Demokratija je, prema tome, sama bit i nužnost socijalizma.*

Digitized by Google

III

Ako socijalizma, dakle, nema bez demokratije, logično je da se postavlja pitanje stvarnog stanja demokratije u socijalističkim zemljama, odnosno zemljama koje se tako nazivaju. Nema sumnje da se većina ovih zemalja suočila sa istinom o sebi, o sve većem ekonomskom, tehnološkom i duhovnom zaostajanju, o potpunoj iscrpljenosti modela etatistički vođene ekonomije i monističkog političkog sistema. Zato se i pristupilo velikom preispitivanju i manje ili više radikalnim reformama, u čijem okviru je najbitnije pitanje političkih sistema, pozicije vladajućih partija, jednom riječju demokratije. Međutim, ti procesi, kako pokazuju prva iskustva, idu izuzetno teško, jer su ostaci starog modela i u ideologiji i u politici, i u ekonomiji, dakle, i u svijesti i u praksi izuzetno čvrsto ukotvljeni i teško će ih biti dokidati. Zašto?

Već duže od dvije decenije je sve očiglednije da je socijalizam (bolje reći, konkretno-istorijski modeli socijalizma), kako ekonomski manje efikasan, tako i politički manje demokratičan. Sve teže je izdržavao ekonomsku i tehnološku utakmicu s razvijenijim zemljama, ali i sve neuspješnije rješavao nagomilane probleme i obezbjeđivao socijalnu pravdu unutar sebe. Bio je to i ostao nepobitan dokaz dominacije etatističko-birokratskog projekta i prakse socijalizma, čija je glavna preokupacija borba za učvršćivanje postojeće vlasti i očuvanje status quo-a na vitalnim tačkama odlučivanja o društvenoj reprodukciji.

U temeljima ovog modela socijalizma leži ranosocijalistička, dogmatska ideološka orijentacija. A njena suština je u političkom monizmu, državnom fetišizmu, snažnom sindromu egalitarizma, izraženom antiindividualizmu, monolitizmu, kolektivizmu, gigantizmu i unifikaciji svake vrste. Tu je i odbijanje svakog prava na razlike, sklonost ka »gotovim« i »konačnim« istinama (koje, prije svih, posjeduje mudro rukovodstvo), politiziranost državne uprave, vojske, policije, prosvjete i drugih oblasti društvenog rada. Nema sumnje da je sve ovo uveliko determinirano strahovitim teorijskim redukcionizmom, davanjem primata instituciji u odnosu na ideju i poretku u odnosu na pokret. Iz ovakvih ideoloških premisa proistekao je vrlo rigidan i nedemokratičan politički i privredni sistem, bez slobodnih izbora, nekada i bez elementarnih ljudskih prava i sloboda, bez političkog i svakog drugog pluralizma (pogotovo bez opozicije), bez slobodnog sudstva, a sa očitom oligarhijskom strukturom društvene moći (nasuprot demokratski verbalno proklamovane), ustavnom garancijom vladajuće uloge jedne partije, kojoj je pripisana izuzetna moć i sposobnost vođenja društva, a time i sa odsustvom svake odgovornosti i uvažavanja volje javnog mnjenja.

Digitized by Google

Naravno da ni privredni sistem nije mogao biti drugačiji. Svojinski monizam i apsolutna dominacija države privrednim tokovima njegova su glavna karakteristika i osnovni uzrok ekonomske tromosti i tehnološkog zaostajanja ovih zemalja. Birokratija je favorizovala (a to je kao takva jedino i mogla) podržavljenje, pa i nasilno, zatim klasičnu industrijalizaciju i onda kada je razvijeniji svijet uveliko »zagazio« u treću naučno-tehnološku revoluciju, zanemarivala unapređenje načina proizvodnje, a podsticala kupovinu licenci i permanentno obezvređivala cijenu radne snage. Tako se desilo da umjesto ekonomska struktura društva uspostavlja sebi primjerene političke oblike, kako je pisao i Marks, u socijalističkim zemljama je politička partija stvarala sebi odgovarajuću ekonomsku osnovu, jer joj je tako bilo lakše produžavati sopstvenu moć. Politika nije, dakle, uvažavala objektivne, a pogotovu ekonomske zakonitosti društvenog života.

Crvena nit ovog sistema je, prema tome, apsolutna vlast partije. Ona je još od vremena Lenjina »prekrila« sve — kontrolisala je državni aparat, sovjete, savjete, privredu, sindikate, društvene organizacije. Njena vlast sve donedavno nije stavljana pod upit. Ona je presudno uticala na potpunu političku regulaciju društva i moglo bi se reći na nasilno politiziranje svih sfera društva. Suvišno je isticati da je takav partijsko-politički monopol silno umanjio emancipatorske potencijale socijalizma u svakom pogledu, a pogotovo u pogledu razvoja socijalističke demokratije, odnosno stvarnih političkih i ekonomskih sloboda. Štaviše, klasična ljudska prava u većini socijalističkih zemalja su doživljavana i tretirana kao puka dekoracija, a ne kao minimum ljudskih sloboda, i naravno, kao takva često nisu ni poštovana, bez obzira na verbalno izjašnjavanje za njih u ustavima. *Glavni subjekti prava i obaveza ovdje su kruti i neprohodni kolektiviteti, a ne čovjek kao pojedinac, građanin.* Netrpeljivost prema drugačijem mišljenju i svakoj primisli na politički pluralizam je otuda logična konstanta ovih sistema. Osnovni princip politike je čak bio da su »svi sumnjivi dok se drugačije ne dokaže«, nasuprot starom humanističkom geslu da je »svaki čovjek nevin dok se ne utvrdi da je kriv«.[16] U sve to se uklapa i pravilo da je vrhovni kriterij za »kadrove« njihova poslušnost, a ne stručnost i kreativnost. Ovakvi pogledi i praksa su posljedica, s jedne strane naivnog uvjerenja da se silom može stvarati »novi čovjek«, a s druge strane, činjenice da je tako lakše obezbjeđivati apsolutnu vlast.

Kada je riječ o (ne)demokratiji u socijalizmu neodoljivo se nameće utisak *da su socijalističke zemlje u tom pogledu mnogo više slijedile tamne, nego svijetle strane velike francuske revolucije.* Poznato je, naime, da je ovu revoluciju, pored snažne afirmacije razuma, prirodnog prava i mnogih demo-

[16] »Deklaracija o pravima čovjeka i građanina«, član 9.

Digitized by Google

kratskih ideja, iskazanih posebno u »Deklaraciji o pravima čovjeka i građanina«, karakterisalo istovremeno i neuvažavanje drugačijeg mišljenja, postojanje »zakona o sumnjivima«, svojevrsna diktatura, pa i obračun i giljotiniranje političkih protivnika.[17] Svakako da su se u »njegovanju« ove vrste nasljeđa francuske revolucije posebno isticali sistemi gdje je došlo do svojevrsnog spoja socijalizma i apsolutizma, gdje su demokratska prava proglašavana nestvarnim, opasnim, gdje se za drugačije mišljenje mogla gubiti ne samo elementarna ljudska prava, već i život. Tu se pravo koristilo kao instrument volje vladajućih, pa se i mijenjalo zavisno od promjene te volje.

Sve u svemu, u pitanju su već podugo prevaziđene ideje (i ideologije uopšte) i modeli političkih sistema, što je dovelo do stalnog produbljavanja krize u socijalističkim zemljama, pa čak i civilizacijskog nazadovanja. U reforme se zato jednostavno moralo krenuti da bi se koliko-toliko očuvao legitimitet ovih sistema i njihovih protagonista. Iako to nisu prvi pokušaji reformi u socijalizmu ove su po svojoj širini i dubini, barem u nekim zemljama znatno radikalnije od svih prethodnih. Dva su razloga naročito bitna pri tome. Prvi je svakako u dubini i dužini trajanja društvene krize, a drugi u negativnom iskustvu sa ranijim, samo reformskim pokušajima. *Upravo ranije neuspjele reforme su pokazale da one nemaju šanse ukoliko nisu cjelovite (od ideologije, preko političkog sistema do privrednog sistema i svih drugih podsistema i oblasti društvenog rada) i ukoliko nisu temeljite i radikalne.* Ni to, međutim, nije bilo dovoljno za nekolicinu socijalističkih zemalja, koje još i ne pomišljaju na reforme, a u većini ostalih se, nakon dužeg kolebanja i pokušaja sa polovičnim rješenjima konačno krenulo u radikalnije reforme. U čemu je, najkraće kazano, njihova suština, imajući u vidu njihov dosadašnji tok?

Ohrabruje činjenica da su u nekim od socijalističkih zemalja već došli do onog što se smatra, barem za neke od njih, ključnim preduslovom radikalnih reformi, a što je doskoro poimano kao nespojivo sa socijalizmom i gotovo svetogrđem. *Naravno, riječ je o legalizaciji političkog višestranačkog pluralizma u Poljskoj i Mađarskoj.*[18] Perestrojka sa Gorbačovim u SSSR-u je otvorila reformske procese i po mnogo čemu po-

[17] Vidi šire o ovome u prilozima na Naučnom skupu, organizovanom u povodu dvjestagodišnjice francuske revolucije u Smederevu, juna 1989. godine.

[18] U Poljskoj je na posljednjim izborima, koji su kao rezultat dogovora za »Okruglim stolom« bili (gotovo) slobodni, opozicija, odnosno »Solidarnost« je »ušla« u parlament (100% Senat i 1/3 Sejm). U Mađarskoj, pored MSRP, već djeluje mnoštvo opozicionih partija i saveza, koji čekaju svoju šansu na narednim slobodnim izborima. Riječ je o »Asocijaciji slobodnih demokrata«, »Demokratskom forumu«, Omladinskoj organizaciji »FIDES« i dr.

Digitized by Google

stala već nekoliko godina njihov sinonim i neka vrsta paradigme »novog socijalizma«. Iako prolazi kroz izuzetno velika iskušenja, njene šanse na uspjeh ipak nisu male.[19] Prvi opipljiv rezultat perestrojke na planu demokratizacije društva jesu *začeci sovjetskog parlamentarizma*, koji se ogledaju u demokratskijim izborima deputata nego što je to ikada ranije bilo, u institucionalizaciji Kongresa deputata (2250), u demokratskom izboru »stalno dejstvujućeg« Vrhovnog sovjeta (540), a odnedavno i u legalizaciji neke vrste opozicije unutar Vrhovnog sovjeta (međuregionalna grupa radikalnijih deputata, koje vodi Jelcin). Sovjetski parlament tako nije više samo glasački stroj i ritualni organ kao što je decenijama bio.

U ovim zemljama se sve više i službeno zalažu za demokratski socijalizam, sa tržišnom privredom, svojinskim pluralizmom, a posebno za revitalizaciju ljudskih prava i sloboda, za afirmaciju i uvažavanje javnog mišljenja (u SSSR-u »glasnost«, u Mađarskoj novi zakon o štampi) odnosno za pluralizaciju političkog i uopšte društvenog života.[20] *Postepeno se »lomi« monopol komunističkih partija, ali to ne znači da je taj proces daleko odmakao.* Otpori reformama i u ovim zemljama su čini se sve veći, tako da njihova budućnost uvijek iznova dolazi u pitanje. Pored ekonomske nerazvijenosti i skromnih mogućnosti u zadovoljavanju egzistencijalnih potreba većine stanovnika (što je naravno veoma nepovoljna okolnost za ostvarivanje reforme), tradicionalne strukture privrede, pa i radničke klase, i naročito konkretnih interesa široke lepeze vladajućih socijalističkih grupa (kojima reforma, pogotovu demokratizacija političkog sistema ni u kom slučaju ne odgovara), tu su i problemi međunacionalnih odnosa (SSSR, Jugoslavija), kao i specifične međunarodne i regionalne pozicije i obaveze. Međutim, *posebno treba istaći preovlađujući rigidni profil ličnosti, kao posljedicu, kako još uvijek moćne patrijarhalne tradicije, tako i višedecenijske autoritarne vlasti.* Tom tipu ličnosti je svojstven relativno nizak nivo znanja, političke kulture, demokratskih potreba, inercija i neinventivnost. Jasno da je to neplodno tle za dublju transformaciju ovih društava u kraćem vremenskom razdoblju.

U ostalim zemljama Istočne Evrope i Kini teško da se može govoriti o reformama. U Rumuniji, Albaniji i DDR (kao

[19] Izričući ovaj sud imamo na umu i rezultate jedne ankete iz marta ove godine, u kojoj je 1005 Moskovljana (u okviru prvog takvog ispitivanja javnog mnjenja u SSSR-u) iznosilo svoje mišljenje o stanju i budućnosti perestrojke. Tako je, recimo, 79% anketiranih izjavilo da potpuno ili djelimično podržava ono što čini Gorbačov, ali isto tako njih 56% misli da perestrojka nailazi na velike teškoće, odnosno njih 63% kaže da otpor perestrojki jača kako se ona razvija.

[20] I Zbignjev Bžežinski pomalo cinično govori o »postkomunističkom pluralizmu« u svojoj poslednjoj knjizi »Veliki promašaj«.

Digitized by Google

i Koreji, Kubi, Vijetnamu) i razgovor o reformama se zasada energično odbija, u Bugarskoj i ČSSR se deklarativno zalažu za reforme, ali u praksi je evidentno kolebanje, dok je u Kini, i pored relativno značajnih ekonomskih reformi u posljednjim političkim događajima vladajuća struktura jasno dala do znanja da se ne mogu očekivati ni manje značajne promjene političkog sistema. Što se tiče SFR Jugoslavije, ona se i službeno opredijelila za radikalne, temeljite i sveobuhvatne političke i privredne reforme sa tržišnom privredom i pluralističkom demokratijom. Međutim, evidentno je da još uvijek nedostaje jasan i cjelovit program tih reformi, pa logično da još nema ni vidnijih rezultata, pogotovu ne na ekonomskom planu.

IV

Ne treba, dakle, gubiti iz vida da će proces »spajanja demokratije i socijalizma« ići vrlo teško, da će trajati dugo, i da će, pri tome, trebati prevladavati izuzetno moćno dogmatsko ideološko, monističko političko, etatističko ekonomsko i autoritarno psihološko nasljeđe. U čemu su onda osnovne pretpostavke za ubrzavanje tih procesa da bi socijalizam uspješnije odgovarao na izazove modernog doba, odnosno da bi socijalističke zemlje bile na nivou »istinski povijesnog vremena«?[21]

Ako je tačno da je u samim temeljima krize svijeta socijalizma restriktivna ideologija, onda se čini logičnim pitanje da li su nagovještene i započete reforme socijalizma teorijski utemeljene? Drugačije kazano, pitanje je da li su ideologije ovih reformi zasnovane na produbljenim spoznajama strukturalnih promjena i procesa u svjetskim relacijama, kao i u sopstvenim društvima? Iskustvo je, naime, nedvojbeno potvrdilo da su u tom pogledu bile i ostale brojne tamne mrlje. Dovoljno je podsjetiti na praktično nepostojanje konzistentne teorije prelaznog perioda, primjerene nerazvijenim zemljama, a u tom kontekstu i teorije socijalizma i brojnih kategorija koje ova teorija supstituira — karaktera demokratije i posebno političkog (kao i socijalnog, kulturnog i svakog drugog) pluralizma, svojinskih odnosa, koncepta tehnološkog razvoja i razvoja proizvodnih snaga uopšte i mnogih drugih komponenti.

Početna iskustva u ovim reformama, očitovana u kolebanjima, lutanjima, lomovima i zaokretima pokazuju da se još ne može govoriti o posebnom teorijskom utemeljenju ideologija ovih reformi. Čini se, naime, da su, uz marksističku teo-

[21] Milan Kangrga, »Praksa, vrijeme, svijet«, »Nolit«, Beograd, 1984.

Digitized by Google

riju, podjednako na djelu različite teorije modernizacije i konvergencije, odnosno one o tobožnjem kraju socijalizma. Zato mislimo da je primarni zadatak da se radi na konstituisanju teorije (a) više faze socijalizma, u čijem središtu treba biti upravo pitanje demokratije,[22] kao nezaobilazne pretpostavke ne samo političkih, već i ekonomskih i ukupnih društvenih promjena i bržeg razvoja ovih društava. *Ova teorija (e) bi morala biti oslobođena svih silnih dogmatskih zabluda i blokada koje su obilježavale dosadašnje izrazito redukovane i teorije i ideologije socijalizma, i koje su se pokazale nedostatne i za reforme u socijalizmu, a pogotovo su »tanke« kao osnov za reforme samog socijalizma.*

Od postojanja i kvaliteta tih teorija uveliko će zavisiti kako i koliko dugo će trajati ove reforme, a posebno kakav će biti njihov karakter, njihova dubina, širina, humanost i plodotvornost. Suvišno je isticati da će bez valjanih teorija one trajati duže, uz puno lutanja, neizvjesnosti, pa možda i nepotrebnih žrtava na sigurno teškom putu transformacije ovih društava od politički (partijsko-državni) monolitnih do novog tipa pluralno-demokratskih socijalističkih društava.

Tek na toj osnovi će biti moguće izvršiti očito neophodnu redefiniciju socijalizma i njegovog cjelokupnog ideološkog i vrijednosnog sistema. A razvoj demokratskog socijalizma, posebno u različitim samoupravnim alternativama (a upravo ovakva tendencija je primjetna u svijetu) podrazumijeva velike teorijske inovacije u svim područjima i permanentnu atmosferu inovativnosti, kao njegovu ključnu konstantu. Toga opet, razumije se, nema ako pojedinac sa svojim idejama, potrebama, motivima nije u centru društva. To treba biti polazna tačka *u razgradnji restriktivne i konstituisanju pluralne ideologije, u rastakanju etatističke ekonomije i aktiviranju zakona vrijednosti i razvoju tržišne robne proizvodnje, u dokidanju monopolne politike i uspostavljanju političkog modela demokratije s pravnom državom, slobodnim izborima, slobodnom javnošću i slobodom političkog udruživanja.* Tek u tom kontekstu vidimo garancije da će se uspješno izbjeći kako donedavno vrlo raširene iluzije (o »izgradnji« socijalizma za koju deceniju), tako i ništa manje danas prisutni malograđanski defetizam (posebno izražen u odbacivanju svake mogućnosti, pa i smisla socijalizma kao takvog).

Nema sumnje da će »razbijanje« tako snažnog mehanizma artikulacije i agregacije ideologiziranih interesa profesionalnih političko-upravljačkih slojeva partijske, državne i privredne birokratije i tehnokratije biti vrlo teško i teći pro-

[22] Opredjeljenje ka demokratskom socijalizmu ponovo je potencirao i posljednji Kongres Socijalističke internacionale, održan u Stokholmu, juna 1989. godine (Vidi »Stokholmsku deklaraciju«).

Digitized by Google

tivrječno. Proces njihove ekonomske i političke eksproprijacije, tj. proces rastvaranja državne svojine i monopolne politike, čiji su oni, zapravo vlasnici, trajaće, zasigurno, dosta dugo.

Jedina alternativa tom državno-svojinskom i birokratskom monopolu jeste idejni, politički, ekonomski, kulturni, socijalni i svaki drugi pluralizam, koji je u funkciji istinskog širenja ljudskih prava, sloboda, inicijativa, stvaralaštva, društvenog humaniteta, odnosno u funkciji bržeg materijalnog i duhovnog razvoja socijalističkih društava. Drugačije se ne može ni izraziti niti iskoristiti (u najboljem smislu te riječi) sve to bogatstvo ovih društava, koja su inače, ili većina njih multikulturna, multinacionalna i multikonfesionalna, odnosno pluralna u totalnom smislu te riječi. Ključni preduslov za takav razvoj je radikalno prestrukturiranje inače vrlo rigidnih i sklerotičnih političkih sistema. Njihova stvarna demokratizacija mora da začne od prava i sloboda pojedinaca, građana, preko autonomije njihovih organizacija, zajednica i asocijacija,[23] do jasnog definisanja svih elemenata pravne države, slobodnih izbora i drugih vidova demokratske kontrole vlasti, slobode udruživanja ljudi, bilo u političke partije, bilo u druge tipove političkih organizacija, nezavisnog sudstva nezavisnih sindikata, i naravno, slobode štampe i informisanja uopšte, kao nezaobilaznog instrumenta demokratije i društvenog, odnosno dijaloga i sredstava učešća ljudi u politici i kontroli politike. *Za socijalistička društva je od naročitog značaja da tako demokratiziran (i racionaliziran) politički sistem omogući slobodan »proboj« nosilaca interesa rada i znanja, odnosno interesa radnika i inteligencije, od kojih, kao najvitalnijih socijalnih grupa prevashodno ovisi materijalni, kulturni i društveni razvoj.* Kada je riječ o konstituisanju pravne države, onda je osnovno pri tome temeljit raskid sa tzv. revolucionarnim zakonodavstvom, u okviru kojeg je ostao širok prostor za politički voluntarizam i samovolju, i konstituisanje takvih jasnih demokratskih normi i uopšte »pravila igre«, koja će biti obavezna za sve i to na isti način, bez čega se stvarna demokratija ne može ni zamisliti.

I ekonomske reforme (koje su, naravno, neizvodive bez političkih) su izuzetno značajne za reformu socijalizma kao takvog. Omogućavanje stvarnog djelovanja zakona vrijednosti i tržišnih zakonitosti uopšte, trebalo bi da ubrza prestruk-

---

[23] Zanimljivo je, na primjer, mišljenje Roberta Dala o autonomiji organizacija. On piše: »Kao i pojedinci i organizacije treba da imaju autonomiju i u isto vrijeme one treba da budu kontrolisane. Prosto rečeno, to je fundamentalni problem pluralističke demokratije«. (Robert A. Dahl, Dilemmas of Pluralist Democraty, Yale University, 1982. godine).

Digitized by Google

turiranje inače uveliko tradicionalne strukture privrede[24] socijalističkih zemalja. *U privrednim sistemima ovih zemalja nužna je radikalna rekonstrukcija svojinskih oblika, motiva privređivanja i načina organizovanja sfere proizvodnje i rada u cjelini, i to u smislu njihove pluralizacije, individualizacije i maksimalne autonomije privrednih subjekata i fleksibilnosti u njihovom organizovanju.* Ovo je od izuzetnog značaja, kako za brži tehno-ekonomski razvoj, tako i za poboljšanje pozicije i uvećavanje društvene moći radničke klase i svih drugih proizvodnih slojeva društva. Naravno, demokratizacija društva i posebno oslobađanje djelovanja zakona vrijednosti može dovesti do produbljavanja socijalne diferencijacije u društvu, ali i unutar radničke klase. Međutim, ono što se može pouzdano pretpostaviti, bez nekritičke glorifikacije tržišta, jeste da će ono omogućiti vrlo vjerovatno adekvatniju, višu cijenu rada u odnosu na onu koju je određivala birokratska upravljačka struktura. Slično bi se moglo pretpostaviti i u pogledu mogućeg većeg povezivanja dijelova radničke klase u odnosu na dosadašnje stanje njene isfragmentiranosti i time nužnog birokratskog posredovanja između tako atomiziranih dijelova radništva. Međutim, *za socijalističku teoriju i praksu ostaje za sada otvoreno teško rješivo i izuzetno važno pitanje iskazivanja, artikulacije i povezivanja neposrednih i dugoročnih, užih i širih interesa radničke klase i proizvođačkih slojeva društva u cjelini.* U uslovima pluralizacije života i rada taj problem ne samo da ne gubi na značaju, već se još više nameće u prvi plan.

Mislimo, dakle, da će demokratizacija političkog i javnog života i afirmacija zakonitosti tržišta presudno uticati na progresivne promjene u sferi rada, kako u smislu razvoja sredstava za rad, koja bi trebalo da omoguće veću produktivnost i humaniji rad, tako i u pogledu poboljšanja ukupne pozicije radnika u procesu proizvodnje. A dobro je znano da su tu i temelji čovjekove (dez)alijenacije u političkom i društvenom životu. Ovo su istovremeno i pretpostavke za uvećavanje društvene moći radničke klase. *Već je duže vremena, naime, razotkrivena moguća komplementarnost između naučno-tehnološke revolucije i emancipatorskih procesa u samoj proizvodnji, ali i u društvenim odnosima.* Tržišna ekonomija i demokratska politika su također u osnovi komplementarne. U svakom slučaju, tendencija ka različitim oblicima samoupravljanja u radu i društvu (što je postalo i službeno opredjeljenje jednog broja socijalističkih zemalja) ne može se uspješnije

[24] U vezi s ovim ukazujemo na vrlo ilustrativnu ocjenu Jiang Chunzena, na Cavtatu '88, gdje se u tom pogledu nalazi NR Kina danas. On kaže: »Kina je tek u primarnoj fazi socijalizma — ona je još uvijek praktično u predindustrijskom društvu.« (Vidi referat autora »Reforme i produbljeno poimanje socijalizma«).

Digitized by Google

podsticati bez uklanjanja etatizirane ekonomije, državno-partijskog monopola, ranoindustrijskih sredstava za rad i takve strukture privrede uopšte i prelaska na komjutersko-tržišni sistem rada i vrednovanja.

I, napokon, ovdje želimo posebno ukazati na još jednu, možda i najteže savladivu prepreku za radikalniju demokratizaciju socijalističkih društava. *Riječ je o preovlađujućem tipu ličnosti koji je objektivno još uvijek opterećen patrijarhalnim, autoritarnim ili pak konformističkim sindromom i svim svojstvima, koja idu uz to, a koja su u pravilu nedemokratska ili čak antidemokratska.* Svaka stvarna demokratija se, naime, prvenstveno zasniva na slobodnim i kreativnim ličnostima, za koje je demokratski način života prva i osnovna potreba. Za takve ličnosti je odbojna svaka jednoobraznost i uniformnost u mišljenju, radu, ponašanju, vrednovanju. One doživljavaju kao svoje elementarno pravo na razlike, dijalog, višeglasje, različite mogućnosti izbora i slično. Dakle, bez svestrane, kritičke i samostalne ličnosti spremne na argumentovan dijalog s drugim i na stalne promjene teško da je o demokratiji i moguć bilo kakav razgovor. Samo takve ličnosti mogu biti individualno prepoznatljive, inventivne i spremne za novo, za društveni dijalog, za stvaranje, funkcionisanje i nadzor nad demokratskim institucijama — slobodni izbori, slobodna javnost, pravna država.

Nasuprot tome, dogmatski, autoritarni, patrijarhalni i konformistički tip ličnosti je izvor oportunizma, antiindividualizma, neinventivnosti, jednostrane lojalnosti, poslušnosti i palanačkog duha,[25] koji je najveći protivnik suštinskih promjena. Ovaj duh je uz tradicionalne izvore (kultura u cjelini i posebno neki njeni segmenti — porodica, škola) učvršćivan u vremenu dominacije dogmatizovane ideologije i autoritarnih političkih sistema. Zato mislimo da se bez bržeg prevladavanja *duha palanke, koji, moglo bi se reći, ne osjeća posebnu potrebu za demokratijom* ne može probiti ni »obruč« krize, a kamoli ostvarivati snažniji civilizacijski napredak socijalističkih društava u doglednoj budućnosti. *Istinskom pluralizacijom života treba otvoriti front borbe protiv neinventivnosti, malograđanštine, dogmatizma (sklonost ka jednoj i konačnoj »istini«, ka »gotovim rješenjima«) iracionalnosti, straha od novog i nepoznatog i svega drugog što reproduku-je duh palanke, a što je samo učvršćivao »fundamentalizam« ranog socijalizma* (Boris Majer). Taj duh se, kako bi rekao Konstantinović, protivi vremenu i čeka budućnost svojom vjernošću postojećem.

---

[25] Vidi izvanrednu studiju na ovu temu Radomira Konstantinovića »Filozofija palanke«, koja je doživjela i svoje četvrto izdanje (»Nolit«, Beograd, 1989. godine).

Digitized by Google

Zato bi se za pluralizam moglo reći da predstavlja svojevrsnu terapiju za liječenje »palanačke bolesti« i da ga prvenstveno zbog toga treba legalizovati, stvarno uvažavati i tako oslobađati okovani duh i podsticati čovjekovu iskonsku težnju ka transcendenciji situacije u kojoj ne nalazi potpuno zadovoljenje svojih potreba. Drugačije kazano, jedino tako je moguće podizati kulturnu razinu života ljudi, a u tom kontekstu i njihov još uvijek nizak nivo političke kulture, bez čega nema ni abecede demokratije, a kamoli napuštanja »pustinje banalnosti i bespomoćnosti« (Habermas). Socijalizam i ima smisla ukoliko prije svega uvećava bogatstvo ljudskih potreba, posebno onih kulturnih, duhovnih.

Mogli bismo, prema tome, zaključiti da je demokratija bit i nužnost socijalizma, odnosno da socijalizma bez demokratije jednostavno nema, ali istovremeno i to da su tu i tcško savladive prepreke za snažniji demokratski zamah u doglednom vremenu. Na tom putu između nužnosti i relativno skromnih mogućnosti demokratije u socijalizmu najmanje je, međutim, poželjno stajati i čekati, jer to bi bilo ravno samoubistvu socijalizma. Najmanje što se mora činiti jeste oslobađanje društvenog prostora onim snagama i interesima, koji znaju, hoće i mogu i kojima objektivno odgovara demokratski model razvoja društva, tj. duhovno i materijalno bogatiji život. Moraju se istinski uvećavati mogućnosti za širenje stvarnog političkog i društvenog dijaloga o vitalnijim pitanjima razvoja društva između različitih socijalnih i političkih subjekata. To je prvi uslov da se postepeno razara misterija, kao opšti duh birokratije, kako je to davno pisao Marks i da tako jača demokratski duh u kojem će se lakše povezivati sve reformske snage u svjetskim razmjerama u borbi za demokratski socijalizam, kao svjetski proces. Da bi bio društvo obilja, a ne oskudice, pluralizma, a ne monizma, otvoreno, a ne zatvoreno društvo, socijalizam u bilo kojoj zemlji mora biti određen svjetskim socijalističkim tendencijama.

Bez obzira, dakle, na iluzije i zablude, iznevjerene nade i promašaje postojećih projekata i prakse, privlačnost socijalizma kao takvog u njegovim najraznovrsnijim konkretno-istorijskim mogućnostima nije i ne može nestati, jer *ljude nikada neće napustiti iskonska želja da kontrolišu uslove svoje egzistencije.*

Digitized by Google

Tatjana Đurić-Kuzmanović

Budućnost jugoslovenske privrede i društva — upravljanje krizom ili razvojem

»I dok nas bude potresala kriza za krizom, iz ruševina će izmileti nadobudni Hitleri i Staljini i pričati nam da je došlo vreme da naše probleme rešimo tako što ćemo se otarasiti ne samo naših institucionalnih olupina, već i naše slobode. Dok hitamo u eru trećeg talasa, oni među nama koji žele da prošire ljudsku slobodu neće moći da to učine ako samo budu branili postojeće ustanove. Moraćemo, kao pre dva stoleća utemeljivači Amerike, da izmislimo nove.«

(Alvin Tofler, Treći talas, knjiga II, Prosveta, Beograd, 1983, str. 199)

Razvojem civilizacije i ljudske svesti raste i čovekova potreba predviđanja budućnosti, karaktera i smera krupnih društvenih promena i mogućnosti njihovog usmeravanja. Mnogi teoretičari bave se problemom opstanka čovečanstva i njegovog daljeg razvoja. Prognoze su različitog vremenskog zahvata u budućnost (20, 30 i više godina) i širine pristupa (čovečanstvo, ili pojedini njegovi segmenti). Njihov stav prema budućnosti

Digitized by Google

je različit — za pesimiste (katastrofologe) propast sveta je neminovna, neutralisti pred sobom vide novo postindustrijsko društvo, a optimisti nam dočaravaju viziju lepog novog sveta.[1]

Predviđanje budućnosti nekog društva jeste bavljenje njegovom prošlošću i sadašnjošću, kao odrednicama budućnosti. Međutim, budućnost se ne gradi vraćanjem u prošlost. Dužina vremenskog zahvata u prošlost, najčešće korespondira planiranom zahvatu u budućnost, ali linearne projekcije nisu pouzdane niti su dovoljne za prognoziranje budućih trendova. Posmatrani vremenski horizont određuje sadržaj prognoze i egzaktnost pristupa. Dugoročne prognoze sadrže globalne buduće trendove osnovnih ekonomskih i društvenih determinanti,[2] a njihova egzaktnost je najmanja.

Budućnost je uvek neizvesna. Ona je rezultat aktivnosti mnogobrojnih društvenih subjekata koje nisu unapred poznate. Privreda i društvo su dinamični, složeni, stohastički i hijerarhijski sistemi čije ponašanje nije moguće do kraja predvideti. Konačno, razvojni procesi su uvek probabilistički i kumulativni. Međutim, naglašavanje neizvesnosti kao bitne dimenzije budućnosti nikako ne znači da od proučavanja budućnosti treba odustati i da budući razvoj društva treba prepustiti samotoku. Još je tragičnije društvene procese pogrešno usmeravati jer, »u društvu je neznanje najkobnija ljudska slabost, ono je tu tek zločin«.[3] Priroda, na primer, jeste sistem koji funkcioniše i bez čoveka, ali je on svojim delovanjem može i oplemeniti i uništiti.

Da je upravljanje razvojem društva moguće i poželjno govori nam samo poimanje razvoja kao svesne transformacije postojećeg u poželjno stanje.[4] Ekonomski i društveni razvoj moguće je usmeravati aktiviranjem znanja i stvaralačkih potencijala, na osnovu motivacije ljudi i putem demokrat-

[1] D. H. Meadows i saradnici, Granice rasta; A. Touraine, Postindustrijsko društvo; Ch. Freeman i M. Jahoda, Budućnost svijeta; H. Kahn, A. Wiener, Godina 2000; H. Kahn, Dve stotine budućih godina; OECD Interfutures, U susret budućnosti; M. Mesarović, E. Pestel, Čovečanstvo na raskršću; J. Fourastié, Civilizacija sutrašnjice; J. Naisbitt, Megatrendovi; A. Toffler, Šok budućnosti, Treći talas i mnogi drugi.

[2] Poput strukturnih i demografskih promena, novih stilova života i oblika društvene svesti, promena u kvalitetu života, prostora, okoline, itd.

[3] F. Quesnay, Prirodno pravo, Ekonomisti XVII i XVIII stoleća, Kultura, Zagreb, 1952. godine, str. 338.

[4] J. Bajec i M. Crnobrnja operacionalizuju razvoj na tri, međusobno povezana i uslovljena aspekta: »a) stanje razvijenosti (postignuti nivo razvijenosti), b) sistem ciljeva (novo željeno stanje razvijenosti u zadatom periodu), c) upravljački (ili instrumentalni) sistem (pomoću koga se dato stanje razvijenosti prevodi u novo, željeno stanje).« J. Bajec, Društveni razvoj i mogućnosti njegovog merenja, Savremena administracija, Beograd, 1977. g., str. 5.

Digitized by Google

skog društvenog konsenzusa.[5] Znanje je najmoćniji agens privrednog i društvenog razvoja i ono počiva na motivaciji. Trajna, stvaralačka motivacija moguća je samo u uslovima demokratizovanog društva u kome njegovi akteri imaju stvarnu mogućnost aktivističkog pristupa društvenom razvoju (formulisanju razvojnih ciljeva i njihovom ostvarivanju) i u kome se vitalne društvene odluke donose najširim društvenim konsenzusom. Pri tome, ulogu znanja kao razvojnog resursa shvatamo dvojako. Prvo, reč je o dostignutom naučnom potencijalu i mogućnosti intenzivnog naučnog rada na formulisanju razvojne strategije društva. Nju je nemoguće sačiniti bez razvijenih naučnih institucija koje se bave naučnim istraživanjem budućnosti i razvojnih procesa i naučnim prognoziranjem. Drugo, reč je o problemu apsorpcije naučnih rešenja, o (ne) mogućnosti primene znanja, tj. znanja kao faktoru sprovođenja formulisane i plebiscitarno prihvaćene razvojne strategije.

Pristup izučavanju društvenog i privrednog razvoja i kontroverze o poželjnosti privrednog rasta

Društvena stvarnost je složena, ali jedinstvena. Odvojeno tretiranje pojedinih njenih dimenzija je moguće i poželjno, ali se i tada ne sme gubiti iz vida saznanje o stvarnosti kao totalitetu. Isto važi i za razvoj, kao proces budućih promena, buduće »stvarnosti«. Društveni razvoj je integralan proces ekonomskih, socijalnih, kulturnih i političkih promena globalnog ljudskog, materijalnog i institucionalnog faktora koje dovode do stvaranja novih vrednosti, institucija i uslova.[6] On je multidimenzionalan, jer »pokriva« sve aspekte života i potreba ljudi, ali specifičan za svaku zemlju, zavisan od njenih specifičnih ciljeva i usmeren na njihovo međusobno usklađivanje i realizaciju. Društveni razvoj je uvek vrednosno određen. Svako društvo poseduje sebi svojstvenu i specifičnu kulturu razvoja — kao svojevrsnu civilizacijsku tekovinu i kao globalnu istorijsku orijentaciju. U razvojnoj filozofiji svakog društvenog sistema sadržana su njegova temeljna vrednosna opredeljenja: o ulozi robne proizvodnje, oblicima svojine, ulozi države, planiranju, raspodeli, putevima uključivanja u međunarodnu podelu rada, motivaciji privrednih subjekata, slobodi i pravima čoveka, shvatanju demokratije, civilnog društva i dr. Opredeljenja društva o navedenim (i drugim) pitanjima imaju ogromne razvojne implikacije.

[5] O tome govori opširnije J. Jerovšek u zborniku Kriza, blokade i perspektive, Globus, Zagreb, 1986. g., str. 30.

[6] Prema J. Bajec, op. cit. str. 3 i dr B. Šefer, Socijalni razvoj u samoupravnom društvu, Institut za političke studije, Beograd, 1971. str. 62.

Digitized by Google

Privredni razvoj čini samo jednu, iako veoma bitnu, dimenziju društvenog razvoja. Privredni razvoj je pretpostavka, ali ne i obezbeđujući uslov društvenog razvoja. Ekonomski i neekonomski procesi se međusobno prepliću, uslovljavaju i reprodukuju. Privredni razvoj obuhvata skup promena u okviru ekonomskog sistema koje prate fizički prirast proizvodnje.[7] Privredni razvoj uz privredni rast (ali ponekad i bez njega) podrazumeva kvalitativne promene u strukturi privrede i društva. Zato kada govorimo o privrednom ili društvenom razvoju mislimo u stvari na jedan proces čiji je rezultat stanje (ne)razvijenosti.

Privredni rast jeste povećanje ukupnog obima proizvodnje i usluga u datom vremenskom periodu, a stopa privrednog rasta je pokazatelj kvantiteta (tempa) privrednog razvoja. Privredni rast je značajna, ali ne i dovoljna odrednica privrednog razvoja. »Pitanja koja se postavljaju u vezi razvoja su sledeća: Šta se dešava sa siromaštvom? Šta se dešava sa nezaposlenošću? Šta se dešava sa nejednakošću? Ukoliko se ova tri centralna problema pogoršavaju čudno je rezultat zvati razvojem čak i kada per capita dohodak leti visoko«.[8] Uloga privrednog rasta u procesu razvoja predmet je savremenih teorijskih kontroverzi. Reč je o raspravama koje se vode o mogućnosti i poželjnosti trajnog privrednog rasta. Navedenu dilemu reprezentuje R. Lipsey navodeći dva pisma upućena običnim građanima od strane zagovornika Rast-je-dobar-škole i Rast-je-loš-škole, ocenjujući pri tom, da je istina obično negde na sredini.[9]

Prema protivnicima rasta, rast dovodi do katastrofe, jer ubrzava iscrpljivanje prirodnih resursa i zagađivanje čovekove okoline, potencira širenje gladi, siromaštva i bede svetskog stanovništva. Rast po svaku cenu dovodi do brzog relativnog zastarevanja mašina i ljudi, do strukturne nezaposlenosti, ubrzane urbanizacije i migracije na relaciji selo—grad sa

---

[7] Dr R. Stojanović, na primer, privredni razvoj definiše kao porast materijalne proizvodnje i nacionalnog dohotka uz istovremene strukturne promene i promene u funkcionisanju date privrede na opštoj uzlaznoj razvojnoj liniji — »Ekonomska enciklopedija«, Savremena administracija, Beograd, 1984. g., knjiga I, str. 1097. Dr D. Marsenić, privredni razvoj posmatra kao proces dinamičnog rasta proizvodnje, promena u proizvodnoj strukturi i ukupnoj konfiguraciji činilaca, čijim se kombinovanim delovanjem i uz stalno menjanje proporcija među njima ostvaruje proizvodnja — dr D. Marsenić, Samoupravljanje i privredni razvoj, Savremena administracija, Beograd, 1984, str. 24.

[8] Lehmann, ed., Development Theory, p. 12, citirano prema Leading Issues in Economic Development, fourth edition, Gerald M. Meier, Stanford University, New York, Oxford, 1984, p. 9.

[9] Richard G. Lipsey, An Introduction to Positive Economics, fiftli edition, Wiedenfeld and Nicolson, London, 1980., p. 703—706. G. F. Stanlake, Macro-economics: an Introduction, Longman Group Ltd, London, 1980, p. 224.

Digitized by Google

propratnim negativnim efektima (nezdravim životnim uslovima), brzog tempa života praćenog ličnim tragedijama (nesreće, ubistva i sl.). Stoga se oni zalažu za strogo kontrolisan rast (ili čak njegovo zaustavljanje) i ravnomerniju raspodelu postojećeg dohotka.

Pobornici rasta, pak, smatraju da je rast izazvan i praćen tehnološkim progresom uslov za opšti progres čovečanstva (i nerazvijenih zemalja) i njegov prelazak u postindustrijsku fazu razvoja. Nakon demografske eksplozije porast stanovništva će se stabilizovati, a iznalaženjem novih resursa moguće je rešiti problem gladi i zagađivanja čovekove okoline. Porast potrošnje, životnog standarda i kvaliteta života nesumnjive su koristi koje privredni rast donosi svakom pojedincu. Društvu u celini, rast omogućava brži tempo razvoja i poboljšanje relativne pozicije u odnosu na zemlje koje se sporije razvijaju. Troškovi rasta i propratni negativni efekti ne suzbijaju se zaustavljanjem rasta, ili njegovim kontrolisanjem, nego obratno, kontrolisanjem njegovih negativnih efekata.

U oceni o poželjnosti privrednog rasta neophodno je imati u vidu najmanje sledeće momente: Prvo, razvoj je primarno endogeno određen proces. Opredeljen je, pre svega, unutrašnjim potencijalom jedne nacije i njegovim racionalnim korišćenjem. Otuda je mogućnost, ali i potreba za privrednim rastom različita kako za različite zemlje, tako i za jednu zemlju na različitim nivoima razvijenosti i u različitim razvojnim fazama kroz koje zemlja prolazi. Drugo, razvoj je proces koji se uvek odvija neuravnoteženo — sa zastojima, prekidima, neizvesnostima, nesimetričnošću i nejednakošću, a ravnoteža je samo trenutno i povremeno stanje kroz koje privreda i društvo prolaze. Nije bitan rast, sam po sebi, već je bitna cena toga rasta: u kom cilju, pod kakvim uslovima i za koga se rast ostvaruje.[10] Da li je privredni rast usmeren ka humanizaciji razvoja, podizanju blagostanja i kvaliteta života ljudi — naravno kao neophodan, ali ne i dovoljan uslov ostvarivanja ovih ciljeva? Kakve druge vrednosti i u kojoj meri se žrtvuju zarad ostvarenja navedenih ciljeva — sa stanovišta kratkog roka, jer dugoročno, privredni rast obezbeđuje ostvarivanje sve šireg spektra društvenih vrednosti? Konačno, da li se efekat privrednog rasta ravnomerno raspodeljuje na sve članove društvene zajednice ili to nije i u kojoj meri nije slučaj? Sudbonosno je pitanje, stoga, ne rasta, već harmonizacije i humanizacije razvojnih procesa.[11]

---

[10] P. Perroux, Za filozofiju novog razvoja, IRO Matice srpske, Evropski centar za mir i razvoj, CEKOS, Beograd, 1986, str. 27.

[11] Isto, uvod; sudbonosna pitanja čovečanstva za Perua su: mir, opstanak i razvoj.

Digitized by Google

Upravljanje razvojem — upravljačke kategorije i metode

Aktivistički odnos prema razvoju proističe iz shvatanja razvoja kao procesa definisanja i realizacije ciljeva. Razvojem se upravlja kontinuiranim utvrđivanjem dostignutog nivoa (stanja) razvijenosti i razvojnih potencijala, sistema ciljeva kao željenog stanja i upravljačkog sistema kriterija i metoda koji usmeravaju razvoj ka željenom stanju. Upravljanje razvojem predmet je proučavanja niza naučnih disciplina (razvojne ekonomije, optimalne strategije razvoja, planiranja razvojne politike, ekonomske dijagnostike i drugih) koje objašnjavaju stanje (ne)razvijenosti i predlažu puteve ubrzanja razvijenosti.

Pristup razvoju kao integralnom procesu upućuje na neophodnost jedinstvenog izučavanja privrednog i društvenog razvoja. I kada je reč o ekonomskoj dimenziji razvoja, ili samo o privrednom rastu politički, socijalni i institucionalni činioci u analizi ne smeju biti zapostavljeni. Naprotiv. Upravo su sistem upravljanja faktorima razvoja (metaupravljanje) i politički sistem (i resurs znanje u njima sublimirano) najjači razvojni faktori i imaju dominantnu ulogu u opredeljivanju budućih privrednih kretanja. Sistemski pristup razvoju, kao opšti metodološki pristup naučnom istraživanju omogućava i olakšava aktivan odnos u njegovom usmeravanju, jer je najobuhvatniji, najdinamičniji i najbliži stvarnosti.[12] Ovaj metodološki postupak povezuje sve pojedinačno poznate karakteristike privrede i društva u jedinstvenu celinu. Optimalna povezanost celine i delova podrazumeva primat celine nad delovima, ali i relativnu samostalnost delova u odnosu na celinu. Privredni sistem je podsistem globalnog društvenog sistema, stoga je i njegova samostalnost relativna — on je u međuzavisnom odnosu sa svojim okruženjem.[13]

---

[12] Opšta teorija sistema (OTS) je opšta metodologija u naučnom istraživanju. Oformljena je sredinom pedesetih godina ovog veka, a jedan od njenih osnivača je Ludvig von Bertalanfy. Prvenstveno se razvijala u okviru prirodnih i tehničkih nauka, a njena primena u društvenim i ekonomskoj nauci novijeg je datuma. Kao jedinstven metodološki koncept OTS sve više postaje predmet interesovanja i kod nas. Videti npr. knjige: S. Guberinić i dr., Sistem, upravljanje sistemima, sistemske discipline, tehnike i metodi, Institut »M. Pupin«, Beograd, 1970, dr Vojislav Vučenović, Sistem i organizacija — uvod u teoriju sistema, Naučna knjiga, Beograd, 1980.

[13] Korišćenje sistemskog pristupa u upravljanju privrednim razvojem obuhvatao bi, prema dr R. Stojanović, utvrđivanje sledećih elemenata: povratnih sprega u sistemu i sa okruženjem, udeo neekonomskih faktora u privrednom razvoju, izbor materijalnih i nematerijalnih prioriteta, merljivih i nemerljivih elemenata u sistemu, stepen limitiranosti raspoloživih resursa, faktora kod kojih se očekuje opadajući prinos i način njihovog kompenziranja, utvrđivanje konflikata i parova razvoja. (Dr. R. Stojanović, Optimalna strategija privrednog razvoja, Savremena administracija, Beograd, 1978, str. 39.

Digitized by Google

Saznanje o mogućnosti i dometu svesnog usmeravanja razvojnih procesa prethodi sagledavanju i produktivnom korišćenju razvojnih potencijala. Reč je, pre svega, o utvrđivanju širine zone slobodnog izbora (prostora za akciju) društvenih aktera. Relativni društveni determinizam, shvaćen kao odnos između slobode i nužnosti, opredeljuje odnos između adaptivne i kreativne dimenzije upravljanja društvenim razvojem i odnos između poluga razvoja društvenog sistema: autoregulacije i društvene koordinacije. Dalja ograničenja zone slobodnih izbora razvojnih ciljeva rezultat su razvojne faze u kojoj se društvo nalazi, dejstvujuće faze dugog ciklusa (uzlazna, silazna) i faze treće tehnološke revolucije.[14]

Osnovne upravljačke kategorije jesu: društvene vrednosti, razvojni ciljevi, kriteriji, motivi i konflikti.[15]

Sistem društvenih vrednosti izražava ideološku esenciju svakog društva. Te supravrednosti jesu vizija društva kakvom se teži i njihova (pre)formulacija predmet je najšireg društvenog konsenzusa u demokratskim društvima. Operacionalizacija društvenog sistema vrednosti vrši se definisanjem razvojnih ciljeva i načina njihove realizacije. Kako se pojedinačna društvena vrednost dekomponuje na manji ili veći broj razvojnih ciljeva međusobno različitog karaktera i vremenske dužine realizacije, to je neophodno formulisati sistem razvojnih ciljeva. On će obuhvatiti one ciljeve koji su međusobno komplementarni, minimalno konfliktni i objektivno ostvarljivi na datom nivou razvijenosti. U praćenju realizacije ciljeva koriste se kriteriji vrednovanja, optimalnosti, efikasnosti.

Primera radi, društvena vrednost — ravnopravnost građana, usko je povezana sa vrednostima: sloboda građana, neposredna politička demokratija, samoupravljanje, raspodela prema radu, i sl. u sistemu društvenih vrednosti i obuhvata realizaciju najmanje sledećih razvojnih ciljeva: pune zaposlenosti, solidarnosti, kolektivnog odlučivanja, obrazovanja, socijalne zaštite, stabilnosti cena, životnog standarda, stambenih uslova, kvaliteta života, zaštite životne i radne sredine i dr. Kriteriji optimiziranja navedenih ciljeva mogu biti, između ostalih, maksimiranje blagostanja (dohotka per capita), maksimiranje zadovoljavanja društvenih potreba, maksimiranje efikasnosti u korišćenju resursa i drugi, u zavisnosti od kojih opredeljujemo upravljačke parametre za njihovo provođenje, poput: cena proizvodnih faktora, stambena politika, poreska politika, raspon plata, zemljišni maksimum, fondovi solidarnosti, regulisanje radnih uslova i brojni drugi.

---

[14] Dr. R. Stojanović, Teorija privrednog razvoja u trećoj tehnološkoj revoluciji, Savremena administracija, Beograd, 1987, str. 153.

[15] O tome opširnije u knjizi dr R. Stojanović, Upravljanje razvojem u samoupravnom društvu, Savremena administracija i Institut za ekonomska istraživanja, Beograd, 1980, str. 13 i dalje.

Digitized by Google

Motivi i konflikti su značajne upravljačke kategorije jer poseduju razvojnu energiju. Povećanjem motivisanosti društvenih aktera, podsticanjem i (ili) relativiziranjem konfliktnosti između vrednosti, ciljeva, kriterija i motiva postiže se veća ekonomska i društvena racionalnost i omogućavaju pravovremeni zaokreti u razvojnoj politici.

Sadržaj upravljanja razvojem čine resursi, razvojni faktori, odnosno, najšire shvaćen, ukupni razvojni potencijal jedne zemlje. Optimalna upravljačka strategija teži celovitom obuhvatanju razvojnog potencijala, fleksibilnom kombinovanju njegovih elemenata u cilju optimalne upotrebe i maksimalne iskorišćenosti, te otklanjanja resursnih barijera.[16]

Osnovni metodi upravljanja razvojem jesu: razvojna koncepcija, prognoza i projekcije, te privredni sistem i razvojne strategije.[17]

Razvojna koncepcija predstavlja poželjnu, ali verovatnu budućnost. Koncept razvoja nije vrednosno neutralan, već izvire iz postojeće društvene filozofije razvoja iskazane kroz sistem društvenih vrednosti. U njemu su sadržani izabrani dugoročni razvojni ciljevi, određena je njihova konzistencija i rang.

Prognoza je, za razliku od koncepcije, autonomni i viševarijantni metodski postupak predviđanja poželjne budućnosti. »Prognozom se otvara pogled u budućnost, a koncepcijom se ona podređuje uticaju društva«.[18] Kvantitativni izraz prognoze je projekcija.

Razvojne strategije jesu metode kojima se realizuje usvojena razvojna koncepcija. Strategija privrednog razvoja označava izbor kompleksnih i koordiniranih akcija putem kojih se realizuju strateški razvojni ciljevi, kao i izbor promena u sistemu funkcionisanja privrede koje te akcije pospešuju.[19] Naime, koncepcija razvoja komponuje se od strateških razvojnih ciljeva koji se potom ostvaruju, prožimajući sve delove privrede i društva, putem odabrane, optimalne strategije razvoja. Stoga je i odluka o izboru optimalne razvojne strategije sudbonosna odluka za svako društvo i nužno društveni čin.

---

[16] Bitni elementi ekonomskog potencijala, prema R. Stojanović, jesu: naučno-tehnički, proizvodni i agroindustrijski potencijal, potencijal ukupnih radnih resursa, građevinski, infrastrukturni i prirodno-resursni potencijal, te upravljački potencijal, strukturna balansiranost i integrisanost svih potencijala i međunarodna ekonomska kooperacija. (dr R. Stojanović, Na putu ka visokoindustrijalizovanom socijalizmu, Savremena administracija, Beograd.

[17] Delom o tome kod: dr Branimir Lokin, Pristup koncepciji dugoročnog razvoja, Naprijed, Zagreb, 1979, str. 11 i dalje.

[18] Op. cit., str. 13.

[19] Ekonomska enciklopedija, op. cit., str. 889 (knjiga I).

Digitized by Google

Privredni sistem svojim metodama, mehanizmima i institucionalnom strukturom treba da obezbeđuje dinamičan, stabilan i uravnotežen privredni razvoj. On polazi od osnovnih ciljeva razvoja društva i kao konkretan institucionalni izraz određenog društveno-ekonomskog sistema u određenom vremenskom periodu, on, sadržajem svojih privredno-sistemskih i političkih odluka usmerava razvoj i utiče na ponašanje privrednih i drugih subjekata. Centralno pitanje za privredni sistem jeste: kako mobilisati, efikasno upotrebiti i uvećati razvojni potencijal sa stanovišta realizacije razvojnih ciljeva? U kojoj meri će privredni sistem ostvarivati društvene ciljeve razvoja ne zavisi samo od njegove konsistentnosti — privredni sistem mora proisticati iz unapred utvrđene dugoročne koncepcije razvoja. Njegovo usklađivanje sa razvojnom politikom vrši se na globalnom nivou i na osnovu utvrđene dugoročne razvojne strategije opredeljivanjem adekvatnog razvojnog intervencionizma, primerenog dostignutom stanju razvijenosti. Realizacija razvojnih odluka potom, zavisiće od sistema odlučivanja u društvu, kompetentnosti donosilaca odluka, kvaliteta i efikasnosti informacionog sistema i drugih uslova vanekonomskog karaktera koji dolaze iz globalnog društvenog sistema.

Filozofija razvoja Jugoslavije — kriza (ne)razvoja

Manifestacije jugoslovenske društvene krize (privredne, političke, moralne, psihološke...) toliko su očevidne da ih ne treba više gotovo nikome dokazivati. Stagflacija prelazi u slumpflaciju (pad proizvodnje praćen inflacijom), masovna nezaposlenost, posebno stručnih, mladih ljudi, strukturna neusklađenost, deficit platnog bilansa i slične nedaće kroki su jugoslovenske privredne stvarnosti. Dosadašnji razvoj odvijao se stihijno, bez dugoročne razvojne koncepcije, kroz dezintegrisane tokove razvojnih potencijala i teritorijalno zatvaranje, kroz naglašeno administriranje, voluntarizam i neracionalnosti, praćen derogiranjem nagrađivanja prema radu i radnog morala, a jačanjem uravnilovke i socijalnog raslojavanja na relaciji siromašan narod na ivici egzistencije i bogati pojedinci. Do krajnjih granica društvene izdržljivosti prenapregnut je rigidan društveni sistem sa imanentnom psihologijom stagnacije. Svojom trajnošću i žestinom kriza jugoslovenskog društva prevazilazi samo intelektualni izazov — postaje simptom društvene patologije i pitanje društvenog opstanka.

Rasplet krize označiće društvene promene koje mogu, ali ne moraju nužno voditi društvenom razvoju. Svaki razvoj jeste promena, ali ne važi obratno, kao što i svaki razvoj jeste krizni proces (neuravnotežen, neravnomeran, sa zastojima, prekidima), ali svaka kriza ne mora biti nužno razvojna.

Digitized by Google

Zaoštreni oblici klasne borbe, socijalnih i nacionalnih protesta ne moraju se nužno artikulisati ka progresivnom ishodu. I upravo u toj činjenici sadržana je najveća dramatika procesa krize koja kovitla pred našim očima. Na koju stranu će se pomeriti (i okrenuti) točak istorije — i možemo li ga usmeriti? Na tom sudbonosnom pitanju dokazuju se, propadaju ili niču društvene avangarde.

Kako izvršiti obrat u postojećem upravljanju nerazvojem, obrat iz društvenog negativiteta u društveni aktivitet? Kako suzbiti negativne faktore razvoja koji danas preovlađuju na jugoslovenskoj privrednoj i društvenoj sceni, a stimulisati pozitivne faktore i potencijale razvoja? To je sudbonosno pitanje raspleta krize u Jugoslaviji danas, uspeha reforme — pitanje razvoja.

Postojeći projekti, koncepcije i metode upravljanja društvenim razvojem pokazuju istrošenost dinamičkih, razvojnih i emancipatorskih potencijala. Doduše, o postojećim razvojnim projektima društva i filozofiji njegovog razvoja govorimo uslovno, jer samoupravni socijalistički sistem jugoslovenskog društva, izuzev Programa SKJ, još uvek ne poseduje specifičnu i sebi svojstvenu paradigmu, sistem i skalu vrednosti kojom bi definisao svoju dugoročnu ciljnu funkciju: ostvarivanje čovekove lične sreće.[20]

Društvena kriza iznosi na videlo ogroman raskol između projekta sadržanog u Programu SKJ (usvojenom od strane Kongresa SKJ pre više od tri decenije) i njegove realizacije i dovodi pod upitnost sam projekat. Šta sa današnje distance znači, primera radi, plediranje Programa za uvažavanjem delovanja zakona robne proizvodnje (Program, strana 159), za samostalnošću radnih kolektiva (str. 136, 156), pravom na rad (str. 138), te zahtevi za masovnom i neposrednom demokratijom?[21] Stvarnost pokazuje neostvarivanje pomenutih (i drugih) opredeljenja. Dejstvujući ekonomski sistem karakteriše neuvažavanje delovanja ekonomskih zakonitosti, odsustvo plana i ogromno administriranje. Refleksna ekonomska politika u neskladu je sa dugoročnim razvojnim ciljevima i potiskuje ih, rasipajući pri tom radne i materijalne resurse. Subjekti ekonomskog i socijalnog sistema nisu u stimulativ-

[20] Program SKJ, IC Komunist, Beograd, 1980, str. 137.

[21] Doslovno: »Rad je postao jedini mogući izvor opstanka čoveka koji je u stanju da radi. Društvo ne odgovara za posledice koje zadese čoveka ako on neće da radi.« Op. cit., str. 138. A, ako hoće? Ko odgovara? Koje li ironije. Pomenimo još samo i danas aktuelnu »dilemu« i predmet sporenja partijskih čelnika: »Kada je reč o višepartijskom ili jednopartijskom sistemu kao početnim formama socijalističke demokratije, ne sme se zaboraviti činjenica da socijalistička demokratija ne isključuje, već pretpostavlja raznovrsnost i različitost konkretnih oblika demokratizma u raznim zemljama i u istoj zemlji u raznim fazama razvoja socijalizma.« Isto, str. 166.

Digitized by Google

noj meri autonomni: politika dominira nad ekonomijom, SK nad politikom. Neposredni izbori, kao oblik izražavanja masovne i neposredne demokratije nisu obuhvaćeni Ustavom.

Upitnost samog Programa SKJ i projekta upravljanja društvenim razvojem u njemu sadržanom, neophodna je, čak i ako ni zbog čega drugog, ono zbog vremena shvaćenog kao razvojnog resursa. Protekle decenije u svetu oko nas obeležene su revolucionarnim društvenim promenama koje neki (poput A. Tofflera) nazivaju trećim talasom, drugi Trećom naučno-tehničkom revolucijom. Nastale promene dovele su u svetu do tektonskih pomeranja u svim oblastima društvenog života, ali i do preformulisanja sistema vrednosti i razvojnih koncepcija. Pored saznanja da brojna opredeljenja praksa (kao najvažniji kriterij istine) nije verifikovala, svetsko okruženje i unutrašnja društvena kriza nameću jugoslovenskom društvu potrebu redefinisanja programskih opredeljenja. Reč je, na primer, o programskom tumačenju diktature proletarijata i »neosporne rukovodeće uloge radničke klase« (Program, strana 113), o shvatanju države kao instrumenta demokratskog organizovanja socijalističkih snaga i čuvara poretka, te procesu njenog odumiranja (str. 117), o shvatanju društvene svojine kao »neprikosnovene osnove socijalističkog poretka« (str. 130), te na toj osnovi izvedenoj orijentaciji ka ukidanju privatne svojine u zanatstvu i poljoprivredi (str. 133) i sprečavanju »proširenja sitnosopstveničke delatnosti na zapošljavanju tuđe radne snage« (str. 144).

Kako relativizirati konfliktnost sistemskih ciljeva: diktature proletarijata i socijalističke demokratije i da li je u političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja poželjno i moguće unošenje pomenutog dualizma ciljeva, naravno, sa stanovišta njihovog efikasnog ostvarivanja? Oni, svaki za sebe, poseduju različite vrednosne karakteristike, organizaciona načela i strukturu.[22] Šta može danas značiti teza o »neospornoj rukovodećoj ulozi radničke klase«, kada i Treća naučno-tehnička revolucija i društvena kriza dinamično menjaju i razbijaju postojeću klasno-socijalnu strukturu društva, relativizirajući sam pojam radničke klase (radništva, seljaštva i »poštene« inteligencije), stvarajući nove društvene slojeve. Da li je perspektiva države u njenom odumiranju, ili jačanju kao organa vlasti i nasilja, ili je moguća alternativa države kao

[22] Prema J. Jerovšeku i J. Županovu, sistem socijalističke demokratije i sistem diktature proletarijata dualni su elementi jugoslovenskog političkog sistema koji se međusobno sukobljavaju po svojim vrednosnim karakteristikama (demokratičnost prvog i autoritarnost drugog sistemskog elementa), organizacionim načelima (decentralizacija i demokratski centralizam), te po svojoj organizacionoj strukturi (radničko samoupravljanje i delegatski sistem naspram lenjinističke partije i države). Zbornik: Kriza, blokade i perspektive, op. cit., str. 151.

Digitized by Google

koordinatora javnih službi i aktivnosti u razrešavanju društvenih konflikata radi zadovoljavanja kolektivnih potreba? Kako je i da li je moguće u uslovima robne proizvodnje apriorno favorizovanje društvene svojine kao dominantnog oblika vlasništva (mimo činjenice da je u stvarnosti društvena svojina derogirana na grupno ili državno vlasništvo)? Isto važi i za apriorno ideološko ograničavanje raznovrsnih oblika privatne svojine.

Društvo čija je razvojna filozofija de facto izvedena iz poimanja socijalizma kao društva jednakih — do jednakosti u siromaštvu, nužno blokira sopstvene inovativne potencijale, uspostavlja dominaciju prosečnosti i redistribuciju siromaštva. Takav sistem zakonito odbacuje najsposobnije i najkreativnije inovatore, radnike, intelektualce i time sebe osuđuje na neuspeh. Umesto konkurencije ravnopravnih građana i priznavanja prava na različitost, uveden je sistem različitih privilegija (po funkciji, plemenskoj ili porodičnoj lozi i sl.), a sve pod ideološkim plaštom jednakosti. Konačno, društvena kriza sve jasnije otkriva kvantitet i kumulativni karakter postojećih privilegija, ali i postojećeg siromaštva. Većina povoljnih, odnosno većina nepovoljnih činilaca, po pravilu stiču se i reprodukuju kod istih kategorija stanovništva.[23]

Nedovoljno poznavanje zakonitosti socijalističkog načina privređivanja u uslovima robne proizvodnje i nepostojanje naučne koncepcije dugoročnog razvoja potencira složenost upravljanja društvenim procesima i razvojem. Tada nije ni moguća operacionalizacija na ciljeve razvoja, kriterije optimalnosti i ograničenja, te izbor validnih upravljačkih parametara i indikatora uspeha. Privredni sistem je u takvim okolnostima postavljen u ulogu da sledi i opravdava ciljeve koje je autonomno formulisao politički sistem.

Rasplet jugoslovenske krize danas zahteva projektovanje nove istorijske orijentacije socijalizma, nove filozofije i koncepcije upravljanja društvenim razvojem.

Uspeh reforme i budućnost jugoslovenskog društva

Dosadašnji pokušaji oficijelne politike da izvedu zemlju iz krize reformisanjem ekonomskog, političkog i društvenog

[23] Radmila Nakarada govori o socijalno nejednakom, a regionalno neravnomernom raspoređivanju rezultata razvoja. Kod istih kategorija stanovništva, kumuliraju se niski lični dohoci, nedovoljna zaposlenost u porodici, loši stambeni uslovi i realno manja dostupnost korišćenju usluga društvenih delatnosti — obrazovanja, zdravstvene zaštite i slično. Dr. R. Nakarada, Shvatanja ljudskih potreba u projektu jugoslovenskog socijalizma, doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Beograd, 1987, str. 250.

Digitized by Google

sistema[24], rezultat su dosada postignutog političkog kompromisa. Kao takvi, niti su dovoljna osnova za formulisanje optimalne razvojne strategije, niti se ostvaruju. Nema strategije, nema ni realizacije reformskih pokušaja. Neostvarivanje planiranih reformi nije jugoslovenska specifičnost — to je slučaj sa gotovo svim dosada činjenim pokušajima reformi u socijalističkim zemljama. Reformski procesi su zaustavljani, na različite načine, kad god je ekonomski sistem, reformisan u pravcu snažnijeg uvažavanja delovanja zakonitosti robne proizvodnje inicirao klasne promene u društvu i u odnosima političke moći. Vladajući aparat inicira i sprovodi reforme, ali do granice kada se dovede u pitanje njegova legitimnost kao nosioca vlasti. Opisanu situaciju uočavamo i na jugoslovenskoj društvenoj sceni u postojećim blokadama i otporima započetim društvenim promenama. Artikulišu se različita shvatanja o poželjnim dometima reformskih procesa. Jedni reformu vide kao pokušaj stabilizacije negativnih privrednih kretanja i(ili) kao mogućnost rešavanja političkih sukoba, a drugi reformu shvataju kao metod podsticanja i usmeravanja društvenog razvoja. U zavisnosti od realizovane dimenzije reforme zavisiće i mogućnost rešavanja jugoslovenske krize.

Postizanje društvenog konsenzusa o reformi kao sredstvu razvoja jeste ono što nam je danas neophodno, a to znači postizanje društvenog konsenzusa o sudbonosnim pitanjima socijalizma — o njegovom istorijskom karakteru i mogućnostima razvoja. Projektovanje nove jugoslovenske razvojne strategije (reforme, izlaska iz krize) zahteva prihvatanje nove istorijske orijentacije, odnosno koncepcije socijalizma. Za nju su »nadležni« svi akteri društvenog razvoja. Prvo, neophodna je kritička artikulacija različitih koncepcija od poimanja socijalizma i njegove vrednosne paradigme, do strategije njegovog razvoja — od strane različitih struka. Drugo, neophodna je valorizacija i izbor odgovarajućeg koncepta, te njegova operacionalizacija od strane pretežne većine u društvu.

Postizanje konsenzusa o reformi kao metodu razvoja, o koncepciji i strategiji društvenog razvoja pretpostavlja, dakle, konsenzus svih društvenih subjekata o viziji socijalizma i novoj kulturi (filozofiji) društvenog razvoja, o temeljnim društvenim vrednostima. U nizu alternativnih nacionalnih i drugih programa, takav legitimni jugoslovenski projekat još uvek nemamo, niti se u dosadašnjim socijalnim previranjima oformio jugoslovenski socijalni nosilac procesa rekonstrukcije društvenog sistema.

[24] Mislimo pre svega na Dugoročni program ekonomske stabilizacije (1983. usvojen), Kritičku analizu funkcionisanja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja (1986) i Predlog da se pristupi promenama Ustava SFRJ (1987).

Digitized by Google

Za filozofiju novog razvoja u Jugoslaviji

Teorijski, politički i ideološki sporovi i neslaganja prisutni su već kod poimanja socijalizma — od osporavanja same ideje, do zalaganja za reafirmisanjem socijalizma kao procesa, odnosno formacije.[25] Nude se vizije bogatog socijalističkog demokratskog društva, ali i vizije dogmatskog autoritarnog socijalizma, ili pak opcije tržišne privrede i autokratske države (društva). Kontroverze su i dalje prisutne i kod shvatanja mesta i uloge ekonomskih zakonitosti u socijalizmu, oblika svojine, uloge države, demokratije i političkog pluralizma, civilnog društva, građanskih prava i sloboda, prava manjina, regionalnog razvoja... U prisutnim dilemama (i konfuzijama) nedovoljno se uočava činjenica da delovi unutar Jugoslavije, zahvaljujući svojim različitim razvojnim fazama zahtevaju različite razvojne koncepcije, sisteme funkcionisanja i upravljanja, skale osnovnih društvenih vrednosti i redosled osnovnih razvojnih ciljeva.[26] Problem je utoliko složeniji što je, u jugoslovenskim (ne)prilikama, reč o potrebi ubrzanja i održavanja (a ne iniciranja) razvoja na dugi rok, te da preduzeta reforma ima veće šanse za uspeh ukoliko se započinje u uzlaznoj fazi privrednog ciklusa, što kod nas nije slučaj.

Jesmo li na tragu viziji bogatog socijalističkog društva na demokratskim osnovama u kome će stepen ekonomske efikasnosti i političke demokratije biti dominantni kriteriji progresivnosti jugoslovenskog ekonomskog i društvenog sistema? Može li savremeni jugoslovenski socijalistički projekat biti promotor društvenog razvoja priznavajući mešovito vlasništvo i integralno tržište, ali bez političkog tržišta i tržišta ideja? Može li se i 21. vek bez redefinisanja teze o odumiranju države i bez uspostavljanja pravne države sa demokratskom kontrolom i demokratskim mehanizmima? U uslovima iscrpljenih razvojnih agenasa partijske države nije li neophodno odvajanje društva od države, države od Partije — ukidanje monopola SK i priznavanje političkog pluralizma? Koliko ideoloških barikada košta društveni razvoj? Tek na temelju odgovora na ova i slična pitanja možemo postaviti nova — koji su mogući izlazi iz postojeće situacije koji bi najviše pogodovali izboru i ostvarivanju optimalne strategije budućeg razvoja jugoslovenske privrede i društva? No i samo dosezanje do ovih pitanja označilo bi postizanje konsenzusa o prethodnim civilizacijskim dilemama.

---

[25] Videti o tome tematski broj Gledišta 9—10/1988, Da li je socijalizam moguć i kakav?

[26] Dr R. Stojanović, Na putu ka visokoindustrijalizovanom socijalizmu, op. cit., str. 40.

Digitized by Google

Najveća saglasnost, čini se, postignuta je na razumevanju reforme kao pokušaja stabilizacije nepovoljnih privrednih kretanja. Utoliko se priznaje neophodnost odvajanja politike od ekonomije, načelno se prihvata autonomnost ekonomske sfere i racionalnost ekonomskih subjekata (poduzetnika). Ali i dalje nije postignut konsenzus o implikacijama koje slede iz priznavanja delovanja ekonomskih zakonitosti u socijalizmu.[27] Da bi tržište obavljalo svoje funkcije (integrativnu, koordinativnu, alokativnu i dr.) ono mora biti priznato u svom punom obliku (kao tržište i roba i faktora proizvodnje) i počivati na priznavanju svih oblika konkurencije (od sposobnosti, vlasništva i dr.). Integralno tržište inicira transformisanje privrednog i društvenog sistema i dovodi do gubljenja monopolskog položaja privrednih i drugih subjekata u društvu, odnosno do preraspodele političke moći. Upravo sa takvim delovanjem tržišta ne mire se inicijatori reforme i konsekventno tome tržište »uvode« parcijalno, na način na koji je to nemoguće učiniti. Tako se prihvata pluralizam oblika svojine i mešovita privreda, ali uz dominantan položaj društvene svojine (!), a i dalje se ne prihvata političko tržište i tržište ideja. Zaustavljanje reforme na privrednoj dimenziji značilo bi, prema M. Korošiću, dva verovatna scenarija budućnosti[28]. Moguć je scenario produžavanja krize i reprodukcije bede i siromaštva, uz tehnološki progres zavisan od uvoza iz razvijenih zemalja, pasivizacije inteligencije i omladine, jačanja nacionalističkih pokreta, birokratskih cepanja i iracionalnih konfrontacija. Drugi scenario bio bi održavanje statusa quo (koji je godinama na delu) uz dezideologizaciju ekonomije, ali bez radikalnih promena u političkom sistemu i kao takav znači latentan izvor novih poremećaja u budućnosti.

Prihvatanje reforme kao metoda razvoja neumitno zahteva celovit koncept radikalnih promena u društvenom sistemu baziran na dva osnovna ciljna kriterija: ekonomske efikasnosti i političke demokratičnosti. To su kriteriji optimalnosti (i progresivnosti) globalnog društvenog sistema koji pretenduje da realizuje najmanje sledeće društvene vrednosti: ostvarivanje građanskih prava i sloboda, ravnopravnost startnih uslova građana i priznavanje svih oblika konkurencije, uvažavanje autonomnosti ekonomskih i društvenih subjekata i njihove individualnosti i različitosti, solidarnosti i zaštite prava manjinama — rečju, humanog razvoja.

---

[27] Interesantna rasprava o ekonomskim zakonitostima u socijalizmu sadržana je u zborniku radova: Socijalizam i ekonomske zakonitosti, Borba, Ekonomska politika, Beograd, 1985.

[28] Dr M. Korošić, Jugoslavenska kriza, Naprijed i EI, Zagreb, 1989, str. 335. i dalje.

Digitized by Google

Previranja koja se odvijaju u utrobi jugoslovenskog društva pokazuju da se ono nalazi pred sudbonosnim civilizacijskim izborom, pri čemu, konačan domašaj zbivanja u kriznim vremenima ipak nije predvidiv, sa pravom nas upozorava M. Korošić[29]. Budućnost, na žalost, ne čeka odgovore. Ona se dešava pred našim očima.

[29] Isto, str. 348.

Digitized by Google

Slobodan Antonić

Da li je marksizam spojiv sa istorijskom slobodom

Najjasniju formulaciju ovog pitanja dao je još početkom ovoga veka Štamler (Stammler) kada je zapitao marksiste koji su tvrdili da će socijalizam doći isto tako neminovno kao što u određenom času nastaje pomrčina Sunca — zašto oni, marksisti, nastoje ostvariti taj socijalizam? Tačno mora biti jedno od ovoga, kaže Štamler — ili će doći socijalizam kao i pomrčina Meseca — a tada nema smisla brinuti se, boriti se, organizovati partiju radničke klase itd. — ta nikome ne pada na pamet da organizuje partiju koja će pripomoći pomrčini Meseca — ili organizujete partiju, borite se itd., što znači da se može dogoditi da do socijalizma neće doći, ali vi ga želite i zbog toga se naravno borite za nj. Tada njegovoj neminovnosti nema mesta.[1]

Mnogi ugledni marksolozi odnosno marksisti, imaju, ipak, drugačija gledišta. Od ovih prvih navešću najpre Popera (K. R. Popper), koji iako drži marksizam najvažnijom ko-

[1] CP. N. Buharin, *Teorija istorijskog materijalizma* »Globus« — Zagreb, 1980, p. 41.

Digitized by Google

rektivnom (corrective) idejom našeg vremena[2], ipak smatra da preteranim isticanjem presudnosti ekonomskog činioca u istorijskim zbivanjima, Marks sve one koji deluju na pozornici istorije svodi na puke izvršioce moćnih i neumitnih sila »carstva nužnosti«. Marksovo učenje, Poper vidi kao ideju o »istorijskom fatumu« ili »neizbežnom udesu«[3], što svedoči da je Marks, kako kaže Poper, između proroka i tvorca istorije ipak izabrao ovo prvo. Marksova teza da su »filosofi dosada svet samo tumačili, ali je reč o tome da se on izmeni«, po Poperu se protivi »najvažnijim istoricističkim doktrinama. Jer... imamo pravo da primetimo: istoricista može samo da tumači društveni razvitak i pomagati mu na razne načine; ali shodno njegovom stanovištu, niko ne može taj razvitak izmeniti«[4].

I po Boberu je za Marksa »proizvodnja alfa i omega istorije, dok je sve ostalo umetnuta i dosadna digresija. Sa izuzetkom neznatnih usporavanja ili ubrzavanja koje donose neki drugi faktori, način proizvodnje je prauzrok istorije, jedini uzrok«[5]. Slično misli i Berlin, s tim što po njemu Marks ipak dopušta »postojanje ograničene ali ipak realne sfere ljudske slobode koja, ma koliko bila uska, ipak omogućava da izbor u njenim granicama nije sasvim determinisan«[6].

I Džordan za glavnu protivurečnost Marksove teorije istorije, pored cirkularnog objašnjenja ekonomskog i političkog kretanja u istorijskim zbivanjima, uzima i to što Marks na jednoj strani insistira na nužnosti progresivnog razvitka kao »procesa prirodne istorije«, dok s druge strane zadržava antropološku tezu po kojoj je upravo čovek taj koji stvara istoriju[7].

I nemački autori insistiraju kod Marksa na providencijalističkom određenju logosa istorijskog totaliteta. Po Celtneru, Marks je istoriju prikazao kao »jedinstveno zbivanje s uočljivim početkom i krajem koji se zna unapred«[8], Topič misli da je Marksova filosofija istorije »humanistička logodiceja«, a za Levita »ceo proces istorije... projektuje opštu

---

[2] K. R. Popper, *The Open Society and it's Enemies*, »Routledge and Kegan Paul«, Vol. I—II, London 1966, v. II, p. 82.

[3] Ibidem, v. II, p. 12.

[4] K. R. Popper, *The Poverty of Historicism*, »Basic Books«, New York, 1960, pp. 51—52.

[5] M. Bober, *Karl Marx's Interpretation of History*, »Harvard University Press«, Cambridge 1950, p. 274.

[6] I. Berlin, *Historical inevitability*, »University of London«, London, 1959, p. 27. Napomena.

[7] Z. A. Jordan, *The Evolution of Dialectical Materialism*, »Mc Millan«, New York, 1967, pp. 303—318.

[8] H. Zeltner, *Ideologie und Wahrheit; zur kritik der politischen Vernunft*, 1966, p. 29; prema M. Kulić, »Mogućnost marksističkog mišljenja kulture«, *Opredjeljenja*, 3/83, p. 25.

Digitized by Google

shemu jevrejsko-hrišćanskog tumačenja istorije kao spasonosnog zbivanja proviđenja ka konačnom cilju punom smisla«[9].

Kada je reč o marksistima, većina najuglednijih Marksovih sledbenika samorazumevala je marksizam na način koji je opravdavao prethodne navedene ocene. »Neminovni ekonomski razvitak, pisao je Kaucki, vodi prirodnom nužnošću ka bankrotstvu kapitalističkog načina proizvodnje. Obrazovanje novog društvenog oblika namesto postojećega, nije više samo nešto što se želi, ono je postalo nešto što je neminovno«[10]. A da bi bilo jasnije šta ta istorijska neminovnost znači Kaucki dodaje: »Ono što je dokazano kao neminovno, to je dokazano ne samo kao moguće, nego i kao jedino moguće«[11]. Kaucki je bar dosledan kada je odgovarao na Štamlerovu dilemu, što se za mnoge kasnije marksiste nikako ne može reći: »Socijaldemokratija je revolucionarna partija, ali ne partija koja pravi revolucije. Znamo da svoje ciljeve možemo postići samo revolucijom, ali znamo i to da mi nemamo moći da tu revoluciju pravimo, a ni naši protivnici da je spreče. Zato nam uopće ne pada na pamet izazivati i spremati revoluciju«[12].

Plehanov je smatrao da pretpostavke o istorijskoj slobodi nemaju naučnu vrednost. »Svesna delatnost jeste takva čovekova delatnost koja mu nužno mora izgledati kao slobodna delatnost. A slobodna delatnost isključuje pojam nužnosti tj. zakonitosti; zakonitost je pak nužna osnova svakog naučnog objašnjavanja pojava. Predstava o slobodi zaklanjala je sobom pojam o nužnosti i time ometala razvitak nauke«[13]. Stoga, kaže na drugom mestu Plehanov, »sama ljudska delatnost ovde se ne određuje kao slobodna, nego kao nužna, tj. kao zakonita, tj. kao takva koja može postati objekat naučnog istraživanja«[14].

I sam Lenjin, ako kontekst njegovog revolucionarnog angažovanja daje drugačiju dimenziju njegovim teorijskim iskazima, ne samo da govori o »glupoj bajci o slobodi volje« već i jasno kaže »Marks se stara o jednome: da preciznim naučnim istraživanjem pokaže nužnost datog sistema društvenih odnosa i da utvrdi što potpunije one činjenice koje mu služe kao polazne tačke i kao uporište. U tu svrhu potpuno je

---

[9] K. Löwith, *Weltgeschichte und Heilsgeschehen; Die theologischen* Voraussetzungen der Geschichtsphilosophie, 1953, p. 48; ibidem.

[10] K. Kaucki, Načela socijalne demokratije. *Erfurtski program*, »Socijalistička knjižara«, Beograd, 1923, p. 138.

[11] Ibidem, p. 139.

[12] K. Kautsky, »Socijaldemokratski katehizam«, u *Ortodoksni marksizam i reformizam*, »Globus« — Zagreb, 1979, pp. 261—262.

[13] G. V. Plehanov, *Prilog pitanju o razvitku monističkog pogleda na istoriju*, »Kultura«, Beograd, 1948, p. 150.

[14] G. Plehanov, *Filozofija marksizma*, »Naprijed«, Zagreb, 1977, p. 126.

Digitized by Google

dovoljno ako on, dokazujući nužnost sadašnjeg uređenja, dokazuje ujedno i nužnost drugog uređenja, koje neizbežno mora izrasti iz prethodnog, — bez obzira na to da li ljudi veruju u to ili ne veruju, da li su svesni toga ili nisu«[15].

Sa Staljinovim političkim monopolom ovakvo mišljenje više nije samo preovlađujuće već i jedino dopušteno, bar kada se radi o onom delu marksizma koga kontroliše Treća internacionala. Sve do 60-tih godina i najneznatniji partijski aktivista imao je istorijsku nužnost na svojoj strani: »Za nas koji gradimo socijalizam, objektivna zakonitost u razvoju ljudskog društva je posebno radosna činjenica. Na osnovu ove zakonitosti saznajemo: isto tako kao što neotklonjivo, zakonito, posle zime dolazi proleće, a posle proleća leto, isto tako zakonito, neotklonjivo, smenjuje jedna društvena formacija drugu... a na kraju komunizam smenjuje kapitalističko društvo«[16].

Da li je čovek doista rob u gvozdenoj vlasti neminovnosti, da li marksizam doista može da veruje u sliku jednog gotovog sveta u kom apsolutna onostranost i apstraktna objektivnost »večnih« i »prirodnih« zakona gospodari čovekovim životom i sudbinom?

Da bih što razgovetnije osvetlio pitanje da li je marksizam spojiv sa istorijskom slobodom ili nije, najpre ću navesti razloge koji se obično daju uz odrečan odgovor, zatim ću razmotriti razloge koji se navode uz potvrdan odgovor, i na koncu ću izneti šta je ono što držim presudnim kada pozitivno odgovaram na gore postavljeno pitanje.

1. Argumenti protiv

Obično se navode 3 argumenta koja streme da pokažu kako je i sam Marks bio dosledni pristalica istorijskog determinizma, što za sobom nužno povlači logičku posledicu inkopatibilnosti autentičnog marksizma i uverenja u istorijsku slobodu. Prvi argument se poziva na Marksove direktne iskaze o ovom pitanju, u kojima ima malo mesta sumnji da Marks zastupa stanovište strogog naturalističkog determinizma. Većina takvih iskaza nalazi se u centralnom delu njegovog opusa, u »Kapitalu«. Tu on kao prvo, sa punim odobravanjem, navodi svog ruskog recenzenta koji je napisao: »Na društveno kretanje Marks gleda kao na prirodnoistorijski proces, kojim upravljaju zakoni koji ne samo da su nezavisni od volje,

[15] V. I. Lenjin, *Dela*, »Institut za međunarodni radnički pokret«, Beograd, 1973, v. I, p. 152.

[16] N. Janzen, Die Dialektik und ihre Bedeutung für den Aufbau des Sozialismus, »Die Presse der Sowjetunion« 107/1958, navedeno prema Helmut Fleischer, »Istorijska nužnost«, *Marksizam u svetu*, 9/1979, p. 116.

Digitized by Google

svesti i namera ljudi, nego baš obratno, određuju njihovu svest i namere...«[17] Marks izgleda više nego jasan kada govori o ovim »zakonima«. Tako recimo, pišući o društveno potrebnom radnom vremenu on kaže da se ono »sprovodi silom kao regulatoran prirodni zakon, kao recimo zakon teže, kada se kome sruši kuća na glavu«[18]. A na drugom mestu stoji: »U samoj stvari, ne radi se o nižem ili višem stupnju razvitka društvenih antagonizama koji proističu iz prirodnih zakona kapitalističke proizvodnje. Radi se o samim tim zakonima, o tim tendencijama koje deluju i ostvaruju se gvozdenom nužnošću«[19]. I kao što se planeta okreće oko svog Sunca po orbiti što je određena zakonima gravitacije, po orbiti koja je nezavisna od volje same te planete, tako i ljudsko društvo, kao da misli Marks u »Kapitalu«, ne može svojim jednostavnim htenjem menjati putanju, jer mu je ona određena kao izvansubjektivna datost: »Čak i ako je neko društvo uspelo da uđe u trag prirodnom zakonu svog kretanja, ne može ono niti preskočiti, niti naredbom ukinuti faze prirodnog razvitka«[20].

Zbog toga je mogućnost intervencije ljudskog faktora u globalna istorijska zbivanja minimalna: »Moje stanovište, koje razvitak ekonomske društvene formacije shvata kao prirodno-istorijski proces, može manje nego ikoje drugo baciti na pojedinca odgovornost za prilike čija je on socijalna tvorevina, ma koliko se on, možda lično uzdigao iznad njih«[21], že takođe Marks u »Kapitalu«.

Drugi argument ukazuje da je Marksova metodologija nespojiva sa hipotezom istorijske slobode. Najpre, preuzimajući Hegelovu dijalektiku, odn. njegov razrađeni kategorijalni aparat Marks je samo donekle mogao da primeni Fojerbahov transformativni metod. Dijalektika predstavlja samo dosledan izraz logike unutrašnjeg samorazvoja i ključni dijalektični pojmovi imaju u sebi zapretenu logičku neminovnost. Čak i momenat negacije, ma koliko na prvi pogled izgledao emancipatorski, dešava se unutar postojećeg i predstavlja jednostavno oslobađanje mogućnosti jedne jedine suštine, tako da je prevazilaženje (Aufhebung) zapravo oslobađanje snage pozitiviteta. Zbog toga i ono što se prividno čini kao slobodno delovanje jeste samo epifenomen nužnosti univerzalnog toka stvari. Sa druge strane, da bi svoju teoriju razlikovao od utopističkih proizvoljnosti, Marks je nastojao da je utemelji na

[17] Pogovor II izdanju »Kapitala«, Marks—Engels, *Dela*, vol. I—XLVI, Prosveta, Beograd, 1968, v. XXI, p. 24.

[18] Ib. p. 77.

[19] Ibid., v. XXI, p. 14; — sama upotreba termina »tendencija« umesto reči »zakon« u drugom delu poslednje rečenice, samo je stilske prirode jer »tendencije koje deluju i ostvaruju se prirodnom nužnošću« imaju status zakona.

[20] Ibid.

[21] MED, v. XXI, p. 17.

Digitized by Google

naučnom metodu. Opšta i nužna važenja prirodnih zakona predstavljali su za Marksa i njegove savremenike paradigmu naučnosti[22]. Otuda Marksovo insistiranje na otkrivanju »društvenih zakona« koji su po svojim glavnim karakteristikama (nužnost i opštost važenja) bili podudarni sa onima u prirodnoj nauci[23]. A nužnost prirodnih zakona sa one je strane ljudske slobode.

Treći argument se poziva na duh ili suštinu Marksovog teorijskog doprinosa društvenim naukama. Sfera slobode ili sfera svesne delatnosti uzročno je određena sferom društvenog bića u kome je osnovni pokretački faktor zapravo ekonomski činilac. U opštepoznatom predgovoru »Prilogu kritici političke ekonomije«, koji se uzima kao esencijalni izraz Marksove teorije, a pre svega u odlomku koji se završava čuvenom rečenicom »Ne određuje svest ljudi njihovo biće, već obratno, njihovo društveno biće određuje njihovu svest«[24], postoji jasna jednosmerna kauzalna povezanost 4 etaža društvene strukture po kojoj je i postojeća oblast ljudske racionalnosti i samosvesti neposredno određena faktorima »nezavisnim od čovekove volje« kakvi su proizvodne snage i proizvodni odnosi. Ovakav stav Marks ne napušta i u ostalim svojim publikovanim radovima (Beda filozofije[25], Manifest[26] itd.) te ga nje-

[22] Godine 1860. Marks oduševljeno čita Darvinovo »Poreklo vrsta«, što se može videti iz njegove prepiske sa Engelsom i Lasalom (cfr. Dela v. 37, pp. 120; 512), 1873. Marks šalje Darvinu primerak »Kapitala«, a 1880. Marks izražava Darvinu želju da mu posveti čitav jedan tom »Kapitala (što Darvin učtivo odbija; o prepisci Marksa i Darvina vidi: Lj. Berberović i D. Đurić; »Darvin i Marks«, u zborniku *Evoluciona teorija sto godina posle Darvina*«, »Centar za Marksizam Univerziteta u Beogradu«, Beograd 1982, pp 55—66). Mnoga eksplicitna pozivanja Marksa i Engelsa na Darvina, navode kasnije Plehanova da zaključi: »Marksizam je primena darvinizma u društvenim naukama« (G. Plehanov, »Monistički pogled na istoriju«, *Izabrana dela*, »Kultura« 1968, p. 288).

[23] Koliki su uticaj bili izvršili fizika i mehanika, tadašnje najrazvijenije prirodne nauke na Marksa, svedoče mnogi kvalitativni termini za opisivanje društvenih pojava. Tako Marks govori o društvenoj dinamici i o njoj suprotstavljenoj društvenoj statici, o revolucionarnim i evolucionim kretanjima društva, pod uticajem društvenih sila, o pravcima, tokovima i brzinama tih kretanja kojima se ne može promeniti smer bez promene zakona kretanja itd.
Cfr. Svetozar Stojanović, »U traganju za revolucionarnim etosom« *Filosofske studije* 1979, pp. 17—18.

[24] K. Marks, *Prilog kritici političke ekonomije*, »Svjetlost«, Sarajevo, 1976, p. 8.

[25] »Doista, samo čovjek koji nema ni trunke istorijskog znanja, ne zna da su se vladari u svim vremenima morali pokoravati ekonomskim odnosima a ne da su oni tim odnosima ikad diktovali zakone. Zakonodavstvo, kako političko tako i civilno, samo proglašuje, protokoliše volju ekonomskih odnosa« (Beda filozofije«, MED, v. VII, p. 144).

[26] »Ali nemojte se s nama svađati mjereći ukidanje buržoaskog vlasništva vašim buržoaskim predodžbama o slobodi, obrazovanju, pra-

Digitized by Google

govi neposredni nastavljači i sledbenici opravdano navode kao ključnu Marksovu teorijsku hipotezu koga je conditio sine qua non marksizma (Engels[27], Lenjin[28], Staljin[29], itd.). U tom smislu, ako je doista svet čovekovih vrednosti i ideja jednosmerno određen vanljudskim »objektivno-nužnim« činiocem kakav je ekonomski faktor, slobodno delovanje koje je uvek vođeno težnjom ka ostvarenju određene vrednosti i ideje prikazuje se zapravo kao puki produžetak procesa koji je nezavisno započeo negde mnogo ranije i izvan ljudskog domašaja.

---

vu itd. Same vaše ideje jesu proizvod buržoaskih odnosa proizvodnje i vlasništva kao što je vaše pravo samo u zakon pretvorena volja vaše klase, volja čiji je sadržaj dat u materijalnim uvjetima vaše klase«. K. Marks — F. Engels, *Manifest komunističke partije*, »Svjetlost«, Sarajevo, 1977. p.

[27] Govoreći na grobu svog saborca, Engels kao Marksov najvažniji doprinos naučnom poimanju sveta ističe pre svega sledeću hipotezu: »Kao što je Darvin otkrio zakon razvitka organske prirode, tako je Marks otkrio zakon razvitka ljudske istorije: prostu činjenicu, koja je do tad bila sakrivena pod ideološkim naslagama — da ljudi pre svega moraju jesti, piti, stanovati, odevati se, pre nego što će moći da se bave politikom, naukom, umetnošću, religijom, itd., da, prema tome, proizvodnja neposrednih materijalnih sredstava za život, a time i svaki stupanj ekonomskog razvitka jednog naroda ili jedne epohe, čini osnovu iz koje su se razvile državne institucije, pravne koncepcije, umetničke, ili pak religiozne predstave običnih ljudi i da se one stoga moraju objašnjavati iz te osnove, a ne kao što se do sada događalo obrnuto«. (F. Engels, »Govor na grobu K. Marksa«, op. cit. v. 2, p. 163).

[28] »Ta ideja materijalizma u sociologiji, bila je, već sama po sebi, genijalna. Razume se, tada je to bila još samo hipoteza, koja je prvi put stvarala mogućnost strogo naučnog prilaženja istorijskim i drugim pitanjima... Materijalizam je uklonio tu protivurečnost otišavši sa analizom dublje, do geneze samih tih društvenih ideja čovekovih; i njegov zaključak o zavisnosti toka ideja od toka stvari jedini je zaključak koji se može dovesti u sklad sa naučnom psihologijom«.

V. I. Lenjin, *Izabrana dela 1—2*, »Kultura«, Beograd, 1949, v. I, p. 132.

[29] »Može se lako shvatiti kakav ogroman značaj ima proširenje postavki filozofskog materijalizma na proučavanje društvenog života, na proučavanje istorije društva (...) Ako je priroda, bića, materijalni svet primarno, a svest, mišljenje — sekundarno, izvedeno, ako materijalni svet predstavlja objektivnu realnost koja postoji nezavisno od ljudske svesti, a svest je odraz te objektivne realnosti, onda iz toga sledi da je materijalni život društva, njegovo biće, takođe primarno, a njegov duhovni život — sekundarno, izvedeno, da je materijalni život društva objektivna realnost koja postoji nezavisno od volje ljudi, a duhovni život društva — odraz te objektivne stvarnosti, odraz bića«

(J. V. Staljin, »O dijalektičkom i istorijskom materijalizmu«, *Pitanja komunizma*, »Kultura«, Beograd, 1946, p. 544.

Vidi još i: Plehanov: *K pitanju o ulozi ličnosti u istoriji*, »Kultura«, Beograd, 1947, p. 47; A. Labriola: *O istorijskom materijalizmu*, »Kultura«, Beograd, 1952, p. 32, itd.

Digitized by Google

2. Argumenti za

Karakteristično je da se ista ona tri argumenta koja se navode protiv, navode i onda kada treba dokazati Marksovu privrženost ideji istorijske slobode. Prvi argument se i ovoga puta poziva na Marksove iskaze koji treba da posvedoče njegov povesni libertarijanizam. Već u svojoj doktorskoj tezi Marks demonstrativno odbija da prihvati istoriju ko anonimni proces u kome slobodno delovanje nema uticaja na istorijski tok, zahtevajući od čoveka da postane odgovoran za svet i istoriju i da im postane gospodar: »Ko manje uživa u tome da sopstvenim sredstvima gradi ceo svet, da bude tvorac sveta, nego u tome da večito tumara u sopstvenoj koži — toga je anatemisao duh, taj je osuđen na progonstvo, ali u obrnutom smislu: on je izgnan iz hrama večitog duhovnog uživanja, i nateran da peva uspavanke sopstvenom privatnom blaženstvu i da noću sanja o samome sebi«[30].

U Kapitalu, Marks oštro kritikuje građanski svet upravo zato što se u njemu stvari ljudima dešavaju na nužan i prirodan način, smatrajući da je baš ta nužnost ili prirodnost ono što čoveka čini neslobodnim. »Obrasci u kojima na čelu stoji napisano da pripadaju takvoj društvenoj formaciji u kojoj proces proizvodnje gospodari ljudima a čovek još ne procesom proizvodnje, važi u njenoj buržoaskoj svijesti kao prirodna nužnost«[31]. Stoga je osnovni zadatak buduće revolucije ukidanje ovakvih društvenih odnosa čime »prestaje zabluda da ove odnose treba smatrati za prirodne zakone proizvodnje«[32], zabluda koja svagda govori o »zakonu kapitalističke akumulacije izmistificiran u jedan prirodni zakon«[33]. Granicu između sveta prirodne nužnosti i sveta slobode, Marks u Kapitalu naziva »prirodnom granicom«[34] smatrajući da je osnovni zadatak čovečanstva da ovu granicu pomeri što dalje napred u odnosu na carstvo nužnosti (Reich der Notwendigkeit): »Sa one druge strane njega počinje razvitak ljudske snage koji je svrha samom sebi, pravo carstvo slobode (Reich der Freiheit)«[35].

Drugi argument se i u ovoj verziji poziva na istorijsko obzorje, odn. duhovno okruženje u kojem živi i misli Marks a to su zreli građanski svet XIX veka i nemačka klasična filozofija[36]. Nakon francuske revolucije koja je Evropi otkrila isti-

[30] K. Marks, »Razlika između Epikurove i Demokritove filozofije prirode«, *Dela*, v. I, p. 64.
[31] Kapital, MED, v. XXI, p. 82.
[32] Ib. v. XXII, p. 17
[33] Ib. v. XXI, p. 549.
[34] Ibid, pp 422; 479
[35] Ibid, v. XXIII, p. 682
[36] Ovaj argument veoma dosledno i detaljno zastupa M. Kangrga, *Etika ili revolucija*, »Nolit«, Beograd 1983.

Digitized by Google

nu da istorijska zbilja nije ontološki okamenjena već da je čovek može stvarati i oblikovati prema sopstvenom umu, pravdi i slobodi, u evropskoj društvenoj svesti a pre svega u filosofiji Kanta, Fihtea, Šelinga i Hegela ukorenjuje se imperativ čoveka kao slobodnog bića koje kroz delo ukida nadmoć nužde i slučajnosti nad umom i slobodom[37]. Pozivajući se na Marksovu ukorenjenost u nemačkoj filosofskoj tradiciji[38], ovaj argument ističe da se kako pojedini Marksovi iskazi tako i čitava njegova teorijska postavka može razumeti samo ako se stavi u kontekst osnovne intencije nemačke filosofije, a pre svega Hegela[39]. A ona počiva na ideji da istorijski um kroz nužne procese oblikovanja u kojima su dešavanja bivala slučajna i bez njegovog htenja, konačno u građanskom svetu dospeva do samosvesti, do ideje slobode i umne vladavine nad istorijom. Marks, po ovom argumentu, ništa drugo i ne radi već pravi dalji filozofski korak od samosvesti slobode i moći do pravljenja istorije.

Kako se to »pravljenje istorije« ne može ozbiljno izvršiti bez naučnog istraživanja društva i istorije, Marks misli da je njegov osnovni zadatak da hladno i bez pristrasnosti istražuje »zakone« društva, isto kao što prirodnjaci istražuju svoje — bez osećajnosti, bez dogmatskih predubeđenja, bez predrasuda. Zato Marks i koristi jezik mnogo razvijenijih prirodnih nauka, jezik činjenica, zakona i nužnosti, iako se zapravo iza ovakvog jezika krije jedna sasvim drugačija sadržina.

Treći argument takođe počiva na duhu Marksove teorije i polazi od njegovog razlikovanja preistorije — dotadašnje istorije koja se zbiva poput prirodnog procesa i u kojoj je određujući faktor zbivanja ekonomija, i stvarne istorije — koja treba da započne sa Marksovim vremenom i u kojoj slobodan čovek kao istorijski subjektivitet određuje istorijski raz-

---

[37] Vidi autorov rad »Ideja povesnosti«, *Polja* 347/88, pp. 16—20.

[38] Engels je u jednom od svojih ranih pisama primetio da su mladohegelovci dokazali da Nemci moraju da prihvate komunizam ukoliko neće da se odreknu svoje filosofske tradicije — od Kanta do Hegela, Cfr. Kolakovski L., *Glavni tokovi marksizma*, »BIGZ«, Beograd, 1980, v. I, p. 97.

[39] »Nitko nema prava da sebe smatra marksistom tko nije temeljito prošao misaoni napor i put Kanta, Fihtea i Hegela... Jer tek se u toj misli filosofija iz metafizike pretvara u spekulativno-povijesno mišljenje, na kojem se nivou onda rađa i postaje tek mogućim Marksova revolucionarno-prevratnička misao prakse«. M. Kangrga, »Što je marksizam«, MRP 1—2/1983, p. 4, I. Fečer veli: »Reci mi kakav je tvoj odnos prema Hegelovoj filosofiji pa ću ti reći kojoj vrsti marksizma pripadaš«. Fetscher Iring, *Das Verhältnis des Marxismus zu Hegel*, »Marxismusstudien«, Dritte Folge, 1960, p. 67; prema G. Sekulić, *Filozofija i proletarijat*«, RU »Veljko Vlahović«, Subotica 1980, p. 23.

Digitized by Google

voj.[40] U tom smislu Marks i može sasvim neprotivrečno da govori o nužnosti dosadašnje istorije i o slobodi buduće.

Marksov osnovni cilj jeste da se upravo dotadašnja istorija kao prirodno-nužno, haotično i slučajno dešavanje u kome su ljudske istorijske snage nemilice rasipane[41], preobrazi u svet u kome je racionalan i slobodan čovek istorijski subjekat sveg ekonomskog i političkog dešavanja. No da bi se to ostvarilo bilo je potrebno iznaći materijalni supstrat, odn. oslonac epohalno-civilizacijskog preokreta, i njega Marks otkriva u ekonomskoj sferi društva. Istorijska samosvest građanskog sveta bez svog prirodno-nužno stvorenog ekonomsko-političkog elementa bila bi besplodno i nedoneseno trebanje, dakle puki utopizam. Odatle Marksovo tako uporno insistiranje na ekonomiji i njenim prirodno-nužnim zakonima dešavanja.

I konačno, baš zbog veličine i snage »jestanja«, čija inertna sila i dalje mora u budućnosti jedno vreme da deluje[42], prelazak iz carstva nužnosti u carstvo slobode nikako nije jednokratni čin otresanja lanaca prisile, već proces postepenog preuzimanja gospodstva nad utvrđivanjem vladavine uma i slobode. Prirodne zakonitosti ekonomije, i dalje nastavljaju da postoje, otuđene sile politike i društva i dalje se oglašavaju svojim mestimičnim prodorima na površinu dešavanja, ali osnovni pravac zbivanja od sada nije više rezultanta slučajnih uzroka, volja i ciljeva, već linija ozbiljenja svrha i vrednosti koje su određene upravo suverenim i slobodnim umom[43]. Stoga Marksove iskaze o žilavosti nužnosti i ograni-

---

[40] »Svestrana zavisnost, ovaj prirodno ponikli oblik svetskoistorijskog zajedničkog individua, preobraća se komunističkom revolucijom u kontrolu i svesno vladanje ovim silama, koje, ponikle iz delovanja ljudi jednih na druge, nametale su im se kao sasvim tuđe sile i vladale njima« *(Nemačka ideologija,* »Kultura«, Beograd, 1964, v. I, p. 36).

[41] »U istorijskoj epohi koja neposredno prethodi epohi svesnog preuređenja ljudskog društva, razvitak čovečanstva uopšte osigurava se i sprovodi doista jedino putem najstrašnijeg rasipanja individualnog razvitka« (Marks, »Kapital«, Dela, v. XXIII, p. 80.

[42] »Zakon vrednosti« ostaje po Marksu da važi i u društvu »Udruženih proizvođača« *(Dela,* v. XXIII, p. 220)

[43] Interpretirajući Marksovu osnovnu intenciju Engels kaže: »Vlastito podruštvljavanje ljudi, koje je do sada nasuprot njima stajalo kao nešto što im je oktroirala priroda i historija, postaje sad njihovo vlastito slobodno djelo. Objektivne strane sile, koje su do sada vladale nad poviješću, stupaju pod kontrolu samih ljudi« (F. Engels, »Anti-Dühring«, v. 31, p. 298), a Lukač k tome dodaje: »... Po prvi put u društvu se događa da čovječanstvo svoju povijest svjesno uzima u vlastite ruke. 'Nužnost' objektivno-ekonomskog procesa time se ne ukida ali dobiva jednu drugu, novu funkciju. Ako li je dosada bila riječ o tome da se u objektivnom toku procesa uoči ono što ionako dolazi, to je ona sada postala prepreka, nešto protiv čega se treba boriti. Korak po korak potiskuje se ona u toku procesa preobražaja, da bi se nakon dugih i teških borbi mogla konačno sasvim isključiti. Jas-

Digitized by Google

čenom dometu umne volje i slobode u budućnosti, ne treba uzimati kao istorijski univerzalne sudove, već kao nepristrasne iskaze jednog realiste koji na odmeren i objektivan način želi da izrazi svu složenost postojećih istorijskih i društvenih okolnosti kao nužnog okvira budućeg slobodnog delovanja.

3. Završno razmatranje

Kako nema osobitih razloga da i argumentaciju za i argumentaciju protiv, ne ocenimo teorijski legitimnom, nalazimo se pred načelnim problemom kako da odgovorimo na pitanje »da li je marksizam spojiv sa istorijskom slobodom?« ako iz onoga što je napisao Marks podjednako proizlazi i potvrdan i odrečan odgovor?

Skrećem pažnju da je naše pitanje namerno okrenuto od činjeničke evidencije i ne glasi »da li je istorijska sloboda uopšte moguća?«, budući da bi se u tom slučaju valjalo obratiti stvarnosti a ne Marksu. Ako istorijsku slobodu shvatimo kao stanje u kojem ljudi racionalno i slobodno uređuju svoje privredne, političke i građanske zajednice, držim da mnogi elementi svetske zbilje pokazuju kako je istorijska sloboda danas realno moguća. No u tom slučaju se možemo zapitati da li čovek koji u tako što veruje ima pravo da sebe naziva marksistom?

Najbolje što se može reći o nekoj teoriji iz koje se jednakim metodološkim postupkom i podjednako korektnom interpretacijom mogu izvesti logički potpuno suprotne posledice, jeste da ona nije baš odviše koherentna. U tom smislu, ukoliko »biti marksista« znači zastupati određenu vrstu teorije, marksista treba da izabere ili da zastupa nekoherentnu teoriju — što je suprotno sa pretenzijama marksizma na naučni dignitet, ili da zastupa jednu od izvedenih rivalskih teorija drugog stepena, koje su jednako koherentne, jednako marksistički legitimne i — jednako uzajamno kontradiktorne.

Iako smo već izneli uverenje da stvarnost daje za pravo teoriji istorijske slobode, te da se na osnovu toga može izvršiti izbor, moramo istaći da i libertarijansko i deterministič-ko stanovište imaju u strogo naučnom smislu metafizički ka-

---

na i bespoštedna spoznaja onoga što je zbiljsko, onoga što se neizbježno mora dogoditi, ostaje pri svemu tome i dalje, šta više, ona je odlučna pretpostavka i najdjelotvornije oružje te borbe. Jer svako pogrešno shvaćanje snage koju nužnost još posjeduje, svelo bi ovu spoznaju koja preobraća svijest na praznu utopiju i ojačalo bi moć neprijatelja. Ali spoznaja tendencija nužnosti ekonomskoga kretanja nema više funkcije da ubrzava taj njezin proces ili da iz njega izvlači koristi. Nego naprotiv: da se djelotvorno bori protiv njega, da ga potiskuje, da ga, gdje je moguće, skrene u drugom pravcu ili — koliko, ali samo koliko je bilo zbiljski nužno — da ga izbjegne« (Lukač T., *Povijest i klasna svijest*, »Naprijed«, Zagreb, 1977, pp. 341—3).

Digitized by Google

rakter, budući da su oni, skupa sa pojmovima poput »uzročnosti«, »postojanje spoljnjeg sveta« itd., najopštiji okviri pomoću kojih se objašnjavaju događaji ili delovi strukture. Stoga se nikakvim pozivanjem na empirijsku evidenciju ne može srušiti deterministička hipoteza, jer se za svaki pojedinačni događaj može ponuditi objašnjenje koje samo ne podleže iskustvenoj proveri: za bilo koji čin za koji držimo da je učinjen iz slobode, determinista može zapitati da li je učinjen s razlogom ili ne, pa ukoliko je odgovor potvrdan razlog se tumači kao neka vrsta nužnog uzroka (psihološka predispozicija, ekonomski ili lični interes, uticaj sredine itd.), a ukoliko je odrečan kaže se da bezrazložni postupci i nisu ljudski u pravom smislu te reči, te se ne mogu uzimati u ozbiljno razmatranje.

Kako se sporovi između suparničkih metafizičkih teorija ne mogu nikada konačno rešiti u prilog neke od tih teorija[44], naše je opredeljenje za jednu od njih posledica jedne, pre svega intuitivne odluke koja se zasniva na čitavom našem životnom iskustvu, sklonostima, osećanjima, uverenjima itd. Stoga je opredeljenje za teoriju istorijske slobode, iako nije u strogo naučnom smislu te reči potvrdljivo, saglasno — za razliku od naturalističkog determinizma — sa temeljnim tzv. emancipatorskim vrednostima, kao što su samosvest, sloboda, delatan odnos ka stvarnosti, samozakonodavstvo itd. koje se mogu smatrati izvorno marksističkim.

Premda smo se ovim izvođenjem posredno približili potvrdnom odgovoru na pitanje postavljeno u naslovu ovog rada, nekoherentnost Marksovog predloška i nedovoljna empirijska proverljivost protivstavljenih iskaza i dalje ostavljaju otvorenom mogućnost suprotnih interpretacija i sporova bez konačnih razrešenja. Mada je, kao što kaže Kolakovski, »besmisleno pitati se o tome ko je danas 'istinski' marksist, jer takva pitanja mogu nastati samo unutar ideološke perspektive koja pretpostavlja da su konačna djela autoritativan izvor istine, i da prema tome rješenje pitanja ko je njihov najbolji interpretator istovremeno rješava pitanje ko posjeduje istinu«[45], mnoštvenost suprotnih interpretacija neke teorije između kojih se ne može izvršiti konačni izbor na osnovu unutar teorijskih kriterijuma, ne svedoči osobito povoljno o samoj toj teoriji.

Stoga sam sklon da usvojim sledeće merilo kao odlučujući razlog za prihvatanje ili odbijanje suparničkih interpretacija neke teorije: ukoliko između više legitimnih interpretacija iste teorije postoji jedna koja je sposobna da pruži neprotivrečno objašnjenje svih elemenata teorije pa i onih

[44] Lazarewitz, M.: *The Structure of Metaphisics*, »Routledge & Kegan Paul«, London 1955, p. 52.
[45] Kolakovski, L.: *Glavni tokovi marksizma*, v. I, p. 11.

Digitized by Google

na kojima se zasnivaju rivalska viđenja a obrnuto nije slučaj, tada je ova interpretacija u sklopu zadatog teorijskog osnova plauzibilnija od suparničkih.

Primenimo li, dakle, gornje merilo na našu argumentaciju protiv i argumentaciju za, videćemo da ova druga interpretacija pruža objašnjenja i spornih sastavaka Marksove teorije na koje se poziva ono prvo suparničko čitanje a da se za obratno ne može reći da je slučaj. Libertarijanistička varijanta Marksove iskaze o nužnosti tumači kao da se odnose na do-marksovsko stihijno-slučajno dešavane (što je u kontekstu u kome su ovi iskazi izrečeni posve legitimno), nakon čega se konstituisanjem racionalnog subjekta istorije (u Marksovo doba ili nešto kasnije), otvaraju mogućnosti ozbiljenja istorijske slobode. Deterministička varijanta pak, nije u stanju da pruži zadovoljavajuća objašnjenja niti libertarijanskih Marksovih iskaza, niti one snažne istorijsko-aktivističke tendencije koje nesumnjivo postoje u Marksovom delu. Zbog toga naš izbor između ovih dveju varijanti pada na ovu drugu, i zato je naš odgovor na pitanje postavljeno u naslovu ovog rada — potvrdan.

Digitized by Google

Zdravko Tomac

Savez komunista i vrijednosni sistem društvenih reformi

Potreban je uvid u cjelinu: potrebno je utvrditi bitne karakteristike društvene, političke, ekonomske i duhovne situacije u Jugoslaviji, ali ne kao otoku odvojenom od svijeta nego kao integralnom dijelu svijeta i procesa koje se u svijetu događaju. Potrebno je utvrditi — te o tome postići najširi društveni konsenzus — koje vrijednosti u jugoslavenskom društvu nestaju, a koje vrijednosti nastaju.

SKJ, ako želi i dalje ostati vodeća snaga mora izgraditi cjeloviti program rekonstrukcije i revitalizacije jugoslavenskog modela socijalizma i organizirati i angažirati sve progresivne snage jugoslavenskog društva u političkim borbama oko vrijednosnog sistema. Dosadašnje promjene i reforme dijelova sistema nisu proizilazile iz cjeline strategije; čak se može reći da cjelina strategije reformi nije ne samo izgrađena, nego nije ozbiljno ni diskutirana i promišljena.

Način proizvodnje, tip vlasništva i odnosi u procesu proizvodnje i raspodjele bitan su faktor koji određuje i predodređuje tip društvenog uređenja i političkog sistema, odnosno vrijednosnu osnovu svakog sistema i društvenog uređenja.

Digitized by Google

Zato se u svakom društvu, pa i jugoslavenskom, najveće političke borbe vode oko načina proizvodnje. Još uvijek u jugoslavenskom društvu, pa i Savezu komunista i njegovim rukovodstvima, nije završena politička borba različitih strategija. I dalje, s neizvjesnim ishodom, vode se političke borbe između koncepcije koja kao osnovu izgradnje vrijednosnog sistema zagovara rezultat rada valoriziran na tržištu i koncepcije koja u raznim varijablama kao osnovu sistema vrijednosti utvrđuje ulogu države ili dogovorne ekonomije koja revalorizira rad mimo tržišta i ekonomske prinude.

Međutim, opredjeljivanje za tržište ne znači automatski i stvaranje pretpostavki za izgrađivanje i jačanje socijalističkog samoupravljanja. Koncepcija tržišnog društva može biti osnova i uvjet izgradnje novog socijalizma, ali isto tako može biti »mukotrpan put iz socijalizma ponovno u kapitalizam«.

Mnogi u nas polaze od pretpostavke da će tržišna privreda automatski stvarati uvjete za revitalizaciju samoupravljanja. Međutim, treba naglasiti da se tržišna privreda ostvaruje u različitim sistemima kapitalizma (demokratskim, liberalnim, diktatorskim), da ona nije ostvarena, osim pokušaja, ni u jednom socijalističkom sistemu, tako da tek treba propitati da li može, odnosno kako može funkcionirati u različitim socijalističkim sistemima u cjelini, odnosno u našem sistemu socijalističkog samoupravljanja. To tim više što postoje ne samo snage koje traže reforme u kojima će tržišna privreda, odnosno konstituiranje efikasne i racionalne društvene organizacije rada u kojoj se efikasnost mjeri na tržištu, biti pretpostavka (uvjet) revitalizacije samoupravljanja i obnove izbornih vrijednosti sistema demokratskog pluralizma samoupravnih interesa, nego i snage i koncepcije koje tržišnu privredu shvaćaju kao sredstvo likvidacije samoupravljanja i vrijednosnog sistema na kojem počiva jugoslovenski model socijalizma.

Kako je reforma, ne samo privrednog sistema nego i duboka reforma u vlasničkoj strukturi jugoslavenskog društva, zasjekla u upravljačku strukturu i način proizvodnje, očito je da u jugoslavenskom društvu u okviru najavljene izrade novog Ustava tek predstoji ne samo velika rasprava nego i velika politička borba između različitih strategija rekonstrukcije jugoslavenskog modela socijalizma. To tim više što su izvršene promjene u društveno-ekonomskim odnosima izvršene bez sagledavanja svih posljedica za vrijednosni sistem i cjelovitu koncepciju političkog sistema socijalističkog samoupravljanja.

Dakle, kako rasprave tek predstoje o globalnom sistemu koji će morati stvoriti sve pretpostavke za ostvarivanje racionalne i efikasne organizacije društvenog rada tržišnog

Digitized by Google

društva, potrebno je osigurati da takova efikasna i racionalna organizacija društvenog rada bude sredstvo revitalizacije socijalističkog samoupravljanja i njegovih temeljnih vrijednosti. Bez postizanja suglasnosti oko vrijednosnog sistema promjena i strategije promjena i dalje ćemo biti svjedoci nemogućnosti rasprave u Jugoslaviji, jer će se i dalje nastojati pod istim pojmovima predlagati različiti sadržaji i koncepcije.

Postavlja se pitanje: odakle početi, kako se organizirati da bi se stvorile pretpostavke za izgrađivanje jugoslavenske sinteze, za utvrđivanje strategije promjena koju će biti moguće realizirati, koju će moći prihvatiti svi u Jugoslaviji?

Mislim da je umjesto rasprava o pojedinim institucionalnim rješenjima i velikih političkih svađa oko svakog institucionalnog rješenja nužno najprije utvrditi jedinstvene kriterije i ciljeve, postići konsenzus oko vrijednosnog sistema promjena, te onda sve moguće koncepcije u cjelini, kao i pojedine prijedloge, prevrednovati u skladu s tim kriterijima i sistemom vrijednosti.

Iako se kriteriji i sistem vrijednosti mogu utvrditi na različite načine, ipak postoje kriteriji, ciljevi i sistem vrijednosti koji u svim mogućim varijablama moraju biti prisutni. To se prije svega odnosi na potrebu da se svaka koncepcija promjena i svaki prijedlog vrednuje primjenom slijedećih kriterija:

a) Da li omogućava primjenu i razvoj nove tehnologije, da li potpomaže ili odmaže uspostavljanje nove društvene organizacije rada primjerene znanstveno-tehnološkoj revoluciji.

b) Da li učvršćuje kriterije efikasnosti i racionalnosti kao temeljni kriterij koji tjera sve pojedince i sve institucije na efikasnost i racionalnost koji jedino mogu osigurati konstituiranje modernog društva i najbrži privredni i društveni razvoj.

c) Da li osigurava reproduciranje sistema vrijednosti socijalističkog samoupravljanja, da li osigurava ostvarivanje temeljnih vrijednosti kontinuiteta revolucije i socijalizma, ili objektivno znači njegovo napuštanje ili bitno slabljenje.

d) Nužno je postojećim kriterijima na osnovu kojih se mora modernizirati jugoslavensko društvo dodati i jedan specifični koji proizlazi iz složenosti nacionalne strukture jugoslavenskog društva u kojem žive mnogi narodi i narodnosti s velikim razlikama i na različitom stupnju razvoja proizvodnih snaga. Potrebno je uspostaviti ravnotežu između navedenih kriterija efikasnosti i racionalnosti i kriterija potrebe očuvanja povijesnih vrijednosti pojedinih nacionalnih zajednica u Jugoslaviji i osigurati stabilnost njihovih međusobnih odnosa.

Digitized by Google

Nepostojanje cjeline strategije veliki je problem sadašnjih reformi u Jugoslaviji, jer nema ne samo suglasnosti o osnovnim pitanjima strategije, nego nisu dovoljno ni konstatirane razlike i polazne pozicije, tako da se omogućava da se pod istom etiketom »prodaju« potpuno različiti sadržaji. Sve to izaziva konfuziju u idejnom frontu i velike mogućnosti manipulacije. Iako postoji načelno visok stupanj suglasnosti o potrebi i pravcima triju reformi (privredna reforma, ustavna reforma i reforma SKJ), još uvijek nije jasno kamo ide Jugoslavija, kojim putem će se krenuti. Još uvijek je teško utvrditi na kojem vrednosnom sistemu će se odvijati najavljene reforme.

U tom kontekstu se mogu potražiti odgovori na slijedeća pitanja:

a) Kako osigurati da novi privredni sistem tržišnog društva i privredne reforme budu sredstvo razvoja samoupravljanja i samoupravnog proizvodnog odnosa? Kako osigurati da se rekonstrukcijom političkog sistema i federativnog uređenja u novim uvjetima, dalje razvija vrijednosni sistem socijalističkog samoupravljanja, avnojske Jugoslavije i Titovog poimanja jugoslovenstva?

b) Kako omogućiti da novi privredni sistem i druge promjene budu sredstvo likvidacije sistema vrijednosti na kojima se temelji naš model socijalističke samoupravne demokracije i delegatskog sistema i avnojske, Titove Jugoslavije; kako osigurati provođenje kontinuiteta revolucije i njenih vrijednosti, a suzbijati tendenciju stvaranja »Treće Jugoslavije« o kojoj se danas ne samo raspravlja nego se nude i različite koncepcije?

c) Kako djelovati da se smanjuje opasnost da zbog socijalnih i nacionalnih sukoba i napetosti i zbog sve manje sposobnosti institucija sistema i vladajućih subjektivnih snaga da rješavaju narasle proturječnosti, budu onemogućene sve reforme i uspostavljen u većoj ili manjoj mjeri sistem izvanrednog stanja (neovisno o volji i želji ljudi i subjektivnih snaga) koji će opet, neovisno o željama i namjerama ljudi, rješavati probleme na potpuno različitom vrijednosnom sistemu od vrijednosnog sistema samoupravnog društva, koji će uspostaviti vrijednosni sistem egalitarnog socijalizma, etatizma i unitarizma?

Dakle, jugoslavensko društvo morat će se odlučiti na kojem vrijednosnom sistemu će izgrađivati koncepciju Jugoslavije kao moderne socijalističke države i zajednice (ako to bude moglo, jer se može desiti da kriza dovede i do spontanosti, odnosno stihije u kojoj će se stvari događati i rasplitati neovisno od volje ljudi i institucija).

A zavisno od toga koje će koncepcije proizvodnih odnosa pobijediti, rješavat će se i nacionalni odnosi i promjene

Digitized by Google

u koncepciji jugoslavenske federacije. Iako se u Jugoslaviji model političkog sistema socijalističkog samoupravljanja izgrađuje već skoro 40 godina, mnoga načelna i teorijska pitanja i dalje su otvorena. U procesu napuštanja državnog socijalizma i etatističkih proizvodnih odnosa posebno u praksi nije se daleko odmaklo. I danas, 30 godina nakon usvajanja programa SKJ koji je utvrdio cjelovitu programsku koncepciju socijalističkog samoupravljanja kao globalnog sistema, vode se rasprave o mnogim bitnim pitanjima teorijskog modela socijalističkog samoupravljanja kao i prilikom usvajanja programa SKJ. I danas se, između ostalog, traže ispravni odgovori na slijedeća pitanja:

a) Kojim putem izvršiti transformiranje državnog u društveno vlasništvo, kako izgraditi efikasan i racionalan privredni sistem i naš specifični način proizvodnje koji reproducira samoupravne proizvodne odnose?

b) Kako umjesto partijske države uspostaviti socijalističku pravnu državu? Kako se postaviti prema ulozi države u cjelini, kako osigurati njeno odumiranje u ekonomskoj sferi, a stvarati uvjete za samostalnost privrednih subjekata koji posluju na tržištu i snose sudbinu realiziranog dohotka i dobiti uz istovremeno jačanje države u ostvarivanju ustavnosti i zakonitosti i jedinstvenog jugoslavenskog tržišta?

c) Kako postaviti ulogu Saveza komunista Jugoslavije u uvjetima razvoja samoupravljanja, tržišnog društva i socijalističke pravne države? Da li ostvarivati, barem u tendenciji, i ugrađivanje bespartijske demokracije i napuštati jednopartijski sistem, ili se prikloniti traženjima rješenja putem političkog pluralizma?

d) Da li ostati na koncepciji da se delegatskim sistemom ukida, barem u tendenciji, podjela društva na upravljače i one kojima se upravlja? Da li nastojati demokratizirati jugoslavensko društvo i proširivati slobode čovjeka rekonstrukcijom delegatskog sistema, ili tražiti rješenja u povratku na predstavnički sistem i različite varijable političkog pluralizma?

Pokretanje reformi i traganje za novim rješenjima upravo vezanim za navedena bitna pitanja ostvarivanja socijalizma intenziviraju se u zadnje vrijeme ne samo u nas nego i u nizu državno-socijalističkih zemalja (SSSR, Kina, Mađarska, Poljska itd.) osobito oko teorijsko-ideoloških pitanja djelovanja ekonomskih zakonitosti robne proizvodnje, tržišta, tipa vlasništva, efikasnosti i racionalnosti, nove tehnologije, koncepcije države, koncepcije partije, konstituiranja javnosti, demokratizacije političkog života itd. Iznose se mnoge nove ideje, započinju nove reforme, predlažu se mjere za koje se sve do nedavno tvrdilo da su revizionizam i napuštanje socijalizma, jer navodno znače povratak u kapitalizam. Ot-

Digitized by Google

varanje takovih diskusija i reformiranje državnog socijalizma u nizu socijalističkih zemalja povijesno potvrđuju ispravnost generalne strategije i orijentacije Jugoslavije na izgrađivanje sistema socijalističkog samoupravljanja. Takove tendencije još više povećavaju obavezu Jugoslavije da ne izgubi pionirsku ulogu u traženju novih modela socijalizma, da se izvrše promjene ne samo u programu i normi nego i u praksi.

Međutim, iako ne samo u nas nego i u većini državno-socijalističkih zemalja sve više prevladavaju mišljenja da državni socijalizam ne može rješavati narasle proturječnosti u uvjetima razvoja novih tehnologija, zbog siline krize povećavaju se opasnosti u tim zemljama, a i u Jugoslaviji, od onih snaga koje nude promjene koje bi bile povratak na razne oblike sistema državnog socijalizma. Dramatičnost i proturječnost jugoslavenske zbilje najbolje izražava činjenica da upravo u vrijeme kada sazrijeva saznanje da je nužno raskidanje s modelom državnog socijalizma postoje društvene okolnosti koje kao posljedica krize, nužde i stihije mogu dovesti do promjena koje objektivno znače — *juriš u prošlost*. Zato je centralno pitanje daljeg razvoja socijalizma u nas: kako organiziranom idejnom akcijom mijenjati svijest ljudi, jer bez izgradnje nove svijesti i novog sistema vrijednosti kojeg će prihvatiti milioni samoupravljača nije moguće napustiti model državnog socijalizma, jer u glavama ljudi i dalje žive ideje i koncepcije socijalizma koji nema perspektive.

U raščišćavanju velike idejne zbrke koja u nas vlada o odnosima građanske i socijalističke demokracije, predstavničkog i delegatskog sistema i strateškim pitanjima izgradnje sistema socijalističkog samoupravljanja, potrebno je dati jasne odgovore na slijedeća pitanja: a) Želimo li ostati na razini građanske demokracije ili želimo razvijati socijalističku demokraciju? b) Da li socijalistička samoupravna demokracija znači negiranje građanske demokracije ili puniji razvoj njenih civilizacijskih dostignuća? c) Koja su strateška pitanja, ključne poluge koje trebaju omogućiti razvoj socijalističke samoupravne demokracije? Je li delegatski sistem korak naprijed ili korak nazad u odnosu na klasične demokratske sisteme parlamentarne demokracije? d) Kojim promjenama omogućavati demokratizaciju jugoslavenskog društva?

Odgovor na postavljena i mnoga druga pitanja nije moguće dati ako se jasno ne definira cilj, strategija, ako se ne postigne suglasnost o tome što je suština demokratizacije jugoslavenskog društva i kojim mjerama ju je moguće poticati. Traženje ispravnih odgovora na postavljena pitanja zahtijeva da se rasprave mnoge dileme i nesporazumi i različita gledanja na politički pluralizam u socijalizmu i u nas.

Jugoslavensko društvo, kao i svako suvremeno društvo, pluralističko je društvo. Novim ustavnim promjenama plu-

Digitized by Google

ralizam interesa i raslojavanje još će se više potencirati. Promjene u koncepciji društvenog vlasništva, promjene u sistemu vlasništva u cjelini i prijelaz na multivlasnički sistem, čak i konkurenciju vlasničkih sistema, otvaranje mogućnosti da se upravlja i stiče ne samo na osnovu rada nego i ulaganja vlastitih i grupnih sredstava, još će više socijalno i politički diferencirati jugoslavensko društvo. Tržišna privreda još će više tjerati svakog pojedinca da se bori svim sredstvima za ostvarivanje vlastitih interesa. Tržište će još više otvoriti prostor za razvoj sposobnih, a još više suziti prostor za život nesposobnih.

U takvim uvjetima sve se više postavlja i slijedeće pitanje: da li model tržišnog društva i socijalističke pravne države može funkcionirati u uvjetima političkog monizma odnosno u uvjetima kada sistem ne dozvoljava legalno izražavanje objektivno postojećeg političkog pluralizma. Postavlja se i pitanje da li slobodno izražavanje političkog pluralizma mora dovesti do dvopartijskog ili višepartijskog sistema ili je politički pluralizam moguće ostvariti u okviru političkog sistema socijalističkog samoupravljanja.

Edvard Kardelj, teoretičar našeg sistema, konstruirao je politički sistem socijalističkog samoupravljanja na pretpostavci da se kroz institucije sistema trebaju izražavati i usklađivati različiti interesi. Takovu koncepciju dosljedno je razradio u knjizi *Pravci razvoja političkog sistema* koja je kao platforma razvoja političkog sistema usvojena na 11. kongresu SKJ. Prema Kardeljevoj koncepciji različiti se interesi slobodno izražavaju u svim institucijama sistema, a osobito na mjestu rada, mjestu stanovanja i u društveno-političkim organizacijama i društveno-političkim zajednicama, te da se samoupravnim sporazumijevanjem, društvenim dogovaranjem i delegatskim sistemom sučeljavaju i u demokratskoj konfrontaciji usklađuju. Osnovna ideja je u tome da se pluralizam interesa izražava i ostvaruje direktno u institucijama delegatskog sistema, a ne posredovanjem jednopartijskog ili dvopartijskog ili višepartijskog sistema. Iz takove koncepcije proizlazi logično i zaključak da se različiti politički interesi ne moraju obavezno rješavati putem formiranja posebnih političkih partija, a niti posredovanjem jednopartijskog sistema. U tom kontekstu Kardeljev model socijalističkog samoupravljanja i delegatskog sistema jeste model izgrađivanja bespartijske demokracije u kojem Savez komunista Jugoslavije sve više umjesto rukovodeće snage jednopartijskog sistema postaje vodeća idejna snaga, i kako Kardelj kaže, sve više igra ulogu koju u sistemu ima nauka i društvena svijest. Prema Kardelju, osnovni uvjet funkcioniranja je transformacija Saveza komunista, koji i u praksi mora prestati djelovati kao rukovodeća snaga, kao vlast u ime radničke klase. Treba reći da je cijela Kardeljeva koncepcija demo-

Digitized by Google

kratskog pluralizma samoupravnih interesa i napuštanja jednopartijskog sistema, ali i razgraničavanja s dvopartijskim i višepartijskim sistemom, dosljedno izvedena iz osnovnih načela Ustava SFRJ i koncepcije društvenog vlasništva. Transformacija vlasničkog sistema izvršena amandmanima na Ustav SFRJ i druge reforme koje su u toku zahtijevaju da se ne samo preispita cijeli model nego da se potraži i ispravni odgovor na pitanje da li je uopće moguća koncepcija demokratskog pluralizma samoupravnih interesa i bespartijske demokracije u uvjetima tržišnog društva, multivlasničkog sistema i socijalističke pravne države.

Ako je odgovor na postavljeno pitanje potvrdan, tek onda je potrebno i moguće dati odgovore na slijedeća dva ključna pitanja: a) Kako reformom SKJ i SSRNJ omogućiti izražavanje elemenata političkog pluralizma bez stvaranja novih političkih partija? b) Kako rekonstruirati i uskladiti model delegatskog sistema s izvršenim promjenama u ekonomskim odnosima?

Komunističke partije u državno-socijalističkim sistemima vladaju direktno, a ne preko mehanizma pravne države. Odluke o svim bitnim pitanjima u društvu donose se u partijskim forumima na osnovi odnosa snaga i političke volje, a ne na osnovu pravnih normi. U tom kontekstu s pravom se govori da u državno-socijalističkim sistemima funkcioniraju partijske države, a ne pravne države, jer u pravnoj državi, za razliku od partijske države, jedino legalni i legitimni državni organi, izabrani i smjenjivi, javno kontrolirani i odgovorni svim građanima imaju pravo na osnovu točno propisane pravne procedure donositi odluke koje obavezuju snagom vlasti. U partijskoj državi odluke donose vrhovi političke partije a država je samo transmisija takove vladajuće političke volje.

Jugoslavenski model socijalizma, odnosno koncepcija socijalističkog samoupravljanja između ostalog jeste i proces transformacije partijske države u pravnu državu. Na teorijskom i normativnom planu od Programa SKJ 1958. do danas dosta je učinjeno, nešto i u praksi, iako znatno manje, tako da se može govoriti da mi imamo, za razliku od državno-socijalističkih zemalja u kojima djeluje partijska država, kombinaciju pravne i partijske države. U procesu transformacije partijske u pravnu državu potrebno je svestrano i objektivno ocijeniti protekle etape, utvrditi bitne karakteristike sadašnjeg stanja na sve tri razine (teorijski koncept, ustavno-normativna rješenja i vladajuća društvena praksa), te jasno utvrditi kako dalje, kako u potpunosti onemogućiti da partija direktno vlada i kako utvrditi ulogu partije (SKJ) u uvjetima tržišnog društva i socijalističke pravne države. Ne radi prošlosti, niti samo radi obrane digniteta prošlosti od

Digitized by Google

antikomunističke kampanje koja sve postignuto i sve ono što je bilo obezvređuje i ocjenjuje neistinito, izvan povijesnog konteksta i tadašnjih uvjeta i saznanja, nego i radi potreba obrane kontinuiteta socijalističke revolucije i komunističke ideje u našim prostorima, ali i radi budućnosti, jer se danas pokušava mijenjati i falsificirati prošlost da bi se dobio legitimitet za koncepcije koje smjeraju konstituiranju nekakve »Treće« Jugoslavije koja neće biti niti titovska, niti avnojska, niti socijalistička. Mislim da je potrebno u reformi SKJ precizno, objektivno i istinito utvrditi šta je bilo dobro a šta pogrešno u dosadašnjem razvoju, koje principe i rješenja ne treba napuštati, a šta je potrebno mijenjati i na koji način.

U tom kontekstu treba dati jasne odgovore i ocjene biti koncepcije SKJ i drugih društveno-političkih organizacija u Ustavu iz 1974. godine. Treba precizno odgovoriti na pitanje: da li su ta rješenja u cjelini bila promašaj ili su značila značajan korak u stvaranju pretpostavki za ostvarivanje pravne države i uspostavljanje stanja u kojem partija direktno ne vlada?

U tom smislu trebat će dati odgovor na pitanje kako da djeluje SKJ i na koji način može ostvarivati vodeću ulogu, ako se ukida pravo SKJ da odlučuje o bitnim pitanjima funkcioniranja države u svojim forumima, ako se ukida pravo da direktno sudjeluje putem svojih predstavnika u donošenju odluka u institucijama sistema. Dakle, ako se ukida mogućnost djelovanja SKJ kroz sistem i ako se ostaje na koncepciji razdvajanja partije i države u smislu da organe države i sve javne funkcionere biraju radni ljudi i građani neposredno na slobodnim izborima između više kandidata do kojih će se doći slobodnim kandidiranjem bez kadrovskog monopola SKJ, ako ulogu posredovanja između građana i države preuzme Socijalistički savez kao najširа politička organizacija svih građana u kojoj se javljaju i elementi političkog pluralizma i konkurencije programa, mora se dati odgovor i na pitanje: Da li to znači da SKJ silazi s političke scene, da li prestaje njegova odgovornost za razvoj socijalizma i mogućnost da osigurava razvoj socijalizma, da li on ostaje utopljen samo u Socijalistički savez, odnosno, da li Socijalistički savez preuzima funkcije Saveza komunista i postaje politička partija odgovorna za funkcioniranje države? U takvoj koncepciji SKJ bi imao jedino šanse da se u pluralističkom Socijalističkom savezu, snagom argumenta i nuđenja programa modernizacije i razvoja društva, bori za što veći uticaj.

Iz navedene kratke skice problematike reforme SKJ u uvjetima konstituiranja socijalističke pravne države vidljivo je da se zalažem za raščišćavanje velike idejne konfuzije ko-

Digitized by Google

ja vlada, a koju je moguće savladati samo ako se utvrdi jasna platforma u kojoj će se dati precizne ocjene pređenog puta, ako se kritički ocijeni sadašnje stanje i jasno utvrde ciljevi i strategija promjena.

Pri tome je posebno važno da se i promjene SKJ također izvedu iz ustavno uspostavljenih i usvojenih novih vlasničkih i proizvodnih odnosa i koncepcija tržišnog društva. Jer očito je da tržišno društvo nije moguće bez pravne države koja između ostalog znači i punu političku ravnopravnost svih građana bez obzira na političko opredjeljenje i dostupnost svih upravljačkih funkcija svakom građaninu isključivo na osnovu sposobnosti. Iz navedenog, opet, očito je da pravna država nije moguća ako se ne ukine monopol SKJ i podjela društva na dvije kategorije građana: politički podobne, politički nepodobne ili nešto manje podobne.

Na osnovu takvih realnih zahtjeva očito da suštini jugoslavenskog društva, ako i dalje želi ostati socijalističko i samoupravno, ne odgovara niti klasičan jednopartijski, niti dvopartijski, niti višepartijski sistem, nego da rješenja treba tražiti u kombinaciji elemenata jednopartijskog sistema (reformom treba te elemente bitno smanjiti), političkog pluralizma unutar Socijalističkog saveza pretvaranjem Socijalističkog saveza u najširu političku organizaciju svih građana koja preuzima mnoge sadašnje funkcije SKJ, a u kojoj se SKJ bori za svoje stavove snagom argumenta, te elemenata bespartijske demokracije koja se ostvaruje samoupravnim organiziranjem i delegatskim sistemom, gdje se konkretni interesi rješavaju bez posredovanja političke partije ili vise političkih partija.

Sve to, ipak, pokazuje da je nužno insistirati na razdvajanju partije i države i stvaranju demokratskih institucija pravne države i svođenju uloge SKJ da kroz Socijalistički savez posreduje i organizira radne ljude i građane u ostvarivanju njihovih političkih i drugih prava. Iz svega rečenog proizlazi zaključak da razdvajanje partije i države ne znači utopistički zahtjev, nego da je to uvjet ostvarivanja i daljnjeg razvoja socijalističkog samoupravljanja.

Da bi takovu novu ulogu u uvjetima tržišnog društva i pravne države SKJ mogao ostvarivati mora se i sam bitno mijenjati, mora se demokratizirati, odnosno mora u cjelini svoju organizacionu strukturu i metod rada prilagoditi novoj ulozi u društvu. Međutim, ipak je najvažnije da se izradom novog programa SKJ i novog Ustava i iz nove koncepcije i modela socijalističkog samoupravljanja u tržišnom društvu i socijalističkoj pravnoj državi utvrdi ne samo nova uloga SKJ nego i otvore realne mogućnosti ostvarivanja pluralizma ne samo samoupravnih nego i političkih interesa a bez otvaranja dvopartijskog ili višepartijskog sistema. Ostajanje

Digitized by Google

na sadašnjim rješenjima još bi više jačalo pritiske koji traže dvopartijski ili višepartijski sistem.

Iz svega rečenoga proizlazi slijedeća dilema: da li tražiti realne puteve rekonstrukcije sistema razvoja socijalističke demokracije i ostvarivanja pluralizma interesa putem dogradnje delegatskog sistema i kroz delegatski sistem, ili napustiti model delegatskog sistema i izgrađivanje bespartijske demokracije i vratiti se na parlamentarni sistem i sistem političkog pluralizma. Treba upozoriti i na poznatu Kardeljevu izjavu da parlamentarni sistem ne može funkcionirati uspješno u jednopartijskom sistemu, jer on zahtijeva dvopartijski ili višepartijski sistem, ali i na izjavu da delegatski sistem socijalističke demokracije ne može funkcionirati niti u uvjetima jednopartijskog sistema, niti dvopartijskog ili višepartijskog sistema, jer se različiti interesi u delegatskom sistemu ostvaruju ne posredovanjem pojedinih partija, nego neposrednim izražavanjem i usklađivanjem u različitim institucijama sistema. Dakle, Jugoslavija se nalazi na raskrižju, jer se treba odlučiti da li će se vratiti na parlamentarni sistem političkog pluralizma, da li će ostati na sistemu političkog monizma ili će ugraditi u delegatski sistem sve civilizacijske tekovine demokracije, uključujući i pravnu državu, i oblike političke konkurencije u izborima putem različitih programa, kako bi se stvarale pretpostavke za bespartijsku demokraciju, kako se utjecaj radnog čovjeka na odlučivanje u sistemu ne bi svodilo samo na čin izbora i glasanja, odnosno na biranje nekoga tko će odlučivati umjesto njega. U svemu tome potrebno je tražiti odgovor i na pitanje što je bit demokratizacije jugoslavenskog društva i na koji način se može jugoslavensko društvo u sadašnjim uvjetima demokratizirati. Da li je bit demokratizacije u promjenama koje će osiguravati da radni čovjek odlučuje o uvjetima, sredstvima i rezultatima rada, da slobodno izražava svoje interese i da se oni putem delegatskog sistema usklađuju, ili je bit demokratizacije u stvaranju uvjeta za pluralističko političko organiziranje.

Ostaje otvoren problem kako u uvjetima novog ekonomskog sistema omogućavati ostvarivanje vrijednosnog sistema na kojem se temelje delegatski sistem, socijalistička samoupravna demokracija, proces izgrađivanja bespartijske demokracije i temeljni principi nacionalne ravnopravnosti naroda i narodnosti Jugoslavije.

Dakle, u raspravama o novom Ustavu i reformi SKJ morat će se dati najprije odgovor na pitanje: da li usvojena rješenja u amandmanima na Ustav SFRJ traže novu koncepciju političkog sistema ili samo radikalnu rekonstrukciju postojećeg modela?

Digitized by Google

Kiro Hadži Vasilev

Problemi preobražaja Saveza komunista

Rasprave o nužnosti i pravcima preobražaja Saveza komunista, moraju, pre svega, da se oslobode rezonovanja van prostora i vremena, kao i tretiranja Saveza komunista kao suštine za sebe, posebne datosti, čime se njegova uloga izvlači ili iz njega samog ili iz nekih opštih »teorija« o politici, političkim sistemima, političkim partijama i sl. Celu raspravu valja smestiti u okvir opštih društvenih kretanja na našem tlu danas. Pravo pitanje glasi: da li je, i kakav Savez komunista, objektivna potreba društva, odnosno određenih (i kojih) društvenih snaga, može li on, i kako, da bude u funkciji zakonitosti daljeg društvenog razvoja?

Dokle god postoji klasno društvo i radnička klasa, za nju će objektivno biti važno da se, kao društvena snaga koja je u stalnom rastu, osposobljava za ostvarivanje svojih interesa, težnji i nastojanja. U tu svrhu objektivno su joj potrebni odgovarajući oblici sindikalnog i političkog, klasnog organizovanja, bez obzira što joj to, iz raznih razloga, ne polazi za rukom svuda, u istoj meri i sa istim uspehom.

Koliko bude trajala radnička klasa, trajaće i njena borba, pa zato i njena potreba za takvom svojom idejno-politič-

Digitized by Google

kom snagom koja se ističe razumevanjem uslova, mogućnosti i zakonitosti društvenog razvoja i ostvarivanja interesa i ciljeva radničkog pokreta.

Komunistička partija Jugoslavije, odnosno Savez komunista Jugoslavije, stekao je vodeći idejno-politički položaj u našem društvu i samo utoliko ukoliko je svojim delovanjem uspešno odgovarao toj potrebi radničke klase, a time i osnovnim interesima radnih masa. U borbi i praksi potvrđen kao njihova predvodnička snaga, Savez komunista im je trasirao i krčio put ostvarivanja i jačanja njihove samoupravne socijalističke zajednice. Njegov uticaj i ugled je rastao kadgod je on na tom putu uspevao da učini nove i prave korake, da ostvari nove tekovine, a opadao i prolazio kroz krize kad je gubio orijentaciju i skretao u stranputice, što je dovodilo do stagnacije, degenerativnih pojava i nazadovanja, kako u borbi za ostvarivanje interesa radničke klase, tako i na opštem društvenom planu.

Danas je Savez komunista u najtežoj i najdužoj takvoj krizi, od revolucije naovamo. Njegov višegodišnji neuspeh da probije blokirane pravce razvoja i izbori se za ostvarivanje socijalističkog samoupravljanja, ne samo što podrivaju njegov položaj u našem društvu, devalviraju njegova nesumnjiva istorijska ostvarenja, ohrabruju sve kontrarevolucionarne i antisocijalističke snage, nego — ako bi se tako duže nastavilo — dovode ga u pitanje kao potrebu radničke klase i društva. Jer, sam on je neprekidno isticao da mu predvodnička uloga nije data i da je ne može biti, ako se on u takvoj ulozi sam neprekidno ne dokazuje i ne potvrđuje. Kako i čime bi Savez komunista to mogao da postigne danas, u stvorenim uslovima ekonomske, društvene i njegove sopstvene krize?

U odgovoru na to pitanje, prva dilema koja se bez ozbiljnih razloga pojavila i koju valja otkloniti, tiče se samog identiteta Saveza komunista: treba li on da i dalje bude politička organizacija radničke klase. Ponekad se nailazi na tezu da Savez komunista treba da se preobrazi u »modernu« političku partiju. Šta bi to trebalo da znači ne kaže se, pa ostaje da se nagađa, treba li da biramo neki od danas u svetu postojećih modela političkih partija, ili taj »moderni« model treba tek da izmislimo. U stvari, svakojake »moderne« parole ostaju ipak samo parole i ne mogu da nadomeste potrebu za istinskim, ozbiljnim i produbljenim analizama savremenih društvenih kretanja uopšte, a našeg društva posebno.

Ako bi se krenulo od pretpostavke da danas jedna »moderna« partija ne bi trebalo da bude partija radničke klase, morali bismo se zapitati na čemu bi se takva pretpostavka temeljila. Da li radnička klasa iščezava, da li se topi i nestaje ili se pretvara u nešto drugo? Da li se ona smanjuje, pa stoga ne može biti snaga budućnosti? Ili — ostaje, ali bez

Digitized by Google

neke uloge posebnog političkog subjekta u »modernom« društvu, pa joj stoga i ne treba klasno političko organizovanje? Ideološki smisao ovakvih pretpostavki je sasvim jasan. U realnim društvenim kretanjima će potreba za posebnim političkim organizovanjem i delovanjem radničke klase neminovno i prirodno jačati srazmerno razvoju i brojčanom rastu radničke klase, a naročito s obzirom na njenu istorijsku evoluciju. Njen položaj i uticaj u društvu mora da jača usled sve bržeg preobražavanja samog rada.

Prema tome, Savez komunista treba da ostane predvodnička idejno-politička snaga radničke klase, danas ništa manje nego ranije. Ali budući da se i sama radnička klasa značajno promenila — njene težnje i neposredni ciljevi nisu oni iz prethodnih etapa razvoja, stoga ni Savez komunista ne može delovati na raniji način. Upravo to nameće nužnost dubljeg preobražavanja Saveza komunista. Ali da to njegovo preobražavanje ne bi postalo cilj za sebe, a time zapravo i nefunkcionalno, pa i bespredmetno, nužno je da se ono shvati kao značajan aspekt i činilac opšteg društvenog preobražavanja, čiji osnovni smisao treba da bude u preobražavanju radničke klase, u njenom pretvaranju u efektivno i neposredno vladajuću snagu društva.

Ceo proces preobražavanja Saveza komunista mora da bude *podređen* upravo ostvarivanju vladajućeg položaja radničke klase. Stoga Savez komunista treba da ostane vodeća snaga radničke klase, ali da bi to i ostao, on više ne sme da bude vladajuća snaga. Zato je osnovna pretpostavka političkog sistema zasnovanog na socijalističkom samoupravljanju radnih ljudi i građana, upravo u ekonomskoj vlasti radničke klase (u obliku radnih kolektiva koji upravljaju svojim preduzećima kao samostalnim privrednim subjektima u robnoj proizvodnji i u tržišnim odnosima) — nad društvenim kapitalom.

U tom smislu Savez komunista je odavno proklamovao sopstvenu reformu i napuštanje svojstva političke partije. Ipak pokazalo se da za to nije dovoljna samo ta njegova proklamacija i dobra volja. Savez komunista se nije mogao jednostavno »otkačiti« od vlasti. Ključni nedostatak je bio u nesagledavanju onih proizvodnih odnosa i njima odgovarajućeg privrednog sistema, bez kojih revolucionarna koncepcija o neposrednoj ekonomskoj i političkoj vlasti radničke klase u oblicima socijalističkog samoupravljanja radnih ljudi i građana, jednostavno još nije imala čvrstu, realnu podlogu.

Dosta dugo su se socijalističke snage u našem društvu, a među njima i Savez komunista, mučile u razotkrivanju tih nedostataka i promašaja u razvoju našeg sistema, koji su ne samo blokirali puteve razvoja socijalističkog samoupravljanja, nego doveli i do teške ekonomske, društvene i političke krize. Tek sada, s velikim zakašnjenjem, a stoga i sa vrlo

Digitized by Google

teškim ekonomskim, socijalnim i političkim posledicama, koncipirana je reforma privrednog sistema koja otvara mogućnost ne samo postepenog savlađivanja ekonomske krize, nego i ostvarivanja neposredno vladajućeg položaja radničke klase.

Te promene u društveno-ekonomskim odnosima, i nova iskustva prakse koja će iz njih proisteći, omogućiće mnogo bolje i jasnije sagledavanje neophodnih promena i u političkom sistemu. U tom jedinstvenom procesu društvenog preobražavanja, menjaće se i Savez komunista. Van tog konteksta, neko izolovano preobražavanje Saveza komunista pokazalo bi se fiktivnim, a u svakom slučaju proizvelo bi svakojake kabinetske (političke, ideološke i pseudonaučne) proizvoljne koncepcije. Jer, ne treba smetnuti s uma da je preobražavanje Saveza komunista samo jedan aspekt i deo preobražavanja društvenog bića radničke klase, a time i društva u celini. Zapravo, ona će preobražavajući se sama u snagu koja neposredno vlada društvenim kapitalom i time upravlja osnovnim tokovima društvenog razvoja, prema sebi i svojim potrebama preobražavati i modelirati svoje oblike organizovanja i delovanja, pa tako i Savez sindikata i Savez komunista.

Ulogu i delovanje Saveza komunista treba preispitati polazeći od pomenutog osnovnog stanovišta da on radničkoj klasi i samoupravnom socijalističkom društvu nije više potreban prvenstveno kao faktor političke vlasti, nego radi idejnog trasiranja puteva daljeg razvoja socijalističkih društvenih odnosa, otkrivanja i ostvarivanja najadekvatnijih oblika neposredne demokratije socijalističkog samoupravljanja radnih ljudi.

Upravo u tome je probni kamen savremene uloge Saveza komunista. Dosadašnja, a naročito najaktuelnija iskustva razvoja socijalističkog društva pokazuju koliko je složen, protivrečan i težak istorijski proces uobličavanja i razvoja socijalističkih društveno-ekonomskih i političkih odnosa. Njime istorija krči nove puteve, na kojima se moraju savladavati mnoge nepoznanice, moguće i čak neizbežne zablude, dogmatska shvatanja i svakojaki otpori. Mnogo štošta u jednoj fazi tog razvoja biva opšteprihvaćeno kao sasvim jasno, da bi zatim, u svetlu iskustava prakse, bilo osporeno. Razvoj socijalističkih društvenih odnosa nije prosto i samo »prirodni« društveni i politički proces, nego i saznajni, a upravo taj njegov saznajni aspekt nije od značaja samo kao *proizvod* realnog kretanja socijalističkog društva, nego je i *uslov* tog kretanja. Socijalističko društvo ne nastaje spontanim tokom stvari.

Radnička klasa kao društvena snaga koja po prirodi svojih interesa probija te nepoznate i zamršene puteve socijalizma, ne može da to uspešno ostvaruje svojim spontanim aktivnostima. Potrebna joj je i odgovarajuća saznajna osnova

Digitized by Google

na što istinitijem, dubljem i svestranijem sagledavanju uslova, mogućnosti i zakonitosti društvenih kretanja ka socijalizmu i u socijalizmu. Zato ona mora da traži, odnosno da stvara (iz svojih i opštedruštvenih potencijala) takvu idejno-političku snagu, koja će relativno najbolje odgovarati takvoj njenoj klasnoj i opštedruštvenoj potrebi i time zaista uspešno igrati ulogu njenog idejno-političkog predvodnika.

Ta predvodnička snaga ne treba radničkoj klasi da bi umesto nje i u njeno ime ostvarivala političku vlast, već da bi se sama što pre osposobila da političku vlast vrši neposredno. Zato Savez komunista mora danas da odlučno prebaci težište svog delovanja s funkcija političke vlasti na funkciju idejno-političkog osvetljavanja daljih puteva razvoja socijalizma i predvođenja radničke klase, radnih ljudi i svih socijalističkih snaga tim putevima.

Ako bi Savez komunista i danas ostao pretežno na pozicijama političke vlasti, ne samo što ne bi više doprinosio neposrednoj vlasti radničke klase i razvoju socijalističkog samoupravljanja, nego bi se sve više izrođavao u smetnju na tom putu, izgubio bi svoj identitet i razlog postojanja.

Političko odlučivanje mora postati funkcija radnih ljudi i građana u njihovim samoupravnim organizacijama i zajednicama i tim putem u svim društveno-političkim zajednicama. U tome će svoju specifičnu ulogu igrati razni oblici društveno-političkog organizovanja radnih ljudi i građana udruženih u Socijalističkom savezu radnog naroda. U tim okvirima Savez komunista može i treba da bude uticajan faktor. Normalno je da on teži da bude što uticajniji, ali on to može postizati samo u meri u kojoj bude uspevao da njegova idejno-politička opredeljenja budu široko prihvaćena kao faktor formiranja društvene svesti.

Ali, s druge strane, to ne znači ni da bi se Savez komunista isključio iz procesa političkog odlučivanja i napustio poprište političke borbe. Niko mu ne može osporiti demokratsko pravo da se politički opredeljuje i utvrđuje svoje političke stavove u odnosu na društvena i politička pitanja i da ravnopravno učestvuje u njihovom rešavanju. Niko mu, takođe, ne može osporiti pravo da se zalaže i bori za svoje stavove, za pridobijanje većinske podrške u meritornim društvenim organima i telima u kojima se odlučuje. Ako u tome uspe, uz puno poštovanje demokratske rasprave i demokratske konfrontacije s drugim i drukčijim stavovima, ništa se neće nauditi demokratskom i samoupravnom procesu odlučivanja. To, naravno, predstavlja da se može desiti da komunisti ne pridobiju većinsku podršku i da, u tom slučaju, moraju uvažavati činjenicu da je demokratski usvojena odluka odbacila njihov stav. Mogu oni iza toga, ako to ocene potrebnim, korigovati svoj stav, kao što mogu i dalje na njemu insistirati, kritikujući i osporavajući donetu odluku, ali ne smeju na-

Digitized by Google

metati svoj stav, ako nisu, i sve dok ne budu postigli većinsku podršku.

Sve to, kao i dosadašnja iskustva prakse, upućuju na zaključak, da u političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja, Savez komunista, po pravilu, ne treba da u svojim organizacijama i organima utvrđuje svoje posebne političke stavove o najvećem broju konkretnih društvenih i političkih pitanja, o kojima se odlučuje u društveno-političkim zajednicama, naravno, izuzev pitanja koja su od značaja za opšte interese radničke klase i socijalističkog samoupravnog društva. Ako je zaista reč o takvim pitanjima, teško je i pretpostaviti da Savez komunista ne bi dobio većinsku podršku radnih ljudi i građana. Pa, ako bi se čak i to desilo, on mora da podnese privremeni neuspeh, da bi se u praksi videlo, da je, ili zaista bio u pravu, što bi mu samo povećalo i ugled i uticaj, ili da nije bio u pravu, pa to i javno priznao, što mu neće umanjiti ni ugled ni uticaj.

Neophodno političko opredeljivanje i utvrđivanje stavova socijalističkih snaga pre donošenja odluka u organima društveno-političkih zajednica, treba preneti na Socijalistički savez, koji bi time sve više postajao, na osnovu opšteg i širokog socijalističkog usmerenja, prava pluralistička politička organizacija socijalističke demokratije.

U tako koncipiranom političkom organizovanju radnih ljudi i građana, Savez komunista bi imao svoje mesto kao ravnopravni činilac svih socijalističkih snaga društva, a vodeću idejno-političku poziciju među njima samo ukoliko se te snage osvedočavaju u praksi da je on u stanju da takvu ulogu i uspešno ostvaruje, pa je stoga same prihvataju i traže kao sopstvenu potrebu. Da bi to postigao, Savez komunista mora da u tom najširem frontu socijalistički opredeljenih društvenih snaga, deluje kao činilac koji će stalno da širi mogućnosti slobodnog političkog opredeljivanja tih snaga u odnosu na sva društvena i politička pitanja o kojima se odlučuje u samoupravnim i društveno-političkim zajednicama. Njegov glavni smer delovanja ne treba da bude sopstveno političko opredeljivanje i odlučivanje, nego stalno povećavanje broja radnih ljudi i građana koji će se aktivno uključivati u društvene i političke procese i osposobljavati se za suvereno sopstveno političko opredeljivanje i odlučivanje.

Savez komunista nema razloga da svojim političkim stavovima prejudicira rešenja društvenih i političkih pitanja, a nikako ne bi smeo da ih nameće političkim pritiskom. O najvećem broju takvih pitanja o kojima su, po prirodi stvari, uvek mogućna razna alternativna rešenja, podjednako spojiva sa opštim socijalističkim osnovama našeg društvenog sistema, Savez komunista i ne treba da kao organizacija zauzima neke svoje prethodne stavove. Komunisti kao pojedinci se mogu zalagati za ova ili ona rešenja tamo gde se o tim pi-

Digitized by Google

tanjima demokratski i odlučuje, ali u svoje ime, a ne u ime Saveza komunista. Međutim, ako je reč o pitanjima koja su od većeg, a pogotovu ključnog značaja za osnove sistema socijalističkog samoupravljanja, za ostvarivanje i stalni razvoj vladajuće pozicije radničke klase i svih radnih ljudi i građana u društvenoj bazi, Savez komunista mora da o tim pitanjima ima svoje jasne i jedinstvene stavove, da dosledno insistira na njima i da se bori za njihovo usvajanje.

Samo uspešnim razvijanjem političkog sistema radničke klase i socijalističkog samoupravljanja kao neposredne demokratije radnih ljudi i građana, možemo uspešno odgovoriti izazovima vezanim za pojam političkog pluralizma. Savez komunista nema razloga da zazire od rasprave o političkom pluralizmu. Naprotiv, on danas treba da svestrano i potpuno razvije svoju koncepciju političkog pluralizma, čije je osnovne konture još ranije skicirao.

Odavno smo svesni činjenica o različitim, protivrečnim i često konfrontiranim interesima radnih ljudi, građana, raznih društvenih grupa, samoupravnih i društveno-političkih zajednica, naroda i narodnosti. U sistemu socijalističkog samoupravljanja te razlike i konfrontacije prirodno dolaze do izražaja. To je ono što je Kardelj nazvao pluralizam samoupravnih interesa. Razumljivo je, a praksa nam to odavno uveliko potvrđuje, da se u procesima političkog odlučivanja, taj pluralizam samoupravnih interesa mora iskazati i u raznim političkim opredeljenjima i stavovima, pa, dakle i kao svojevrsni politički pluralizam. Kardelj je izbegao taj termin zato što je uobičajeno da se pod njim podrazumeva u stvari pluripartizam, tj. višepartijski politički sistem. To, naravno, nije slučajno, jer u tom smislu tokom dugih decenija deluje moćna ideološka propagandna mašina s pozicija građanske demokratije, uz pomoć mnogih pseudonaučnih teorija koje ne vide nikakve druge mogućnosti demokratije van građanskog višepartijskog sistema.

Valjalo bi se zapitati kakva je to »nauka« koja voli da prosto stavi znak jednakosti između političkog pluralizma i pluripartizma, pa zabije glavu u pesak i smatra da nema zašto da je time razbija. A stvari nisu ni izdaleka tako jednostavne, te ima mnogo razloga za što svestranijim razjašnjavanjem pojma političkog pluralizma, a pogotovu političke prakse koja se njime zaklanja.

Autentični politički pluralizam bi morao da se zasniva na koncepciji ravnopravnosti ljudi kao individua i članova društvene zajednice u donošenju opštih odluka te zajednice, dakle, u procesima političkog odlučivanja. Bez obzira na to što će u tom pogledu među njima, usled mnogih razloga, biti i velikih razlika u stvarnom položaju i uticaju u tim procesima, u načelu oni treba da imaju iste mogućnosti. S tog stanovišta je problem političkog pluralizma veoma važan aspekt ljud-

Digitized by Google

skih prava uopšte, a posebno u društvu koje je proklamovalo princip samoupravljanja radnih ljudi i građana.

Kako omogućiti svakom članu društvene zajednice da bude aktivni i ravnopravni politički subjekt — to treba da bude osnova istinskog političkog pluralizma. O kakvom je pluralizmu reč? O pluralizmu dve, tri, deset ili pedeset političkih partija, ili o pluralizmu miliona ljudi? Pošto je ovaj drugi mnogo pluralističkiji, valja se zapitati kakve mogućnosti daje politički sistem tim milionima ljudi, koliko im omogućuje da zaista postaju subjekti političkog odlučivanja. A oni, po prirodi svojih interesa, svakako teže (čak i kad toga nisu svesni) da se pitaju prilikom rešavanja opštih društvenih pitanja, da učestvuju u tome, a ne da zauvek ostanu slepi objekti onih koji njima upravljaju.

U tome je suština političkog pluralizma, a oni koji to ne vide i neće da vide, pokazuju samo da im je, zapravo, stalo do nečeg drugog. Dosledno se boriti za politički pluralizam znači pozabaviti se, pre svega pitanjem: kako otvoriti pristup svim radnim ljudima i građanima u procese političkog odlučivanja i kako im pomoći da oni tu mogućnost u što većem broju i što više počnu koristiti.

U tome je za Savez komunista smisao političkog pluralizma i to treba da bude glavno poprište njegove borbe za ostvarivanje našeg specifičnog političkog pluralizma socijalističkog samoupravljanja. Politički subjekti moraju postajati radni ljudi i građani kao samoupravljači, a ne nekoliko političkih partija u borbi za upravljački monopol.

Na to se Savezu komunista ponekad prigovara da se zanosi iluzijom nekog idealizovanog političkog sistema koji nema realnih uslova. Šta se, onda, nudi kao »politički pluralizam«? Ništa drugo i ništa više do građanski pluripartizam: neka se osnuje više političkih partija, neka se ljudi u njih slobodno uvrštavaju s ciljem da putem slobodnih izbora odluče koja će partija vladati. A šta bi oni dobili sa višepartijskim sistemom? Jedan, manji, gotovo neznatan, broj njih bi, u svojstvu organizatora i rukovodilaca političkih partija, ako u izborima dobiju većinu glasova, dobili i monopol vlasti. Ogromna masa građana bi u političkom životu učestvovala samo u svojstvu birača onih koji će, po njihovom ovlašćenju, vladati njima. Čak i pod pretpostavkom najslobodnijih i najdemokratskijih izbora, kada su zaista glasali po svojoj savesti, njima ostaje da naknadno vide da li se njihova očekivanja, odnosno obećanja izabranih vlastodržaca, ostvaruju ili ne, da najčešće prekasno shvate da su se prevarili, da su obmanuti i izmanipulisani i da nemoćno čekaju nove izbore, u kojima im se to opet može ponoviti.

Ako i isključimo svakojake oblike grubog ili prikrivenog i suptilnijeg ekonomskog, političkog i propagandnog pritiska na biračko telo, ostaje bitna i neosporna činjenica da u gra-

Digitized by Google

đanskom predstavničkom višepartijskom sistemu, ogromna masa građana svojim slobodnim biračkim činom predaje mandat vlasti drugima, ovlašćuje jedan mali broj ljudi, a samu sebe, upravo time obezvlašćuje.

Sa stanovišta građanske ideologije, tako mora da bude, jer nikakva druga demokratija nije ni mogućna. To je i razumljivo, jer u društvu zasnovanom na ekonomskom monopolu privatnih vlasnika krupnog kapitala, oni su faktički gospodari ogromne mase najamnih radnika, a samim tim i vladajuća klasa društva, nezavisno od broja i delovanja ovakvih ili onakvih političkih partija. Naime, najbitniji problemi tog društva, bitni društveni odnosi ljudi, zasnovani na proizvodnim odnosima, i nisu stvar političkog sistema, već su rešeni van njega, na osnovu privatne svojine — jednih nad kapitalom, a drugih samo nad svojom golom radnom snagom. Na takvoj društvenoj osnovi, nikakav politički višepartijski sistem ne može ugroziti faktički ekonomski i politički monopol vladajuće kapitalističke klase.

Sve to naravno ne znači da se može potpuno negirati svaki demokratski značaj višepartijskog sistema. U uslovima građanskog društva, bez njega ne bi bilo nikakve demokratije.

S druge strane, istorija je pokazala da kada se revolucionarnom akcijom narodnih masa promeni sama društvena osnova, i jednopartijski sistem, ukoliko je zaista izraz revolucionarne volje i interesa masa, može, za neko vreme, da nosi obeležja narodne vlasti, dakle, demokratije. Svakako, u njemu se kriju opasnosti od degeneracije vlasti u politički monopol birokratije, pa se stoga nameće potreba da se traže demokratska rešenja političkog sistema.

Svestan toga, Savez komunista Jugoslavije je još početkom pedesetih godina formulisao svoju dalju strategiju razvoja političkog sistema na osnovu samoupravljanja i neposrednog učešća radnih ljudi i građana u ostvarivanju funkcija vlasti. To je u principu bilo opredeljenje, kao pravac kretanja, protiv jednopartijskog, a i svakog drugog partijskog političkog sistema. U tom pravcu je naše društvo ostvarilo izvesne tekovine neposredne bespartijske demokratije, ali ne i suštinski uspeh. Zato se i desilo da Savez komunista, i pored svojih programskih opredeljenja, nije uspeo da se oslobodi elemenata svog političkog monopola, a u uslovima krize i zastoja u razvoju njegove revolucionarne strategije, ti su elementi i jačali.

Može li i treba li da to bude razlog da Savez komunista odustane od borbe za savlađivanje bilo čijeg, pa i svog političkog monopolizma, za neposrednu bespartijsku demokratiju radnih ljudi i građana, zasnovanu na njihovom samoupravljanju? Kad bi višepartijski sistem mogao da se poveže s takvim oblikom demokratije još bismo i mogli da se pitamo treba li krenuti u višepartijski sistem. On je, međutim,

Digitized by Google

nespojiv s takvim političkim odlučivanjem koje bi radni ljudi i građani neposredno ostvarivali. Stoga je jedina prava dilema: ili višepartijski sistem, ili neposredna demokratija socijalističkog samoupravljanja. S obzirom na to, opredeljivanje za višepartijski sistem bilo bi jednako tvrdnji da neposredne demokratije socijalističkog samoupravljanja ne može ni biti. Drugim rečima, jedina mogućna demokratija je građanski višepartijski sistem. U to bi se, verovatno, vrlo lako i rado ubedili neki građanski slojevi, ali ne i radnička klasa i radne mase. Jer takva teza, u krajnjoj liniji, znači da istinskih socijalističkih društvenih odnosa, pa, dakle, ni socijalizma, i ne može biti. Uostalom, sve otvorenije se i javljaju poneke, tobož »naučne« teze da je socijalizam utopija. Ozbiljna nauka bi, naravno, bila mnogo obazrivija, ne bi se tako olako zaletala, pa bi makar s takvim svojim presudama pričekala da vidi šta će sve ova, svakako duboka socijalna vrenja savremenog sveta, s kraja dvadesetog i početka dvadeset prvog stoleća, doneti. Ali, nekima se izgleda mnogo žuri da se nađu među grobarima socijalizma. Da razlog tome nije u nauci, nego u sasvim određenoj i jasnoj ideologiji — ne treba ni naglašavati.

Može se, naravno, postaviti pitanje da li je zaista višepartijski sistem nespojiv sa neposrednom demokratijom socijalističkog samoupravljanja. Odgovor na to pitanje traži dublje poniranje u suštinu procesa političkog odlučivanja.

Ako pođemo od uverenja da politički pluralizam treba da bude antipod političkom monopolizmu i ako njegov smisao vidimo u uzdizanju što većeg broja radnih ljudi i građana do nivoa aktivnih i efektivnih političkih subjekata, onda je naše pravo pitanje: kako se to dâ postizati? Šta, u stvari, znači biti politički subjekt, učestvovati u političkom odlučivanju?

Prvi uslov je, svakako, sloboda političkog opredeljivanja individua, njihovo slobodno izjašnjavanje za određeni politički stav u odnosu na određeni društveni problem koji se rešava donošenjem neke političke odluke (u obliku zakona, drugog propisa, ili na neki drugi način). Bez takve slobode nema uključivanja u proces političkog odlučivanja, mada samo to opredeljivanje i izjašnjavanje još ne znači da se u odlučivanju i učestvovalo. Donošenje odluke u nadležnom organu, odnosno telu, samo je završni čin jednog složenog i trajnijeg političkog procesa, tokom kojeg se, s obzirom na različite društvene interese ljudi, grupa, organizacija i zajednica, iskazuju i međusobno konfrontiraju različita politička opredeljenja.

Istinsko merilo demokratije je u broju onih koji, na jedan ili drugi način, neposredno učestvuju u tim raspravama, kao i u mogućnostima da svojim stavovima i opredeljenjima efektivno utiču na donošenje odluka, srazmerno podršci koju

Digitized by Google

ti stavovi budu dobili. Koliko politički sistem pruža više takvih mogućnosti, toliko je demokratskiji.

Ako se ceo problem posmatra sa stanovišta stvarnih interesa, težnji i potreba građana, nesumnjivo je da se oni svakako moraju na određeni način politički okupljati i organizovati, da bi zaista mogli učestvovati u političkom odlučivanju. Ali, radi čega? Radi toga da bi u tim organizacijama svestranije i bolje sagledavali opšta društvena i politička pitanja, da bi o njima iznosili svoja mišljenja, opredeljivali se u odnosu na mogućna rešenja, shvatili kakva sve druga i drukčija mišljenja i opredeljenja postoje, na toj osnovi eventualno i korigovali svoje početne stavove, ili svesno tražili usaglašena, sporazumna rešenja, i na taj način faktički učestvovali u procesu političkog odlučivanja.

U takvom sistemu neposredne demokratije ne samo da je mogućno, nego je i normalno da će se u društvu, odnosno u pomenutom obliku političkog okupljanja i organizovanja radnih ljudi i građana, oko jednog stava o nekom određenom pitanju stvoriti jedna grupacija istomišljenika, a o nekom drugom pitanju — sasvim različita. Da bi radni čovek, odnosno građanin, zaista imao takvu slobodu opredeljivanja, ne samo što mu nije potrebno prethodno vezivanje za neku političku partiju, nego bi mu ono vezivalo ruke, jer bi ga u konkretnim rešenjima političkih pitanja, uprkos njegovom ličnom mišljenju i opredeljenju, obavezivao partijski stav.

Sistem političkih partija dovodi do svrstavanja građana, odnosno celog biračkog tela u razne partijske vojske. Umesto pluralizma političkih opredeljenja masa, dobija se pluralizam partijskih stavova, umesto političkog pluralizma samoupravljanja radnih ljudi i građana, njihove neposredne demokratije, dobija se pluripartizam predstavničke demokratije. U predstavničkom političkom sistemu ne samo da nema mesta, nego nije ni mogućno neposredno i stalno učešće radnih ljudi i građana u političkom odlučivanju. Politička uloga ogromne većine njih svodi se na birački čin. Oni nisu politički subjekti, oni su samo birači, i to u najvećem broju slučajeva izmanipulisani i izigrani.

Sistem neposredne demokratije socijalističkog samoupravljanja radnih ljudi i građana i partitokratija jednopartijskog ili višepartijskog sistema — nespojivi su.

To je, upravo, glavni i duboko principijelni razlog da borba za samoupravno socijalističko društvo ne sme da krene putem višepartijskog sistema. Takva orijentacija bi značila načelno napuštanje sistema socijalističkog samoupravljanja. To bi bilo regresivno kretanje s neminovnim reakcionarnim ishodom.

No, s druge strane, mora se shvatiti da nije lako braniti jedan sistem koji, uprkos svim proklamacijama, još nije uspeo da se, bar u osnovi, ostvari. Zato se socijalističke sna-

Digitized by Google

ge našeg društva i posebno Savez komunista moraju usmeriti u tom pravcu. A na tom putu, pored ostalog, izuzetno je važno da se Savez komunista radikalno oslobodi ne samo svih ostataka svog političkog monopola, nego i svega što mu još uvek daje obeležja političke partije. A sve dok je to tako, teško je odolevati pritiscima za višepartijski sistem. Samo prelomni i suštinski uspeh u ostvarivanju neposredne demokratije socijalističkog samoupravljanja može da zaštiti naše društvo od stihijskog izrođavanja ne samo našeg sistema, nego i osnovnih tekovina revolucije. To potvrđuje i činjenica da u Savezu komunista, a naročito u nekim njegovim delovima, jačaju snage političkog monopolizma s opasnošću da se pretvore u besprizivnu grupašku strahovladu.

Takva kretanja pokazuju da naše društvo ne samo da stihijski može da klizne u faktičku višepartijsku borbu grupa za političku vlast, čak i kad formalno nema registrovanih političkih partija, nego da se i sam Savez komunista izrodi u višepartijski sistem i da od onoga što je bio, a pogotovu od onoga što bi morao danas da bude, ostane samo njegovo ime. Ako bi se ta stihijska kretanja dalje tako nastavila, ne treba mnogo mudrosti i dalekovidosti da bi se shvatilo šta će se desiti s našom revolucijom, našim socijalizmom i našom zemljom.

Savez komunista se mora principijelno i dostojanstveno odupreti svim stihijskim kretanjima koja bi ga potpuno pretvorila u političku partiju. On mora da jasno kaže da je protiv višepartijskog sistema ne zato što samo drugima neće da dâ pravo stvaranja političkih partija, nego zato što ni za koga, pa ni za sebe, ne smatra takvo pravo demokratskim rešenjem za naše društvo.

Savez komunista je postavio dobru osnovu za ostvarivanje istinskog političkog pluralizma time što se opredelio za sistem socijalističkog samoupravljanja radnih ljudi i građana u njihovim samoupravnim organizacijama i zajednicama, iz čega treba da izraste proces političkog odlučivanja u društveno-političkim zajednicama putem delegatskog skupštinskog sistema. Treba otkriti i ispraviti slabe strane tog sistema, treba srušiti sve barijere koje još postoje na putu njegovog ostvarivanja, treba stvoriti sve pretpostavke da on zaživi i uspešno se razvija, a ne dovoditi ga u pitanje i okretati se ka građanskom predstavničkom sistemu i političkom monopolu jedne ili više partija.

Ne bude li delovao kao politička partija i politička vlast Savez komunista nema razloga da teži masovnom sastavu, danas čak manje nego ikada ranije. Njegova vrata treba da su otvorena svima koji će da se angažuju, bore i ponašaju kao ljudi svesno opredeljeni za njegov program, a od onih koji se, kao takvi, u praksi ne potvrđuju, Savez komunista ne samo da neće imati nikakve koristi, nego mogu samo da

Digitized by Google

mu štete i da ga kompromituju. Opterećenost takvim balastom u dobroj meri je razlog kriznih pojava u Savezu komunista, njegovog nejedinstva i neefikasnosti, slabljenja njegovog uticaja i ugleda.

Dogod Savez komunista, odnosno njegovi organi i pojedinačni funkcioneri deluju kao politička vlast, on se neće lako i uspešno osloboditi mnogobrojnih karijerista, lažnih komunista, od kojih neki ne pate ni od kakvih moralnih principa i obzira i ne prezaju ni od najprljavijih sredstava u politikantskim obračunima u beskrupuloznoj borbi za vlast. Međutim, ako se Savez komunista uspešno i radikalno otkači od pozicija vlasti, ako vrati svoju dušu, ako će se pokazati kao savez požrtvovanih boraca za svoje ideale, ako članstvo u Savezu komunista nikome ne bude ništa doprinosilo njegovom društvenom statusu, ako mu ne pruža nikakve privilegije, Savez komunista će biti privlačan samo za one prave, lako će se osloboditi karijerista, politikanata i svakojakih političkih siledžija i pokvarenjaka, oni će i sami pobeći.

S obzirom na izuzetno veliki značaj idejno-teorijskog aspekta delovanja Saveza komunista, ne treba ni naglašavati kakvu bi pažnju on morao da posvećuje svom teorijskom osposobljavanju i uzdizanju, kao i okupljanju u svojim redovima, ili oko sebe, odgovarajućih teorijskih stvaralaca. Oni koji u teorijskim istraživanjima, najznačajnijim za aktivnost Saveza komunista, postižu vrhunske stvaralačke rezultate s dosledno marksističkih pozicija, izuzetno su dragocena snaga za Savez komunista, nezavisno od toga da li su i formalno u njegovim redovima, ili iz bilo kojih razloga to ne žele da budu.

Socijalističkom samoupravnom društvu i Savezu komunista oni će doprinositi neuporedivo više od svakojakih nazovi naučnih radnika, običnih šupljih frazera, šarlatana i polušarlatana, kakvi su se u njegovim redovima namnožili i poprilično razgoropadili. S druge strane, danas u Savezu komunista sede i poneki nesumnjivo vrsni intelektualci koji i ne kriju da su se grdno razočarali u same osnove marksizma, u izvorna temeljna opredeljenja komunističkog pokreta, odriču se »istorijskog« sna o socijalizmu. Uz sav respekt prema njihovim delima, prema njihovom pravu na razočarenje, ostaje ipak nejasno šta oni i dalje traže u Savezu komunista, zašto ostaju u njemu kad ih je već prosvetlilo to novo saznanje. Savez komunista ipak nije savez razočaranih.

Organizaciona struktura Saveza komunista ne bi morala da pretrpi bitne promene u poređenju sa sadašnjim stanjem. Osnovne organizacije u radnim kolektivima za radničko članstvo Saveza komunista, nikako ne bi trebalo dovoditi u pitanje. Što se tiče ostalog dela članstva, mogućni su, a verovatno poželjni razni elastični oblici celishodnog orga-

Digitized by Google

nizovanja (sekcije i slično) ni po radnom mestu, ni po mestu stanovanja, nego po afinitetima članova da se uključe u javne aktivnosti Saveza komunista. Valja, naime, razbiti veliku samozatvorenost možda čak i najvećeg broja komunista u njihovim osnovnim organizacijama. Komunisti nisu u svojoj organizaciji zato da se u njoj ograde i drže svoje sastanke kao neke obrede, nego da bi delovali u društvu. Možda bi Statut SKJ trebalo da dopusti slobodnije forme organizovanja u raznim sredinama. Nije najvažnije da se organizovanje uniformiše, nego da se delovanje obogaćuje i razvija. Na osnovu tako slobodnijeg organizovanja, praksa će uskoro pokazati šta bi i u kojoj meri trebalo statutarno normirati.

Ako se princip demokratskog centralizma shvati kako valja i ako Savez komunista prestane da se svojim preliminarnim stavovima unapred opredeljuje za razna društvena i politička rešenja koja tek treba da se donose u meritornim društvenim organima i telima, ako, dakle, ne bude obavezivanja komunista takvim stavovima (sem izuzetno — kad je reč o ključnim pitanjima društva) ni princip demokratskog centralizma se ne bi morao revidirati. To bi značilo da komunisti mogu u svojim organizacijama slobodno iznositi svoja lična mišljenja kada se raspravlja o liniji Saveza komunista, pa i zadržati ta svoja mišljenja i ako ne budu prihvaćena, ali bi ih u njihovim samoupravnim i političkim aktivnostima u društvu svakako obavezivale osnove i suštinski stavovi generalne linije Saveza komunista. To je razumljiva obaveza koja proizlazi iz samog njihovog dobrovoljnog pripadništva Savezu komunista, jer ukoliko takve obaveze ne bi bilo, ili ako se ona ne bi poštovala i izvršavala, članstvo u Savezu komunista gubi svaki smisao, postaje bespredmetno.

Međutim, kad je reč o donošenju svakodnevnih samoupravnih, odnosno političkih odluka u samoupravnim organizacijama i njihovim organima, odnosno u društveno-političkim zajednicama o raznim tekućim društvenim i političkim pitanjima, o kojima su, po prirodi stvari, uvek moguće razne alternative rešenja podjednako spojive sa generalnom linijom Saveza komunista, komunisti bi imali, kao i svi ostali radni ljudi i građani koji učestvuju u tom odlučivanju, punu slobodu ličnog opredeljivanja i izjašnjavanja i ravnopravni položaj, bez posebnih prava u tom odlučivanju. Nikakvi stavovi Saveza komunista u takvim konkretnim pitanjima ne bi obavezivali ni njih ni druge učesnike u odlučivanju, jednostavno zato što takvih stavova ne bi ni bilo. Samo izuzetno, ako Savez komunista s dobrim razlozima zaključi da je reč o pitanju čije rešenje je od bitnog značaja za osnovna opredeljenja i ostvarivanje generalne linije Saveza komunista, njegovi članovi mogu i treba da budu obavezni da se pridržavaju stava Saveza komunista.

Digitized by Google

To bi bili vrlo retki slučajevi, a po pravilu Savez komunista ne bi vršio nikakav pritisak na radne ljude i građane u njihovom slobodnom opredeljivanju i učešću u procesima samoupravnog i političkog odlučivanja putem neposredne demokratije. Na taj način bi Savez komunista prestao da deluje sa pozicija političke vlasti i da u tom pogledu uskraćuje ili ograničava prava, dužnosti i odgovornosti radnih ljudi i građana. On bi delovao prvenstveno kao faktor svesti i idejno-političke orijentacije radnih ljudi i građana, a ni u tom pogledu ne bi bio jedini takav faktor u društvu, što se uostalom u našem javnom životu i sada već uveliko pokazuje.

Osnovna poprišta društvene aktivnosti komunista bila bi u samoupravnim organizacijama i organima, u društveno-političkim organizacijama, u raznim oblicima delegatskog sistema političkog odlučivanja i u drugim vidovima javnog delovanja.

Organizacije Saveza komunista u radnim kolektivima bi težište svog rada morale staviti na samoupravno i političko aktiviranje što većeg broja radnika, na pomoći da se oni osposobljavaju za uspešno obavljanje svojih ustavnih prava i dužnosti. Od posebnog je i naročito velikog značaja sada, u početnim fazama reforme privrednog sistema, pomoći radnicima da shvate osnove preduzetništva i da uspešno ovladaju svojim udelom u poslovanju svojih radnih organizacija, svojim pravima i dužnostima u tom pogledu.

Kad je reč o pitanjima sistema i politike društveno-političkih zajednica, komunisti moraju da težište svog rada stave na artikulaciju političkih opredeljenja radnih ljudi i građana u okvirima Socijalističkog saveza, a na toj osnovi i u vršenju funkcija delegatskih skupština i drugih organa društveno-političkih zajednica.

U političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja moraju se, na potpuno novi način, upravo u skladu sa suštinom samog tog sistema, rešavati složena i osetljiva pitanja funkcionalne i društveno celishodne selekcije kadrova, kadrovske politike, kako samog Saveza komunista, tako i društva u celini.

Kad je reč o kadrovskoj politici unutar Saveza komunista, njena puna demokratizacija se mora svuda, u svim njegovim organizacijama, zaista dosledno ostvarivati i razvijati, kako bi se dovela do kraja. Izbor svih organa i funkcionera u Savezu komunista, naročito onih najuticajnijih, mora da bude izraz opredeljenja ukupnog sastava članstva, odnosno njegove većine. Ali, to će biti demokratska kadrovska politika samo ako se u organizacijama Saveza komunista zaista neguju demokratski odnosi i vlada demokratski duh tolerancije prema različitim mišljenjima i stavovima članova Saveza komunista, naravno u okvirima njegovih temeljnih programskih opredeljenja. Bez takve tolerancije i takvih demo-

Digitized by Google

kratskih odnosa, nema i ne može biti zaista slobodnog izjašnjavanja komunista po njihovoj savesti, mogući su svakojaki, pa i vrlo grubi pritisci na njihovo lično dostojanstvo, a u takvim prilikama, većinska opredeljenja mogu biti potpuno lažna slika stvarnih mišljenja i stavova članstva.

Kada se u nekoj organizaciji, ili na čak vrlo reprezentativnim skupovima komunista, čuju isključivo jedna ista mišljenja, kad je očigledno da je, na neki način, sprečeno izražavanje razlika, dilema, sumnji, kada je sve isuviše jasno i prosto (a problemi društva to nikada nisu), kada se zapravo ne vide čak ni ozbiljniji pokušaji da se svestranije i dublje, zaista slobodno razmotre vrlo složena pitanja, kada se određena mišljenja prosto anatemišu i unapred osude, bez rasprave, bez mogućnosti da se saslušaju, kada se ređaju govornici koji, svi zaredom, samo ponavljaju i variraju par stavova, najčešće šturih parola, takoreći istim formulacijama i rečima, jasno je da se u takvoj organizaciji, većina ili sama odrekla ličnog razmišljanja, ili je prinuđena na to, ili veštο ideološki i politički preparirana. To su vrlo jasni simptomi odsustva demokratskih odnosa i demokratskog duha u takvoj organizaciji. Većinsko opredeljenje u takvim prilikama nije proizvod slobodnog mišljenja i demokratskog izjašnjavanja članstva, nego atmosfere straha.

Međutim, koliko će Savez komunista da se oslobađa pojava svog političkog monopolizma i privilegija, toliko će i sastav njegovog članstva da se oslobađa od političkih karijerista, beskrupuloznih politikanata u lovu za vlast i svakojakih beskičmenjaka, pa stoga ni članstvo Saveza komunista neće biti tako neotporno na pritiske agresivnih lidera-vlastoljubaca, niti podložno ideološko-političkim manipulacijama, bar ne u nekoj znatnijoj meri. Stoga, valja striktno insistirati da se u kadrovskoj politici unutar Saveza komunista dosledno razvijaju svi demokratski oblici slobodnog izjašnjavanja članstva i da tako njegove ocene, mišljenja i opredeljenja budu presudne za izbor svih organa i funkcionera u svim organizacijama i delovima Saveza komunista.

Kadrovska politika u samoupravnim organizacijama i njihovim organima treba da bude stvar svih radnih ljudi i građana u njima, dakle u funkciji njihovog samoupravljanja. Celinu političkih priprema, a naročito proces kandidovanja za izbore delegata i nosilaca drugih funkcija u organima društveno-političkih zajednica, treba na najdemokratskiji način obavljati u odgovarajućim organizacijama Socijalističkog saveza da se na listama kandidata nađu samo oni koji su zaista dobili najveću podršku radnih ljudi i građana, i to po redosledu određenom prema stepenu te podrške.

Ako su komunisti zaista u punoj meri i na pravi način angažovani u Socijalističkom savezu i Sindikatu, odnosno u samoupravnim organizacijama i društveno-političkim zajed-

Digitized by Google

nicama, najaktivniji i najugledniji među njima će se sigurno naći i među istaknutim kandidatima za najodgovornije samoupravne i političke funkcije, ali ne kao kandidati Saveza komunista, nego kao kandidati većine radnih ljudi i građana. U slučajevima da istaknuti funkcioneri Saveza komunista ne dobiju takvu široku podršku, volja i izjašnjavanje demokratske većine se mora poštovati. Savez komunista ne bi smeo da preduzima ništa da bi takvu demokratsku proceduru menjao, narušavao, ili je unapred sprečavao. Ali treba da učini nešto drugo: naime, ako je nekom istaknutom komunisti uskraćena većinska podrška radnih ljudi i građana, Savez komunista bi morao da se ozbiljno pozabavi uzrocima tog političkog šamara i da oceni da li takav komunist može vršiti odgovornije funkcije u njegovim redovima, pa čak i da li može opstati u Savezu komunista, ukoliko se pokaže da je politički šamar dobio zbog ozbiljnih i opravdanih zamerki na njegovo političko i moralno ponašanje.

S druge strane, u pomenutim kandidacionim postupcima može da se pokaže da neko ko nije član Saveza komunista, uživa izuzetno veliki ugled i dobija veliku podršku radnih ljudi i građana svoje radne i društvene sredine. U takvom slučaju senka pada na odgovarajuću organizaciju Saveza komunista, naravno ukoliko je ona ostala zatvorena prema tako uglednom čoveku, tj. ukoliko on sam, iz svojih razloga, ne želi da bude član SK.

Valja naročito naglasiti da svaka vrsta ličnog ili grupnog monopola u utvrđivanju kadrovske politike u Savezu komunista, a pogotovu u društvu, nanosi ogromne štete i društvu i sistemu socijalističkog samoupravljanja i Savezu komunista. S takvim pojavama u svojim redovima on se mora, brzo i bez ikakvih rezervi i kolebanja, odlučno obračunati.

Digitized by Google

Zoran Vidojević

Logika sistema i (ne)mogućnost reforme Saveza komunista

Postojeći model samoupravljanja, sistemski status Saveza komunista i društvena kriza

Razumevanje biti odnosa između relata u trouglu: postojeći model samoupravljanja, Savez komunista i opšta društvena kriza, moralo bi početi osvetljavanjem paradigme »*slabog društva*«. Pri tom je za to razumevanje instruktivna i relevantna, ne samo u metodološkom smislu, Hegelova misao da *put i rezultat čine celinu.*

Slabo društvo pati od *nedostatka unutrašnje kohezije*, ono je društvo *porasta samorazarajućih procesa i sila*, društvo kome je neprekidno potreban *spoljašnji garant* reprodukcije. Taj se garant pojavljuje u različitim likovima: svetskog kapitala, domaće političke oligarhije, vojno-policijskog aparata, najčešće njihove kombinacije. Slabo društvo je društvo nemoćnih, politički neorganizovanih i nesigurnih pojedinaca, i kao građana i kao radnika, a moćnih aparata prisile, društvo bez autonomne političke javnosti. To je društvo

Digitized by Google

lične i grupne vlasti, starih i novih harizmi, društvo bez institucionalizovane demokratske procedure.[1]

Ono je društvo latentne ili otvorene, ali stalne, ekonomske i političke krize, društvo koje nije u stanju da u svojim institucionalnim okvirima racionalno rešava svoje suprotnosti i konflikte.

Slabo društvo proizvodi psihologiju *traženja mesije*, čudotvornih ljudi i rešenja, ili pak, apatije i beznađa, kreće se iz ekstrema u ekstrem, i pravi one nagle, u suštini prividne *zaokrete* gde se menjaju samo ideološki dekori i predznaci, ali stanje ostaje manje-više po istom, i tendencijski postaje sve gore.

Savremeno jugoslovensko društvo je primer takvog slabog društva. Pri tom se karakteristike i efekti slabog društva umnožavaju »balkanskom« nad-determinantom. Jugoslovenski model samoupravljanja je pravljen u ambijentu i na pretpostavkama slabog društva. Tom je modelu imanentna logika fragmentacije i antagonizacije koja traži naknadnog konstituensa opštosti u liku boljševičkog tipa partije. Još više, sadašnji sistem samoupravljanja omogućuje proširenu reprodukciju slabog društva.

Model fragmentarizovanog i depolitizovanog samoupravljanja, ograničenog na autarkične proizvodne čestice i teritorijalne mikro-zajednice, odvojene od bilo kakvog značajnijeg uticaja na centre društvene moći i vlasti, i monopol političkog posredovanja partije koja je i danas u osnovi boljševičkog tipa — čine *bitno jedinstvo* i *suštinsku unutrašnju granicu* sistema. Njegov su glavni faktor održanja (na sve nižem nivou) *nacionalne partijske države i svetski kapital.* Partija, kao objektivno ključni politički garant sistema i glavni činilac njegove krize, sistema u kome nije samo država »spoljna partija« (J. Santori), nego je partija i unutrašnja država, — preuzima na sebe ulogu *instrumenta reprodukcije kapitala,* premda je njena oficijelna ideologija ukidanje kapital-odnosa.

Pseudodijalektički skokovi u razvoju slabog društva su njegova stalna karakteristika i potreba. Oni se neprekidno prikazuju kao borba za »jačanje« samoupravljanja. U stvarnosti, ono je doživljavalo sve dublju krizu i kompromitaciju. Odavno nema svoju materijalnu, ni valjanu političko-institucionalnu podlogu. Umesto da se njegovim posredstvom *ukida proletarijat,* on se *masovno* obnavlja u proširenom obimu i novim oblicima. Isto važi i za strukturu moći i klasnu podelu rada u preduzeću. Ne samo da opada zaintere-

[1] »Danas se apodiktički može tvrditi da u socijalizmu nužne socioekonomske i političke reforme nisu moguće bez pomaka ka formaliziranim demokratskim procedurama legitimacije vlasti«. (N. Zakošek, Legitimacija političke vlasti u socijalizmu, Naše teme, 1—2/88, str. 86)

Digitized by Google

sovanost za samoupravno odlučivanje, nego i njegovo značenje kao vrednosti. Najamni rad, antagonizmi u procesu proizvodnje i raspodele, otuđenje radnika, oligarhijska struktura moći, dualizam privatnog i društvenog, ne samo da ostaju unutar prakse samoupravljanja, nego se njome i reprodukuju.[2] Suviše bi neubedljivo bilo reći da ako sve to postoji, onda i nije reč o »pravom« samoupravljanju. Maniheizam u podeli na »pravo« i »degenerisano« samoupravljanje nikad nije bio teorijski argument.

Usled niza mistifikacija, promašaja, neuspeha i kriza svih dosadašnjih modela, strategija i praksi socijalizma — uključujući i strategiju i praksu samoupravnog socijalizma u našoj zemlji, postoji opasnost da socijalističko mišljenje i pokret za socijalizam budu uhvaćeni u zamke *ontologije poraza.* Shvatanje poraza i promašenosti kao sudbine svakog mogućeg samoupravljanja i socijalizma, može biti negirano samo traganjem za jednom ubedljivom, novom socijalističkom i samoupravnom paradigmom, radikalnom demistifikacijom i kritikom istorijske nosivosti projekta i iskustva samoupravljanja u nas i drugde, ali i rehabilitacijom onog, potencijalno-emancipatorskog sadržanog u njima.

Samoupravljanje je, svakako, jedna od retkih emancipatorskih ideja i praksi. Međutim, kao teorijski koncept, kao strategija, kao iskustvo, ali i kao ideja, ono u nas *nikad nije dovoljno kritički vrednovano.* Kritika se uglavnom završavala na *izvedbi ideje,* na njenoj sistemskoj operacionalizaciji.

Teorijski utemeljena kritika sadašnjeg sistema samoupravljanja ima za svoju pretpostavku *konkretno-istorijsko mišljenje.* Takvo mišljenje samoupravljanja podrazumeva da se o stanju i mogućnostima samoupravljanja prosuđuje polazeći od pitanja šta je postojeći sistem samoupravljanja *istorijski doneo,* kakvi su njegovi *rezultati i izgledi,* koji su *primarni uzroci* njegove sve dublje krize i sve neizvesnije perspektive. Bez takvog mišljenja nastaje *zatvoreni krug pseudo-pojmova, pseudo-subjekata i pseudo-rešenja.*

Glavna pozitivna dostignuća aktuelnog modela samoupravljanja u jugoslovenskom društvu sastoje se u izvesnoj autonomiji radnih organizacija, ograničenoj demokratizaciji društvenog života, smanjivanju represivne uloge države, skromnom porastu individualnih sloboda. Međutim, sve je to nedovoljno za istorijsku uspešnost tog modela. A pogotovu nije ni izbliza dovoljno da bi on bio superiorna alternativa drugim modelima konstitucije društva i da bi se legitimisao kao model budućnosti.

---

[2] »Otuđeni radnici su znak apstraktne, političke egzistencije samoupravljanja unutar koje se reprodukuje novovekovni dualizam društvenih i privatnih interesa.« (V. Arzenšek, Struktura i pokret, Institut društvenih nauka, Beograd, 1984, str. 89).

Digitized by Google

Teorijski gledano, kriza sadašnjeg modela samoupravljanja koja preti da se pretvori u njegov istorijski poraz ima za jedan od svojih primarnih uzroka nerešen problem *posredovanja*. Veliki istorijski ciljevi klasne i opšteljudske emancipacije, samoodređenja čoveka i samoaktivnosti klase, najpre su doživeli mistifikaciju, kao nužnu *formu racionalizacije* pozicije vladajućeg sloja-klase koji se smatrao jedino pozvanim da ih realizuje i tumači. Zatim su se ti ciljevi nastojali »usaditi«, gotovo bez ikakvog posredovanja, u *pred-građansko društvo*, i u suštinski nepromenjen model politokratskog socijalizma. Stvarni subjekt projektovanja i realizacije samoupravljanja bila je politokratija. Rezultat je bio čuveni »voluntarizam«, zapravo kombinacija političkog monopola nekompetentnosti i politokratske arbitrernosti čiji je ekonomski pokazatelj nužna serija »promašenih investicija«, paradigma »komitetske ekonomije«, pozicija partije kao središta ekonomske političke i celokupne društvene moći i reprodukcija sistema neformalne i nelegitimne vlasti. Da bi opstala, politokratija je stvarala *iluziju o odlučivanju odozdo*, masovno proizvodila fetiš neposredne demokratije. Između proizvodnih, teritorijalno-političkih i samoupravnih *monada* posreduje »komitet« kao čuvar (kvazi) opštosti. Razbijanje na socijalnom, ekonomskom i političkom planu praćeno je *zbijanjem na nacionalnom planu*.[3] Sistem funkcioniše tako da u sebi neprekidno *pojačava* destruktivne i dezintegrativne sile. Iza takvog sistema, koji je idealna forma monopola politokratskog posredovanja fragmentarizovanom radničkom klasom, ekonomijom i celokupnom zbiljom, nisu samo volja politokratije kao vladajućeg sloja — klase, interesi za privilegijama, sticanjem i održanjem moći, već i *golema količina neznanja i poluznanja* koje se prikrivalo i naturalo kao znanje, čitave naslage lošeg utopizma i mistifikacijâ, pre svega mistifikacija radničke klase i »neposrednog interesa« »radnog čoveka«.

Postoji suštinska veza između postojećeg (dakle, ne svakog mogućeg) samoupravljanja, sadašnjeg sistemskog statusa i uloge Saveza komunista i društvene krize. Kriza nije nešto izvan-partijsko i *izvan-samoupravno*, niti je stanje samoupravljanje isključivo posledica krize. Naprotiv, kriza je po svojoj biti *unutar-partijski i unutar-samoupravni fenomen*. Sam postojeći sistem samoupravljanja je *generator opšte krize*. Ne može postojati nikakvo »čisto«, »autentično« samoupravljanje, na jednoj, i njegovi prividi, maske i karikaturalni oblici, na drugoj strani. Stvarnost sadašnjeg samoupravljanja jeste veoma izmešana, ali ne u smislu ravnoteže »pozitivnog« i »negativ-

[3] »Nacionalna identifikacija nije stalno prisutna u svijesti ljudi, nego se pokazuje samo kraj odgovarajrćeg izazova.« (E. Pusić, Možemo li ono što hoćemo, Naše teme, 1—2/88, str. 40)

Digitized by Google

nog«, već u smislu da u njoj ima veoma malo emancipatorskog, i daleko više privida, istorijski anahronih, pa i regresivnih efekata. Unutar politokratskog načina proizvodnje i politokratskog socijalizma nije ni moglo biti drukčije.

Krajnje je neuverljivo objašnjavati uzroke, fenomene, i posledice opšte društvene krize — »nedostatkom« samoupravljanja. I kao koncept i kao praksa, jugoslovensko samoupravljanje mora biti *radikalno kritički preispitano*, te stoga i *radikalno promenjeno i rekonstruisano*.[4] Odavno već ono pokazuje znake *zaustavljene dijalektike* i nemogućnosti rešavanja nekih bitnih razvojnih i civilizacijskih problema. Naravno, to radikalno preispitivanje, menjanje i rekonstrukcija postojećeg modela i teorije samoupravljanja moralo bi biti rukovođeno traganjem za jednim drukčijim, racionalno pojmljenim i efikasnim (ne samo u ekonomskom, nego i opštem emancipatorskom smislu), sistemom samoupravljanja. Pri tom je u prvom planu problem *kakvoće, a ne količine* i socijalizma i samoupravljanja, problem njegove *sposobnosti za istorijske inovacije i njegovih adekvatnih pretpostavki i subjekata*. Racionalno pojmljeno i građeno samoupravljanje, pored ostalog, znači da se napusti predrasuda da je rešenje svih problema u tzv. »jačanju« samoupravljanja. Uostalom, nikad se ozbiljno nije promislilo šta znači to »jačanje«, radi čega i radi koga jačanje, itd.

Drugo, racionalno, neeshatološki shvaćeno samoupravljanje podrazumeva da se društveni život i politička zajednica ne podvrgnu nekoj vrsti *samoupravnog totalitarizma. Sloboda nije identična sa samoupravljanjem*, iako nema samoupravljanja bez slobode. Ni kao političko ni kao radno, a pogotovu ne kao generičko biće, *čovek se ne potvrđuje samo u samoupravljanju*, čak i pod pretpostavkom da ga mnogo više ima i da je mnogo bolje nego što jeste u stvarnosti. Nije ni demokratija identična sa samoupravljanjem, ona je *i stariji i širi pojam od samoupravljana*.

Treće, samoupravljanje *nije poslednja reč emancipatorskih borbi, misli i težnji*, pogotovu nije poslednja reč istorije. Socijalni konflikti se *intenziviraju i šire* u postojećoj praksi samoupravljanja i *njenim posredstvom*. Ona nije postala racionalna i efikasna forma rešavanja tih konflikata. Konfliktualnost prakse samoupravljanja prelazi u proizvodnju sukoba između kojih je sve teže, pa i nemoguće postići racionalno posredovanje.

[4] Pri tom je instruktivan Habermasov pojam rekonstrukcije (istorijskog materijalizma) i kad je reč o rekonstrukciji teorije samoupravljanja. On kaže da »rekonstrukcija u našem kontekstu znači da se jedna teorija raščlanjuje i ponovo sastavlja u jednom novom obliku da bi se lakše došlo do cilja koji ona potsavlja« ... (J. Habermas, Prilog rekonstrukciji istorijskog materijalizma, Veselin Masleša, Sarajevo, 1985, str. 7).

Digitized by Google

Mora se postaviti pitanje *šta samoupravljanje znači* svakoj pojedinačnoj društvenoj grupi, koliko je ono njihov stvarni *egzistencijalni izbor*. Valja pri tom napustiti predrasudu da je ono imanentno biću radničke klase, da klasne borbe obavezno rezultiraju nekom težnjom za samoupravljanjem i da moderna tehnologija, kao takva, rađa potencijal samoupravne organizacije rada i celokupnog društva. Na tim pretpostavkama dugo je građena narcisoidna »samoupravna« ideologija koja je pretendovala da ima planetarne domašaje. Samoupravljanje je samo *jedna od mogućnosti* ishoda klasnih borbi i organizacije rada na temelju moderne tehnologije. Danas su *dominantni nesamoupravni načini organizacije proizvodnje i društva* kao celine.

U uslovima kad se za većinu našeg društva postavlja pitanje kako opstati, samoupravljanje kao življena praksa veoma malo znači, ili nimalo ne znači, osirotelim, galopirajućom inflacijom sve više pogođenim radnim klasama i slojevima. Postoji realna mogućnost da ono počinje da za njih ima značenje *anti-uzora i anti-vrednosti*. Brzo se topi negdašnja većinska opredeljenost za samoupravljanje. *Sukob hleba, demokratije i slobode* nužno se u tim uslovima rešava u *korist hleba, minimalne socijalne sigurnosti, i uz cenu pristanka na gubitak slobode i demokratije*, čak i pristanak na eksploataciju i najamni rad, ako oni obezbeđuju relativno pristojne uslove života. Sistem koji to nije u stanju da pruži *ne može nositi atribut progresivnosti*, a kamoli da se može okarakterisati kao istorijski najprogresivniji. Naprotiv, ma koliko to bilo ideološki neprihvatljivo, takav sistem je *objektivno istorijski progresivan*.

Postojeća društvena kriza u suštini je kriza egzistirajućeg modela samoupravljanja. Potrebna je ne samo rekonstrukcija, nego i *napuštanje* nekih bitnih primesa tog modela. To podrazumeva suštinsku promenu odnosa klasnih snaga u društvu, pre svega ukidanje politokratskog monopola ekonomske, političke i ideološke moći, oslobađanje proizvodnih i misaonih resursa i snaga progresivnih društvenih promena, istorijski subjektivitet tradicionalnih i novih subjekata moguće samoupravne alternative.

Potrebno je drugačije poimanje-konstituisanje socijalnih, proizvodnih, institucionalnih i idejnih pretpostavki samoupravljanja. Nema obnove samoupravne alternative na podlozi fragmentarizovane radničke klase, razjedinjenih proizvodnih snaga rada, na persistenciji *neofeudalnog etatizma*, na mešanju funkcija stručnosti, rukovođenja i neposredne demokratije. Postojeći sistem i praksa samoupravljanja došli su do svojih istorijskih granica, pokazuju jasne znake vlastitog nazadovanja i »zamora« svojeg konstitutivnog materijala. »Stvar« samoupravljanja se ne spasava neprekidnim ponavljanjem stava da ono »nije krivo« za postojeće stanje društva,

Digitized by Google

da je zapravo »premalo« samoupravljanja, da onde gde ga ima tu i nema krize. Sve su to nereflektirani stavovi, sami po sebi tačni, ali ne u jednom dubljem konkretno-istorijskom smislu i istiniti. Oni ne sežu do srži problema i kreću se u okviru *metafizike jednog konkretno-istorijskog lika samoupravljanja* čije su inovativne moći iščilile. Međutim, taj lik ne samo da nije jedino moguć, nego je upravo kao *izvedbeni projekat* u mnogo čemu *pogrešno postavljen.* Glavne imanentne granice tog lika koji je, zapravo, uveliko *lik prošlosti,* jesu: krajnje redukovana sposobnost, ili nesposobnost da uspešno razvija proizvodne snage rada, da vrši funkciju društvene integracije, da iznutra gradi stvarno-opšte interese, da tendencijski doista vodi ukidanju klasnosti radništva i približavanju radničke klase poziciji istorijskog subjekta. Doista bi bila samoobmana, veoma niskog ranga, čak i otvorena laž, verovati i tvrditi da je radnička klasa u današnjem jugoslovenskom društvu »vladajuća klasa«, subjekt uslova svog života, i da to »sve više postaje«, kad gotovo svaki dan štrajkuje, kad se ubrzano i svestrano pogoršava njen materijalni i celokupni društveni položaj, kad je njena politička uloga marginalna. To ne znači da su osnovna stanovišta koja tu klasu tretiraju na način istorijske »misije« i mitskog subjekta istorijskog progresa, koja ne vide i različita konzervativno-regresivna svojstva njenog bića. Ali nisu osnovana ni ona gledišta koja je definitivno pokopavaju kao aktuelno-potencijalnog subjekta obnove socijalizma, naravno, nikad jedinog i nikad totalnog, a u određenim uslovima, ni glavnog.

Ovakvo samoupravljanje ne može biti rešenje krupnih razvojnih problema društva, ni put izlaska iz krize. Naprotiv, ono, takvo kakvo je, *generiše krizu u proširenim razmerama. Odlučujuće pitanje je kako stvarati drukčiji koncept, sistem i praksu samoupravljanja.* Dakle, nije rešenje problema revitalizacije samoupravne alternative, samo, niti prvenstveno u otklanjanju krupnih, unutrašnjih i spoljnih granica postojećeg modela, nego u napuštanju njegovih sadašnjih sistemskih, radno-organizacionih i idejno-teorijskih rešenja, oblika i pretpostavki, koji *nisu izdržali probu ekonomske efikasnosti, proizvodne i političke demokratije,* i upućivanju ka *novoj samoupravnoj paradigmi. Međutim, radikalna reforma samoupravljanja kao koncepta, strategije i kao sistema* pretpostavlja *jakog socijalnog subjekta* njene realizacije, kao i velike teorijske inovacije u njenom zasnivanju i osmišljavanju. Ni jedno ni drugo još nije stasalo, niti je na vidiku. Pri tom je jedan od njenih uslova — prisvajanje (podruštvljavanje) sredstava političke moći od strane slobodno politički

Digitized by Google

organizovanih proizvođača i građana, a ne samoprisvajanje (socijalizacija) sredstava za proizvodnju.[5]

Samoupravljanja za dugo ne može biti bez *civilizacijske funkcije robne proizvodnje.* Ali ga ne može biti ni bez *pokreta i borbe* radničke klase, bez njene autonomne samoupravne organizacije, njenog globalnog povezivanja po proizvodnoj i političkoj liniji, bez ukidanja politokratskog neofeudalizma kao prepreke njenom udruživanju, razvoju najnaprednijih proizvodnih snaga i sticanju njenog političkog subjektiviteta. U postojećem sistemu samoupravljanja *nije moguće* to globalno povezivanje radničke klase. *Iščezava i njegov radnički i opšti emancipatorski karakter. Veliko je pitanje da li radnička klasa želi takav sistem samoupravljanja.* Opredeljenje za ideju i ciljeve samoupravljanja *nije samo po sebi opredeljenje za konkretan sistem* koji nosi to ime. Sistem u kojem ne može ostvariti čak ni neke osnovne egzistencijalne potrebe, ona *ne može prihvatiti kao svoj sistem,* niti ga smatrati stvarno samoupravnim. To se pokazuje na nizu primera, od otvorenog do skrivenog štrajka. Štrajkuje se, pored ostalog, *protiv postojećeg sistema,* u kojem jedva ima samoupravljanja, ali pre svega za bolju zaradu od koje se može pristojno živeti, pa tek posle i eventualno, za *bitno drugačije samoupravljanje.*

Izlaz iz krize nije moguć *samo* na osnovi bitno drukčijeg samoupravljanja. U tom smislu se mora odbaciti svaka mitologija samoupravljanja. *Ali taj izlaz nije moguć ni bez jednog novog sistema samoupravljanja,* sposobnog da ostvaruje *sintezu ekonomske efikasnosti i političke demokratije, autonomije preduzeća i integracije privrede i društva, političkog subjektiviteta udruženih proizvođača i racionalne organizacije rada,* da sačinjava dinamičku celinu sa *svojinskim pluralizmom i političkim pluralizmom socijalističkog tipa.*

Takvo samoupravljanje nije moguće ostvariti isključivo »sistemskim promenama«, nekim novim »oktroisanim« normativno-institucionalnim reformama. Jedan od ključnih uslova njegovog nastanka je *povezanost savremenih borbi radničke klase za bitnu promenu uslova svoje egzistencije sa celinom emancipatorskih borbi za bolji život u boljem socijalizmu.*

Pri tom je od suštinskog značaja da se stvara sistem u kojem će stimulansi boljeg rada, elastični svojinski odnosi i proizvodna demokratija biti u jedinstvu sa *pravnom državom, civilnim društvom i odgovarajućim političkim pluralizmom.* Samoupravljanje se ne može razviti bez pravne države, civilnog društva i političkog pluralizma. Politički pluralizam će doneti nov, za socijalističko stanovište bitan, de-

[5] Taj problem naglašava P. Rosanvallon u svojoj knjizi: L'âge de l'autogestion, Editions du Seuil, Paris, 1976, p. 107—108.

Digitized by Google

mokratski kvalitet *ako se oslanja na proizvodne i druge oblike samouprave* i izrasta iz njih i ako se položaj Saveza komunista u političkom sistemu i njegov odnos s drugim političkim subjektima *striktno pravno reguliše, ako je pravna država izvan i iznad moći* svake partije. Nikad nije pokušana, naravno, ne slučajno, *kombinacija samoupravljanja, suvereniteta čoveka-pojedinca, pravne države, civilnog društva, prevladavanja klasnih nejednakosti, uspostavljanja svojinskog i političkog pluralizma* (s tako regulisanim statusom Saveza komunista) u našem društvu. A upravo je ona *preko potrebna.* Ako bi se uopšte mogli naznačiti elementi *novog sadržaja samoupravljanja i socijalizma* onda bi se oni sastojali u *toj kombinaciji.*

Samoupravljanje i samo mora biti shvaćeno i građeno kao *pluralizam sadržaja, oblika, nivoa i subjekata svoje realizacije.* Mora se napustiti jednoobraznost i jednosmernost sadržaja i formi samoupravljanja. Ono mora biti i slobodna eksperimentalna praksa.[6]

Zašto bi uspostavljanje privredne efikasnosti, potreba revalorizacije i rehabilitacije kategorije građanina, konstitucionalne države, autonomije sfera civilnog društva, socijalnog, svojinskog, idejnog, kulturnog i političkog pluralizma — morali da budu praćeni napuštanjem svakog koncepta proizvođačke samouprave i svakog mogućeg socijalističkog horizonta? Zar upravo u jednoj konkretno-istorijskoj kombinaciji tih elemenata nije sadržan *put izlaska* iz »slabog društva«, i uopšte iz krize?

Međutim navedena konkretno-istorijska kombinacija nema izgleda na uspeh ukoliko ne oformi ovovremeni *opšti emancipatorski pokret za socijalističku rekonstrukciju društva* i za jedno *povesno-tvorno* samoupravljanje (iz koga se i u kome se rađa civilno društvo i politički pluralizam), sposobno ne samo da bude put izlaza iz krize, nego i da bude na nivou civilizacijskih dostignuća i potreba našeg vremena. Ali, i takvo (eventualno) samoupravljanje, *samoupravljanje kao može-bitak, ne iscrpljuje puteve izlaska iz krize.* Za svagda se mora napustiti horizont svake ideologije spasa.

Istorijski progresivna reforma postojećeg društvenog sistema i njegove ose — Saveza komunista, kao i rekonstrukcija modela samoupravljanja pretpostavljaju odgovor na pitanja: *kakav socijalizam i kakvu Jugoslaviju* hoće i želi — ne samo Savez komunista nego i *većina društva,* da li je Savez komunista, takav kakav je već dugo, uopšte u stanju da bude subjekt progresivnih društvenih transformacija. Naravno, nezaobilazna su i pitanja *koji* i *koliki* deo društva, i *zašto,* uopšte ne želi socijalizam? *Šta znače* većina Saveza komunista i većina društva u konkretnom odnosu klasnih i

[6] Vidi: P. Rosanvallon, L'âge de l'autogestion, str. 84—85.

Digitized by Google

političkih činilaca, *kako se one politički formiraju*, kakav je *njihov istorijski kvalitet?* Šta ovakav socijalizam (ili »socijalizam«) *pruža* svakoj pojedinačnoj klasi, sloju, užoj društvenoj grupi i svakom pojedincu?

Nije moguć legitimitet promena bez konstituisanja efektivne, demokratski uobličene političke volje — odgovora većine ljudi kao građana na sva ta pitanja i bez *radikalne kritičke samorefleksije* Saveza komunista u odnosu na sve ono što ta pitanja podrazumevaju. Treba pri tom naglasiti da je jedan od bitnih kriterija demokratije — *zaštita prava i sloboda čoveka-pojedinca i manjine*,[7] jer volja većine nije sama po sebi garant progresivnosti demokratije, nego tek ako omogućuje tu zaštitu, i ako je demokratija kao »živi« sistem usmerena ka opštem društvenom dobru. Jer, većina može biti ugnjetačka, nasilnička i totalitarna.[8] Usled toga demokratija, da se ne bi izrodila u svojevrsno nasilje većine, demagogiju i civilizacijski regres, mora biti poduprta »arhitektonikom institucija prava«.[9]

Oživljava tendencija, (uz istovremeno nastojanje da joj se da »teorijsko« opravdanje), da se demokratija u Savezu komunista i društvu kao celosti, vidi *izvan forme i nasuprot formi.* Ta tendencija ima svoje poreklo u potcenjivanju tzv. »formalne« buržoaske demokratije, unutar jedne vrste ideološkog pogleda na svet i smisao socijalizma, shvatanja i operacionalizacije političkog sistema kao sredstva održanja monopola političke moći u krugu partijsko-državne oligarhije, koja je zakonitost tumačila po svojoj volji, što se grdno osvetilo svim danas postojećim socijalističkim društvima. Ima znakova da i pored zalaganja za pravnu državu kod nas ponovo počinje da se nameće jedna takva koncepcija demokratije u kojoj dolazi do krajnjeg potcenjivanja procedure i forme. Forma je za demokratiju zapravo *aristotelovska forma*, to je *materijalna forma.* Takvo potcenjivanje forme i demokratske procedure neizbežno vodi u ovaj ili onaj oblik *samovlašća.* Spoznaja te činjenice i izvlačenje idejnih, praktično-političkih i organizacionih konsekvenci iz nje, jedan je od bitnih preduslova demokratske transformacije Saveza komunista i njegove prihvatljivosti u opštim društvenim razmerama.

---

[7] O potrebi uspostavljanja kompromisa između vlasti većine i manjine vidi: Robert A. Dahl, A preface to democratic theory, The University of Chicago, press, Chicago and London, 1966, str. 4.

[8] Valja se ovom prilikom prisetiti Kantove kritike demokratije kao despotizma... »gde svi odlučuju o jednom ili možda protiv jednoga... tako da odlučuju svi koji ipak nisu svi. A to znači protivrečnost opšte vlasti sa samom sobom«. (Vidi: I. Kant, Um i sloboda. Ideje, Beograd, 1974, str. 144)

[9] Ž. Posavec, Retorička demokracija, u: Ličnost i politička vlast (zbornik radova), Centar za marksizam Univerziteta u Beogradu, Beograd, 1989, str. 109.

Digitized by Google

Sada u Savezu komunista, ali i u širim razmerama društva, postoji uglavnom krajnje difuzna negativna, odbijajuća svest — svest o tome *šta se neće*. Tek se zameće pozitivna, alternativna svest o drugačijem društvu i socijalizmu. Međutim, nikada negativna svest, ma koliko jaka, nije bila dovoljna za uspešan koncept strukturalnih reformi. Preovlađujuća negativna svest je — konglomerat-svest, bez jasno oblikovanog jezgra, unutar sebe pocepana i nedelatna. Nema, dakle, bitnog jedinstva u Savezu komunista *ni o tome šta se neće i zašto se neće*.

Pozitivna alternativna svest o tome kako stvarati *drukčiji, bitno bolji socijalizam i bolju Jugoslaviju*, a odatle i bitno drukčiji Savez komunista i rekonstruisano, moderno samoupravljanje, pretpostavlja *teorijsko zasnivanje* društvenih promena, deblokiranje društvenih potencijala, novi tip društvenih emancipatorskih borbi za takav socijalizam koje se ne svode na klasne, i tendencijski ih nadilaze.

Savez komunista (ali i celokupna naša »leva« misao) *nema koncepciju jednog alternativnog sistema samoupravljanja*. Preti ozbiljna opasnost od »pokopavanja« same ideje samoupravljanja usled neuspeha njegovog sadašnjeg lika. Umesto koncepcije alternativnog samoupravljanja i bitno promenjenog Saveza komunista *istrajavaju boljševički model partije i ruševine tradicionalnog, politokratskog socijalizma*, s lažnom ornamentikom samoupravljanja. Tu nema mesta za reformsko mišljenje i reformsku političku praksu. To potvrđuju i podaci iz najnovijih empirijskih istraživanja profila ideološke svesti učesnika Prve konferencije SKJ, održane 1988. godine.

U prvi plan se može staviti nalaz prema kome su učesnici te konferencije gotovo podjednako podeljeni između dve osnovne idejno-političke orijentacije na »tradicionalni socijalizam« (36,48%) i na »reformski socijalizam« (33,52%). Međutim, taj nalaz treba dovesti u bitnu vezu s jednim prethodnim nalazom, da Prva konferencija »nije ponudila nijedan novi postulat, načelo ili element reforme Saveza komunista, da su svi navedeni elementi usmereni k reafirmaciji tradicionalnog modela komunističke organizacije posredstvom obnove njezinih organizacijsko-političkih i etičkih postulata« i da se »stoga ne može ni govoriti o većinskom zalaganju za temeljitu reformu, nego tek za rekonstrukciju partije po izvornom političkom obrascu«.[10] Ako se ima u vidu potreba povezivanja tih nalaza u njihovoj interpretaciji, onda bi se moglo zaključiti da ni učesnici Prve konferencije koji su orijentisani ka reformskom socijalizmu (i ako iz istraživanja

[10] Vidi: I. Grdešić, M. Kasapović, I. Šiber, Interesi i ideje u SKJ, Fakultet političkih nauka u Zagrebu, Centar za društvena istraživanja CKSKJ, Centar za idejno-teorijski rad »V. Bakarić« CKSKH i Centar za idejno-teorijski rad GKSKH Zagreb, Zagreb, 1989, str. 35, 47.

Digitized by Google

nije sasvim jasno šta se pod njim podrazumeva) *ne problematizuju* ni izbliza dovoljno samu partiju, da ne sagledavaju bitan uslov — da bez radikalne reforme partije nema ni reforme celog društva, da, čak, možda, svesno-nesvesno polaze od toga da se s nešto promenjenim Savezom komunista, može ući u privrednu i opštu društvenu reformu. Očito je da ne postoji »kritička masa« svesti o potrebi, a kamoli smislu, sadržaju i sredstvima stvarne reforme samog Saveza komunista. A to onda uveliko relativizuje i vrednost orijentacije ka »reformskom socijalizmu«. To je najvažnije kad je reč o izvlačenju mogućih zaključaka koji se odnose na strategijsko-sistemska, strukturalna i vrednosno-ideološka ograničenja samih mogućnosti da Savez komunista bude subjekt društvenih reformi i reformi u samome sebi.

Kako Savez komunista, s takvom dominantnom svešću, o smislu, sadržaju i opsegu promena u samom sebi može biti nosilac najširih društvenih reformi u pravcu razvoja tržišne (naravno, i usmeravane) privrede i modernih proizvodnih snaga rada i jednog rekonstruisanog samoupravljanja, sposobnog da stimuliše nastajanje ekonomskog prosperiteta, demokratske integracije, političkog pluralizma i socijalističkog civilnog društva. Kategorije članstva orijentisane prema »tradicionalnom socijalizmu« sačinjavaju pre svega radnici, niži rukovodioci i službenici. Iz istraživanja proizlazi da su reformski najviše orijentisani rukovodioci i stručnjaci u radnim organizacijama. Naravno, valja imati na umu socijalni položaj svake od ovih kategorija, količinu sadašnjeg tereta krize koju podnose pojedinci koji ih sačinjavaju, a ne samo to šta gube i dobijaju predviđenim, inače neophodnim ekonomskim promenama. Sem toga, treba razlikovati konjunkturnu »priču« o reformi od stvarnog znanja o tome kako je sprovesti i spremnosti da se to čini.

Drugim rečima, podaci iz ovog, ali i iz drugih istraživanja, morali bi se protumačiti tako da Savez komunista u suštini *nije izašao iz okvira partije boljševičkog tipa*, koji je bio srž modela politokratskog socijalizma, ekstenzivne industrijalizacije, »komitetske ekonomije«, monadološkog i depolitizovanog samoupravljanja. Taj tip partije i taj model socijalizma i samoupravljanja, ne samo da se ne mogu imanentnom dijalektikom transformirati u pravcu demokratskog socijalizma (koji podrazumeva moderne proizvodne snage, tržištem posredovanu proizvodnju i razvijenu političku demokratiju), nego su oni glavne prepreke kretanja u tom pravcu. Mora se izaći iz tog modela i njemu svojstvene sistemske pozicije i uloge partije. To ne znači da u sadašnjem Savezu komunista, unutar radničke klase, brojnog sloja stručnjaka i inteligencije, nema segmenata koji po svojoj poziciji u radu, po svom obrazovnom nivou, političkom i ideološkom profilu, teže takvim društvenim promenama. Ali, oni nisu politički

Digitized by Google

najuticajniji. U tom smislu se postavlja pitanje socijalnih i političkih subjekata najavljenih reformi. Ali, i pitanje njihovog karaktera, teorijske utemeljenosti, konsistentnosti, kao i socijalnih posledica i rezultata. Sam koncept ekonomsko-političkih reformi mora biti izložen stalnoj teorijsko-praktičnoj kritici, proveri i korekciji. Pri tom je odlučujuće važno kakav se socijalizam i samoupravljanje realno mogu (i da li mogu) graditi u postojećem istorijskom kontekstu, a ne konstrukcija još jednog sistema bez »uzora« i »premca« u svetu. Naravno, realnost je jedno sa stanovišta ovovremene revolucionarne prakse, a posve drugo sa stanovišta branitelja status-quo.

Moglo bi se, eventualno primetiti da je znak demokratske evolucije to što se u Savezu komunista danas ispoljavaju i legalizuju krupne interesne, političke, idejne, pa i ideološke razlike. Doista, u određenom referencijalnom okviru to jeste tačno. Koncepcija i praksa interesnog, političkog, ideološkog i idejnog *monopolizma i monolitizma* su velike kočnice demokratskim procesima i u Savezu komunista i u društvu kao celosti. Napuštanje i destrukcija te koncepcije i prakse su progresivni čin i proces. Ali, nije problem u načelnom opredeljenju za »unutrašnji« pluralizam, kad je reč o bitno drukčijem političkom i idejnom životu Saveza komunista, njegovom razumevanju kao svojevrsnog »paralelograma sila« i *polja konfliktnosti interesa* i o traganjima za demokratskim socijalizmom. Reč je o tome da postojeće interesne, ideološke i političke razlike, suprotnosti i sukobi u Savezu komunista, u svom dominantnom delu i po svom učinku, *nisu istorijski produktivni, nego paralizujući.* Razlike, suprotnosti i sukobi koji imaju prevratnu snagu dijalektičke negacije — pretpostavljaju konsenzus o bitnim vrednostima, osnovama konstitucije društva i uloge samog Saveza komunista, pri čemu se i te bitne vrednosti i osnove moraju shvatiti kao procesualne i podložne kritičkom razmatranju i promenama. Svakako, nije sve konzervativno i istorijski paralizujuće u Savezu komunista, niti se svi sukobi, razlike i protivrečnosti njegovog bića mogu svesti na istu crtu. Ali u globalnim razmerama Savez komunista je *sve-brže-postajuća pseudocelina* koja samoproizvodi sve zaoštrenije konflikte i suprotnosti, te je danas *sam sebi najveći ideološki i politički protivnik.*

Šanse za dubinsku reformu Saveza komunista i celokupnog društva, za uspostavljanje modernog samoupravljanja, objektivno gledano, zbog navedenih i drugih, unutrašnjih i »spoljnih«, veoma krupnih, prepreka tom procesu, u *ovom momentu veoma su male, praktično nikakve.*

U Savezu komunista *ne postoji blok reformskih snaga, snažan, jugoslovenski povezan i delatan.* Naprotiv, preovlađuju ne samo snage postojećeg stanja, *nego i snage koje proizvode stanje gore od postojećeg.* Zato su minimalne šanse

Digitized by Google

za njegovu reformu pri takvom odnosu snaga u njemu samom i svakim danom sve brže se približavaju nultoj tački. Bilo bi logično da upravo katastrofalno stanje u privredi i sve duži niz krajnje teških problema celokupnog društvenog razvoja učine prelom u političkoj praksi i ideološkoj svesti, da dovedu do temeljite reforme Saveza komunista. Međutim, logika monopolisane vlasti, moći i privilegija je posve suprotna u odnosu na »normalnost« tih očekivanja. Ona ima svoja pravila funkcionisanja, svoje zakone. Njihova je suština — zadržati, dokle god je moguće, odlučujuće društvene pozicije u rukama vlastodržaca, pričati o reformama do »loše beskonačnosti«, »vatrenog«, sadržajem praznog govora a sprovoditi ih taman onoliko koliko taj suštinski monopol ne ugrožavaju.

Kada se kaže da su šanse za dubinsku reformu u Savezu komunista (i celosti društva) izuzetno male, onda se pri tom imaju u vidu i sve jači procesi svekolike *antagonizacije* u njemu, koji vode njegovom rastakanju *u nekoliko tipova partije, u koegzistenciju nekoliko međusobno suprotstavljenih monolita.*

Savez komunista je socijalno, te stoga i interesno, veoma *heterogena i konfliktna* organizacija. Procesi političke i ideološke antagonizacije koji u njemu jačaju, imaju svoju podlogu i u toj velikoj socijalnoj i interesnoj heterogenosti i konfliktnosti. Za oznaku dubine te razdvojenosti i konfliktnosti postaje »prekratak«, ne samo pojam »federalizacije«, nego i »konfederalizacije«.[11] Nije reč samo o jednopartijskom višepartizmu (o kome je i autor ovog rada i sam više puta ranije govorio). Međutim, sadašnje stanje je u znaku *sveobuhvatnog i ubrzanog rastakanja Saveza komunista na njegovoj globalnoj i strategijskoj ravni.* Pomalja se više *tipova* partija, *nekoliko modela* partija unutar samog Saveza komunista. A time se već pomalja i *nekoliko »varijanti« modela »realnog« socijalizma i nacionalnog kvazi-socijalizma* u njihovoj mešavini, na današnjem jugoslovenskom političkom prostoru. Nikada nisu bili toliko jaki procesi transformacije Jugoslavije u jednu *do kraja izvedenu a — istorijsku tvorevinu* koja pada i *ispod nivoa konfederacije* (taj proces još nije blizu svoga kraja), nego što su sada, i to u velikoj meri usled toga što Savez komunista ima u sebi *ugrađene rastakajuće mehanizme* vlastitog pretvaranja, praktično, u nekoliko tipova partija. Možda se kroz taj proces mora proći. Ali se može desiti da se iz njega ne može izaći. Sve su to kretanja koja još nemaju definitivno obličje. Ali se sve više ocrtava

[11] Ima mišljenja da postojeće istorijske i socijalno-političke pretpostavke u našoj zemlji ne omogućuju ni stabilnu konfederativnu formu (Z. Đinđić, Jugoslavija kao nedovršena država, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1988, str. 32). Ta se ocena može proširiti i na Savez komunista.

Digitized by Google

njihova socijalna, politička i ideološka suština i podloga, fizionomija i usmerenje.

Treba biti načisto sa značenjem tih procesa u Savezu komunista na opštejugoslovenskoj ravni. Oni ubrzano vode njegovom *raspadu.* Na delu su sukobi između »blokova« republičkih partija koji se manje-više poklapaju sa tradicionalnim, vekovnim podelama na »Zapad« i »Istok«, razvijene i nerazvijene, katoličanstvo, pravoslavlje i muslimanstvo kao dominantne veroispovesti na jugoslovenskom tlu. Izgledi za »kompromis« između tih partijskih »blokova« u sadašnjim uslovima, gotovo su ništavni. Moglo bi se desiti, nastave li se ti procesi antagonizacije u Savezu komunista po nacionalnoj liniji, i oko toga šta jeste i šta treba da bude Jugoslavija, da on faktički veoma brzo definitivno *prestane postojati kao opštejugoslovenska politička organizacija.*

Može se primetiti: iz tog velikog sukobljavanja, previranja, suprotstavljanja i cepanja ne moraju proizaći samo loši društveni rezultati. Sposobnost da se izdrže protivrečnosti i cepanje doista može da bude dokaz snage jedne partije. Naravno, pod uslovom da dođe do njenog *kvalitativnog demokratskog preobražaja, do novog istorijskog lika* i na tom zasnovanog *novog jedinstva,* u kojem je princip obaveznog sprovođenja političke odluke većine praćen *garancijom prava manjine i pojedinca-člana da neće biti poništeni njihov subjektivitet i mogućnost da se bore za ostvarenje svojih vlastitih interesa i svojih stavova.* Inače, cepanje i unutrašnji antagonizmi vode u *politički sunovrat,* sa nizom teških posledica po sudbinu celokupnog društva, onda kad partija, kao danas Savez komunista, ima centralnu poziciju u tom društvu.

Zato nije nimalo neobično što se sve više zaboravlja i što iščezava smisao koji bi morao da stoji iza naziva organizacije jugoslovenskih komunista. Mehanički se ponavlja taj naziv, ne dovode se u suštinsku vezu sva tri bitna člana te sintagme: *Savez komunista Jugoslavije.*

Ne samo u političkoj praksi, nego i u teorijskoj misli, počinje da *bledi bit te veze* i svakog člana te sintagme. Iščezava onaj mogući istorijski novum nagovešten koncepcijom revolucionarne partije kao saveza komunističkih delatnika.

Sadašnji Savez komunista sve manje deluje kao stvarni *savez komunista.* U njemu samom sve više dolaze do izražaja *savezi nacionalista.* Konstituiše se kategorija »komunista«-nacionalista. Komunisti mogu ubrzo postati *manjina u vlastitoj organizaciji.* Odavno je na delu metamorfoza, nimalo slučajna, komunista u nekomuniste, pa i anti-komuniste. Time se, pored ostalog, može objasniti duboka unutrašnja kriza Saveza komunista kao empirijske političke organizacije, gubitak njegovih revolucionarnih svojstava.

Digitized by Google

Sve se manje domišlja, promišlja i uzima kao orijentaciono načelo onaj suštinski važan, *komunistički momenat*, to da nije reč o bilo čijoj i bilo kakvoj organizaciji, nego o tome da nju čine komunisti. Naravno, nije reč o tome da se komunisti shvataju kao ljudi »posebnog kova«, ljudi-heroji, maltene nadljudi. Međutim, mnogobrojni indikatori iz društvenog života svedoče o tome da se gubi dignitet i revolucionarni sadržaj, onaj sadržaj koji pojam »komunista« mora da podrazumeva. I upotreba same reči »komunizam« povlači se iz svakodnevnog govora, iz vrednosnih opredeljenja, pa i iz teorijske misli, uz prećutan pristanak na tumačenje da ona upućuje na nešto suviše udaljeno, neodređeno, maglovito, mitsko, a možda i nikad dostižno. Razume se, ovde nije reć o eshatološkom poimanju komunizma, kao vrhunca (ili kraja) istorije, društva univerzalne sreće, bez senke bilo kakvih ljudskih patnji, konflikata, otuđenja i ozbiljnijih problema. Reč je o nečemu drugom — da se zaboravlja da socijalizam gubi svaki svoj smisao bez usmerenosti ka komunizmu kao društvu bez klasa, društvu bez ugnjetavanja i svakog oblika čovekove porobljenosti i bede, društva u kojem, pored ostalog, doista slobodan razvoj pojedinca postaje uslov slobodnog razvoja za sve. Socijalizma, jednostavno, nema ako on već sada u sebi ne sadrži rastuću klicu tako shvaćenog komunizma.

I treći član sadržan u nazivu organizacije jugoslovenskih komunista, onaj član koji govori da je to organizacija svih komunista Jugoslavije, dakle sama reč »Jugoslavija« unutar te sintagme koja implicira jedinstvo organizacije revolucionarnih delatnika na nivou globalnog društva, ali i dobrovoljnu socijalističku zajednicu ujedinjenih i ravnopravnih naroda i narodnosti,[12] i taj član se potiskuje u stranu mnogobrojnim, sada dominantnim, dezintegrativnim, ili prinudnim integrativnim procesima, koji dovode u pitanje Savez komunista upravo kao Savez komunista *Jugoslavije*, ali i samu Jugoslaviju kao jedinstvenu i demokratsku socijalističku zajednicu.

Savez komunista je, takav kakav jeste, *žarište društvene krize*. On je danas pre svega *najmoćnija konzervativna politička snaga*. Ali je i sam, kako je pokazano, duboko u sebi politički raslojen, pocepan i antagoniziran. *Snage demokratskog socijalizma* (ta sintagma se upotrebljava bez patosa) koje *u njemu postoje*, ali raspršene i zatočene strukturom unutar-partijske moći i načinom njegovog organizovanja, ne-

[12] Ma koliko termin narodnost bio neprecizan, impregniran ideologijom originalnosti i bezuzornosti, ma koliko bio teško objašnjiv on ipak ima jednu pozitivnu konotaciju i usmerenost, nastoji da izrazi načelo ravnopravnosti između matičnih, slovenskih naroda i delova drugih naroda na našem tlu, te ga najpre zato upotrebljavam, kao i zato što je već ušao u svakodnevni govorni opticaj.

Digitized by Google

zaobilazne su ali i nedovoljne za socijalistički rasplet krize. Bez njih nije moguć proces borbi za *unutrašnji* demokratski preobražaj Saveza komunista. Njihova uloga u opštoj demokratizaciji društva takođe je značajna. Iako su daleko manje politički moćne od konzervativnih unutar-partijskih segmenata, ipak su objektivno politički uticajnije od demokratskih snaga izvan redova Saveza komunista, s obzirom na njegov sistemski status. Valjana sociološka analiza društvene stvarnosti i mogućnosti kretanja ka demokratskom socijalizmu, mora s tim računati. Ali, izlaz iz sve teže krize ne sastoji se samo, pa ni prvenstveno u tome da se »deblokira« i »aktivira« to što je emancipatorsko u Savezu komunista. Bez konstituisanja *celine* socijalnih, političkih, idejnih i kulturnih subjekata jednog krajnje neizvesnog, a neophodnog, bitno drugačijeg, demokratskog socijalizma, bez njegovih odgovarajućih proizvodnih i sistemsko-institucionalnih uslova, i bez organizovanog većinskog otpora unutar-partijskim i drugim silama društvenog nazadovanja i sunovrata — nema istorijski progresivnog izlaza iz postojećeg stanja.

Ma koliko među uzrocima sveobuhvatne i trajne krize participirali i borba za vlast, sukobi lidera, karakteri ljudi na najistaknutijim položajima, postoje dublji uzroci koji to stanje proizvode. Razume se, tu dolazi do izražaja sva složena dijalektika uzroka i posledice, gde posledice postaju uzroci, i uvećanom snagom reprodukuju osnovni regresivni trend. Uloga, način delovanja, pa i osobine rukovodećih ličnosti, u svemu tome imaju veliki značaj. Jer, sam model partije (partijâ) boljševičkog tipa *uveliko zavisi od vođa.* On ne može bez harizme ovog ili onog tipa. *Sama partija je harizma.*

Dublji uzroci sadašnjeg stanja, sintetski kazano sadržani su u očiglednom *neuspehu dosadašnje ekonomske i političke organizacije društva da rešava i razvojno-civilizacijsko i klasno-socijalno i nacionalno pitanje,* u izgubljenoj sposobnosti i sistemskoj nemogućnosti da Savez komunista deluje kao integrativna snaga na opštejugoslovenskoj razini, u istovremenom ignorisanju ozbiljnosti i nerešenosti nacionalnog pitanja i njegovoj *nerešivosti na postojećim političkim pretpostavkama,* u lošoj *institucionalizaciji nacionalnog momenta* koji je postao gotovo apsolutni moment globalne konstitucije društva.

Nikakva reforma Saveza komunista nije moguća ni bez jasnog odgovora na pitanja: kako je, i da li je, s obzirom na neophodnost uporedne egzistencije više načina proizvodnje, pluralizma i ravnopravnosti oblika svojine, priznavanja kapitala kao društvenog odnosa — moguće razvijati *socijalistički sadržaj u odnosima* proizvodnje. Utoliko pre što se javljaju simptomi pritiska da se privatnom kapitalu ostave »odrešene ruke«, da se radnici prepuste nesmetanoj eksploataciji i da se poništе, praktično, sva njihova samoupravna pra-

Digitized by Google

va. Na čijoj strani će biti Savez komunista u neminovnoj sve oštrijoj klasnoj polarizaciji i klasnim sukobima? Hoće li njegova rukovodstva i »establišment« biti na strani kapitala, te i sama postajati jedna od personifikacija kapitala, a većina »običnog članstva na strani »rada«? Svi su izgledi da će se vrlo brzo ovo pitanje zaoštriti do dramatičnih razmera.

Sadašnja sistemska pozicija i uloga Saveza komunista *nespojivi su sa konceptom otvorene tržišno-planske privrede,* svojinskog pluralizma i preduzeća. Drugo je pitanje što se i taj koncept mora podvrgavati ozbiljnoj kritici ukoliko ne sadrži neophodni, premda promenjeni socijalistički sadržaj i apstrahuje od konkretnog socijalno-klasnog miljea.

Kakva bi morala biti uloga Saveza komunista u uslovima takve privrede, svojinskog i političkog pluralizma, kao trajnih i bitnih odlika celokupne ekonomsko-političke konstitucije društva, kao i s obzirom na sam koncept preduzeća? Da li uopšte Savez komunista ima neku ulogu u preduzeću, i kakva bi ta uloga morala biti, a da to ne bude uloga *kočničara ekonomske racionalnosti i političkog tutora?* Oslobođenje od paradigme »komitetske ekonomije« jedan je od bitnih preduslova reformi. Čime se Savez komunista može i mora baviti u sferi materijalne reprodukcije društva, a to je uvek i reprodukcija *odnosa proizvodnje* i *karaktera* društva, a da to ne vodi obnovi političkog voluntarizma čija je posledica »komitetska ekonomija« kao anti-ekonomija. Na ta pitanja i dileme nema ni izbliza zadovoljavajućih odgovora. U okviru postojećeg koncepta i modela društvene uloge i sistemskog mesta Saveza komunista ti se odgovori ne mogu ni dati.

U svakom slučaju, koncept tržišno-planske, svojinski mešovite, profitonosne privrede i dosadašnja uloga Saveza komunista u radnim organizacijama, *ne idu zajedno.* Ta pitanja nisu ništa manje značajna od kompleksa pitanja koja se tiču karaktera, uslova, subjekata i formi političkog pluralizma koja sada dolaze, iz razumljivih razloga, u centar teorijske i praktično-političke pažnje. Međutim, već sada se može reći: »partija« se ne bi ni u kom smislu smela mešati u poslovodnu, pravnu sferu, kao ni u sferu stručnosti. Odatle ona mora biti definitivno uklonjena. Ali, u politokratskom načinu proizvodnje partija mora da ima i odlučujuću ekonomsku ulogu. To što se ona u našem slučaju ostvarivala posredno, što je postojao i prostor izvesne autonomije radnih organizacija, nije bilo dovoljno za ukidanje pretpostavki tog načina proizvodnje.

Da bi se stvarno otvorio za dubinski preobražaj, Savez komunista, pored zaokreta ka vlastitoj društvenoj demokratizaciji, mora da napusti koncept i praksu partijske privrede i partijske države, ali i da traga za takvom strategijom

Digitized by Google

celokupnog privrednog i društvenog razvoja koja bi bila *ne samo strategija modernizacije, nego i emancipacije*, uključujući političke i kulturne sadržaje i preduslove te emancipacije.

U toj strategiji bi se moglo poći od *primarnih potreba izrazite većine «živih« pojedinaca* (za zaposlenjem, za zaradama od kojih se može pristojno živeti, za rešavanjem stambenog pitanja, za efikasnim društvenim uslugama, za zdravom, dobrom i jeftinom ishranom, za bezbednom radnom i ukupnom životnom sredinom, za subjektivitetom i autonomijom čoveka kao građanina i proizvođača, za stvarnom političkom i proizvodnom demokratijom). Masivne kategorije rada, dohotka, produktivnosti, rentabilnosti, ali i revolucije, socijalizma, samoupravljanja, itd., moraju se *prelomiti kroz prizmu mogućnosti zadovoljavanja tih potreba.* Iz usmerenosti ka tom zadovoljavanju tek mogu i nastati novi motivi i stimulansi privrednog i celokupnog društvenog razvitka. Savez komunista ostaje na repu istorijskih zbivanja, ona ga pretiču i sklanjaju u stranu, ako nije u stanju da gradi teorijsku i ideološku platformu takve socijalističke strategije društvenog razvoja.

Ne može biti lokalnog odgovora na krizu našeg društva. Savez komunista mora naći *svetsko-istorijski odgovor na svoju i celokupnu društvenu krizu, širok, elastičan, otvoren za mnogobrojna posredovanja, za novo shvatanje i praksu socijalizma, da bi taj odgovor istovremeno bio i jugoslovenski.*[13]

Elaboracija moderne socijalističke strategije društvenog razvoja nameće i potrebu sagledavanja onog što se može nazvati problemom *sume i ostatka* u toj strategiji.

Šta je suma, a šta ostatak u dugoročnoj koncepciji društvenog razvoja u vreme teške krize koja je prešla u *novi negativni kvalitet — u istorijsko nazadovanje*, pa i truljenje tkiva društva na mnogim područjima njegovog života.

U jednoj vrsti dogmatske svesti, suma se vidi kao tzv. »autentični«, integralni samoupravni socijalizam, stvoren u smislu maltene najzad nađenog rešenja gotovo za sve zagonetke istorije, »carstva humanizma« i neke vrste panaceje, sposobne da otklanja sve društvene nevolje, dok bi ostatak bio »građansko društvo«, robna proizvodnja, kapital-odnos, kategorija građanina. U tako shvaćenom ostatku smešteno je ono »bivše«, koje se još mora privremeno trpeti, ali je ipak, »osuđeno« na brzo nestajanje. Uloga Saveza komunista bila bi, u okviru tog horizonta, da ubrzava nestajanje tog ostatka, da bude movens i čuvar »samoupravnog načina proizvodnje«, da se kadrovski i idejno »osposobljava« da bi bio na nivou tog zadatka.

[13] Vidi: V. Franičević, Jugoslovenski socijalizam pred procesima svjetske krize, naučni skup: Socijalizam i kapitalizam krajem 20. veka, Edicija CDI, Izdavački centar Komunist, Beograd, 1988, str. 112—115.

Digitized by Google

Naravno, vremenom se pokaže da je to »carstvo« na staklenim nogama, da se umesto »carstva humanizma« ostvaruje *carstvo voluntarizma.* Razgolite se činjenice da postoji *bitna unutrašnja veza* između politokratske dominacije i mnogobrojnih promašenih investicija, između nedostatka nekih elementarnih potrošnih dobara i oskudice demokratije, između bezakonja i loše odumiruće države, između postojećeg sistema samoupravljanja i radničkih štrajkova. Ta koncepcija sume i ostatka sistemski je uobličena i materijalizovana u odnosima društvene reprodukcije, njene posledice svakodnevno se ispoljavaju. Savez komunista (zapravo, partijska politokratija), bio je glavno političko sredstvo, ideološki aparat i garant te materijalizacije.

Danas se, logikom kretanja *balkanskog političkog klatna,* nalazimo pred mogućnošću usvajanja *novog oblika dogmatske teorije sume i ostatka.* Vrši se zamena društvenih faktora-igrača na istorijskoj sceni, dijalektika se na prvi pogled postavlja »s glave na noge«, ali odnos, naravno, ostaje isti. Suma se vidi u nesputanom dejstvu tržišta, privlačenju privatnog kapitala, neograničenoj privatnoj svojini i konkurenciji, u »deregulaciji«. Preovladavanje klasnih razlika, i njemu primerene težnje za jednakošću, samoupravna organizacija društva, humanizacija odnosa u radu, svaki mogući koncept odumiranja države i partije, vide se kao ostaci bivše, iluzionističke svesti koje se treba što pre osloboditi. I opet deo najuticajnijih snaga Saveza komunista zdušno propagira novu ideologiju.

Privatna svojina, očito, pokazuje svoju *ekonomsku vitalnost i veću racionalnost* od državne i postojeće, kvazi-društvene svojine. Rehabilitacija privatne svojine u određenim sektorima privrede je *konkretno-istorijska nužnost.* Mora se priznati i to da privatna svojina za onoga ko je poseduje u obliku nekog imetka, jeste svojevrsna zaštita autonomije pojedinca u odnosu na partijsko-državni monopol društvene moći i najamni odnos koji proizlazi iz tog monopola. Ali, moraju se postaviti pitanja: koja je *granica* (ne samo pravna, nego pre svega društveno-ekonomska) privatne svojine ako se ostaje u horizontu socijalizma, *kakvom i kolikom privatnom svojinom* mogu da raspolažu različite i međusobno suprotstavljene društvene grupe u klasno strukturiranom društvu. *Ne mogu svi biti privatni vlasnici* sredstava za proizvodnju, ili nekog drugog značajnijeg imetka. Većina, ipak, može da bude samo *vlasnik svoje radne snage* i da je unajmljuje, na ovaj ili onaj način. Ogromno je osiromašenje radnih klasa i slojeva. Najveći njihov deo nema *nikakvu šansu da stekne bilo kakvu značajnu privatnu imovinu.* Oni su i dalje u položaju eksploatisane, najamne i ispod-najamne radne sna-

Digitized by Google

ge. I sasvim je opravdano pretpostaviti da će za dugo ostati u tom položaju.

Potreba za tržištem, za oslobađanjem privatne inicijative, za mešovitom svojinom, za *prolaskom kroz* građansko društvo, a ne njegovom pukom političkom negacijom, imperativna je i od strategijskog je značaja. Međutim, mora se postaviti pitanje: *šta još osim toga mora biti na delu* da bi se izašlo iz krize i da bi istovremeno bila na delu *tendencija socijalizma*, naravno, u mnogo čemu drugačijeg, *ali socijalizma*. Socijalizam nije nešto totalno odvojeno od građanskog društva, niti je puki anti-kapitalizam, već je njihova unutrašnja i istovremeno progresivna negacija.

Nema jaza između građanskog društva i socijalizma, jaza koji se kopa u oba navedena paradigmatična slučaja sistemske materijalizacije sume i ostatka. Zaborav i voluntaristička, te zato prividna negacija kapitala (kao društvenog odnosa) i građanskog društva, u prvom slučaju, i zaborav, ostavljanje za »bolja vremena«, ili *faktičko odbacivanje* socijalističkih ciljeva u ime argumenta da se danas radi o tome kako opstati i kako se razviti, a to se može, shodno toj poziciji, samo neograničenom kapital-proizvodnjom, u drugom slučaju, znače pravljenje istorijskog reza između tog društva i socijalizma, izostavljanje preko potrebne *perspektive prelaznosti* istorijskih procesa. U oba slučaja velika je socijalna i istorijska *cena* tog jaza i reza, tog *nedostatka dijalektike kao teorijsko-praktične mudrosti posredovanja*.

Savez komunista ne može biti snaga reformi ako ne izgradi valjanu strategiju povratka građanskom društvu, a da pri tom *ne abdicira od socijalističkih ciljeva*, već da ih *redefiniše* i *inovira*. Ako u tome ne uspe onda on neminovno doživljava poraz kao organizacija socijalističkog usmerenja, preuzima ideje i ciljeve koji su mu bili potpuno strani, postajući retrogarda ili *svojevrsna avangarda prošlosti*.[14]

Ovako ili onako društvene promene će se zbivati prinudom sadašnjih okolnosti, ali *ne moraju biti socijalističke*. Subjekti socijalističkih reformi, ukoliko ih uopšte bude, mogu nastajati, mimo (i nasuprot) ovakvog Saveza komunista, a on sam ne mora doživeti demokratsku transformaciju.[15] I ne samo to, neizvesna je i perspektiva njegovog opstanka.

---

[14] »U ovom trenutku tri su ključna procesa involucije koji vode Savez komunista ka retrogardi: oni vode u neocentralizam, neoboljševizam i u neonacionalizam.« (Z. Lerotić, O nepravdi i involuciji, Naše teme, 1—2/88, str. 79)

[15] »Ako bi SKJ ostao isti kakav je danas, ako se ne bi dublje promijenila njegova uloga i metode njegove političke akcije, on ne samo da bi nam produbljivao društvenu krizu nego bi se i sve više nalazio u iskušenjima da traži i pribjegava politici represije u ime očuvanja sistema, 'sređivanja' međunacionalnih odnosa, spašavanja socijalizma u ime radničke klase i naroda, ali ne i u njihovom stvar-

Digitized by Google

Dok se ne izvuku sve pouke i konsekvence iz saznanja da jugoslovenski sistem samoupravljanja ne samo da nije bio radikalni raskid sa modelom partijskog socijalizma, nego se i pored svojih specifičnosti kretao unutar tog modela i da je i Savez komunista u biti ostao u okvirima *nešto ublaženog modela boljševičke partije*[15] — sve dotle neće biti mogućnosti za ozbiljnu reformu, ni njegovu, ni društva uopšte. Ceo problem se mora misliti u *horizontu povesnosti.* Osuda istorije što je išla tim, a ne drugim putem je besmislena. Međutim, ako ne bi usledio uvid u to da se tim putem *dalje ne može,* ako se ne bi izvukle neophodne pouke o potrebi *promene puta, ali i kritičkog propitivanja cilja — onda se ne bi moglo izbeći istorijsko bespuće i slepilo.*

Reč je o potrebi *nadvladavanja i pregorevanja* boljševičkog modela *partijskog društva i partijske države.* Zato se ne može izaći iz tog modela *drukčijim, niti reformisanim jednopartizmom.*

Zadugo se naša teorija partije zadovoljavala time da se *distancira od staljinističkog modela partije,* da ga razara i ukazuje na njegovu nehumanost, suštinske odlike i konsekvence. U tom pogledu, zajedno sa onim vrednim u političkoj praksi, ona je postigla i relativno značajne rezultate. Međutim, ta kritika nije bila sama po sebi dovoljna za negaciju staljinizma u partiji i van nje. Ali, to je samo jedan, imanentni nedostatak teorijsko-praktične kritike postojećeg modela partije. Drugi je u tome što se nije, u svetlosti savremenih potreba, posebno sa stanovišta moderne samoupravne paradigme, išlo na kritiku *boljševičkog modela partije kao takvog,* istorijsko nadilaženje Lenjinovog modela partije. Lenjin sam nije se ustručavao da izgradi jedan model partije, bitno drugačiji od socijal-demokratskog, model koji je odgovarao postojećim prilikama i zadacima revolucije. On je bio najveći *kreativni revizionista.*

Pred sličnim problemom nalazi se i teorija-praksa revolucionarne organizacije (ili organizacijâ) danas. Mora se izaći iz lenjinističkog modela partije, on se mora teorijski i praktično prevazići (u hegelovskom smislu tog pojma). Prevazilaženje podrazumeva *radikalnu* unutrašnju demokratizaciju partije, *njen unutrašnji idejni pluralizam, daleko veće garancije prava članova-pojedinaca i manjine* nego sada, daleko veću *elastičnost* organizacije i konstituisanje partije unu-

---

nom interesu i u njihovu dobrobit. Uostalom, znaci takve politike već se očituju.« (S. Šuvar, Uvodno izlaganje o preobražaju Saveza komunista na 22. sednici CKSKJ, od 14. aprila 1989, prema »Politici« od 15. aprila 1989, str. 2)

[16] Vidi: Z. Golubović, Kriza identiteta savremenog jugoslovenskog društva (posebno deo: Intervju sa značajnim ličnostima revolucije i posleratnog razvoja jugoslovenskog društva), Filip Višnjić, Beograd, 1988, str. 14.

Digitized by Google

tar *sistema pluralističke demokratije, demokratizaciju političke moći* koja je sada koncentrisana u njenim rukovodstvima, stavljanje partije pod *čvrste okvire zakonske regulative.* Jer *nema pravne države bez pravno ograničene moći partije,* bez ukidanja »partijskog prava«.[17]

Ostaje da se vidi da li je, s obzirom na predstojeće promene u svojinskim odnosima, na povećavanje socijalnih nejednakosti, jačanje kapitalske privatne svojine, na politički pluralizam i nacionalne podele — *moguća nova komunistička organizacija* koja bi u sebi uključila demokratsko-komunističke elemente iz sadašnjeg Saveza komunista i izvan njega, ili, možda, u sadašnjim uslovima realnije izglede ima neka najpogodnija kombinacija demokratskog komunizma, savremene socijalističke i leve socijal-demokratske orijentacije u koncipiranju i stvaranju *revolucionarno-evolucione* partije budućnosti. U svakom slučaju, revolucionarno-demokratska partija budućnosti morala bi biti *bitno drukčija od sadašnjeg Saveza komunista.*

[17] Vidi: V. Vasović, O negativnim dejstvima Saveza komunista na državu, Zbornik: SKJ i država, str. 136.

Digitized by Google

Dragomir Drašković

Socijalistički savez, politički pluralizam i demokratija

Jedan broj naučnih i političkih radnika u našoj javnosti ponaša se kao da su prespavali zimski san. Naime, želi se utvrditi da je *novo saznanje* u nas o političkom pluralizmu, da to jeste naša stvarnost, i sada se nastoji da se pitanje političkog pluralizma reši u obliku višepartizma. Ni to rešenje ne bi bilo novo, ali bi bilo retrogradno u odnosu na istorijski razvoj društva. Istina, takva rešenja bi odgovarala pojedincima i grupama koji zagovaraju ovu ili onu varijantu savremene socijal-demokratije, ili varijante poznate u različitim oblicima nacionalne isključivosti i dominacije. Takav politički odnos i politička vlast samo bi izrazili već postojeću, ili moguću dominaciju kapital-odnosa u sferi ekonomskih odnosa.

Još pre pojave knjige E. Kardelja »Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja« postojala je svest i saznanje o postojanju političkog pluralizma. Zar treba podsećati na raspravu o Đilasovim člancima koji su u formuli »demokratija za sve« postavili pitanje političkog plu-

Digitized by Google

ralizma. Pitanje nije izmišljeno, ono je i tada izražavalo neke odnose u realnosti, a što se ti odnosi nisu politički izrazili na pluralistički način gotovo da je svima poznato. Ili, početkom sedamdesetih godina javno su se vodile rasprave pred VIII kongres SKJ o pravu manjine, drugim rečima o statutarnom regulisanju prava »partijske opozicije«. Sredinom sedamdesetih godina u javnosti se raspravljalo o mogućnostima »više partija koje bi polazile od jedinstvenog programa«.

Na drugoj strani, u zvaničnim partijskim dokumentima jasno se govori o dominaciji interesa radničke klase Jugoslavije, jer se smatrala liberalnom, tj. liberalističkom tezom o »ravnopravnosti ispoljenih interesa u nas«. Naime, reč je o tome da su se mogli ispoljiti interesi, ali da se oni integriraju ili pak potčine interesima radničke klase Jugoslavije kao istorijski najprogresivnijim interesima.

Isto tako, putem političkog sistema i njegovog ustrojstva, na ovaj ili onaj način, vršena je artikulacija interesa. Brojni naši teoretičari, a naročito prof. dr Najdan Pašić, vršili su sistematska istraživanja kako problematike artikulacije interesa, tako i teorijskih premisa razrešavanja njihovih konflikata. Drugo je pitanje koliko su realna politika, zatim, operacionalni nivo rešenja u političkom sistemu, uvažavali ili nisu uvažavali teorijske napore i njihove rezultate, te omogućavali izražavanje pluralizma u institucijama sistema.

Sve je ovo potrebno reći iz najmanje dva razloga: prvo, što se putem propagande želi nametnuti teza o političkom pluralizmu kao nova i ovovremena, i što se najviše truda troši da se ona »prevede« na višepartizam kao spasonosno rešenje za razvoj demokratije; i drugo, što se sistematski nastoji potisnuti svaka analiza političkog pluralizma marksističke provenijencije. Samim tim što se želi potisnuti, ili je ne smatrati ravnopravnom i mogućom, jasno govori o političkim ciljevima i idejnim sadržajima onih opcija i projekata koji ne prihvataju marksističku opciju. To na svojevrstan način govori i o karakteru demokratizma »novih« opcija višepartizma, ili izjednačavanja političkog pluralizma sa bezobzirnim nužnostima višepartizma.

Ako se ne vide ovi pojavni oblici složenih i protivrečnih političkih procesa u nas, onda se malo razume i politički pluralizam i naša politička svakodnevica. Pored toga, ova podsećanja na činjenice imaju i tu svrhu da se ona u aktuelnim raspravama respektuju, ako ništa više, ono koliko i druge činjenice.

Svrha ovog rada jeste da se u osnovnim crtama i sadržajima pokaže da je moguća i *nepartijska opcija* razumevanja političkog pluralizma, a što je još važnije da se taj pluralizam može artikulisati u jedan novi kvalitet koji se može nazvati demokratijom *bespartijskog tipa.*

Digitized by Google

1. Da li je moguće reformisati Socijalistički savez i učiniti ga presudnim činiocem demokratije

Svest o pluralističkom društvu je samo izraz saznanja da na taj pluralizam utiče postojeće stanje u društvenoj podeli rada i da taj pluralizam determiniše upravo zakon podele rada. Sve dok deluje taj zakon kao nužan odnos, savremeno društvo, bilo da je ono socijalističko ili kapitalističko, ili društvo prelaznog perioda u kome ima i jednog i drugog, imaće posla sa pluralizmom različite vrste, pa i sa političkim pluralizmom. Međutim, od tog saznanja se valja ići dalje. Kako »urediti« sve socijalne posledice postojećeg pluralizma? Savremeni kapitalizam je to rešio u formuli dominacije kapitala i zaštite ljudskih prava, ili, što je samo drugi izraz toga, »civilnog društva«. Dosadašnji socijalizam, pa i socijalizam u nas sa brojnim specifičnostima, taj problem je rešavao u vidu dominacije jednopartijskog monopola i države radničke klase, pri čemu je u stvarnosti postojao veliki raskorak između normativnog i stvarnog. Takav model socijalizma je iscrpio sve svoje energije, *ali time nije ni propala niti nastala ideja socijalizma.* Teze »demokratske provenijencije« o nemogućnosti ostvarivanja socijalizma, ili pak teze da se do sada nigde nije ostvarila bespartijska demokratija, da je tu reč o neumerenoj utopiji, govore, same o sebi sa stanovišta mogućnosti razvoja društva i spoznaja njegovih zakonitosti. To je ono što valja imati na umu kad je reč o teoriji saznanja. Međutim, kad je reč o političkim idejama, teza da se politički pluralizam »može izraziti samo u višepartizmu« govori o *granicama demokratije,* a samim tim i njenom klasnom karakteru. Taj karakter se očituje u svim savremenim režimima građanskog društva.

Ni jedan višepartijski ili dvopartijski sistem koji poznaje savremena politička teorija i praksa *nije lišen dominacije.* Dominacija je svojstvena i svakom jednopartijskom sistemu vladavine oličenom u partijskoj državi, ili državi-partiji što je gotovo isto. Ako je savremeni svet između ova dva modela — rešenja problema političkog i svakog drugog pluralizma koji determinira istorijski razvoj, ili datost zakona podele rada, iscrpio, ili je već pri kraju da iscrpi svoje mogućnosti, onda niti je to kraj demokratije niti pak diktatura. U kritici, nešto uprošćenije rečeno, ova dva modela organizacije društva i poretka, upravo je moguće otkrivati neke nove mogućnosti — mogućnosti bespartijske demokratije kao bitno pitanje sadašnjosti, zbog budućnosti bez dominacije i otuđene vlasti, ali i bez otuđenosti ljudske egzistencije u najširem smislu reči. Zbog svega toga, ali ne samo zato, nama je potrebna bezobzirna kritika kako jednopartijskog monopola tako isto i svih drugih oblika dominacije i repre-

Digitized by Google

sije višestranačkog poretka ovog ili onog tipa. Ako takva kritika izostaje, onda se u našoj podeljenoj javnosti, te podeljenim činiocima mnenja, stvara navijačka atmosfera bez stvarnih i ozbiljnih analitičkih podloga koje su lišene osnova za manipulaciju. Zato se čini pravim pitanje: Kako, na koji način reformisati Socijalistički savez da bi se izbegle sve zamke višepartijske dominacije, ili pak dominacije jednopartijskog monopola; *ili, kako reformisati Socijalistički savez da se u njemu obezbedi propusna moć za artikulaciju političkog pluralizma mimo višepartijskog, ili uopšte partijskog grupisanja.* Ako bi se teorijski utemeljeno rešio ovaj problem, onda izgleda da bi time bio kraj svakoj autoritarnosti vlasti, a čiji bi autoritet i moć ona crpila iz demokratije kojoj pečat daju proizvođači vrednosti iz različitih oblasti podele rada i stvaralaštva. Tu se susrećemo sa *novim mogućnostima,* pa ne mari što ih neki nazivaju *neumerenim utopizmom.*

U našem istorijskom razvoju, odmah posle poslednjeg rata, KPJ je imala snažan oslonac u narodnim masama — svim patriotskim snagama zemlje. Pokazala se kao realna politička snaga *entuzijazam masa* koji je potiskivao individualne i grupne interese, pa i realno postojeće pluralizme, i objedinjavao energije ljudi ka određenim ciljevima. Sve je to imalo određene revolucionarne efekte i oni se mogu dokazati i pokazati. Međutim, takav odnos partije i masa, ili organizacije i revolucionarnog pokreta, iscrpio je svoje mogućnosti i jasno pokazao svoje granice. Pluralizam se ispoljavao u obliku različitih političkih opcija koje su bile potiskivane ideološkim i političkim sredstvima, a naročito uspostavljanjem samoupravljanja. Da je SKJ ostao na programskim osnovama, ili preciznije, da je realizovao ciljeve postavljene u Programu SKJ metodama za koje se taj program zalaže, u nas bi danas imali autentične vrednosti demokratije koje bi činile izlišnim potrebu rasprave o stranačkom pluralizmu. Skretanje u jednopartijski monopol, te snaženje jednopartijskog monopola, neuspeo obrt na IX kongresu SKJ i dalje snaženje nacionalnog pluralizma u svim oblastima života ne samo što je potiskivao demokratiju nego je doveo do ugrožavanja ideje samoupravljanja.

Izlazak iz dominacije jednopartijskog monopola u pravcu višepartizma, te mehaničko povezivanje pluralizma svojine sa političkim pluralizmom građanskog tipa samo je jedna od varijanti teorije konvergencije i nestanka ideologije. To za naše prilike praktično znači povratak u kapitalizam i bitno potiranje tekovina revolucije. Već i prvo javljanje političkih stranaka na društvenoj sceni, njihove političke opcije i programi »vide« socijalizam kao iluzornu svest komunista, a neke od tih stranaka poprimaju nacional-socijalistička obeležja. Već posejana mržnja između naroda i nacija svakako

Digitized by Google

je i njihovo delo, uprkos činjenici što su se odnedavno našle na političkoj sceni. Njihova borba za vlast, upozoravaju analitičari, logičan je izraz njihovog postojanja, a prikazani politički programi ukazuju jasno na restauraciju građanskog društva. Sve se to nije dešavalo mimo datih socijalističkih snaga, ili subjektivnih snaga organizovane društvene svesti, jer su one bile na repu događaja i ophrvane jednopartijskim monopolom i naciokratijom. Tamo gde su se stranke javile reč je o demokratskom prividu. Fakticitet upozorava da su nosioci zvanične politike i ideologije sklapali razne saveze u međusobnim obračunima policentričnih etatizama. Sada te stranke »guraju u Socijalistički savez« gde one neće, pa se sada *očekuje da funkcioniše pravna država?!* Umesto ovakve manipulacije, moglo se desiti da Socijalistički savez pokaže svoju *otvorenost za politički pluralizam*, što i jeste u njegovoj prirodi, i tako pokaže suvišnim trošenje energija u borbi protiv snaga restauracije koje će se javiti sa vrlo izoštrenim klasnim nabojem.

Sa ovim procesima naša domaća situacija se još više komplikuje i to pre svega na političkom planu. Čak ako i krenu proizvodni kapaciteti, ako krene tržišna orijentacija, političke komplikacije se gotovo ne mogu izbeći. Zato treba sve umne snage u revolucionarnom pokretu orijentisati na reformu Socijalističkog saveza. Ta reforma kao komponenta društvene reforme treba da ima dva bitna aspekta: a) teorijski razvoj osnovnih polazišta bespartijske demokratije, i b) projektovanje praktičnog funkcionisanja demokratskih institucija koje će biti otvorene za praktičnu artikulaciju političkog i svakog drugog pluralizma u novi kvalitet. Dakle, moguća je reforma Socijalističkog saveza u kome se može vršiti sinteza različitih političkih interesa kao datih slojeva realnosti. Filozofski rečeno, radi se o *dualističkom pluralizmu* koji podrazumeva različite slojeve realnosti čiji dinamički aspekt omogućava sintezu.

2. Samostalnost Socijalističkog saveza u artikulaciji socijalističkih alternativa na ispoljenom političkom pluralizmu

Socijalistički savez radnog naroda treba da obuhvata sve patriotske snage bez obzira na nacionalnu pripadnost, boju kože, versku pripadnost, političko i ideološko ubeđenje. Ovako široka organizacija bez političke isključivosti nema karakter partije, jer ne zastupa nijedan *poseban interes* ove ili one društvene grupe, ali sve društvene grupe i delovi socijalne strukture društva mogu u Socijalističkom savezu ispoljiti svoje interese, političke opcije, socijalne i interesne projekte, i sve druge pluralističke, kao i zajedničke ili jedinst-

Digitized by Google

vene potrebe. To Socijalistički savez čini frontom, pa samim tim političkom formom bespartijske demokratije.

Da li je Socijalistički savez politički subjekt? Ili, šta je socijalni program i koje političke ciljeve zastupa ili postavlja ova organizacija — front? Kakav je odnos Socijalističkog saveza prema Savezu komunista Jugoslavije? Ima još čitav niz pitanja koja se, naravno, ne mogu apsolvirati u okvirima ovog rada.

Socijalistički savez jeste politički subjekt. To se pokazuje ili može da se pokazuje na više načina. Ima socijalističku viziju razvoja društva bez eksploatacije i dominacije, društva u kome je sloboda pojedinaca uslov slobode za sve: socijalizam kao pokret, zatim, socijalizam kao oblik neposredno demokratske vlasti čiji je nosilac svet rada, a pre svega radnička klasa shvaćena u najširem smislu reči — kao velika društvena grupa koja u datosti podele rada obavlja poslove različitog stepena složenosti i živi od svoga rada koji je valorizovalo tržište u ograničenim mogućnostima eksploatacije. To je organizacija, ili preciznije, front koji je samostalan u smislu postavljanja svojih etapnih i strategijskih ciljeva, zatim, front koji postojeći pluralizam artikuliše ne prema interesima ove ili one društvene grupe, nego pre svega civilizacijskim i oslobodilačkim sadržajima ispoljenih interesa. Grupe i pojedinci čiji se interesi u slobodnim odnosima ispoljavanja ne mogu prihvatiti od demokratske većine, mogu ostvarivati i takve interese samo u okvirima institucionalno utvrđenim. Socijalistički savez kao front prihvata program SKJ kao osnovno polazište svoje političke akcije, ali konkretne akcije članova SK i njihovih organizacija i foruma samostalno ocenjuje u odnosu na iznete i javno prihvaćene programske dokumente. Tako SKJ nema ni posebnu ni privilegovanu poziciju u SSRNJ kao frontu, nego ovovremenost i avangardnost svojih stavova i opredeljenja sučeljava sa ispoljenim pluralizmom interesa i potreba i ima isti tretman u demokratskom frontu kao i sve druge socijalističke alternative. Da li je nešto socijalističko ili ne, »meri« se prema nekoliko kriterija od kojih ističemo:

a) Odnos ispoljenih interesa, njihovih sadržaja i sredstava realizacije prema *socijalizmu bez dominacije* ove ili one društvene grupe koja je sankcionisana u sistemu pravnih normi, znači, radi se o socijalističkim alternativama i prihvatanju one koja u ravnopravnoj demokratskoj diskusiji dobije najviše pristalica;

b) Odnos ispoljenog političkog i drugog pluralizma prema etapnim ciljevima delovanja i organizovanja fronta na različitim nivoima društveno-političke organizacije društva kao celine. To će reći da će se u pojedinim sredinama, u zavisnosti od materijalnog i kulturnog razvoja, moći javiti pluralizmi

Digitized by Google

različitih sadržaja koji se neće »uprosečavati«, nego naprotiv tretirati kao komponenta razvoja socijalističkih alternativa. Tako se komparativna prednost dela može činiti podsticajnom kako za celinu fronta tako isto za njegove pojedine delove. Na taj način se ne mogu razlike tumačiti voluntaristički, nego naprotiv u okvirima socijalističkih alternativa.

c) Odnos ispoljenog pluralizma prema temeljnim sadržajima političke vlasti u socijalizmu poštovanje ustavnosti i zakonitosti — pravna država, stimuliranje društvene svojine u okvirima jednakih uslova privređivanja svih svojinskih subjekata, institucionalno sankcionisanje socijalističkih alternativa i političkog pluralizma kao datosti i mogućnosti u njihovim okvirima, stimuliranje samoupravljanja društvenim poslovima i jasno razgraničavanje samoupravljanja od upravljanja tehnološkim procesima se jasno demokratski utvrđenim pravima i odgovornostima poslovođenja i rukovođenja procesima, materijalnim i drugim sredstvima koja pre svega pripada svetu rada — radničkoj klasi, radnim ljudima i građanima. Tako to nije vlast nijedne partije, ali jeste vlast radničke klase shvaćene u najširem smislu reči i svih drugih patriotskih snaga.

Moguće je, znači, u Socijalističkom savezu kao frontu komparativnu prednost dela činiti podsticajem razvoja čitavog fronta kao činioca demokratije, ali isto tako komparativna prednost dela može stimulisati ostale subjekte politike i demokratije koje okuplja front, a koji su po nekim svojim određenjima bitno pluralistički. Razlike se naravno ne mogu uzimati u svom voluntarističkom značenju kao neka pojava, odnos ili aspiracija koja nema nikakve veze sa socijalističkim alternativama.

d) Odnos ispoljenog pluralizma prema temeljnim sadržajima neposredne socijalističke demokratije kao obliku vlasti u socijalizmu poštovanje ustavnosti i zakonitosti — pravna država socijalističkog karaktera, sankcionisanje pluralističkih inicijativa, potreba i oblikovanih zahteva u datom institucionalnom poretku, javna kontrola svih nosilaca vlasti od strane Socijalističkog saveza kao fronta socijalističkih patriotskih snaga, demokratski karakter institucije izbora i opoziva, i sl. koja štiti tekovine socijalističke revolucije, njen tok i sve bitne razvojne komponente i ostvaruje svoju ulogu, autoritet i moć u toj funkciji.

e) Odnos ispoljenog nacionalnog, verskog, idejnog, kulturnog i svakog drugog pluralizma prema tekovinama NOB-a i socijalističke revolucije bratstvo i jedinstvo naroda i narodnosti, njihova ravnopravnost i uzajamnost, federativno uređenje utvrđeno odlukama AVNOJ-a i njihovo autentično tumačenje, socijalističko samoupravljanje kao realni društveni odnos i proces ljudske emancipacije, nesvrstana politika u me-

Digitized by Google

đunarodnim odnosima kao vrhunskim vrednostima društva i svih njegovih pluralističkih elemenata.

Moguće je ove kriterije učiniti samo okvirom za njihovu precizniju operacionalizaciju u dati idejni i vrednosni sistem koji je dovoljno širok da može apsorbovati ili obuhvatiti postojeće pluralizme sa civilizacijskim predznakom.

Praksa u nas pokazuje da nije problem u tome da se ispolje pluralistički interesi, potrebe, zahtevi, ciljevi i slično nego u tome da se oni *nađu u institucijama*, da se u slučajevima kad su u *konfliktu znaju tačno »pravila igre« razrešavanja konflikata* i svekolike sudbine pluralizma datog karaktera. Naravno, jednostavna rešenja jednopartijskog monopola dominacije ne odgovaraju, kao što ne odgovaraju pravila partije na vlasti i partije u opoziciji, ili ovog ili onog koalicionog modela vladavine. To i jeste temeljno pitanje bespartijske demokratije kao novog kvaliteta života u društvu i zajednici, ali i kao organizovane demokratske vlasti.

U Socijalističkom savezu kao frontu svi pluralizmi izlaze na političku scenu. Ipak, to nije formula »demokratije za sve«. Ona je *ograničena* principom bespartijskog ponašanja, znači, niko ne može nametnuti svoje interese, svoje ciljeve kao interese i ciljeve neke posebne grupe, ili organizacije, nego se usvajaju oni predlozi, inicijative, ciljevi, ostvarivanje interesa, alternativa, projekata za koje se *opredeli većina u frontu.* Za tu većinu se bore u ravnopravnom političkom dijalogu, u sučeljavanju interesa, inicijativa, socijalističkih alternativa, projekta, predloga i sl. svi nosioci pluralizma, ili njihovi organizovani oblici. Svi ti oblici, organizacije, pa čak i svaki pojedini član SSRNJ, ima pravo da pokrene inicijativu koja je argumentovana u pogledu vršenja kontrole funkcije vlasti bez obzira na kom nivou se ta vlast vrši. Tako se obezbeđuje ne samo demokratizam, nego se funkcija kontrole vlasti vrši na organizovan način u frontu, odnosno putem fronta. Organizacijski oblici te kontrole mogu se definisati i izgrađivati kroz realne političke inicijative i procese promena.

Bespartijski princip artikulacije interesa, ovde političkih, čini nepotrebnim oblike partijskog grupisanja, ili organizovanja. Kako se u SSRNJ mogu izraziti svi politički interesi koji ne ugrožavaju tekovine NOB-a i socijalističke revolucije, to ima osnova da će oni biti realizovani. Kao motivi političke i druge akcije ti interesi ostaju delatni, jer njihovi nosioci nisu frustrirani, ili nisu onemogućeni od jednopartijskog monopola. Znači, Socijalistički savez deluje kao samostalni politički subjekt, kao nosilac demokratskih izbora u društvu, demokratske kontrole vlasti, demokratske artikulacije i sinteze interesa, politički činilac afirmacije najprogresivnijih alternativa u kojima se spaja stvarno i moguće, konkretni i istorijski in-

Digitized by Google

teresi revolucionarnog pokreta, emancipatorski sadržaji života i mogućnosti emancipacije ljudi.

Bespartijski princip političkog organizovanja ne priznaje nijedan monopol, niti pak monopol ni u jednoj oblasti društvenog života i rada. Do vrhunskih društvenih vrednosti dolazi se u dinamičkoj pluralističkoj praksi, političkom procesu u kome se sučeljavaju interesi, inicijative i projekti, postaju vladajuće one socijalističke alternative koje dobijaju većinu, a oni pluralizmi koji su socijalni nosioci u manjini traže za sebe nove sadržaje u većinskoj alternativi. Tako se pluralizam niti ukida, niti pak stvara uslove za oktroisanje ove ili one alternative, jer sam život, i time organizacija fronta, stalno postavlja pitanje valjanosti alternative u kontekstu njene praktične realizacije. Tako se ne samo proizvode nove ideje, nego se razvijaju, menjaju i smanjuju u zavisnosti od svoje praktične vitalnosti, a to će reći i teorijske utemeljenosti. Zato Socijalističkom savezu nije potreban tutor, niti pak politički mentor koji će ga stalno podučavati šta je progresivno i socijalističko, šta jeste korisno i praktično, šta jeste a šta nije pluralističko i civilizacijsko.

U Socijalističkom savezu se pojedinac »kreće slobodno«. On nije »prikovan« ni za jednu pluralističku skupinu, ili organizaciju koja se uključuje u front. On menja organizacije u zavisnosti od interesa koje želi da realizuje, ili pak u zavisnosti od kvaliteta organizacije koji mu omogućava da za nju optira zbog svog interesa, svojih potreba i poboljšanja kvaliteta života. *Zato ne instrumentalizuje organizacija čoveka, nego čovek, radnik, građanin instrumentalizuje organizaciju.* Vodstvo organizacije se dokazuje (ili pada) sposobnošću da shvati potrebe ljudi, pronađe adekvatna demokratska sredstva njihove realizacije, zatim sposobnošću da motivira njihov aktivizam, ili da otkriva nove motive političke angažovanosti. Tako čovek u svom životu nema samo *jedan program* ili jedan politički cilj. Takva redukcija karakteristična za neke oblike političkog organizovanja faktički instrumentalizuje i manipuliše sa čovekovom ličnošću. U Socijalističkom savezu se pruža svakoj individui šansa za opciju različitih programa i projekata koji mu omogućavaju da se iskaže i dokaže, ili pak mu omogućavaju da zadovolji neki svoj interes ili potrebu. Na ovaj način svaka pluralistička organizacija se nalazi pred brojnim zamkama, ali i upitima. Ovo je, nadamo se, još jedna prednost bespartijskog načina organizovanja, ali i dokaz više retrogradnosti višepartizma građanskog tipa.

Kritičari neumerenog optimizma, ili neobuzdanog optimizma, ili pak ovih varijanti utopizma, kao da već uzvikuju: *eto demokratije bez granice.* Naprotiv, reč je o demokratiji sa granicama, ili demokratiji za čoveka kao individuu, *svesno biće koje je u svojim demokratskim inicijativama ograničeno*

Digitized by Google

utoliko ako one ugrožavaju slobodu drugog čoveka. Ipak, to jeste osnova socijalističke demokratije, ali i novi kvalitet razrešavanja konflikata u postojećem pluralističkom društvu. Otuda nema potrebe povratku građanskom višepartizmu, jer se bespartijski princip političke organizacije društva može operacionalizovati i kao instrumentarij vlasti izlaska iz društvene krize, i kao vizija budućnosti na sadašnjim realizacijama etapnih ciljeva.

3. Dominacija i demokratija

U svim dosadašnjim oblicima političke vlasti poznati su različiti oblici dominacije. Uostalom, po karakteru dominacije u strukturi političke moći može se suditi o karakteru vlasti i njenim nosiocima. Na datom istorijskom stupnju razvoja društva još uvek ne može biti reči o ukidanju *svakog oblika dominacije* u datoj strukturi političke moći. Međutim, postoji dominacija i dominacija. Kad je reč o dominaciji jednog dela socijalne strukture društva koji se homogenizira po svojim interesima i potrebama, pa tu homogenizaciju legalizira u institucijama sistema, onda se može govoriti o jednopartijskom ili višepartijskom sistemu dominacije.

U uslovima razvoja socijalističkog samoupravljanja, te u njemu odgovarajućem principu bespartijskog sistema vlasti nije reč ni o jednoj pluralističkoj ili monopolskoj dominaciji. Znači, nije reč ni o jednopartijskom monopolu, niti pak o višepartizmu koji se takođe temelji na monopolu moći. U bespartijskoj demokratiji reč je o *dominaciji većine* koja se konstituiše od odluke do odluke. To, dakle, nije dominacija partijskog, nego neposredno demokratskog tipa čija homogenizacija nema *trajni karakter* u smislu dominacije u strukturi vlasti. Ona se uspostavlja u pluralističkoj dinamici. U njoj učestvuju kako različite socijalne grupe, zatim različiti ljudi po svojim idejnim, političkim i verskim ubeđenjima, tako i različite opcije, ili socijalni projekti koji su našli zajedničku tačku oslonca artikulacije i sinteze interesa. Ako se u bespartijskoj organizaciji društva i funkcionisanju demokratije ne bi uvažavala ovakva kvalifikacija dominacije, onda bi institucije sistema bile paralisane. Drugim rečima, *demokratska dominacija bespartijskog tipa još uvek jeste nužan izraz datosti zakona društvene podele rada bez obzira koliko se društvo civilizacijskim sredstvima trudilo da ublaži ili amortizuje negativna dejstva ovog zakona,* jer on deluje objektivnom snagom i u socijalizmu uopšte i u socijalističkom samoupravljanju.

U društvenoj stvarnosti interesi često ne poznaju pravila ponašanja, pa ni zakone. Isto tako, ostvarivanje interesa povezano je sa brojnim mogućnostima manipulacije i ideologizacije interesa u vidu različitih ideologija kao iskrivljene svesti.

Digitized by Google

Ni u bespartijskoj demokratiji i organizaciji političke vlasti ove pojave niti jesu, niti će biti nepoznate. Ali, radi se o tome da se one svedu na što manju meru, ili pak da im se prepreče mogućnosti da bespartijsku demokratsku organizaciju društva i vlasti stalno navode na iskušenja anarhičnih procesa, bezvlašća, neadekvatnog odnosa spontanih energija i organizacije, ili pretežno oslobađanje spontanih energija i sl. Naravno, ne mogu se davati neki recepti kako kontrolisati ove procese. Međutim, poznato je da nije odgovorno društvo koje nema razvijen sistem demokratske kontrole, te mehanizme kontrole koji su ugrađeni u datu demokratski utvrđenu hijerarhiju društva. Ta hijerarhija nije birokratski izum nego posledica egzistencije sistema, odnosa između njegovih elemenata, zatim nivoa funkcionisanja. Jednom rečju, radi se o pravilima, ili spoznatim zakonitostima funkcionisanja sistema, a u našem slučaju političkog sistema koji tek treba konstituisati na principu bespartijske demokratije. Kriteriji ovakve hijerarhije mogu i treba da budu demokratski utvrđeni, a uz to i da subsumiraju nužne zakonitosti funkcionisanja sistema. U protivnom će i sam sistem biti entropičan, a tako će se sužavati i materijalna i ljudska osnova bespartijske demokratije.

Imamo primera, ali još više mogućnosti, da se demokratski utvrđenim odnosima hijerarhije, pre svega kao nužnim odnosima a ne *produktima slobodne volje* ove ili one društvene grupe na vlasti ili u borbi za vlast, hijerarhija učini snošljivom. To će reći da se ona manje »oseća« ako je u frontu slobodan izbor i alternativa i organizacija prema sklonostima i interesima, kao i potrebama individue. Ovde su potrebne i izvesne navike, politička i opšta kultura svakog učesnika političkog procesa i nosilaca određenih pluralizama.

U demokratski utvrđenim odnosima hijerarhije, a onda i demokratske dominacije, kako smo je već razumeli, problem autoriteta u svakoj organizaciji treba da dobije nove izvore. Ti izvori bi mogli biti sve manje sa prerogativima moći i vlasti, a sve više sa razuđenim karakteristikama civilizacijskih i humanih vrednosti. Takav tip autoriteta sve će manje izražavati moć, a sve više *pristajanje*, dobrovoljnost, lagodnost u shvatanju drugog i sl. Naravno, u organizaciji neće nestati regulacije, pravila ponašanja i sl., ali će to biti kvalitetno novi instrumenti u ostvarivanju ciljeva i povezivanju individualnih i grupnih energija članstva.

4. Savez komunista i Socijalistički savez kao pluralistički front

Savez komunista Jugoslavije je u svom Programu već istakao da to nije partija vlasti, nego revolucionarni subjekt pokreta koji dokida otuđene pretpostavke vlasti. To nije

Digitized by Google

ostvareno. Međutim, to svojstvo SKJ tek treba da dođe do izražaja naročito ukoliko SKJ bude imao kritičku poziciju u sistemu, a vlast dobije autentične radničko-klasne karakteristike izražene u neposrednoj socijalističkoj demokratiji, demokratiji bespartijskog tipa za koju se zalažemo.

Iskustvo transmisionizma je poznato. Ono je u periodu osvajanja političke vlasti, ili neposredno posle revolucije imalo smisla. Ali, brzo je pokazalo svoje granice i ograničenu »upotrebu«. Transmisionizam je bio jedna od oslonih tački jednopartijskog monopola, »jednonačelija«, dirižizma i gubljenja individualnosti svakog člana organizacije bilo da je reč o Socijalističkom savezu, Narodnom frontu, pa i SKJ. Ta praksa ne bi smela ni da se obnovi ni ponovi.

Savez komunista u reformisanom Socijalističkom savezu treba da deluje kao jedna od pluralističkih struja tj. organizacija, delova fronta koji nema *nikakve privilegije*, koji je ravnopravan sa svim drugim nosiocima pluralizma, radničkim i drugim organizacijama i udruženjima, pokretima, nosiocima raznovrsnih projekata. Jedina *posebnost* SKJ, treba, po našem mišljenju, da se izradi u prihvatanju Programa SKJ kao strategije borbe za socijalizam, društvo bez dominacije, društvo gde je sloboda pojedinca uslov slobode za sve. Brojni su istorijski, politički, idejni i drugi razlozi koji uslovljavaju strategijsku vezu i usaglašenost u strategijskim ciljevima između Socijalističkog saveza i Saveza komunista Jugoslavije.

Uslovi u kojima deluje SKJ u SSRNJ kao pluralističkom frontu te najopštijoj formi bespartijske demokratije postaju znatno složeniji. Savez komunista nema više poluge vlasti. One su zamenjene snagom argumenata, kvalitetom ideja, efikasnošću organizacije, sposobnošću članova SKJ da u uslovima pluralističkih inicijativa i projekata *prepoznaju socijalističke boje*, samoupravne i druge alternative koje vuku napred, da sposobnošću analize prakse i njenih kontroverznih i protivrečnih procesa uočavaju najbolja i najprihvatljivija rešenja za sve što je patriotski nastrojeno i humanistički usmereno. Znači, on, SKJ neće imati u svojim rukama operativnu vlast ni nad radničkom klasom, ni nad narodom, ni nad Socijalističkim savezom, ali će imati *snagu uticaja* koja se stvara na vrednosti ideja, demokratičnosti prakse, odlučnosti i efikasnosti u borbi za demokratiju, zakonitost, pravnu državu i sl.

Sučeljavajući svoje ideje i inicijative sa drugim pluralističkim projektima i opcijama SKJ treba da *dokazuje svoju avangardnost* na sasvim konkretan način. Ona nije ničim zagarantovana, izuzev svoje delatne, stvaralačke sadržine opipljive za najveći deo društva, članstva fronta, ali i nosilaca pluralizma. Tako će SKJ iz jedne inertne organizacije, uz pretpostavku unutrašnje demokratizacije, postati organizacija sa primarnom efikasnošću i sposobnošću da u konkurenciji ideja,

Digitized by Google

inicijativa i drugih oblika ispoljavanja pluralizma pokaže i dokaže svoju superiornost. To je novi predvodnički kvalitet. Verovatno će se sadašnja organizacija SKJ sa brojnim članstvom znatno smanjiti, ali zato dinamizirati i demokratizovati. Na pomolu je novi politički i socijalni prostor za proizvodnju ideja, za savremeno i emancipatorsko razumevanje čoveka i njegovih potreba, za nove sadržaje socijalizma koji će rešavati probleme čoveka. Tako će upravo na temeljima dosadašnjih revolucija u razvoju nauke, tehnike i tehnologije socijalizam ići u susret onim revolucijama koje rešavaju problem čoveka. Zato on i jeste superiorniji pokret od svih dosadašnjih pokreta građanskog društva. Takav pokret ne može bez svoje avangarde. Izražen u socijalističkom samoupravljanju taj pokret upravo može da zaživi kao bespartijska demokratija, ali efikasna organizacija društva i materijalne proizvodnje.

Digitized by Google

Sava Živanov

Idejno-političke borbe oko perestrojke

Osnovne platforme i glavne grupacije

Perestrojka je nastala kao imperativ opstanka Sovjetskog Saveza. Ona ima svoje objektivne neposredne uzroke i dublje istorijske korene. »S bolom ju je porodilo sovjetsko društvo« (Gorbačov) pod pritiskom sve težih problema i sve dubljih protivrečnosti u društvu i sve većeg — pretežno prikrivenog nezadovoljstva svih društvenih slojeva. Perestrojka, započeta kao »revolucija odozgo«, predstavlja pokušaj da se prevlada kompleksna sistemska kriza, koja je sovjetsko društvo dovela u »predrevolucionarnu situaciju« (u Lenjinovom poimanju): »Donji slojevi« nisu ni mogli ni želeli da rade na stari način, a »gornji slojevi« ih više nisu mogli na to da primoraju. »Društvo je zapalo u krizu, zemlja je zaostajala za svetom u naučno-tehničkom i u društveno-ekonomskom pogledu i klizila je na periferiju svetskog napretka«.[1] Saznanje da se »ne može na stari način«, koje je u prvoj polovini ove decenije zahvati-

[1] Videti: T. Zaslavskaja, *Perestrojka — socialjnaja revoljucija*, Izvestija«, 24. 12. 1988.

Digitized by Google

lo sve slojeve i strukture sovjetskog društva, stvorilo je klimu i rodilo potrebu za promenama. U pojedinim od tih slojeva i struktura bili su različiti prilazi i ocene o tome *šta, zašto* i *kako menjati*, šta je *smisao* tih promena i do *čega* one treba da dovedu. Ove su se razlike u početku mogle samo naslućivati, ali su one postale sve vidljivije u meri u kojoj se oblikovao koncept promena, a naročito kada je započelo njihovo ostvarivanje. Vremenom su se uobličila tri osnovna pristupa i koncepta promena, koja su se jasno ispoljila u prolećnim predizbornim borbama i u radu Kongresa narodnih deputata.

Konstituisanje pojedinih platformi odvijalo se u procesu spoznavanja stvarnog stanja sovjetskog društva i njegovih korena i kroz idejno-političke diferencijacije i borbe pristalica različitih gledišta. U početku — s obzirom na autoritarni politički sistem — formulisanje pojedinih koncepata i grupisanje njihovih nosilaca imalo je u velikoj meri prikriven, pa i deformisani vid. Tek na određenom stupnju demokratizacije to dobija normalnije i civilizovanije oblike. Ovo je naročito došlo do izražaja u savremenim uslovima, čija su osnovna obeležja *politizacija, socijalna aktivizacija* i *samostalno istupanje masa na društvenoj i političkoj sceni.*

To se pre svega izražavalo u političkim nastupima (naročito na mitinzima) u toku predizbornih aktivnosti i u vreme rada Prvog kongresa sovjeta, u nacionalnim manifestacijama, i, naročito u poslednje vreme, u socijalnim nezadovoljstvima radnika. U osnovi ovog novog fenomena sovjetskog društva su brojni činioci, ali se njihov najveći broj svodi na *nezadovoljstvo ljudi* društvenim i materijalnim uslovima i sve težim problemima koji ih pritiskaju. U takvoj politizaciji i aktivizaciji masa sve je uočljiviji *pluralizam* ne samo *mišljenja*, nego i manje-više uobličenih *koncepcija i grupacija* koje se oko njih formiraju, ta *idejna* i *politička borba* ovih snaga kako za rešavanje konkretnih pitanja, tako i za perestrojku u celini.

U toku vremena nastala su tri osnovna (ne sasvim precizno omeđena) koncepta promena i tri (ne konačno oformljene) grupacije idejno-političkih snaga koje se zalažu za promene. To su:

1. Koncept tzv. aparatne (birokratske perestrojke), čiji je nosilac znatni deo partijskog aparata;
2. Reformatorski koncept perestrojke čiji je inicijator Gorbačov, a oko njega se formira grupacija političkih funkcionera, naučnih radnika i publicista;
3. Različite varijante radikalne ekonomske i političke reforme čiji su nosioci poznati naučni i javni radnici, a jezgro im je tzv. međuregionalna (u prvo vreme Moskovska) grupa narodnih deputata i pokret nacionalnog preporoda u pribaltičkim i nekim drugim republikama, a organizovani su u narodnim frontovima.

Digitized by Google

1. Geneza koncepata i grupacija

U nedemokratskom političkom sistemu, koji je postojao početkom 80-ih godina u SSSR-u, inicijator svih akcija — pa i promena — mogao je da bude samo *partijski aparat*. U autoritarnom sistemu vlasti, pak, te se promene nisu mogle započeti bez *generalnog sekretara* Partije. Zato promene nisu bile moguće — iako su ih želele sve društvene strukture uključujući i najveći deo aparata — za Brežnjevljevog života. Njegova smrt omogućila je da se objektivne potrebe i sazrela društvena svest za promenama počnu da pretaču u politiku promena. Personalne promene u političkom vrhu koje je započeo Andropov, a nastavio Gorbačov, omogućile su da se stvori *politička volja za promenama* — takav odnos snaga u političkom vrhu u kome preovladavaju snage koje su orijentisane na promene. Prve političke bitke koje su vođene u vrhovima političke moći protiv krajnje konzervativnih staljinističko-brežnjevljevskih snaga dobijene su relativno lako, jer je najveći deo aparata — a pre svega njegovi najdalekovidiji predstavnici — shvatio da su promene neophodne ako SSSR želi da izbegne opasnu društveno-političku krizu (pouke iz Poljske 1980—81), a naročito ako želi da sačuva status supersile. Interesi samoodržanja tog aparata, dakle, nametali su njemu samom politiku promena. U Andropovu, a zatim u Gorbačovu dalekovidiji predstavnici aparata našli su svoje energične i sposobne pripadnike, koji će moći da započnu potrebne promene i tako prevladaju inerciju i stagnaciju koje su zemlju vodile u sve dublju krizu.

A) *Kakve promene želi aparat?* Premda aparat nije sasvim idejno-politički homogen, pristup promenama njegovih glavnih snaga i dominantne struje u njemu izraz je odnosa aparata prema postojećem sistemu i uloge koje u njemu ima. U osnovi ovog pristupa je uverenje da je sovjetski istorijski model (i njegov razvojni koncept i njegov ekonomski, socijalni i politički sistem), koji je nastao u 30-im godinama, istinski model socijalizma — koji proizlazi iz teorije naučnog socijalizma i koji odgovara potrebama ne samo Sovjetskog Saveza, nego i svakog socijalističkog društva. Zato i politika promena koja proizilazi iz takvog pristupa sadržana je u formuli: »Sve poboljšati, ništa suštinski ne menjati«.[2] U tom smislu koncept promena za koji se zalaže aparat izražen je u programskom opredeljenju KPSS na *usavršavanje postojećeg sovjetskog modela socijalizma*.[3] To usavršavanje podrazumeva različit

[2] Videti: A. Nekipelov, *Iz plena mitov i dogm*, »Kommunist«, Moskva, br. 7/1989, str. 15—22.

[3] Ova orijentacija na »usavršavanje razvijenog socijalizma« bila je najpre iskazana u nastupima Andropova (1983), ali je postala i oficijelna partijska formulacija u novoj varijanti *Programa KPSS*, koji je usvojen na 27. kongresu KPSS 1986. godine.

Digitized by Google

domet i karakter promena u pojedinim sferama sovjetskog društva: veće promene u ekonomskoj politici, izvesne promene u privrednom sistemu (promena privrednog mehanizma), a neznatne promene u političkom sistemu — koje ne bi dovele u pitanje monopartizam: rukovodeću ulogu partije u društvu, u stvari monopolski položaj partijskog aparata. Takav pristup promenama i takav koncept promena — u raznim varijantama i modalitetima, zavisno od uslova i odnosa snaga — sovjetski partijski aparat uporno zastupa i nastoji da ga nametne društvu. I kada je prinuđen na ustupke — aparat je eventualno spreman na kompromisne formulacije u političkim rezolucijama i pravnim aktima, ali ne i realnim procesima i stvarnim dometima reformi.

B) U *Gorbačovu* je aparat našao ličnost, koja je spremna i sposobna da ostvari potrebne promene. Gorbačov je iznikao u aparatu i prošao put koji je tipičan za predstavnike ovog sloja — od komsomolskog rukovodioca, preko partijskog funkcionera raznih nivoa — grada i oblasti — do člana najvišeg kolegijalnog organa — Sekretarijata i Politbiroa CK. Na svim tim funkcijama on se potvrđivao kao mudri i uspešni partijski funkcioner, ali i kao disciplinovani pripadnik aparata, što mu je i omogućilo napredovanje po hijerarhijskoj lestvici *partijske nomenklature*, kroz »sita i rešeta« strogih kriterija njene kadrovske politike.

Na funkciji generalnog sekretara a zatim i šefa države Gorbačov se ubrzo potvrdio ne samo kao uspešni izabranik aparata, nego i kao političar onakvog formata kakav je bio potreban zemlji u teškim unutrašnjim i međunarodnim problemima koji su nastali nekompetentnom politikom Brežnjeva. Sovjetski Savez bio je pred imperativom dubljih, sveobuhvatnijih i dalekosežnijih promena i unutar zemlje i u međunarodnoj aktivnosti nego što su bile one na koje se orijentisao aparat. Zemlji su bile neophodne kompleksne i duboke reforme, a u SSSR-u su (posle vojne intervencije u Čehoslovačkoj 1968) reforme bile proskribovane. Izražavajući te opšte potrebe zemlje *Gorbačov izrasta u reformatora i u opštenacionalnog lidera.* U tom svojstvu i na toj misiji on počinje da izražava šire društvene i opštenacionalne interese, koji se u svemu ne podudaraju sa posebnim »grupnim i korporativnim interesima« onog sloja partijskog aparata, koji je reformatora uzdignuo na najvišu funkciju i koji je svoje interese, želje i nade povezao za njega.[4] Zato se Gorbačov našao u protivreč-

[4] Vrlo je inspirativan za razmišljanje kratki esej poznatog sovjetskog naučnika i publiciste, Igora Kljamkina: *Šta nas očekuje ubuduće?*, »Moskovske novosti« 2. jula 1989. I dva ranija obimna njegova eseja — studije skrenule su pažnju naučne i šire intelektualne javnosti i izazvale mnoge polemike: *Koja ulica vodi prema hramu?* »Novyj mir« br. 11/1987. i *Zašto je teško govoriti istinu?*, ibid., br. 2/1989.

Digitized by Google

noj poziciji i procepu. Naime, pošto je stvarna moć u rukama aparata, to nikakve promene nisu moguće bez podrške aparata, a pogotovu njemu nasuprot. S druge pak strane, ako se osloni samo na aparat, nikakve stvarne promene ne može da ostvari, a bez takvih promena zemlji preti sve dublja kriza i slabljenje međunarodnih pozicija. Zato je Gorbačov prinuđen da, s jedne strane, lavira unutar aparata između njegovih različitih struja, a s druge strane, da traži šire podrške u javnosti i da pravi kompromise na obe strane. U meri u kojoj se oformljavala i produbljavala Gorbačovljeva reformatorska orijentacija, protivrečnost njegove pozicije postajala je sve očitija, a neophodnost manevrisanja i traženje širih društvenih oslonaca postajala je za Gorbačova sve neophodnija.

Između Gorbačova i dominantne struje aparata postoje značajne razlike u shvatanju smisla i domašaja perestrojke. Za aparat perestrojka je sredstvo za ostvarivanje strateškog cilja (»ubrzanje socijalno-ekonomskog razvoja«), a u Gorbačovljevom pristupu i poimanju dolazi do promene sredstva i cilja — perestrojka postaje strateška orijentacija i najviši cilj, dok se ubrzani razvoj shvata samo kao jedan od segmenata i pretpostavki perestrojke. Za Gorbačova perestrojka je »revolucionarna promena«, a za aparat domašaji perestrojke su znatno skromniji i u suštini ne prevazilaze okvire formule »usavršavanja postojećeg«.

U osnovi tih razlika u poimanju perestrojke Gorbačovljeve struje i većine partijskog aparata je razlika o oceni *onog što treba menjati.* Obe ove grupacije polaze od toga da je sovjetski sistem stvoren početkom 30-ih godina bio primeren potrebama sovjetskog društva (i socijalizma) i unutrašnjim i međunarodnim okolnostima tog vremena. Za Gorbačova taj »administrativno-komandni sistem« je, međutim, ne samo postao izvor deformacija (staljinističkih i brežnjevljevskih), nego je vremenom i istorijski prevaziđen (pošto je u osnovi izvršio zadatke zbog kojih je stvoren — skok u industrijsko društvo). Stoga je *smisao perestrojke da na mesto postojećeg stvori novi, savremenim uslovima i potrebama primeren sistem.* Za većinu aparata postojeći sovjetski sistem je izraz sâme suštine socijalizma, te bi njegovo negiranje (prevazilaženje) predstavljalo i napuštanje socijalizma. Zbog toga oni perestrojku shvataju i ostvaruju kao otklanjanje deformacija i nekih neadekvatnih mehanizama postojećeg sistema, kao traženje primerenijih metoda i stila rada i rukovođenja, ali ne žele bilo kakve suštinske promene.

C) Imperativi Sovjetskog Saveza za promenama izazivaju pritiske i aktiviziranje različitih društvenih snaga na pravcu ostvarivanja tih promena. Takvi se zahtevi sve više kristališu u određene platforme, struje i pokrete. To u velikoj meri omogućuje i situacija u političkom vrhu, a pre svega nastoja-

Digitized by Google

nja Gorbačova da protivtežu aparatu nađe u osamostaljenim sovjetima i društveno-političkim organizacijama. Te i druge okolnosti dovele su tokom 1988/89. godine do pojave nove, istina još nedovoljno oformljene i ideološki *heterogene grupacije političkih snaga*, koje se konstituišu *na platformi radikalne ekonomske reforme, stvarne demokratizacije i suštinske promene političkog sistema.*

Inicijatori platforme radikalnih preobražaja celokupnog sovjetskog društveno-ekonomskog sistema potiču iz raznih intelektualnih struja. U toj još neoblikovanoj platformi, u nizu neusaglašenih (a često i protivrečnih) zahteva — u prvom planu su nastojanja za: 1) radikalnom ekonomskom reformom, usmerenom ka različitim oblicima svojine, potpunom osamostaljivanju privrednih subjekata i ka tržištu usmerenoj privredi; 2) demokratizacija političkog sistema, politički pluralizam, pravna država, garantija širokih prava i slobode građana, samoupravljanje i (u nekima od njih) i građansko društvo; 3) umesto formalne — stvaranje istinske federacije sovjetskih republika kao saveza suverenih i ravnopravnih država.

Ovi i slični zahtevi često se povezuju sa osudama bezakonja, privilegija, korupcija, zloupotreba vlasti i sve šireg organizovanog kriminala. Uz ove kritike i zahteve za njihovo suzbijanje neretko se ispoljavaju i različite varijante *populizma.*

Sledbenici ovih platformi iz različitih razloga regrutuju se iz raznih socijalnih sredina. Početno njihovo jezgro bili su intelektualci. U pribaltičkim republikama dobili su širu i masovnu podršku u neruskim sredinama, a sve ih više dobijaju i u Moldaviji i zakavkaskim republikama, pa i u Belorusiji i Ukrajini. Bliski ovoj platformi su i mnogi socijalni zahtevi ponikli iz nezadovoljstva pogoršanim materijalnim uslovima života najširih slojeva stanovništva i neispunjenim očekivanjima vezanim za perestrojku.

Heterogenost i neorganizovanost je osnovno obeležje nepostojanih sledbenika ove orijentacije. Prva njihova organizovana jezgra bili su reorganizovani savezi filmskih i dramskih umetnika i većinska struja saveza pisaca. U pribaltičkim republikama stvoreni su široki i masovni narodni frontovi. Narodni frontovi (i slični društveni pokreti) za podršku perestrojke stvaraju se i u mnogim velikim gradovima Rusije, Belorusije i Ukrajine, no i među njima postoje krupne razlike, pa su nastojanja za njihovim republičkim objedinjenjima uspešno završena samo u Belorusiji. Među velikim brojem alternativnih i neformalnih udruženja (ocenjuje se da ih u SSSR-u ima oko 50.000) jedan njihov deo je nekim svojim zahtevima blizak ovoj orijentaciji i podržava je.

Najveći deo angažovanih pripadnika ove orijentacije u opoziciji je prema dominirajućem partijskom aparatu, ali su

Digitized by Google

mnogi od njih članovi KPSS i podržavaju Gorbačova, nastojeći da ga odvoje od partijskog aparata. Za najveći deo ovih pripadnika njihova platforma je socijalistički usmerena. Izuzetak od ovoga su Demokratski savez, sastavljen pretežno od bivših disidenata i usmeren na stvaranje liberalno-demokratskog građanskog društva, kao i neke druge nacionalističke, religiozne (pa i islamski fundamentalizam) i reakcionarne grupe i udruženja, čiji stvarni programi nisu dovoljno poznati široj javnosti.

2. Idejno-političke borbe oko demokratizacije političkog sistema (Konferencija KPSS i izbori narodnih deputata)

Ove osnovne pozicije i platforme potpunije su se iskristalisale tokom dve poslednje godine u koncipiranju političke reforme. Početak ove etape je Svesavezna partijska konferencija (i pripreme za nju — 1988. godine), a završetak čine izbori narodnih deputata (proleće 1989. godine). Tada dolazi do jasnije diferencijacije idejnih i političkih koncepcija u sovjetskom društvu, formiranje glavnih grupacija idejno-političkih snaga i sve otvorenija borba između njih.

Političko buđenje masa i njihov samostalni izlazak na društvenu i političku scenu jedan je od najznačajnijih rezultata izbornih aktivnosti i jedno od dominantnih obeležja savremene sovjetske društvene situacije. To se već snažno odražava na političke, ali i na socijalno-ekonomske procese. To je, u velikoj meri i svojim dominantnim tokom i izraz demokratizacije sovjetskog društva. Međutim, demokratizacija različitim tempom i dubinom zahvata pojedine delove Sovjetskog Saveza i neke njegove strukture. Ona je već zapljusnula gotovo sve delove zemlje, uključujući i neke regione još uvek snažne patrijarhalno-feudalno političke kulture. Ipak, ona se najsnažnije ispoljila u evropskim prostorima SSSR, pre svega u industrijskim i kulturnim centrima. Dubina i tempo demokratizacije bili su korenitiji i brži nego što se pretpostavljalo ne samo u političkim krugovima, nego što se procenjivalo i u naučnim sredinama. Uz to, tempo demokratizacije masa bio je brži nego u Partiji i njenim rukovodstvima, a naročito u odnosu na partijski i državni aparat u celini.

Tok i rezultati izbora — u meri u kojoj su se ili gde su se otrgli od tutorstva aparata — pokazali su duboko nezadovoljstvo masa kriznim stanjem u sovjetskom društvu. Zato su birači — gde predizbornim procedurama (i mahinacijama) nisu bili onemogućeni[5] — to nezadovoljstvo iskazali nepovere-

[5] Za 2.250 deputatskih mesta bilo je 9.505 kandidata, od čega samo 282 je kandidovano od teritorijalnih zborova. Ukupno je registrovano 5.074 kandidata. Od 1.500 izbornih okruga — gde su glasači neposredno birali u 399 bio je samo jedan kandidat. I u mnogim mestima gde je

Digitized by Google

njem u one pripadnike aparata (a često i aparat kao takav) koji su doveli do takvog stanja. U 1500 izbornih okruga kandidovan je 191 sekretar (republičkih, pokrajinskih, oblasnih i gradskih) partijskih komiteta. Od toga 126 nije imalo konkurente, a nije izabrano samo 6 od ovih kandidata; 65 sekretara imali su konkurente, pa među njima skoro polovina (32) nije izabrano za deputate. Ostali su neizabrani: 30 kandidovanih prvih sekretara oblasnih i pokrajinskih partijskih komiteta, 4 druga sekretara republičkih i nekoliko drugih sekretara oblasnih partijskih komiteta.

Među izabranim deputatima koji su porazili kandidate iz aparata dominiraju zastupnici radikalne perestrojke i nosioci demokratsko-humanističke obnove socijalizma. Međutim, među njima ima i onih deputata koji su izabrani pretežno na osporavanju očigledno negativnih pojava (privilegije, korupcije, organizovani kriminal), bez celovitog i jasno pozitivnog programa, ili čak i na programima populističkog karaktera. U nekim delovima SSSR, a pre svega u pribaltičkim republikama, ovi kandidati su se afirmisali na programima regionalnog (republičkog) domašaja i sa naglašenim nacionalnim obeležjem. Zato su podele među deputatima višesmerne i višeslojne, naročito među onima koji su izabrani na programima dubljih promena. U ruskim sredinama nisu izabrani kandidati izrazito nacionalističko-antisemitske orijentacije (vezani za društvo »Pamjat«). U celini, izbori su doneli znatno napredovanje, afirmaciju i delimičnu konsolidaciju snaga radikalne perestrojke. Time su oni, a i nekim drugim momentima, proširili manevarski prostor Gorbačovu i ojačali njegovu poziciju lidera koji teži okupljanju i konsolidaciji svih reformatorskih snaga. Izbori su predstavljali i ozbiljan poraz značajnih i uticajnih pripadnika partijskog aparata, pa i upozoravajuće diskreditovanje tog aparata u celini, naročito u nekim socijalnim i nacionalnim sredinama.

Aparat je reagovao na izbore nervozno, razdraženo i sa željama za revanšom. Partijski forumi raznih nivoa, koji su analizirali tok i rezultate izbora, naročito u sredinama gde su njihovi rukovodioci bili poraženi — to su najvećim delom i izrazili. Istaknuti predstavnici partijskog aparata iskoristili su i Aprilski plenumi CK KPSS, koji je razmatrao organizaciona pitanja (oslobađanje članstva CK KPSS velike grupe penzionera), da nametnu razgovor o rezultatima izbora. Petorica prvih sekretara oblasnih komiteta, dva prva sekretara pokrajinskih komiteta, jedan prvi sekretar republičkog CK i predsednik Moskovskog sovjeta u svojim istupanjima izneli

na listi bilo više kandidata, to u suštini nisu bile alternativne liste, jer su sa partijskim i državnim funkcionerima bili kandidati koji ne samo da nisu imali alternativni program, nego i po svojim kvalitetima nisu bili istinski protivkandidati funkcionerima.

Digitized by Google

su ocene koje sadrže sledeće momente:[6] prvo, u izborima su se snažno ispoljile rušilačke tendencije i snage, koje koriste teškoće sovjetskog društva radi podrivanja temelja sovjetskog sistema; drugo, u izborima su se aktivirale političke snage koje pod vidom borbe protiv nedostataka žele da diskredituju partijske rukovodioce, partijski aparat, pa i Partiju kao celinu — nastojeći da je odstrane od vlasti, a pod vidom borbe za pluralizam — stvaraju opozicione organizacije i partije, čiji lideri streme preuzimanju vlasti; treće, neprijateljske snage prodrle su i u samu KPSS, te je podrivaju iznutra, nastojeći da je pretvore u »diskusioni klub«, da izazovu sukob centralnih i lokalnih partijskih organa i da smanje rukovodeću ulogu partije u društvu; četvrto, neprijateljsku delatnost antisovjetskih snaga u velikoj meri su omogućila i sredstva masovnih komunikacija, a neka su se u tome i direktno angažovala.

Na osnovu ovakvih ocena aparat je predložio izlaz, koji se sastoji u sledećem: izbori su »ozbiljna pouka i surovo upozorenje... Sada je glavno da se ne odstupi«. Neophodno je da se zbiju zdrave snage, da se dosledno primenjuju pravne sankcije protiv anarhije i samovolje i da se konkretnim delima izbija osnova ispod nogu »neodgovornih bundžija i demagoga« i »neodložne mere protiv neformalnih udruženja«.[7]

Samo je jedan od oblasnih partijskih sekretara na ovom Plenumu razumno upozorio da su izbori i drugi »događaji poslednjih meseci ukazali da se počeo da smanjuje kredit poverenja naroda u partiju«. Stoga je neophodno da se »neprekidno vrše korekcije u politici«, respektujući realnosti i da se »traži, priznaje i shvata istina života, bilo kako da je ona surova...« Pred istorijskom odgovornošću moraju da »odstupe sve ideološke i organizacione dogme, individualni ili grupni interesi, a tim više bilo čije ambicije«. On je posebno zahtevao da se »odbace pokušaji onih koji, pretrpevši neuspeh na izborima, sve objašnjavaju greškama centra, negativnim stranama demokratizacije i zlonamernošću sredstava masovne komunikacije«.[8]

Gorbačov je na Plenumu odlučno odbacio ocene i zahteve većine partijskih sekretara. Nasuprot toga, u njegovoj oceni dominiraju sledeći momenti: prvo, izbori su predstavljali »novi korak principijelnog značaja u razvoju demokratije« pokazujući da je perestrojka prestala da bude samo stvar nekolici-

[6] *Materialy plenuma CK KPSS* (25. aprelja 1989), »Politizdat« Moskva 1989. Videti pre svega diskusije Solovjeva, Prvog sekretara lenjingradskog oblasnog komiteta KPSS (str. 35—40); Sajkina, predsednika Moskovskog gradskog sovjeta (str. 45—49); Meljnikova, prvog sekretara kemerovskog oblasnog komiteta (str. 77—80), a naročito Mesjaca, prvog sekretara moskovskog oblasnog komiteta (str. 81—87).

[7] *Ibid.*, str. 83—84, 85.

[8] Kalašnikov, prvi sekretar volgogradskog oblasnog komiteta KPSS, *ibid.*, str. 63—64.

Digitized by Google

ne entuzijasta, nego da se stvarno pretvorila »u opštenarodni pokret«; drugo, pažljiva analiza toka i rezultata izbora pokazuje da oni predstavljaju ne prosto referendum u korist perestrojke, nego da su se ljudi opredelili za njeno »produbljavanje, za veću odlučnost u njenom sprovođenju i za brže promene na bolje u svim sferama života«; treće, da su birači iskazali nepoverenje ne prema partiji i komunistima, jer su preko 87% izabranih deputata članovi KPSS, nego da su iskazali nezadovoljstvo tim »kako se rešavaju sazreli problemi u određenom gradu, reonu, oblasti i republici, u ovoj ili onoj grani i zemlji u celini«, a isto tako i zato što »ljudi osećaju u različitim organizacijama staru atmosferu iz vremena zastoja.[9]

Gorbačov je upozorio da se na sadašnje procese ne može gledati »očima jučerašnjice« i da se ne mogu ocenjivati iz lokalne perspektive. Neophodna je »politička analiza, principijelna i čestita«, a ona nudi sledeće zaključke: prvo, ljudi su glasali za perestrojku, ali ne kao za apstraktnu ideju, nego kao za »proces koji donosi rezultate, koji je ispunjen konkretnim sadržajima i ostvarenim delima«; drugo, ljudi su se »nedvosmisleno opredelili za socijalizam, ali u njegovom obnovljenom i humanom liku, za socijalizam koji istinski služi interesima naroda i uzdiže čoveka« i treće, birači su masovno glasali za komuniste, ali samo za one »koji u njihovim očima oličetvoruju« istinsku »partiju perestrojke«, u kojoj vide »realnu i pouzdanu snagu koja je sposobna da istovremeno osigura i obnavljanje društva i njegovu konsolidaciju«.[10]

Gorbačov je s razlogom ocenio da on personifikuje takvu »partiju perestrojke« te da je on stoga dobio »mandat poverenja« da produži i produbi *politiku obnove i konsolidaciju društva.* Iz toga je on zaključio da mu to daje razloge da ojača svoju poziciju *lidera zemlje* i da se osloncem na Kongres sovjeta još više osamostali u odnosu na partijski aparat.

3. Kongres narodnih deputata SSSR — potpunije uobličavanje platformi i organizovanje nosilaca radikalnih reformi

Rad Prvog kongresa narodnih deputata, koji je prema izmenjenom Ustavu »najviši organ državne vlasti SSSR-a«, predstavljao je nastavak idejno-političkih borbi, koje su se ispoljile na izborima. Javnost rada Kongresa stvorila je posebnu društveno-političku klimu, koja je pogodovala daljoj politizaciji masa. U tim okolnostima i u takvoj atmosferi na Kongresu je učinjen značajan korak u kristalisanju stavova i u tor-

[9] Završna reč Gorbačova na Aprilskom plenumu CK KPSS, *ibid.*, str. 102—105.

[10] *Ibid., str.* 106—107.

Digitized by Google

mulisanju platformi *zastupnika radikalne perestrojke*, a takođe u njihovom homogeniziranju i grupisanju. U pripremi Kongresa i u njegovom radu nosioci ove orijentacije okupili su se oko dve osnovne grupacije: deo tzv. moskovske grupe deputata i pretežni deo baltičke grupe deputata. Ove dve grupe su u mnogim gledištima veoma bliske (u nekim se i razlikuju), pa su i u glasanju o nekim pitanjima čas bile na sličnim pozicijama, a ponekad se i razilaze. Mnogi delegati iz drugih regiona SSSR-a koji imaju slična gledišta i programe sa kojima su pobeđivali na izborima (savlađujući otpor aparata) — iz Lenjingrada, velikih sibirskih i uralskih gradova, iz Ukrajine, Belorusije i Moldavije, a poneki i iz Zakavkazja — čas su delovali kao slobodni strelci, a čas su podržavali ove dve grupe. Time su stvorene pretpostavke za njihovo okupljanje i zbijanje, a i za čvršće grupisanje u budućnosti.

a) »*Deputati demokratske orijentacije*« — kako ih je okvalifikovao njihov istaknuti predstavnik prof. Moskovskog univerziteta Gavril Popov — stvorili su prvo jezgro u moskovskoj grupi deputata.[11] Grupa moskovskih deputata je najbrojnija, a po programima na kojima su izabrani i po pozicijama koje zastupaju je i najheterogenija grupa deputata. U toj brojnoj grupi su poznati naučnici, pisci, umetnici i publicisti koji su još ranije stekli ugled angažovanih boraca za radikalnu perestrojku i koji su na takvim programima — posle dugih i teških predizbornih borbi — i izabrani bilo u teritorijalnim okruzima, bilo u raznim udruženjima, a pre svega u okviru Akademije nauka (i njezinih brojnih institucija). Znajući rezultate izbora i opredeljenje pretežnog dela deputata ova grupa je shvatila da će na kongresu predstavljati *manjinu*. Zato su za njih bile dve moguće varijante delovanja[12] da se oforme u opozicionu grupu i da se ponašaju kao opozicija, ili da deluju konstruktivno, zajedno sa drugim deputatima u traženju rešenja za teške probleme zemlje i za ostvarenje radikalne perestrojke. Poneseni uspesima na izborima, oni su se opredelili za drugu varijantu. Pošto od strane dotadašnjeg Prezidijuma Vrhovnog sovjeta i od partijskog vrha nisu započele nikakve javne pripreme i inicijative za budući rad Kongresa — ovi deputati su u okviru grupe moskovskih deputata formirali radne grupe specijalista za

[11] Prema Privremenom reglamentu zasedanja Kongresa svi narodni deputati grupišu se po teritorijalnom principu u regionalne grupe deputata: prema republikama, pokrajinama i oblastima gde su izabrani, odnosno deputati društvenih organizacija prema mestu u kome žive i rade. Ove regionalne grupe su »pod budnim okom« svojih partijskih lidera, a preko njih vrši se i kandidovanje i raspodela »kvota« deputata za pojedine funkcije i tela Kongresa.

[12] Izlaganje G. Popova na Kongresu, posle saopštenja rezultata o izborima za Vrhovni sovjet, gde veći deo kandidata ove grupacije nije izabran (»Izvestija«, 29. maja 1989).

Digitized by Google

pojedina pitanja, koje su pripremale predloge i nacrte materijala i dokumenata za Kongres. U tom radu nailazili su na nerazumevanje i otpore aparata Vrhovnog sovjeta, ali su dobili podršku i pomoć moskovskog partijskog komiteta. Pripreme su obavljali u sastavu raznorodne moskovske grupe — na brojnim neformalnim savetovanjima — na kojima se ispoljio širok spektar pristupa i gledišta, ali to nije bilo smetnja za konstruktivan stvaralački rad. U okviru »Kluba moskovskih deputata« i u ime cele moskovske grupe oni su pripremili niz predloga dokumenata Kongresa[13] i to su bili jedini pripremni materijali za budući rad Kongresa.[14] Ohrabreni ovakvim radom u okviru moskovske grupe oni su očekivali da će se rad Kongresa u celini odvijati na tom »principu pluralizma: da će manjina biti normalno predstavljena« na svim etapama i u svim telima rada Kongresa, »ne pretendujući na to da odlučujuće utiče, nego radi toga da normalno i stvaralački radi«. Polazna osnova za ovakav pristup »demokratski orijentisanih deputata« bila je: »Treba objediniti sve stvaralačke snage koje postoje u zemlji, bez obzira na razmimoilaženja različitih pristupa, oko glavnih zadataka perestrojke. U tome je osnovni zadatak našeg Kongresa: mobilisati nove rezerve perestrojke«.[15] Tako je i u proceduralnim i u suštinskim pitanjima novi ton radu Kongresa davala ova *manjina*, orijentisana na radikalne promene. Njeni predstavnici su misaono duboko osvetljavali realno stanje sovjetskog društva, otkrivali su istorijske, socijalno-ekonomske i idejno-političke korene i izvore takvog stanja, iznosili su platforme i predlagali mere koje su bile usmerene na radikalne ekonomske i političke reforme i na demokratsku obnovu socijalizma. Neki od njih kao da su naivno verovali da su im predlozi toliko ubedljivi da će dobiti podršku većine deputata, kao što su dobijali podršku glasača. Kongres im ipak nije omogućio da o osnovnim pitanjima izlože svoje pripremljene dokumente i koreferate, ali su istupanja Jeljcina i poznatog ekonomiste N. Šmeljova imala obeležja koreferata. Unutar manjine, međutim, nije bilo dovoljno kohezije i usklađenosti nastupa, ona

[13] U nizu dokumenata koje je pripremila moskovska grupa delegata su: — kratki komentar dnevnom redu Kongresa, — popravke i dopune Ustava, — predlog komiteta i komisije koje će formirati Kongres i način njihovog obrazovanja, — o načinu formiranja i rada deputatskih grupa, — o načinu izbora za Vrhovni sovjet, — rezolucije o statusu narodnog deputata, — o programu i statutu Kongresa narodnih deputata. Posebno su značajna dva projekta dokumenata, koje je pripremila grupa poznatih ekonomista: — koncepcija ekonomskog sistema i — o merama koje su neophodne za prelaz na novi ekonomski sistem. Predložene su i mere za rešavanje akutnih socijalnih i ekoloških problema.

[14] Aparat Vrhovnog sovjeta, a po konstituisanju Kongresa i njegov Sekretarijat, nisu umnožili i dostavili deputatima ove predloge. Pojedine delegacije su ih samo dobile.

[15] Pomenuti govor G. Popova.

Digitized by Google

nije bila dovoljno organizovana, a u toj grupaciji bilo je mnogo »slobodnih strelaca«, dok su neka njihova istupanja često bila emocionalno pregrejana i politički nedovoljno mudra. Oni su se ponekad više razgraničavali sa drugima, nego što su nastojali da pridobiju za svoju platformu. Zato su njihova istupanja imala više pozitivnih odjeka van Kongresa — u široj društvenoj javnosti (brojni mitinzi i pisma podrške), nego na delegate Kongresa. Ponekad su radili i protiv svojih interesa (»u korist svoje štete«!). U okviru ove nehomogene grupacije bilo je i krajnje radikalističkih nastupa koji su, poput akademika Jemeljanova, isticali odgovornost KPSS za krizu u zemlji i uverenje da se u postojećem jednopartijskom sistemu ne može ostvariti demokratska obnova. On je tražio da se uspostave sistemske garantije nastavljanja demokratizacije. Neki delegati su partijski aparat označili kao smetnju perestrojki, pa su pozivali Gorbačova da se opredeli da li je s aparatom protiv naroda ili s narodom za perestrojku. Neki od vodećih predstavnika ove grupe (Jurij Afanasjev i Gavril Popov) ponekad su emocionalno reagovali, osuđujući »poslušnu i agresivnu većinu« i iskazujući spremnost da idu na otvoren rascep i stvaranje svoje posebne opozicione grupacije (frakcije). Međutim, i oni su se — kao i većina pripadnika ove struje — vraćali na svoje početne pristupe usmerene na konsolidaciju snaga perestrojke i zajednički konstruktivni rad, na »razumni dijalog« u traženju valjanih rešenja za nagomilane ekonomske, socijalne i nacionalne probleme. Time se ova umerenija struja levog krila radikalne demokratske manjine približila poziciji Gorbačova.

Kakvi su rezultati ovakvog raznorodnog i neusaglašenog delovanja deputata ove orijentacije? O tome postoje različite ocene. Jedni veoma visoko ocenjuju njihove doprinose »eksploziji glasnosti«, otvaranju pitanja o ranije nedozvoljenim temama (armija, KGB), otvorenom kritikovanju ranije nedodirljivih članova Politbiroa (pa i sâmog generalnog sekretara) i drugim aspektima u daljem napredovanju demokratskih procesa. Drugi, pak, minimiziraju njihove doprinose i ocenjuju da »jedino demokratski usmereni deputati nisu uspeli da reše zadatke koji su stajali pred njima«. Po mišljenju Kljamkina ograničeni rezultati ove grupe proizašli su iz protivrečnosti njihove pozicije u dva bitna aspekta, koja su dovela do nedoslednosti njihovog nastupanja: prvo, u principu su tražili alternativne liste kandidata za sve funkcije, pa i za šefa države, ali nisu želeli da istaknu protivkandidaturu Gorbačovu — da ne bi slabili njegove pozicije, jer napredovanje perestrojke vezuju i za njegov uspeh i drugo, potreba da se oforme u posebnu međuregionalnu deputatsku grupu koja okuplja slične idejno-političke orijentacije, preko koje bi organizovanije i uspešnije delovali i na Kongres i naročito na širu društvenu javnost — na jednoj strani, a na drugoj —

Digitized by Google

bojazan da ih ne optuže za razbijanje jedinstva, stvaranje frakcija i borbu za vlast.[16]

b) Veći deo deputata iz triju pribaltičkih republika — Estonije, Letonije (Latvije) i Litve — predstavljaju drugu, znatno bolje organizovanu i programski zbijeniju demokratsku grupu u Kongresu narodnih deputata SSSR-a. Grupu čine uglavnom deputati koji su pripadnici osnovnih nacionalnosti ovih republika i koji su dobrim delom izabrani na programskim platformama narodnih frontova ovih republika. Rusi i drugi koji govore ruskim jezikom čine znatan deo stanovništva u ovim republikama (u Litvi oko 10%, u Estoniji oko 40%, a u Letoniji preko polovine), većim delom ne podržavaju ovu orijentaciju ili su i u oštrom sukobu sa njom (u Estoniji).

Narodnofrontovske organizacije u ovim republikama izražavaju proces narodnog preporoda tog stanovništva, koji je omogućen demokratizacijom koji je donela perestrojka, ali koji je i znatno proširio okvire demokratizacije (pa i perestrojke u celini) u tim republikama. Proces je započeo u redovima inteligencije — u okviru starih i novih udruženja — postepeno je sticao širu podršku stanovništva, a sredinom 1988. godine dobio je masovnu podršku i organizaciono se oformio u Litvanski pokret za perestrojku i Estonski narodni front. Partijska rukovodstva u ovim republikama u početku su se distancirala od ovih pokreta, povremeno su osuđivala neke njihove »ekstremne« zahteve i korake, ali su omogućavala njihovu delatnost. Kada su to postali masovni pokreti u kojima učestvuju i komunisti, partijska rukovodstva našla su se u procepu: ili da se i dalje od njih distanciraju i da im se eventualno suprotstave — pa da se (poput Poljske) nađu u izolaciji u odnosu na narodne pokrete, ili da se u njih uključe i da tako — prema svojoj moći i snazi argumenata — na njih deluju iznutra. Postepeno su se (i posle nekih kadrovskih promena) opredelili za drugu soluciju. Unutar ovih pokreta odvija se sada složena borba u kojoj dominira demokratski i nacionalno usmereno krilo. Pod njihovim uticajem najviši organi vlasti u ovim republikama doneli su krajem prošle i početkom ove godine niz pravnih akata koji predstavljaju suštinsku promenu njihovog ustavnog položaja u SSSR.[17] Na tim osnovama razrađene su i programske plat-

[16] Pomenuti prilog I. Kljamkina.

[17] Najpre je na inicijativu Narodnog fronta vanredna sesija Vrhovnog sovjeta Estonske SSR (16. XI 1988) donela tri takva pravna akta:

1. O izmenama i dopunama Ustava Est. SSR,
2. Deklaracija Vrhovnog sovjeta Est. SSR o suverenitetu Estonske SSR i
3. Rezolucija o saveznom ugovoru.

Ti su akti postali osnova pokreta za perestrojku u drugim dvema republikama (videti: Rezoluciju seminara pravnika republika sov-

Digitized by Google

forme ovih pokreta za izbore i na tim platformama — u uslovima daljeg nacionalnog osvešćivanja i politizacije masa — pobeđivali su njihovi kandidati na izborima. Pred zasedanje Kongresa narodnih deputata SSSR-a održana je *Baltička asambleja* frontovskih organizacija ovih triju republika, na kojoj je — uz učešće i 50 narodnih deputata — usaglašena njihova platforma nastupanja na Kongresu.

Šta karakteriše tu platformu? Osnovni njeni elementi usmereni su na preispitivanje i promenu statusa ovih republika u sastavu SSSR-a: od načina njihovog stupanja u SSSR do suštinskog povećanja njihovog političkog i ekonomskog suvereniteta:

a) Naučni krugovi i šira društvena javnost ovih republika postavila je zahtev da se preispitaju modusi uključenja triju pribaltičkih republika u sastav SSSR-a 1940. godine. Naime, oni osporavaju zvaničnu tezu o dobrovoljnom uključenju u SSSR i ističu da je to rezultat podele interesnih sfera između dveju totalitarnih i ekspanzionističkih država: hitlerovske Nemačke i staljinističkog Sovjetskog Saveza (ugovorima iz 1939). Asambleja pribaltičkih narodnih frontova, uz potpis 50 deputata ovih triju republika, uputila je zahtev Kongresu SSSR-a da formira deputatsku Komisiju koja bi dala »pravnu ocenu« sovjetsko-nemačkog ugovora 1939. koji se odnose na ove tri republike i političko-pravne posledice primene tog ugovora. U zahtevu Vrhovnog sovjeta Litve naglašava se da bi ova komisija trebalo »da osudi pomenute tajne ugovore... i da ih proglasi nezakonitim i nepravomoćnim od momenta njihovog potpisivanja«. Posle dužih rasprava, uz protivljenje mnogih deputata (pre svega Rusa koji žive u ovim republikama) Kongres je formirao »Komisiju za političku i pravnu ocenu sovjetsko-nemačkog ugovora o nenapadanju iz 1939« od veoma uglednih deputata (sa predsednikom A. Jakovljevim).[18] Nakon zaključaka Komisije treba očekivati dalje zahteve u pogledu posledica tih ugovora za ove republike.

b) Zahtev za uspostavljanje *stvarnog suvereniteta ovih republika u okviru SSSR-a*, a time i promenu karaktera sovjetske federacije — osnovni je zahtev ovih republika. U osnovi ovog zahteva su tri konstatacije: prvo, da SSSR ne poštuje odredbe ugovora o stupanju ovih republika u SSSR, kojim se garantuju široka prava ovih republika; drugo, da SSSR

jetskog Pribaltika od 17. XI 1988) i projekt Ustava Litovske SSR, koji je razrađen u jesen 1988. godine.

Početkom ove godine najpre je Estonija, a zatim su i druge dve republike, razradile koncept republičkog privrednog računa i zatražile od Vrhovnog sovjeta SSSR da im (nezavisno od drugačijih pravnih rešenja za SSSR kao celinu) omogući njihovu primenu.

[18] »Izvestija« 3. jula 1980, str. 2—3, 5, 7.

Digitized by Google

ne poštuje ni važeće stavove svog Ustava o suverenitetu saveznih republika i treće, da je »glavni uzrok naših sadašnjih problema« u odnosima republika i u međunacionalnim odnosima u celini u tome što »nije ostvaren lenjinistički pokušaj« stvaranja SSSR-a kao »dobrovoljnog saveza ravnopravnih republika« i što je, umesto toga, »Staljin stvorio unitarnu državu u federativnom omotaču«, a što je faktički bilo »ponovno stvaranje imperije«.[19]

Zato se sada insistira na vraćanju, jačanju i razvitku državnosti i suverenitetu ovim republikama. Zahteva se razrada nove koncepcije federacije, koja bi polazila od Lenjinovih stavova i koja bi uvažavala savremena dostignuća čovečanstva. Federacija se vidi kao »savez samoupravnih narodnih država, koji izrasta iz principa narodnog suvereniteta i otelotvoruje volju naroda..., koje su se dobrovoljno ujedinile radi zajedničkih ciljeva, na osnovu saglasnosti i koristi«. Takva demokratska koncepcija saveza, kako smatra prof. Landsberis iz Viljnusa, mogla bi da obuhvati široka područja i u Istočnoj i Severnoj Evropi, da ih međusobno približi i da »otvori realističniju perspektivu opšteevropskog doma... i, možda da prokrči put duhovnom zbližavanju Evrope sa Azijom i hrišćanstva s islamom«.[20]

c) *Ekonomska samostalnost saveznih republika* je osnova njihovog političkog i ukupnog suvereniteta. Ali, to je istovremeno i bitna komponenta celokupne privredne reforme, koja polazi od principa »lokalizacije rešavanja problema, njegovog prenošenja na nivo gde se odvijaju privredni i socijalni procesi... i gde te procese ostvaruju zainteresovani ljudi«. Princip privrednog računa — jedan od temeljnih principa reforme — treba da se proširi sa preduzeća na lokalne zajednice i na republike. U tom smislu ove su tri republike (najpre Estonija, zatim Litva i na kraju Letonija) formulisale svoje koncepcije republičkog privrednog računa (koji se razlikuje od saveznih »Opštih principa...«) i dostavili su ih Kongresu i Vrhovnom sovjetu SSSR-a sa ultimativnim zahtevom: da im najviši savezni organi odobre svojevrsnu eksperimentalnu primenu od početka 1990. godine, ili će ih oni primenjivati i bez te saglasnosti. »Pribaltičke republike spremne su da preuzmu na sebe tu odgovornost«, jer »drugog izlaza za nas jednostavno nema, a nema ga... ni za centar«.[21]

d) Svim ovim i drugim zahtevima pribaltički deputati — kako su i sami konstatovali — »veoma su bliski stavovima moskovskih naučnika« (Prunskene) u pogledu ekonomske, ali i šire društvene i političke reforme. Jer, uzroci i koreni problema u pribaltičkim republikama isti su kao i u

[19] Estonski deputat Halik, »Izvestija« 7. jula 1989. str. 2.
[20] »Izvestija« 3. juna 1989, str. 5.
[21] Narodni deputat Prunskene, rektor Instituta Litve, »Izvestija« 9. juna 1989, str. 10.

Digitized by Google

celom SSSR-u — »to su poroci državno-birokratskog socijalizma, to je i antidemokratičnost vitalnih navika imperijalnog upravljanja«. Zato i »ustavna reforma SSSR-a treba da reši ne samo nacionalno pitanje, nego i da promeni lik socijalizma u smeru samoupravnog demokratskog društva«.

Na liniji osiguranja garancije demokratskih procesa pribaltički deputati su izneli i neke konkretne predloge i neke opšte ideje. Asambleja pribaltičkih narodnih frontova obratila se Prvom kongresu narodnih deputata SSSR sa zakonodavnom inicijativom (koju je potpisalo i 50 deputata) kojom se zabranjuje upotreba armije unutar SSSR-a, a ministar unutrašnjih poslova lišava prava »da lično rešava pitanje o primeni specijalnih snaga, pa se i Prezidijum Vrhovnog sovjeta onemogućava da uvodi vanredno stanje ... tj. ... da otvoreno proglasi sebe vladajućom huntom«[22]. SSSR, kao »svojevrsna organizacija ujedinjenih nacija, ... može da se razvija kao civilizovano društvo samo uz pravne i političke garancije« nacionalnih i širih ljudskih prava i sloboda.[23]

Delegacije pribaltičkih republika pozivale su na »traženje mirnih političkih i demokratskih formi rešavanju svih problema, kulturnom nivou u neizbežnim konfrontacijama, uvažavanju principa i normi međunarodnog prava.[24] U svojim bitnim zahtevima bili su odlučni, istupali su organizovano, a litvanska delegacija je u dva navrata odlučila da napusti zasedanje zbog odbijanja zahteva koje je postavila. Takav nastup doneo im je konkretne rezultate.

Gorbačov je nastojao da i na Kongresu narodnih deputata ojača svoju *poziciju lidera zemlje* i da još više afirmiše, potpunije uobliči i koriguje svoju reformatorsku platformu. Opšta situacija u zemlji i društvena klima pogodovali su i njegovom osamostaljenju u odnosu na aparat i radikalizaciji njegove platforme — na čemu su insistirali i zagovornici radikalnih promena iz manjinskog krila deputata Kongresa. Gorbačov je to umešno koristio. Međutim, s druge strane, kao realistični političar, Gorbačov je morao da respektuje činjenicu da je stvarna vlast još uvek u velikoj meri u rukama aparata, te da se bez podrške ove dominirajuće snage ne mogu ostvariti nikakve promene, pa da se i sâm Gorbačov ne može održati na vlasti. Zato je glavni zadatak Gorbačova na Kongresu bio, kako osnovano zaključuje Kljamkin, »da stekne dopunska ovlašćenja, ne gubeći poverenje aparata i ostajući u njemu prva ličnost«. Zbog toga je i linija njegovog ponašanja na Kongresu — kako su uočili mnogi deputati i analitičari — bila i »dirigovanje poslušnom većinom«, i ma-

[22] Litvanski narodni deputat Landsbergis, »Izvestija« 3. juna 1989, str. 5.
[23] Estonski narodni deputat Halik, »Izvestija« 7. juna 1989, str. 2.
[24] »Izvestija« 29. maja 1989, str. 5; 7. juna 1989, str. 2.

Digitized by Google

nevrisanje između različitih zahteva i suprotstavljenih platformi, pa čak i manipulisanje.[25] Zato on nije mogao da prihvati ni na izgled valjane savete iz redova manjine da se odrekne funkcije generalnog sekretara CK KPSS da bi ostao samo šef države i narodni vođa, niti se mogao sasvim da poistoveti sa većinom. On je dalje *razvijao svoju realističnu platformu etapnog ostvarivanja revolucionarne perestrojke i objedinjavanje i konsolidaciju svih snaga koje su zainteresovane za stvarne promene.* Za nastupe na toj platformi prostor mu je često bio sužavan sa obe strane. Neki radikalni reformatori tražili su raskid sa aparatom u celini i zahtevali da se otvoreno distancira od aparata: »Morate se odlučiti za koga ste — za birokratiju ili za narod!«. Time su ga faktički gurali u naručje aparata. S druge strane, predstavnici »aparatne perestrojke«, odbijajući čak i konstruktivne predloge radikalnih reformatora i glasajući protiv njih, takođe su ispoljili već tradicionalnu nadmenu političku kratkovidost osione vlasti. Potiskivan od manjine Gorbačov se približavao većini. Ali, s druge strane, štitio je manjinu od većine insistirajući na toleranciji, strpljenju i poštovanju drugačijih gledišta. Uz to, pomogao je pri naknadnom izboru Jeljcina za Vrhovni sovjet. Stoga je Gorbačov čas dobijao podršku jedne ili druge strane (i šire javnosti), a čas izazivao nezadovoljstvo sa obe strane. U nekim anketama koje su vođene tokom rada Kongresa istovremeno je bio među trojicom i najpopularnijih i najnepopularnijih deputata.

Gorbačov nije prihvatio podelu na dva bloka idejnih i političkih snaga. Prema njemu suštinska je podela na »maksimaliste i umerenjake«, a između njih je najbrojniji sloj sa čitavom lepezom stavova za delimičnu ili širu i radikalniju promenu. Gorbačov nastoji da okupi sve ove snage promene, a da izoluje samo stvarne protivnike perestrojke. U osnovi njegovog pristupa je uverenje da su problemi sovjetskog društva tako veliki, a protivrečnosti toliko duboke da se mogu rešavati samo na *demokratskoj reformatorskoj platformi društvenog konsenzusa,* koja će okupiti, usmeriti i aktivirati sve demokratske snage u društvu i onih delova aparata koji shvataju da se starom politikom, na stari način i u strukturama starog sistema ne mogu ostvariti promene koje su neophodne sovjetskom društvu — ukoliko žele da SSSR savlada krizu i da zadrži ulogu velike sile i uticajnog činioca međunarodne zajednice.

Aktuelni problemi i procesi u drugim socijalističkim zemljama (Mađarskoj, Poljskoj, Jugoslaviji, a pre svega junska dramatična zbivanja u Kini) pokazuju na mogućnosti i na pokušaje različitih načina razrešavanja krize u kojoj se nalaze socijalističke zemlje. Tu nisu važne samo pobude, motivi i ci-

[25] I. Kljamkin, *op. cit.*

Digitized by Google

ljevi, nego i realistična i delotvorna strategija i taktika nosilaca promena. Nestrpljenje nekih radikalističkih snaga da odmah izvedu kompleksne i duboke promene, bez obzira na cenu kojom se to plaća, vodi opasnostima socijalnih nemira, društvenih sukoba i raskola (naročito u višenacionalnoj zemlji), a iza toga otvaraju se prostori za nastupanje autoritarnih »snaga rada« i »zaštite socijalizma«, pa i opasnosti građanskog rata. S druge strane, odlaganje da se izvrše neophodne promene i kratkovido insistiranje na održavanju postojećeg, prete opasnostima da nepoverenje masa u aparat preraste u nepoverenje u Partiju, a da nezadovoljstvo stanovništva postojećim sistemom dovede do odbacivanja socijalizma. Zato svako od ovih jednostranih rešenja, koje ne vodi računa i o potrebama i o mogućnostima promena, preti nesagledivim negativnim posledicama i za SSSR i za sudbinu socijalizma u celini. Stoga — kao što je i rad Kongresa narodnih deputata pokazao — realistični generalni smer Gorbačova (uz sve njegove nedorečenosti i nedoslednosti, pre svega u ekonomskoj politici) nemaju valjane i plodonosne alternative.

U referatu na Kongresu Gorbačov se pridružio radikalnoj levici prihvatajući ocenu da se SSSR nalazi »u stanju *ozbiljne krize*, koja je zahvatila sve sfere života« (a ne samo u »pretkriznoj situaciji« — kako je do sada tvrdio). Takva situacija traži »oštar zaokret«. Izvući privredu iz duboke provalije u kojoj se nalazi »nije moguće bez radikalne privredne reforme«. Na dobro usmerenom strateškom pravcu ostvarivanja reforme, međutim, »na svim nivoima ima mnogo nedoslednosti, neodlučnosti, polovičnosti, cik-cakova, pa čak i odstupanja«. Prema njemu mora se u reformu ići odlučno i radikalnije nego što se ranije pretpostavljalo. Zato Gorbačov sada insistira na neophodnosti »svih vidova socijalističke svojine« i na potrebi nastajanja »punokrvnog socijalističkog *tržišta*... Drugi, efikasniji i demokratskiji mehanizam privređivanja« — ocenjuje sada i Gorbačov kao radikalni reformatori — »čovečanstvo do sada nije izmislilo«. Isto tako on sada insistira na stvaranju »pravne ekonomike«, a ne administrativne. Na drugoj strani, Gorbačov ostaje blizak gledištima koje zastupa aparat — da se reforma u privredi ne može ostvariti odjednom, nego da se ostvaruje kao »niz sukcesivnih mera«.

U pogledu političke reforme Gorbačov ocenjuje da je 19. partijska konferencija opredelila valjan strateški smer radikalne političke reforme i stvaranja pravne države i da su tokom protekle godine na tom putu postignuti značajni rezultati (promene Ustava, novi izborni zakon, izbori narodnih deputata i stvaranje Kongresa narodnih deputata, te promene u KPSS). Sada je, po njemu, na redu druga etapa političke reforme, sa kojom i SSSR stupa u novu demokratsku etapu. Na talasu demokratske obnove koja se ispoljila u izborima i raspoloženja u zemlji, koja izražavaju revolucionarne procese,

Digitized by Google

treba ostvariti mere u daljoj reformi političkog sistema. Gorbačov je u tome podržao zahteve radikalnih reformatora, te je u prvom stavu svoje osnovne Odluke Kongres proglasio: »*Kongres* narodnih deputata SSSR, izražavajući volju naroda, *preuzima celokupnu državnu vlast u zemlji*«. Na liniji reafirmisanja i ponovnog ostvarivanja osnovnog zahteva revolucije 1917. godine »Sva vlast sovjetima!«, Kongres je potvrdio »da u SSSR celokupna državna vlast pripada narodu«, koji je ostvaruje preko »sovjeta narodnih deputata«. Kongres je u tom smislu obavezao Vrhovni sovjet da do početka 1990. godine »pripremi zakonodavna akta u kojima će princip punovlašća sovjeta u ekonomskoj, socijalnoj i političkoj sferi života... poprimiti dosledan i konkretan izraz«. Rekonstruisanje sovjeta na svim nivoima i izbori (koji treba da se održe početkom 1990) treba da stvore realne uslove i pravne garancije »za vraćanje *sovjetima realnih* poluga vlasti«, dok bi izvršni organi i aparat bili podređeni sovjetima. »Rukovođenje svim lokalnim poslovima treba da se ostvaruje na principima *samoupravljanja*, uz maksimalno unapređivanje inicijative građana i povećanje uloge društvenih organizacija i demokratskih pokreta«. »Formiranje socijalističke pravne države« treba da dovede do »razgraničenja funkcija partijskih i državnih organa na svim nivoima« i da dosledno oživotvori princip prema kome »sve društvene organizacije, pa i KPSS, deluju u okvirima Ustava i sovjetskih zakona«. Sâma KPSS, po viđenju Gorbačova, reformisanjem treba da se pretvori u kritičku avangardnu i integrativnu snagu koja vrši integraciju i konsolidaciju društva u dijalogu i saradnji sa drugim društvenim organizacijama i pokretima. Nova Ustavna komisija koju je formirao Kongres, treba da »bez odlaganja pristupi radu na pripremanju novog Ustava«, u kome treba da se ovaplote *principi humanog demokratskog socijalizma*«. Ustav treba da utvrdi i »Federativno uređenje države, ugovorno-konstitucionu prirodu uzajamnih odnosa između Saveza SSR i saveznih republika i razvoj svih vrsta autonomije«, a isto tako i »visoki status sovjeta, neotuđiva prava čoveka i bezbednost i pravnu zaštitu ličnosti«. Novim Ustavom treba da se stvori takva »socijalno-ekonomska i državna struktura koja bi onemogućila pojavu kulta ličnosti i autoritarnosti... kao i opstanak komandno-administrativnih metoda upravljanja«.[26]

Svim ovim stavovima Gorbačov — a sa njim i većina Kongresa — pošla je u susret zahtevima demokratski usmerene manjine. Ovakvi zaključci Kongresa odraz su stvarnih potreba zemlje koja je u dubokoj krizi i izraz su raspoloženja i zahteva politizovanih masa. Takvim odlukama demokratski orijentisana manjina dobila je svojevrsnu satisfakciju, iako je

[26] *Odluka Kongresa narodnih deputata SSSR u osnovnim pravcima unutrašnje i spoljne politike SSSR.*

Digitized by Google

još uvek ostala van stvarnih centara odlučivanja. Ipak, ona je time dobila političku osnovu i pravne okvire za dalju borbu za radikalnu ekonomsku i političku reformu. Celokupnim radom Kongresa i njegovim zaključcima Gorbačov je ojačao svoju reformatorsku lidersku poziciju. Ostajući prvi čovek aparata — on je izborom za šefa države dobio mnoga nova ovlašćenja pa i znatnu vlast. Šef sovjetske države prvi put je biran tajnim glasanjem na Kongresu deputata koji pripadaju strujama različitih opredeljenja. Pa ipak, Gorbačov je dobio podršku 2.123 deputata (95,6%), dok je samo 87 deputata glasalo protiv. To pokazuje da je on osvojio široku podršku — i da ju je zadržao, iako je morao da manevriše i čini kompromise. To mu omogućuje da se još više osamostali u odnosu na aparat. Aparat je sačuvao osnovne poluge moći i stvarne vlasti, ali je činio znatne ustupke Gorbačovljevoj struji, a u usvojenoj Odluci Kongresa prihvatio je i neke stavove radikalnih reformatora. To mu je stvaralo znatne teškoće, koje je do sada ipak uspeo da savlada. Zato i on može da bude relativno zadovoljan rezultatima rada Kongresa.

* * *

Izbori i Kongres — i usvojenim aktima i stvarnim rezultatima — započeli su prve korake u podeli vlasti između raznih struktura sovjetskog političkog sistema i preraspodeli stvarne društveno-političke moći između društveno-političkih snaga koje postoje u sovjetskom društvu i koje se sve jasnije uobličavaju na njegovoj političkoj sceni. Do sada ostvarenim rezultatima te preraspodele svi mogu da budu relativno (ne)zadovoljni. Ali, promena odnosa snaga — pa i preraspodela moći, ostvaruje se pre svega u životu, a ne na kongresima i zasedanjima. Zato je protekli Kongres samo odrazio datu etapu borbe ovih grupacija i veću ili manju njihovu manevarsku i taktičku sposobnost da postojeću (ojačanu ili oslabljenu) moć i iskažu. Zato se borba ovih grupacija nastavila odmah posle Kongresa, na osnovu zaključaka koje su one iz dosadašnje borbe izvele. No, na tok i ishode te borbe utiču ne samo manevarske sposobnosti ovih grupacija, nego i stvarni društveni procesi — razvoj ekonomske, političke, nacionalne i socijalne situacije.

Poslednjih meseci dolazi do daljeg pogoršanja nezadovoljavajućih prilika u SSSR-u i sve otvorenije nezadovoljstvo društva u odnosu na nemoć sistema da započne rešavanje sve dužeg spiska nerešenih problema. *Nacionalna i socijalna previranja* su u toku leta dobijala nove kvalitete. Nezadovoljstva pojedinih etničkih grupacija poprimaju sve veći naboj i prerastaju u međunacionalne sukobe (a negde i pogrome), a oni iz pojedinačnih pojava zahvataju sve šire prostore u Zakavkazju i Srednjoj Aziji. U osnovi ovih etničkih sukoba ima i

Digitized by Google

dosta elemenata socijalnih nezadovoljstava: pri demografskoj eksploziji u ovim sredinama sve veći broj mladih ostaje bez posla.[27] Međunacionalni sukobi donose i sve više žrtava, a u njima jačaju ekstremistička (ponegde i islamski fundamentalizam), antisocijalistička i separatistička antisovjetska raspoloženja i zahtevi. Specijalne snage unutrašnjih poslova nedovoljne su da spreče ova nezadovoljstva, a posle tragičnih žrtava u Tbilisiju i reakcija javnosti ne ide se više na upotrebu Armije. Zahtevi pribaltičkih republika oko jačanja suvereniteta tih republika i anuliranja sovjetsko-nemačkog ugovora (povodom njegove 50-godišnjice) takođe povremeno dobijaju masovnu podršku.

Masovna i organizovana socijalno-politička *nezadovoljstva radničke klase* postaju činilac koji predstavlja suštinsku novinu na sovjetskoj društveno-političkoj sceni. Rudari su neposredno izašli na scenu, samoorganizovali su se, izabrali su štrajkačke komitete i straže i postavili zahteve. Uz rešavanje akutnih socijalno-ekonomskih problema, u tim zahtevima dominiraju bitni elementi ostvarenja radikalnije ekonomske (pa i političke) reforme: samostalno raspolaganje delom produkta koji su stvorili, pravo na prodaju tog dela uglja po tržišnim cenama i mogućnost izvoza (i raspolaganje dobijenom valutom), prelazak rudnika u nadležnost lokalnih sovjeta i neodložni izbori tih sovjeta. Time su radnici počeli da određuju tok i poluge reforme: tržište, cene, svojinu, samofinansiranje, samostalnost preduzeća i samoupravljanje kolektiva, ali i vlast koju sami biraju i koja raspolaže sredstvima na sopstvenoj teritoriji.

Kako na to odgovaraju glavne političke snage i kako se one uopšte ponašaju posle Kongresa?

Aparat nastoji da konsoliduje svoje pozicije i da povrati znatno poljuljani ugled u narodu. U tom smislu nastavljaju da ocenjuju tekuća zbivanja onako kako su ocenili izbore na Aprilskom plenumu CK KPSS (1989). Na julskom savetovanju republičkih, pokrajinskih, oblasnih i gradskih partijskih prvih sekretara u CK KPSS i na septembarskom Plenumu CK KPSS predstavnici ove struje nastupali su ofanzivno i dalje smatrajući da opadanje ugleda i autoriteta aparata (po njima cele Partije) dolazi pod uticajem neodgovorne štampe, usled delovanja pojedinih članova KPSS koji odstupaju od marksizma-lenjinizma i partijske linije, te pod uticajem neprijateljskog delovanja pojedinih alternativnih pokreta i neformalnih grupa. Isto tako okrivljuju i vrh KPSS (faktički Gorbačova i Jakovljeva) što ne pomaže aparatu odgovarajućim jasnim ideološkim stavovima, direktivama i uputstvima. Nacionalna i so-

[27] U SSSR-u u celini nezaposleno je 10% radno sposobnog stanovništva, a u: Azerbejdžanu 27%, Tadžikistanu 26%, Uzbekistanu 23%, Turkmeniji i Dagestanu 19%, Jermeniji 18% itd. (»Izvestija CK KPSS«, br. 5/1989, str. 29).

Digitized by Google

cijalna nezadovoljstva tumače kao rezultat perestrojke i dokaz njene neadekvatnosti potrebama vremena. Ligačov brani sebe od kritike reformatora (nazivajući ih »političkim avanturistima«) i u tumačenju agrarne politike ide korak nazad od odluka Martovskog plenuma CK KPSS (1989), izražavajući rezerve u pogledu arende i individualnih seljačkih (farmerskih) domaćinstava, te smatra da bi »raspuštanje sovhoza i kolhoza bila nepopravljiva šteta« za SSSR. Na julskom savetovanju partijskih sekretara Ligačov je izložio i celovito viđenje stanja i puteve razrešenja problema. Stanje u zemlji ocenio je kao napregnuto, a ono je proizvod ne samo zaoštrenih međunacionalnih odnosa, nego i formiranja i delovanja »opozicionih političkih organizacija sa svojom izdavačkom delatnošću«. Ponegde se, po njemu, »stvara i dvovlašće«, a u proces demokratizacije se uključuju »politički karijeristi«. Ipak i po njemu »slab rad, birokratizam i odvojenost rukovodilaca od ljudi predstavljaju veću opasnost nego antisocijalistički elementi«. Izlaz on vidi u »jačanju, a ne u slabljenju uloge partije, kao što neki predlažu«, u jačanju rukovodeće uloge partije, u podizanju nivoa partijske discipline i u jačanju partijskog jedinstva.[28] Uporedo s tim, Ligačov predlaže povećanje brige »o našoj slavnoj armiji,... jačanje prestiža armije« i patriotsko vaspitanje sovjetskih ljudi. Na poslednjem Plenumu CK KPSS Ligačov je nastojao da dokaže da političku orijentaciju koju sa svojim istomišljenicima zastupa i ostvaruje jeste partijska politika perestrojke, demokratizacije i jačanja uloge Partije. Tu je ponovo upozorio da se u SSSR-u vodi politička borba »o putevima razvoja zemlje«, a u nekim regionima i »otvorena borba za vlast,... čiji se klasni koreni jasno otkrivaju«. Radikalne reformiste optužio je da nastoje da razvoj zemlje »usmere u pravcu kapitalizma i buržoaske demokratije«.[29] Na istom Plenumu V. Afanasjev, glavni urednik »Pravde«, konstatovao je da među sovjetskim komunistima postoje tri grupacije: konzervativci-saboteri, ekstremisti-hiperradikali-populisti i ubedljiva »većina komunista koja čvrsto stoji na pozicijama Partije — na pozicijama perestrojke«. Tako i on čini pokušaj da poziciju partijskog aparata predstavi kao poziciju Partije, a one koji odstupaju od takve politike i on kvalifikuje kao »idejne protivnike« Partije, koji stoje na »antipartijskim i antisovjetskim pozicijama, a u džepu nose partijsku knjižicu«. I on i Ligačov traže zbijanje partijskih redova, povećanje discipline i odgovornosti, a od narednog partijskog

[28] Ligačov u tom smislu predlaže da naredni partijski kongres donese posebnu rezoluciju »O jedinstvu Partije« (poput one koju je doneo Deseti kongres RKP (b) 1921, a koja je zabranila frakcije u partiji (videti: *Perestrojka raboty partii*..., Moskva 1989, str. 67—71).

[29] Istupanje Ligačova na Plenumu CK KPSS, »Pravda« 22. 09. 1989.

Digitized by Google

kongresa očekuju takve statutarne i programske odluke koje će otvoriti »jasnu, optimističku i realnu perspektivu«.[30]

Gorbačov čini dalje napore u konsolidaciji svoje liderske uloge i jačanju svoje pozicije u odnosu na aparat. Teška bitka vodila se u Lenjingradu, i u Ukrajini gde je Gorbačov izvršio *značajnu* smenu u korist nosilaca perestrojke.[31] Gorbačov je na aprilskom plenumu CK KPSS ojačao pozicije svojih sledbenika penzionisanjem većeg broja članova CK KPSS i delimičnom popunom upražnjenih mesta. Na septembarskom plenumu CK KPSS došlo je do velike promene u sastavu najužeg partijskog vrha: penzionisana tri člana i dva kandidata Politbiroa (Ščerbicki, Čebrikov i Nikonov, te Solovjev i Talizin), a na njihovo mesto izabrani su reformatorski nastrojeni Krjučkov i Masljukov — za članove Politbiroa i Primakov i Pugo za kandidate za ovo telo; izabrano je i četiri nova sekretara CK KPSS. Tako, nasuprot čestih prognoza o »skorom padu Gorbačova«, generalni sekretar CK KPSS mudrim taktiziranjem jača svoje pozicije u odnosu na struju »aparatne perestrojke« i u Centralnom komitetu i u njegovim organima — Politbirou i Sekretarijatu. Zajedno sa reorganizacijom aparata CK, koja je izvršena pre godinu dana i sa personalnim promenama koje se u partijskom aparatu permanentno odvijaju, Gorbačov uspeva da jača pozicije snaga koje su usmerene na »revolucionarnu perestrojku«. Na predlog Gorbačova, septembarski Plenum CK KPSS sazvao je za oktobar 1990. (prevremeni) 28. kongres KPSS. Pripreme za taj KONGRES — i u formulisanju programske platforme perestrojke i Partije i društva u celini, kao i u kadrovskim promenama koje će se vršiti na svim stupnjevima partijskih rukovodstava — predstavljaće poprište borbi ovih dveju dominantnih struja sovjetske Partije oko strateškog koncepta daljeg razvoja sovjetskog društva i oko prevage snaga koje će taj koncept ostvarivati. U ovom dinamičnom vremenu Gorbačov poziva komuniste da se uključe na trgove i mitinge, gde narod postavlja životno važna pitanja i traži na njih odgovore. Na rudarske štrajkove Gorbačov je odgovorio uznemirenošću ali i zadovoljstvom, jer »radnici uzimaju stvari u svoje ruke. Uz sav dramatizam koji doživljavamo — to me oduševljava«. On je ocenio te štrajkove kao izraz radničkog nezadovoljstva »tokom ekonomske refor-

[30] Istupanje V. Afanasjeva na Plenumu CK KPSS, »Pravda« 21. 09. 1989.

[31] Gorbačov je — oslanjajući se na rezultate izbora za narodne deputate (na kojima su svi lenjingradski partijski lideri bili poraženi) i aktivirajući partijsku bazu — uklonio konzervativnog prvog sekretara lenjingradskog oblasnog partijskog komiteta (i kandidata za člana Politbiroa) Solovjeva, a na njegovo mesto doveo poznatog naučnika Gidaspova, orijentisanog na radikalnu reformu, borbu protiv administrativno-komandnog sistema vlasti i »konsolidovanje svih progresivnih snaga«: partijaca, nepartijaca i »zelenih«. U Ukrajini je zamenjen poslednji brežnjevljevac Ščerbicki novim liderom Ivaškom.

Digitized by Google

me« i kao njihov zahtev »da se mora ispoljiti velika odlučnost u realizovanju politike perestrojke«. Posebno je Gorbačov bio zadovoljan konstruktivnim radom na postizanju sporazuma sa rudarima, ocenjujući to kao veliku školu »sporazumevanja, u duhu uzajamnog uvažavanja«.

Predstavnici *radikalne perestrojke*[32] na sličan način ocenjuju poslednje događaje. Neposredni izlazak rudara na scenu Karpinski ocenjuje kao činilac koji može da iščupa perestrojku iz njenog sopstvenog zastoja i da tako revolucionarno razreši sadašnju »kriznu i prelomnu fazu perestrojke«. Ne mogu se »podsticati snage obnove, a istovremeno popuštati snagama kočenja«. Konsolidacija snaga obnove može se ostvariti samo »preko konflikta sa starim«. Zato se sada vrši nova polarizacija i pregrupisavanje snaga. Radničko buđenje, »podizanje na sopstvene noge« i samostalno istupanje značajan je činilac tog pregrupisavanja i jačanja snaga obnove.[33] Prema Geljmanu ti dramatični sukobi su neizbežni da bi se brod promena pokrenuo s mesta i pomerila sadašnja svojevrsna ravnoteža snaga: »Široke mase prihvatile su demokratsku perestrojku kao svoju«. Zato ovi široki društveni sukobi sadrže »dijalektičku perspektivnost«: »To nije kriza, nije ćorsokak, nego start za širok, a možda i za odlučujući korak napred.« Ali, to je i upozorenje partiji, koja je »u početku pomerila društvo ka promenama: razbuđeno društvo daje joj sada podsticaj ubrzanja ka obnovi. Ako se, pak, ona na to ne odazove, perestrojka može poći napred i mimo Partije«.[34]

Događaji u SSSR-u postaju dramatični, konflikti sve oštriji, opasnosti da se neki od tih masovnih protesta otrgnu kontroli postaju sve veće. U takvoj napregnutoj i nepredvidljivoj situaciji već se javljaju upozorenja, a i iskazuju zahtevi da se upotrebe isprobani mehanizmi i sredstva »zavođenja reda«. »Snage koje žele da osujete perestrojku« čak nastoje da podstiču ekonomska i socijalna nezadovoljstva i da time »dokažu« da demokratija donosi »haos i nasilje«. Takve snage

[32] Oni su posle Kongresa narodnih deputata preduzeli značajan korak u svom daljem organizovanju. Kongres nije bio prihvatio predlog moskovske grupe da se deputatske grupe formiraju pred svako zasedanje kongresa ne samo po regionalnoj pripadnosti, nego i po interesima. Ipak, pristalice radikalne reforme u toku rada Kongresa međusobno su se približile, konsultovale i usklađivale neke predloge. Organizaciono su se objedinile, ipak, u »međuregionalnu grupu deputata«, na osnivačkoj skupštini 29—30. jula 1989. U prisustvu blizu 400 deputata (od kojih se 360 registrovalo u ovoj deputatskoj grupi) raspravljalo se o tezama za platformu »Vlast narodu«, doneta je odluka da se pokrene nedeljni list »Narodni deputat« i izabrano je pet kopredsednika: Boris Jeljcin, akademici Saharov i Paljme i profesori I. Afanasjev i G. Popov.

[33] Len Karpinskij, *Konsolidacija čerez konflikt*, »Moskovskie novosti« 30. jula 1989.

[34] Aleksandar Geljman, *Dva avtoriteta v odnoj lodke*, *Ibid.*

Digitized by Google

»nemaju drugih načina da opstanu, sem da demokratiju uguše silom«.[35]

Perestrojka je po O. Popcovu revolucionarni proces i u tom smislu ona »zadire u dva suštinska pitanja svake revolucije: pitanja vlasti i svojine«. Zato su sukobi neizbežni. Ali, perestrojka samo *zadire* u ta pitanja: ne radi se o »preuzimanju vlasti, što bi partijski aparat dovelo u stanje šoka, nego o njenoj *preraspodeli*« i o rekonstrukciji svojine.[36] Takav preobražaj može se ostvariti i opštom konfrontacijom — koja rađa opasnosti građanskog rata, a i ustupcima i kompromisima, koji vode ka konsenzusu. Zato je još otvoreno pitanje da li se »odlučujući revolucionarni prevrat u sovjetskoj istoriji može postići mirnim putem«.[37] Gorbačov svojom politikom okupljanja i konsolidacije svih snaga promena želi da ga na taj način ostvare. Radikalni reformatori su u celini na toj »platformi politike perestrojke«, ali traže »bolja rešenja za njeno realizovanje« (Stankevič), a među tim rešenjima su i pomenute radničke i druge odlučne akcije masa. Ostaje potreba da taj put počne da donosi realne rezultate. I ostaje pitanje: u kojoj će meri aparat biti spreman na ustupke i kada se radi o ključnom pitanju pomeranja centra vlasti od partije prema sovjetima, od aparata na izabrane narodne predstavnike. To je pitanje pred nama, a rešava se na sovjetskoj sceni u borbi ovih snaga koja se nastavlja. Izbori za lokalne sovjete — republičke, pokrajinske, oblasne, rejonske i mesne — početkom iduće godine, biće jedna od odlučujućih bitaka. Sve snage, na osnovu sakupljenih iskustava, već se pripremaju za te borbe.

[35] »Argumenty i fakty«; o tome piše i filozof N. Hihajlov u »Moskovskoj pravdi« 19. VIII 1989.

[36] Oleg Popcov, *Posle s'ezda, nakanune...*, »Moskovskie novosti« 2. jula 1989.

[37] Jegor Jakovljev, *Kto rešaet segodnja*, »Moskovskie novosti« 28. maja 1989.

Digitized by Google

Dragan Subotić

Začeci federalističkih ideja u Savezu komunista Jugoslavije

Federalističke koncepcije u Savezu komunista Jugoslavije, imaju svoj prakoren u teorijskom i političkom nasleđu socijaldemokratskih partija u južnoslovenskim zemljama u decenijama uoči stvaranja SRP(b), odnosno Komunističke partije Jugoslavije.

Ideološki pluralizam, raznovrsnost ideja o istorijski i jedino mogućem zajedničkom životu južnoslovenskih naroda, obuhvata kako ideju o federaciji naroda na Balkanu, tako i teorijsko nasleđe austromarksista o kulturno-jezičkoj autonomiji naroda u dvojnoj monarhiji. Ovaj dualizam, istina sa različitim varijacijama posebno kada je reč o međuratnom komunističkom pokretu, ogleda se i u današnje doba. Naročito je vidljiv i prepoznatljiv u dilemama oko daljeg razvoja jugoslovenske federacije, a prepoznatljiv i u različitim federalističkim koncepcijama.

Posmatrano u jednoj široj istorijskoj retrospektivi, uporedna analiza federalističkih koncepcija u socijalističkoj i građanskoj misli, otkriva jake korene federalističke ideje u decenijama uoči osnivanja KPJ, odnosno Saveza komunista Jugoslavije. Sedamdesetogodišnja istorija Komunističke parti-

Digitized by Google

je odnosno revolucionarnog subjekta oličenom u Savezu komunista Jugoslavije, pokazuju da su federalizam i nacionalno pitanje bili alfa i omega klasne i nacionalne emancipacije naroda i radničke klase.

Stoga, izučavanje federalističkih koncepcija u Savezu komunista Jugoslavije, a naročito kada je reč o njihovom nastanku i razvoju u socijaldemokratskom periodu, ima za cilj da ukaže na genezu federalističkih ideja u Savezu komunista Jugoslavije.

Nastanak i razvoj ideje federalizma među južnoslovenskim narodima, pod uticajem teorije suvereniteta, društvenog ugovora i liberalnog kapitalizma u Evropi, posebno o federaciji na Balkanu, javlja se početkom 19. veka. U socijalističkoj misli Srbije iskazan je kroz učenje Svetozara Markovića kasnije srpskih socijaldemokrata početkom 20. veka, a u ostalim krajevima, kroz ideju ilirizma i svest o potrebi stvaranja zajedničke države južnoslovenskih naroda. Revolucionarna misao Svetozara Markovića, zasnovana na neophodnosti ostvarivanja spoljašnjih ali i unutrašnjih sloboda, oslobođenja celokupnog naroda srpskog, iskazana je kroz shvatanje da »srpski narod nema drugog izlaska do revolucije na Balkanskom poluostrvu«, upravo uništenjem svih država koje onemogućavaju slobodno ujedinjenje naroda kao »slobodnih ljudi i ravnopravnih radnika kao savez opština — županija — država — kako im najpodesnije bude«.[1]

Ove federalističke koncepcije Svetozara Markovića iskazane su kroz saveznu državu, kao federaciju slobodnih i samostalnih opština,[2] zasnovane na suverenitetu naroda, slobodi i samoupravi,[3] ali i kroz ideju ujedinjenja jugoslovenskih naroda mimo postojećih monarhija, gde federacija »vodi srpski narod ili u savez istočnih naroda ili u savez jugoslovenski, ali nikako ne u jednu srpsku državu«.[4] Svetozarevo poimanje (jugoslovenskog) federalizma, proističe iz njegove pluralističke koncepcije društvenog i državnog organizovanja, ali i istorijskoj upućenosti južnoslovenskih naroda na zajednički život, upravo kroz federaciju naroda na Balkanu, na osnovu ravnopravnosti i jednakosti, i slobode svake ličnosti kao preduslova slobode čoveka i nacije. Njegova koncepcija prevladavanja države kroz slobodnu i federalnu samoupravnu zajednicu, upravo kroz, »slobodu ličnosti i samoupravu opštinsku i okružnu«,[5] zasnovana je na poimanju narodne samouprave kao načina prevladavanja »birokratskog sistema«: »Samouprava kod svoje kuće, u opštini i u okrugu to je te-

[1] »Socijalizam ili društveno pitanje«, »Rad«, 1984.
[2] S. Marković, »Sabrani spisi«, tom III, str. 268.
[3] S. Marković, »Sabrani spisi«, tom I, str. 105.
[4] S. Marković, »Sabrani spisi«, tom III.
[5] S. Marković, »Sabrani spisi«, tom III, str. 313.

Digitized by Google

melj na kome se osniva sloboda naroda«.[6] Temeljne kategorije Markovićevog federalizma, revolucija — sloboda — samouprava, osnova su kasnijih federalističkih koncepcija u socijaldemokratskoj misli Srbije, a šire i u KPJ, naročito u sagledavanju društvenog i državno-pravnog aspekta u teoriji i praksi jugoslovenskog federalizma sve do naših dana.

I ostale socijaldemokratske partije na Balkanu, krajem XIX i početkom XX veka, kroz formu nacionalnog pitanja, raspravljaju o federalističkim koncepcijama, zajedničkog življenja jugoslovenskih naroda.

Socijaldemokratske stranke u jugoslovenskim zemljama u zavisnosti od društveno-istorijskih uslova u kojima su delovale, izgradile su nekoliko koncepcija o ujedinjenju naroda. One su se kretale od ideje demokratskog preuređenja Austro-Ugarske, koju su zagovarale socijaldemokratske stranke u monarhiji, Balkanske federacije koja je zaokupljala srpske, makedonske i bosanske socijaldemokrate, odnosno, balkansko-podunavsko-federativne unije, kao okvira za brojne narode u okviru monarhije, do Cankareve zamisli o nužnosti stvaranja jugoslovenske federativne republike, izrečenoj 1913. godine u Ljubljani, na predavanju »Slovenci i Jugoslo-veni«. Ali i pristanka na realizaciju građanskih koncepcija o unitarnoj Jugoslaviji, ostvarenih činom ujedinjenja 1918. godine. Ova raznovrsnost oblika i načina ujedinjenja, pri čemu se socijaldemokratija »bojala separatizma — budući izgrađena u načelnom neprihvatanju nacionalne zatvorenosti — i, k tome, vrlo zainteresovana da nova država podstiče i što više omogućuje svestrano jugoslovensko sjedinjavanje«,[7] nisu bile smetnje za ostvarenje vekovnog sna južnoslovenskih naroda o ujedinjenju. Iako se ono zasnivalo delimično i na unitarnim osnovama, kroz ideju o Srbima, Hrvatima i Slovencima kao jednom narodu, kome sleduje jedinstvena vlada i ostale narodne i političko-pravne institucije, uprkos već decenijama stvaranim pokrajinskim autonomijama u istorijskom, kulturnom, ekonomskom, političkom i državno-pravnom smislu. Zato je jugoslovenstvo, u federativnom ili unitarno-centralističkom smislu, bilo u periodu 1914—1918. godine samo deo širih dilema o neophodnosti zaključenja mira, ili, nastavljanja ratnih operacija do pobede sila Antante. Ali i afirmaciji principa o pravu naroda na samoopredeljenje, naročito u zemljama Srednje Evrope, gde se nacionalno pitanje javljalo ne samo kao vid austromarksističkih ideja o kulturno-jezičkoj, delom i teritori-

[6] S. Marković, »Sabrani spisi«, tom I, str. 199.

[7] Vlado Strugar, »Jugoslavija, federacija i republika«, Beograd, 1976, str. 11—51; O sličnim idejama ovog autora videti: »Socijalna demokratija o nacionalnom pitanju jugoslovenskih naroda«, Beograd, 1956; »Socijaldemokratija o stvaranju Jugoslavije«, Beograd, 1965; »Jugoslovenske socijaldemokratske stranke 1914—1918«, Zagreb, 1963.

Digitized by Google

jalnoj autonomiji, već i kao pitanje klasne i socijalne emancipacije naroda na Balkanu, pod uticajem ideja oktobarske revolucije i Treće internacionale.

Nalazeći se pod uticajem austrijske socijaldemokratije i tada dominantne ideje o jezičko-kulturnoj autonomiji, Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slovenije, u programu iz 1896. godine, predviđa kao cilj: da se Hrvatskoj, Sloveniji i Dalmaciji zajemči pravo potpune samouprave (autonomije), prema tome, dakle, potpuna samouprava i pravo zaključivanja zakona na saboru tih zemalja, za unutrašnju nastavu, pravosuđe, financije, poljoprivredu i trgovinu, promet, poštu i brzojav, domobranstvo i vojne poslove, dalje najširu samoupravu u današnjoj županiji, kotaru i općini«,[8] dok Jugoslovenska socijalno-demokratična stranka, zalažući se da Austrija postane demokratska narodnosna savezna država, ističe da je svaki narod koji živi u Austriji, bez obzira na pokrajine u kojima žive njegovi članovi, autonomna skupina koja uređuje i obavlja sve svoje narodne (jezične i kulturne) poslove sasvim samostalno«,[9] (»Međunarodna socijalna demokratija i nacionalni spor u Austriji« (Brnski prijedlog Izvršnog odbora JSDS, 1989. godina).

Dualizam u načinima ostvarenja federacije južnoslovenskih naroda, ogledao se, između ostalog, i u različitim stavovima socijaldemokratskih partija iz Slovenije i Hrvatske i srpske socijaldemokratske stranke, povodom balkanskog i jugoslovenskog pitanja. One su naročito došle do izražaja na Konferenciji socijalista — Jugoslovena, u Ljubljani, 1909. godine, a potom i na Prvoj balkanskoj socijaldemokratskoj konferenciji u Beogradu, 1910. godine. U Tivolskoj rezoluciji donetoj na konferenciji socijalista — Jugoslovena u Ljubljani, 1909. godine, ističe se zahtev za ostvarenjem ideje nacionalne autonomije naroda, u stvari, preobraženje Austro-Ugarske u pravcu da »unutar jedinstvenoga gospodarskoga područja, a bez obzira na historijske granice, bude svakom narodu garantovano jedinstvo, samostalnost i samovlada u svim narodno-kulturnim pitanjima«.[10] Jugoslovenska socijalna demokratija za konačni cilj svojih narodnopolitičkih težnji ističe »potpuno nacionalno ujedinjenje sviju Jugoslovena bez obzira na različitost imena, vjere, načina pravopisanja i dijalekta, odnosno, jezika«, koji se ostvaruje zajedničkim »nacionalno autonomnim životom, kao slobodna cjelina unutar potpuno demokratske konfederacije naroda«.[11]

Potpuno suprotne ideje dominiraju na Prvoj balkanskoj socijaldemokratskoj konferenciji u Beogradu 1910. godine.

[8] IA, KPJ, tom IV, str. 57.
[9] »Nacionalno pitanje u djelima klasika marksizma i u dokumentima i praksi KPJ/SKJ«, Zagreb, 1978, str. 160.
[10] IA KPJ, t. VI, str. 255—256.
[11] Isto.

Digitized by Google

Ujedinjenje naroda na Balkanu putem borbe koja u osnovi ima za cilj privredno i političko oslobođenje, postići će se »jedino zbiranjem privrednih snaga, uklanjanjem veštački postavljenih granica, omogućavanjem pune uzajamnosti i zajednice u životu i odbrani od zajedničke opasnosti«.[12]

Politika srpske socijaldemokratije prema nacionalnom pitanju zasnovana na idejama da u borbi za nacionalni opstanak srpski narod mora se osloniti prvenstveno na sopstvene snage, a odbrana njegove nacionalne samostalnosti koju ugrožava velika sila u težnji za stvaranjem svoga imperijalističkog programa stvar je svih društvenih klasa, pri čemu se nacionalizam građanskih partija pretpostavlja proleterskom, socijalističkom internacionalizmu, koji predstavlja najviši izraz i oblik jednakosti i ravnopravnosti naroda,[13] u osnovi je federalističkog karaktera, jer budućnost balkanskih naroda vidi u zajedničkoj federaciji naroda na Balkanu.

Ova ideja Balkanske federacije do koje se dolazi socijalnom revolucijom naroda na Balkanu, u socijaldemokratskoj misli Srbije, javlja se još od prvih dana osnivanja Socijaldemokratske partije 1903. godine.

Već u programu partije, piše, da srpski socijaldemokrati, ne bore se za nove klasne povlastice i preimućstva, već za »ukidanje klasne vladavine pa i samih klasa i za jednaka prava i jednake dužnosti sviju, bez razlike pola i porekla. Polazeći od ovoga gledišta, ona se u današnjem društvu bori ne samo protiv eksploatisanja i ugnjetavanja nadničara, već protiv svih vrsta eksploatisanja i ugnjetavanja, pa bile one upravljene protiv klasa, partija, pola ili rase«.[14]

Ova klasna orijentacija za revolucionarnim rešavanjem socijalnih i nacionalnih protivrečnosti na Balkanu iskazana je kroz ideju Balkanske federacije o kojoj Tucović piše 1912. godine: »Za slobodu balkanskih naroda i protiv kolonijalne politike kapitalističke Evrope biće sposoban da se založi samo onaj savez koji ponikne odozdo, iz saglasnosti balkanskih naroda«. Upravo ovo insistiranje na savezu »odozdo«, u osnovi znači »misao pravednoga i političkoga grupisanja svih balkanskih naroda, na osnovi najpunije demokratije i nacionalne jednakosti i u okviru federacije republika«.[15] Ovu nit koja povezuje ideju federacije i demokratije, ostvarenje ideje federalizma iz najširih slojeva naroda, ali i političke partije radničke klase kao subjekta istorijskog procesa, Tucović je najbolje iskazao u čuvenoj studiji »Srbija i Arbanija« iz 1914. godine,

[12] IA KPJ, tom VI, str. 281—283.

[13] Enver Redžić, »Stanovište srpske socijaldemokratske partije prema balkanskom i jugoslovenskom pitanju«, »Tokovi revolucije«, X—XI, 1974—1975, str. 247.

[14] Preštampano iz članske knjižice Srpske socijaldemokratske stranke, Beograd, 1911.

[15] »Radničke novine«, br. 209, 6. septembar 1912.

Digitized by Google

gde piše: »Politička i ekonomska zajednica svih naroda na Balkanu, ne izuzimajući ni Arbanase, na osnovici pune demokratije i potpune jednakosti«.[16] Dušan Popović, teoretičar srpske socijaldemokratije, na Sedmom kongresu partije maja 1909. godine, podneo je referat na temu: »O kolonijalnoj politici i nacionalnom pitanju«. Suprotno austromarksistima koji naciju i nacionalno pitanje vide isključivo kroz »kulturno-jezičke celine«, autonomne »kulturno-jezičke zajednice«, Dušan Popović ovaj problem sagledava na osnovu konkretnih društveno-istorijskih uslova nastalih aneksijom Bosne i Hercegovine 1908. godine. Rešavanje nacionalnih problema je u ostvarenju ideje prava naroda na samoopredeljenje, kao »demokratsko, socijalističko, ako hoćete i kulturno rešenje, pretpostavlja revolucionarne metode i sredstva. Opšti oružani ustanak, revoluciju u Bosni i Hercegovini, ostavljajući životnim snagama (à la vitalité) srpske nacije da kaže svoju poslednju reč o ovom rešenju problema, jer, srpski narod onaj iz Bosne i Hercegovine kao i onaj iz Srbije, može uništiti sve, revoluciju kojom će osvojiti svoju potpunu nezavisnost — ali je sigurno da mu ovu slobodu neće doneti ni kralj Petar i njegova armija«.[17] Federalističke koncepcije srpskih socijaldemokrata, kao nastavak Svetozarevih spoznaja o neminovnosti spoljašnjeg i unutrašnjeg oslobođenja, sadržane su u poznatoj brošuri »Nećemo ratove«, iz 1914. godine: »Mi, gospodo, umesto rata među balkanskim narodima, koji bi satirao naše snage i utirao put kapitalističkim zavojevačima, tražimo unutrašnje razvijanje svih naroda i svih zemalja na Balkanu, tražimo razvijanje privrednih i kulturnih sila, tražimo ujedinjenje balkanskih naroda u jedno bratstvo, u formu federativnih republika, za sreću balkanskih naroda i za odbranu njihovu od kapitalističkih proždrljivaca jevropskih«.[18]

Suprotnost između jugoslovenskog i balkanskog pitanja na izgled formalne prirode, u osnovi je značila različite koncepcije u rešavanju nacionalnog pitanja naroda u Turskoj i Austro-Ugarskoj. Posmatrano šire, pretpostavljalo je istu sadržinu (težnju ka zajedništvu južnoslovenskih naroda), samo sa različitim formama njenog ostvarenja. Od demokratskog, trijalističkog preuređenja dvojne monarhije, gde su živeli južnoslovenski narodi, a na drugoj strani, Balkanske federacije, kao neostvarenog sna socijaldemokrata na Balkanu, do koncepcije Jugoslavije kao unitarne i federativne republike, nakon 1918. godine. Neke od ovih ideja, uporedo sa građanskim koncepcijama, pojavile su se već u ratno doba, od 1914. do 1918. godine.

---

[16] »Srbija i Arbanija«, Jedan prilog kritici zavojevačke politike srpske vlade«, Beograd, 1914, str. 108—118.

[17] Dušan Popović, »Sabrana dela«, Beograd, 1975, str. 277,

[18] Dragiša Lapčević, »Istorija socijalizma u Srbiji«, Beograd, 1926. g.

Digitized by Google

U toku prvog svetskog rata, socijaldemokratske stranke jugoslovenskih zemalja, bile su zahvaćene socijaldemokratskim i reformističkim strujama unutar Druge internacionale, koje su »leva« krila ovih stranaka, naročito u Srpskoj socijaldemokratskoj partiji, krajem rata uspešno prevladala.[19]

Upravo »levo« orijentisane snage u SSDP uspele su da održe lenjinistički kurs u radničkom pokretu Srbije i da ga zaštite od nacionalizma, suprotno gledištima grupe srpskih socijalista da je ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca pre dostižno, nego ostvarenje balkanske federacije, i da zavisi od pobede sila Antante. Ove tvrdnje, pored uverenja da su Srbi, Hrvati i Slovenci jedan narod koji teži jednoj političkoj celini, jasno se očituju u pismu Save Muzikravića — Kosti Novakoviću, od 14. jula 1917. godine, da treba u ime partije vršiti propagandu o srpskim nacionalnim težnjama, posebno u shvatanju makedonskog pitanja, kada se zalaže za veći nacionalni rad u Makedoniji radi suzbijanja bugarskog uticaja, da bi u pismu K. Novakoviću, iz Soluna 29. jula 1917. godine, bio još određeniji, smatrajući ideju balkanske federacije za »suviše teorijsku«, »suviše doktrinarnu«, koja ne odgovara trenutnoj političkoj situaciji na Balkanu. Bio je mišljenja da Makedonija ima da ostane srpska, s tim da se Bugarskoj, radi prijateljstva i dobrih susedskih odnosa u budućnosti, ustupi oblast Štipa, Kočana i Radovišta, oblast koja je najbugarskija od svih ostalih oblasti u Makedoniji, i na koju Bugari još mogu i imati nacionalnih prava, jer se te oblasti nalaze pored same granice stare Bugarske. Muzikravić negira princip prava naroda na samoopredeljenje, jer smatra da ne može da reši makedonsko nacionalno pitanje, iz prostog razloga, što ovaj narod nema »dovoljno jasnu i opredeljenu nacionalnu svest, svest o svojoj nacionalnoj pripadnosti«, čime se na posredan način pridružuje grupi predratnih građanskih intelektualaca, koji odobravaju teritorijalna proširenja Srbije na račun okolnih naroda, u upornom nastojanju da zadobije izlaz na more. Već u Memorandumu srpskih socijalista upućenom socijalističkim partijama savezničkih i neutralnih zemalja, povodom nemačke ponude mira silama Antante od 12. decembra 1916. godine, K. Novaković, tad istaknuti prvak radničkog pokreta Srbije, zastupa tezu da srpski socijalisti, upravo zbog kolonizatorske, zavojevačke politike Nemačke i Austro-Ugarske »ne mogu zamisliti mir koji bi ostavio Srbiju podjarmljenu pod Austro-Nemcima i balkanske zemlje neujedinjene u jednu federaciju. Nama je stalo do federacije ovih zemalja koliko i do Jugoslavije«.[20] Prisutna dilema o realnim mogućnostima ostvarenja

[19] »Srpski socijalistički pokret za vreme Prvog svetskog rata«, Beograd, 1958, str. 32—35, 48—52.

[20] »Srpski socijalistički pokret za vreme Prvog svetskog rata«, materijali, Beograd, 1958, str. 275.

Digitized by Google

Balkanske federacije ili ujedinjenja Srba, Hrvata i Slovenaca u jednu državnu zajednicu, značila je i u krugovima srpske socijaldemokratije podelu na grupu »levih« socijalista socijalpatriotski usmerenih, okupljenih u Parizu oko lista »Budućnost«, koji se zalažu za ostvarenje ciljeva građanskih krugova Srbije, i Dušana Popovića koji zastupa lenjinske principe prava naroda na samoopredeljenje, kao i ideje o zaključenju mira bez aneksija i odšteta, i obrazovanje zajedničkih država. On u jednom pismu ističe: »Ja od ovog rata ne očekujem ništa dobro i smatram da za vreme njegovo, mi socijalisti imamo da se borimo za mir... Jer, nije nesreća za čovečanstvo u tome što radničke klase nisu dovoljno prožete nacionalnom idejom, s nacionalnim osećanjem, nego nažalost, što stoje isuviše pod uticajem nacionalizma i šovinizma...[21]

U Memorandumu o političkoj koncepciji SSDP podnetom od strane Triše Kaclerovića i Dušana Popovića,[22] učesnika na socijalističkoj mirovnoj konferenciji u Štokholmu, 15. oktobra 1917. godine,[23] zahteva se hitno zaključenje mira i očekuje da će socijalna demokratija, koristeći se rezultatima ruske revolucije, podstaći revolucionarne promene svim stranama kako bi se rešili mnogi teški problemi. U tom slučaju, rešenje

---

[21] »Srpski socijalistički pokret za vreme prvog svetskog rata«, Beograd, 1958, str. 71.

[22] Da bi se suprotstavili stavovima bugarskih »širokih« socijalista i reagovali na Nacrt mirovnog programa objavljenog 10. oktobra 1917. godine u Štokholmu, Popović i Kaclerović su podneli memorandum u kome, pored zalaganja za federaciju na Balkanu, sa Makedonijom kao autonomnim delom, traže da Srbija dobije izlaz na more što bi se postiglo ujedinjenjem sa Crnom Gorom, Bosnom i Hercegovinom i Dalmacijom, a Srbija bi trebalo da dobije i celu dolinu Vardara. Na ovako shvatanje Popovića, (ogleda se i u pismu Sofiji Levi iz Štokholma, 3. januara 1958. godine: »Žar nije bolje i pravednije — rekli smo mi Komitetu — da se Srbiji ostavi bar onaj deo njene dosadašnje teritorije u Makedoniji koji joj je neophodno potreban za nezavisnu ekonomsku egzistenciju i da se, u isti mah, Šolun pretvori u zajedničko balkansko pristanište, omogućavajući na taj način privredni razvitak svima balkanskim zemljama i služeći im u isti mah kao koncentraciona tačka za buduću federaciju«. Lapčević — Milenković: »Prepiska srpskih socijalista«, Beograd, 1979, str. 242), koja upućuje na elemente socijalpatriotske politike, jer slične stavove o Makedoniji srećemo i u napisima Muzikravića, reaguje Kosta Novaković i Aca Pavlović, u pismu Dušanu Popoviću od 9. decembra 1917. godine, verovatno pod uticajem nezadovoljstva koje su u redovima socijalista, nakon njihove aktivnosti u Štokholmu ispoljilo. Naime, oni pišu: »Mi mislimo da mi nismo pozvani da pravimo mir, krojeći kartu Evrope, već da se potrudimo da postavimo principe onakve kakve je naša partija postavljala za rešenje svih pitanja koja zadiru u naše životne interese«. »Srpski socijalistički pokret...«, materijali, str. 61.

[23] O značaju ovog memoranduma, i uopšte aktivnosti ove dvojice srpskih socijalista u Štokholmu, postoje različita mišljenja od saznanja da su pogrešili na primeru makedonskog pitanja, do isticanja da su prihvatili socijalpatriotske i socijalreformističke ideje. O boravku srpskih socijalista u Štokholmu, videti u: Vlado Strugar, »Socijaldemokratija o stvaranju Jugoslavije«, Beograd, 1965, str. 38.

Digitized by Google

srpskog nacionalnog pitanja vidi se u ujedinjenju Srbije sa Crnom Gorom, Dalmacijom, Bosnom i Hercegovinom i preko doline Vardara spajanje sa Egejskim morem, a rešenje Makedonije u federativnoj balkanskoj republici, gde bi to bila autonomna jedinica, kao i albanska država — kao samostalni član balkanske federacije.[24] Socijalisti u jugoslovenskim zemljama u Austro-Ugarskoj, pod uticajem Oktobarske revolucije 1917. godine, još više su isticali potrebu izdvajanja tih zemalja iz Austro-Ugarske i praktičnog ostvarenja jugoslovenskog državnog ujedinjenja.«[25] Pri tome, ne treba zanemariti i ulogu nacionalnooslobodilačkih pokreta makedonskog i ostalih naroda, koji su u procesu nacionalnog konstituisanja, krajem 19. i početkom 20. veka, odnos država—nacija poistovećivali, a klasno i nacionalno pitanje svodili isključivo na ovaj drugi aspekt — nacionalno pitanje, iako, na primer u Makedoniji i Bosni i Hercegovini u to doba imamo pojavu radničke klase i najamnih odnosa karakterističnih za razvijenija građanska društva.

Navedeni odnos klasnog i nacionalnog pitanja jugoslovenske socijaldemokratske stranke posmatrale su i kroz ideju nacionalnog unitarizma i federalizma u okviru Austro-Ugarske, i šire na Balkanu. I to kroz jugoslovenstvo sa svojevrsnim unitarizmom u etno-političko-državno-pravnom značenju hrvatske i slovenačke socijaldemokracije, dok su srpski socijalisti, ovaj isti problem, videli znatno uže. Naime, zagovarali su ideju Balkanske federacije.[26] Navedene dileme imaće znatnog uticaja na politička zbivanja upravo u godinama ujedinjenja i stvaranja zajedničke države Srba, Hrvata i Slovenaca, tako da je između socijaldemokratskih i građanskih partija, postepeno nastajala razlika o načinima oslobođenja i ujedinjenja jugoslovenskih naroda u zajedničku državu.

Građanske koncepcije o stvaranju zajedničke države jugoslovenskih naroda, uobličavane su tokom ratnih godina, počevši od Niške deklaracije iz 1914. godine, gde se pored ratnih ciljeva Srbije, ističe i jugoslovenski program, kroz zadatak »da se obezbedi uspešan svršetak ovog velikog vojevanja koje je, u trenutku kada je započeto, postalo ujedno borbom za oslobođenje i ujedinjenje sve naše neoslobođene braće Srba, Hrvata i Slovenaca,«[27] sve do poznate Krfske deklaracije, jula 1917. godine, kada su predstavnici troimenog naroda, »istog po krvi po jeziku govornom i pisanom, po osećanjima svoga jedinstva,

---

[24] Opširnije u: »Commité organisateur de la Conférence socialiste internationale de Stockholm«, éditeur Tidens, Folang, Stockholm, 1918, str. 217—222.

[25] »Istorija Saveza komunista Jugoslavije«, Beograd, 1985, str. 48.

[26] Opširnije u: V. Đuretić, »Koncepcija rješavanja nacionalnog pitanja u socijalističkom radničkom pokretu«, Zbornik »Nacionalno pitanje i jugoslovenski federalizam«, Beograd, 1983, str. 95.

[27] »Srpske novine«, br. 282, Niš, 25. novembra, 8. decembra 1917.

Digitized by Google

po kontinuitetu i celini teritorije, na kojoj nepodvojeno živi, i po zajedničkim životnim interesima svoga nacionalnog opstanka i svestranog razvitka svoga materijalnoga i moralnoga života«, konstatovali da je jedini i nedostupni zahtev naroda, zahtev koji on postavlja na osnovu načela slobodnog samoopredeljenja naroda »da bude potpuno oslobođen svakog tuđinskog ropstva i ujedinjen u jednoj slobodnoj, nacionalnoj i nezavisnoj državi.«[28] Istaknuti prvaci jugoslovenskih naroda tada pod vlašću Austro-Ugarske, zalagali su se posredstvom jugoslovenskog odbora za ostvarenje narodnog jedinstva Srba, Hrvata i Slovenaca, jer je to »jedan genetski narod sa tri imena, različitih historijskih, državnopravnih i kulturnih tradicija, ali jednog jezika i jedne plemenske rase«, mada su pojedinci, kao na primer Frano Supilo, bili mišljenja da se delovi pod Austro-Ugarskom mogu obrazovati u samostalnu državu.[29] Tako je, uostalom i pisalo u Deklaraciji jugoslovenskog kluba, u Beču, 30. maja 1917. godine: »da se na osnovu narodnog načela i hrvatskog državnog prava, zahtijeva ujedinjenje svih zemalja u monarhiji, u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi, u jedno samostalno, od svakoga gospodstva tuđih naroda slobodno i na demokratskoj podlozi, osnovano državno tijelo, pod dominacijom Habsburško-lorenske dinastije, te će sa svom snagom zauzeti za ostvarenje ovoga zahtijeva svoga jednog te istog naroda«.[30] Jugoslovenska ideja, kao državno-pravna i istorijska potreba naroda za zajedničkom državom, iskazivana kroz centralističku, unitarističku, ili, pak, federalističku varijantu, pokazivala je dvostruko značenje. Na jednoj strani iskristalisali su se zahtevi i političke koncepcije građanskih partija i grupa za »jednom nacionalnom državom, koja će obuhvatiti sve teritorije gdje žive Srbi, Hrvati i Slovenci«,[31] kao homogena država jednog jugoslovenskog naroda, ali i kao federativna država zasnovana na »principu demokratije i ravnopravnosti sviju narodnosti koji jedino mogu dati federaciju srpskih, hrvatskih, slovenskih zemalja po uzoru svih ili Sjedinjenih država«,[32] sa raznoraznim oblicima državnog uređenja, od konfederalizma, trijalizma, personalne unije, do odvojenih država, Velike Srbije i Hrvatske, uključujući i ostale zemlje koje su bile u sastavu Austro-Ugarske.

Podela na centralističku i autonomističku struju doći će do izražaja i prilikom ujedinjenja. Novostvorena država Srba,

[28] Ferdo Šišić, »Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914—1919«, Zagreb, 1920, str. 96—99.

[29] D. Šepić, »Pisma i memorandum F. Supila 1914—1917«, Beograd, 1967, str. 106—107.

[30] F Šišić, nav. delo, str. 94.

[31] »Manifest Jugoslovenske ujedinjene omladine«, Ženeva, avgust 1915, S. Šišić, navedeno delo, str. 43—44.

[32] »Iz izjave hrvatskih i slovenačkih oficira dobrovoljačkog korpusa«, Odesa, marta 1917. godine, A. Mandić »Fragmenti za historiju ujedinjenja«, Zagreb, 1956, str. 238.

Digitized by Google

Hrvata i Slovenaca na osnovu načina nastanka imala je odlike klasične konfederacije, jer su je činile dve samostalne države — istorijsko-pravne celine: proširena Kraljevina Srbija i Narodno veće Srba, Hrvata i Slovenaca, što su na teritoriji bivše Austro-Ugarske monarhije izveli prevrat i privremeno konstituirali nezavisnu narodnu državu, prožimani idejom narodnog jedinstva, oslanjanjući se na veliko načelo demokracije koja traži da svaki narod sam ima da odluči o svojoj sudbini, i pri tome izrazili »da žele i hoće da se sjedine sa Srbijom i Crnom Gorom u jedinstvenu narodnu državu Srba, Hrvata i Slovenaca, koja bi obuhvatila čitav neprekinuti etnografski teritorij Južnih Slovena«.[33]

Do sada zanemarivano socijaldemokratsko nasleđe u istoriografiji Saveza komunista Jugoslavije nije slučajno. Rezultat je decenijskog bavljenja istoričara uglavnom nekim važnijim idejnim strujanjima u istoriji međunarodnog radničkog i komunističkog pokreta, usled čega su izostale solidnije istoriografske sinteze o nizu problemskih celina: socijalno-klasna struktura partije, demokratski centralizam, a naročito o nastanku i razvoju federalističkih koncepcija u Savezu komunista Jugoslavije. To međutim nije dovoljno opravdanje da u istoriografiji ne bude u skorije vreme zastupljen i jedan novi sintetički pristup teorijskog nasleđa socijaldemokrata u južnoslovenskim zemljama, što snažno determiniše teoriju i praksu Saveza komunista u današnje doba.

[33] D. Janković — B. Krizman, »Građa o stvaranju Jugoslovenske države (1. I—31. XII 1918) I, Beograd, 1964; O ocenama ovog ujedinjenja i karakteru države koja se stvarala, vidi: »Istorija države i prava naroda Jugoslavije«, Beograd, 1981, str. 323—329; »Stvaranje jugoslovenske države«, Zbornik radova podnetih na naučnom skupu u Iloku, 1979. godine, Beograd, 1983.

Digitized by Google

Prikazi

dr Stanko Radmilović

Ekonomska kriza i društvena reforma

BIGZ, Beograd i DNEVNIK, Novi Sad 1989.

Iz potrebe da se ukaže na uzroke i puteve prevazilaženja sadašnje ekonomske krize, u toku poslednjih nekoliko godina nastalo je više značajnih knjiga. U nameri da se pruži produbljen, naučni pogled na ekonomsku stvarnost Jugoslavije, pokrenuo se talas ozbiljnih rasprava, koje su uprkos delimičnim razlikama u gledištima i dometu analiza, umnogome vratile dostojanstvo našoj ekonomskoj nauci. Napuštanjem apologetskih i dogmatskih gledišta na privredni sistem, većina jugoslovenskih ekonomista se našla na strani protagonista ovog talasa. Nedavno, na vrhu talasa pojavila se i knjiga dr Stanka Radmilovića *Ekonomska kriza i društvena reforma.* Podeljena na devet sadržinom uslovljenih i povezanih poglavlja, knjiga daje celovit pogled na uzroke krize i puteve izlaska iz nje. Iako je naglasak na ekonomskoj krizi, izlazak iz nje zahteva široku društvenu reformu, što se i iz samog naslova knjige može naslutiti. Nedvosmislen je stav autora da bez integralne i kompleksne reforme društva nema rešenja jugoslovenskih ekonomskih problema.

U prvoj glavi iznose se uglavnom poznate činjenice o manifestacijama ekonomske krize osamdesetih godina. Oblici ispoljavanja krize jasno ukazuju da se radi o dubokoj stagflaciji, čiji uzroci leže kako u pogrešno koncipiranom privrednom sistemu iz sedamdesetih tako i neadekvatnim merama ekonomske politike iz osamdesetih godina. Pažnju na samom početku privlači tvrđenje o nepostojanju valjane ciljne funkcije privrednih subjekata, što dovodi do defektnog funkcionisanja tržišta i nemogućnosti vođenja efikasne ekonomske politike u Jugoslaviji. Ova tvrdnja, detaljno razrađena i argumentovana u petom poglavlju, predstavlja jednu od centralnih teza knjige, na kojoj autor gradi sopstveno viđenje dijagnoze i terapije jugoslovenske privrede.

Pre nego što prelazi na iznošenje i elaboraciju sopstvenih pogleda, autor daje u drugom poglavlju opšti prikaz funkcionisanja tržišnog mehanizma, onako

Digitized by Google

kako to čine savremeni udžbenici ekonomike na Zapadu. Dajući osnove tumačenja tržišta na način tzv. »neoklasične sinteze« autor se poslužio prevodom 7. izdanja poznate knjige *Economics* Pola Samjuelsona. Ovo poglavlje ima izrazit udžbenički karakter, pa nam se nametnulo pitanje njegovog smisla. Mišljenja smo da ukoliko je knjiga *Ekonomska kriza i društvena reforma* namenjena stručnoj javnosti, a verujemo da jeste, onda je ponuđeni prikaz tržišnog mehanizma nepotreban. Većina, naročito mlađih jugoslovenskih ekonomista, a verovatno svi oni koji se bave teorijskom ekonomijom, poznaju dobro neoklasičnu teoriju tržišta. Novija izdanja udžbenika Pola Samjuelsona bliska su našim teorijskim ekonomistima i zbog Samjuelsonovog pokušaja unošenja elemenata marksističke ekonomske analize. Otuda je za njih sadržaj drugog poglavlja knjige *Ekonomska kriza i društvena reforma* poznat, kako na polju neoklasične teorije tržišta, tako i u domenu teorije monopolske konkurencije i kejnzijanske revolucije. Ukoliko je, pak, ova knjiga namenjena najširoj javnosti, smatramo da su ponuđene stranice, ipak, nedovoljne da bi se razumela neoklasična ili kejnzijanska paradigma.

U trećem poglavlju dat je kratak prikaz osnovnih institucionalnih i privrednosistemskih rešenja iz sedamdesetih godina. Pri tome autor nije ispoljio neutralan odnos prema idejnim osnovama i na njima zasnovanim rešenjima, već je ukazao na teorijsku protivurečnost i praktičnu neodrživost privrednog sistema iz sedamdesetih godina.

U tom smislu je četvrto poglavlje nastavak prethodnog. U davanju kritičkih ocena sistema iz sedamdesetih godina korišćeni su dobro poznati stavovi vodećih jugoslovenskih ekonomista. Počev od kritike nesvojinskog koncepta društvene svojine, preko ukazivanja na neodrživost shvatanja o homogenosti dohotka, do opovrgavanja konkretnih rešenja iz tzv. »sistemskih« zakona, dat je pregled teorijskih doprinosa onih ekonomista koji su značajno uticali na razvoj jugoslovenske ekonomske misli osamdesetih.

Međutim, uprkos svemu rečenom, knjiga *Ekonomska kriza i društvena reforma* postaje zanimljiva od petog poglavlja. Izlaganje anatomije defektnog privrednog sistema kao osnovnog uzroka ekonomske krize, otpočinje ukazivanjem na značajan doprinos, ali i ograničen domet Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije iz 1983. godine. Protivurečna uloga ovog programa, proistekla iz činjenice da je ukazao na sve slabosti sistema dogovorne ekonomije, ali pri tom nije sadržao elemente operacionalizovanog programa reforme, navela je autora da krene nešto drugačijim putem. Naime, on se pita da li je u uslovima društvene svojine i samoupravljanja bilo uslova za valjano funkcionisanje tržišnog mehanizma. Neosporavajući tržišni karakter samoupravnog privrednog sistema, autor je potražio razloge njegovih niskih performansi ne samo u nepostojanju tzv. »integralnog tržišta« i preteranom administriranju, već u suštinskoj defektnosti jugoslovenskog tržišta. Zaključak je da je tržišni mehanizam u Jugoslaviji defektan ne samo zbog postojanja monopolskih struktura, nego i zbog toga što samoupravna preduzeća zasnovana na društvenoj svojini, nemaju valjanu ciljnu funkciju, pa im je i poslovno ponašanje neefikasno. Odsustvo ciljne funkcije u obliku maksimizacije akumulacije, pa čak i maksimizacije ličnih dohodaka, dovodi do nepreduzetničkog ponašanja, koje se svodi na to da se uz što manje rada ostvaruju »zadovoljavajući« lični dohoci, manje-više na račun akumulacije Ovakvo nemaksimirajuće ponašanje društvenih privrednih subjekata dovodi do otkazivanja mehanizma tržišta; ono postaje defektno, te reprodukuje stagflaciju. Ova teza autora zaslužuje puno poštovanje, jer ne samo što objašnjava neefikasnost privrednog sistema, već upućuje i na razloge nedelotvornosti mera ekonomske politike.

Digitized by Google

Potenciranje krize neadekvatnom ekonomskom politikom tema je šestog poglavlja. Kritikujući sprovođene mere, autor je bio svestan delikatnosti koncipiranja ekonomske politike u uslovima stagflacije. Ipak se neke greške nisu smele desiti. Na prvom mestu se misli na celishodnost restriktivne monetarne politike. Autor, vrstan poznavalac monetarne problematike, dokazuje da se u proteklom desetogodišnjem periodu, posmatranom u celini, vodila restriktivna novčana politika. Postojanje brojnih surogata novca i neregularna međusobna potraživanja ne opovrgavaju ovu tezu. Naprotiv, u uslovima drastičnog kršenja načela likvidnosti privrednih subjekata, surogati i neregularna potraživanja su imali cilj da ublaže monetarnu restrikciju. Da ih nije bilo, došlo bi do totalnog zastoja ekonomske aktivnosti, ili bi monetarna restrikcija morala biti znatno blaža.

Ubedljivo i logično razmatranje nedostataka monetarne politike autor zaključuje sa dva preduslova koje će celishodna monetarna politika u sklopu privredne reforme morati da ispuni. To su: 1. reafirmacija načela likvidnosti, sa ciljem da monetarna restrikcija stvarno deluje na tražnju i 2. otklanjanje defektnosti tržišta, tako da se na ograničavanje robne tražnje reaguje obaranjem cena, a ne proizvodnje.

Analiza ekonomske politike, pored rečenog, obuhvata i neželjene efekte drastičnog pada investicija, posledice obaranja opšte i zajedničke potrošnje, propuste u politici deviznog kursa i kamatnih stopa, te kritiku liberalizacije cena.

Sa puno osnova možemo reći da peto i šesto poglavlje predstavljaju teorijski vrhunac knjige. Originalno i ispravno identifikovanje suštinskih uzroka krize, kako u sferi mikroekonomije tako i makroekonomske politike, obavezuje čitaoca na prespitivanje sopstvenih gledišta. Nepostojanje adekvatne ciljne funkcije privrednih subjekata u društvenoj svojini ruši pojednostavljenu sliku o automatizmu tržišta, kao što i nepoštovanje načela likvidnosti derogira mere monetarne politike.

Sedmo, osmo i deveto poglavlje, posvećeni privrednoj i društvenoj reformi, sadrže viđenje puteva za izlazak iz krize. Polemišući na samom početku sedmog poglavlja sa gledištem o inherentnom neuspehu reformi u socijalizmu, autor tvrdi da postoje realne mogućnosti da sadašnje reforme u Jugoslaviji uspeju. Kroz polemiku sa suprotnim gledištima vidi se osnovno opredeljenje da se reformisani privredni sistem mora zasnivati na društvenoj svojini i samoupravljanju da bi zadržao socijalistički karakter. Pri tom se za pojam socijalizma vezuju tri karakteristike: 1. ostvarivanje efikasnog i bogatog društva; 2. aktivan položaj radnika u samoupravnom preduzeću; 3. ravnomernija raspodela dohotka, bogatstva i blagostanja nego u kapitalizmu. Iz zalaganja za mešovitu privredu sa ravnopravnim tretmanom svih oblika svojine i suprotstavljanja bilo kakvom administrativnom sistemu zaštite društvene svojine, proizilazi da je uverenje autora da društvena preduzeća mogu imati visokoefikasne performanse. Dakle, društvena svojina isključivo ekonomskom efikasnošću mora izboriti svoje mesto. Da bi to bilo moguće, nužno je reinstitucionalizovati društvenu svojinu u smislu da njeni subjekti budu društvena preduzeća. Konkretno, ona se mora transformisati u tzv. društveno-preduzetnu svojinu, pri čemu se predviđa i mogućnost da u posebnim delatnostima ona bude ispoljena kao javna (društveno-državna) svojina čiji su subjekti odgovarajuće društveno-političke zajednice.

U takvim uslovima moguće je i neophodno definisati ciljnu funkciju samoupravnih preduzeća kao »maksimizaciju akumulacije (profita)«. Ovako definisana ciljna funkcija osnova je mikro i makroekonomske racionalnosti. Sasvim smo saglasni sa autorom da bez definisanja ciljne funkcije preduzeća nema ni ekonomske efi-

Digitized by Google

kasnosti i racionalnosti. Ipak, pitamo se može li se između akumulacije i profita staviti znak jednakosti? Po našem mišljenju ovaj znak se može staviti između profita i dobiti. Ako se saglasimo sa stavom da za preduzeće, kao poseban entitet, konačna ciljna funkcija može biti akumulacija, a ne dobit u celini, pitamo se zašto se za banke kao cilj nudi povećavanje dobiti, a ne maksimizacija samo onog njenog dela koji je namenjen proširenju osnovnog kapitala u fondovima banke? Ako uvažimo gledište autora (izneto na str. 135) da dobit nije homogena kategorija i da kao takva može biti samo tranzitivna, a ne definitivna ciljna funkcija, tada prihvatamo akumulaciju kao ciljnu funkciju. Međutim, ostaje otvoreno pitanje u odnosu na šta se akumulacija posmatra. Da li je cilj maksimizacija akumulacije u apsolutnom iznosu, ili akumulacije u odnosu na angažovana sredstva, akumulacije po radniku ili u odnosu na nešto treće? Ova pitanja ne umanjuju značaj ponuđenih gledišta, već samo zahtevaju dalju razradu i preciziranje.

Definisanje ciljne funkcije privrednih subjekata nije dovoljno za obezbeđenje efikasnosti privrednog sistema. Ono je neophodan, ali nije dovoljan uslov. Zato je pored stvaranja novog, pluralističko-svojinskog ambijenta u privredi, nužno afirmisati neka dobro poznata načela tržišnih ekonomija, posebno načelo likvidnosti. Govoreći o ovom načelu autor se nedvosmisleno zalaže za čvrst finansijski sistem i nudi precizan koncept reforme banaka. Viđenje reforme mikroekonomskog sistema upotpunjeno je predlozima za uređenje odnosa unutar društvenih preduzeća.

Osmo poglavlje nosi naslov Nužnost i osnovni pravci makroekonomske reforme i reforme političkog sistema. Posle davanja opšteg pregleda ekonomskih funkcija države u tržišnom sistemu socijalističkog društva autor ukazuje na neodrživost dogovorne makroekonomije i neprihvatljivost konfederalizacije Jugoslavije. Hipertrofiranost odlučivanja konsenzusom i nepoštovanje saveznih zakona svedoče da u makrosferi dogovorna ekonomija još uvek ima snažno uporište.

Jedan od najslabijih segmenata naše makroekonomije jeste poreski sistem i politika. Iznoseći relevantne podatke, autor ukazuje na slabosti dogovorno koncipiranog fiskalnog sistema, pripisujući mu ulogu jednog od najjačih generatora nestabilnosti u privredi. Zahtevajući temeljnu makroekonomsku reformu, autor rezimira razloge koji u uslovima konfederalne »federacije« čine da sadašnja kriza bude nesavladiva. Sledi zaključak da bez makroekonomske reforme nema uspešne privredne reforme, a »ako ona ne bi bila uspešna, to bi značilo da bi dobili za pravo oni koji kažu da reforme u socijalizmu ne mogu da uspeju i da neće uspeti ni sadašnja jugoslovenska; sve dok se definitivno ne napuste društvena svojina i samoupravljanje«. Ukoliko prihvatamo autorove stavove, sledi pitanje: ne krije li se iza mnoštva danas prisutnih, tvrdokornih otpora promenama makroekonomskog sistema, zapravo namera da se izigraju započete reforme? Bez jasno definisanih ekonomskih funkcija federacije, njihove pravilne alokacije i bez preciziranja odnosa federacija — federalne jedinice, nema vođenja uspešne makroekonomske politike. Bez makroekonomske politike nema ni efikasnog ponašanja privrednih subjekata, pa nema ni uspeha privredne reforme.

Poslednja deveta glava bavi se aktuelnim trenutkom u sprovođenju reforme. Iznoseći postojeće dileme oko načina rešavanja privrednih problema, autor ne samo da je kritikovao tzv. »restriktivno krizni« koncept već je dao sopstveni »ofanzivno-razvojni« koncept, po kom je glavni zadatak savladavanje stagflacije. Njegovo rešenje, kaže se, »treba tražiti na strani ponude«, kroz oživljavanje investicija. Ovim stavom autor je dokazao da poznaje i najnovija dostignuća razvoja ekonomske misli na Zapadu, jer iako ne pominje eksplicite ni na jednom

Digitized by Google

mestu Supply-side soluciju, rešenja koja nudi bliska su joj.

Na samom kraju knjige dati predlozi za kompleksnu finansijsku konsolidaciju, svedoče da je autor vredan poznavalac finansija.

Opšti utisak je da *Ekonomska kriza i društvena reforma* predstavlja aktuelnu, zanimljivu i inspirativnu knjigu. To naročito važi za poglavlja od petog do devetog. Ovaj utisak nije bitno narušio ni nedostatak spiska literature na kraju knjige.

dr Radmilo Pešić

Neven Mates

Transformacija radnih vrijednosti u cijene proizvodnje

Izdavač časopis »Naše teme« (i Institut za međunarodni radnički pokret — Beograd u saradnji s Republičkom zajednicom nauke SR Srbije), Zagreb 1989.

Rasprave o Marxovom rješenju tzv. transformacionog problema traju već skoro jedno stoljeće. Međutim, problem transformacije radnih vrijednosti u cijene proizvodnje još uvijek nije iscrpljen. O tome nam svjedoči i najnoviji učesnik u ovoj stogodišnjoj debati Neven Mates sa svojom knjigom *Transformacija radnih vrijednosti u cijene proizvodnje.*

Prvi značajniji prilog u raspravi o problemu transformacije bio je Böhm-Bawerkov spis *Zum Abschluss des Marxschen Systems* iz 1896. godine. Böhm-Bawerkova kritika Marxovog rješenja transformacije robnih vrijednosti u cijene proizvodnje smjerala je ne samo opovrgavanju Marxovog postupka transformacije nego i opovrgavanju zakona vrijednosti i Marxovog ekonomskog sistema u cjelini. Iako je u ovoj, radikalnoj kritici Marxa bilo i nekih zrnaca istine (Marxovo zanemarivanje uloge subjektivnih motiva ekonomskih subjekata i površinsko tretiranje konkurencije), ona nije mogla označiti »kraj Marxovog sistema« kao što se nadao autor. Hilferidingova kritika kritike Böhm-Bawerka ukazala je na jednostranosti Marxovog kritičara, ali je previdjela neke stvarne probleme postupka transformacije iz trećeg toma *Kapitala.*

Zaobilazni doprinos raspravi o transformacionom problemu dao je V. K. Dimitriev svojim radovima iz 1898. i 1902. godine pokušajem da u matematičkom obliku formuliše osnovne Ricardove rezultate. On je prvi postavio algebarski sistem jednačina za određivanje cijena proizvodnje.

Godine 1905. Tugan-Baranowsky je na numeričkom primjeru prvi riješio inverzni transformacioni problem, što znači da je izračunao vrijednosti iz cijene proizvodnje, a godine 1907. Ladislav Bortkiewicz je prvi algebarski riješio pravi transformacioni problem.

Poslije poduže šutnje o transformacionom problemu, rasprava se obnavlja 1932. godine Grossmannovim člankom o odnosu vrijednosti i cijena proizvodnje. Oživljavanju rasprave naročito je doprinio P. Sweezy svojom *Teorijom kapitalističkog razvitka* iz 1942. godine. Ovdje valja spomenuti i Winternitzovo poopštavanje Bortkiewiczovog postupka transformacije iz 1948. godine.

Priloge raspravi dali su i F. Seton (1957), Seton i Morishima (1961), N. Okisio (1961.), L. Johansen (1963), opet Morishima (1973), A. Bródy (1970), P. Samuelson (1971), C. C. Weizsäcker i drugi (Sraffa na primjer).

Od novijih rasprava možemo spomenuti rasprave J. E. Römera (1979), W. Semmlera (1984), L. Pasinettija, B. Rowthorna i drugih autora.

Što se tiče jugoslovenskih autora, vidimo da su oni učestvovali u drugom poluvremenu dosa-

Digitized by Google

dašnjih rasprava o transformacionom problemu. Međutim, njihovo učešće (Samardžija, Horvat, Gjenero, Petrović, Labus, Mates) ne bi se moglo smatrati marginalnim. To se posebno odnosi na M. Samardžiju koji je svojom knjigom *Cena proizvodnje* iz 1957. godine prvi interpretirao Marxov postupak transformacije kao prvi korak u iterativnom postupku, kojim se — polazeći od Marxovih pretpostavki — dolazi do tačnog rješenja. Naravno, to se odnosi i na knjigu Nevena Matesa koju ovdje predstavljamo.

Svi dosadašnji pristupi Marxovom rješenju transformacionog problema mogu se razvrstati u tri relativno homogene grupe. Po jednima, preračun radnih vrijednosti u cijene proizvodnje uopšte nije moguć. Druga grupa smatra da je preračun moguć, s tim da se Marxov metod preračuna zasniva na pogrešnim pretpostavkama te da se ne može prihvatiti bez određenih korekcija. Treća grupa brani Marxovo rješenje transformacionog problema i dalje ga razvija u skladu sa savremenim naučnim saznanjima, naročito matematičkim.

Bilo kako bilo, razvojem ekonomske nauke a naročito matematičke ekonomije, primjenom novih metodologija rada — sa matematičke tačke gledišta rješenje transformacionog problema postalo je trivijalno. Ali, on se time ne iscrpljuje. Pored užeg značenja, koje se svodi na formalni pristup postupku transformacije simultanim rješavanjem jednačina prvog stepena, transformacioni problem podrazumijeva i šire značenje koje izmiče matematičkoj analizi, odnosno ne svodi se na nju. Doduše, matematička analiza ukazuje na neke probleme u teoriji vrijednosti i cijena.

Pogledajmo nadalje Matesov pristup transformacionom problemu. Taj pristup, uopšteno govoreći, ne spada ni u kritičko-negatorsku ni u nekritičko-apologetsku opciju. On se kreće linijom optimalno respektabilne kritičnosti Marxovog i drugih postupaka transformacije radnih vrijednosti u cijene proizvodnje, ne svodeći ga isključivo na prostor kapitalističkog načina proizvodnje.

Mates najprije prikazuje Marxov postupak pretvaranja robnih vrijednosti u cijene proizvodnje, koristeći se numeričkim primjerom iz IX glave trećeg toma *Kapitala*. Ovdje nema potrebe podsjećati na Marxovo rješenje, budući da je ono poznato već studentima prve godine ekonomskih i drugih fakulteta. U svakom slučaju suština Marxovog postupka pretvaranja robnih vrijednosti u cijene proizvodnje jeste u jednakosti ukupnog viška vrijednosti i ukupne mase profita.

Iz samog Marxovog postupka vidljivo je da se vrši transformacija viška vrijednosti u prosječni profit i vrijednosti ukupne proizvodnje u cijenu ukupne proizvodnje, ali elementi postojanog kapitala i realna najamnina (elementi cijene koštanja) ostaju u vrijednosnom izrazu. Dakle, radi se o nepotpunom procesu transformacije. Osnovni uzrok nekompletne transformacije nalazi se u činjenici da Marx nije raspolagao potrebnim matematičkim aparatom, a može biti da je Marx smatrao da za njegovu analizu kompletna transformacija nije ni potrebna.

U daljem izlaganju Mates izlaže dva postupka potpune transformacije robnih vrijednosti u cijene proizvodnje. Kompletnost ovih postupaka ogleda se u tome što oni obuhvataju ne samo rezultate proizvodnje, nego i elemente postojanog i promjenljivog kapitala koji ulaze u proizvodnju. Da bi potpuni postupci transformacije bili mogući problemu se može neoprezno prići s pretpostavkom da se elementi postojanog kapitala proizvode u prvom odjeljku, elementi promjenljivog kapitala u drugom, a luksuzni proizvodi u trećem odjeljku. Međutim, ovdje odjeljke treba shvatiti kao sektore koje ne treba izjednačavati s odjeljcima u smislu drugog toma *Kapitala*. Principijelno, broj sektora ne može biti ograničen.

Zaista, ustanovljeno je da se koeficijenti transformacije mogu izračunati iz sistema simultanih

Digitized by Google

linearnih jednačina, što znači da se cijene proizvodnje mogu izračunati iterativnim ponavljanjem Marxovog postupka. Također, ustanovljeno je da se cijene proizvodnje mogu izračunati i direktno iz fizički definisane tehnološke matrice i koeficijenata utroška rada, te iz fizički definisane realne najamnine.

Kakve su posljedice postupaka potpune transformacije po neke Marxove zaključke? Autor u narednim poglavljima odgovara na ovo pitanje.

Problem jednakosti viška vrijednosti i mase profita te sume vrijednosti i sume cijena analiziran je najprije unutar originalnog Marxovog kategorijalnog aparata, a potom na formalno matematički način te uz pomoć numeričkih primjera. Pokazuje se da, sem u specijalnim slučajevima — u koje spada i Marxov postupak — »nakon transformacije višak vrijednosti neće biti jednak profitu, a vrijednost ukupne proizvodnje cijeni ukupne proizvodnje« (str. 33).

Međutim, nejednakost tih veličina nema velike posljedice za Marxovu analizu, a nije ni ekonomski suviše relevantna.

Kao poseban problem u postupku transformacije postavlja se problem zadovoljavanja uslova realizacije. Ako se Marxov postupak shvati kao konačan rezultat, a ne samo kao prva iteracija, onda je on pogrešan. Međutim, »Smisao Marxovog postupka i jest u tome da pokaže kako je u sistemu vrijednosti prvo određena vrijednost radne snage, stopa eksploatacije te opća profitna stopa, a zatim da konkurencija između kapitalista vodi samo do drugačije raspodjele viška između njih samih.

Sistem vrijednosti i sistem cijena proizvodnje opisuju stoga istu realnu situaciju u pogledu svih veličina, osim što je u sistemu cijena proizvodnje višak raspoređen između pojedinih kapitalista prema principu jedinstvene profitne stope, dok je u sistemu vrijednosti višak raspoređen u skladu s principom jedinstvene stope eksploatacije« (str. 43). Iz aspekta uslova realizacije najjasnije se uočava smisao odstupanja mase profita od mase viška vrijednosti, ali i drugih cjenovnih veličina od vrijednosnih.

Profitna stopa u sistemu vrijednosti i sistemu cijena proizvodnje ne može biti jednaka. Na odnos između »vrijednosne« i »prave«, odnosno »cjenovne« profitne stope utiče struktura proizvodnje (i potrošnje), a ne utiču tehnološke karakteristike sistema. Isto vrijedi i za stopu eksploatacije u ova dva sistema: omjer viška vrijednosti i vrijednosti radne snage ne može biti jednak omjeru profita i najamnine. Bitna je egzistencija viška vrijednosti. Pozitivnost obe stope zavisi od sposobnosti sistema da proizvodi višak vrijednosti.

Autor je istraživao i uticaj strukture realne najamnine na vrijednosni i cjenovni sistem. Došao je do zaključka, koji je s Marxovog stanovišta paradoksalan, da radnici promjenama strukture svoje potrošnje (u okviru iste novčane najamnine) mogu uticati na stepen eksploatacije, odnosno stopu viška vrijednosti.

Za transformacioni problem od posebne važnosti je izbor tehnologija. Pretpostavku o postojanju samo jedne tehnologije (od koje je polazio i Marx) mora se napustiti. Problem izbora tehnologije komplikuje se pitanjem zašto bi pojedinačni kapitalista uopšte uvodio neki novi tehnološki postupak ako on u krajnjoj liniji vodi padu prosječne profitne stope. Da li je dovoljan oslonac za inovacije motiv privremenog prisvajanja ekstraprofita? Prema Marxovoj analizi izbor između tehnologija vrši se u sistem vrijednosti te ga je moguće zanemariti prilikom razmatranja problema transformacije. Međutim, u Marxovom izvođenju — prema Matesu — javljaju se čak tri problema. Prvi je da li novi tehnološki postupak istovremeno omogućuje snižavanje cijene proizvodnje i vodi padu opšte profitne stope? Drugi je da li je kod izbora tehnologije kriterij samo povećavanje produktivnosti rada ili je tu i kriterij maksimiziranja

Digitized by Google

profitne stope? Treći problem se tiče odnosa promjena vrijednosti pojedinih roba i njihovih cijena proizvodnje? Bez ulaženja u podrobnosti autorovih odgovora na ova pitanja upozorićemo samo na njegovo izričito tvrđenje da je u čitavom periodu kapitalizma kriterij maksimiziranja profitne stope dominirao nad principom povećanja proizvodnosti rada, čime je onda određivan i izbor tehnologija.

Time je autor došao do novog problema. On se sastoji u tome da se objasni kako je moguće da uz istu protivurječnost (težnja ka što većem profitu — nužnost revolucionisanja proizvodnih snaga kapitalizam igra progresivnu ulogu (razvija proizvodne snage), da bi potom tu ulogu izgubio (koči razvitak proizvodnih snaga). Razmatranju navedenog problema autor prilazi analizom odnosa profitne stope i stope rasta.

Najprije valja upozoriti da se profitna stopa pokazuje kao maksimalna moguća stopa rasta koju ekonomija može ostvariti. Naravno, stopa rasta nikada ne može doseći profitnu stopu.

Za razmatranje ovog problema nužno je kao pokazatelj uzimati cijene proizvodnje. »Cijene proizvodnje se stoga pokazuju ne samo kao pokazatelji pomoću kojih možemo vrednovati različite tehnologije u pogledu njihove profitabilnosti, već i u pogledu njihove mogućnosti da ostvaruju stopu rasta jednaku profitnoj stopi. Vidljivo je da cijene proizvodnje i profitna stopa nisu samo posljedica međusobne konkurencije kapitalista, već i bitni parametri ekonomskog sistema pri danom skupu tehnologija te danoj raspodjeli, odnosno realnoj najamnini.« (str. 81). U oba pogleda vrijednosti bi, za razliku od cijena proizvodnje, davale pogrešne informacije — smatra autor.

Ako je to tako, neophodno je postaviti pitanje da li se cijene proizvodnje javljaju samo u kapitalizmu? Odnosno, da li su one nužne i u potpuno centralizovanoj privredi sa potpunim državnim vlasništvom nad sredstvima za proizvodnju?

Mates u odgovoru na ova pitanja dolazi do zaključka, oslanjajući se i na druge autore, da se i u centralnoplanskom sistemu s državnom svojinom (dakle, sistemu bez tržišta i privatne svojine) cijena proizvodnje javlja bez obzira da li je cilj sistema maksimizacija rasta ili maksimizacija potrošnje zaposlenih. To je slučaj i kada se radi o centralnoplanskom sistemu s tržištem roba za potrošnju radnika. Stoga je odgovor na naprijed postavljeno pitanje jasan: cijene proizvodnje se ne javljaju samo u kapitalizmu. One se javljaju i u centralnoplanskoj privredi »koja mora ostvariti izvjesnu stopu rasta sredstava za proizvodnju radi povećanja broja zaposlenih radnika (ili pak kompenzacije efekata tehnološkog progresa koji uvećava efikasnost rada)« (str. 91).

Prema tome, i zaključak ove knjige je da je cijena proizvodnje onaj oblik kroz koji djeluje zakon vrijednosti u socijalizmu. Negiranje tog oblika do sada je mnogo koštalo privrede i ljude zemalja koje su krenule nekapitalističkim-socijalističkim putem.

Do kraja svoje knjige Mates je još razmotrio pitanje uloge sistema vrijednosti u izvođenju cijena proizvodnje, kao i istorijat rasprave o transformacionom problemu. Već na početku ovog osvrta ukazali smo na tok i učesnike u stogodišnjoj debati o transformacionom problemu. Ovdje možemo dodati da je autor u svom pregledu rasprave ovu sagledao iz današnje perspektive, upozoravajući na činjenicu da su se pojedini argumenti ciklički javljali, bivali zaboravljani i ponovo afirmisani, često i u novom kontekstu, da su u rješavanju nekih pitanja bili previđani jednostavniji putevi, te da se rasprava često kretala u pogrešnom pravcu i da je začuđujuće previđala pojedine aspekte problema transformacije radnih vrijednosti u cijene proizvodnje.

Iako vrijednosti imaju (imale su i imaće) i druge uloge osim one pri izvođenju cijena proizvodnje, ova je ipak najvažnija. Odnos između vrijednosti i cije-

Digitized by Google

na nije odnos između biti i pojave, smatra autor. Naime, mnogi se ključni momenti ne mogu sagledati u sistemu vrijednosti.

Marxov postupak transformacije robnih vrijednosti u cijene proizvodnje, koji je kasnije dovršen, pri tadašnjem nivou razvijenosti primjene matematike u ekonomiji bio je jedino moguć. Ovdje se pokazalo, kao i na nizu drugih primjera, da je moguće dalje od Marxa, ali i da je teško bez Marxa.

Na kraju, ukažimo i na specifične vrijednosti Matesove knjige. Nju odlikuje, što je karakteristika značajnih djela, metodološka strogost i minuciozna analiza. Pored toga, njena specifična vrijednost je u ukazivanju na dosad neuočenu povezanost između transformacionog problema i zakona o tendencijskom padu profitne stope. Stoga je u pravu autor kada kao temeljni nedostatak Marxovog postupka transformacije vrijednosti u cijene proizvodnje identifikuje izostanak analize posljedica koje u sistemu cijena proizvodnje nastupaju u pogledu kriterija za izbor tehnologija.

Naše je, međutim, mišljenje da ni ovim radom nije riješeno pitanje specifičnosti oblika kroz koji djeluje zakon vrijednosti u modelu mješovite privrede, nužne u socijalizmu kao prelaznom periodu, bez obzira što je opšti naziv tog oblika cijena proizvodnje.

Drago Njegovan

Jurij Bajec

Uvod u komparativnu analizu savremenih privrednih sistema

Izdanje
»Savremena administracija«,
Beograd 1989.

1. Klasične ortodoksne šeme i obrasci o podeli privrednih sistema na kapitalističke i socijalističke te o preživelosti prvih i o vitalnosti i progresivnosti drugih, zatim o privatnoj svojini i tržištu kao osnovi prvih te o društvenoj svojini i svesnom regulisanju kao osnovi drugih više nisu dovoljne kao teorijski okvir za sagledavanje društveno-ekonomskih ambijenata u kojima i pod čijim dejstvom se odvijaju razvojni tokovi u savremenom svetu. Pomenute šeme i obrasci čvrsto su utemeljeni u marksističko poimanje privrednih sistema ali njihovo marksističko poreklo nije i ne može biti dovoljan razlog da se u njih bez rezerve veruje. Na to nas svakog dana i sve intenzivnije uveravaju zbivanja u savremenom svetu a naime divergencija takozvanih kapitalističkih privrednih sistema od privatne svojine i tržišta kao svog »prirodnog« oslonca i još više divergencija takozvanih socijalističkih privrednih sistema od svoje marksističke zasnovanosti na društvenoj svojini i planskom (uglavnom centralnodržavnom) regulisanju privrednih zbivanja. Osnovna je funkcija privrednog sistema da pospešuje privredni razvoj. Time se meri njegova uspešnost i progresivnost te iz njih izvedena mogućnost opstajanja na ekonomskoj sceni. Naučna disciplina komparativni (uporedni) privredni sistemi upravo ima zadatak da sagledava načine i uspešnost funkcionisanja različitih privrednih sistema u savremenom svetu i da na toj osnovi pruža naučne informacije o mogućim i neophodnim promenama u privrednim sistemima pojedinih zemalja. Na beogradskom univerzitetu tu su naučnu disciplinu počeli da razvijaju i dali joj osnovne teorijske i metodološke konture prof. dr Stojan Jankov, na žalost sada već pokojni, i prof. dr Žarko Bulajić. Prof. dr Jurij Bajec svojom knjigom o kojoj je u ovom prilogu (prikazu) reč dalje obogaćuje saznanja iz te oblasti i to u vreme kada se naš privredni sistem radikalno menja ali su promene suočene sa brojnim političkim, ideološkim pa i teorijskim ograničenjima da ne kažem barijerama. Reč je o promenama koje treba da otklone sva privred-

Digitized by Google

no-sistemska ograničenja efikasnom rastu i razvoju jugoslovenske privrede koja se već čitavu deceniju nalazi u dubokoj krizi. Te promene pretpostavljaju i imitaciju čitavog niza rešenja koja su se pokazala kao delotvorna u modernim, razvijenim tržišnim ekonomijama sa drugačijim privrednim sistemom uz, razume se, neophodna prilagođavanja tih rešenja našem društveno-ekonomskom ambijentu. Upravo je zbog toga i značajna i aktuelna knjiga koju nam je ponudio profesor Bajec.

2. Bajecova knjiga se sastoji iz tri dela. U prvom delu »Privredni sistem i uporedna analiza«) autor definiše privredni sistem, daje kriterije za grupisanje (tipologiju) privrednih sistema, izlaže relevantne odrednice (dakle najvažnije momente) koje determinišu funkcionisanje privrednih sistema i njihov uticaj na rast i razvoj odgovarajućih privreda, pruža teorijsko-metodološka odredišta za vrednovanje uspešnosti privrednih sistema i na kraju prvog dela ukazuje na metode komparativne analize privrednih sistema. U drugom delu svoje knjige pod naslovom »Komparativna analiza uspešnosti privrednih sistema« Bajec je odabrao šest kriterija kojima se meri delotvornost privrednih sistema. To su privredni rast, efikasnost, raspodela, stabilnost, otvorenost te standard i kvalitet života. Treći deo Bajecove knjige (»Konvergencija ili divergencija privrednih sistema — pogled unapred«) posvećen je aktuelnoj i sve aktuelnijoj temi našeg vremena. Reč je o tome da li promene u privrednim sistemima takozvanih kapitalističkih i takozvanih socijalističkih zemalja smanjuju ili produbljavaju njihove privredno-sistemske razlike.

3. U definisanju privrednog sistema i određivanju njegovih osnovnih odrednica i komponenti Bajec nastoji da poveže Marksove poglede o klasnoj determiniranosti privrednih sistema te o primatu materijalne baze nad društvenom nadgradnjom sa pogledima savremene građanske ekonomske misli koja se mnogo operativnije odnosi prema privrednim sistemima stavljajući akcente na pitanja glavnih subjekata donošenja ekonomskih odluka, njihovih osnovnih pobuda u ekonomskom odlučivanju, te koordinacionih mehanizama kojima njihove pojedinačne odluke skupa uzete prerastaju u celovit sistem. Otuda su po Bajecu glavne komponente privrednih sistema (a) dominantni oblik svojine nad sredstvima za proizvodnju koji (b) predodređuje položaj i motivaciju ekonomskih učesnika prilikom (c) donošenja odluka o proizvodnji, raspodeli, razmeni i potrošnji uz korišćenje (d) koordinacionog mehanizma, odnosno, sistema institucija, mehanizama i informacija na osnovu kojih se ekonomski učesnici međusobno povezuju i putem kojih se reguliše proces društvene reprodukcije. Na osnovu navedenih privrednosistemskih komponenti (i odrednica) Bajec klasifikuje privredne sisteme na kapitalističke (u kojima dominiraju ili preovlađuju privatna svojina, decentralizovano odlučivanje, materijalna motivacija i tržišna koordinacija socijalističke centralnoplanske (u kojima dominiraju ili preovlađuju državna svojina, centralizovano odlučivanje, materijalna i delimično moralna motivacija i planska koordinacija) i tržišno-socijalističke, samoupravne (sa društvenom svojinom, pretežno decentralizovanim odlučivanjem, pretežno materijalnim motivima i preovlađujućom ulogom tržišta). Ovoj tipologiji privrednih sistema Bajec dodaje osobenosti privrednih sistema nedovoljno razvijenih zemalja Azije, Afrike i Latinske Amerike. U mnogima od ovih zemalja preovlađuje socijalistička orijentacija te u velikom broju tih zemalja vladaju kapitalistički društveni odnosi. Međutim i kapitalistički društveni odnosi u tim zemljama i socijalistička orijentacija u mnogima od njih imaju čitav niz specifičnih odlika koje su po Bajecu dovoljne da se njihovi privredni sistemi svrstaju u posebnu skupinu. Bajecova klafisikacija privrednih sistema uglavnom sledi logiku i misao

Digitized by Google

koja preovlađuje u ovom domenu. Sve više sazrevaju uslovi da se klasifikacija privrednih sistema oslobađa njihove podele na socijalističke i kapitalističke jer ta podela je opterećena brojnim ideološkim implikacijama koje ometaju sagledavanje mnogih važnijih ekonomskih odlika i posebnosti pojedinih zemalja ili skupina zemalja sa stanovišta ekonomskih mehanizama i institucija pod čijim dejstvom njihove privrede ostvaruju svoje razvojne performanse. Bajec je ovoga veoma svestan. To pokazuje u opisu navedenih odrednica privrednog sistema. Tako će razmatranja o svojini završiti ukazivanjem na sličnosti koja se u tom pogledu manifestuje među socijalističkim i kapitalističkim privrednim sistemima. Uz to iznosiće argumentaciju u prilog obogaćivanja mozaika svojinskih oblika u socijalizmu imajući prvenstveno u vidu naša nastojanja poslednjih godina. Bajec nije jednostran ni u predstavljanju centralizovanog i decentralizovanog odlučivanja. Znalački i s pozivanjem na relevantnu literaturu će navesti prednosti i nedostatke oba načina odlučivanja. Zatim će ukratko izložiti donošenje odluka u današnjim privrednim sistemima da bi na kraju pružio uvid u reformu upravljačkog procesa koja se sprovodi u našoj zemlji i kojom se upravljanje stavlja u funkciju ostvarivanja što boljih poslovnih rezultata privrednih preduzeća kao robnih proizvođača. Bajec ciljeve ekonomske aktivnosti najpre izlaže na tri nivoa. To su ciljevi na nivou društva, zatim ciljevi na nivou njegove bazične poslovne jedinke — preduzeća i ciljevi svakog pojedinca kao učesnika u procesu stvaranja, razmene i raspodele te potrošnje materijalnih dobara i usluga kao roba. Bajec i ovde ukazuje na klasnu dimenziju motiva i ciljeva učesnika u ekonomskoj aktivnosti. Ipak, važnije nam je od toga njegovo ukazivanje na dobit kao motivacionu funkciju preduzeća u različitim privrednim sistemima. Ističemo kao vrednu odliku knjige profesora Bajeca da i po ovom i po svim drugim pitanjima on uvek razmatranja završava ukazivanjem na rešenja koja postoje ili su u nastajanju u našem privrednom sistemu. Bajecova knjiga je tako i komparativno izučavanje jugoslovenskog privrednog sistema, njegovo suočavanje sa drugim privrednim sistemima u pogledu svojinskih odnosa, odlučivanja, motivacione osnove i koordinacionih mehanizama. Dobro je što nam Bajec ovom knjigom pruža i svojevrsnu teorijsku potvrdu da sadašnja reforma privrednog sistema sledi rešenja koja su se već potvrdila kao ekonomski efikasna u modernim i razvijenim tržišnim privredama. Pored opisa plana i tržišta kao koordinacionih mehanizama u dva različita sistema (tržišnom i centralno-planskom) Bajec ne propušta da nam ukaže na nove prodore tržišta u centralno-planskom sistemu (takozvana perestrojka koja je u toku) sa čime ide i nova pozicija i uloga preduzeća u čitavom toku privređivanja. Za naš sistem kazuje da u njegovoj dogovornoj varijanti nije bilo mesta ni za efikasno tržište (jer nije bilo tržišta radne snage i tržišta kapitala) ni za efikasno planiranje. Razume se da nije propustio da izloži pravac privredno-sistemskih promena sračunatih na punu afirmaciju tržišnog privređivanja. U određivanju metodoloških osnova za sagledavanje uspešnosti privrednih sistema Bajec se opredeljuje za višekriterijumski pristup ističući pri tome svu složenost tog pitanja. Ukazuje, razume se, da su kriterijumi za to sagledavanje delom komplementarni ali su delom i konfliktni (jer se po jednom kriteriju privredni sistem može pokazivati kao uspešan a po drugom kao neuspešan). Bajec znalački i koncizno izlaže metode komparativne analize privrednih sistema oslanjajući se u tome na saznanja savremene građanske ekonomske nauke.

4. U drugom delu knjige Bajec u svakom od šest segmenata (odeljaka, podnaslova) najpre precizno definiše pojam i značenja odgovarajućeg kriterija uspešnosti privrednog sistema a zatim podvrgava taj kriterijum empirijskom sagledavanju za različite zemlje i

Digitized by Google

skupine zemalja sa različitim privrednim sistemima. Kada je reč o privrednom rastu i na duži rok centralno-planske privrede su prednjačile u odnosu na tržište ekonomije i na zemlje u razvoju ali ne toliko da bi osetnije smanjile jaz u pogledu razvijenosti u odnosu na razvijene zapadne zemlje. Međutim, razvojne mogućnosti njihovog ekstenzivnog rasta kome je pogodovao centralno-planski sistem se iscrpljuju i privredni rast u njima osetno jenjava. Efikasnost kao kriterijum uspešnosti privrednih sistema ne pokazuje zadovoljavajuće dinamičke trendove. Poređenja međutim pokazuju da ona opada brže u centralno-planskim (socijalističkim) nego u tržišnim (kapitalističkim) privredama. Sagledavajući uspešnost privrednih sistema sa stanovišta raspodele Bajec nam između ostalog nudi dva saznanja. Prvo je empiričko i po njemu najveću jednakost u raspodeli imaju centralno-planski sistemi. Drugo je teorijsko sa izvesnim empiričkim potvrdama i po njemu jednakost u raspodeli ne protivreči efikasnosti i taj se zaključak izvodi na primeru Švedske i ne samo nje. U pogledu ekonomske stabilnosti Bajec uz puno rezervi ipak konstatuje da su centralno-planske privrede stabilnije od tržišnih te da su veoma nestabilne privrede zemalja u razvoju. Pružene su određene indikacije o otvorenosti privrednih sistema i standardu i kvalitetu života. Po manje-više svim indikatorima uspešnosti privredni sistem naše zemlje se pokazao neuspešnim i eskalacija neuspešnosti posebno je prisutna poslednjih godina.

5. U poslednjem delu knjige Bajec ne prihvata tezu o konvergenciji privrednih sistema u smislu da socijalistički privredni sistemi poprimaju izvesna kapitalistička obeležja te da se kapitalistički sistemi postupno približavaju socijalističkim opcijama. On zapravo insistira na stanovištu divergencije i socijalizma i kapitalizma od svojih klasičnih početnih šema i obrazaca. Ostaje međutim dužan odgovora kuda se oni kreću. Vreme je međutim za nova preispitivanja već ustaljenih i okoštalih definicija i kapitalizma i socijalizma koje su uz to ispunjene ideološkim nabojem. Bajecova knjiga nudi mnogo razloga za ta preispitivanja ali se u njih ne upušta.

6. Bajecova knjiga je lucidno ekonomsko štivo. Reč je o gotovo najboljim stranicama koje su u našoj ekonomskoj literaturi napisane o drugim savremenim privrednim sistemima i o našem takođe. Bajec je dobrim delom oslonac za pisanje svoje knjige našao i u teorijskim i metodološkim porukama najpoznatijih imena iz ove oblasti u svetu — V. Holesovskog, G. Grosmana, E. Nojbergera, J. Galbrajta, da samo njih pomenem među mnogima koje je Bajec konsultovao u pisanju svoje knjige i na njih se pozivao. Po sebi se razume da je koristio i sve ono što je u našoj literaturi pisano o našem i drugim savremenim privrednim sistemima. S pravom se na više mesta pozivao na Marksa ali nije odoleo nekim ideološkim iskušenjima o klasno-svojinskoj određenosti privrednih sistema, o privrednim sistemima kao izrazu društvenih odnosa, o podeli sistema na kapitalističke i socijalističke pri čemu se podrazumeva da su ovi drugi vitalniji i progresivniji itd. Argumentacija koju je u knjizi izložio ne potvrđuje ove kvalifikacije ili bolje reći više ih demantuje nego što govori u njihov prilog.

Dragutin V. Marsenić

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

CENA: 120.000.— DIN.

Digitized by Google

Per. Rm.
HX
365
.5
.S63

YU ISSN 0560-6675

Socijalizam

ČASOPIS
SAVEZA KOMUNISTA
JUGOSLAVIJE

Alderman Library
APR 23 1990
Univ. of Virginia
Charlottesville, VA

9-10
1989

Digitized by Google

Izdavački savet

Vasil Tupurkovski (predsednik), članovi: Mirko Arsić, Ciril Bašković, Sulejman Bosto, Marin Buble, Momir Bulatović, Ali Dida, Đula Feher, Vojmir Franičević, Ljupčo Jokimovski, Milija Komatina, Franjo Kožul, Ivan Kristan, Milenko Marković, Radovan Radonjić, Metodi Stojkov, Milorad Timotić

Uređivački odbor

Milija Komatina (glavni i odgovorni urednik), članovi: Mirko Arsić, Atila Sam, Dejan Rebić, Franjo Kožul, Milosav Simić, Ciril Bašković, Sonja Šćepanović, Trpe Jakovlevski

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIRO »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 378.000 dinara. Za inostranstvo 756.000 dinara.

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu: SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 60801-603-15351, poštanski fah 233

Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061
Rukopisi se ne vraćaju

Odeljenje pretplate: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061, lokal 780

Štampa: RO »Sava Mihić« — Zemun, M. Tita 46—48.

Digitized by Google

YU ISSN 0560-6675

Sadržaj

Godina XXXII
1989. Broj 9-10

Tribina

PROMENE U EVROPI

Ranko Petković
Tendencije razvoja u Evropi 7

Vladimir Kandikjan
Novija iskustva i tendencije u međunarodnoj ekonomskoj kooperaciji i koordinaciji 26

Vladimir Miljutenko
»Zajednički evropski dom«: pogled iz Moskve 41

Radovan Vukadinović
Evropski integracioni procesi 55

Aleksandar Sekulović
Jugoslavija i Evropska zajednica 64

Akile Oketo i Peter Gloc
Zapadnoevropska levica i procesi evropske integracije 73

Dragomir Radenković
Zapadnoevropski komunisti i procesi objedinjavanja Zapadne Evrope 85

Ognjen Pribićević
U novu Evropu — pre svega oprezno 103

Pogledi

Dragutin Marsenić
Ekonomska načela i koncept novog ustavnog uređenja Jugoslavije 107

Miladin Korać
Dužnička kriza i mogućnosti izlaza 132

Prikazi

Digitized by Google

Содержание

Трибуна
ПЕРМЕНЫ В ЕВРОПЕ

Бранко Петкович
Тенденции развития в Европе 7

Владимир Кандикьян
Новейшие опыт и тенденции в международной экономической кооперации и координации 26

Владимир Милютенко
"Общий европейский дом": Взгляд из Москвы 41

Радован Вукадинович
Европейские интеграционные процессы 55

Александр Секулович
Югославия и Европейское сообщество 64

Акилле Окето и Петер Глац
Западноевропейская левая и процессы европейской интеграции 73

Драгомир Раденкович
Западноевропейские коммунисты и процессы объединения Западной Европы 85

Огнен Прибичевич
В новую Европу — прежде всего осторожно 103

Взгляды

Драгутин Марсенич
Экономические начала и концепт нового конституционного устройства Югославии 107

Миладин Корач
Долговый кризис и возможности выхода 132

Рецензии

Contents

Panel Discussion
CHANGES IN EUROPE

Ranko Petković
Tendencies of development in Europe 7

Vladimir Kandikjan
Recent experiences and tendencies in international economic cooperation and coordination 26

Vladimir Miljutenko
"Mutual European home": A View from Moscow 41

Radovan Vukadinović
European integration process 55

Aleksandar Sekulović
Yugoslavia and European Community 64

Akile Oketo and Peter Gloc
The Western European Left and processes of European integration 73

Dragomir Radenković
Western European communists and processes of integration of Western Europe 85

Ognjen Pribićević
Into new Europe — cautiously above all 103

Views

Dragutin Marsenić
The economic principles and the concept of the new constitutional system of Yugoslavia 107

Miladin Korać
The debtor's crisis and the possibilities of a way out 132

Reviews

Digitized by Google

Tribina

Promjene u Evropi

»Stari kontinent« nije ni izdaleka tako »star« da ne bi mogao da se mijenja. On u mnogo čemu mijenja svoj lik, o čemu svedoče procesi u svim sferama života. Po svoj prilici, Evropa ulazi u treći milenijum sa karakteristikama koje donedavno nijesu izgledale moguće, a za mnoge ni poželjne.

Iako Evropa, shvaćena u svojim geografskim granicama, predstavlja samo jedan politički, ekonomski i vojno-strateški segment u međunarodnim odnosima, zbivanja na njenom tlu po mnogo čemu predstavljaju sintetičan izraz svjetskih tendencija i fenomena. Ne samo iz istorijskih i civilizacijskih razloga, zbog toga što je Evropa bila nekadašnje »središte svijeta«, već i zbog ogromnih ekonomskih i tehnoloških potencijala kojima raspolaže, kao i širokog spektra društvenih i duhovnih vrijednosti koje postoje i koje se prožimaju na njenom prostoru.

Evropa je kontinent različitih društvenih sistema i kultura. Ta okolnost je ovaj kontinent činila koliko bogatim u oblicima i sadržajima života, toliko i poprištem neprekidnih i najopasnijih sukobljavanja, bar što se tiče nove ili novije istorije čovječanstva. U njoj su se začela i okončala dva svjetska rata; sa njenih interesnih i političkih istočnika naslućivao se i treći svjetski rat, o čijim posljedicama možda ne bi imao niko ni da rasuduje. Za Balkan, samo jedan manji dio Evrope, govorilo se, pa se i dalje govori, da je »bure

Digitized by Google

baruta«. Tako jeste, ali i Evropa kao cjelina je mnogo veće bure najopasnijih eksploziva, a ako je riječ o Balkanu, onda je barut na njenom tlu ili upaljivao civilizovaniji dio Evrope ili je poslije eksplozija arbitrirao a uvijek, ili bar najčešće, samo u svoju korist.

Ako bismo htjeli da konstatujemo šta se to zbiva ili mijenja u Evropi, posebno kakav je ili kakav bi mogao da bude, efekat svega toga, onda bi možda trebalo poći od najopštije premise da se obnavljaju u ljudskom smislu graditeljske snage ovog kontinenta. A to je, nesporno, u vezi sa idejom humanizma, koja je, bar što se tiče takozvanog novog doba, evropska tekovina. Sinonim za tu ideju je druga ideja, takode ponikla u Evropi, i to ne u njenim ekonomski zaostalijim dijelovima — kako se danas ne bez zle namjere u odnosu na ovu ideju često konstatuje — ideja komunizma. Drugim riječima, promjene se odnose na Evropu kao cjelinu i u njenim punim geografskim okvirima i gotovo bez izuzetka u svim njenim ekonomskim, kulturnim i političkim sferama. Te promjene — tako želimo da bude, a nagovještaj da se u tom pravcu i kreću stvari već postoje — treba da dovedu do toga da Evropa ne bude »bure baruta« već zajednički dom naroda i ljudi koji žive na njenom prostoru, otvoren i za sve dobronamjerne ljude svijeta.

Kada bi o ovim promjenama rasudivali samo objektivni naučnici, onda bi oni svakako otkrili da ih ne iniciraju niti usmjeravaju ljudi samo jednog postojećeg društvenog sistema ili jednog geografskog prostora Evrope. Ali i ljudi sa lentama najvećih naučnih zvanja takode su ideolozi, kao što su to i mnogi drugi »pozvani« i »nepozvani«, pa se u tom drugom kontekstu — ideologijskom, još ne uvida rečeno, već se promjene pripisuju samo jednom dijelu svijeta Evrope.

Ideja progresa, na tragu svega najplemenitijeg što postoji u svjetskoj baštini, zaista snažno pulsira u Evropi. Ali taj progres ne bi bio na tragu ideje humanizma ukoliko bi bio svojina samo ljudi koji pripadaju jednom od postojećih društvenih sistema i sve do sada oštro konfrontiranih, medusobno proždirućih, svjetova. To i nije niti može da bude ni sa gledišta provenijencije. Dobro su poznate i nesporne civilizacijske tekovine Zapada, pri čemu nije riječ samo o kulturnim i levičarskim snagama koje su iznjedrile to što može biti oslonac i za budućnost koja nam predstoji već i o mnogim mogućnostima razvojnog smisla koje je unio kapitalizam, roden upravo na tom prostoru. Zapadu pripada dužno poštovanje za inicijativu o stvaranju zajedničkog doma u tom okviru Evrope.

Ali taj dom niti bi mogao biti poželjno čvrst niti poželjan za sve ljude Evrope ukoliko bi ostao omeden jednim prostorom Evrope i jednim do sada poznatim društvenim sistemom. Stoga je još više, ili bar ne manje, za poštovanje inicijativa koja je došla sa Istoka da

Digitized by Google

treba stvarati zajednički evropski dom. Tu inicijativu, kao što je poznato, dao je Mihail Gorbačov, a prihvataju je i u skladu sa tim mijenjaju svoje realitete gotovo sve zemlje u kojima se gradio socijalizam na jednom modelu koji se nije pokazao efikasnim. Sa tom inicijativom i velikim, dramatičnim događanjima koja je slijede, ruke socijalizma uklanjaju takozvanu gvozdenu zavjesu koja je razdvajala dva dijela Evrope, a koju su podigla i na svakakve načine i na svačiju štetu svesrdno čuvala oba dijela Evrope. Ako su ideje pokretači ljudskih snaga, upravo onih snaga koje za svoje — ljudske potrebe, mogu da mijenjaju postojeći svijet, onda su i ideje i praktične inicijative koje upravo dolaze iz svijeta socijalizma, očevidni pokazatelj da snage toga svijeta nijesu ni baš tako ni baš toliko »istrošene« kao što se ističe, kao što ni snage kapitalizma, a pogotovo ne Zapada, takođe nijesu istrošene niti zapale u totalnu krizu, kao što se često mislilo i isticalo.

O svemu ovome se, dakako, u ovom trenutku ne mogu, niti to treba činiti, davati definitivni zaključci. Kada su u pitanju radikalne promjene, onda diskontinuitet do kojeg dolazi može imati i uzlazni i nizlazni pravac, pri čemu konzervativizam nikako ne miruje niti apriorno ostaje bez stečenih uporišta. Ali neka kretanja, koja govore u najmanju ruku o stvaranju uslova da se u Evropi kao cjelini živi bolje, sa više i materijalnih i duhovnih dobara za sve njene stanovnike, sa više ljudskih sloboda i prava, više demokratije, već su u toku.

Svedoci smo razgradivanja i uklanjanja ideja i »mehanizama« hladnoga rata, koji je buknuo i doživio kulminaciju upravo na evropskom prostoru, pretvoren u ideološki mostobran i nuklearni arsenal supersila. Svedoci smo projekata ekonomskiog, tehnološkog i, posebno, integracionog razvoja, koji će, bez sumnje, korjenito promijeniti ne samo ekonomsku već i političku i društvenu konfiguraciju Evrope. Svedoci smo mnogo čega što govori o rečenim procesima i o mnogo čemu drugom što se zbiva u zemljama Istočne Evrope, što ove zemlje ne pokazuje samo u agoniji krize već i u mogućnostima da u političkom i u svakom drugom smislu budu drugačije i prihvatljive za zajednički život u Evropi kao cjelini. Kako je izvršena ili je bar na pomolu »dezideologizacija« ovih zemalja u smislu oslobađanja od staljinističkih dogmi i stereotipa, i kako s ove strane prestaje da prijeti ideološka, politička i u vezi s tim vojna opasnost, stvorili su se ili se stvaraju uslovi da se i Zapad »dezideologizuje« u tom smislu da ne gradi svoju ideologiju ni isključivo ni pretežno na sijanju mržnje prema ideji socijalizma i komunizma i na svojim dosadašnjim prednostima kao apsolutnim, nezamjenjivim i vječitim dogmama.

Digitized by Google

Jedno od ključnih pitanja je da li sadašnji dramatični procesi u Evropi mogu proći bez poremećaja u odnosima snaga dojučerašnjih podijeljenih dijelova Evrope, posebno kada je riječ o nemačkom prostoru, velikih sila, pa i samih društveno-ekonomskih sistema. Drugim riječima, da li će okončanje hladnoga rata biti obilježeno »klasičnim« trijumfom jedne strane ili stvaranjem uslova za jačanje saradnje svih evropskih zemalja na bazi zajedničkih vrijednosti i uzajamnih interesa.

U tom kontekstu, krupan politički značaj ima koncept pomenutog zajedničkog evropskog doma, u kome pojedini evropski narodi neće biti stanari, a drugi podstanari. Iako je logično pretpostaviti da bi u tom zajedničkom evropskom domu nestabilnu i na pretnji zasnovanu blokovsku bezbijednost zamijenila opšteevropska bezbijednost, ipak bi održavanje nove Helsinške konferencije na najvišem nivou pouzdanije pokazalo kakvi su realni izgledi za spokojniji i prosperitetniji život svih evropskih naroda u godinama koje dolaze.

Redakcija »Socijalizma« se nada da će objavljivanjem pregršti tekstova o značajnim, ali i kontroverznim evropskim procesima doprinijeti boljem poimanju njihove suštine i perspektive, u krajnjoj liniji razmjeni mišljenja u kojoj tek treba da se konstituišu teorijske i druge pretpostavke za izvođenje pouzdanijih sudova i utemeljenijih predviđanja.

Digitized by Google

Ranko Petković

Tendencije razvoja u Evropi

Bez upadanja u zamku evropocentrizma, može se reći da je Evropa odigrala izuzetno značajnu ulogu u stvaranju i razvoju savremene svetske civilizacije, shvaćene u oba njena fundamentalna smera — kulturnom i tehničkom. Ali, neizbežno se mora dodati da je Evropa bila i nosilac kolonijalnog sistema, kao i uzročnik i izvoznik dva svetska rata. To dvostruko biće Evrope svedoči ne samo o njenoj pozitivno-negativnoj ulozi u svetskoj istoriji, već i o avangardnim i retrogradnim procesima na samom njenom tlu. Tako je bilo odvajkada, a u velikoj meri je i danas.

Evropa u doba hladnog rata

Drugi svetski rat je počeo na klasičan način, teritorijalnim osvajanjem, a završio se takode na klasičan način, podelom sfera uticaja, iako je u suštini bila reč o neviđenom istorijskom sukobu porobljivačkih i oslobodilačkih ideja i armada. U svakom slučaju, totalna kapitulacija sila Trojnog pakta i trijumfalna pobeda Antihitlerovske

Digitized by Google

koalicije bitno su uticali na uspostavljanje novog rasporeda ideoloških političkih i vojnih snaga u Evropi u drugoj polovini XX veka.

Protivrečni interesi velikih savezničkih sila, koje su se u jednom sudbonosnom istorijskom trenutku ujedinile da bi nadvladale zajedničkog neprijatelja, došli su do izražaja još u toku izrade globalnih i regionalnih pravnih instrumenata na kojima je, prema njihovoj zamisli, trebalo da počiva posleratna međunarodna zajednica, kao što su Povelja UN, dogovori u Teheranu, na Krimu i u Potsdamu. Moglo je to ličiti na klasičan sukob interesa i pretenzija pobedničkih sila, od kojih svaka želi da u što većoj meri baštini rezultate dobijenog rata, ali se ubrzo ispostavilo da je to tek uvertira za konflikte i deobe nezapamćene u istoriji čovečanstva.

Sa stanovišta posleratnog odnosa snaga na globalnoj sceni, pa time i u evropskom prostoru, bilo je sasvim izvesno da će pored sila koje su izgubile rat, Nemačke, Italije i Japana, pasti na nivo drugorazrednih sila i neke države iz kruga pobedničke koalicije, kao velike kolonijalne sile, Velika Britanija i Francuska, a da će se na pijedestalu svetske političke i vojne moći naći samo dve supersile — SAD i SSSR.

Uvod u hladni rat obeležila je teritorijalna podela Evrope. Sovjetski Savez je proširio svoju sferu uticaja sve do graničnih linija do kojih su doprle njegove trupe u velikom pohodu na Treći Rajh. U njegovoj zoni interesa našle su se zemlje Istočne Evrope, a u isto vreme znatno su ojačale pozicije i komunističkih partija u drugim evropskim zemljama, u kontekstu izmenjene društvene situacije, ali i ideološkog i političkog uticaja Sovjetskog Saveza. U sferi interesa SAD našle su se zemlje Zapadne Evrope, među kojima i dojučerašnji glavni neprijatelji savezničke koalicije, s obzirom na okolnost da je i veći deo podeljene Nemačke ušao u koordinate Zapada.

Na toj teritorijalnoj osnovi izrasla je politička i ideološka nadgradnja koja je doprinela formiranju tzv. istočnog i tzv. zapadnog bloka. U istočnoevropskim zemljama, u kojima su kormilo vlasti preuzele komunističke partije, uspostavljen je socijalistički društveni sistem po uzoru na onaj u Sovjetskom Savezu. U zapadnom bloku na vlast su došle političke partije u čijem programu je težište bilo na razvijanju parlamentarnog sistema i slobodnog tržišta po uzoru na vladajući model u SAD.

S obzirom na to da SAD i SSSR nisu smatrali da je posleratna deoba interesa u Evropi i svetu time i okončana, pristupili su stvaranju svojih moćnih vojno-političkih saveza, sa ciljem da osiguraju a po mogućstvu i prošire postojeće sfere interesa. Tako je došlo do formiranja NATO-a, kao instrumenta moći, uticaja i aspiracija SAD i drugih zapadnih sila i Varšavskog ugovora, kao instrumenta

Digitized by Google

moći, uticaja i aspiracija SSSR i drugih zemalja tzv. socijalističke zajednice.

Po logičnom redosledu, nakon uspostavljanja političkih i društvenih sistema po uzoru na dva vladajuća obrasca i nakon formiranja vojno-političkih saveza kao instrumenata vojne moći dveju supersila, došlo je do uspostavljanja mehanizama za ekonomsku saradnju i integraciju zemalja jednog i drugog bloka, u vidu EEZ na Zapadu i SEV-a na Istoku. Iako je stvaranje tih institucija bilo motivisano i akutnim problemima ekonomskog razvoja i medusobne saradnje zemalja uključenih u koordinate jednog i drugog bloka, njima je, u osnovi, bila namenjena uloga ekonomske infrastrukture vojno-političkih saveza velikih sila.

Tako podeljena Evropa postala je poprište hladnog rata, centralna tačka zategnutosti u posleratnom svetu. Na njenom tlu dve supersile su koncentrisale najveći deo svog nuklearnog i konvencionalnog vojnog potencijala. Demarkaciona linija izmedu istočnog i zapadnog bloka postala je simbol moguće nuklearne smrti. Bezbrojne incidentne situacije u toku hladnog rata nisu dovele do trećeg svetskog rata isključivo zbog toga što je uspostavljanje nuklearnog pariteta jasno stavljalo do znanja da bi u ognju budućeg globalnog sukoba bila izbrisana razlika izmedu pobednika i poraženih.

Izvan blokovske podele u Evropi ostala je mala i krhka tampon-zona neutralnih i drugih vanblokovskih zemalja koja će se diskontinuirano protezati od Finske i Švedske u Skandinaviji, preko Švajcarske i Austrije u srednjoj Evropi, do Jugoslavije i Albanije na Balkanu, jedinih dveju zemalja koje su u različitom istorijskom i političkom kontekstu uspele da se istrgnu iz sklopa istočnog bloka. Uloga ovih zemalja u doba blokovske podele i hladnog rata bila je i velika i mala. Velika u tom smislu što su ove zemlje samim svojim prisustvom umanjivale razmere i efekte blokovske podele u Evropi, a mogle igrati i tradicionalnu ulogu medijatora u pojedinim kritičnim situacijama ali i mala zato što su sve one u senci moćnih blokovskih tabora neminovno igrale perifernu ulogu, a na izvestan način i same bile uključene u blokovske antagonizme.

Iz ovoga opisa posleratne situacije u evropskom prostoru ne bi trebalo izvući zaključak da je u odnosima blokovskih grupacija, i u njima samima, sve bilo svedeno na interese i aspiracije supersila, kao predvodnika istočnog i zapadnog bloka.

U odnosima supersila smenjivali su se ciklusi zaoštravanja i popuštanja zategnutosti, pod dejstvom dveju presudnih okolnosti: zaoštravanje je moglo da ide samo do one tačke koja je vodila u ambis nuklearnog sukoba, a popuštanje nije moglo da dovede do uspostavljanja stabilnog poretka mira zbog velikih razlika u njihovim

Digitized by Google

interesima. Zato su supersile povremeno sedale za pregovarački sto da bi rešavale tzv. otvorena pitanja, ali u isto vreme nisu zastajale u neprekidnoj trci u naoružanju.

Isto tako, u okviru blokovskih grupacija strujali su kontradiktorni procesi, u osnovi motivisani zajedničkim, ali i različitim interesima zemalja-članica i supersila. U istočnom bloku na dnevnom redu su bili politički potresi koji su dovodili do oružane intervencije SSSR, dok su u Zapadnoj Evropi uzimale maha tendencije ekonomskog, pa i političkog rivaliteta u odnosu na SAD.

U okviru tih protivrečnih procesa u Evropi, kojima je presudno obeležje davala ideološka, politička i vojna podela i konfrontacija Varšavskog ugovora i NATO-a, delovali su, manje vidljivo, istorijski i civilizacijski interesi koji su svojom integrativnom snagom ukazivali na neodrživost podela koje su bile izraz i rezultat ideološkog i vojnog nasilja na isteku drugog svetskog rata.

Današnji procesi u Evropi

Na današnje stanje u Evropi još snažno utiču zbivanja u prošlosti, ali i procesi koji uzimaju maha na pragu XXI veka. Današnja Evropa je razapeta između onoga što je bilo i onoga što treba da bude. Ipak, sve više dolaze do izražaja, pa počinju i da preovladuju, činioci koji određuju novu ideološku, političku, društvenu, ekonomsku i vojno-strateško konfiguraciju Evrope.

Među činiocima globalnog karaktera koji stanju i kretanjima u Evropi daju sve presudnije obeležje, naročito su značajni — proces evropskog osamostaljivanja i proces pregovaranja i sporazumevanja supersila.

1. Proces evropskog osamostaljivanja sve više naglašava autonomna svojstva pojedinih njenih delova i Evrope u celini. Reč je, u prvom redu, o osamostaljivanju u odnosu na supersile, kao i o jačanju veza između doskora striktno podeljenih istočnih i zapadnih delova Evrope. U osnovi tog značajnog procesa nalaze se sledeći činioci:

(a) Civilizacijske pretpostavke. — Iako su zbivanja u toku i nakon drugog svetskog rata korenito izmenila političku i društvenu situaciju u Evropi, uspostavila drukčiji raspored snaga i ideja, ipak je istorijsko i civilizacijsko biće Evrope takvo stanje stvari, u nekim značajnim aspektima, a naročito kada je u pitanju prisustvo i dominacija supersila u evropskom prostoru, osećalo kao svojevrsno ideološko i političko nasilje. Evropski duh i identitet, u onoj meri u kojoj je mogao, opirao se pretvaranju Evrope u ideološki, politički, vojni i ekonomski privesak supersila. To je naročito dolazilo do

Digitized by Google

izražaja u odnosima zemalja Istočne Evrope i Sovjetskog Saveza, sa kojim neke od njih nikad nisu bile u duhovnoj ili savezničkoj vezi ili su bile u permanentnom sukobu sa njim. Nisu mogli da budu uklonjeni ni animoziteti duhovne ili materijalne naravi u odnosima zapadnih zemalja i SAD, bez obzira na to da li su bile u pitanju zapadnoevropske zemlje koje su se sa SAD nalazile na suprotnoj ili istoj strani barikade u toku dva svetska rata.

Bilo bi isuviše jednostavno i jednostrano proces evropskog osamostaljivanja svesti na nacionalizam evropskih naroda, ali je nacionalna samosvest predstavljala motornu snagu tog procesa. Iako je u prošlosti upravo nacionalni momenat bio važan uzrok neprekidnog sukobljavanja evropskih država, u procesu osamostaljivanja od uticaja supersila širio se prostor za jačanje zajedničkih interesa evropskih naroda, sublimiranih u pojmu sveevropskog identiteta.

(b) Političke kontradikcije. — U doba hladnog rata, koncentričnog sukoba supersila i njihovih blokovskih grupacija, postojala je gotovo puna harmonija u interesima i pogledima zemalja svrstanih u jedan ili drugi blok. Kada je fama o mogućnosti, pa i neizbežnosti nuklearnog sukoba na evropskom tlu počela da gubi na uverljivosti, dolaze do sve jačeg izražaja protivrečni interesi i pogledi zemalja svrstanih u jedan ili drugi ideološki i politički tabor. Najjače dejstvo je imalo saznanje da bezbednost supersila, shvaćena u kontekstu njihovih ofanzivnih i defanzivnih ciljeva, nije u svim tačkama podudarna sa interesima nacionalne bezbednosti zemalja koje su uključene u njihove vojno-političke saveze. Ispostavilo se da trka u naoružanju, čiji su glavni nosioci supersile, može ne samo da jača, već i da ugrožava bezbednost pojedinih ili svih evropskih zemalja kako onih na Istoku, tako i onih na Zapadu. Uporedo s tim, sve više je dolazilo do izražaja i saznanje da supersile, u času kada sedaju za pregovarački sto u cilju regulisanja otvorenih pitanja u medusobnim odnosima, prvenstveno vode računa, što je i prirodno, o svojim vlastitim interesima, pa tek potom o interesima svojih saveznika. Premda su se supersile svojski trudile da uvere svoje saveznike da je njihovo ponašanje i delovanje motivisano interesima vojno-političkih saveza na čijem se čelu nalaze, umnožavale su se situacije u kojima su pojedine evropske zemlje, naročito one na Zapadu, ukazivale na sve veće zapostavljanje njihovih interesa u okviru dijaloga supersila. U toku poslednjih godina, evropske zemlje su sve više insistirale na autonomnijem i nezavisnijem prilazu političkim zbivanjima u svetu, pa je došlo do toga da umesto nekadašnje identičnosti budu sve prisutnije razlike u pogledima i interesima supersila i članica njihovih vojno-političkih saveza.

Digitized by Google

(c) Razlike u ekonomskim interesima. — U doba oštrog blokovskog sukoba u prvom planu su bile spone na planu ideologije, političkih sistema i bezbednosti, dok su ekonomski interesi bili u drugom planu. Ali, u procesu jenjavanja hladnog rata ekonomski interesi svih činilaca u toj velikoj svetskoj političkoj igri počeli su da zauzimaju svoje pravo, rekli bismo, primarno mesto. Uostalom, nikada nije ni moglo biti sporno da se, u krajnjoj liniji, kada se raziđu magle ideoloških i političkih bitaka, pojavljuju ekonomski interesi kao glavni pokretač i motiv svih zbivanja. Međutim, u ovom periodu odigrala se i jedna sudbonosna promena u metodima i sredstvima obezbeđivanja mesta u sistemu ravnoteže snaga i u sticanju svetske moći: vekovnu i milenijsku ulogu vojnog faktora preuzeli su ekonomski i tehnološki činioci. Zbog toga, razlike u interesima zapadnoevropskih zemalja i SAD u ekonomskoj sferi ne bi trebalo svoditi isključivo na klasične motive trgovinskog rata. U pitanju su dugoročne strategije osvajanja svetske moći. U tom sklopu, zapadnoevropska integracija, koja je bila zamišljena kao svojevrsna ekonomska infrastruktura zapadnog vojnog saveza, dobija atribute osnove i instrumenta autonomne političke i ekonomske uloge Evrope u svetu.

2. Proces pregovaranja i sporazumevanja supersila, obeležen inicijativama i susretima Gorbačova i Regana, a sada i Buša, već je imao snažan uticaj na stanje u celokupnim međunarodnim odnosima. Za razliku od detanta s početka sedamdesetih godina, koji je bio kratkog daha, smatra se da će sadašnji proces pregovaranja i sporazumevanja supersila delovati na promene u svetu na duži rok.

U tom kontekstu, sporazumevanje supersila imalo je dve značajne reperkusije na stanje i zbivanja u evropskom prostoru.

(a) Teško bi bilo reći ko je bio više zainteresovan za održavanje Konferencije o evropskoj bezbednosti i saradnji 1975. godine — evropske zemlje ili supersile, ali je sasvim sigurno da do usvajanja Završnog akta iz Helsinkija ne bi došlo bez saglasnosti i dominantne uloge supersila. U svakom slučaju, popuštanje zategnutosti u prvoj polovini sedamdesetih godina počelo je pod dejstvom detanta kome su pečat dali Nikson i Ford, s jedne, i Brežnjev, s druge strane. Zahvaljujući tom relativno kratkom predahu u odnosima supersila, ali takođe i težnji evropskih zemalja da učvrste mir i pojačaju saradnju na svom kontinentu, došlo je do rešavanja krupnih spornih pitanja u središtu evropskog prostora, pre svega, priznavanja granice na Odri i Nisi, regulisanja odnosa između dveju nemačkih država, uređenja statusa Zapadnog Berlina. Stvorena je nova konstelacija i klima u Evropi, kao posledica likvidiranja najsloženijih i najopasnijih spornih pitanja iz zaostavštine drugog svetskog rata. Uspostа-

Digitized by Google

vljanjem procesa KEBS-a, iako on, sam po sebi, nije anulirao političke podele u Evropi, stvoren je mehanizam za postepeno prevazilaženje blokovskih barijera i usaglašavanje sveevropskih interesa.

Iako detant iz sedamdesetih godina nije potrajao ni u evropskom prostoru u kome je imao najznačajnije reperkusije, ipak se pokazalo da se stanje u odnosima supersila i u pozitivnom i u negativnom smislu neposredno odražava na evropsku situaciju, ali i da evropske zemlje, sa svoje strane, sve više postaju akter i partner koji je u stanju da, u odredenoj meri, amortizuje negativna dejstva koja proističu iz faza konfrontacije supersila i da pozitivna dejstva popuštanja zategnutosti u odnosima supersila iskoristi za eksponiranje sopstvenih interesa. U tom smislu se može reći da je najveću korist od detanta iz sedamdesetih godina, veću od one koju su imali njegovi začetnici, SSSR i SAD, imala Evropa. Kao što se zna, već u drugoj polovini sedamdesetih godina došlo je do novog talasa zaoštravanja u odnosima supersila, koji će, uz sve ostalo, dovesti do razmeštaja novih generacija nuklearnih raketa na evropskom tlu, ali će uprkos svemu tome, kao tekovina i mehanizam trajnijeg karaktera i dejstva, ostati KEBS, kao sinonim sveevropskih interesa.

(b) Novom procesu popuštanja medunarodne zategnutosti takode su osnovne impulse dali SSSR i SAD, ali se on razlikuje od detanta iz sedamdesetih godina po tome što je već dao relativno krupne rezultate u suštinskom političkom normalizovanju odnosa dveju supersila, na planu razoružanja, kao i u rešavanju tzv. regionalnih kriza i što će, po svemu sudeći, kao pokretač, sastavni deo i izraz krupnijih promena u društvenim i medunarodnim odnosima na prelazu iz XX i XXI vek, imati dugoročnija i dalekosežnija dejstva. Iako je proces evropskog osamostaljivanja, sa svoje strane, delovao na stanje i tendencije u odnosima supersila, inicijative i akcije Gorbačova i Regana i, sada, Buša otvorile su, moglo bi se reći, spektakularan prostor za nove pojave i zbivanja u evropskom prostoru.

U sklopu dezideologizacije medunarodnih odnosa i postepene demontaže blokovskih doktrina, zatvaranja dosjea hladnog rata i stvaranja pretpostavki za jačanje poretka mira, evropske zemlje su dobile mogućnost da u većoj meri nego ikada do sada istaknu u prvi plan svoje nacionalne i interevropske interese. Premda »korektne« odnose prema supersilama još niko ne dovodi u pitanje, koliko zbog toga što one još predstavljaju snagu koja se mora respektovati, toliko i zbog toga što nova politička konfiguracija u Evropi još nije čvršće utemeljena, Evropa sve više prevazilazi ideološke i političke posledice drugog svetskog rata, uspostavljajući sopstveni istorijski i civilizacijski kontinuitet, razume se, u jednom novom društvenom i medunarodnom kontekstu na pragu XXI veka.

Digitized by Google

Kakav je položaj pojedinih evropskih političkih i društvenih subjekata i faktora u sklopu tih globalnih procesa i kretanja?

Zahvaljujući tržišnoj privredi i parlamentarnoj demokratiji, zapadnoevropske zemlje su se pokazale prosperitetnijim i stabilnijim akterom zbivanja u evropskom prostoru, nego zemlje Istočne Evrope. Uključene u Evropsku zajednicu, a delimično i u EFTA, zapadnoevropske zemlje su postale središte i nosilac ekonomskog i tehnološkog razvoja u Evropi. Usklađujući i povezujući svoju ekonomsku moć i šire nacionalne interese, zapadnoevropske zemlje su stvorile snažnu osnovu za veće i samostalnije učešće u svetskim poslovima.

Zemlje Istočne Evrope suočile su se sa ekonomskim teškoćama, društvenom krizom i rušenjem mita monolitizma tzv. socijalističke zajednice. Perestrojka u Sovjetskom Savezu je pokazala da su istrošene potencije društvenog modela po čijem su se uzoru razvijale zemlje Istočne Evrope i, u isto vreme, da su napuštene ideološke, političke i vojne premise doktrine tzv. ograničenog suvereniteta. Tako je kriza u zemljama Istočne Evrope, u jednoj dramatičnoj dijalektičkoj kontroverzi, postala ambijent i za traženje novih puteva i orijentacija, koji, uz sve razlike, vode opcijama verifikovanim u zapadnoevropskom prostoru, bilo da je reč o tržišnoj privredi ili višestranačkom sistemu.

Neutralne evropske zemlje, sa svim razlikama koje postoje u njihovom međunarodnopravnom statusu i istorijskoj utemeljenosti, od Finske i Švedske do Švajcarske i Austrije, potvrdile su svoju konstruktivnu međunarodnu poziciju i ulogu u evropskom prostoru. Prihvatljive za Istok zato što zadržavaju političku i vojno-stratešku distancu prema zapadnom bloku, a bliske Zapadu zbog toga što su protagonisti modela koji ulazi u koordinate njegovih pogleda i interesa, neutralne evropske zemlje su u sklopu KEBS-a i na bazi vlastitog ekonomskog i tehnološkog prosperiteta postale ugledni i uticajni članovi porodice evropskih naroda. Uključene pretežno u EFTA, zonu slobodne trgovine koja u procesu evropskih podela nije nosila izrazitija ideološka i blokovska obeležja, neutralne zemlje su i na taj način pokazale afinitete za politiku »ostajanja po strani« u evropskim deobama. U promenjenim međunarodnim uslovima, neutralne zemlje se spremaju da zakucaju na vrata Evropske zajednice, smatrajući da u vreme zatvaranja dosjea hladnog rata to nije u suprotnosti sa njihovim obavezama iz prava i politike neutralnosti.

Tri nesvrstane evropske zemlje, Jugoslavija, Kipar i Malta nalaze se u različitoj situaciji. Kao evropski ogranak politike i pokreta nesvrstanosti, Jugoslavija, Kipar i Malta su igrale pozitivnu ulogu u prevazilaženju blokovskih barijera u Evropi, a posebno u okviru

Digitized by Google

KEBS-a, zajedno sa neutralnim zemljama. Iako bi njihovo »prirodno« mesto bilo u grupaciji EFTA, sve tri upiru oči u Evropsku zajednicu, kao nosioca evropskog ekonomskog, tehnološkog i integracionog razvoja. Sa stanovišta kriterija Evropske zajednice svaka od tih zemalja predstavlja »poseban slučaj«. Privredni sistemi i političko ustrojstvo Kipra i Malte su bliži standardima Evropske zajednice, ali je Jugoslavija značajnija za interese i orijentire zajednice zbog svog geopolitičkog položaja i čitavog spleta istorijskih i političkih implikacija.

Sadašnji procesi u Evropi, još nedovoljno profilirani, mogu biti svedeni na sledeće bitne karakteristike: prvo, u toku je političko i ekonomsko, a u određenoj meri i vojno-strateško osamostaljivanje Evrope od uticaja dveju supersila; drugo, u toku je jačanje veza između evropskih zemalja u svim domenima, sa sve manjim negativnim implikacijama doskorašnjih ideoloških, političkih, ekonomskih i vojnih deoba; treće, u toku je snažno isticanje primata zapadnoevropskog političkog, ekonomskog i integracionog modela u celokupnom evropskom prostoru; četvrto, u toku su procesi u zemljama Istočne Evrope koji svedoče o krizi njihovog političkog ustrojstva i društveno-ekonomskog razvoja.

Kakva je budućnost Evrope?

Na osnovu sadašnjih procesa i zbivanja može se sa izvesnom dozom sigurnosti pretpostaviti kakvo će biti stanje u budućoj Evropi, koja će zatražiti propusnicu za ulazak u XXI vek.

1. S obzirom na to da je još 1986. godine usvojen Jedinstveni evropski akt na osnovu koga se Evropska zajednica užurbano, ali i sistematski priprema da 1992. postane jedinstvena ekonomska, politička i pravna celina, sasvim je sigurno da će integrisano zapadnoevropsko područje davati bitno obeležje stanju u Evropi na prelazu u treći milenijum. Biće to, sasvim sigurno, jedan novi ekonomski džin ili, bolje rečeno, novi centar ekonomske i političke moći u svetu

Ali, postoji i nekoliko pitanja na koja tek treba odgovoriti.

Da li će u narednim decenijama svojoj ekonomskoj i političkoj moći Evropska zajednica pridružiti i treću dimenziju, koja po tradiciji ide uz prve dve — vojnu moć? Ako se pode od toga da je vojni faktor izgubio nekadašnju ulogu i značaj, onda bi se moglo dogoditi da ujedinjena Zapadna Evropa u novim međunarodnim uslovima ne dobije atribute i novog centra vojne moći. U tom slučaju, može se pretpostaviti da će Evropska zajednica razvijati vojnu dimenziju samo u onoj meri koja će kompenzirati osamostaljivanje u odnosu na nuklearni i uopšte vojni kišobran SAD i obezbedivati, sa stanovišta

Digitized by Google

nacionalnih i zajedničkih interesa, potrebe u domenu samoodbrane. Ima izgleda da se to i dogodi.

Da li će Evropska zajednica, svedena na dvanaestoricu, biti tvrdava odvojena visokim bedemom od ostalih evropskih naroda? Na osnovu striktnog tumačenja ciljeva koje sadrži Jedinstveni evropski akt i mera koje treba da budu usvojene 1992. godine moglo bi se dogoditi upravo to. Ali, ako imamo u vidu razvojni put EEZ od Rimskih ugovora 1957. do danas, od Evrope šestorice do Evrope dvanaestorice, nagoveštaje uključivanja zemalja EFTA, kao i Turske, Kipra, Malte i drugih u Evropsku zajednicu, može se pretpostaviti da će u vidokrugu njenih kreatora i stratega preovladati koncept i interes da ne bude pretvorena u visokim barijerama omeđeni ekonomski, politički, pravni i vojni entitet u evropskom prostoru. Ulazak evropskih neutralaca, pa i nekih nesvrstanih zemalja u Evropsku zajednicu omekšaće njeno unutrašnje političko tkivo, a potreba privlačenja i uključivanja u sistem zajednice, u ovom ili onom vidu, zemalja koje se sada nalaze u tzv. socijalističkoj zajednici i SEV-u daje za pravo da se budući razvoj Evropske zajednice sagledava u njenom sve širem poistovećivanju sa najširim evropskim prostorom.

2. U vreme hladnog rata imala je atribute vizionarske smelosti, ali i političkog utopizma De Golova Evropa od Atlantika do Urala. Ona je sadržavala, u najmanju ruku, dva konstruktivna elementa ili pledoajea: prevazilaženje blokovske podele u evropskom prostoru i tretiranje SSSR kao integralnog dela Evrope. De Golova vizija je u određenoj meri opredmećena u Završnom aktu KEBS-a iz Helsinkija, koji prihvata totalitet evropskog prostora i evropskih interesa.

U De Golovoj viziji i u intencijama KEBS-a nalazimo elemente koje sadrži i koncept »zajedničkog evropskog doma« koji je lansirao Mihail Gorbačov u sklopu »novog mišljenja« u sovjetskoj spoljnoj politici. Iako sam Mihail Gorbačov nije šire obrazložio šta podrazumeva pod zajedničkim evropskim domom i u kakvim evropskim i međunarodnim uslovima može doći do njegovog stvaranja, sasvim je izvesno da iz samog naziva proističe da svi evropski narodi treba da se u Evropi osećaju kao u svom domu. Polazeći od strateških intencija »novog mišljenja« u vidokrugu Gorbačova se nazire Evropa bez blokovskih i drugih barijera, Evropa u kojoj preovladavaju zajednički ekonomski i drugi interesi svih njenih naroda.

Bez obzira na to kojim imenom je nazivali, svi evropski narodi bi želeli takvu Evropu, u kojoj bi živeli lagodnije i spokojnije nego u današnjoj još podeljenoj Evropi. Postavlja se samo pitanje kojim putem stići do Evrope koja bi bila zajednički dom evropskih naroda. Zapadna Evropa je krenula ka takvoj Evropi putem ekonomske integracije i političke unije, iako u sadašnjoj fazi to može ličiti i na put

Digitized by Google

koji vodi u novu veliku evropsku dezintegraciju, a time i u nove podele u zajedničkom evropskom domu, u kome bi jednima pripala uloga stanara, a drugima podstanara. Ukoliko Gorbačov smatra da pretpostavku za uspostavljanje zajedničkog evropskog doma predstavlja prevazilaženje ne samo ideoloških, političkih i vojnih, već i ekonomskih deoba, u tom slučaju se njegov koncept može razbiti o hridi zapadnoevropske integracije.

Prema tome, moglo bi se očekivati da će osnovnu kontroverzu uspostavljanja zajedničkog evropskog doma predstavljati problem sinhronizovanja postojećih i budućih ekonomskih realnosti i političkih procesa u evropskom prostoru.

3. U sferi političkih ideja, u budućoj Evropi će ostati samo trag nekadašnjih i današnjih blokovskih doktrina, koje su u toku pola veka predstavljale sudbinu Evrope. Političko osamostaljivanje Evrope može teći u znaku faktičke, ali ne uvek i formalne opcije za sistem vrednosti sadržan u simbiozi neutralnosti i nesvrstanosti. Pri tome, ne bi trebalo imati u vidu ni neutralnost u njenom strogom međunarodnopravnom značenju, niti nesvrstanost striktno vezanu za učešće u aktivnostima pokreta nesvrstanosti.

Kao što su uticale na vrednosni sistem Završnog akta KEBS-a iz Helsinkija, iako on u osnovi izražava raspored snaga u blokovski podeljenoj Evropi, tako se može očekivati da će ideje neutralnosti i nesvrstanosti jačati svoje prisustvo i uticaj u procesu jačanja evropskog identiteta i sveevropskih interesa, budući da sadrže principe i ciljeve kojima po logici istorijskog i civilizacijskog razvoja teži Evropa budućnosti.

* * *

Kao i svaka projekcija budućnosti, tako i ova može da bude korigovana ili dovedena u pitanje zbivanjima koja nisu previdena, ali ni u dovoljnoj meri uzeta u obzir. Imajući to u vidu, moglo bi se reći da bi u naznačenim procesima i zbivanjima u Evropi mogla predstavljati nepoznanicu (a) sudbina perestrojke u Sovjetskom Savezu, eventualno na kraći rok, jer je reč o procesima koji nisu isključivo vezani za njihovog pokretača Mihaila Gorbačova; (b) problemi koji bi mogli proisteći iz ponovnog nemačkog ujedinjenja ili (c) dezintegracioni procesi u okviru Evropske zajednice, usled razlika u pogledima i interesima njenih sadašnjih i budućih članica.

Ali, s obzirom na preovladujuće tendencije istorijskog razvoja može se gotovo bez dvoumice reći da će život u Evropi koja se nazire u budućnosti biti ugodniji, bezbedniji i spokojniji nego u Evropi u kojoj smo živeli juče i u kojoj živimo danas.

Digitized by Google

Promene u Istočnoj Evropi

Događaji u Sovjetskom Savezu i zemljama Istočne Evrope dovode do postavljanja niza pitanja na koja još ne mogu da budu dati celoviti, a ponajmanje definitivni odgovori.

— Da li je dolazak Mihaila Gorbačova na čelo KPSS doveo do krize u Sovjetskom Savezu i tzv. socijalističkoj zajednici ili je kriza socijalizma neminovno dovela njega?

— Da li se uvođenjem slobodnog tržišta i višepartijskog sistema u zemljama Istočne Evrope čini pokušaj spasavanja socijalizma ili nagoveštava restauracija kapitalističkog društva?

— Da li smo svedoci procesa koji će pokazati da je naša generacija bila svedok trijumfalnog istorijskog uspona, ali i vrtoglavog pada socijalizma i da li će promene koje su u toku moći da proteknu bez dramatičnijih sudara i sukoba u samim tim zemljama?

— Da li će promene u zemljama Istočne Evrope dovesti do njihovog odvajanja od Sovjetskog Saveza i demontiranja Varšavskog ugovora i Saveta za uzajamnu ekonomsku pomoć (SEV)?

— Da li će nove neravnoteže koje će nastati u svetu, posebno na nekadašnjoj, ali i današnjoj relaciji Istok—Zapad, biti izvor novih zaoštravanja u međunarodnim odnosima ili definitivne predominacije društvenog modela i strateških interesa Zapada?

1. Parafrazirajući poznatu maksimu da je na početku bila reč, mogli bismo kazati, kada su u pitanju promene u zemljama tzv. socijalističke zajednice, da je sve počelo od Gorbačova. Do dolaska Gorbačova na čelo KPSS stanje u zemljama tzv. socijalističke zajednice izgledalo je, bar spolja, mirno, a Sovjetski Savez je odavao utisak supersile koja je u stanju da održava nuklearni i vojni paritet sa SAD i Zapadom u celini. Čini se kao da su »nevolje« nastale tek posle dolaska Gorbačova na vlast, pa se može postaviti pitanje da li je perestrojka, koja je pokrenula i omogućila sadašnje duboke promene u Sovjetskom Savezu uzročnik krize u koju je dospela tzv. socijalistička zajednica.

Na ovo pitanje se može lako odgovoriti, jer je istorija već verifikovala bitne činjenice koje mogu poslužiti za utvrđivanje stvarnih uzroka sadašnjih zbivanja u zemljama tzv. socijalističke zajednice.

Da nešto nije u redu sa socijalizmom u Sovjetskom Savezu i zemljama tzv. socijalističke zajednice moglo se zaključiti ne samo na osnovu čudovišne političke represije koja je vladala u doba Staljina ili »potrebe« da se vojnim intervencijama guši nezadovoljstvo naro-

Digitized by Google

da u Istočnoj Nemačkoj, Poljskoj, Mađarskoj i Čehoslovačkoj, već i na osnovu izrazite neefikasnosti ekonomskog sistema u tim zemljama.

Isto tako, bivalo je sve jasnije da nuklearni paritet u odnosima istočnog i zapadnog bloka sve više skriva stvarni debalans u odnosima snaga vodećih sila, SAD i SSSR. To se naročito ispoljilo u poslednjim godinama vladavine Leonida Brežnjeva, koji je živeo u iluziji da razmeštanjem raketa SS-20 na evropskoj teritoriji, slanjem oružanih snaga u Avganistan, uspostavljanjem zona interesa u Africi i Centralnoj Americi, kao i patronata nad tzv. radikalnim zemljama u pokretu nesvrstanosti, širi moć i uticaj Sovjetskog Saveza. U to isto vreme, ne samo SAD, već i Zapadna Evropa i Japan su spektakularnim razvojem svojih ekonomskih i tehnoloških sistema i potencijala usredsredivale u svojim rukama takvu moć koja je jasno predočila da će njihov veliki posleratni rival i partner Sovjetski Savez zakucati na vrata XXI veka kao drugorazredna svetska sila.

Već na osnovu ovih činjenica se može reći da Gorbačov nije bio taj koji je pokretanjem perestrojke doveo do krize u Sovjetskom Savezu i Istočnoj Evropi, već da je kriza socijalizma u tim zemljama po jednoj eklatantnoj istorijskoj nužnosti dovela Gorbačova na čelo sovjetske partije i države.

Prema tome, Gorbačov nije došao na čelo SSSR da »predsedava« raspadanju Sovjetskog Saveza i tzv. socijalističke zajednice, kako se to u svoje vreme govorilo za Vinstona Čerčila u odnosu na britansku kolonijalnu imperiju, već da zaustavi opadanje moći SSSR i revitalizuje njegov položaj i ulogu na novim osnovama.

Shvatajući izvanredno dobro da se vrednost i stabilnost svakog društva zasnivaju na demokratskom sistemu koji funkcioniše u praksi, a pre svega na tokovima ekonomskog i tehnološkog razvoja, Gorbačov je neizbežno morao ukrstiti koplja sa ideološkim predrasudama i neefikasnošću postojećeg političkog i ekonomskog sistema. U isto vreme, Gorbačov je spoznao da je u drugoj polovini XX veka došlo do sudbonosne promene u instrumentima koji određuju mesto u sistemu ravnoteže snaga i sticanju svetske moći: umesto oružane sile i vojnog faktora u celini danas se mesto pod suncem u svetu obezbeđuje primordijalno putem ekonomskog i tehnološkog razvoja. Polazeći od toga, Gorbačov je svoju strategiju jačanja ekonomske i tehnološke moći Sovjetskog Saveza zasnovao na perestrojki, glasnosti i novom mišljenju u sovjetskoj spoljnoj politici. Time je, razume se, otvorio Pandorinu kutiju dramatičnih i neugodnih izazova u političkim, ekonomskim i međunacionalnim odnosima u Sovjetskom Savezu čiji su uzroci bili akumulirani u prethodnim vremenima. Okolnost da nisu bili sasvim vidljivi ili da nisu dolazili do punog izražaja proisticala je iz direktne i indirektne presije siste-

Digitized by Google

ma, ali je bilo sasvim izvesno da će se, pre ili kasnije, morati pojaviti u sadašnjem ili još ekstremnijem vidu.

Nenaviknuti na takve razlike u interesima u »beskonfliktnom« socijalističkom društvu, mnogi su skloni da predviđaju i mogući pad Gorbačova. Istini za volju, do sada se moglo naći bar stotinu razloga zbog kojih bi, u ranijim razdobljima, vojni krugovi, partijska oligarhija ili policijski aparat srušili Gorbačova, ali se to nije dogodilo, ne zbog toga što oni to, u krajnjoj liniji, ne bi mogli da učine,već zbog toga što ne mogu da ponude »svoju« alternativu. Povratak na staro stanje stvari samo bi prolongirao katastrofalno zaostajanje Sovjetskog Saveza u odnosu na SAD i druge zapadne zemlje.

2. Sasvim je sigurno da ni perestrojka u Sovjetskom Savezu, ni reforme u drugim socijalističkim zemljama nisu pokrenute, grubo rečeno, u cilju restauracije kapitalizma. To bi jedino bio slučaj da su se na čelu komunističkih partija u tim zemljama, služeći se kominternovskom i staljinističkom psihologijom i terminologijom, našli »agenti« kapitalističkih zemalja. Izvesno je sledeće: da su perestrojka i reforme u zemljama Istočne Evrope pokrenute u cilju revitalizacije socijalizma, na način i u uslovima u kojima je to jedino moguće.

Preovladalo je saznanje da socijalizam ne mogu spasavati projekti zasnovani na ordinarnim ideološkim i političkim premisama iz tzv. riznice marksizma-lenjinizma, budući da je upravo njihova primena dovela do sadašnje krize u socijalističkim zemljama. Ovu rečenicu ne bismo napisali da je nekim slučajem Jugoslavija u boljem položaju zahvaljujući uvođenju i razvoju socijalističkog samoupravljanja. U tom slučaju, moglo bi biti reči o »shematskoj« ili »kreativnoj« interpretaciji ideoloških i političkih postulata marksizma-lenjinizma. Na žalost, stanje u gotovo svim socijalističkim zemljama, bez obzira na tzv. specifične puteve razvoja, manje-više je slično. U današnjem istorijskom kontekstu, put za izlazak socijalizma iz krize je u uvođenju tržišne privrede i različitih varijanti političkog pluralizma.

S obzirom na okolnost da su tržišna privreda i politički pluralizam vrhunska obeležja zapadnog, odnosno kapitalističkog modela razvoja, neizbežno se javljaju tvrdnje u kojima ima doza istine: da socijalističke zemlje napuštanjem aprioristićkih ideoloških predubeđenja o slobodnom tržištu i političkom pluralizmu priznaju superiornost kapitalističkog društvenog sistema ili da, u krajnjoj liniji, uvođenjem kapitalizma pokušavaju da spasavaju socijalizam.

Bez obzira na održivost ili neodrživost shvatanja da istinskog socijalizma ni u jednoj socijalističkoj zemlji do sada nije bilo ili da slobodno tržište i politički pluralizam predstavljaju civilizacijsko dostignuće, a ne instrumente ekonomskog i političkog razvoja nad ko-

Digitized by Google

jima ideološki monopol ima kapitalističko društvo, sasvim je izvesno da se na teorijskom planu, a još više u praksi postavlja pitanje koji će biti krajnji efekti i dometi sadašnjih političkih i drugih reformi u socijalističkim zemljama.

Ako se služimo dosadašnjim ideološkim kategorijama, s pravom se postavlja pitanje da li će sve šire uvođenje slobodnog tržišta (uz neminovno jačanje privatne svojine) i inaugurisanje političkog pluralizma (uz neminovno širenje prostora za uvođenje višepartijskog sistema) dovesti do revitalizacije socijalizma ili do restauracije kapitalizma.

Ako napustimo dosadašnje ideološke kategorije, na šta nas sve više upućuju savremeni ekonomski i tehnološki procesi, smanjivanje značaja ideološkog faktora u pogledu na svet i život, objektivna konvergencija društvenih sistema, popuštanje međunarodne zategnutosti, jačanje međuzavisnosti sveta, globalizam ekoloških i drugih interesa, u tom slučaju bi se moglo reći da reforme u socijalističkim zemljama u simbiozi nekih osnovnih tekovina socijalističkog društva i instrumenata slobodnog tržišta i političkog pluralizma vide put i osnovu za bolji i lagodniji život.

U tom slučaju ideološki predznak društva ili društvenog modela u budućnosti neće imati značaj koji danas ima.

3. Iako imaju iste ili slične uzroke, sadašnji procesi u socijalističkim zemljama poseduju specifična obeležja u zavisnosti od spleta istorijskih, nacionalnih i drugih okolnosti. Zbog toga i izražajni oblici krize, pa i putevi njenog rešavanja u socijalističkim zemljama su, u određenoj meri, različiti. Zbivanja u Kini se razlikuju od zbivanja u Sovjetskom Savezu, a zbivanja u Madarskoj ili Poljskoj od zbivanja u Jugoslaviji.

Među okolnostima koje utiču na različitost stanja i problema, pa i eventualnog raspleta krize, naročito važno mesto zauzima okolnost da li su u pitanju zemlje koje su, kako se to kaže, imale svoju autohtonu revoluciju ili je ona došla zajedno sa bajonetima trupa koje su ih oslobadale u završnim sekvencama drugog svetskog rata. Može se pretpostaviti da će uvođenje slobodnog tržišta i višestranačkog sistema, i svega drugog što uz to ide, biti bezbolnije u zemljama u kojima nije bila sprovedena autohtona socijalistička revolucija. Primera radi, u Madarskoj ili Poljskoj prisustvo sovjetske armije je omogućilo dolazak na vlast komunističkih partija i uspostavljanje socijalističkog modela razvoja, pa se osamostaljivanje ili odvajanje od Sovjetskog Saveza može u određenoj meri poistovećivati i sa odvajanjem od puteva socijalističkog razvoja. U zemljama kao što su Sovjetski Savez, Kina ili Jugoslavija uvođenje slobodnog tržišta i višepartijskog sistema može označavati ugrožavanje, pa i napuštanje

Digitized by Google

nekih osnovnih »tekovina revolucije«, bar sa stanovišta pogleda i interesa političkih i društvenih snaga koje personifikuju »kontinuitet revolucije«. Na osnovu toga bi se moglo pretpostaviti da će procesi uvođenja slobodnog tržišta i višepartijskog sistema u zemljama u kojima je izvršena socijalistička revolucija teći sporije i tegobnije nego u zemljama u koje je ona svojevremeno »uvezena« sa strane.

Druga krupna razlika proističe iz okolnosti da li su u pitanju jednonacionalne ili mnogonacionalne zemlje. Mnogo je lakše postići konsensus o karakteru i domašaju ideoloških, političkih, ekonomskih i drugih promena u jednonacionalnim zemljama, zbog toga što konsensus proističe iz volje, potreba i interesa jednog naroda. U mnogonacionalnim zemljama, uporedo sa političkim konsensusom, neophodan je i međunacionalni konsensus, što je teže postići zbog objektivnih razlika u položaju i interesima različitih nacija ili njihovih reprezentanata. Prema tome, promene u Mađarskoj i Poljskoj mogu biti, uslovno rečeno, lakše, nego u Sovjetskom Savezu, Kini ili Jugoslaviji, kao mnogonacionalnim zemljama.

Ne treba, razume se, potcenjivati ni složenost sprovođenja promena na putu od monopola komunističke partije i državne svojine ka višepartijskom sistemu i slobodnom tržištu u Mađarskoj, Poljskoj i drugim zemljama Istočne Evrope, koje će se, ranije ili kasnije, naći u sličnoj ili istoj situaciji. Odnos snaga odrediće, u krajnjoj liniji, kojim će tempom, u kome vidu i do kojih granica ići promene koje su u toku. Ali, već na osnovu dosadašnjeg razvoja situacije u Poljskoj i programskih smernica vodećih političkih krugova u Mađarskoj, može se reći da se te zemlje ne suočavaju sa opasnošću oštrijih unutrašnjih sukoba ili građanskog rata, iako mogućnost socijalnih potresa, zbog teške ekonomske situacije, ne sme biti isključena.

Međutim, u mnogonacionalnim zemljama, kao što pokazuju ili predskazuju međunacionalni konflikti u azijskim ili baltičkim republikama u Sovjetskom Savezu ili međunacionalni konflikti u Jugoslaviji, posebno na Kosovu, opasnost od nekih mogućih vidova »libanizacije« nije sasvim isključena. Pri tome, svakako, postoje krupne razlike u stepenu priznavanja i eksponiranja prava i interesa nacija, od Jugoslavije u kojoj su ona inkorporirana u ustavni sistem i tekuće promene i Sovjetskog Saveza u kome ideološka i politička fikcija o definitivno rešenom nacionalnom pitanju doživljava sudar sa realnostima, do Kine u kojoj su međunacionalni odnosi još potisnuti u drugi plan.

Uprkos mnogim zajedničkim imeniteljima, promene u socijalističkim zemljama teći će predvidivim i nepredvidivim putevima u

Digitized by Google

zavisnosti od istorijskih, nacionalnih, verskih, jednom reči, ukupnih civilizacijskih okolnosti.

4. Oblici, dometi, pa i sama sudbina sadašnjih procesa u socijalističkim zemljama, a posebno u zemljama tzv. socijalističke zajednice, zavisiće i od niza spoljnopolitičkih implikacija. Poljska i Madarska, kao i ostale zemlje Istočne Evrope, su članice Varšavskog ugovora, koji je stvoren da zastupa pozicije i interese tzv. istočnog bloka. U okvire vojnostrateških interesa istočnog bloka ulazilo je i očuvanje vladajućeg društvenog modela u zemljama tzv. socijalističke zajednice. Svako odstupanje od tog vladajućeg društvenog modela i svaki pokušaj bunta protiv monopola komunističke partije u istočnoevropskim zemljama, kao što je to u svoje vreme bio slučaj u Istočnoj Nemačkoj, Poljskoj, Madarskoj i Čehoslovačkoj, predstavljali su »legitiman« povod za intervenciju oružanih snaga SSSR i Varšavskog ugovora. Tako je i došlo do promovisanja tzv. doktrine Brežnjeva, doktrine ograničenog suvereniteta.

U skladu sa novim mišljenjem u sovjetskoj spoljnoj politici i, uopšte, strategijom perestrojke, Mihail Gorbačov je odbacio tzv. doktrinu Brežnjeva i proklamovao pravo svake zemlje u okviru tzv. socijalističke zajednice da sama odlučuje o svom unutrašnjem razvoju. Bez obzira na to što ličnosti koje daju pečat sadašnjim dubokim promenama u zemljama tzv. socijalističke zajednice mogu računati da ih neće stići sudbina Imre Nada ili Dubčeka, postavljaju se dva krupna pitanja: prvo, da li će radikalno menjanje postojećeg sistema u Poljskoj i Madarskoj dovesti do promena i u njihovom međunarodnom položaju i spoljnopolitičkoj orijentaciji i drugo, da li će one biti u mogućnosti da »iskoče« iz obaveze koju su preuzele potpisujući Varšavski ugovor?

Sasvim je sigurno da će se unutrašnje promene u pojedinim zemljama Istočne Evrope neizbežno početi da odražavaju i na njihov međunarodni položaj i spoljnopolitičku orijentaciju. Ne samo zbog toga što postoji objektivna interakcija između unutrašnje i spoljne politike, već zbog toga što će političke snage koje stasavaju na političkoj pozornici nastojati da utiču na nova spoljnopolitička opredeljenja svojih zemalja i što će ih zapadne zemlje, koje će se pojaviti u ulozi njihovih sve značajnijih finansijskih i ekonomskih partnera, direktno ili indirektno podsticati u takvim nastojanjima.

Postavljanje pitanja eventualnog napuštanja Varšavskog ugovora je, svakako, prerano, jer bi to dodatno komplikovalo tekuće promene u tim zemljama i, što je takođe važno, umnožilo probleme sa kojima se suočava sam Gorbačov. Zbog toga se vodi računa o korektnom izvršavanju obaveza iz Varšavskog ugovora. Postoji više

Digitized by Google

mogućih solucija: može doći do izdvajanja pojedinih zemalja Istočne Evrope iz Varšavskog ugovora; može doći do raspuštanja Varšavskog ugovora u sklopu procesa sporazumevanja supersila, ili će, što je u dogledno vreme najverovatnije, doći do takvog umanjivanja značaja Varšavskog ugovora da članstvo u njemu neće biti nepremostiva prepreka uključivanju pojedinih istočnoevropskih zemalja u šire ekonomske, tehnološke i integracione procese u Evropi.

Pri tome, ne treba zanemariti da odnos prema Varšavskom ugovoru ne zavisi samo od tempa i karaktera promena na unutrašnjem planu u pojedinim zemljama Istočne Evrope, već i od njihovog geopolitičkog položaja, pa i niza istorijskih i civilizacijskih okolnosti. Relativno je lako zamisliti »uklapanje« Madarske u srednjeevropski prostor u okviru ili izvan Varšavskog ugovora, ali je teže odrediti faktore koji mogu presudno delovati na budući međunarodni položaj Poljske u međuprostoru između dveju nemačkih država ili eventualno jedne ujedinjene nemačke države i Sovjetskog Saveza.

U svakom slučaju, indikativno je da su Madarska i Poljska prve zatražile da dobiju status gosta na skupovima nesvrstanih zemalja. U Evropi, koja se u celini oslobađa preteranog uticaja supersila, politika neutralnosti i nesvrstanosti dobijaju posebnu aktuelnost i atraktivnost. Iako bi pozicija neutralnosti za neke istočnoevropske zemlje, kao što su, na primer, Madarska ili Čehoslovačka, predstavljala prihvatljiviji status, ona nije moguća bez podudarnosti interesa i saglasnosti velikih sila. Sa te tačke gledišta, platforma nesvrstanosti bi mogla predstavljati onu soluciju za koju bi se u budućnosti mogle opredeljivati zemlje Istočne Evrope u skladu sa svojim nacionalnim interesima, a bez većih bojazni da bi time mogle iritirati velike sile ili dovesti do debalansa u svetskom rasporedu snaga.

U specifičnom položaju su SSSR, Kina i Jugoslavija. Sprovodeći perestrojku, Gorbačov mora da vodi računa o položaju i interesima Sovjetskog Saveza u odnosu na doskorašnjeg, pa i sadašnjeg glavnog rivala, ali sve više i partnera, SAD. Ne samo zbog odnosa snaga na svetskoj areni, već i u vlastitoj zemlji. Kina je u nešto lagodnijem položaju s obzirom na to da u sistemu svetske ravnoteže snaga zasada ne zauzima tako značajno mesto. Ipak, pošto se nalazi u trouglu između Sovjetskog Saveza, Japana, SAD i Kina vodi računa o tome kako će promene u zemlji uticati na njen međunarodni položaj i moguće reakcije pomenutih velikih sila.

Moglo bi se reći da je u najlagodnijem položaju, kada je reč o međunarodnom kontekstu i spoljnopolitičkim implikacijama reformi koje sprovodi, Jugoslavija, kao nesvrstana zemlja. U promenjenim međunarodnim okolnostima, geostrateški, politički i ekonomski

Digitized by Google

značaj ovog dela evropskog prostora nije kao u bliskoj ili najbližoj prošlosti. Zbog toga će na međunarodni položaj i ulogu Jugoslavije presudno uticati procesi i raspleti na unutrašnjoj sceni.

5. Sa stanovišta hladnoratovskih i blokovskih kriterija, sadašnji procesi u socijalističkim zemljama, kao izraz neposrednog suočavanja sa istrošenošću ili debaklom postojećeg društvenog modela, predstavljali bi nedvosmisleno svedočanstvo superiornosti institucija i vrednosti zapadnog sveta. Da se u međuvremenu na svetskoj sceni nisu dogodile promene, čiju značajnu dimenziju predstavljaju i pomenuta zbivanja u socijalističkim zemljama, svakako bi došlo do pokušaja zapadnog bloka da nasilnim ili drugim sredstvima ubere plodove svog ideološkog, političkog i ekonomskog trijumfa.

U uslovima popuštanja međunarodne zategnutosti i jačanja uloge i značaja ekonomskog i tehnološkog faktora u sistemu ravnoteže snaga i sticanju svetske moći, osvajanje novih teritorija i sfera interesa izgubilo je nekadašnji značaj. Iz toga bi se moglo zaključiti da SAD i druge zapadne sile neće nastojati da na tradicionalan način, sve doskora prisutan u svetskoj istoriji, iskoriste neravnotežu do koje je došlo u odnosima Istoka i Zapada. Iako ima i takvih pretpostavki, pa i podstreka u tom pravcu, verovatnije je da će SAD i druge vodeće zapadne zemlje doziranim podržavanjem sadašnjih procesa u socijalističkim zemljama koristiti prednost koju su stekle.

Svemu tome treba dodati da će se u procesu dezideologizacije međunarodnih odnosa, konvergencije društvenih sistema, sve većeg multipolarizma u svetu, s jedne strane, menjati raspored snaga (neke sile će gubiti doskorašnju moć, ne samo SSSR, već, u doglednoj budućnosti, verovatno i SAD, dok će se pojavljivati novi centri moći, kao Evropska zajednica, Japan, Indija, Brazil) a, s druge strane, gubiti značaj antagonizmi koji su bili spiritus movens bipolarne podele i hladnog rata (nuklearni paritet, rivalitet socijalizma i kapitalizma).

Ne zanemarujući uticaj političkih snaga u SAD i drugim zapadnim zemljama koje bi htele da teškoće kroz koje prolaze socijalističke zemlje iskoriste za nametanje vojno-strateške i druge dominacije Zapada, kao i mogućnost prolaznih konfliktnih i drugih ekscesnih situacija, može se očekivati da će sadašnji procesi i zbivanja u međunarodnim odnosima, uključujući i događaje u socijalističkim zemljama, doprinositi prevazilaženju barijera koje su delile svet i sve više isticati i globalne interese.

Digitized by Google

Vladimir Kandikjan

Novija iskustva i tendencije u međunarodnoj ekonomskoj kooperaciji i koordinaciji

I

Međunarodna ekonomska i politička scena tokom poslednje četiri decenije doživela je radikalne transformacije. Kao rezultat bržeg rasta svetske trgovine od dinamike društvenog proizvoda, kao i u dosadašnjoj istoriji neviđene ekspanzije finansijskih tokova, ekonomska međuzavisnost savremenog sveta dostigla je donedavno neslućene razmere. Istovremeno, došlo je i do produbljivanja i proširivanja političkog pluralizma izraženog povećanjem broja nezavisnih učesnika u procesu svetskog odlučivanja i difuzijom koncentrisane moći između njih.[1] Ovi trendovi doveli su do pojave svojevidnog raskoraka između ekonomskih i političkih struktura u svetu. Naime, sve manje su se podudarale stvarne dimenzije eko-

1 R. C. Bryant, Intergovernmental Coordination of Economic Policies: An Interim Stocktaking, u International Monetary Cooperation: Essays in Honor of Henry C. Wallich, Essays in International Finance, No. 169, December 1987, p. 4.

Digitized by Google

nomskih tržišta sa nacionalnim vladinim jurisdikcijama.[2] Sve je to u velikoj meri umanjilo nacionalnu autonomiju, otežalo vođenje domaćih ekonomskih politika i povećalo neizvesnost efekata vladinih odluka. No, ovi procesi nametnuli su i potrebu jačanja međunarodnih institucija i međunarodne, posebno ekonomske saradnje.

Značajne promene su se odigrale i u oblasti međunarodnog monetarnog sistema. Posleratni Bretonvudski međunarodni monetarni sistem funkcionisao je relativno uspešno sve dotle dok vodeća zemlja u sistemu nije počela koristiti jedinstvenu i privilegovanu poziciju dolara za realizaciju svojih vlastitih ciljeva (finansiranje neto izvoza kapitala putem akumuliranja dolarskih rezervi od strane drugih zemalja, inflatorno finansiranje rata u Vijetnamu i sl.), nezavisno i nasuprot mogućih reperkusija za sistem u celini. Uskoro, međutim, (trideset godina nakon sloma sterlinškog deviznog standarda) još jednom se potvrdila neodrživost međunarodnih monetarnih sistema koji se baziraju na jednoj nacionalnoj valuti u funkciji rezervne valute, zbog inherentne protivrečnosti ugrađene u njima: na jednoj strani, presudan značaj stabilnosti rezervne valute, a na drugoj, potreba obezvređivanja dovoljne međunarodne likvidnosti (tzv. Trifinova dilema). Svoj uticaj na raspadanje Bretonvudskog sistema imao je i njegov drugi inherentni nedostatak povezan sa asimetrijom u platnobilansnom prilagođavanju između zemalja sa suficitom i deficitom, odnosno između razvijenih i zemalja u razvoju.[3] Faktičko napuštanje Bretonvudskog monetarnog sistema bilo je označeno uvođenjem flotirajućih deviznih kurseva tokom 1973. godine.

Aktuelni međunarodni monetarni sistem, sa svoje strane, karakteriše se naglašenom raznolikošću devizno-kursnih aranžmana: od fiksnosti kursa, odnosno njegovog vezivanja za neku drugu nacionalnu valutu ili korpu valuta koje praktikuje najveći broj zemalja u razvoju, preko ograničene fleksibilnosti deviznog kursa u odnosu na jednu ili grupu valuta, kakav je slučaj sa valutama zemalja učesnica devizno-kursnog mehanizma Evropskog monetarnog sistema (EMS), pa sve do izraženije fleksibilnosti deviznog kursa koju primenjuju SAD, Japan, Kanada, Velika Britanija i neke druge razvijene zemlje i deo zemalja u razvoju.[4] Iako je broj zemalja koje primenjuju neku od formi fiksnih kurseva najveći, usled relativne težine i značaja zemalja koje su se opredelile za fleksibilne kurseve u

2 Ibidem.

3 Više o ovim asimetrijama sistema videti, Б. Кандикјан, Пожелна стратегија на платнобилансното приспособување за земјите во развој, Годишник на Правниот факултет во Скопје, Том XXVII,Скопје, 1984.

4 J. Horne and P. Masson, Scope and Limits of International Cooperation and Policy Coordination, IMF Staff Papers, Vol. 32, No. 2, June 1988, p. 260.

Digitized by Google

svetskoj ekonomiji, u globalnom medunarodnom monetarnom sistemu preovladuju karakteristike ovih poslednjih.

Glavni argument protagonista fluktuirajućih deviznih kurseva tokom šezdesetih godina bio je da se njihovim uvodenjem omogućuje mnogo veća autonomija u vodenju nacionalnih ekonomskih politika. Kritikujući rigidnost fiksnih deviznih kurseva i ograničenja koja isti nameću domaćoj ekonomskoj politici, zagovornici fleksibilnih deviznih kurseva smatrali su da će prepuštanje utvrdivanja deviznih kurseva ničim neometanim tržišnim snagama omogućiti automatsko postizanje spoljnoekonomske ravnoteže, čime bi domaća ekonomska politika dobila mnogo veću slobodu u izboru i realizaciji nacionalnih ekonomsko-političkih ciljeva.

Praksa, međutim, nije potvrdila pomenuta očekivanja. Petnaestogodišnji period primene fleksibilnih deviznih kurseva i slepog verovanja u svemoguće dejstvo tržišnih snaga karakterizira se velikim oscilacijama deviznih kurseva vodećih valuta, njihovog povećanog varijabiliteta i pogrešnog vezivanja (nezavisno od pariteta kupovne snage ili ravnotežnog bilansa plaćanja) što je sve skupa negativno uticalo na medunarodne trgovinske tokove, odsustvo discipline i koordinacije makroekonomskih politika, presistentnim platnobilansnim neravnotežama, zabrinjavajućim dimenzijama eksternog duga zemalja u razvoju, nepovoljnim performansama u oblasti privrednog rasta i (ne)zaposlenosti. U pozadini ovih nepovoljnih kretanja nalazile su se neodržive, nekonzistentne i nekoordinirane ekonomske politike, i divergentne performanse privreda vodećih industrijskih zemalja.

Očekivanja pristalica fleksibilnih deviznih kurseva nisu se ostvarila, prvenstveno usled nerealnosti njihovih pretpostavki, ali i zbog intenzivnih i dinamičnih promena u svetskoj privredi. U uslovima naglašene međuzavisnosti svetske privrede i faktički nepostojanja izoliranih privreda, ekonomsko-privredne mere vodećih zemalja preko robnih, deviznih i finansijskih mehanizama imaju direktni uticaj na ostale zemlje, no i one same podložne su povratnom uticaju iz eksternog okruženja. Dalje, na svetskom tržištu ekonomske zakonitosti, već od poodavno ne deluju slobodno: ono je pod velikim uticajem spoljno-ekonomskog intervencionizma pojedinih zemalja i aktivnostima snažnih multinacionalnih kompanija. Konačno, devizni kurs je samo jedna od varijabli koje opredeljuju proces platnobilansnog prilagodavanja. Na generiranje i saniranje eksternih neravnoteža neposredno utiču i monetarna politika, politika kamatnih stopa i fiskalna politika. Uostalom, i sam devizni kurs pored uticaja nivoa i promena u kompetitivnosti, sve više i više je odreden uslovima koji vladaju na tržištu kapitala, uključujući i odnos relativnih kamatnih stopa, očekivani kurs ekonomske politike, i

Digitized by Google

tekuće i prognozirane ekonomske performanse.[5] Jednostrano tretiranje procesa prilagodavanja kroz prizmu deviznog kursa ne bi moglo da objasni fenomen koji je vidljiv zadnjih nekoliko godina: zemlje čije valute apreciraju registruju trajne suficite (SR Nemačka i Japan), a platnobilansni deficit SAD persistira i dalje, i pored deprecijacije dolara.[6]

Izneverena očekivanja i nepovoljni rezultati funkcionisanja sistema fluktuirajućih deviznih kurseva doveli su do stvaranja opšteg konsenzusa o potrebi njegovog poboljšanja. Nakon perioda vladavine neintervencionističke dogme sve veći značaj dobijala je »filozofija« koordinacije. Pojačana disciplina i koordinacija makroekonomskih politika najrazvijenijih industrijskih zemalja, smatraju se najznačajnijim elementom u pokušaju poboljšanja postojećeg sistema, i od strane razvijenih i od zemalja u razvoju.[7]

»Racionale« za usaglašavanjem makroekonomskih politika povezano je sa, i proizilazi iz postojanja mnoštva eksternih efekata (externalities). Usled meduzavisnosti ekonomskih tokova troškovi i koristi ekonomsko-političkih mera u velikoj meri »prelivaju« se na ostale zemlje. Sasvim prirodna je tendencija nacionalnih ekonomija da zanemaruju one instrumente koji transferišu veći deo koristi u inostranstvo, a da što više koriste one čiji se troškovi prevaljuju na ostale zemlje.[8] Zato, politike izabrane kao optimalne sa gledišta pojedinačnih zemalja, veoma često su suboptimalne sa globalnog aspekta.[9] Dobru ilustraciju za to predstavlja pokušaj korišćenja deviznog kursa putem njegove drastične deprecijacije za održavanje ili povećavanje nivoa zaposlenosti kao što je bio slučaj tokom tridesetih godina (tzv. beggar thry neighbour policy). No, ukoliko sve zemlje pribegnu takvoj jednoj politici, onda eventualni pozitivni efekti izostaju, izabrane strategije same sebe poništavaju, a krajnji je rezultat produbljivanje deflacije u svetskim razmerima. Otuda, koordinacija ekonomskih politika treba da omogući maksimalizaciju zajedničkog blagostanja kroz pozitivno korišćenje rastuće medunarodne meduzavisnosti.[10]

---

5 Report of the Deputies of the Group of Ten: The Functioning of the International Monetary System, paragraph 18. publikovan u A. Crockett and M. Goldstein, Strengthening of the International Monetary System: Exchange Rates, Surveillance, and Objective Indicators, IMF Occasional Paper No. 5, Washington D. C. 1987.

6 Nemoć tradicionalne platnobilansne teorije da objasni ove pojave navela je A. P. Thirlwall-a glasno da postavi sledeće pitanje: »Šta nije u redu sa teorijom prilagodavanja platnog bilansa?«, Vidi A. P. Thirlwall: Šta nije u redu sa teorijom prilagodavanja platnog bilansa?, Jugoslovensko bankarstvo, 11/1988.

7 A. Crockett and M. Goldstein, op. cit., p. 11.

8 M. Sarcinelli, The EMS and the International Monetary System: Towards Greater Stability, Banca Nazionale del Lavoro, Quaterly Review, March 1986, p. 75.

9 J. Horne and P. Masson, op. cit., p. 260.

10 Ibidem

Digitized by Google

U svom širem značenju termin koordinacije ekonomskih politika odnosi se na sporazumevanje između pojedinih zemalja o osposobljavanju svojih politika u skladu sa zajedničkim ciljevima, i na zajedničko sprovodenje dogovorenih politika.[11] Uže značenje termina, preuzeto iz teorije igara, podrazumeva proces odlučivanja koji omogućuje maksimiziranje zajedničkog blagostanja. Nezavisno od toga koje se značenje upotrebljava, u oba slučaja, ekonomsko-politička koordinacija je samo jedna od komponenti mnogo šireg termina ekonomske kooperacije, koja pored koordinacije obuhvata razmenu informacija izmedu pojedinih zemalja, medusobne konsultacije i medunarodni nadzor (surveillance). Ekonomsko-politička koordinacija može biti ad hoc ili epizodna koordinacija koja se odlikuje diskusijama izmedu zainteresiranih strana i poduzimanjem akcija samo onda kada se postigne dogovor o tome, i institucionalizirana koordinacija ili centralizovano donošenje odluka, pri čemu se odluke donose ili zajednički od strane zemalja članica (na primer, u okviru Evropskog monetarnog sistema), ili od jedne institucije koja odlučuje u ime njenih članica.[12]

Prema svojim karakteristikama dosadašnja saradnja izmedu vodećih industrijskih zemalja mogla bi se uvrstiti u tzv. ad hoc koordinaciju. Počevši od 1975. godine pa naovamo, jedan od redovnih instrumenata ekonomske saradnje predstavljaju godišnji ekonomski samiti grupe sedam najrazvijenijih kapitalističkih zemalja koju sačinjavaju Kanada, Francuska, SR Nemačka, Italija, Japan, Velika Britanija i SAD. Relativno mali broj zemalja učesnica na ovim samitima ima nesumnjivu prednost koja se sastoji u tome što umanjuje potencijalne konflikte koji su pozitivno korelirani sa brojem učesnika, kao i same troškove pregovaranja. No, zato se donesenim odlukama može pripisati jednostranost usled gledanja kroz optiku razvijenih zemalja, odnosno zbog zapostavljanja interesa ostalih subjekata u svetskoj ekonomiji, posebno onih zemalja u razvoju. Značajnu karakteristiku ovih samita predstavlja fleksibilnost u pristupu i izboru razmatranih tema koje su pod direktnim uticajem aktuelnih stanja u svetskoj privredi.

Na prvim samitima Grupe 7 akcenat je bio na potrebi »dovodenja vlastite kuće u red« i na sinhronizaciji domaćih politika. Pokazalo se, medutim, da to nije dovoljno. Zato, u novije vreme u prednji plan izbijaju pitanja koordinacije ekonomskih politika što bi omogućilo postizanje izbalansiranijeg rasta i smanjivanje postojećih neravnoteža. To osobito dobro ilustruje sastanak ministara finansija šest najrazvijenijih industrijskih zemalja (na kojem iz Grupe 7 nije

11 J. Horne and P. Masson, op. cit., p. 261.
12 J. Horne and P. Masson, op. cit., p. 263.

Digitized by Google

učestvovala samo Italija) održanim u Luvru februara 1987. godine na kojem je bilo dogovoreno da se »zemlje sa suficitom obavežu primeni politika usmerenih ka jačanju domaće potražnje i smanjivanju eksternih suficita, a zemlje sa deficitom da ohrabre stabilan, neinflatoran rast pri jednovremenom smanjenju njihovih domaćih neravnoteža i eksternih deficita«.[13]

Dosadašnje iskustvo međunarodne saradnje vodećih industrijskih zemalja pokazuje da postizanje saglasnosti o osetljivim pitanjima vezanim za sinhronizaciju njihovih makroekonomskih politika nije nimalo jednostavno. Složeni proces međunarodne ekonomske kooperacije obremenjen je mnoštvom troškova i poteškoća.[14] Pored razlika u interesima i u pristupima, određene poteškoće proizilaze i iz nedovoljnosti informacija i poznavanja o tome kako zaista funkcioniše ekonomski sistem, posebno u uslovima brzih promena u ekonomskom okruženju. Problem za sebe, predstavlja dogovaranje oko raspodele koristi od koordinacije, kao i nepostojanje dovoljne političke volje, još manje mogućnosti vršenja pritiska da se politike koje se ocene kao poželjne, zaista i sprovedu.

Iako empirijsko testiranje efekata međunarodne ekonomske saradnje i koordinacije nailazi na ozbiljne poteškoće, ipak preovladuju mišljenja da su one dale određene pozitivne rezultate kako u pogledu funkcionisanja svetske ekonomije u celini, tako i kad je reč o postignutim ekonomskim performansama zemalja učesnica. Među rezultatima mogla bi se izdvojiti rastuća svest o međuzavisnosti i reperkusija ekonomskih politika pojedinih zemalja, priznavanje uloge politike deviznog kursa u okviru globalne makroekonomske politike, i potreba izgradnje međusobno konzistentnih srednjoročnih strategija.[15]

Ograničeni domet i skromnost dosadašnjih rezultata koordinacije ekonomskih politika vodećih industrijskih zemalja proizilaze iz fundamentalnih karakteristika postojećeg međunarodnog monetarnog sistema. Prema Međunarodnom monetarnom fondu on se može okarakterizirati kao ». . . jedan diskrecioni i decentralizirani sistem, sa labavom koordinacijom između njegovih glavnih učesnika koja se pojačava u uslovima krize«.[16] Zato, među predlozima za njegovo po-

13 Citirano prema IMF, Annual Report 1988, Washington D. C., p. 2. Navedeni tekst iz kominikea samo potvrđuje defektnost postojećeg monetarnog sistema u kojem ne postoji simetrija i automatizam u procesu prilagođavanja, usled čega i potreba za ublažavanjem ovog nedostatka putem koordinacije ekonomskih politika.

14 Dobar pregled prepreka i troškova povezanih sa međunarodnom ekonomskom kooperacijom i koordinacijom dat je u radu J. Horne and P. Masson, op. cit., pp. 281-285.

15 J. Horne and P. Masson, op. cit., p. 273.

16 IMF, The Exchange Rate System: Lessons of the Past and Options for the Future, Occasional Paper, No. 30, Washington D. C., 1984. Podvučeno s naše strane.

Digitized by Google

boljšanje posebno se ističu oni koji bi doprineli većem automatizmu i većoj centralizaciji prilagodavanja i koordinacije. U grupi takvih predloga spadaju uvođenje objektivnih ekonomskih indikatora i utvrđivanje »ciljnih zona« (target zones).

Ideja o uvođenju određenih ekonomskih indikatora usmerena je ka objektiviziranju međunarodne kooperacije. Argumenti za unapređivanje međunarodne saradnje zaista su dovoljno ubedljivi. Međutim, kooperacija i posebno koordinacija bazirane na pogrešnim ili necelovitim ocenama o realnom stanju umesto poboljšanja ekonomskog blagostanja zemalja učesnica, mogu dovesti do njegovog pogoršanja. Imajući to u vidu, na većem broju skorašnjih međunarodnih foruma, podržana je inicijativa o utvrđivanju i korišćenju određenih kvantitativnih indikatora o rezultatima ekonomsko-političkih akcija o ekonomskim performansama vodećih industrijskih zemalja. Njihova funkcija bila bi da blagovremeno signaliziraju pojavu ozbiljnih neravnoteža, a istvoremeno da ukažu i na (ne)uspeh u njihovom eliminiranju.[17] Ističe se, između ostalog, da bi oni omogućili poboljšanje i jačanje procesa multilateralnog nadzora od strane MMF-a. Pri tome, njihov glavni cilj bio bi da »ojačaju osnove za ocenu međunarodnih reperkusija politika i ciljeva vodećih industrijskih zemalja, a isto tako i da pomognu unapređivanju skorašnjih inicijativa o pojačanoj koordinaciji ekonomskih politika.[18] Da bi ovi indikatori mogli da obavljaju predviđenu ulogu, morali bi da se upotrebljavaju unutar jednog zajednički dogovorenog i prihvaćenog analitičkog okvira koji bi poslužio za ocenu kratkoročnih i srednjoročnih kretanja. Ozbiljne teorijske i praktične razlike u gledanjima oko utvrđivanja upravo takvog jednog analitičkog okvira, jedan su od razloga što ekonomski indikatori još uvek ne nalaze širu primenu.[19]

Predlog o uvođenju »ciljnih zona« u izvesnoj meri je ambiciozniji od prethodnog, u tom smislu što predviđa određeni automatizam: ukoliko realna kretanja probiju utvrđene okvire, dolazilo bi do promene u ekonomskoj politici. Iako ne isključivo, one se najviše vezuju za politiku deviznih kurseva. Probijanje utvrđene gornje i donje granice predstavljalo bi signal o odgovarajućem prisposobljavanju makroekonomske politike. Ovaj predlog, u određenoj meri približava se idejama za vraćanje fiksnim deviznim kursevima, međutim, od njih se razlikuje po tome što je dozvoljeni okvir zone fluktuiranja znatno veći, i po tome što intervencija monetarnih vlasti

17 J. Horne and P. Masson, op. cit., p. 288.

18 A. Crockett and M. Goldstein, op. cit., p. 35.

19 O ostalim prigovorima koji se upućuju ovoj ideji videti A. Crockett and M. Goldstein, op. cit., pp. 16—17.

Digitized by Google

ukoliko se probiju marže fluktuiranja ne bi bila obavezujuća. Praktična primena ovog predloga čini se da bi doprinela smanjivanju postojećeg stepena i intenziteta osciliranja deviznih kurseva. No, da bi se to stvarno dogodilo, potrebna je odgovarajuća koordinacija i ostalih makroekonomskih politika (posebno monetarne, politike kamatnih stopa i fiskalne politike), budući da, ma koliko značajan, devizni kurs jeste samo jedan od mnogobrojnih transmisionih mehanizama makroekonomske politike.[20]

Osnovna intencija oba ukratko skiciranih predloga jeste poboljšanje procesa koordinacije makroekonomskih politika najrazvijenijih industrijskih zemalja s ciljem da se postigne smanjivanje oscilacija deviznih kurseva, i uopšte stabilnije međunarodno okruženje. Iako oni ne zadiru u osnove postojećeg međunarodnog monetarnog (ne)sistema, ili bolje rečeno oni se uklapaju u postojeće institucionalne okvire sistema, njihovo praktično usvajanje bilo bi poželjno iz jednostavnog razloga što za radikalniju i temeljitiju reformu međunarodnog finansijskog sistema već duže vremena ne postoji dovoljno političke volje i spremnosti, posebno kod većeg dela najrazvijenijih industrijskih zemalja.

II

Sa aspekta naše teme poseban interes privlače iskustva koordinacije makroekonomskih politika u okviru Evropskog monetarnog sistema (EMS), i uopšte njegovog već desetogodišnjeg funkcionisanja. Ovaj interes proizilazi iz više razloga. Prvo, njega sačinjavaju suverene države-članice koje svoju deviznu politiku utvrđuju i sprovode zajednički. Drugo, u dokumentima Evropske ekonomske zajednice kao krajnji cilj predvida se formiranje potpune ekonomske i monetarne unije, a u daljoj budućnosti, ako se ispune neophodni uslovi stvaranje i političke unije. Prema Single European Act iz 1986. godine realizacija ekonomske unije (jedinstvenog tržišta) utvrđena je za 1992. godinu. Odatle, postavlja se pitanje kakvi se procesi primećuju i predvidaju na planu ostvarivanja monetarne unije. Treće, iako je reč o suverenim državama, već sada, a još više u budućnosti, nametnut će se problem utvrđivanja optimalnog nivoa formulisanja i sprovođenja makroekonomskih politika: u kojoj meri one treba da budu u nadležnosti supranacionalnih institucija, a u ko-

20 Detaljnije o različitim mogućim pristupima »ciljnim zonama«, kao i o argumentima pristalica i oponenata ovog predloga videti A. Crockett and M. Goldstein, op. cit., pp. 12—15.

Digitized by Google

joj da ostanu u kompetenciji nacionalnih vlasti. Reč je o problemu koji je u velikoj meri sličan, ako ne i identičan onom o odnosima između centralne i subnacionalnih vlasti u federativnim državama. Konačno, u kojoj meri pozitivno iskustvo iz funkcionisanja EMS-a može da posluži kao model za reformiranje postojećeg međunarodnog monetarnog (ne)sistema?

Prilikom kreiranja Evropskog monetarnog sistema 1979. godine kao glavni cilj bio je naveden »uspostavljanje uže monetarne saradnje koja će dovesti do stvaranja zone monetarne stabilnosti u Evropi«,[21] podrazumevajući pod zonom monetarne stabilnosti smanjivanje oscilacija deviznih kurseva i obaranje inflacije. EMS je trebalo da doprinese unapređivanju trgovinske integracije i promoviranju domaće cenovne stabilnosti. Prema inicijalnoj zamisli njegovih kreatora, dve godine nakon formiranja, bilo je predviđeno da preraste u potpunu monetarnu uniju, pri čemu bi kompetencije o monetarnom odlučivanju prešle sa nacionalnog na supranacionalno tj. regionalni nivo. Iako se dosada ova vizija još uvek nije ostvarila članice EMS-a se ne odriču nje, pomerajući njenu realizaciju u budućnost.

Prema svojim obeležjima EMS predstavlja svojevidan hibrid između monetarne unije i sistema fiksnih ali i prilagodljivih deviznih kurseva. Aranžmani fiksnih kurseva, kreditni mehanizam i zajednička valuta (ECU — European currency unit) su elementi karakteristični za platne unije. No, na drugoj strani, kursevi su prilagodljivi, a odlučivanje o monetarnoj politici je zadržano na nacionalnom nivou u skladu sa nacionalnim ciljevima i preferencijama, po čemu se razlikuje od modela platnih unija. Zbog toga, ovaj se sistem i naziva »pseudo unijom«.[22]

Osnovna karakteristika deviznog mehanizma EMS-a[23] jeste vezivanje valute svake zemlje učesnice u njemu za valute ostalih zemalja učesnica putem bilateralnih centralnih kurseva. Dozvoljene margine

21 Briselska deklaracija Evropskog saveta od 5. 12. 1978. godine. Navedeno prema R. Masera, An Increasing Role for the Ecu: A Character in Search of A Script, Essays in International Finance No. 167, June 1987, p. 2. (Podvučeno s naše strane).

22 Lj. Teslić-Nadlački, Problem konvergencije nacionalnih ekonomskih politika zemalja članica Evropskog monetarnog sistema, Jugoslovensko bankarstvo, 4/1988, str. 32.

23 Zemlje učesnice deviznog mehanizma (exchange rate mechanism — ERM) jesu Belgija, Danska, Irska, Italija, Luksemburg, SR Nemačka, Francuska i Holandija. Velika Britanija ne učestvuje u ERM-u zbog različitog uticaja i izloženosti eksternim faktorima u odnosu na ostale zapadno-evropske valute. Grčka, Portugalija i Španjolska, sa svoje strane, još uvek nisu članice ERM-a, zbog značajnih strukturnih razlika između njihovih privreda i privreda ostalih zemalja Evropske ekonomske zajednice (EEZ) i usled potrebe da omoguće svojim ekonomijama dovoljno vremena za postupno prilagođavanje na članstvo u EEZ, bez prevelikih ograničenja.

Digitized by Google

fluktuiranja bilateralnih centralnih kurseva iznose ± 2,25%, sa izuzetkom italijanske lire za koju dozvoljeni raspon iznosi ± 6%. Čim kurs jedne valute dostigne dozvoljenu gornju ili donju granicu onda je intervencija obavezna, i to u potencijalno neograničenom iznosu. Za praktično sprovodenje intervencije zemlje članice mogu koristiti tzv. veoma kratku finansijsku olakšicu (very short-term financing facility), odnosno fondove koje im stavljaju na raspolaganje respektivne centralne banke u vidu uzajamnih kreditnih linija.[24]

U početnom periodu funkcionisanja EMS-a do intervencije je uglavnom dolazilo onda kada su valute dostizale granične tačke. Poslednjih nekoliko godina, medutim, sve izraženija je tzv. intramarginalna intervencija, tj. pre dostizanja gornje ili donje dozvoljene granice odstupanja kursa od bilateralnog centralnog kursa. Učestalost ovih intervencija odražava skorašnje promene u monetarnoj teoriji prema kojima se na stabilnost deviznog kursa gleda kao na faktor koji pozitivno utiče na domaću monetarnu stabilnost.[25] Pored obavezne i intramarginalne intervencije u EMS-u je predvidena i mogućnost povremenog ponovnog vezivanja (realignements) deviznih kurseva u cilju neutraliziranja eventualnih razlika u stopama inflacije u pojedinim zemljama, i da bi se sačuvala nepromenjena kompetitivnost nacionalnih ekonomija. Za razliku od Bretonvudskog sistema gde su promene deviznih kurseva bile rezultat unilateralne akcije (naravno, odobrene od strane MMF-a), ovde su utvrdivanje centralnih kurseva i njihove promene rezultat zajedničke odluke, što proizilazi iz prenošenja vodenja devizne politike sa nacionalnog na nivo zajednice.

Što se tiče institucionalnih okvira za koordinaciju domaćih monetarnih politika izmedu zemalja članica EMS-a, njih sačinjavaju Komitet guvernera centralnih banaka (osnovan 1964), i Monetarni komitet (1958). Za praćenje makroekonomskih aspekata monetarne i devizne kooperacije zadužen je Komitet za ekonomsku politiku (1964). U domenu monetarnog rukovodenja postoje i dve stručne grupe: Radna grupa za harmonizaciju instrumenata monetarne politike i Grupa eksperata za monetarna pitanja.

Akcenat u radu gore pomenutih institucija je na konsultacijama, kooperaciji i konvergenciji nacionalnih monetarnih politika čije je utvrdivanje suvereno pravo svake zemlje pojedinačno. Izuzetak predstavlja vodenje devizne politike koja se, kao što smo već pomenuli, vodi na nivou zajednice. Prava i nadležnosti ovih organa direktno su uslovljena preovladujućim stavom u pogledu ekonomske

24 H. Ungerer et al., The European Monetary System: Recent Developments, IMF Occasional Paper No. 48, Decembar 1986, p. 4.

25 H. Ungerer et al., op. cit., p. 5.

Digitized by Google

integracije zapadnoevropskih zemalja prema kojem se prioritet daje koordinaciji nacionalnih politika, a ne njihovoj centralizaciji. Međutim, u dva veoma značajna dokumenta, Vernerovom planu iz 1971. godine i Dženkinsonovoj inicijativi iz 1978. godine, eksplicitno se predvida, u kasnijim stadijumima kad se bude formirala potpuna monetarna unija, prenošenje nadležnosti monetarnog upravljanja na supranacionalni nivo. U Vernerovom izveštaju navodi se potreba stvaranja jednog »centra za donošenje ekonomsko-političkih odluka« i jednog »zajedničkog sistema centralnih banaka«,[26] a Roj Dženkins je pred Evropskim parlamentom izjavio da će u budućoj monetarnoj uniji »dve najvažnije funkcije savremenih vlada — kontrola deviznog kursa i kontrola novčane ponude — biti obavljane od strane centralne institucije na nivou Zajednice, umesto od strane nacionalnih vlada«.[27]

Dosadašnje iskustvo funkcionisanja devizno-kursnog mehanizma EMS-a govori u prilog smanjenja varijabiliteta deviznih kurseva valuta zemalja učesnica.[28] U studiji MMF-a iz 1983. godine navodi se da » . . . izgleda da je varijabilitet deviznih kurseva valuta EMS-a opao nakon uvođenja sistema . . . Nasuprot tome, varijabilitet deviznih kurseva vodećih valuta koje ne pripadaju EMS-u (britanska funta, američki dolar i japanski jen) čini se da se znatno povećao«.[29] Ovaj zaključak potvrđuju i nalazi istraživanja iz 1986. godine, u kojem je obuhvaćeno i novije iskustvo, odnosno i period od 1983—1985. godine. Rezultati pokazuju da je trend opadanja varijabiliteta deviznih kurseva uočen još u periodu 1979—1982. godine, u sledeće tri godine bio još izraženiji. Ova pozitivna kretanja u oblasti deviznih kurseva u velikoj meri pripisuju se obavezi o intervenciji predvidenoj devizno-kursnim mehanizmom.

Pored smanjenja varijabiliteta deviznih kurseva, u proteklom periodu funkcionisanja EMS-a postignuta je i znatna konvergencija ekonomskih performansi. Naime, ne samo što se primećuje opadanje

26 Werner Report, 1970., pp. 12—13. Navedeno prema D. Marquand, EMU: the Political Implications, u knjizi M. Sumner and G. Zis., European Monetary Union, Progress and Prospects, St. Martin's Press, 1982, p. 232.

27 R. Jenkins, Speech to the European Parlament, Debates of the European Parlament, No. 225, 1978. Navedeno prema D. Marquand, op. cit., p. 232.

28 Sa metodološke tačke gledišta prilikom analize funkcionisanja i efekata EMS-a najpravilnije bi bilo komparirati faktičke performanse sa pretpostavljenim kretanjima tj. sa onim kretanjima i rezultatima koji bi bili postignuti u slučaju da on nije uopšte postojao. Budući da utvrdivanje pretpostavljenih rezultata nailazi na ozbiljne, gotovo nepremostive poteškoće, istraživanja o efektima funkcionisanja EMS-a baziraju se na uporedivanje faktičkih kretanja sa onim iz prethodnog razdoblja i sa registrovanim kretanjima u zemljama koje nisu članice EMS-a.

29 H. Ungerer and al., The European Monetary System: the Experience 1979—82, IMF Occasional Paper, No. 19, Washington D. C., 1983, pp. 8—9.

Digitized by Google

stopa inflacije u svim zemljama-članicama deviznog mehanizma (prosečna stopa inflacije opala je sa 11% u 1980. godini na 2% u 1986. godini), već i smanjenje razlika u visini inflacije u pojedinim zemljama (razlika izmedu najviše i najniže stope inflacije smanjena je sa 16 na 6 procentnih poena). Slična konvergencija primećuje se i u dinamici monetarnih agregata i u visini kamatnih stopa. Konačno, i pored rastuće nezaposlenosti, medusobni trgovinski tokovi u okviru zajednice nisu bili izloženi protekcionističkim pritiscima koji su zahvatili svetsku privredu. Nasuprot smanjenju razlika kod monetarnih indikatora, razlike u fiskalnoj politici i u platnobilansnim performansama nisu bile prevazidene. Persistentnost razlika u platnobilansnim performansama zemalja članica EMS-a potvrduje već pomenuto saznanje da je devizni kurs samo jedna od varijabli u procesu platnobilansnog prilagodavanja. Zato, ukoliko se želi da se sačuvaju i unaprede pozitivni rezultati funkcionisanja EMS-a, u budućnosti trebaće mnogo više nego do sada pokloniti pažnju koordinaciji i harmonizaciji fiskalnih politika.

Iako se na pitanje da li je postojanje i funkcionisanje EMS-a glavni faktor povećane stabilnosti deviznih kurseva i približavanja ekonomskih performansi, nude različiti odgovori, ipak postoji gotovo opšta saglasnost o tome da je ono nesumnjivo doprinelo većoj konvergenciji ekonomskih politika i pokazatelja. Pozitivni rezultati funkcionisanja EMS-a proizilaze iz toga što je prilikom njegovog koncipiranja postignuta uspešna kombinacija izmedu poštovanja odredenih »pravila igre« i diskrecionog odlučivanja.[30] Pravila se primenjuju prilikom rukovodenja deviznih kurseva, time što se obaveznom intervencijom oni održavaju u okvirima dozvoljenih margina odstupanja. Diskreciono odlučivanje, s druge strane, dolazi do izražaja prilikom ponovnog vezivanja kurseva (realignments). U izvesnom smislu EMS predstavlja uspešan pokušaj kombiniranja pozitivnih strana fiksnih deviznih kurseva — nametanje makroekonomske discipline — i prednosti puzajućih (crawling peg) kurseva koji omogućuju očuvanje relativne kompetitivne pozicije zemalja članica.

Prilikom ocene uspešnosti funkcionisanja EMS-a pored kompariranja postignutih rezultata sa postavljenim ciljevima treba imati u vidu i sposobnost sistema da se menja i prilagodava novonastalim okolnostima. U tom pogledu EMS je dosad pokazao znatnu fleksibilnost. Nesumnjivo je, medutim, da će ostvarivanje Evropske ekonomske unije (Single European Act-om iz 1986. godine, predvideno

30 T. Padoa-Schioppa, A Long-Term View of the EMS, referat prezentiran na Konferenciji o Evropskom monetarnom sistemu, održanoj u Perugia, Italija, 16 i 17. X 1987. godine, p. 4.

Digitized by Google

za 1992. godinu), posebno potpuna liberalizacija kretanja radne snage i tokova kapitala, otklanjanje preostalih necarinskih trgovinskih barijera, i integracija finansijskih tržišta, staviti EMS pred nova iskušenja. Smatra se da bi, ukoliko se u meduvremenu ne poduzmu odgovarajuće institucionalne promene koje bi omogućile paralelni proces stvaranja Evropske monetarne unije, odnosno Evropske centralne banke i prave zajedničke valute, moglo da bude dovedeno u pitanje nesmetano i uspešno funkcionisanje EMS-a.[31]

Problem sa kojim se u izvesnoj meri već suočava EMS, a sa kojim će se suočavati još više u budućnosti, Padoa-Schioppa slikovito naziva »nekonzistentnim kvartetom«. On se sastoji u nemogućnosti da se pomire: (i) slobodna trgovina, (ii) potpuna mobilnost kapitala, (iii) fiksni (ili u određenoj meri rukovođeni) kursevi i (iv) nacionalna autonomija u vođenju monetarne politike.[32] Zato, ukoliko se želi održavanje i unapređivanje monetarne i trgovinske discipline u okviru EMS-a, neophodno je da zemlje članice delimično odustanu od nacionalne autonomije u vođenju monetarne politike, odnosno njeno prenošenje i vođenje na nivou Zajednice.

Potreba za stvaranjem Evropske centralne banke i za izdavanjem jedne zajedničke evropske valute nailazi na gotovo opštu podršku kod vlada zemalja članica i njihovih centralnih banaka, no pod uslovom da prethodno budu ispunjeni neophodni preduslovi za njihovo uspešno funkcionisanje. Prema mišljenju predsednika Bundesbanke, Karl Otto Pohl-a, Evropska centralna banka i evropska valuta trebalo bi da budu krunsko dostignuće u dugom i mukotrpnom procesu stvaranja monetarne unije u Evropi. On, medutim, izražava rezerve u odnosu na zrelost postojećeg političkog okruženja u Evropi za donošenje takve jedne značajne i dalekosežne odluke.[33]

U odnosu na buduću evoluciju EMS-a, intenzitet i dinamiku njegovog transformiranja, postoje dve različite škole mišljenja.[34] Prema prvoj, ne postoji potreba za radikalnijom promenom EMS-a: dovoljno je, dok se ne postigne potpuna integracija zajedničkog tržišta, poduzimanje dopunskih mera za rešavanje novonastalih situacija, onako kako se one budu pojavljivale. Medu zastupnicima ovakvih stavova su neki od guvernera centralnih banaka i vladini predstavnici. Oni smatraju da bi radikalnije solucije mogle stvoriti nove probleme i destabilizovati postojeći sistem. Po njihovom mišljenju, pre nego se uspostavi jedna nova institucionalna mašineri-

31 X. Zolotas, The European Monetary System and the Challenge of 1992, Bank of Greece Papers and Lectures, No. 61, Athens, 1988.

32 T. Padoa-Schioppa, op. cit., p. 6.

33 Navedeno prema X. Zolotas, op. cit., p. 13.

34 X. Zolotas, op. cit., p. 14.

Digitized by Google

ja, potrebno je postići intenzivniju monetarnu integraciju, veću konvergenciju ekonomskih performansi i naglašeniju koordinaciju ekonomskih politika.

Protagonisti druge struje smatraju da »parcijalni aranžmani, zasnovani na ponašanju »sačekati i videti«, i na prolongiranim diskusijama i nesuglasicama mogu dovesti do gubljenja skupocenog vremena, a da se pri tome ne učini ništa sistematično i racionalno. Kao rezultat takve prakse, EMS bi bio nespreman da se suoči sa izazovom 1992. godine, usled čega bi postojala opasnost dislokacija i lošeg funkcionisanja jedinstvenog tržišta.«[35] Za razliku od prethodno iznesenih stavova, zastupnici ove škole mišljenja smatraju da uspostavljanje odgovarajućih institucionalnih okvira može samo da unapredi koordinaciju ekonomskih politika i dalju monetarnu i ekonomsku integraciju Zajednice. Osvrćući se na ova dva različita gledišta, Guitian s pravom konstatira da zbog meduzavisnosti i isprepletenosti ekonomske koordinacije i odgovarajuće institucionalizacije, na njih ne bi trebalo da se gleda kao na medusobno isključiva i sekvencijalna rešenja, već kao na dva paralelna procesa.[36]

Kao moguće rešenje koje bi doprinelo postupnoj transformaciji EMS-a u Evropsku monetarnu uniju navodi se stvaranje Evropskog monetarnog fonda (EMF). Ovaj bi fond ujedinio odgovornost i operacije EMS-a, i doprineo unapredivanju koordinacije ekonomskih politika zemalja članica. S obzirom na to da bi u kasnijim stadijumima, kad se ispune neophodni preduslovi, EMF prerastao u Evropsku centralnu banku, još od samog početka on bi bio potpuno nezavisan u odnosu na nacionalne vlade i druga tela Evropske zajednice (usvajanje statusa i pozicije kakvu ima Bundesbanka u ekonomskom sistemu SR Nemačke). Odgovornost za rukovodenje EMF-om bila bi u rukama centralnih banaka zemalja članica.

Stvaranjem EMF-a, ova bi institucija ujedinila postojeće kreditne mehanizme i rukovodila bi platnobilansnim finansiranjem zemalja članica. U cilju unapredenja liberalizacije kretanja kapitala i konvergencije ekonomskih performansi, dodeljivanje finansijskih olakšica EMF moglo bi da se poveže sa odgovarajućom uslovljenošću (conditionality), nešto što je inače uobičajeno u radu Medunarodnog monetarnog fonda. Ukoliko se obezbedi pomenuta nezavisnost EMF-a, onda bi bilo moguće osloboditi se uslovljenosti od političkih konsideracija i motiva.[37] Kreiranjem EMF-a devizno-kursni mehanizam postao bi njegov integralni deo. Pored toga, EMF bi preuzeo nadzor

35 Ibidem.

36 M. Guitian, The European Monetary System: A Balance Between Rules and Discretion, p. 9., rad prezentiran na seminaru održanom u Madridu 1987. godine, na temu »Španjolska i Evropski monetarni sistem«.

37 M. Russo, The EMS at a Crossroads, BIS Review, No. 129/ 1988, p. 8.

Digitized by Google

(surveillance) nad ekonomskim politikama i koordinaciju monetarnih politika u cilju postizanja devizne i monetarne stabilnosti.

U odnosu na način i puteve realizacije opšteprihvaćenog cilja o stvaranju zajedničke evropske valute (koja bi mogla da se zove Evropa) u budućnosti, postoje takode različita mišljenja koja bi mogla da se svrstaju u tri različite grupe.[38] Prema prvom gledištu do zajedničke evropske valute došlo bi se odjednom, na taj način što bi ona zamenila postojeće nacionalne valute. Drugi način za dolaženje do zajedničke valute bio bi putem slobodne valutne konkurencije. Eliminišući kontrolu kretanja kapitala i dozvoljavajući upotrebu valuta zemalja članica na čitavoj teritoriji Zajednice, smatra se da bi se izdvojila i nametnula najstabilnija valuta kao zajednička valuta. I treće se gledište zalaže za valutnu konkurenciju, s tom razlikom što bi uporedo sa nacionalnim valutama cirkulirala i buduća zajednička valuta. Ovaj se pristup zalaže za kreiranje Evropske paralelne valute kao način za postizanje valutne unifikacije. Imajući u vidu dosadašnju evoluciju evropske valutne jedinice, zatim intencije o jačanju njene uloge kao rezervne valute i kao platežno sredstvo u okviru EMS-a, kao i njeno rastuće prihvatanje od strane privatnih subjekata, moglo bi da se očekuje postupno nametanje EKI-ja kao zajedničke evropske valute.

Na kraju, s obzirom na relativnu uspešnost EMS-a u promoviranju monetarne i devizno-kursne stabilnosti, postavlja se pitanje u kojoj meri ovaj model može da se proširi i da se primeni u reformisanju postojećeg međunarodnog monetarnog sistema. U odgovoru na ovo pitanje preovlađuje mišljenje da se uspeh u funkcionisanju EMS duguje određenim specifičnim okolnostima kao što su relativno ujednačena ekonomska struktura zemalja članica, postojanje zajedničke carinske politike prema trećim zemljama, i posebno politička volja i rešenost da se unapreduje evropska ekonomska i monetarna integracija.[39] Zato se smatra da primena iskustva EMS-a u širim i heterogenijim okvirima ne bi dala očekivane rezultate.

38 Th. Peeters, EMU: Prospects and Retrospects, u knjizi M. T. Simner and G. Zis (editors), op. cit., pp. 10—11.

39 M. Sarcinelli, op. cit., pp. 79—80.

Digitized by Google

Vladimir Miljutenko*

»Zajednički evropski dom«: pogled iz Moskve

Objektivna nužnost svetske zajednice, udružena sa voljom naroda i novim rezonovanjem političara, vode u preobražaj sveta. Očevidna je težnja da se odnosi izmedu Istoka i Zapada menjaju nabolje, da se uči mirnom življenju i stvaralaštvu, saradnji. Otuda i progres u sferi razoružanja, poboljšanje odnosa izmedu SSSR i SAD i kretanje država u susret jedna drugoj u Evropi. Evropljanima istorija pruža jedinstvenu šansu, da odigra ulogu dostojnu svoje prošlosti, svog ekonomskog i duhovnog potencijala u izgradnji novog sveta.

Desetine različitih država i naroda smestilo se na relativno malom prostoru naše planete — od Atlantika do Urala. Evropski kontinent danas naseljava 700 miliona ljudi, koji govore 100 jezika. Njeni žitelji imaju mnoštvo dodirnih tačaka, podudarnih interesa i istovetnih pozicija u najrazličitijim oblastima. Opšteevropsku svest napajaju i geografija, i bogata istorija u kojoj nisu postojali samo razdori i ratovi, već i raznovrsna saradnja, uzajamno dopunjavanje

* Potpredsednik Uprave Novinske agencije Novosti.

Digitized by Google

kultura i tesni kontakti između predstavnika različitih evropskih nacija.

Jedinstvena kombinacija okolnosti — prirodno-geografskih, socijalno-istorijskih i svih drugih — učinila je mogućim nastajanje i razvoj one Evrope, za koju znamo i koju danas vidimo. Nju su stvorili razum i rad, ali isto tako su stihija, opaka sudbina i bolesni kaprici vlastoljubaca bespoštedno razarali tvorevine ljudskih ruku.

Ona je preživela dosta ratova — »stoljetnih«, »tridesetogodišnjih«, onih za prepravljanje granica, za interese monarha i klanova, za podelu i prekrajanje tudih zemalja koje su se često nalazile preko mora i okeana. Poslednja dva svetska, naročito žestoka i pustošna rata, ostavila su duboke brazde u svesti Evropljana, doneli nebrojene žrtve i stradanja. Odbrana od fašizma odnela je preko 50 miliona života. Posle pobedonosne 1945. godine pred svetom se pojavila pocepana Evropa, koja je umesto svog naziva dobila geografske oznake — Istok i Zapad, simbolizujući polarnu nespojivost tih delova sveta. Pa ipak je u svim vremenima, prolazeći kroz pakao nasilja i krstionicu Preporoda, Evropi polazilo za rukom da akumulira materijalni i duhovni potencijal, kapital političke kulture, civilizovanosti, nauke i obrazovanja, humanizma. I ne samo da sve to akumulira za sebe, već da štedro sve to podeli sa čitavim svetom.

Samo letimično nabrajanje govori o onim tekovinama, koje su pokretale svetski društveni progres. Rano nastajanje savremene državnosti. Pravo i ideja pravne države. Formiranje nacija, plodni uzajamni uticaj nacionalnih kultura. Ekonomski razvoj. Industrijska civilizacija. Vojna doktrina i naoružanje. Filosofske i etičke, političko-ideološke, socijalno-ekonomske i religiozne nauke i tendencije. Revolucije, koje su determinisale lik savremenog sveta — od Velike francuske do Velike oktobarske. I najzad, socijalistička nauka i praksa. Sve se to radalo i razvijalo u Evropi, a zatim koračalo po drugim zemljama i kontinentima. U različitim vremenskim periodima ideja udružene Evrope čas je svetlucala kao zvezda vodilja, čas se gasila zbog ambicija kratkovidih političara. Ona je imala svoje optimiste i pesimiste. Prvi su sanjali o vremenima kada će » . . . jedinstveno bojno polje biti tržišta, otvorena za trgovinu, i umovi, otvoreni za ideje« (V. Igo). Drugi su predskazivali »zalazak Evrope« i bilo kakve projekte novih odnosa smatrali iluzijom, utopijom, maštarijom. Pesimizam je mnogim Evropljanima nametao ulogu »pozornice vojnih operacija«, prekomerno gomilanje naoružanja, koje je u stanju da uništi svet. U godinama »hladnog rata« i merkantilnog »veka Amerike« višeglasna Evropa se jedva čula u svetskoj politici. Pa ipak postepeno je preovladavao razum, zdravo ra-

Digitized by Google

sudivanje, instinkt opstanka, poimanja da je taj kontinent i duhom i svešću i moralom iscrpen za ratove.

Za nekoliko decenija koje su protekle od tragičnih 40-ih, evropski narodi su, može se reći bez izuzetaka — uprkos nasledu kultivisanog nedruželjublja i ustanovljenom kordonu, uspeli da otkriju prisustvo mnogih nerealizovanih resursa uzajamnog razumevanja, pa i onih koji proističu iz njihovog istorijskog zajedništva. Zdravomisleće političke snage ne samo na Istoku, već i na Zapadu kontinenata okrenule su se upravo tom faktoru, kako bi se suprotstavile produbljavanju raskola, i pre svega pojačavanju opasnosti od ratne katastrofe. Tako se, izmedu ostalog, pojavila i parola o zajedništvu Evrope »od Atlantika do Urala«, koju je lansirao De Gol.

Kao dopuna takvom figurativnom odredenju kolevke ljudske civilizacije tokom poslednjih godina u političkom je opticaju na Zapadu mnoštvo novih: »Gradanska Evropa«, »Nadnacionalna Evropa«, »socijalna«, »Evropa dvanaestorice« i »Evropa Evropljana«. Verovatno da svako od tih odredenja ima podjednako pravo na egzistenciju kao figurativni izraz ove ili one koncepcije buduće sudbine kontinenta. Sada je u sve ravnopravnijem opticaju i ideja o »zajedničkoj evropskoj kući«, koju je lansirao Mihail Gorbačov.

Novo političko rezonovanje ponudilo je Evropi novu varijantu razvoja — da se realizuje veliki, od istorijskog značaja, eksperiment, da se stvori sistem uzajamnih odnosa koji u punoj meri odgovara i izazovima savremenog sveta, i najboljim duhovnim tradicijama evropske civilizacije.

Sovjetski Savez u realizaciji ideje o »zajedničkoj evropskoj kući« vidi put, način i sredstvo sjedinjenja ne jednostavno naroda i država Evrope, već naroda i država Evrope *podeljenih političkim i socijalnim sistemima.* Jer »Evropa dvanaestorice« već postoji i priprema se da postane jedinstveni organizam. Ne treba sumnjati u to da će vremenom ta nova tvorevina biti popunjena drugim istorodnim partnerima. Ali noseća konstrukcija evropske gradevine ostaje traženje i elaborisanje uzajamno prihvatljivog modela evropske zajednice, u kojoj bi ravnopravno mesto bilo dato svim zemljama, bez bilo kakvih uslova da promene svoje socijalno uredenje.

»Zajednička evropska kuća« u našem poimanju je kategorija, koja utvrduje norme medunarodne etike, tretirajući u svojstvu kriterijuma prave snage države njeno mirno *stvaralaštvo, predvidivost politike, priznavanje principa dominacije opšteljudskih vrednosti.* Objektivno postoji samo jedna Evropa — jedinstvena i nedeljiva. Put koji vodi ka tome da ona postane jedinstvena i u ljudskom, političkom, duhovnom i ekonomskom pogledu, vodi isključivo preko

Digitized by Google

konstruktivnog dijaloga. Takav dijalog sve više postaje znamenje vremena.

Upravo je na to tokom poslednjih godina i bila usmerena sovjetska spoljna politika, upravo su na takvom valu proticale posete Mihaila Gorbačova SR Nemačkoj, Engleskoj i Francuskoj. I odluke, donete kao rezultat pregovora potvrdile su da misli i ideje nastale u dijalogu treba da iznedre i akciju.

Kada je sovjetski rukovodilac po prvi put izneo ideju o »zajedničkoj evropskoj kući« u početku mnogi zapadni partneri su je primili oprezno. Ponovo su pokušali da u njoj vide podvalu, novu »stupicu sovjeta«, pokušaj da se torpeduje stvaranje autonomne evropske odbrane, da se zabije klin u odnose izmedu Evrope i SAD. Takvo rezonovanje je, u stvari, inercija odnosa od perestrojke koja Sovjetskom Savezu donosi poverenje Zapada. Ali se ne može reći da je ono i definitivno prevagnulo. Vaga vibrira: na oba tasa život »dotura« tegove nove prakse i neiživljenih strahova. Na Zapadu bi hteli da svaku inicijativu zagrizu zubima, da je zdrobe i uvere se kakav fil sadrži. Otuda i neizbežna pitanja u vezi preciziranja i konkretnih garancija najrazličitijih sloboda premeštanja iz jednog nacionalnog stana u drugi. U zapadnim »mas-medijumima« odjeknule su reči o tome, da tu ideju SSSR nabacuje iznudeno, u nadi da će rešiti svoje složene ekonomske probleme. Ono što nije svima bilo odmah jasno jeste da je Sovjetski Savez načinio svesni izbor: *ne može se više razvijati u zatvorenim paralelnim sistemima.*

Ipak, ideja je ideja krčila sebi put, stekla veliki broj arhitekata i sledbenika, predstavnika političke, naučne i vojne misli, pregalaca kulture Istoka i Zapada.Helsinški proces viden je, pri tome, kao idejna i politička platforma sa koje ideja saradnje treba da se realizuje po uzlaznoj liniji.

»Fantazija« niza istaknutih političara već je dala odredene forme novoj ideji.

Fransoa Miteran:

» . . . Evropa . . . to je cela Evropa. Postoje zemlje, koje pripadaju istočnom savezu. Postoje zemlje, koje pripadaju atlantskom savezu. Postoje neutralne zemlje, a pritom je njihov neutralitet veoma različit. Postoje grupacije, asocijacije utemeljene na saradnji, njih ima najmanje četiri-pet. Potrebni su svi. Neophodno je takode da oni, koji će se nalaziti u našoj Evropi, medusobno usaglase opšta pravila, pravila življenja. U protivnom, ta će se kuća pretvoriti u pakao. Dakle, mi smo dužni da učinimo napor kako bismo bolje razumeli jedni druge i krenemo napred u sistem, u čijim uslovima će budući vlasnici ili suvlasnici slobodno ulaziti i izlaziti, izmenjivati po koju reč uveče, razgovarati za stolom ili pred televizorom. Na

Digitized by Google

zajedničkom jeziku. Jednom rečju, to je ogroman proces. Mi smo sada tek na njegovom početku«.

Hans-Johan Fogel:

»To je zdanje sa ekranima, sa lodama i dogradenim prostorijama, koje odgovaraju kulturnoj, političkoj i ekonomskoj raznovrsnosti evropskih naroda. Bez obzira na reljefnost opštih crta, u tom zdanju naći će se mesto za sve specifičnosti i razlike našeg toliko raznolikog i tradicijama bogatog kontinenta. Kuća mora da osigurava svojim žiteljima zaštitu i bezbednost, niko ne sme da se u njoj oseća nesigurnim, ali ne sme da oseća ni izolovanost, odvojenost od drugih. Zajednički život i zajednički rad treba da se transponuju u udobnost za sve žitelje kuće i i da obezbeduju plodnu razmenu mišljenja, koja vodi većem zajedništvu svih, bez gubljenja njihove autentičnosti«.

Margaret Tačer:

»Zajednička evropska kuća« će postojati ukoliko njeni žitelji budu u mogućnosti da slobodno komuniciraju i razgovaraju jedni s drugima«.

Helmut Kol:

»Po našem shvatanju to je zgrada sa mnogo prozora i vrata. Mi bismo hteli da u toj kući živi mnogo ljudi, koji bi mogli nesmetano da ulaze i izlaze iz kuće, da otvaraju i zatvaraju prozore, da otvaraju i zatvaraju vrata. Mi ne bismo hteli da dole sedi nekakav vratar, koji bi proveravao ko ulazi i izlazi iz kuće. Mi bismo hteli, na primer, da u toj zgradi mogu dobiti stan i naši američki prijatelji«.

Džordž Buš:

»Naša koncepcija — to je koncepcija celovite i slobodne Evrope. Njegova koncepcija o »zajedničkoj evropskoj kući« (misli na Gorbačova — prim. autora) odgovara nam ukoliko bi se moglo, kako sam već ranije rekao, prelaziti iz jedne sobe u drugu. A to znači dalji napredak u oblasti čovekovih prava, to znači znatno više otvorenosti, da je potrebno podržavati ga kada vidimo da se oni kreću u pravcu perestrojke i glasnosti. Ali to označava evoluciju u Sovjetskom Savezu, to označava evoluciju i u Istočnoj Evropi. I mi smo počeli uvidati ispoljavanje toga. Koncepcija celovite i slobodne Evrope ne pretpostavlja takvu Evropu, u kojoj ostaje bodljikava žica, koja odvaja neke ljude, ili u kojoj kao i dosad ima mesta kršenju ljudskih prava u jednoj ili dvema zemljama, što je nedopustivo. Dakle, naša koncepcija — to je koncepcija celovite i slobodne Evrope.

A tema »zajedničke kuće« je pozitivna — imam u vidu da je to dobra tema i mi treba da je stimulišemo. Ali mi hoćemo da vidimo

Digitized by Google

da će te zemlje i dalje ići u pravcu slobode, demokratije, tržišne ekonomike i drugih stvari sličnog karaktera«.

Mihail Gorbačov:

» . . . Izgradnja zajedničke evropske kuće ne znači, niti će značiti potiskivanje ove ili one nacije, ovog ili onog sistema, ovog ili onog oblika realizacije socijalnog izbora, već naprotiv, značiće poštovanje, priznavanje vrednosti svakog, saradnju, razmenu, kako bi svako ostao onakvim, kakav on jeste, ali uporedo s time, kako bi se menjao na bazi komuniciranja, uporedivanja, nadmetanja, preuzimajući sve najbolje. Ako bude tako, to će poboljšati život i životne uslove u celoj »kući«. Svakom narodu ostaje pravo izbora. To je centralni punkt. Ukoliko ga ne priznamo, ne možemo ništa dobro očekivati u budućnosti medunarodnih odnosa«.

Različiti naglasci, različite nijanse. U predstavama političara oseća se »prisustvo« detalja ekonomista, sociologa i poslovnih ljudi.

U »zajedničkoj evropskoj kući«: 1) treba da bude garantovano jedinstvo u raznovrsnosti; 2) potrebno je sačuvati nacionalni kolorit, specifične oblike življenja različitih naroda, potrebno je omogućiti svakom da namesti stan po njegovom ukusu; ne sme se dopustiti da neko bude oštećen — da živi u podrumu ili u krovu; 3) potrebno je stvoriti promišljenu infrastrukturu za normalnu životnu delatnost ljudi, koji bi mogli raditi u preduzećima kako nacionalnim, tako i opšteevropskim; 4) potrebno je uzeti u obzir svojevrsnost reljefa i opremljenosti obitavajuće sredine; potrebno je uspostaviti veze čitavog kompleksa, u koji bi uporedo sa industrijom i poljoprivredom ušli i prosvetno-kulturni centri, sportske zone, odmarališta i sistemi komunikacija.

Nećemo na ove skice gledati kao na još jednu varijantu novih utopija. U tim predstvama žive mašta i vera, mašta o zajedničkoj kući ostvarenih nadanja i vera u to, da će se naredna pokolenja približiti toj mašti. Uzgred rečeno, i u našem veku srušene su mnoge utopije, zahvaljujući kako željama i volji naroda, tako i radu državnih rukovodilaca, koji se nisu uplašili pojma »utopija«, već su proširili granice mogućeg na račun fantazije, hrabrosti, izdržljivosti i poimanja nužnosti i realnog političkog korišćenja onog što u narodu zovu blagonaklonost sudbine.

Francuski naučnik-filosof Gaston Bašelar jednom prilikom je primetio, da »svet o kome mi razmišljamo uopšte nije onaj svet u kome živimo«. Na tu protivrečnost možemo, naravno, gledati i sa pozitivne tačke gledišta. U poslovima Evrope svet stvarnosti i svet misli se ne podudaraju, ali je evropska misao uvek išla ispred. Kratkovido je živeti samo onako kako danas živimo. Potrebno je gledati unapred. Treba učiti tešku veštinu mirnog stvaralačkog života. Sa

Digitized by Google

prvog stepenika — *uporedo jedni s drugima* — potrebno je prelaziti na viši stepenik saradnje i stvaranja — *zajedno jedni s drugima.* Proces izgradnje »zajedničke evropske kuće« razbijaće se od prostijeg ka složenom, od prvih, možda nejasnih kontura, ka odredenijim strukama.

U sferi politike faktički se već nekoliko godina praktično realizuje ideja o »zajedničkoj evropskoj kući«. Bukvalno pred našim očima nastaje novatorski sistem političkog uzajamnog delovanja Istoka i Zapada: od sve češćih susreta na najvišem nivou, koji pomeraju napred rešavanje glavnih problema kako bilateralne, tako i multilateralne saradnje, do složenog kompleksa stalnih ili periodičnih, zvaničnih ili nezvaničnih mera, čiji rastući broj čini politički dijalog znatno bogatijim. Postoji niz generalnih pravaca, na kojima žitelji i Istočne, i Zapadne Evrope, očekuju značajnije prodore.

Dugo godina Evropa je živela pod hipnozom »dubokomisaone« formule: u svetu je malo poverenja ne zato što ima mnogo naoružanja, već je mnogo naoružanja zato, što ima malo poverenja. Takav prilaz kao da je utemeljivao opasnu ideju — sa razoružanjem se može pričekati. Danas je svima jasno sledeće: što pre budu preduzeti realni koraci u cilju smanjenja vojnih potencijala do nivoa razumne dovoljnosti, što se aktivnije budu sprovodile mere u pravcu jačanja poverenja, to će biti manje zona podozrenja koje ćemo ostaviti pokolenjima koja dolaze i koja će dalje graditi zajedničku evropsku kuću. Evropljani moraju učiti novu vojnu veštinu u nuklearnom veku: *jedni u drugima ne treba da gledaju neprijatelja, već partnera u sprečavanju rata.*

Sistem kolektivne bezbednosti treba da postane takva okosnica bez koje teško da se može ozbiljnije razmišljati o uredivanju spratova i stanova u »zajedničkoj evropskoj kući«. Značajni elementi konsolidacije evropskog zajedništva, neophodni da Evropa vrši svoju namenu u odnosu na sopstvene narode i savremeni svet u celini, postali su francusko-zapadnonemačko pomirenje, sovjetsko-francuska saglasnost, nova stranica u dijalogu SSSR — SR Nemačka, promenjeni odnos SAD prema svojim saveznicima na tom kontinentu. To je otvorilo puteve u pravcu sveta koji se ne bazira *na balansu snaga, već na balansu realnih i pravilno shvaćenih interesa.* To je šansa u rukama Evrope. Od svih Evropljana, zajedno sa Amerikancima i Kanadanima, zavisi može li Evropa dostojanstveno odgovoriti na izazov našeg i vremena koje sledi.

Filosofija koncepcije »zajedničke evropske kuće« isključuje verovatnoću oružanog sukoba, samu mogućnost primene sile ili pretnje silom, pre svega vojnom — saveza protiv saveza, unutar saveza. Umesto *doktrine zadržavanja ona nudi doktrinu*

Digitized by Google

suzdržavanja. To nije igra pojmova, već logika evropskog razvoja koju diktira život.

Perestrojka unutarevropskih uredenja pretpostavlja dalje suštinsko smanjivanje nivoa vojne konfrontacije, jačanje mera poverenja, eliminisanje potencijala za uzajamno zastrašivanje. Sovjetski Savez se dosledno zalaže za dalje napredovanje putem vojnog detanta u Evropi, manifestujući iskrenost i ozbiljnost svojih namera. Za primer novog sovjetskog rezonovanja u toj oblasti, odbacivanja ranije prisutnih pokušaja da se politika zameni propagandom, može poslužiti zaključivanje sa SAD Ugovora o raketama srednjeg dometa, preduzete jednostrane korake u pravcu redukcije trupa i naoružanja u evropskom delu SSSR i na teritoriji njegovih saveznika, mere u cilju perestrojke strukture sovjetskih oružanih snaga u skladu sa principima odbrambene doktrine.

Samim tim Sovjetski Savez se potrudio da delom, a ne rečima, razveje svaki, osnovani ili neosnovani strah Zapada u pogledu svojih namera. I, kako se ispostavilo, istovremeno je stavio na ozbiljnu probu istinitost i iskrenost samih tih strahova, lišivši natovske strategе tako pogodnog instrumenta za monolitizaciju antiistočnog fronta zapadnih saveznika, kao što je »sovjetska opasnost«.

U svom govoru pred Evropskim parlamentom Mihail Gorbačov je izložio principe bezbednosti, koje Sovjetski Savez želi ugraditi u temelje »zajedničke evropske kuće«. Oni su konkretizovani na savetovanju Političkog konsultativnog komiteta država — članica Varšavskog ugovora u Bukureštu jula 1989. godine.

Pažnju najšire svetske javnosti i sredstava za masovno informisanje privukli su prioritetni ciljevi, formulisani u toj izjavi. Medu njima su: okončanje elaborisanja ugovora o 50-procentnoj redukciji strateškog ofanzivnog naoružanja SSSR i SAD; hitan prekid proba nuklearnog oružja; zabrana proizvodnje fisionih materijala za oružje; sprečavanje širenja nuklearnog oružja, i raketne tehnologije u vojne svrhe; osiguranje zaštite mirnih nuklearnih objekata od napada; pospešivanje priprema medunarodne konvencije o sveopštoj i potpunoj zabrani hemijskog oružja i uništenju njegovih rezervi.

Savezničke socijalističke države naglasile su, da predlozi izneti na nedavnoj sednici saveta NATO idu u susret njihovom stavu. Evropska javnost očekuje da će ti predlozi biti razradeni u najskorije vreme i stavljeni na pregovarački sto u Beču. Sovjetski Savez smatra apsolutno ostvarivim — a za to se izjašnjava i Predsednik SAD — suštinsko smanjenje u toku 2—3 godine nivoa naoružanosti u Evropi, razume se, pri likvidaciji svih asimetrija i debalansa.

Medu izbalansiranim i ozbiljnim predlozima, iznetim na savetovanju Političkog konsultativnog komiteta, pažnju u evropskim me-

Digitized by Google

tropolama privukli su: stvaranje centra za smanjenje vojne opasnosti i sprečavanje iznenadnog napada u Evropi — organa sa informativno-konsultativnim funkcijama, sazivanje sastanaka rukovodilaca 35 zemalja — učesnika KEBS, održavanje međunarodnih konsultacija, pa i u okviru OUN, o problemima konverzije vojne proizvodnje.

Savezničke socijalističke države su podržale nameru Sovjetskog Saveza da u slučaju spremnosti zemalja NATO započnu pregovore o etapnoj redukciji taktičkih nuklearnih sredstava, da pristupe daljoj jednostranoj redukciji tog vida nuklearnih raketa koje postoje u Evropi. Jednodušnu podršku u Bukureštu dobila je odluka SSSR da već u ovoj godini jednostrano povuče sa teritorija saveznih socijalističkih zemalja 500 bojevih punjenja taktičkih nuklearnih sredstava, a takođe njegovu izjavu o spremnosti da u toku 1989—1991. godine sa teritorije svojih saveznika povuče svu nuklearnu municiju, uz uslov da analogan korak načine SAD.

Težeći da dâ lep primer, Sovjetski Savez i druge zemlje Varšavskog ugovora jednostrano će reducirati svoje naoružanje i oružane snage, promeniće strukturu i borbeni sastav u skladu sa odbrambenom doktrinom razumne dovoljnosti, smanjiće rashode za odbranu. Oni očekuju da će zemlje NATO sa svoje strane preduzeti uzvratne korake.

Sovjetski Savez pred licem celog sveta manifestuje iskrenost svoje politike. I nikakvim pozivanjima na iluzornu »doktrinu Brežnjeva« i groznog »ruskog medveda« neće se povampiriti stari strahovi i podozrenje. Danas narodi sve više veruju konkretnim delima. A Moskva svojim primerima kao da teži da proširi intelektualne i političke horizonte. Da bi se oni videli, da bi se videla sutrašnja Evropa, Evropa saglasja, potrebno je izdići se iznad uobičajenog nivoa političkog rezonovanja. U najširim krugovima sovjetske javnosti razmatraju se i nove moguće inicijative obe strane:

— održavanje »evropskog Rejkjavika« — susret lidera Evrope, Sjedinjenih Američkih Država i Kanade, koji će pretresti kako opšta pitanja, tako i pitanja evrorazoružanja;

— povlačenje svih inostranih trupa iz Evrope do 1995. godine, kada se obeležava 50-godišnjica okončanja Drugog svetskog rata;

— redukcija do simboličnih veličina saveznih jedinica u Zapadnom Berlinu.

Evropa je, kako ističe sovjetski istraživač Andrej Gračev, u toku svih poratnih decenija bila, poput Meseca, podeljena na dve suprotne strane (pri tom je svako polazio od toga da upravo njegov deo kontinenta stalno greje Sunce).

Vrednost nove faze opšteevropskog procesa jeste u mogućnosti da se transformiše u tekovinu i prednost ona specifičnost političkog

Digitized by Google

reljefa Evrope koja je sve dosad doživljavana kao njena mana ili nesreća, a upravo — raznovrsnost političkog i socijalnog iskustva naroda koji je naseljavaju. Transformisati dva različita socijalna sistema iz suprotnih polova, između kojih sevaju opasne munje, u potencijale zatvorenog lanca kojim može teći vitalni fluks ideja, ljudi, roba i uzajamnih iskustava.

I ovde ne treba gajiti iluzije u pogledu mogućnosti ili opasnosti od nezadržive konvergencije njenih daleko rastočenih političkih i ekonomskih struktura i socijalnih ideala. Gajiti nadu u to je lakomisleno. Pokušati nametati sličan razvoj događaja, dovodeći u pitanje evropsku stabilnost — neodgovorno je. Put je jedan: saradnjom spojiti istorijske sudbine onih koji žive pod istim krovom.

Odlaze u prošlost obe »gvozdene zavese« i s jedne, i s druge strane. Propulzivnost kontinenta postaje sve osetnija: propulzivnost za informacije, za poslovne i ljudske kontakte, za trgovinu i raznovrsnu saradnju.

Danas mnogi stručnjaci predskazuju da će se ekonomske osnove »zajedničke evropske kuće« ispuniti realnim sadržajem. Do toga će doći brže ukoliko se što pre otvori perspektiva formiranja *prostranog ekonomskog terena* od Atlantika do Urala, uz visoku uzajamnu povezanost njenih istočnih i zapadnih delova.

Prelazak Sovjetskog Saveza na otvoreniju ekonomiku u tom smislu je od principijelnog značaja — i ne samo za SSSR — za povećanje efikasnosti narodne privrede i zadovoljavanje potreba potrošača. To će pojačati uzajamnu zavisnost ekonomikâ Istoka i Zapada, pa prema tome povoljno će se odraziti i na čitav kompleks opšteevropskih odnosa.

Mirno takmičenje društvenih sistema iziskuje stvaranje jasnog sistema garancija. Njihovom postizanju služi, na primer, potpisivanje u Bonu maja 1989. godine takvih značajnih međuvladinih sporazuma, kao što je sporazum o potpomaganju realizacije i uzajamne zaštite kapitalnih investicija, o produbljavanju saradnje u pripremanju i dokvalifikaciji stručnjaka i rukovodećih kadrova u sferi ekonomike, o proširivanju saradnje u oblasti nauke i visokog obrazovanja.

U oba dela Evrope dobijaju u snazi integracioni procesi, koji zahvataju praktično čitav kontinent. Uzmimo, na primer, uspostavljanje zvaničnih odnosa između Saveta za uzajamnu ekonomsku pomoć i Evropske ekonomske zajednice. Na redu je trgovinsko-ekonomski sporazum između Sovjetskog Saveza i Evropske zajednice (EZ). Tom aktu se pridaje suštinski značaj takođe i sa gledišta opšteevropskih interesa.

Digitized by Google

Mi ne suprotstavljamo svoje veze sa EZ vezama sa drugim savezima ili državama. Govoreći u Strazburu, Mihail Gorbačov je istakao, da bi imalo smisla razvijati odnose na liniji SEV — EAST, iskoristiti i taj kanal multilateralne saradnje u izgradnji nove Evrope.

U socijalističkim zemljama mnogo se očekuje od jedinstvenog evropskog tržišta, koje će se stvoriti u narednim godinama . U Savetu za uzajamnu ekonomsku pomoć takode je zauzet kurs u pravcu formiranja integralnog tržišta, mada ovde postojeće značajno zaostajanje ni za koga nije tajna. Dinamika unutrašnjih transformacija u SEV umnogome će odrediti šta će se u narednim godinama brže razvijati — veze izmedu SEV i EZ kao grupacija, ili izmedu pojedinih socijalističkih zemalja i EZ. Izgleda da će s vremena na vreme u prvi plan izbijati čas jedna, čas druga forma. Važno je da bi se obe one uklopile u logiku formiranja opšteevropskog ekonomskog prostora.

Razvijati evropski način života znači ići putem tehničkog i socijalnog progresa, koji se razlikuje i od japanskog, i od američkog puta. Evropska politika u oblasti istraživanja i tehnologije, sudeći po svemu, neće jednostavno dopunjavati japanski i američki razvoj. Podražavanje nikada nije bilo evropski princip. Naravno, ne može postojati ni čisto »evropska tehnologija«, ali Evropa traži svoj sopstveni put i odgovor na pitanje, koje od savremenih tehnologija ona hoće da ima i zašta će ih primenjivati.

Naučnici i inženjeri svoj pogled upiru na podjednako aktuelne i za Istok i Zapad Evrope takve interesantne projekte, kao što su transevropska brza železnička pruga; opšteevropski program stvaranja novih tehnologija i tehnike za korišćenje solarne energije; za preradu i pohranjivanje nuklearnih otpadaka i povećanje bezbednosti nuklearnih elektrocentrala; dodatne kanale za prenošenje informacija uz korišćenje svetlovoda; sistem evropskog satelitskog programa.

Vrlo je interesantna razrada sistema televizije visoke jasnosti. Ona se vrši u nizu zemalja i ima veliku budućnost takode i za opremanje »zajedničke evropske kuće«. Prirodno da će prednost dobiti varijanta koja je najsavršenija i najjevtinija.

U stadijum praktičnih istraživanja ušla je realizacija pokrenutog od strane Mihaila Gorbačova i Fransoa Miterana 1985. godine projekta razrade medunarodnog termonuklearnog eksperimentalnog reaktora, neiscrpnog izvora ekološki čiste energije. Taj se projekat realizuje pod pokroviteljstvom MAGATE i rezultat je udruživanja naučnih potencijala SSSR, zemalja Zapadne Evrope, SAD, Japana i drugih država. Izgradnja takvog reaktora treba da bude okončana krajem stoleća. To je velinčanstveno dostignuće naučne misli i teh-

Digitized by Google

nološkog iskustva, koje je pozvano da služi budućnosti Evrope i čitavog sveta.

Prijatno je videti kako se povećava razmena na svim pravcima. Po prvi put uspostavljeni su kontakti između NATO i Organizacije Varšavskog ugovora, između mnogih političkih i društvenih organizacija oba dela Evrope. Sa zadovoljstvom je u Sovjetskom Savezu primljena odluka Parlamentske skupštine Evropskog saveta o davanju Sovjetskom Savezu statusa »specijalno pozvane« države, a sa tribine Evropskog parlamenta naša zemlja izrazila je spremnost za saradnju i dalji ostanak u tom procesu.

Novi horizonti za zajednički rad mogu se ukazati pridruživanjem nekim otvorenim za druge zemlje međunarodnim konvencijama Evropskog saveta — o ekologiji, kulturi, obrazovanju, televiziji i saradnji sa specijalizovanim institucijama Evropskog saveta.

U prošlosti su među najtipičnije ustanove Evrope spadali Engleski parlament, Vatikan, Francuska akademija i Pruski generalštab. Naše vreme zavezuje u zategnuti čvor veze i kontakte hiljada organizacija, koje izvode Evropu na operativni prostor, kao novu samostalnu veličinu. Na Zapadu su već stvoreni i funkcionišu parlamentarni organi — Evropski parlament, skupštine Evropskog saveta i Zapadnoevropskog saveta. Na žalost, na Istoku kontinenta takvi instituti nisu formirani ni pri SEV, ni pri Organizaciji Varšavskog ugovora.

Sovjetski Savez i istočnoevropske države još juče su sa opreznošću prilazili kontaktima takve vrste. Danas raznorazne dogme pripadaju prošlosti, arhivima, a produktivna saradnja verovatno će dovesti do toga, da će u najskorije vreme nastati jedna, bez presedana, istinska opšteevropska političko-organizaciona struktura.

Evropa je jedna ekološka celina. Među negativnim specifičnostima nasleđa evropske civilizacije je njen tradicionalan odnos prema prirodi, umnogome potrošački, koji je doveo kontinent na ivicu ekološke krize.

Izazov koji stoji pred Evropom da stvori novi model razvoja, zasnovan na harmoniji sa prirodom, jer okolna sredina ne priznaje granice i podelu na različite sisteme, ravnodušan je prema konfrontiranim savezima.

Radioaktivni oblak černobiljske tragedije uputio je Evropi signal za uzbunu, koji upozorava da ni jedna nacionalna država ne može osigurati zaštitu svojih granica. Katastrofa u firmi »Zandoc« u Bazelu, koja je prouzrokovala zagađivanje većih delova Rajne, pokazala je da greška samo nekolicine ljudi može dovesti do trovanja pitke vode koju upotrebljavaju milioni ljudi. »Drift« otpadaka koji sadrže otrovne materije (pored ostalih i dioksin) dokazao je da na-

Digitized by Google

cionalna preporuka u tom pogledu ništa ne vredi. Ekološke katastrofe prenebregavaju nacionalni suverenitet. Njihovi uzroci mogu biti nacionalni, ali posledice u svakom slučaju imaju međunarodni karakter. I pošto su ljudi u Evropi prinuđeni da zajednički snose ukupnu štetu i nose celo to breme savremenih tehnologija, oni takođe moraju imati i pravo da zajednički odlučuju o njihovoj primeni.

Formiranje regionalnog sistema ekološke bezbednosti je urgentna potreba. U Sovjetskom Savezu smatraju, da bi prvi korak mogla biti razrada dugoročnog kontinentalnog ekološkog programa SSSR. Poznat je predlog o stvaranju Centra za hitnu ekološku pomoć pri OUN. Sličan centar, ili agencija sa sistemom upozoravanja i kontrole, krajnje je neophodan Evropi. Možda bi trebalo porazmisliti i o stvaranju opšteevropskog Instituta za ekološka istraživanja i ekspertize, a kasnije i o stvaranju organa sa punomoćjima da donosi obavezujuće odluke.

Za vreme posete Mihaila Gorbačova SR Nemačkoj on je predložio da se organizuje hitna ekološka služba za uzajamnu pomoć u slučaju stihijskih nesreća ili krupnih proizvodnih havarija, a takođe da se osnuje bilateralna radna grupa za formiranje opšteevropske ekološke politike.

U svetu, u kome se uspevaju reducirati vojni arsenali, ali u kome se krše čovekova prava, individua se neće osećati sigurnim. To je aksiom. Svima predstoji da naučimo kako se živi po istim merilima, kako da se poštuju jedinstveni principi međunarodnog prava i norme humanitarnog komuniciranja, kako da se koristi ista informacija i kako da se zajednički suprotstavlja zajedničkim opasnostima.

Evropa bi mogla dati primer stvaranja zajednice pravnih država. Na bazi stvaralačkog osmišljavanja zakona i tradicija u humanitarnoj sferi svake evropske zemlje, SAD i Kanade, moguće je stvaranje evropskog pravnog prostora. Sovjetski Savez i Francuska istupili su na pariskom humanitarnom forumu kao koautori odgovarajuće inicijative. Njoj su se pridružili takođe SR Nemačka, Austrija, Mađarska, Poljska i Čehoslovačka.

Da bismo definitivno otopili led hladnog rata u svesti običnog Evropljanina, predstoji da se dosta učini na polju kulture, da se intenzivira proces boljeg međusobnog upoznavanja.

Sa poboljšanjem odnosa između Istoka i Zapada izgubiće snagu takvi pojmovi kao što su antisovjetizam i antiamerikanizam. Postulati »zajedničke evropske kuće« neće ostaviti mesta velikodržavnom pritisku na male zemlje, niti za okrutnu dilemu: »Ko nije s nama, taj je protiv nas«, za izopačeno tumačenje nacionalnih specifičnosti ovog ili onog naroda. Mnoge probleme može rešiti dobro uhodana informaciona razmena.

Digitized by Google

U vidu konkretnih koraka u toj oblasti Sovjetski Savez je na Informacionom forumu u Londonu predložio da se zajedničkim naporima stvori i *opšteevropski informativno-kulturni televizijski program,* koji bi u prvo vreme mogli pripremiti »Intervizija« i »Evrovizija«, a takode *Opšteevropski informativni savet,* koji bi se okupljao po redu u prestonicama zemalja KEBS u cilju redovnog razmatranja aktuelnih pitanja informacione saradnje i iskorenjivanja dezinformacija i stereotipa neprijatelja.

Evropljane danas zabrinjava »koka-kola« kultura, koja je preplavila televizijske i kinoekrane, knjižnu produkciju i pozorišne scene, nanoseći strašne rane narodnim kulturama. Intelektualci su svuda uznemireni zbog problema očuvanja nacionalne samobitnosti i kulturnog suvereniteta. U prevazilaženju »zagadivanja svesti« ima dosta dodirnih tačaka: to su i razmena iskustava o očuvanju kulturne baštine, i mere u cilju medusobnog upoznavanja evropskih naroda sa originalnošću savremene kulture, i kolektivno proučavanje jezika, i očuvanje istorijskih i kulturnih spomenika.

Ako bismo sumirali rezultate, mogli bismo konstatovati da je realizacija ideje o »zajedničkoj evropskoj kući« siguran put da se na pragu narednog milenijuma garantuje vitalnost kontinenta, mir i blagostanje narednim generacijama.

Digitized by Google

Radovan Vukadinović

Evropski integracioni procesi

Jugoslavija je bila prva socijalistička zemlja koja je uspjela stupiti u kontakt s Evropskom zajednicom. Uspostavljeni su diplomatski odnosi, a 1968. godine potpisan je Sporazum o suradnji. U njemu se Jugoslavija kvalificira kao evropska, mediteranska, nesvrstana socijalistička zemlja u razvoju što se odrazilo i na tokove dosadašnje ekonomske suradnje.

U godinama jugoslavenskog prosperitetnog unutrašnjeg razvoja i velikih, gotovo globalnih ambicija na medunarodnom planu, ta suradnja je tekla prilično nezapaženo. Jugoslavenske glavne političke akcije bile su vezane uz nastojanja da se nesvrstanost postavi kao univerzalna politika i da se glavni ciljevi jugoslavenske politike ostvaruju zajedno s ostalim nesvrstanim zemljama. To je automatski udaljavalo i pitanje tješnjih odnosa s EEZ, te je postojeći status zadovoljavao obje strane. Zajednica nije pravila nikakve veće korake u pravcu Jugoslavije, a jugoslavenska politika, zaokupljena globalnim pitanjima, bila je zadovoljna postojećim statusom odnosa sa EEZ.

Medutim, početkom osamdesetih godina u sklopu novih izazova, na koje je naišla najprije jugoslavenska unutrašnja politika, i va-

Digitized by Google

njska politika se susrela s novim pitanjima od kojih su neka direktno bila vezana uz odnos sa Zajednicom.

S vremena na vrijeme rasli su zahtjevi za tješnjim povezivanjem Jugoslavije i Zajednice, posebno u nekim sredinama,te se tako otvorio još jedan dodatni front unutrašnjih podjela i neslaganja. Dok na primjer brojni slovenski i poneki hrvatski autori, posebice ekonomisti, zastupaju tezu da treba odmah ući u Evropsku zajednicu, na drugoj strani, ističe se da je osnova jugoslavenske politike nesvrstanost, te da samo dosljednim razvijanjem nesvrstanosti uz unošenje novih sadržaja može biti govora o prosperitetu zemlje.

Ako se pak radi o odnosu sa Evropskom ekonomskom zajednicom tada treba voditi računa o balansiranosti pristupa: Istoku i Zapadu i činjenici da bi jača pozicija u pokretu nesvrstanosti mogla pozitivno utjecati na jugoslavensko vezivanje uz EEZ.

Produbljivanje krize i nova neslaganja otvorila su do kraja probleme odnosa sa EEZ, postavljajući to ne samo kao ekonomsku već isto tako i kao izrazitu političku alternativu. Duboka unutašnja kriza i nedostatak perspektive čine danas od Evropske zajednice za Jugoslaviju još vrijedniju viziju, makar udaljenu, za koju se vjeruje da bi mogla preko noći brzo i lako pomoći u rješavanju svih problema, uključujući i domaće.

U sklopu razmatranja tog novog odnosa iskristalizirala su se tri pristupa Zajednici od kojih svaki ima svoje protagoniste. Kako se radi o ekonomskom i političkom pitanju moguće je, naravno, upotrebiti i različitu argumentaciju koja u svakom slučaju daje onda i stanoviti ideološki predznak ovakvom opredjeljenju.

Izrazito negativan stav prema mogućnosti punopravnog jugoslavenskog ulaska u Evropsku ekonomsku zajednicu imao je Branko Mikulić, koji je tvrdio da dok se ne promjene odnosi u Evropi i ne budu raspušteni blokovi nema mogućnosti da bi Jugoslavija postala članica EEZ.

Iako Branko Mikulić više nije premijer ne treba misliti da je ovaj izrazito decidiran krut stav sasvim napušten. U promatranju mnogih evropskih odnosa starom političkom i ideološkom optikom, naravno, da će blokovska podjela biti u središtu pozornosti i da će biti spominjano ono što se više niti u Sovjetskom Savezu ne ističe kao primarno — blokovska vezanost EZ i NATO -a. Iz toga je onda moguće izvesti direktno negativno odredenje koje pokazuje da Jugoslavija nema nikakvih mogućnosti da kao nesvrstana i socijalistička zemlja bude članica EEZ.

Ako se tome doda i unutrašnje odnose te brojne rasprave koje se vode i oko mnogo manjih i čak beznačajnih pitanja, razumljivo je da ovakvim stavom mogu biti otklonjene sve one tendencije koje idu u

Digitized by Google

pravcu punopravnog učlanjenja u Evropsku ekonomsku zajednicu. Samim tim ovaj stav ima još veću težinu a kako je dosta prisutan i u centru vanjskopolitičkog odlučivanja jasno je da će njegovo savladivanje ili modeliranje zahtjevati dosta napora i vremena.

— Drugi stav pokrenuli su slovenski i hrvatski ekonomisti, koji tvrde da treba odmah zatražiti prijem u EEZ. Marijan Korošić je u tome najradikalniji i ističe da to treba učiniti »još noćas«, dok su slovenski socijaldemokrati taj zahtjev stavili u svoj politički program akcije.

Iako se i u ovom stavu polazi od različitih pozicija, pa i krajnjeg cilja, ipak je bitno da je zahtjev za hitnim ulaskom osnovna odrednica. On za razne strane znači razne stvari i treba im omogućiti drukčije ponašanje. Za neke slovenske krugove, očito je, da bi ulazak u Evropsku ekonomsku zajednicu, po mogućnosti samo Slovenija, omogućio lakše realiziranje konfederativnih zahtjeva, a nakon toga možda i punu separaciju. Neki drugi pak vide u tome potezu veliku šansu privrednog ali i političkog hvatanja koraka s Evropskom ekonomskom zajednicom kao izrazom najbržeg i najmodernijeg evropskog pravca razvoja.

Za Marijana Korošića zahtjev za ulaskom u EEZ ima višestruko značenje. On bi trebao zemlju mobilizirati da se u tom dugom vremenskom programu priprema sve više približava standardima Evropske ekonomske zajednice. U međuvremenu EZ bi imao više sluh za jugoslavenske zahtjeve za investicijama, i na kraju, u doba ulaska u EZ, tj. u punopravno članstvo, negdje početkom stoljeća ili malo prije, Jugoslavija bi drukčije izgledala jer bi je taj veliki cilj pokrenuo i motivirao na modernije i bolje djelovanje.

— Treća skupina mišljenja o vezi Jugoslavije s EEZ koncentrirao se oko razmišljanja o tzv. funkcionalnoj suradnji.

Tu se polazi od zapreka koje postoje na ekonomskom planu u Jugoslaviji i koje sad onemogućavaju otvaranje jugoslavenskog tržišta , tu je i pitanje delotvornosti proizvodnje, valutnih odnosa, carina i sl., što sve zajedno, ekonomski promatrano, otežava pomisao na punopravno članstvo.

S političke točke gledišta, ovakvo funkcionalno povezivanje po mišljenju zagovornika ovakvog oblika suradnje, otvorilo bi šanse za djelovanje na područjima gdje je Jugoslavija najviše zainteresirana, a pri tome ne bi trebalo zahtjevati neka radikalnija rješenja u zemlji. I na kraju, takva suradnja ne bi bila inkompatibilna s jugoslavenskom nesvrstanom pozicijom.

Očito da postojeći jugoslavenski status promatrača, ili pak pridruženog člana, u SEV-u gdje se također ostvaruje suradnja na

Digitized by Google

osnovi jugoslavenskog izraženog interesa za pojedina pitanja, navodi ove promatrače da traže slično rješenje i u odnosima s EEZ.

To rješenje trebalo bi biti najelastičnije, omogučilo bi razvoj suradnje sa Zajednicom, tamo gdje to Jugoslaviji najviše odgovara, ne bi postavilo veće zadaće, vezane uz ekonomsko rješavanje problema kod kuće, bar ne tako brzo, i ne bi utjecalo na pitanja polilličkog karaktera odnosa.

Ako se malo analiziraju ova tri različita pristupa odnosa Jugoslavije i EEZ, već na prvi pogled je vidljivo da postoje osjetne razlike.

U prvom slučaju kada se zagovara manje -više postojeće odnose, bez traženja inovacija, zapostavlja se ukupna svjetska, evropska i kretanja u Evropskoj ekonomskoj zajednici. To je slika međunarodnih odnosa koja je izgrađena nakon II svjetskog rata, mjesta jugoslavije u takvim međunarodnim odnosima i politike koja bi se trebala kretati poznatom i nepromjenjenom linijom.

Suvremeni tokovi međunarodnih odnosa,međutim, su mnogo brži i dinamičniji. Svijet je na pragu ne samo novog tehnološkog razvoja već i traženja drukčijih poticaja. Evropska kretanja to jasno pokazuju i veliki interes, koji za Evropsku zajednicu postoji na Istoku a među blokovski nevezanim zemljama Evrope, najbolja je potvrda tog novog stanja.

Pri svemu tome velika deideologizacija međunarodnih odnosa, koja je u toku u Sovjetskom Savezu i nekim drugim istočnoevropskim zemljama, napustila je shematske podjele tipa: kapitalizam — socijalizam ili Varšavski ugovor — NATO.

Upravo sovjetska politika traži pragmatičan spoj sa svim onim procesima koji mogu dati rezultate i koji mogu pomoći da veliki plan perestrojke uspije. Nitko danas u Moskvi, od ljudi iz Gorbačovljeve ekipe, ne pomišlja na neko uvjetovanje odnosa s Evropskom ekonomskom zajednicom, slabljenjem njezinih neformalnih veza s NATO-o. To se prihvaća kao određena realnost, ali je još veća realnost da je jedinstveno evropsko tržište na pomolu i da se treba što bolje pripremiti za pariranje ili uključivanje u te nove precese.

Madarska i Poljska to jasno pokazuju tražeći kopču sa Zajednicom na sve moguće načine. Upravo nedavno obje zemlje su stavile do znanja da bi bile zainteresirane za ulazak u Evropski savjet što bi po njihovom mišljenju moralo pomoći u ukupnom približavanju Evropskoj ekonomskoj zajednici.

Stav koji zagovara punopravno uključivanje Jugoslavije, uz naznačene različite konotacije takvog uključivanja i posljedice, ipak ne vodi dovoljno računa o realnostima postojećeg trenutka. U ekonomskom pogledu Jugoslavija Evropskoj zajednici nije (još) toliko inte-

Digitized by Google

resantna da bi ona prešla preko nekih elemenata razvoja na ekonomskom pa i na političkom planu i prihvatila molbu za ulazak u članstvo. Osim toga, postavljajući problem u sferi domaćih odnosa, teško je očekivati da bi u ovim sadašnjim političkim okolnostima bilo moguće postići consensus na razini Jugoslavije o tom značajnom pitanjju.

Pozivajući se na brzinu evropskih kretanja kao i na to da izvan svih evropskih integracija (EEZ, SEV, EFTA) jedino Albanija i uz nju Jugoslavija mogu ostati izvan punopravnog članstva, pobornici ulaska »preko noći« žele dramatizirati ovo pitanje i podstaknuti njegovo hitno rješavanje. Tu je, svakako, i najveća vrijednost takvog zagovaranja ulaska jer bi on trebao pokrenuti državno političku mašineriju na aktivnost.

Ako se pak radi o samom procesu uključivanja onda je očito da bi on mogao trajati dosta vremena i da bi bez obzira na stanovitu pomoć iz EEZ trebalo uložiti mnogo snaga i napora na unutrašnjem planu da se dode do punopravnog članstva.

Politički aspekt eventualnog učlanjenja ostaje nedefiniran. Pitanje može li nesvrstana zemlja biti članica Evropske ekonomske zajednice, posebno u njezinoj višoj fazi razvoja, kada će i svi oblici njezinog vanjskopolitičkog djelovanja biti znanto dinamičniji, ovdje se ne razmatra i o njemu se dapače niti ne vodi računa.

Stav o funkcionalnoj suradnji je stanovita vrsta kompromisa iznad punopravnog članstva i neulaska. Njegovi zagovornici svjesni su teškoća na ekonomskom i političkom planu, a vjerojatno računaju i s domaćim profiliranjem zajedničkih stavova. Oni bi htjeli osigurati mogućnosti djelovanja Jugoslavije u EEZ, iskoristiti šanse za suradnju koje postoje, ne vezujući zemlju direktno uz organizaciju bilo ekonomski ili pak politički.

Pod uvjetom da ta varijanta odnosa bude prihvatljiva Evropskoj ekonomskoj zajednici, njom bi se ipak omogućilo sudjelovanje zemlje u stanovitim zapadnoevropskim procesima, obveze na jugoslavenskoj strani bile bi znanto manje, a ne bi se kod kuće stvarale nikakve veće dileme o karakteru povezivanja.

Pogled iz Bruxellesssa na ovo pitanje je, medutim, nešto drukčiji. U svim razgovorima koji se tiču jugoslavenskih veza s Evropskom zajednicom ističe se odmah da postojeći Sporazum o suradnji Jugoslavija ne koristi dovoljno i da u tim okvirima postoje sasvim dovoljne šanse za zajedničko uspješno razvijanje odnosa.

O nekom učlanjivanju nerado se razmišlja i Zajednica koja već ima odredenu »listu čekanja« s Norveškom, Turskom, Austrijom i eventualno sa Ciprom i Maltom, ne želi proširivati tu listu čekanja.

Digitized by Google

Ističe se da će do stvaranja jedinstvenog evropskog tržišta Zajednica morati uložiti mnogo sredstava u novoprimljene članice i da o nekom uključivanju novih zemalja iz spomenutog kruga nema ni govora prije 1992. godine, a za Tursku se spominje čak i početak stoljeća. To bi trebao biti i posredan odgovor na pitanja kakve su vremenske šanse Jugoslavije.

Poseban sklop pitanja veže se uz kriterije Zajednice. Ovoga trenutka slobodno tržište u Jugoslaviji ulazi u novu fazu razvoja, a najavljeni »novi socijalizam« vjerojatno će srušiti brojne barijere koje su mogle kočiti nesmetani razvoj poduzetništva i privatnog vlasništva.

Medutim, taj stupanj otvorenog tržišta još uvijek nije na razini Turske, a niti su sadašnji privredni performansi usporedivi s Turskom.

Drugi značajan kriterij: postojanje višestranačke demokracije zapadnog tipa, također ne postoje. Ideja o Socijalističkom savezu kao skupu i reprezentantu svih drugih političkih stranaka teško da bi mogla zadovoljiti kriterije EEZ, pogotovo sada kada su Mađarska i Poljska pokazale da je i u socijalizmu moguće imati višestranački sustav.

Na kraju među promatračima koji više vode računa o budućem političkom razvoju i djelovanju Evropske ekonomske zajednice postavlja se i pitanje političke suradnje. Naime, status nesvrstane Jugoslavije, koja će od Beogradskog sastanka nesvrstanih postati predsjedavajući pokreta, ne bi bilo lako uklopiti u tokove političke suradnje EEZ. Razvijena Evropska politička kooperacija stvaranjem jedinstvenog evropskog tržišta biti će svakako još intenzivnija i od članica će se sigurno tražiti veća solidarnost u njihovim vanjskopolitičkim akcijama.

Da li bi to bilo spojivo sa statusom nesvrstanosti?

Nema dvojbe da u nizu slučajeva stavovi nesvrstanih zemalja i članica Evropske ekonomske zajednice kolidiraju, bilo da se radi npr. o idejama stvaranja novog međunarodnog ekonomskog poretka, međunarodnog informacijskog sistema, pa i u nekim slučajevima ocjene kriznih političkih situacija.

Da li bi Jugoslavija mogla prihvatiti aktivnosti unutar Evropske političke kooperacije, na jednoj strani, a na drugoj strani zagovarati stavove nesvrstanih. Uostalom, to pitanje nije samo vezano uz Jugoslaviju, već bi eventualnim učlanjenjem Cipra i Malte, također, dobilo svoju težinu. Sve to pod uvjetom da te zemlje žele ostati i nesvrstane i biti članice Evropske ekonomske zajednice.

Pogrešno je razmišljanje koje tvrdi da bi dezideologizacijom međunarodnih odnosa i smanjenim značenjem vojnih podjela Evrop-

Digitized by Google

ska ekonomska zajednica poprimila isključivo ekonomske funkcije, te da bi na taj način neke od njezinih članica mogle biti ekonomski vezane uz EEZ, a politički bi imale neki drugi status.

Samo u slučaju da Evropska ekonomska zajednica razvije u pravom smislu te riječi široku evropsku strategiju i da inicira procese koji će stvarno voditi kontinentalnoj evropskoj integraciji mogu se razviti odnosi koji će imati akcenat na suradnji evropskih zemalja i gdje će tada biti sve manje važno kakav je politički karakter odredene članice, odnosno njezin vanjskopoliltički status. Štoviše, moglo bi se lako pretpostaviti da bi stvaranjem takve jedinstvene evropske integracije ubrzo i otpala potreba postojanja suprotnih vojno političkih koalicija.

Interes Evropske ekonomske zajednice za Jugoslaviju postoji i on se može uzeti kao faktor koji će imati svog utjecaja i na pronalaženje modaliteta optimalnih veza, bilo da to bude proširena suradnja ili pak jednog dana i punopravno uključivanje. Taj svoj interes Evropska ekonomska zajednica demonstrira još od 1968. godine kada je u fazi strahovanja od daljnjih sovjetskih ataka, nakon, čehoslovačke invazije, sklopila sporazum s Jugoslavijom i nakon toga kada je u nizu prilika pružila ekonomsko-financijsku pomoć.

Naravno, danas više nije takvo vrijeme da je Jugoslavija nosilac najliberalnijih i najdinamičnijih tokova medu evropskim socijalističkim zemljama, kao što je to nekad bilo, niti pak postoji opasnost Jugoslaviji, fiktivna ili stvarna, od nekog sovjetskog napada.

Tokovi izmjenjenih evropskih odnosa, nova sovjetska politika, zaokupljenost sovjetskog rukovodstva vlastitim problemima, eliminirali su tu navodnu stalno prisutnu želju sovjetskog rukovodstva, ili točnije rukovodstava, za intervenciju u Jugoslaviji.

Danas je jedna druga opasnost na pomolu, od kriznih jugoslavenskih unutrašnjih zbivanja. Sa zabrinutošću Evropska ekonomska zajednica prati vijesti o razvoju jugoslavenske unutrašnje situacije, koja ako bi se pogoršala može imati direktne efekte i na neke zemlje članice EZ. Pokušaj uvodenja viza u SR Njemačkoj, uz one postojeće s Francuskom, samo je izraz nastojanja da se taj eventualni val nemira udalji s evropskih vrata.

No, pitanje je da li je to moguće. Ta opasnost od unutrašnje nestabilnost koliko god otežava razmišljanje o nekim višim oblicima suradnje ipak će vršiti pritisak i na planere u Bruxellessu da se zamisle o odnosima s Jugoslavijom.

Jer, da ponovimo Evropska zajednica ne može biti oaza mira i progresa izdvojena iz evropskih tokova. Uostalom, evropski federalisti tražili su uvijek jedinstvenu Evropu, a sada imaju velike šanse da pokažu što su pod time mislili.

Digitized by Google

Radikalne promjene u dijelu istočnoevropskih zemalja, pa i u Sovjetskom Savezu stavljaju na dnevni red i pitanje što da se radi s tim zemljama. Kakav će biti njihov eventualni status i može li se učiniti da npr. Madarska i Poljska djeluju u nekim oblicima suradnje u EEZ a da istodobno budu članice SEV-a i Varšavskog ugovora.

Ili, da li bi bilo moguće zamisliti da neke od tih zemalja budu čak punopravne članice EEZ I SEV-a. Naravno, najviše i krajnje rješenje bi bilo da u budućim tokovima općeevropske suradnje nastanu novi procesi koji bi onda od Zajednice učinili okosnicu okupljanja za sve zemlje. U toj svakako, daljnjoj vremenskoj perspektivi bila bi i šansa Jugoslavije da se nade u skupini zajedno sa svim evropskim zemljama.

Dok se to ne dogodi i dok Evropska ekonomska zajednica ne riješi svoju strategiju budućeg razvoja, za Jugoslaviju je najoptimalnija suradnja u skupini neutralnih i nesvrstanih evropskih zemalja. Dobro je da se uz zemlje članice ekonomskih integracija u Evropi nalaze i zemlje koje su izvan njih.

Skupina neutralnih evropskih zemalja okupljena u EFTI, unatoč svih opasnosti kojima je izložen u budućnosti taj mehanizam slobodne trgovine, ipak razvija svoju suradnju. Te zemlje su isto tako uspjele sklopiti sporazum o preferencijama s Evropskom ekonomskom zajednicom. S obzirom na karakter tih zemalja kao i njihove tradicionalne veze s EEZ, bez obzira na sve nove etape suradnje u Zajednici, sigurno je da će EFTA, pod uvjetom da opstane, uživati specijalne preferencije. I dosad je Evropska zajednica pokazala da joj je posebno stalo do suradnje s EFTA i da one uživaju čitav niz pogodnosti.

Ulaskom u EFTA gdje su zapreke mnogo manje nego za punopravni ulazak u Evropsku zajednicu, Jugoslavija bi stvorila solidnu osnovu za razvijanje novih ekonomskih odnosa, ali isto tako i za održavanje svojih političkih pozicija. Istodobno, bila bi sigurna da nije na evropskoj periferiji, zajedno s Albanijom, već da je dio veće evropske cjeline i da dijeli zajedničku sudbinu s njom. Time bi i šanse za priključivanje Evropskoj ekonomskoj zajednici bile znatno veće, pa čak bi se i lakše dočekalo ono doba kada se otvore (ako se) vrata punoj evropskoj integraciji.

Stvaranjem jedinstvenog tržišta Evropska ekonomska zajednica uči će u novu fazu svog razvoja. Ona će ojačati ekonomsku i političku moć, možda će krenuti i u proces stvaranja zajedničke obrane i to kao izoliran zatvoren sistem, postavljen isključivo u granicama Evropske zajednice, može biti glavni cilj.

Digitized by Google

Međutim, povijesna šansa Evropske zajednice je u stvaranju uvjeta da se po prvi puta stvore temelji za približavanje i povezivanje svih evropskih zemalja. Ideološke pregrade padaju, vojne barijere biti će smanjene ili srušene, a politički i ekonomski interesi mogu se uskladiti na pragmatičnim ekonomskim temeljima.

U povijesti političkog razvoja ovoga stoljeća vodeće zapadnoevropske zemlje su pokazale, i nakon prvog i nakon drugog svjetskog rata, da vode mnogo računa o svojim vlastitim interesima i ciljevima i da su u stanju izgraditi prosperitetne sisteme.

Istina, u razdoblju između prvog i drugog svjetskog rata pukotine u sistemu bile su velike, ali su i one nastale najvećim dijelom zajedničkim djelovanjem zapadnoevropskih zemalja, te je i sistem doživeo krah. Nije li nastupilo vrijeme da Zapadna Evropa koja raspolaže tako snažnim intelektualnim resursima, tradicijama proizvodnje i tehnološkog razvoja ovog puta prede isključive granice samodovoljnosti i da pokrene znatno šire procese? Može li u budućoj strategiji razvoja EEZ ona biti nosilac krilatice: Evropa Evropljanima, što bi naravno značilo mnogo za sve evropske zemlje i narode, ali i za ukupnost novih međunarodnih odnosa. Ne bi li to bio najbolji doprinos Evropske zajednice ulasku čovječanstva u novi milenij?

Digitized by Google

Aleksandar Sekulović

Jugoslavija i Evropska zajednica

Ulazak u Evropsku zajednicu zahtevao bi od Jugoslavije da izvrši radikalne promene u svojoj spoljno-političkoj i unutrašnje-političkoj orijentaciji, kao i u celini svog društvenog bića. Iz tih promena nastale bi nesagledive štetne posledice, ne samo za Jugoslaviju, već i na širem međunarodnom planu. Pre nego što ovu tvrdnju argumentujemo, iznećemo nekoliko primedbi metodološkog karaktera u pogledu diskusije koja se dans u Jugoslaviji vodi o njenim odnosima sa EZ.

Prerušeni dogmatizam

Prva činjenica jeste da se u javnosti, uprkos tome što su SFRJ i EZ sporazumno definisale svoj odnos za naredni period, vodi prava kampanja za ulazak Jugoslavije u EZ. U nekim sredstvima informisanja i u nekim sredinama ovo pitanje poprima karakter nove ideologije i novog doktrinarnog mita, koje apsolutno guši svaku

Digitized by Google

mogućnost drugačijeg izjašnjavanja i kritičkog razmišljanja. Radi se o preobraćenom staljinističkom mentalitetu koji je samo promenio sadržaj ali ne i suštinu i koji ne ume drugačije da razmišlja osim u kategorijama isključivosti, netolerancije i cenzure. Posledica toga jeste da je u tzv. velikim javnim glasilima nemoguće objaviti tekst koji se suprotstavlja tezi o ulasku Jugoslavije u EZ. I kao i uvek kada su na sceni fundamentalizam i krstaštvo dolazi do pravog utrkivanja u dokazivanju pravovernosti, tj. pripadnosti Evropi, koje poprima i karikaturalne oblike. Nedavno smo bili svedoci evociranja susreta između Stefana Nemanje i Fridriha Barbarose, kao »dokaza« evropske pripadnosti.

Drugo. Svi oni koji se zalažu za ulazak Jugoslavije u Evropsku zajednicu nisu do sada naveli ni jedan drugi razlog osim razloga ekonomskog karaktera, tj. ekonomske koristi.[1]

Naravno, utilitarizam je jedan legitimni filozofski pogled na svet, ali pod uslovom da je koherentan tj. da u svim prilikama dosledno brani svoje utilitarističko stanovište.

Međutim, upravo oni isti krugovi koji vatreno zagovaraju ekonomske koristi ulaska Jugoslavije u EZ, bili su najžešći kritičari posete iranskog predsednika Hamneija Jugoslaviji (zbog slučaja Ruždi), iako su predmet ove posete bili ekonomski aranžmani od nekoliko stotina miliona dolara. Njihovo obrazloženje je tada bilo da postoje neke vrednosti koje stoje iznad ekonomske koristi, da se ne može trgovati sa dostojanstvom ljudi i država itd. Znači, primenjena je jedna sasvim anti-utilitaristička koncepcija koja na najbolji način demantuje tvrdnju da na odnos sa EEZ treba gledati samo kroz ekonomske motive.

Treće. Zagovornici uključivanja Jugoslavije u EZ prikazuju stvari na takav način kao da za privredu Jugoslavije apsolutno ne postoji nikakav drugi izbor osim uključivanja u EZ. Otuda njihovo zalaganje više liči na fanatizovano navijanje, nego na neophodno razložno razmatranje strateških opredeljenja zemlje. A svaki fanatizam je apriorno sumnjiv jer ne polazi od činjenica već od ideoloških opredeljenja. Koliko je ovaj fanatizam u sukobu sa istinom pokazuje i trvdnja da su Jugoslaviji potrebni »novac, sirovine i roba visoke tehnologije« a SEV može da joj ponudi samo »mehaničke satove, kućne kino-projektore i sličnu robu za kojom ne postoji domaća tražnja«.[2] Svoditi raznovrsnu, bogatu i za Jugoslaviju korisnu ekonomsku saradnju sa zemljama SEV-a na »mehaničke satove i kućne

1 Tipičan je u tom pogledu tekst M. Jovanovića, Jugoslavija u Evropskoj zajednici?, »Međunarodna politika« broj 934. od 1. marta 1989. godine, u kome autor navodi brojne ekonomske razloge za ulazak Jugoslavije u EZ, a kao glavni »potrebu za slobodnim, širokim i sigurnim pristupom na inostrana tržišta«.

2 Op. cit.

Digitized by Google

kino-projektore« i time argumentovati neophodnost ulaska Jugoslavije u EZ, pokazuje da pravi motiv ovog zalaganja nije briga za ekonomsku korist, već jedno sasvim jasno ideološko opredeljenje. To postaje utoliko očiglednije ako se zna da vodeće zemlje Evropske zajednice pridaju prioritetan značaj saradnji sa SEV-om i sa zemljama tzv. Trećeg sveta, dakle, upravo sa onim regionima za koje zagovornici ulaska Jugoslavije u EZ tvrde da su ekonomski potpuno neinteresantni.

Već samo ove metodološke napomene, koje se odnose na način tretiranja ovog pitanja u javnosti i nekim političkim krugovima, morale bi biti dovoljne za skeptičan odnos prema motivima i pravim namerama onih koji zagovaraju ulazak Jugoslavije u EZ. Međutim, predimo na ono što je važnije, a to su razlozi suštinskog karaktera.

Socijalizam i nesvrstavanje su nespojivi sa članstvom u EZ

Prvi i najvažniji razlog zbog kojeg Jugoslavija me može da pristupi Evropskoj zajednici jeste taj što bi ona morala da napusti svoju nesvrstanu spoljnu politiku i svoj socijalistički društveni sistem. Oni koji zagovaraju ulazak Jugoslavije u EZ uporno nastoje da prećute ove fundamentalne činjenice, da ih minimiziraju, ili pak da dokažu kako one ne stoje, tj. da Jugoslavija može ući u EZ i ostati nesvrstana i socijalistička zemlja. Takve tvrdnje su apsurdne i predstavljaju pokušaj da se javnost u Jugoslaviji zavara i obmane.

U brojnim zvaničnim i nezvaničnim kontaktima najviši predstavnici EZ i pojedinih zemalja članica nedvosmisleno su rekli predstavnicima Jugoslavije da EZ nije samo ekonomska zajednica, da ona teži političkom, pravnom, institucionalnom i socijalnom jedinstvu,tj. da se ne radi samo o uvođenju ekonomskih standarda i o tome da određena vrsta robe mora da bude na jedinstven način pakovana u svim zemljama EZ, već se radi o standardizaciji i u oblasti politike, kako spoljne tako i unutrašnje, u oblasti obrazovanja, informisanja, kulture, društvene svesti, itd. Sve je to uostalom zapisano u Jedinstvenom aktu EZ pa nema ni potrebe za nekim tumačenjem njenog karaktera. A preovladujuća tendencija danas u EZ jeste da se u perspektivi ide i dalje od toga, u pravcu formiranja jedne jedinstvene države na koju bi sadašnje nacionalne države prenele suverenitet u svim oblastima od zajedničkog interesa. Drugim rečima, proces integracije treba da ide u pravcu stvaranja »Evrope građana«, kako se kaže u manifestu socijalističkih partija Evrope za izbore od 18. juna 1989. godine. Temelj te Evrope bio bi građanin pojedinac, a ne država članica, što znači da bi se odluke donosile po većinskom principu a ne putem konsensusa.

Digitized by Google

Ovde ćemo ostaviti po strani jedno pitanje koje je u osnovi etičkog karaktera: kako je moguće da upravo oni pojedinci i sredine, koji u Jugoslaviji apsolutizuju princip republičkog suvereniteta i koji zahtevaju totalnu primenu konsensusa, u isto vreme vatreno zagovaraju uključivanje Jugoslavije u EZ koja se kreće ka ukidanju ovih principa? Pogledajmo stvari sa praktične strane: Jugoslavija, i ako bi želela da ude u EZ, morala bi najpre da unutar sebe prode kroz dugu školu izgradnje unutrašnjeg jedinstva, afirmacije principa većinskog odlučivanja, kao temeljnog demokratskog principa i likvidiranja sadašnjeg feudalnog ustrojstva i dominacije lokalnih interesa.

Činjenica jeste da je u ovom trenutku najmanji stepen koordinacije i zajedništva u EZ u oblasti spoljne politike, što nekima služi kao dokaz da se može biti u EZ i voditi samostalnu spoljnu politiku. Naravno, ako se radi o tome da šef neke države članice EZ treba da poseti neke zemlje ili da primi u posetu državnike iz inostranstva, onda je u tom pogledu svaka članica EZ potpuno samostalna. Medutim, kada se radi o tzv. strateškim interesima Zapada onda se donosi zajednički stav koji sve zemlje članice disciplinovano sprovode. Od toga, naravno, u praksi ima izuzetaka, ali su oni posledica dogovorene podele uloga unutar EZ, a ne posledica suštinskog neslaganja sa opštom orijentacijom Zapada u medunarodnim odnosima.

Na isti način stoji stvar i sa vojnom politikom Evropske zajednice. Oni koji žele da Evropsku zajednicu prikažu u lepšem svetlu nego što ona jeste, tvrde da EZ nema nikakve vojne aspekte, iako i sami znaju da to nije istina, pa to, na odredeni način i priznaju. Tako, na primer, austrijski MIP Alojz Mok kaže »Vojne aktivnosti će verovatno (znači, nije sigurno, prim. A.S.) ostati van domena EZ. A članstvo u nekom vojnom savezu, naravno, ne bi bilo u skladu sa našim statusom stalne neutralnosti«.[3] U meduvremenu austrijski parlament je doneo odluku da zatraži prijem Austrije u EZ, a da nije prethodno razjasnio značenje ovog izraza »verovatno«, čime je očigledno prekršio odredbe Mirovnog ugovora kojima se Austrija obavezala na neutralnost. A. Mok kaže: »EZ nije vojni, već prvenstveno (znači, ne samo, prim. A. S.) ekonomski savez, i drugo, u MMF se nalaze izvesne zemlje koje su u vojnim savezima, a to ne smeta Jugoslaviji da bude u članstvu Fonda«.

Činjenice o vojnom aspektu EZ su jasne i ne mogu se zamagljivati. Pre svega, postoji pokušaj, ili ambicija nekih zemalja da se i u ovoj oblasti dode do jedinstvene, nadnacionalne politike. Tu ambiciju posebno gaji Francuska, ali su do danas ostali nejasni kako motivi

3 Alojz Mok: Austrija i integracija Evrope, »Medunarodna politika« broj 936.

Digitized by Google

ovoga zalaganja, tako i šanse za njegov uspeh. U svakom slučaju treba imati u vidu da u Zajednici postoji i ideja vojnog ujedinjenja, koja u nekim izmenjenim međunarodnim okolnostima može biti i realizovana. Drugim rečima, ako EZ nije danas vojni savez, ona to može postati kasnije, prostom odlukom većine članica koju onaj, ko se sa njom ne bude slagao, ne može ni na koji način da ospori.

Međutim, najvažnija je činjenica da EZ već danas jeste vojni savez. Sve članice Evropske zajednice, osim Irske i Francuske (a one to nisu samo formalno) su istovremeno i članice NATO pakta u okviru kojeg se ne samo ostvaruje rigorozna koordinacija, već ni jedna zemlja članica nema nikakvu kontrolu nad radom vojnih baza NATO pakta stacioniranih na njenoj teritoriji. Ustvari, ni u jednoj oblasti nacionalni suverenitet nije do te mere prenet (ili izgubljen) u korist nadnacionalnih organizacija kao što je to slučaj u vojnoj oblasti. To se najbolje vidi u odnosima sa drugim blokom: ni jedna zemlja Zapadne Evrope ili Evropske zajednice, pa ni Evropska zajednica kao takva, ne može da se samostalno pojavi kao pregovarač o vojnim pitanjima, već to može da učini samo NATO. U njemu, kao što je opšte poznato, glavnu i konačnu reč imaju Sjedinjene Američke Države.

Formalno gledano EZ nije vojni savez, kao što ni Savet za uzajamnu ekonomsku pomoć (SEV) nije vojni već ekonomski savez. Ali suštinski, budući da zemlje ovih ekonomskih integracija, dominiraju i u vojnim savezima, može se među njima staviti znak jednakosti. Jer, nezamislivo je da će one u ekonomskom savezu voditi politiku suprotnu interesima njihovog vojnog saveza. Šta više, može se tvrditi da one, u svojim ekonomskim savezima, sprovode poltiku svojih vojnih saveza i to uvek onda kada vojna pitanja, tj. tzv. interesi bezbednosti saveza, imaju prioritetan značaj. A budući da u EZ dominiraju članice NATO pakta, proizlazi da one mogu nametati interese NATO pakta i onim zemljama članicama zajednice koje nisu članice NATO pakta. Prema tome, treba jasno reći da bi ulazak Jugoslavije u Evropsku zajednicu nosio sa sobom i totalno podredivanje u vojnom pogledu interesima NATO pakta, a to praktično znači interesima SAD. To bi, sa svoje strane, značilo totalno izneveravanje politike nesvrstavanja. Naravno, ovde nije reč o formalnom statusu. Presedani već postoje pa zato niko ne bi osporio Jugoslaviji da i kao članica EZ bude i dalje u Pokretu nesvrstanih. Reč je o suštini, o tome da se spoljno-političke filozofije Pokreta nesvrstanih i NATO pakta i EEZ međusobno isključuju, a ne mogu se istovremeno sprovoditi dve različite politike.

Uostalom, koliko su stvari u ovom pogledu jasne potvrduju i reči zamenika ministra spoljnih poslova Švedske Pjera Šorija, koji je

Digitized by Google

doslovno izjavio sledeće: »Ne možemo da postanemo članovi EZ ili NATO-a. Inače, naša politika neutralnosti ne bi bila kredibilna . . . Spremni smo da se potpuno angažujemo na svim područjima, osim na području spoljne politike i bezbednosti«.[4]

Svemu ovome treba dodati još i sledeće: nesvrtana spoljna politika Jugoslavije tesno je povezana sa imenom i delom Josipa Broza Tita. U jednom od svojih poslednjih intervjua Tito je rekao:

»Naše opredjeljenje za nesvrstanost proističe iz naše revolucije i neraskidivo je povezano sa cjelokupnim društvenim bićem naše zemlje, sa sistemom socijalističkog samoupravljanja i odnosima ravnopravnosti svih naroda i narodnosti Jugoslavije. Zato je nesvrstanost trajna i cjelovita osnova svih naših aktivnosti u medunarodnim odnosima. Zahvaljujući tome Jugoslavija je stekla ugled koji ima u Pokretu nesvrstanosti i u svjetskim odnosima uopšte«.[5]

Danas kada se toliko govori o napadima na ličnost i delo Tita i o njihovoj odbrani, treba imati u vidu da je glavni smer napada usmeren na medunarodni položaj SFRJ, na delimične ili totalne promene njene nesvrstane spoljne politike. Identična situacija bi nastala i u pogledu karaktera društvenog uredenja u Jugoslaviji. I tu neki ljudi svesno unose zabunu tvrdnjom da Jugoslavija može postati članica EZ i ostati socijalistička zemlja. Nemoguće je da ti ljudi ne znaju da tako nešto nije čak ni teorijski moguće. Zbog čega onda tako hladnokrvno tvrde nešto što znaju da nije istina? Da li se radi o pokušaju obične prevare, tj. o ubedivanju javnosti da prihvati ulazak u EZ, a kada se to ostvari i dode do neophodnosti menjanja društvenog uredenja onda više neće biti moguće povući se iz igre? Jer, tvrdnju o tome da Jugoslavija može postati član EZ i ostati socijalistička zemlja iznose ljudi koji su imali prilike da neposredno, iz usta istaknutih ličnosti zemalja EZ, čuju da bi ulazak u EZ tražio od Jugoslavije promenu njenog društvenog uredenja. Ali, pošto se radi o internim razgovorima, navedimo ovde ono što je javno rečeno.

Kada je sekretar Predsedništva CK SKJ Štefan Korošec, na 19. sednici CK SKJ lansirao ideju o ulasku Jugoslavije u EZ, reagovanje javnosti u EZ bilo je sledeće: Agencija Frans Pres, javila je da su krugovi EZ u Briselu »sa skepsom primili« izjave Korošeca »jer nije jasno kako bi u sadašnjem trenutku mogli da se organizuju izbori za evropski parlament« u Jugoslaviji. Ista agencija prenela je i ocenu »zapadnih diplomatskih krugova« da će »postojeći monopol komunističke partije nad političkim životom« biti velika prepreka na putu integracije Jugoslavije u Evropsku zajednicu »pošto zajednica nije okrenuta samo privredi, već i opštim vrednostima«. Dodaje se dalje

4 Intervju listu »Unita« od 15. maja 1988. godine.
5 Intervju »Borbi« od 16. avgusta 1979. godine.

Digitized by Google

da bi formalni zahtev za ulazak u EZ značio za Jugoslaviju »političke koncesije, na koje njeni rukovodioci danas nisu spremni«. Francuski dnevnik »L'Kotidijen d Pari«, pozivajući se opet na briselske krugove, izneo je tri razloga za skepticizam da Jugoslavija može postati član EZ: prvo, što su druge države u povoljnijem položaju; drugo, »što bi Jugoslavija iz osnova morala da promeni politički i ekonomski sistem« i treće, što se ne predvida prijem novih članova pre 1992. godine. Londonski »Gardijan« doneo je informaciju da diplomate iz zemalja EZ u Beogradu izjavljuju »da je jugoslovenski jednopartijski sistem nespojiv sa članstvom u zajednici«. Londonski »Dejli Telegraf« preneo je izjavu britanskog poslanika u evropskom parlamentu Ričarda Kohela da je uslov za prijem u članstvo taj da se zemlja »može nazvati parlamentarnom demokratijom«, a taj uslov ne ispunjava ni jedna zemlja Istočne Evrope, pa ni Jugoslavija.

Belgijski nedeljnik »Ekspres« ovako je protumačio zalaganje Korošeca: » Javnost je savršeno shvatila da Korošec dovodi, činjenički, u pitanje sve strukture države koju je izgradio Tito. Da bi Jugoslavija postala Član zajednice ili samo zatražila da stupi u njene redove, trebalo bi okončati radničko samoupravljanje i monopol jedne partije«.

Dakle, promena karaktera društvenog uredenja je neophodan uslov za ulazak Jugoslavije u EZ. Zato oni koji zagovaraju taj ulazak traže ustvari promenu karaktera društvenog uredenja u Jugoslaviji, ali nemaju hrabrosti i političkog poštenja da to otvoreno kažu.

Interes EZ za Jugoslavijom

Diskusija o odnosu Jugoslavije i EZ vodi se kod nas na takav način kao da uopšte nije bitno što EZ o tome misli i kao da sve zavisi od odluke ili od ponude Jugoslavije. Ako se uzmu u obzir stavovi i interesi EZ kao celine, onda će se videti da ona, za dogledno vreme, niti ima interesa niti nameru da u svoje članstvo primi Jugslaviju. Naime, treba imati u vidu cilj kojem teži EZ, a to je stvaranje jedne prave nadnacionalne ekonomske i političke unije. Da bi se to postiglo neophodan je jedan veoma dug proces ekonomskog, političkog, pravnog, institucionalnog i svakog drugog ujednačavanja, proces koji će, po najoptimističkijim predvidanjima, trajati bar 10 godina. To znači da 1992. godina nije kraj već početak tog procesa. Tek kada se taj proces okonča, tj. tek kada bude poznata i definisana celokupna tehnostruktura zajednice, tek onda će moći da se razmišlja i odlučuje o novim članovima. Prijem novih članova u toku tog procesa, naročito onih koji su strukturalno udaljeni od zajedni-

Digitized by Google

ce, kao što je slučaj sa Jugoslavijom i njenom hiper-inflacijom, značio bi ozbiljno usporavanje, ako ne i miniranje tog procesa.

Prema tome, na strani zajednice nema interesa za prijemom Jugoslavije i ona nije ta koja stalno podgreva rasprave u Jugoslaviji o ulasku u EZ. Ko to onda čini i sa kakvim namerama? Odgovor je taj da se radi o sračunatom političkom pritisku u cilju menjanja strateške orijentacije Jugoslavije u međunarodnim odnosima. Naime, londonski »Dejli Telegraf« u već pomenutom članku postavlja pitanje kakvu bi korist EZ imala od ulaska u nju zemalja Istočne Evrope, uključujući i Jugoslaviju. List odgovara da »u privrednom pogledu zajednica ne bi imala nikakve koristi zbog nezavidnog stanja u kome se nalaze privrede tih zemalja«. Ali, političke posledice ovakvog pridruživanja »postale bi do kraja ovog stoleća svakim danom sve privlačnije«. O čemu se, zapravo, radi. Juna 1982. godine predsednik SAD Ronald Regan, u svom znamenitom govoru u britanskom parlamentu, najavio je početak »krstaškog rata« radi odbacivanja komunizma »na đubrište istorije«. Za konzervativnu desnicu u Zapadnoj Evropi, a posebno u SAD, ovaj rat i dalje traje i sve što se na svetskoj sceni događa posmatra se sa stanovišta istorijskog odmeravanja između Zapada i Istoka,»demokratije i komunizma«. Za duhovnu i materijalnu nadmoć kapitalizma nema boljeg dokaza nego kada se iz sveta socijalizma javljaju zahtevi za otcepljenjem i pripajanjem kapitalizmu, bilo da se radi o ličnostima, pojedinim oblastima, ili čitavim državama. Otuda se ovakvi zahtevi svim sredstvima podstiču i ohrabruju, makar to kratkoročno ne bilo u interesu kapitalizma i Zapada.

Ma šta mi mislili o aktualnoj diskusiji za pristupanje Jugoslavije Evropskoj zajednici, ona se u konzervativnim krugovima na Zapadu upravo ovako doživljava. A sigurno je da i iza pojedinih euforičnih navijanja u Jugoslaviji stoje isti motivi.

Stavovi evrolevice

Jedna od dimnih zavesa kojima se pokušava zamagliti problematika odnosa Jugoslavije i EZ jeste i prikrivanje činjenice da EZ nije jedinstven entitet i da u njoj ne vlada jednoglasje i jednoumlje čak ni kada se radi o njenim perspektivama. Ukratko rečeno, u svim zemljama EZ i u njoj kao celini postoji jasna podela, na nekim pitanjima i vrlo oštra, između desnice i levice. Tome treba dodati i činjenicu da i unutar ove dve grupacije postoje brojne podele, pri čemu treba imati u vidu i to da su poslednji izbori za evropski parlament doveli do slabljenja desnice, ali je unutar nje došlo do ozbi-

Digitized by Google

ljnog jačanja ekstremne desnice zahvaljujući izbornom uspehu neonacističke republikanske partije u SR Nemačkoj.

U pogledima ove dve grupacije na Evropsku zajednicu, na način uređenja u njoj političkih, socijalnih, ekonomskih, ekoloških i drugih pitanja, na njenu odbrambenu politiku, ulogu u Evropi i svetu, odnose sa zemljama u razvoju itd., postoje suštinske razlike. Jednom rečju, Evropska zajednica u viziji desnice i Evropska zajednica u viziji levice su dve sasvim različite stvari. Postavlja se pitanje za koju od ove dve Evropske zajednice se izjašnjavaju Jugoslavija i Savez komunista Jugoslavije? Da li je njima svejedno da li će u Evropskoj zajednici dominirati britanski konzervativci i nemački »Republikaner«, ili italijanski komunisti i nemački socijaldemokrati? Čini nam se da za Savez komunista Jugoslavije dvojbe ne bi smelo da bude i on bi u svakoj prilici morao da jasno iznosi svoje opredeljenje a ne da govori uopšte o Evropskoj zajednici pa ma kakva ona bila. Da zaključimo: 1) Pristupanje Jugoslavije Evropskoj zajednici povlačilo bi za sobom promenu njene temeljne spoljno-političke i unutrašnje političke orijentacije, kao i njenog kompletnog ustavnog poretka. Zato se prema ovakvim zahtevima treba odnositi kao prema svakom drugom zahtevu za menjanje ustavnog poretka. 2) O tešnjim odnosima Jugoslavije sa Evropskom zajednicom moguće je razmišljati tek onda kada ona (a) izađe iz konteksta blokovske podele sveta, što znači ne samo raspuštanje NATO pakta, već pre svega povlačenje vojnih snaga SAD iz zemalja EZ i cele Zapadne Evrope, i (b) kada evropska levica postane odlučujuća snaga u oblikovanju Evropske zajednice i njenih odnosa sa svetom.

Digitized by Google

Akile Oketo i Peter Gloc

Zapadnoevropska levica i procesi evropske integracije

Početkom godine u Bonu su se sastali član rukovodstva Nemačke socijaldemokratske partije Peter Glotz i generalni sekretar Italijanske komunističke partije Achille Occhetto. Tema njihovog razgovora je bila procesi evropske integracije, promene u istočnoevropskim zemljama i uloga zapadnoevropske levice u ovim procesima. S obzirom na aktuelnost i značaj ovih tema prenosimo u celini ovaj razgovor koji je objavljen u teorijskom časopisu Nemačke socijaldemokratske partije »Die Neue Gesellschaft«. (broj 3)

GLOC: Trebalo bi možda da počnemo sa spoljnopolitičkim izazovom, a naročito sa novom situacijom koja proizilazi iz inicijativa Mihaila Gorbačova. Vi ste razgovarali sa Gorbačovom. U diskusiji Socijaldemokratske partije Nemačke posebnu ulogu igra »evropska kuća«, dakle jedna sveevropska perspektiva koja daleko prevazilazi ono što mi trenutno praktikujemo u zapadnoevropskom ujedinjenju. Kako Komunistička partija Italije ocenjuje koncept »evropske kuće«?

OKETO: Mi najpre smatramo neophodnim da se učvrsti evropska integracija u okviru Evropske zajednice. Zalažemo se, dakle, za jedan veliki politički cilj i to u smislu želje da prevazidemo orijentaciju na takvu integraciju koja se odnosi samo na trgovinu i veliki ka-

Digitized by Google

pital. Stavljamo u središte političku Evropu i jačanje Evropskog parlamenta — i to s aspekta neke vrste konfederacije Ujedinjenih Država Evrope. Uprkos tome nema sumnje da će nova Gorbačovljeva koncepcija izmeniti međunarodne odnose. Jer nova tema koju je on stavio u središte razmišljanja, dakle novi način koncipiranja sveta, ukazuje na kategorije koje prevazilaze granice Evropske zajednice, koje se odnose na celu planetu. Problemi koje on postavlja izazivaju veliku intelektualnu fascinaciju, ali su interesantni i s aspekta konkretne politike. Dakle, na sledeći način bih odgovorio na to pitanje: Cilj »male Zajednice«, male Evrope, ako tako nazovemo ono čemu težimo, nije u protivrečnosti sa celom Evropom, jer onaj drugi cilj, cilj »zajedničke kuće« predstavlja kulturnu, političku a i programsku pozadinu sa kojom će onda zajednička Evropa morati da se meri. Mi ne smemo odustajati od maloevropskih ciljeva samo zato što je sada data ideja o zajedničkoj evropskoj kući. Naprotiv, mi to moramo jačati upravo s aspekta dalekosežnog cilja.

GLOC: Helmut Šmit je nedavno u jednom intervjuu savetovao Zapadu da prihvati Gorbačovljeve predloge o razoružanju, ali da ne vrši jednostrano razoružavanje. On smatra pravilnim mnogo toga šta Gorbačov čini, ali kaže: Ne znam da li će se on za deset godina još održati na vlasti, da li će se kurs perestrojke i glasnosti moći realizovati u tom ogromnom aparatu. Da li Vi to isto tako ocenjujete?

OKETO: Ne, ja ocenjujem stvari sasvim drugačije. Problem koji se danas nalazi pred evropskim radničkim pokretom, sadrži velike odgovornosti i sa istorijskog aspekta. Zapadnoevropski radnički pokret i sve reformske i reformističke snage ne bi smele da ponove grešku koju su načinile u prošlosti. Ako se izoluju od pozitivnih kretanja revolucionarnih procesa na Istoku i od današnjeg Gorbačovljevog reformskog procesa, onda će reforma neminovno doživeti neuspeh. Ja mislim da je okoštalo shvatanje o »socijalizmu u jednoj zemlji« bilo osnova za mnogo nesreće u radničkom pokretu; odgovornost za to snosi staljinizam, ali to je i obeležje nesposobnosti socijalističkih snaga Zapada, koje se doduše kreću drugačije od onih na Istoku, ali istovremeno često nisu bile u stanju da otvore jedinstvene perspektive. Kada bi se danas samo egoistički čekalo na rezultate, predstavljalo bi to veliku krivicu koja se pred istorijom preuzima na sebe.

Gorbačovljeva politika je veoma retka prilika: ona traje samo nekoliko godina i može da bude prilika koja će se dalje razvijati, ali može i propasti. Međutim, ona se ne sme ceniti samo iz ugla pasivnog posmatrača. Da li će se ona dalje razvijati ili nestati, to u velikoj meri zavisi i od inicijativa koje socijalističke snage Zapada mogu prihvatiti i nastaviti.

Digitized by Google

GLOC: Ja verujem da bi Helmut Šmit išao do ove tačke. Pitanje je kako se u konceptu razoružanja postaviti u odnosu na odgovarajuće ponude i pitanja koja je Gorbačov izneo na sto, jednostavno zato — i to je ona Šmitova tačka — jer ne možemo biti sigurni da li će se on uopšte održati u jednom takvom okruženju. U Socijaldemokratskoj partiji Nemačke nema sumnje u to da njemu treba pomoći.

OKETO: Moj odgovor je upravo u vezi s tim pitanjem. Verujem da mogućnosti Gorbačovljeva uspeha zavise i od šansi koje mu pruži Zapad — a na Zapadu pre svega one snage koje se pozivaju na ideale socijalizma, dakle sve socijalističke i socijaldemokratske snage Zapada. S druge strane mislim da štampa označava veoma značajnim predloge za jednostrano razoružanje, ali je propustila da oceni ispravno kontekst u kojem su oni dati. Mislim da je govor Gorbačova pred OUN bio najopširniji govor koji je on ikada održao kao generalni sekretar, a što se tiče njegovog internacionalnog aspekta: i najnoviji i najsvežiji. Njegovi novi predlozi za razoružanje prevazilaze staru koncepciju »miroljubive koegzistencije«; više se ne radi o, mada miroljubivoj, »utakmici« između dva sistema — u svetski kontekst se stavlja rešavanje velikih problema čovečanstva. Radi se o »Common Security« (zajedničkoj bezbednosti). Time je Sovjetski Savez učinio jedan ogroman korak napred.

GLOC: Slažem se s tim. Hoću da osvetlim jednu tačku problema na koju teško da možemo uticati: To je nacionalno pitanje, jedno staro pitanje iz teorije socijalizma. Medvedev, član Politbiroa KP(—)SS dao je upravo izjavu osvrnuvši se na pojave nacionalizma u baltičkim republikama. Da li bi mogla postojati opasnost da veće slobode koje Gorbačov daje u zemlji, budu iskorišćene zato da na svet opet dodu nacionalni i nacionalistički pokreti? Azerbejdžan i Jermenija pokazuju te probleme. Pitam to zbog toga jer nacionalna pitanja i u Zapadnoj Evropi igraju određenu ulogu; imam ponekad utisak da i u Nemačkoj tu i tamo čak i u levičarskom lageru ima tihih treptaja nacionalizma. Ne postoji li ovde pod određenim uslovima problem koji bi mogao ugroziti Gorbačovljev projekat?

OKETO: Nema sumnje da se nacionalni problem razvija u svoj svojoj žestini u trenutku u kojem stari oklop koji ga je potiskivao, biva doveden u pitanje. Dakle, opet izlazi na površinu ono što je ranije bilo prikriveno. Sada se mora videti da li se danas, pošto je oklop Fleksibilan, a ne više krut, sve to može i lakše kontrolisati. Verovatno bi sve odletelo u vazduh da se i dalje čekalo na staroj liniji. Nacionalni problem u SSSR počinje sa poslednjim i nezapaženim Lenjinovim rukopisima. Poslednje zlo koje Gorbačov mora da otkloni je subjektivistički voluntarizam — kako na strani kolektivizacije tako i centralizacije. Veliki problem mogućnosti ili nemo-

Digitized by Google

gućnosti reformisanja istočnih društava je upravo u tome što u trenutku kada se napusti stara politika, nove snage nemaju odgovarajuću podršku. Suprotnosti eksplodiraju upravo onako kako moraju da eksplodiraju kad im se omogući slobodan tok. Jasno je da se u trenutku u kojem problemi iskrsavaju u svoj svojoj očitosti, u partijskoj debati može naći neko ko će kazati: Vidite kako je to opasno, sa procesom obnove može odleteti u vazduh i celokupno sovjetsko iskustvo. I baš to se i desilo nakon Hruščovljeve reforme. No upravo u tome i vidim osnovnu razliku izmedu Gorbačova i Hruščova. Hruščov je mnoge stvari liberalizovao, ali je kategorije jedne stare kulture ostavio onakvim kakve su bile. Gorbačov se kreće takvom linijom i takvom taktikom koja na put kojim je on krenuo gleda kao na jedini put spasa. On svaki put sve dovodi pred činjenicu da ne postoje dva moguća puta kojima bi se moglo krenuti, dakle ili se okrenuti i vratiti ili nastaviti dalje. Ostati mirno i stajati znači propasti.

GLOC: Dajete dakle Gorbačovu veću šansu nego što je imao Hruščov?

OKETO: Dajem mu veće šanse, ali ne isključujem da i on može doživeti poraz. Njegov poraz ne bi značio samo preobraćanje u konzervativnu poziciju. Njegov poraz bi imao krajnje teške posledice za Sovjetski Savez, i ne samo za Sovjetski Savez.

GLOC: Medutim komunisti u NDR i nekim drugim socijalističkim zemljama kažu — citiraću jednog istočnonemačkog komunistu: Zašto bismo u našu kuću morali da lepimo nove tapete, ako susedi u svojoj kući menjaju tapete? To znači da oni, baš zato što imaju iza sebe odredena iskustva — najpre Hruščova, onda Brežnjeva — odbijaju da krenu ovim kursom.

OKETO:Verujem da je to pre izgovor, jer ako bi sledili ovu politiku, po prvi put bi morali da postave pitanje svoje uloge kao nove vodeće snage. Kako promene u SSSR nisu dovele u pitanje njihovu egzistenciju kao nove vodeće snage, mislim da im ne bi bilo teško da promene tapete u svom stanu.

GLOC: Pokušajmo izvući konsekvence iz ovog svetskog političkog razvoja za evropsku levicu. Mislim da kako Komunistička partija Italije tako i SPD imaju stav da treba dalje razvijati unutrašnje tržište koje se sada formira, da istovremeno treba paziti na to kako ne bi bila umanjena socijalna prava, ali i da se taj proces sada više ne da zaustaviti. Verujem da se samim privrednim procesom neće moći krenuti napred, potrebno je pokrenuti i kulturni proces. Šta je kulturni identitet Evrope? Imam utisak da je evropska levica još veoma daleko od toga da definiše ovaj proces. Slažete li se sa time?

Digitized by Google

OKETO: Evropsku ideju danas predvode procesi internacionalizacije. To je dakle nešto što je predvideo još stari dobri Markos, naime da će kapital neminovno naći prostora izvan starih nacija i da će morati krenuti na internacionalno polje. I naravno, ova internacionalizacija ekonomije biće rukovodena nadnacionalnim interesima velikih preduzeća; ona po sebi ne sadrži evropsku kulturu. Vidimo dakle da postoji Evropa koja ide napred različitim brzinama: brzina objektivnih procesa koja je vrlo velika na privrednom polju, i brzina političke i kulturne svesti koja je mnogo sporija. Postoji čak i opasnost da jedna vrsta kulturne kolonizacije koja dolazi iz Sjedinjenih Američkih Država još više uspori političku i kulturnu brzinu. Da dodam: ne samo iz SAD! Danas ona može da dode i iz Japana. Nisam naravno protiv realnih procesa civilizacije, što delom znači i internacionalizaciju kulture jer su to velika kretanja koja vode napred istoriju čovečanstva. Ali stvarni civilizacijski procesi dogadaju se onda kada dolazi do razmene izmedu kulturnih identiteta. Nekontrolisana i nesvesna internacionalizacija vodi ka kulturnoj nivelaciji, ka sužavanju svih identiteta. To je, po mom mišljenju, šteta ne samo za Evropu nego i za Sjedinjene Američke Države, za Aziju itd. Podsetiću na velika kulturna pomeranja istorije iz Azije ka Sredozemlju, onda ka hanzeatskim unijama i konačno ka Atlantiku. Danas bi kulturno pomeranje koje bi vratilo Evropi njen identitet, predstavljalo veliki ujedinjujući faktor širom sveta, ali to mora da bude takva kultura koja je u stanju da obe velike ideje našeg stoleća koje počinju sa Francuskom revolucijom opet sjedini, dakle slobodu i jednakost, ideje koje su se kasnije razdvojile. Verujem da je velika uloga sinteze koju Evropa može da igra, upravo ta da ponovo sjedini slobodu i jednakost. Inače se u ovom pogledu slažem sa vašim pozicijama.

GLOC: Ali evropska levica postoji, nažalost više u knjigama nego u stvarnosti. Šta bi se moglo učiniti da se spreči ova kolonizacija? Šta je moguće u praktičnoj politici? Kakve su ideje Komunističke partije Italije?

OKETO: Treba naravno uraditi mnogo stvari. Mislim da se ne smeju zanemariti objektivni procesi, o kojima sam malopre govorio. Veliki istorijski cilj koji smo imali u ovom delu stoleća i koji je sigurno i u velikom delu stoleća posle 2000-te još pred nama, jeste ići za njim sa demokratijom. Stvarni je problem što jedan snažan reformizam mora da skroji 'veće/šire odelo' u odnosu na staru demokratsku odeću koja je bila namenjena tanjim, ograničenijim, nacionalnim telima. U ovom 'hodu iza' demokratije odlučujući je prelazak sa političke demokratije na privrednu demokratiju i to ne u smislu ponovnog osvajanja »narodnog suvereniteta« koje se mora izraziti različitim sredstvima. Ako ponovo ne bude postojao snažan mome-

Digitized by Google

nat »ponovnog osvajanja ciljeva razvoja« — zašto se proizvodi, šta se proizvodi — biće pregažen i kulturni identitet. Ali čvrsto sam ubeđen da se ova bitka ne može voditi na nacionalnom nivou; tada ćemo biti potučeni. Kapital prelazi iz jedne zemlje u drugu i jasno je da će napustiti onu zemlju koja je reformistički najnaprednija i koja ne bi bila za svaki razvojni koncept. Za to je dakle neophodna velika evropska koordinacija. Verujem da je jedan od ovih problema o kojem moramo da diskutujemo u evropskoj levici i u EZ u Evropskom parlamentu, problem ekonomske demokratije.

GLOC: Kako pokušavate rešiti odnos tržišta/tržišne privrede i ponovnog osvajanja »narodnog suvereniteta«?

OKETO: Mislim da se problem može rešiti ako krenemo od glave, kao što se konj zauzdava od glave. Za levicu se glava problema nalazi u novoj definiciji države. Ako postoji nešto što je ujedinilo Drugu i Treću internacionalu onda je to etatizam, neka vrsta »obožavanja« države — iako je u Drugoj kao i Trećoj internacionali — kao što znamo još od Gotskog Programa bila prisutna veoma jaka kritika tog »obožavanja« države. Ali u praksi etatizam je zauzeo centralno mesto u kulturi levice. Hoćemo da kažemo da država pre svega mora da da pravila — u smislu projekata za sve one subjekte koji deluju na tržištu, bilo da su privatni, javni ili zadružni. Tako se razbija stara dihotomija: država na jednoj strani, tržište na drugoj. Stvarni problem je dakle u tome da se reformiše kako država tako i tržište. Država koja daje pravila ne gleda na tržište kao na svrhu po sebi kao što to čine liberali, nego kao na momenat regulacije, na »bojište«. Na taj način dobijamo osnovnu vrednost tržišta kao ekonomskog merila u kojem se mogu meriti projekti, preduzetnička delatnost, kreativnost. Ali »pravila« odgovaraju ciljevima koji imanentno ne postoje u tržištu. Dakle započinje demokratski konflikt koji će onda biti stvarni uzrok za političku odluku. U tom smislu deluje ekonomska demokratija na tržište i sama daje tržištu određene ciljeve.

GLOC: Država, sindikati i privreda postavljaju ekonomsko-političke ciljeve u procesu usaglašavanja, a njih onda tržišno-ekonomski razraduju delimično državna, delimično privatna, manja i veća preduzeća. Da li je to model koji bi Oketo mogao da podrži?

OKETO: Da.

GLOC: Pokušajmo primeniti »Reformističku snagu« na italijansko društvo. Prvo što nas interesuje jeste: kako se razvijaju odnosi između socijalista i komunista? Akile Oketo i Betino Kraksi poznaju se iz Milana, iz mladih dana. Odnos između dve partije svakako ne

Digitized by Google

zavisi od dvojice ljudi, to je jasno; ali šta se dešava između te dve partije?

OKETO: U ovom trenutku još nije jasno kako će izgledati ovi odnosi, jer iza sebe imamo ekstremno težak period vremena: u fazi u kojoj je u celoj Evropi pobedila neoliberalna politika, koja je konačno svuda dovela socijalističke snage u opoziciju, Socijalistička partija u Italiji se našla u situaciji da preuzme vladajuću funkciju (funkciju vlade) — najpre kao partner, a onda čak sa pozicijom predsednika vlade. Ova faza je sigurno u određenim odnosima bila manje mračna nego da su tu funkciju preuzele konzervativne snage, ali PSI (Socijalistička partija Italije je učestvovala u upravljanju neoliberalnom fazom. Zato je snaga kao što je naša koja se nalazila u opoziciji, morala da se bori protiv ove politike — to je bilo sasvim prirodno — i da joj se oštro suprotstavi. Verujem da trenutna kriza neoliberalne politike i neophodnost da se obnovi iz korena, može da otvori jednu novu sitaciju. Pokušavamo navesti Socijalističku partiju, koja je ipak deo vlade, da fiksira neke ciljeve, za koje se može postići jedinstvo svih reformskih snaga koje deluju u italijanskom društvu, čak i ako jedan njihov deo ostane u vladi. Ako izdvojimo nekoliko problema, koji se pre svega odnose na spoljnu politiku, odnos prema arapskom svetu i palestinskom problemu, angažovanje u evropskom ujedinjenju, onda taj zahtev još nije kod socijalista naišao na primeren odgovor, naročito kada je u pitanju unutrašnja politika. Imali smo čak u nekim slučajevima osećaj da je Socijalistička partija vodila kampanje koje izgleda da su pre bile stvorene za to da se postignu saglasnosti sa liberalno-konzervativnim, a u nekim slučajevima, kao što je bio slučaj sa problemom droga, i sa konzervativnim snagama, nego da se postignu moguće reformske saglasnosti.

GLOC: Kako je sa drugim partijama? Radikali su se očito odvojili od vlade i postali su sposobniji za razgovor; kako stoji sa zelenim?

OKETO: Sa radikalima i zelenima se može razgovarati, iako ja verujem da iskustva sa zelenima moraju da budu podvrgnuta jednoj kritičkoj, pažljivoj analizi. Mislim da odobravanje na koje oni nailaze, nije uvek određeno sadržinom, na primer ekološkim ciljevima. Često se radi o tome da u fazi krize politike i krize velikih projekata, izbor jedne mlade, još ne definisane partije pretstavlja smelu levičarsku odluku. Ipak na stvarnom polju problema ova odluka još uvek nema pravu političku težinu. U tome vidim granicu prelaska iz pokreta u partiju. Pokret zelenih koji neće da postane partija, imalo bi podsticajnu kulturnu funkciju, koja bi na levici mogla oko sebe da okupi mnoge. Ali ako postane partija, onda će doprineti tome da se

Digitized by Google

politika shvata kao nešto fragmentarno. Vodili smo mnoge bitke zajedno, a i u Parlamentu imamo veoma dobre odnose sa predstavnicima zelenih — ali u tome vidimo i rizik: na primer, kada postoji ekološka svest, ali se istovremeno ne brine o problemu radnika. Levo orijentisani pripadnik zelenih mora pred sobom imati i problem radnika koji gubi svoje radno mesto, a levo orijentisani radnik mora pred sobom videti i ekološki problem. Osim toga, mislim da je veoma opasno misliti da ekologija nije ni levo ni desno. Za nas je protivrečnost između ekonomskog razvoja i čovekove sredine van svake sumnje izraz tipičnog protivrečja kapitalističkog industrijalizma. Može mi se odgovoriti da su i na Istoku iskrsli ekološki problemi, to je tačno. Ali tačno je i to da su se ti problemi postavili zato što su ta realno-socijalistička društva nekritički preuzela horizonte industrijalizma. Istinski veliki problem, po mom mišljenju, jeste onaj koji i Vi postavljate, problem ekološkog prestrukturiranja privrede koje mora da pruži kompleksniju perspektivu nego što je to 'ekologizam dobrih duša'.

GLOC: Ako pogledamo ove velike blokove italijanskog društva: gde su novi birači komunista? Postoji li levo orijentisana katolička struja kojoj bi se komunisti mogli efikasnije obratiti? Palo mi je u oči da mnogi Vaši političari u novije vreme citiraju Franju Asiškog. Postoji li mirovni pokret, gde bi se sa temom mira partiji mogli približiti delovi mlade generacije? Ili, gde je glavni udarni pravac Oketove strategije?

OKETO: Verujem da su mladi naš istinski veliki problem.

GLOC: Kao i kod Socijaldemokratske partije Nemačke.

OKETO: Politička obnova koju sprovodimo nailazi na veliko interesovanje pre svega kod već politizovanih slojeva, ali u našim društvima — a pretpostavljam da isto važi i za Saveznu Republiku Nemačku — sužava se politizovani sloj, postaje usamljeni biser u automatiziranom moru nepolitizovanih individua. U ovom automatiziranom moru susrećemo na jednoj strani podslojeve, a na drugoj mlade. U oba slučaja imamo velikih teškoća. To su donji slojevi koji u drugim delovima Evrope i u Sjedinjenim Državama povećavaju broj uzdržanih glasova. U Italiji izgleda da se ovi slojevi s obzirom na krizu politike neće uzdržati na glasanju, nego — naročito oni najsiromašniji — će pre glasati za »vlast« i to u smislu sitnog političkog delovanja. To se međutim događa delimično i među mladima; a mladi koji neće da se odluče za vlast, onakvu kakva je danas, donose, baš zato što nemaju poverenja u budućnost, one 'polovične odluke', o kojima sam upravo govorio, i biraju smelo levo orijentisane, male grupacije i one na listi zelenih. U ovoj kompleksnoj si-

Digitized by Google

tuaciji imamo, po mom mišljenju, dve mogućnosti: najpre to, što ćemo doneti jednostavne, sasvim jasne programske odluke, gde može posredovati i nažalost nivelišući i nedijalektički sistem modernih sredstava komunikacije. Naravno da nam je to u jednom odredenom smislu teško, pošto naša klasična koncepcija politike vodi pre ka tome da se politika posmatra kao nešto krajnje kompleksno. To je u odredenom smislu naravno i dobro, plemenito ali i statično. Moramo naučiti da koristimo moderna sredstva komunikacija koja trenutno postoje, a ne samo ona koja bi mi želeli, ali, neovisno od »jasnih« političkih odluka mislim da raspršeni slojevi birača mogu danas biti mobilisani za nas, ukoliko nam uspe da borbu za pravu političku alternativu učinimo verodostojnijom nego što je trenutno. Hteli bismo da stvorimo uslove za to da u Italiji — naravno na bazi jednog sadržajnog programa — nastane jasna, realistična alternativa izmedu naprednih i konzervativnih snaga. Biće dakle odlučujuće, dovesti Socijalističku partiju do toga da napusti svoju poziciju korišćenja razlika izmedu hrišćansko-demokratske i komunističke partije. Trenutna politika Socijaldemokratske partije koristi konačno — iako možda na prvi pogled ne izgleda tako — hrišćanskim demokratima. U tom smislu naša će se politika prema Socijalističkoj partiji Italije rukovoditi velikim jedinstvenim naporom iako se oslanja na kritiku. Nadamo se da će nam u tome pomoći Socijalistička Internacionala.

GLOC: Niste rekli ništa o katolicizmu. U Nemačkoj je leva struja katolicizma veoma slaba. Da li je u Italiji jača? Da li ima bilo kakvih mogućnosti za veću elastičnost, ili postoji jedino poljski Papa?

OKETO: O tome još nisam govorio baš zato, jer to želim da izdvojim kao značajno pitanje. Verujem da u ovom novom poimanju politike, koje definitivno napušta hipotezu postepenog širenja vladinog lagera sve do komunista, započinje jedna nova faza u našem odnosu prema katolicima. U tom smislu valja ići dalje od čiste politike dijaloga. Nije više dovoljan dijalog izmedu grupa koje sebe smatraju nepromenljivim; nije više dovoljan dijalog u kojem svi ostaju na svojim pozicijama. Kao što smo mi počeli da preispitujemo sopstvene pozicije i tradiciju tako i katolički svet mora pristupiti raspravi o sopstvenim stavovima. Naša »programska alternativa« hoće dakle da prisili katolički svet na to da na osnovu novih sadržaja donese odluku. Mi mislimo da alternativa koju smo dali mora obuhvatiti i najnaprednije katoličke snage koje imaju slične programske osnove kao i mi. U tom okviru bilo bi poželjno da funkcija Pape — bilo da je on Italijan ili Poljak — uprkos njegovoj prirodnoj ujedinjavajućoj misiji na duhovnom nivou bude garancija *pluralizma.*

Digitized by Google

GLOC: Da li ima bilo kakvih znakova za to?

OKETO: Ima načelnih izjava koje se kreću u tom pravcu. Kada ja to zahtevam onda ne dobijam odgovor da je to pogrešno nego da to tako već jeste.

GLOC: Želeo bih da predem na poslednju temu. U Socijaldemokratskoj partiji Nemačke postoje u sadašnjoj programskoj diskusiji dve osnovne struje: Mi ih nazivamo modernistima i tradicionalistima. Obe pokušavaju da reaguju na mikroelektronsku revoluciju i novu tehnologiju. Jedni kažu: Iz ovih velikih promena možemo izdejstvovati više slobode za radnike; i zato prihvataju na primer, skraćeno radno vreme, fleksibilno radno vreme, slobodno vreme u blokovima, ali i fleksibilniji preduzetnički odnos. Istovremeno i ovi modernisti uvidaju opasnosti koje sobom nosi razvoj, ali oni kažu: moramo da rizikujemo jer je pritisak individualizacije tako jak da ljudi žele da budu slobodniji, da imaju fleksibilnije radno vreme, da žene hoće da rade skraćeno radno vreme itd. To je jedna pozicija. Tradicionalisti više naglašavaju opasnosti koje nosi ovaj proces. Oni smatraju da, postoji opasnost da pogoni ostanu bez ljudi i da će se zbog toga raspasti ideja solidarnosti jer se radnici više ne mogu zajednički organizovati. Oni su protiv suviše snažne individualizacije i zagovaraju 30-časovnu radnu nedelju sa petodnevnim ritmom. Ovu drugu poziciju sada podržava većina sindikalaca. Zbog toga tu i tamo postoji odredena napetost izmedu Socijaldemokratske partije i Sindikata. Da li ima sličnih diskusija u Komunističkoj partiji Italije?

OKETO: Verujem da ima sličnih diskusija i u našoj partiji, ali da pre postoje tri nego dve pozicije. Može se reći da postoji jedna, iako nije mnogo raširena, tradicionalistička pozicija koja vidi samo prvobitnu klasnu organizaciju starog industrijskog društva i misli da je sve što tu organizaciju menja negativno. To je apsurdna pozicija, pošto se razvoj proizvodnih snaga ne može voluntaristički podrediti vlastitim željama. Istorijski je dokazano da tek predstoji razvoj proizvodnih snaga, čime će korak po korak biti odredivana i subjektivna organizacija klasa. Naravno da razvoj proizvodnog procesa vodi ka novim oblicima — pogledajmo samo tercijarni sektor, a i nove odnose izmedu manuelnog i umnog rada. Ne može se dakle u ime jedne odredene klasne organizacije oponirati odredenom razvoju proizvodnih snaga. Subjektivne snage se moraju stvarno preorganizovati, polazeći od novih uslova.

Dalje, postoje dva načina zagovaranja modernizacije. Jedan način koji uvida njene opasnosti, ali je konačno ipak prihvata i podržava, koji dakle vidi više šansi koje će stvoriti modernizacija. Drugi način uvida dualizam modernizacije, kao velike mogućnosti

Digitized by Google

oslobođenja čovečanstva ali i ono što se ne da kontrolisati. Opasnosti katastrofe, ekološke katastrofe, ali i masovne kulturne nivelacije individualne svesti. Ja sam za ovu treću ocenu: akceptirati razvoj ali i protivrečja koja proces modernizacije nosi sobom — kontrolisati i regulisati. Pri tome sam i sam nesiguran i uznemiren u odnosu na mogućnosti razvoja. Odgovor naravno ne sme da ide u pravcu privrednog romantizma, a pogotovo ne u pravcu nekog novog ludizma koji hoće da zaustavi razvoj novih tehnologija. U središtu se mora nalaziti pitanje: mogu li nova bazna tehnologija mikroelektronike i nove mogućnosti ekologije doprineti novom burnom razvoju na radnim poljima, koja su u ovom trenutku još nepoznata?

GLOC: Da li su i sindikati na tom putu? Upravo je došlo do jedne velike promene u CGTL iz Picinata u Trentinu. Postoji li nada da dođe do zajedničkog puta italijanskih sindikata i Komunističke partije Italije?

OKETO: Verujem da tu može da dođe do razumne saradnje, iako je besumnje za sindikat mnogo teže da organizuje prelaznu fazu, prestrukturisanje razvoja, koji ne brani jedan od ciljeva »reformističke snage« bio da se ponude državna finansijska sredstava koja bi pratila ovaj proces prestrukturisanja.

GLOC: Hteo bih na kraju da postavim jedno pitanje koje izgleda kao istorijska marginalija, ali je zaista veoma aktuelno. U čemu Komunistička partija Italije danas može učiti od Enrika Berlinguera, a gde se mora ograditi od njega?

OKETO: Najpre bih rekao da Berlinguerov rad moramo nastaviti duž nekoliko velikih pravaca; neki od njih su — ne znam u kojoj meri direktno ili indirektno — uticali i na ideje novog sovjetskog rukovodstva. Pozivam se pre svega na *uzajamnu ovisnost u svetu*, na neophodnost zajedničke bezbednosne politike kako bi se savladale velike protivurečnosti današnjice, na osetljivost za probleme između Severa i Juga sveta i na neophodnost da industrijske zemlje ponovo promisle o kvalitetu svojeg razvoja; neophodnost shvatanja da demokratija nije samo sredstvo za ostvarivanje socijalizma, nego samosvojna vrednost; na moralno pitanje kao središte političkog života u Italiji, dakle neophodnost da se partije povuku sa zadatka *direktnog* vođenja javnih poslova koji su doveli do njihovog korumpiranja. Istovremeno mislim da se sva ova pitanja moraju pokrenuti i rešiti unutar potpuno novog oblikovanja političkog u Italiji, oblikovanja koje ide izvan svakako hvale vrednog koncepta »prelazne faze«, koja je prevazidena faktima, dakle preko ideje istorijsog kompromisa. U tom smislu mislim da je Berlinguerovo shvatanje polazilo od odnosa snaga kakav danas više ne postoji, pošto je Italija u međuvremenu, naravno kroz proces modernizacije, u dobrom kao

Digitized by Google

i u lošem, smislu potpuno izmenjena. Upravo velike ideje Berlinguerove obnove zahtevaju političku kulturu koja je sasvim drugačija od one koju je on sam preuzeo od svojih prethodnika. Ali baš to i može predstavljati istovremeno najveću hvalu za Berlinguera; to pokazuje da su njegove ideje bile krajnje dinamične i da su prevazišle njegovu vlastitu strategiju.

Digitized by Google

Dragomir Radenković

Zapadnoevropski komunisti i procesi objedinjavanja zapadne Evrope

Aktuelna etapa integracionih procesa u zapadnoj Evropi i, još više ekonomska i politička vizija ovog dela sveta, pružaju naznake da se »stari kontinent« nalazi na pragu jedne od svojih istorijskih prekretnica. Pri tome se projekcije zapadnoevropske budućnosti, u najvećoj meri, vezuju za Evropsku zajednicu. Danas se glavne akcije za njeno objedinjavanje vode na ekonomskom planu. U relativno kratkom horizontu, do kraja 1992. godine, ocrtavaju se konture jedinstvenog ekonomskog prostora, čiju bi okosnicu trebalo da predstavlja veliko tržište bez unutrašnjih granica, sa 320 miliona potencijalnih potrošača. Značaj uspostavljanja potpunog unutrašnjeg tržišta posebno se sagledava u svetlu činjenice da je Zajednica prva trgovinska sila sveta i da se 50% njene ukupne razmene ostvaruje između država članica.

Perspektive naučno-tehnološkog progresa u okviru EEZ odnose se na snažniji autohtoni razvoj zapadne Evrope, koji bi, kroz povećanje produktivnosti zapadnoevropskih industrija i njihove konkurentnosti na svetskom tržištu stvarao uslove za trajniji privredni

Digitized by Google

prosperitet i rast zaposlenosti. Iz tog ugla posebnu važnost dobija program naučno-tehnološkog objedinjavanja zapadne Evrope-EUREKA. S obzirom da pretpostavlja čvršće povezivanje proizvodnih i istraživačkih kapaciteta u oblasti visoke tehnologije, EUREKA predstavlja važnu tačku međusobnog prožimanja i susretanja zapadnoevropskih integracionih procesa.

Kada je reč o ekonomskom objedinjavanju zapadne Evrope, ono se postavlja i u širim koordinatama koje podrazumevaju međusobno približavanje dve zapadnoevropske integracione grupacije-EEZ i EFTA. Za ostvarenje intenzivnije saradnje EEZ i EFTA neke važne materijalne pretpostavke već danas postoje.[1] Sa procesima takve šire zapadnoevropske integracije, koja bi obuhvatala 18 zemalja, stvorilo bi se najveće i najrazvijenije tržište u svetu na kome bi se ostvarivalo više od 25% ukupne svetske razmene.

U pogledu političkih projekcija relevantnost dobijaju pitanja samostalne funkcije zajedničke odbrane i bezbednosti, a konačni cilj se sagledava u formiranju Evropske političke unije, u perspektivi do 2000-te godine, kao nadnacionalne ekonomske i političke integracije sa koordiniranom, pa čak i zajedničkom spoljnom politikom zemalja članica.

Konzistentna integracija zapadne Evrope, koja bi značila izgradnju istinski homogenizovanog prostora, zahtevala bi i formiranje evropskog kulturnog identiteta. Najnovijim razvojem unutar EEZ došlo je do značajnih promena i na institucionalnom planu, koje se odnose na metodologiju odlučivanja: princip jednoglasnosti zamenjuje se poštovanjem kvalifikovane većine u znatnom broju važnih odluka koje se tiču realizacije velikog unutrašnjeg tržišta, oblasti istraživanja i tehnološkog razvoja, kao i nekih mera socijalnog progresa.

Naravno, takva dalekosežna i kvalitativno sadržajna vizija koja je sadržana u projekcijama razvoja zapadne Evrope do 2000- te godine nailaziće i na određene otpore i izvesne sumnje, kako u krilu zapadnoevropske desnice tako još više u krugu levih snaga »starog kontinenta«, biće praćena sukobima interesa i različitim videnjima tempa i razmera ulaženja u dalje procese integracije itd.

Svojim obimom i sadržajem ovako koncipirane i, već započete, promene postavljaju se pred zapadnoevropsku levicu kao značajan

1 S jedne strane, zemlje članice EEZ i EFTA čine Evropsku zonu slobodne trgovine za industrijske prokizvode u okviru koje se slobodno razmenjuju gotovo svi industrijski produkti. S druge strane, jednu od važnih konvergentnih tačaka ove dve zapadnoevropske integracione grupacije mogao bi predstavljati projekat EUREKA, kao neka vrsta ekonomsko tehnološke potke njihovog međusobnog približavanja i intenzivnije saradnje.

Digitized by Google

tematski izazov. Jer, od uspešnosti u formulisanju adekvatnih odgovora na procese zapadnoevropskog objedinjavanja i njihove socijalne i političke implikacije zavisiće, u znatnoj meri, i njene perspektive. Cilj ovog rada je da izloži i oceni stavove i gledišta komunističkog dela zapadnoevrpske levice o procesima objedinjavanja zapadne Evrope. Vizija koju o zapadnoj Evropi imaju komunističke partije ovog regiona sagledaće se polazeći od shvatanja italijanskih, francuskih, španskih i švedskih komunista. Ovakav izbor zadovoljava zahteve reprezentativnosti uzorka, pri čemu se, pre svega, ima u vidu njihovo evrokomunističko usmerenje. U metodologiji praćenja ove problematike primeniće se problemski pristup u kome će se gledišta ovih partija komparativno analizirati i ocenjivati.

1. Komunističke partije i perspektive zapadnoevropske integracije

a) *Italijanski i španski komunisti — pobornici jačanja EEZ*

Zapadnoevropske komunističke partije pokazuju visok stepen bliskosti u ocenama i stavovima u kojima se daje presek sadašnjeg stanja i statusa Evropske ekonomske zajednice. One smatraju da se današnja konstelacija zapadne Evrope i, posebno, Evropske zajednice, odlikuje prevlašću krupnog kapitala, koji se javlja, prevashodno, u svom transnacionalnom obličju. Transnacionalni kapital zainteresovan je za razvoj zapadne Evrope samo u onoj meri u kojoj je to u funkciji profita i ekonomske dominacije preduzeća matica. Zbog toga su dosadašnji modaliteti razvoja unutar EEZ povećavali regionalne razvojne neravnoteže, uvećavali razmere nezaposlenosti, vodili sve zavisnijem odnosu zapadnoevropskih zemalja od ekonomske, trgovinske i naučno-tehnološke dominacije SAD i Japana, vodili praksi napuštanja kapaciteta u industriji i poljoprivredi, uz napade na socijalne i demokratske tekovine. Iz tih razloga se prema mišljenjima zapadnoevropskih komunista, javljao kontrast izmedu nesumnjivih razvojnih potencijala zapadne Evrope, s jedne, i njene »ekonomske stagnacije, tehnološke marginalizacije i političke dekadencije, s druge strane.«[2]

Startujući uglavnom od iste polazne ocene sadašnje konfiguracije Evropske zajednice, komunističke partije Italije, Francuske, Španije i Švedske dolaze do različitih zaključaka o značenju integracionih procesa u zapadnoj Evropi. U jednoj globalnoj distinkciji mada svako uopštavanje nosi sobom opasnost simplificiranja

2 Videti:»Tesi, Programma, Statuto, I Documenti approvati dal 17. Congresso del PCI«, Editrice L'Unita, S. p. A., Roma, 1987, str.26.

Digitized by Google

problema, komunističke partije Italije i Španije pružaju podršku projekcijama ekonomskog i političkog jedinstva zapadne Evrope koja predstavlja njihovo trajnije opredeljenje. Švedski komunisti se u odnosu na ovakve perspektive drže rezervisano, dok je Francuska komunistička partija sve do nedavno bila oponent integracionih procesa u EEZ, a danas daje naznake da je na tom planu učinila određeni zaokret u pravcu pozitivnijeg vrednovanja suštine zapadnoevropskog objedinjavanja.

Najubedeniji pobornik jačanja procesa zapadnoevropske integracije je Italijanska komunistička partija. Italijanski komunisti smatraju da zapadna Evropa, zahvaljujući proizvodnim, naučno-tehnološkim, intelektualnim, kulturnim i ljudskim potencijalima može i mora da jača autonomne dimenzije svoje međunarodne pozicije. Ovakvo shvatanje italijanskih komunista ima svoj duži kontinuitet. Njegova geneza može se pratiti ne samo od ideje evrolevice, koju je IKP formulisala i lansirala krajem 70-tih godina XX veka, nego seže u nešto dalju prošlost vezujući se za ličnost i delo Dorda Amendole. Ideju o zajedničkoj akciji radničke klase zemalja EEZ dalje je razvio Enriko Berlinguer tražeći elemente novog identiteta IKP u tradicijama, institucijama i vrednostima svojstvenim zapadnoj Evropi.

Opredeljenje italijanskih komunista za Evropu razlikuje se od uopštenog evropeizma. Oni smatraju da se većina progresivnih ciljeva koje zapadnoevropska levica danas sebi postavlja ne može ostvariti u nacionalnim, okvirima. Pri tome se ne misli samo na »klasične nacionalne ciljeve«, kao što su puna zaposlenost, nezavisna ekonomska i monetarna politika, nego i na takve kao što su odbrana nacionalnih identiteta evropskih država od američke i japanske dominacije, problemi ekonomske demokratije, očuvanje životne sredine itd. Sva ova pitanja, prema gledištima italijanskih komunista moraju biti zajednički cilj zapadnoevropske levice i jedino tako,uz koordinirano angažovanje partija koje pripadaju njenim pojedinim strujama, ona mogu biti uspešno rešavana.[3] U razmatranju ove problematike značajna je teza italijanskih komunista da se nadnacionalna strategija zapadnoevropske levice imperativno izvodi iz činjenice da su nacionalne države isuviše uzak okvir za efikasno ograničavanje moći transnacionalnog kapitala indukovanje i garantovanje snažnijeg ekonomskog razvoja. Prema ovom shvatanju, nacionalne države danas nisu u stanju da na planu ekonomskog i tehnološkog razvoja, garantuju nacionalni suverenitet. Zbog toga, pretpostavku

3 Videti: »Il nuovo PCI in Italia e in Europa E il tempo dell' alternativa«, Relazione di Achille Occetto, Secretario generale del PCI, 18 Congresso nazionale del partito comunista italiano, Roma, 18-22 marzo 1989, Palaeur, str. 9, šapirografisano.

Digitized by Google

za afirmisanje nacionalnih identiteta treba tražiti u zajedničkoj borbi zapadnoevropskih zemalja protiv ekonomske i tehnološke dominacije SAD i Japana. A upravo tokom 80-tih godina podredivanje ekonomske, a naročito monetarne politike zapadnoevropskih zemalja ekonomskoj politici SAD, dobilo je veoma naglašene razmere. Čak i velike i snažne nacionalne države imaju nesumnjivih teškoća u garantovanju i održavanju ekonomskog razvoja, što je pokazalo iskustvo Francuske za vreme socijalističke vlade (1981-86).

O ovim aspektima govore i španski komunisti. Smatrajući da se rastuća internacionalizacija glavnih ekonomskih procesa sudara sa ograničenjima državne politike i da političke institucije države, u sve većoj meri, bivaju lišene nekih svojih sadržaja, Španski komunisti ukazuju na neophodnost javnog medunarodnog upravljanja kapitalom, ljudskim resursima i materijalnim bogatstvima.

Nije sporno da integracioni procesi u zapadnoj Evropi mogu dovesti do hipertrofiranja slobode kretanja kapitala i svodenja EEZ isključivo na područje slobodne razmene. Predohranu protiv ovakvog pravca razvoja, italijanski i španski komunisti traže u reformisanju Evropske ekonomske zajednice koje bi vodilo demokratizovanju njenih institucija, stavljajući poseban akcenat na veća ovlašćenja koja bi trebalo dodeliti Evropskom parlamentu.[4]

U pogledima italijanskih i španskih komunista na perspektivu Evropske ekonomske zajednice, najznačajniji bi bili sledeći momenti. Obe komunističke partije su uverenja da postoji mogućnost za duboku transformaciju EEZ od jedne negativne integracione celine kojom dominiraju krupni kapital i konzervativne političke snage ka integraciji sa pozitivnim predznakom koja bi bila predvodena zapadnoevropskom levicom, a karakterisali bi je zajednička ekonomaka politika, kontrola kretanja kapitala i kapitalističkog razvoja. Prema gledištima italijanskih komunista pretpostavke za preobražavanje EEZ stekle su se tokom krize 70-tih i 80-tih godina. One su, s jedne strane, sadržane u nekim elementima antievropske orijentacije i antievropskog ponašanja političkih snaga zapadnoevropske desnice. Pri tome se misli na činjenicu da su gradanske vlade optirale za politiku koja je podredena američkoj ekonomskoj i političkoj strategiji, budući da su bile prevashodno okrenute svojim nacionalnim performansama umesto da streme Evropi koja bi imala sopstveni, nezavi-

4 Realno je očekivati da će uloga Evropskog parlamenta jačati sa daljim snaženjem integracionih procesa u zapadnoj Evropi. O budućoj ulozi Skupštine u Strazburu izjašnjavaće se celokupno biračko telo Evropske zajednice. Na izborima za Evropski parlament, koji su održani 15. i 18. juna 1989. godine to su učinili samo glasači iz Italije koji su se u velikom broju (preko 60%) izjasnili u prilog jačanja uloge evropskog parlamenta.

Digitized by Google

san put razvoja. S druge strane, sa idejom o izgradnji ujedinjene Evrope saglasni su, prema videnjima italijanskih komunista, pre svega, kratkoročni kapitalistički interesi budući da njeno realizovanje znači širenje tržišta i stvaranje mogućnosti za slobodno kretanje kapitala. Iz ugla dugoročne perspektive, medutim, ujedinjenje zapadne Evrope moglo bi biti u koliziji sa interesima krupnog kapitala ukoliko bi politički ujedinjena Evropa bila u stanju da kontroliše kretanje kapitala. Prema gledištima italijanskih komunista postoje dve vizije zapadnoevropskih integracionih procesa. Jedna, svojstvena snagama desnice izjašnjava se za spontano, neregulisano, »divlje« uspostavljanje jedinstvenog tržišta. Druga koju zastupaju pojedini delovi zapadnoevropske levice zalaže se za takve modalitete izgradnje unutrašnjeg tržišta u kojima bi značajnu ulogu imali mehanizmi upravljanja privredom kao i nadnacionalog programiranja. Samo demokratskim upravljanjem procesima integracije, kroz rešavanje problema ekonomske i društvene kohezije, kroz prevazilaženje teritorijalnih neravnoteža i konvergenciju privreda stvarali bi se uslovi u kojima pritisci transnacionalne konkurencije na ekonomskom planu ne bi nužno vodili suzbijanju prava radnika i gradana.[5] Italijanski komunisti smatraju da je na ovakvoj strategiji borbe za jedinstveno zapadnoevropsko tržište potrebno i moguće ostvariti konvergenciju svih snaga zapadnoevropske levice. Ocenjujući ovakve inicijative italijanskih komunista može se smatrati da IKP, ne samo nastupa kao integralni deo evropske levice, nego nastoji da bude konvergentna tačka oko koje bi se, naročito u Evropskom parlamentu, zbijali redovi zapadnoevropske levice.

Španski komunisti smatraju da je zapadnoevropska desnica kroz nametanje monopolističkih i oligarhijskih interesa, do sada, koristila politiku Zajednice za ostvarenje svojih ciljeva koji nisu u saglasnosti sa produbljivanjem integracionih procesa i demokratizacijom zapadne Evrope, nego vode njenoj militarizaciji, zavisnoj od SAD i podredenoj njenim interesima. Oni ocenjuju da se unutar EEZ mogu steći pretpostavke koje bi omogućile njenu transformaciju slabeći dominaciju monopolističkog kapitala.[6]

Španski komunisti ulaze i u neke konkretne predloge promena koje bi doprinele da se sadašnja »Zajednica kapitala« transformiše u »Evropu naroda i radnika«. Pri tome se polazi ne samo od klasnih momenata nego i od nacionalnih specifičnosti Španije, tj. od njenog mesta i položaja u EEZ. Sagledavajući mogućnost da se, sa stvara-

5 »Il nuovo PCI in Italia e in Europa. E il tempo dell'alternativa«, op. cit. str. 9.
6 Videti: »La palabra española en Europa«, Mundo Obrero, 21. V 1987, str. 11.

Digitized by Google

njem jedinstvenog zapadnoevropskog tržišta, kao neposrednom perspektivom daljeg razvoja integracionih procesa u zapadnoj Evropi, povećaju sadašnje neravnoteže u EEZ španski komunisti ukazuju na potrebu razvijanja evropske kohezije na socijalnom i ekonomskom planu.[7] Drugi pravac promena odnosio bi se na aktivnu politiku zaposlenosti na nivou EEZ, koja bi pretpostavljala koordinaciju sa nacionalnim politikama zaposlenosti, pri čemu se misli kako na stvaranje novih radnih mesta, tako na oblike socijalne zaštite u slučaju nezaposlenosti. Uvodenje politike istraživanja i razvoja na evropskom nivou, sa specifičnim programima koordinacije istraživačko razvojnih nacionalnih politika bila bi treća vrsta inovacija u EEZ za koju plediraju španski komunisti. Konačno, oni ukazuju na neophodnost zajedinčke evropske politike koja bi redefinisala oblike intervencije Evropske zajednice u poljoprivrednoj proizvodnji koju su, do sada, u većoj meri koristile agrarno razvijene zemlje severne Evrope, umesto da ona bude prevashodno usmerena ka nerazvijenim poljoprivredama južne Evrope.

Komunističke partije Italije i Španije smatraju da ključnu pretpostavku progresivne transformacije i demokratizacije EEZ predstavlja postizanje akcionog jedinstva zapadnoevropske levice i na osnovu toga njene političko kulturne hegemonije nad procesima izgradnje jedinstvene zapadne Evrope. Pri tome se polazi od pluralističke vizije jedinstva koje se ne bi ograničavalo samo na tradicionalne partije nego bi obuhvatalo i masovne sindikalne organizacije i različite društvene pokrete — ženske, ekološke, mirovne, kao i od uverenja da jedinstvo ne treba tražiti u ideološkoj ili organizacionoj komponenti nego u činjenici da se levica širom zapadne Evrope suočava sa istovrsnom prirodom problema. Ovaj cilj je, prema ocenama italijanskih komunista utoliko izgledniji što konzervativne snage, zbog teškoća vezanih za primenu neoliberalističke politike danas doživljavaju krizu sopstvene hegemonije. Ova ocena ne implicira, medutim, da se zapadnoevropska desnica nalazi i pred neizbežnim društveno-političkim padom. Ona je, šta više, uprkos problemima, do sada održavala svoju snagu i odredenu konzistentnost. Uostalom, inicijative za objedinjavanjem zapadne Evrope dolaze od gradanskih partija, a krupni kapital, imajući, svakako, u vidu ne samo kratkoročnu, nego i dugoročnu dimenziju, računa da kroz regionalno objedinjavanje ojača svoju poziciju.

7 Pri tome se misli na strukturnu politiku kojom bi se korigovale postojeće razvojne neravnoteže, kako, pre svega, izmedu pojedinih zemalja, tako i u svakoj nacionalnoj sredini, a koja je u dosadašnjem životu Zajednice imala veoma ograničene dimenzije i domete.

Digitized by Google

b) *Uzdržanost francuskih i švedskih komunista*

Druga vrsta pristupa, koja se odlikuje rezervisanim stavom prema perspektivama procesa integracije u zapadnoj Evropi, karakteristična je za komunističke partije Švedske i Francuske. U suočavanju sa izazovima vremena, one daju primat borbi u nacionalnim okvirima. Čini se da je privrženost švedskih komunista (Leva partija komunista) nacionalnim vrednostima i specifičnostima, njihovo izvorno, autohtono opredeljenje kome bi oni ostali verni čak i u slučaju kada bi u EEZ ojačali progresivni društveni sadržaji. Vrednosti nacionalne samostalnosti oni stavljaju u prvi plan smatrajući da svaka nacionalna država ima prava na sopstvenu ekonomsku i monetarnu politiku, da treba da štiti, pre svega svoje interese. Ovakav stav švedskih komunista može se objašnjavati dvema grupama činilaca. Jedna se odnosi na političku neutralnost Švedske i želju komunista da se ona, u potpunosti, očuva. Iz tog ugla, karakterističan je i indikativan stav Hermansona (C. H. Hermansson) da treba ići na »blisku, trajnu i obuhvatnu saradnju sa EZ, ali samo do one granice koja ne ugrožava politiku neutralnosti Švedske.«[8] Drugi momenat se odnosi na visok nivo ekonomskog i socijalnog razvoja Švedske. Tekovine »države blagostanja«, kao što su puna zaposlenost, visok nivo životnog i društvenog standarda, razvijenost demokratskog života, mogle bi, prema videnjima švedskih komunista, biti ugrožene ukoliko bi Švedska postala punopravan član EEZ. Treće, pripadnost Švedske Evropskom udruženju za slobodnu trgovinu (EFTA) može, takođe, biti jedan od momenata koji doprinose rezervisanom stavu švedskih komunista u odnosu na mogućnost daljeg vezivanja njihove zemlje za EEZ. Komunisti smatraju da ukoliko Švedska, uprkos svemu mora da se harmonizuje sa EEZ, ona to treba da učini isključivo u sklopu Evropskog udruženja za slobodnu trgovinu. Eventualni viši stepen medusobne saradnje izmedu EEZ i EFTA trebalo bi, prema švedskim komunistima, iskoristiti za jačanje saradnje levice, u okviru EFTA. A kada je reč o pitanju obuhvatnije kooperacije zapadnoevropske levice, KP Švedske je uverenja da ona ne treba da se ograniči na institucije EEZ zalažući se za širu alternativu koja bi obuhvatala, kako političku, tako naročito sindikalnu saradnju.

I kod francuskih komunista osećanje nacionalne samostalnosti i autonomnosti predstavlja značajan elemenat u njihovom uzdržanom stavu prema perspektivama procesa objedinjavanja u zapadnoj Evropi. Kao ilustracija ove ocene mogu se navesti neka karakteristična

8 C. H. Hermansson, Mario Telo, »Europa«, Socialistisk Debat, 1987, br. 5, str,11-26.

Digitized by Google

mišljenja francuskih komunista. Na svom 26. kongresu, 1987. godine, Francuska komunistička partija naglašava da projekat velikog evropskog tržišta znači napad na nezavisnost Francuske, uz ograničavanje slobode njenog izbora i njene akcije.[9] Osvrćući se na inicijative za formiranje ujedinjene Evrope, Žorž Marše je, na 26. kongresu FKP, isticao da »nikakva supranacionalna instanca nema tu moć da nametne našem (francuskom-prim. D. R.) narodu odluke koje su suprotne njegovom izboru«.[10] Konačno, u svojim najnovijim opredeljenjima, francuski komunisti ističu da projekat zapadnoevropskog ujedinjenja dovodi do povećane dominacije multinacionalnih preduzeća, SR Nemačke,SAD i Japana te da vodi ugrožavanju nacionalnog suvereniteta.[11]

Pored toga, uzdržan stav francuskih komunista prema daljem jačanju ekonomske i političke integracije u EEZ uslovljen je negativnom ocenom sadašnjeg profila Zajednice i nepoverljivim odnosom prema svemu onome što iz nje dolazi. Smatrajući da se ekonomske projekcije zapadnoevropskog objedinjavanja, u najvećoj meri, svode na slobodno kretanje kapitala, francuski komunisti nalaze da će osnovne posledice jedinstvenog evropskog tržišta predstavljati s jedne strane dalji rast moći transnacionalnih preduzeća, podsticanje špekulativnih operacija , širenje fiskalnih privilegija, a s druge strane, nezaposlenost, uz relativno povećanje privremenog zapošljavanja u odnosu na trajno, napad na osnovne elemente socijalne politike, dovodenje u pitanje nekih demokratskih prava i tekovina itd.[12] Prema mišljenju francuskih komunista, takvom razvoju događaja značajno doprinosi koncepcija monetarne integracije koja otvara nove prostore za finansijsku rentabilnost kao osnovni kriterij poslovne politike krupnog kapitala.

S druge strane, francuski komunisti izražavaju bojazan da bi američki kapital, posredstvom monetarne politike i uz korišćenje Evropskog monetarnog sistema kao institucionalnog okvira mogao, preko tržišta novca, da utiče na politiku zapadnoevropskih zemalja. Svoju zabrinutost za budućnost razvoja Evropskog monetarnog sistema oni izvode iz uverenja da je monetarni život EEZ danas obeležen hegemonijom dolara, uz tutorstvo medunarodnog finansijskog kapitala nad nacionalnim finansijskim odlukama.[13] Francuski komunisti se zalažu za kvalitativnu promenu u ovoj oblasti koja bi omo-

9 Videti: »La Resolution du 26e Congres du PCF, L'Humanité, 8 decembre 1987, str. 17.

10 »Rapport de Georges Marchais«, 26e Congres Parti communiste francais St-Ouen, 2-6 decembre, 1987, str.58.

11 »Le sens du vote communiste«, Le rapport de Georges Marchais devant le Comité Central, 26 et 27 avril 1989, L'Humanité, 27 avril 1989, str. 14.

12 Videti: Isto.

13 Videti, na primer: Philippe Herzog, »Contre les projets de la CEE. Des cooperations veritables«, Economie et politique, No. 123-124, juillet-aout, 1987, str. 26.

Digitized by Google

gućila prerastanje ekija (ECU-european currency unit) iz obračunskog u platežno sredstvo i njegovo pretvaranje u zajedničku monetarnu jedinicu.

I pored ozbiljne kritike sadašnje fizionomije Evropske ekonomske zajednice, francuski komunisti danas nisu protivni izgradnji jedinstvene Evrope. Oni se, medutim zalažu za takve oblike zapadnoevropske integracije koji bi bili praćeni socijalnim progresom i istinskom kooperacijom izmedu pojedinih zemalja ovog regiona. U tom smislu, francuski komunisti plediraju za stvaranje stabilne zaposlenosti, prelazak na trideset petočasovnu radnu nedelju bez smanjenja realne vrednosti najamnina i plata, razvoj socijalne zaštite, razvoj profesionalnog i tehnološkog obrazovanja, povećanje poreskog opterećenja na prihode od kapitala, a smanjenje poreza na prihode od rada, itd.[14]

Jedan od motiva kojim se komunističke partije Francuske i Švedske rukovode pri zauzimanju uzdržanijeg stava u odnosu na planove integracije unutar EEZ proističe iz shvatanja da one treba da doprinesu traženju rešenja i za one probleme koji se javljaju u širim koordinatama koje prevazilaze granice Evropske ekonomske zajednice. Švedski komunisti smatraju da Švedsku treba posmatrati ne samo kao deo Evrope nego i šire kao deo sveta. Opšte razoružanje, likvidiranje problema dugova, ukidanje eksploatacije zemalja u razvoju, iskorenjivanje gladi u svetu, rešavanje problema životne sredine pitanja su koja se, prema njihovim ocenama, ne mogu rešavati na nacionalnom ili regionalnom nivou. Prema shvatanjima švedskih komunista, regionalni aranžmani, kao što su oni vezani za stvaranje unutrašnjeg tržišta Evropske ekonomske zajednice mogu biti prepreka za šira i opštija rešenja.

U interpretaciji francuskih komunista, ova dimenzija ima izraz u sagledavanju jedne šire i otvorenije vizije nego što je Evropa 1992. godine. Oni se zalažu za Evropu bez »gvozdene zavese« i bez hladnog rata, smatrajući da Evropa, koja je svedena samo na zemlje članice EEZ proishodi iz logike blokova, koja treba da bude prevazidena.[15]

Komunističke partije Švedske i Francuske svakako imaju pravo da kao društveno-političke snage progresa aktivno doprinose rešavanju širih evropskih i svetskih problema i protivrečnosti čemu inače streme i druge zapadnoevropske komunističke partije, kao i partije zapadnoevropske levice u celini. Ali njihovo angažovanje na

14 »Le sens du vote communiste«, Le rapport de Georges Marchais devant le Comité Central 26 et 27 avril 1989, L'Humanite, 27 avril 1989, str. 15.

15 Videti: »Rapport de Georges Marchais«, 26e Congres Parti communiste français, op. cit. str. 59.

Digitized by Google

tom planu ne bi trebalo da bude u koliziji sa njihovom aktivnošću u zapadnoj Evropi. Pored toga, zapadnoevropska integracija već sada je konkretna realnost, dok, na primer, zamisao o ujedinjenoj Evropi od Atlantika do Urala još uvek ne predstavlja realnu alternativu. Osim toga, ukoliko bi komunističke partije, a i zapadnoevropska levica u celini, zauzeli ofanzivnu poziciju u susret daljeg snaženja procesa zapadnoevopske integracije rasli bi izgledi za jačanje leve klime u EEZ što bi stvaralo uslove kako za uspešnije rešavanje opštijih svetskih problema, tako za plodniju i tešnju saradnju na celom evropskom kontinentu.

U pozadini različitih stavova komunističkih partija Italije, Španije, Francuske i Švedske o značenju i karakteru zapadnoevropske integracije, njenim perspektivama i svrsishodnosti uključivanja zapadnoevropske levice u taj proces nalaze se razlike u shvatanju prirode socijalističke alternative u uslovima zapadne Evrope. Italijanski i Španski komunisti polaze od ispravnog stanovišta da, u ovom delu evropskog kontinenta, društveni preobražaj nije moguć u granicama jedne izolovane zemlje nego podrazumeva akciju koja prevazilazi nacionalne okvire i može se ostvariti samo u zapadnoevropskim koordinatama. S druge strane, u odmeravanju važnosti nacionalne i medunarodne dimenzije borbe za društveni preobražaj, švedski i francuski komunisti daju ubedljivo veći značaj nacionalnim putevima u socijalizam. Iako ovakvo gledište, u današnjim uslovima, a pogotovo iz ugla zapadnoevropskih perspektiva može izgledati pomalo anahrono ono ima deo svog objašnjenja u činjenici da, za razliku od italijanskih i španskih komunista čije koncepcije predstavljaju više pogled unapred, komunističke partije Francuske i Švedske polaze od faktičkog stanja. Budući da je ono, u sadašnjem trenutku, izmedu ostalog, obeleženo blokovskom svrstanošću svih zemalja Evropske ekonomske zajednice, uzdržan stav francuskih i švedskih komunista prema procesima zapadnoevropskog objedinjavanja i njihovo naglašavanje primarnosti nacionalnih puteva u socijalizam može se tumačiti i antiblokovskom opredeljenošću ovih dveju partija.

2. Zapadnoevropska integracija u kontekstu strategije evrolevice

Pogledi zapadnoevropskih komunista na procese objedinjavanja zapadne Evrope u tesnoj su korelaciji sa njihovim odnosom prema strategiji evrolevice. U sklopu dosadašnjeg traganja zapadnoevrop-

Digitized by Google

skih komunističkih partija za odgovarajućom društveno-političkom strategijom, ideja evrolevice ima najizrazitija vizionarska obeležja. Ona su sadržana u samom njenom smislu — medusobnom približavanju na regionalnom zapadnoevropskom nivou, partija koje pripadaju dvema istorijski odeljenim strujama zapadnoevropske levice-socijaldemokratima i socijalistima , s jedne, i komunistima, s druge strane. Kao svoj modus vivendi evrolevica zahteva multilateralnu i bilateralnu saradnju-razmenu mišljenja i iskustava, vodenje dijaloga, zajednička istraživanja pojedinih sličnih problema, zajednička traganja za sadržajem socijalističke alternative u zapadnoj Evropi i putevima njenog ostvarenja, veće političko usaglašavanje kroz sporazume, akciono jedinstvo, koalicije itd. I to saradnju koja se ne zadržava u okvirima postojećih ideoloških podela, nego koja, naprotiv, prevazilazi granice postojećih porodica radničkih političkih partija i uspostavlja se kroz medusobno prožimanje i interakciju svih komponenata zapadnoevropske levice. Ovakva kretanja unutar zapadnoevropske levice ne predstavljaju realnost sadašnjeg trenutka, ali mogu imati izgleda u budućnosti.

Kao što je poznato, inspirator ove strategije i najuporniji pregalac za njeno oživotvorenje je Italijanska komunistička partija. Zapadnoevropska orijentacija predstavlja, već duže vreme, konstantu u politici italijanskih komunista, a danas, nesumnjivo, i jednu od njenih čvornih tačaka. U kontekstu perspektiva ujedinjene Evrope italijanski komunisti govore o »evropskom putu u socijalizam«. Povodom toga Akile Oketo naglašava da je »potrebno ostvariti veće jedinstvo svih levičarskih i progresivnih snaga na bazi jasnog evropskog opredeljenja«.[16] U sklopu ovakvih razmišljanja interesantna je i značajna ocena italijanskih komunista da su definitivno izgubile smisao podele iz prošlosti. Oni govore o prevazidenosti uslova i uzroka velikog rascepa iz 1918/19. godine i potrebi zbližavanja dva značajna iskustva radničkog pokreta-socijalističkog i komunističkog-odakle bi mogao »da proistekne novi zamah u reformatorskom delovanju društava kapitalističkog Zapada.«[17]

Španski komunisti, takode, naglašavaju važnost saradnje zapadnoevropske levice i potrebu da ona zajednički razvija i pokreće konkretne inicijative. U okviru KP Španije se smatra da španski komunisti samo zajedno sa evropskom levicom, mogu da izrade i pripreme projekat izlaska iz krize. U osnovi ovakvih shvatanja nalazi se uverenje o neodrživosti uspostavljanja socijalizma u uskim ok-

16 »Il nuovo PCI in Italia e in Europa. E il tempo dell'alternativa«, op. cit. str. 9-10.
17 »Tesi Programma Statuto, I Documenti approvati dal 17 Congresso del PCI«, op. cit. str. 28.

Digitized by Google

virima svake evropske zemlje jer » stvaranje uslova za socijalističku revoluciju u Evropi će zahtevati povezivanje levice . . . na međunarodnom nivou«.[18]

Nasuprot ovakvim gledištima, francuski i švedski komunisti ne mogu se svrstati u ubedene pristalice evrolevice. Uzdržanost FKP i KP Švedske prema strategiji evrolevice, proističe iz njihovog uverenja da levica treba prevashodno da se orijentiše ka rešavanju nacionalnih problema. Kod francuskih komunista, pored ovog momenta, rezervisan stav u odnosu na evrolevicu motivisan je i njihovim nepoverenjem prema socijaldemokratiji u čemu ulogu igra i njihov odnos prema Francuskoj socijalističkoj partiji.

3. Vizija zapadne Evrope i međunarodna pitanja

Cilj zapadnoevropske integracije — da se zapadna Evropa ojača ekonomski i politički — zahteva adekvatnu unutarevropsku politiku. Ali jačanju zapadne Evrope doprinela bi i odgovarajuća politika na širem, međunarodnom planu. Prema shvatanjima zapadnoevropskih komunističkih partija to bi trebalo da bude politika mira, razoružanja i detanta u kojoj bi jačale veze zapadne Evrope sa trećim svetom i zemljama istočne Evrope.

U prilog jačanja političke kohezije Evropske zajednice izjašnjavaju se italijanski i španski komunisti. U tome su eksplicitniji italijanski komunisti opredeljujući se »za Evropu koja ne bi bila integrisana samo ekonomski nego bi bila i politički ujedinjena i sposobna za dinamičnu i sopstvenu međunarodnu ulogu«.[19] U svom pristupu politici bezbednosti oni insistiraju na ideji o izgradnji kolektivnog sistema, utemeljenoj u Berlinguerovim političkim inicijativama naglašavajući da bezbednost sve više postaje politički problem koji se može rešiti jedino političkim putem. Takvo šire poimanje bezbednosti obuhvata ali i prevazilazi pitanja rata i mira.[20] U svojim razmišljanjima o ovim problemima španski komunisti prihvataju izgradnju samostalne evropske politike u vojnom pogledu nezavisne od SAD koja, međutim, ne bi smela da vodi stvaranju nekakvog trećeg evropskog vojnog bloka. Oni se zalažu za politiku evropske bezbednosti koja bi se temeljila na uzajamnom poverenju, a ne na gomilanju oružja, sukobljavanju i blokovskoj podeljenosti.[21]

18 »Documento para la elaboracion del Programa Estrategico del PCE«, 26 de Noviembre 1987. XII Congreso del PCE.

19 Gianni Cervetti, »Il PCI e le forze di sinistra nel Parlamento Europeo u Girogio Napolitano, Gianni Cervetti, Sergio Segre, »Il PCI e la sinistre europea«, str. 25.

20 Videti: »Il nuovo PCI in Italia e in Europa. E il tempo dell'alternativa«, op. cit. str. 25.

21 »Documento para la Elaboracion del Programa Estrategico del PCE«, op. cit. str. 7.

Digitized by Google

S druge strane, švedski i francuski komunisti su protivni ideji zapadnoevropskog političkog jedinstva. To je jedan od razloga što FKP iako se, sa programske tačke gledišta, ne proklamuju antievropski, u praksi vodi politiku koja nije u potpunosti na liniji zapadnoevropske integracije.

Učvršćenje i održavanje mira je osnovno spoljnopolitičko opredeljenje komunističkih partija zapadne Evrope. Stremljenje ka miru nije, medutim, neka osobenost komunističkih partija budući da se u prilog ovog cilja načelno izjašnjavaju gotovo svi subjekti savremenog sveta. Ono što bi trebalo da bude originalan doprinos ovih partija odnosi se na puteve ostvarenja i garantovanja ovog vrhovnog ideala čovečanstva. Pri tome one komunističke partije koje se opredeljuju za zapadnoevropski kontekst u svojoj aktivnosti teže ka postizanju i održavanju svetskog mira kroz jednu drugačiju i aktivniju ulogu zapadne Evrope. S druge strane, komunističke partije koje imaju manje poverenja u zapadnu Evropu naglašavaju važnost nacionalne misije u obezbedenju svetskog mira.

Tematika mira je, u uslovima savremenog sveta i evropskog okruženja, najneposrednije vezana za probleme razoružanja. Politika razoružanja, za koju se zalažu zapadnoevropski komunisti, postavlja se u okvire procesa uravnoteženog i kontrolisanog smanjenja atomskog naoružanja i postizanja ravnoteže na planu konvencionalnog oružja. S toga, oni podržavaju dvostruku nultu opciju kao jednu etapu u politici razoružanja, zalažu se za zabranu hemijskog oružja, pozdravljaju inicijativu unilateralnog razoružanja od strane SSSR-a, nalazeći u tome značajne mere za ostvarenje istinske bezbednosti u Evropi i svetu. Vrhovni ideal, kada je reč o ovoj problematici, zapadnoevropski komunisti vide u celokupnom eliminisanju svih nuklearnih arsenala, a osnovnim preduslovom za njegovo ostvarenje smatraju u ovom trenutku, odbacivanje projekta militarizacije svemira. U projekciji budućih trendova, a posmatrano u granicama cele Evrope, zapadnoevropske komunističke partije plediraju za pretvaranje Mediterana, Balkana i nordijske Evrope u zone bez nuklearnog oružja.

Sporazum o likvidiranju raketa srednjeg i kratkog dometa u Evropi dočekan je u zapadnoevropskim komunističkim krugovima sa razumljivim odobravanjem, budući da je reč o prvom sporazumu, od završetka drugog svetskog rata, kojim se ukida čitava kategorija atomskog oružja i otvara nova stanica u politici razoružanja. Pored toga, američko-sovjetski sporazum odgovara upravo onoj liniji politike razoružanja za koju se zalažu zapadnoevropski komunisti pa može predstavljati i potvrdu ispravnosti njihovih stanovišta. Medutim, čitava runda pregovora potvrduje tezu italijanskih komu-

Digitized by Google

nista da je zapadna Evropa isključena iz pregovora od vitalnog značaja. Zbog toga se oni zalažu za multilateralni, a ne kao do sada, bilateralni detant, smatrajući da doprinos popuštanju zategnutosti može da proistekne i iz inicijativa pojedinih zemalja zapadne i istočne Evrope a ne samo velikih sila.

Pitanje vojno-političkih saveza tesno je povezano sa problematikom razoružanja. Sve zapadnoevropske komunističke partije, u svojim pogledima okrenutim budućnosti, zalažu se za prevazilaženje podele Evrope (naravno i sveta) na medusobno suprotstavljene blokove. Ova podudarnost stavova o neblokovskoj viziji zapadne Evrope, koja implicira dalji vremenski horizont, praćena je izvesnim razlikama kada je reč o razradi konkretnih pozicija prema vojnim blokovima u bližoj perspektivi. Stav francuskih komunista spram vojno političkih saveza je dosta uopšten. Ne ulazeći u detaljnije razmatranje ove problematike u sadašnjosti i bližoj budućnosti oni se zadržavaju na konstataciji da »mogućnost korišćenja svih potencijala kojima savremeni svet raspolaže za suočavanje sa velikim protivrečnostima današnjice imperativno zahteva angažovanje na simultanom raspuštanju vojnih blokova«.[22]

Preciznije razradujući status svoje zemlje u zapadnom bloku, Italijanska komunistička partija članstvo Italije u Atlantskom savezu u ovom trenutku ocenjuje kao neminovnu realnost, ne izjašnjavajući se za izlazak Italije iz NATO-a, mada ostaje privržena cilju prevazilaženja blokova u istorijskoj perspektivi. Italijanski konunisti, medutim, smatraju da i kao član NATO-a Italija može doprinositi ne samo detantu nego i prevazilaženju blokovske podele. S jedne strane, tako što bi iznutra, unutar bloka, delovala u pravcu njegovog razgradivanja. A s druge, tako što bi podržavala rigorozno defanzivnu i geografski ograničenu koncepciju NATO-a.

Ocenjujući da blokovska podela, već duže vreme, a pogotovo danas, pokazuje svu svoju neracionalnost, ne samo na političkom i vojnom planu, nego i u oblasti ekonomije, kulture, bezbednosti, španski komunisti plediraju za novu bezbednosnu politiku Zajednice koja bi značila »raspad vojnih blokova i povlačenje celokupnog oružja i masovno uništenje«. Uočavajući da ovakvi zahtevi ne mogu biti izvesnost bliže budućnosti, španski komunisti ukazuju i na neke moguće pozitivne promene unutar Severnoatlantskog pakta, koje bi mogle pogodovati ciljevima mira i bezbednosti u svetu, uz istovremeno naglašavanje samosvojnosti zapadne Evrope.[23]

22 »La Resolution du 26 Congres du PCF«, L'Humanite, op. cit. str. 31.

23 One bi se sastojale u napuštanju osovine Pariz-Bon, kao političkog stožera NATO-a, ukljanjanju američkih vojnih baza iz Evrope i prihvatanju jednog zajedničkog koncepta bezbednosti kojim bi se, na bazi uzajamne saradnje, s jedne strane, prevazilazile suprotnosti izmedu Istoka i Zapada, a s druge, stvarali novi pozitivni odnosi izmedu zapadne Evrope i zemalja u razvoju.

Digitized by Google

Ocenjujući da pomoć koju razvijene zemlje pružaju trećem svetu ne može inicirati suštinsku promenu položaja zemalja u razvoju, zapadno evropski komunisti smatraju da bi zapadna Evropa u budućnosti trebalo da igra znatno veću i aktivniju ulogu u davanju podrške izgradnji novog sistema medunarodnih ekonomskih odnosa. Francuski komunisti primećuju da je EEZ, rukovodena interesima transnacionalnog kapitala do sada predstavljala prepreku razvoju korisne saradnje pojedinih zapadnoevropskih zemalja sa zemljama trećeg sveta. U svom programu podrške novom medunarodnom ekonomskom poretku, oni se zalažu za uvećanje fondova EEZ koji su namenjeni razvoju trećeg sveta, dok italijanski komunisti veću ulogu zapadne Evrope u iniciranju drugačijeg sistema medunarodnih odnosa vide u jačanju politike kooperacije sa zemljama u razvoju. Tokom osamdesetih godina, zapadnoevropska levica je bila dosta angažovana u traženju rešenja za fundamentalne probleme trećeg sveta i odgovarajuće modalitete za postizanje nove ravnoteže izmedu Severa i Juga. U sklopu tih akcija i predloga najčešće se insistira na otpisivanju dugova najmanje razvijenih zemalja, davanju finansijske podrške razvojnim naporima trećeg sveta, omogućavanju transfera tehnologije i kapitala pod povoljnim uslovima koji bi vodio autonomnijem razvoju zemalja trećeg sveta, traženju uslova, kroz drastično smanjenje kamatnih stopa i povoljnije kredite, za finansiranje uzajamno korisne saradnje koja bi bila u funkciji unapređenja proizvodne baze zemalja u razvoju itd.

Jedna od važnih dimenzija vizije zapadne Evrope, u koncepcijama komunističkih partija ovog regiona, odnosi se na jačanje njenih veza sa istočnom Evropom, bilo da je reč o političkom dijalogu ili o ekonomskoj i tehnološkoj saradnji i trgovinskoj razmeni. Motivi kojima se zapadnoevropski komunisti rukovode, pri opredeljenju za snažnije okretanje zapadne Evrope ka istočnoevropskim zemljama mogu se tražiti u sledećim momentima. Prvo, u takvoj orijentaciji traže se činioci jačanja autonomne i samosvojne pozicije zapadne Evrope. Drugo, ovakva opcija odražava ekonomske interese zapadne Evrope. Pri tome, komunisti smatraju da bi takva saradnja trebalo da se artikuliše, pre svega, preko EEZ, bilo kroz njenu kooperaciju sa pojedinim zemljama istočne Evrope, bilo uspostavljanjem oficijalnih veza izmedu EEZ i Saveta za uzajamnu ekonomsku pomoć. Treće, pledoajeima zapadnoevropskih komunista za intenziviranje saradnje sa istočnom Evropom pogodovalo je otvaranje SSSR-a prema Zapadu, do koga je došlo u okviru sadašnjeg procesa reformi u socijalističkim zemljama. Zapadnoevropski komunisti podržavaju projekat ekonomske i političke rekonstrukcije današnje sovjetske stvarnosti i dosadašnje promene u njoj. Ali, oni takode ocenjuju da na putu reformi treba savladati mnoge otpore i da će se sovjetsko rukovodstvo suočavati sa brojnim teškoćama. Polazeći od takvog saznanja italijanski komunisti iznose interesantno mišljenje

Digitized by Google

da je zapadna Evropa jedina politička snaga koja bi mogla da podrži perestrojku, kako kroz konkretnu materijalnu pomoć, tako kroz njen doprinos procesu odmrzavanja blokova.

* * *

Izmedu stavova i pozicija koje komunističke partije Italije, Francuske, Španije i Švedske zauzimaju u odnosu na procese ekonomske i političke integracije zapadne Evrope i njihovih ocena o sadašnjem statusu i perspektivi Evropske ekonomske zajednice može se povući jasna linija razgraničenja. Sve četiri partije polaze od iste premise — negativne oznake sadašnje fizionomije EEZ — ali dolaze do različitih zaključaka o izgledima za njen razvoj u budućnosti. Italijanski i španski komunisti zauzimaju ofanzivnu poziciju u susret daljeg jačanja integracionih procesa u zapadnoj Evropi. Oni smatraju da integracija ovog dela »starog kontinenta«, kao potencijalno objektivna osnova evrolevice, pruža šansu zapadnoevropskoj levici da svojom objedinjenom akcijom preokrene u korist levice odnose snaga u »Evropi dvanaestorice«. Švedski i francuski komunisti, s druge strane, smatraju da bi se snažnijim uključivanjem u integracione procese njihove zemlje, u većoj meri, izložile uticaju i hegemonim pretenzijama transnacionalnog kapitala. To znači da u borbi za ideale društvenog progresa oni zauzimaju defanzivnu poziciju, zatvarajući se u nacionalne granice, bilo da je reć o polju njihove aktivnosti, bilo da se radi o ciljevima koje žele ostvariti. Na takvim pozicijama, posebno u sadašnjem trenutku, ipak, manje insistiraju francuski komunisti koji se izjašnjavaju u prilog zapadnoevropske integracije ukoliko bi ona bila praćena procesima demokratizacije, jačanjem socijalnih sadržaja, intenziviranjem medusobne saradnje izmedu pojedinih zemalja ovoga regiona itd.

Pred zapadnoevropske komunističke partije, a i zapadnoevropsku levicu u celini, integracioni procesi se imperativno postavljaju. S jedne strane, zbog toga što bi društveno-političke snage levice, a pre svega komunističke partije, trebalo da budu nosioci svega onog što je novo i vodi istorijskom napretku. Procesi internacionalizacije proizvodnje, koji se u zapadnoevropskim uslovima otelovljuju u integracionim kretanjima unutar EEZ i EFTA, sa perspektivom objedinjavanja ove dve integracione grupacije, predstavljaju zakonitost u razvoju proizvodnih snaga, a njihovo neuvažavanje moglo bi stvarati predstavu o komunističkim partijama kao dogmatičnim organizacijama. Pored toga, ukoliko bi one zauzele indiferentan stav spram integracionih trendova na »starom kontinentu« bili bi povećani izgledi da u institucijama integrisane zapadne Evrope, preovladaju sadržaji desnice. S druge strane, neuvažavanje ove zakonitosti i prenebrega-

Digitized by Google

vanje njenog značaja vodili bi nepovratnom slabljenju zapadnoevropskog komunističkog pokreta čije su pozicije u protekloj dekadi već dosta uzdrmane. Konačno, kao društveno-političke organizacije koje počivaju na principu dijalektičkog i istorijskog materijalizma i čiji je krajnji cilj izgradnja socijalističkog društva, komunističke partije se ne mogu, u svojoj aktivnosti kretati samo u koordinatama sadašnjosti nego moraju imati i pogled na budućnost.

Digitized by Google

Ognjen Pribićević

U novu Evropu — pre svega oprezno

Vreme hladnog rata u Evropi, po svoj prilici odlazi u prošlost. Zahvaljujući Gorbačovljevoj politici perestrojke i glasnosti ozbiljno su poljuljane mnoge ideološke i političke podele u Evropi. Dve istočno evropske zemlje — Poljska i Madarska — već su se opredelile za višepartijsku demokratiju, izlazak na slobodne izbore najavljuju i istočno nemački komunisti, a u Bugarskoj i Čehoslovačkoj su izvršene znatne kadrovske promene. Već danas se sa sigurnošću može reći da Evropa više nikada neće izgledati onako kako je izgledala u godinama nakon drugog svetskog rata. Mnogo je teže odgovoriti na pitanje kako će izgledati ta buduća Evropa.

Nova vizija evropske budućnosti predstavlja krupan izazov i za Zapad i za Istok. U čitavom posleratnom periodu Zapad je jadikovao zbog podele Evrope, zbog kulturnog, ekonomskog i političkog rascepa jedne civilizacije. Decenijama se Zapad nadao i očekivao da će doći do promena u istočno evropskim zemljama i ponovnog ujedinjenja Evrope, a od dolaska Gorbačova počeo da misli da povezi-

Digitized by Google

vanje Istočne i Zapadne Evrope nije više samo stvar nada i htenja već istorijski događaj koji će se dogoditi još za života onih koji su ga samo sanjali.

Poslednji događaji u Istočnoj Evropi u mnogome su promenili ranije poglede Zapada. Umesto očekivanja i nada preovladuje oprez i uzdržanost. Na ovakav stav Zapada utiče pre svega brzina i nepredvidljivost događanja u Istočnoj Evropi. Sadašnja »pobuna naroda« u Istočnoj Nemačkoj, Bugarskoj i Čehoslovačkoj otvara prostor za demokratsko i evropsko rešenje krize, ističu zapadni analitičari, ali istovremeno krije u sebi i brojne opasnosti od stvaranja situacije haosa, nereda, bezvlašća i probudenih nacionalnih osećanja.

Na Zapadu se često ističe da u poslednjim događajima u Istočnoj Nemačkoj i sada u Čehoslovačkoj političke partije i političari nisu odigrali gotovo nikakvu ulogu. Narod je praktično sam srušio vladajuće garniture i otvorio put demokratskim i ekonomskim reformama. Medutim, ističu ovi analitičari, spontanost ima svoje granice i nije realno očekivati da bi se politička karta Evrope mogla promeniti bez haosa i nasilja ukoliko ne bi bili stvoreni odgovarajući kanali pregovaranja, institucije i strukture koji bi omogućili da se promene ostvaruju postepeno i bez većih unutrašnjih i medunarodnih sukoba. Stoga se i sve češće upozorava i na velike opasnosti koje bi mogle da nastupe ukoliko bi došlo do naglog i nekontrolisanog raspada Varšavskog ugovora, kao i na to da bi prebrza događanja u Istočnoj Evropi mogla naškoditi Gorbačovu i započetim reformama u SSSR-u. Gotovo neverovatno, u odnosu na raniju političku filozofiju Zapada, zvuče poruke pojedinih uglednih zapadno evropskih političara i listova gradanskim političarima u Poljskoj i Madarskoj da moraju voditi računa da svojom aktivnošću ne ugrožavaju i onako težak položaj Gorbačova i drugih »razumnih reformatora« u ovim zemljama. One su, medutim, sasvim razumljive i shvatljive ako se ima u vidu bojazan Zapada da bi produbljavanje sadašnje destabilizacije na Istoku moglo preći, posebno preko »Nemačkog pitanja« i na njihove zemlje.

Započeti procesi u Istočnoj Evropi predstavljaju još krupniji izazov za Gorbačova i komunističke partije u ovim zemljama. Po svemu sudeći promene se odvijaju mnogo brže i radikalnije nego što je to njihov tvorac želeo i zamislio. U mnogome se postavlja pitanje koliko je više uopšte moguće sva ova događanja kanalisati, a o nekakvoj političkoj kontroli iz jednog centra i da ne govorimo. Ne samo da pojedini delovi Istočne Evrope postaju nekomunistički nego iznenada postaje nesigurna i nestabilna i ključna granica Varšavskog ugovora — Istočna Nemačka.

Digitized by Google

Tako se uporište međunarodne zategnutosti u Evropi sve više vraća tamo odakle je i sve počelo — u Centralnu Evropu. I na Istoku i na Zapadu prisutna su strahovanja da bi ujedinjenjem dve nemačke države nastao politički, vojni i ekonomski kolos koji bi ozbiljno poremetio sadašnju ravnotežu snaga u Evropi. U slučaju ujedinjenja nemačka država bi imala nacionalni proizvod od 865 milijardi dolara odnosno onoliko koliko imaju Francuska i Britanija zajedno. To bi bio ekonomski i politički gigant koji bi dominirao Evropom i čijem nastanku, kako se sada čini, niko ni na Istoku ni na Zapadu ne bi želeo da kumuje. Sovjetski Savez je već nekoliko puta izričito stavio do znanja da bar u doglednoj budućnosti nikakvo ujedinjenje dve nemačke države ne dolazi u obzir. Sličan stav, mada nešto opreznije izražen, došao je i od strane Zapada. Zapadni komentatori budućnost vide u čvrstoj povezanosti Zapadne Nemačke sa zemljama Evropske Zajednice i daljem postojanju Istočne Nemačke u okvirima političke i ekonomske demokratizacije.

Tradicionalno oprezni ali i osetljivi kada je reč o ovom pitanju britanski analitičari upozoravaju da se često u ovim raspravama o budućnosti Nemačke zanemaruje ono što je najvažnije — sami Nemci. Oni ističu da je teško osporiti pravo Nemcima na ujedinjenje ukoliko oni sami to žele, kao i na to da sama ideja o »evrofederalizmu« kao načinu ukorenjivanja Zapadne Nemačke na Zapadu pati od mnogih slabosti. U situaciji sve očiglednijeg okretanja Zapadne Nemačke na Istok vrlo je izvesno da će Zapadna Nemačka odbaciti svaku mogućnost pretvaranja Evropske Zajednice u čvršći politički savez iz koga bi bile isključene Istočna Nemačka, Austrija, Madarska i Čehoslovačka. Bar za sada Zapadna Nemačka neće insistirati na svojoj neutralnosti, ali ni takvu mogućnost ne treba isključiti, posebno u slučaju ujedinjenja dve nemačke države, smatraju britanski komentatori.

Imajući sve ovo u vidu smatramo da je o izgradnji jedinstvene Evrope moguće govoriti samo u kontekstu sledeća tri elementa: bezbednosti, ekonomske efikasnosti i demokratije. U interesu bezbednosti u dogledno vreme pregovori o ujedinjavanju evrope trebalo bi da se zasnivaju na daljem razoružanju ali i očuvanju sadašnjih vojnopolitičkih saveza. Valja biti oprezan i kada je reč o ekonomskom povezivanju Istoka i Zapada. Čak i u slučaju da Gorbačov uspe da prevlada politička i etnička previranja u SSSR-u i da ne dode do političkog i ekonomskog haosa u Istočnoj Evropi biće potrebna najmanje jedna generacija pre nego ekonomije ovih zemalja budu modernizovane i spremne da udu u koliko-toliko ravnopravnu ekonomsku utakmicu sa Zapadom. Istovremeno ne bi trebalo potceniti rastuću ekonomsku i društvenu napetost koja se sve više javlja u

Digitized by Google

onim istočno evropskim zemljama koje su krenule putem tržišne privrede. Treći imperativ procesa ujedinjenja Evrope obuhvata problem demokratije. To pre svega podrazumeva utvrdivanje i obezbedivanje istih prava i sloboda za sve Evropljane — pravnu državu, slobodu kretanja i političkog udruživanja, oslobodenje svih političkih zatvorenika, slobodu štampe. S druge strane posebno je značajno obezbediti da svaka zemlja u okvirima ovih opšte utvrdenih prava i sloboda sama odlučuje o obliku svog političkog sistema.

Isto tako prilikom razmatranja ideje o ponovnom ujedinjavanju Evrope mora se voditi računa o nacionalnim osećanjima njenih stanovnika. Pogrešno je i opasno shvatanje koje bi, zanemarujući činjenicu da veliki broj evropskih država postoji već stotinama godina, težilo stvaranju nekakvih »sjedinjenih država Evrope« po ugledu na SAD. Stavljajući u prvi plan ideološke i političke sukobe hladni rat je samo potisnuo i oslabio ali ne i iskorenio razne evropske nacionalizme. Ne sme se dozvoliti da kraj hladnog rata dovede do njihovog ponovnog podgrejavanja i budenja. Upravo stoga treba obezbediti da ponovno ujedinjenje starog kontinenta bude stvar postepenog procesa, nikako nekakvog »istorijskog« dogadaja, kako bi se izbeglo pojavljivanje aveti novih i još dubljih podela, posebno nacionalističkih.

Digitized by Google

Pogledi

Dragutin V. Marsenić

Ekonomska načela i koncept novog ustavnog uređenja Jugoslavije

I

Proteklo je blizu pola stoleća socijalističkog razvoja naše zemlje. Socijalističko iskustvo približno istog trajanja stekle su i zemlje takozvanog realnog socijalizma u Istočnoj Evropi. Po sličnom socijalističkom modelu teorijski i ideološki nasledenom od klasika marksizma (društvena — državna svojina naspram privatne, plan naspram tržišta, dominacija politike nad ekonomijom, primat društvenih nad posebnim i parcijalnim interesima itd.) razvijao se socijalizam i u drugim vanevropskim zemljama (Kina u Aziji, Kuba u Latinskoj Americi, Angola u Africi). Jedino socijalističko iskustvo koje je nuđeno pomenutim zemljama i koje je bilo duboko ukorenjeno u njihove koncepte te politiku i praksu socijalističke izgradnje poticalo je iz Sovjetskog Saveza. Ideološko opredeljenje

Digitized by Google

sve su zemlje nalazile i našle u brojnim socijalnim i ekonomskim nedaćama koje su iskusile u svojoj kapitalističkoj i kolonijalnoj prošlosti. U njima se zaista kapitalizam kao sistem društvenih odnosa nije potvrdivao kao promotor razvoja. Osim toga u nekima od njih socijalizam nije samoniklo opredeljenje njihovih naroda, još manje je bio rezultat razrešenja klasnih sukoba proletarijata i buržoazije. Jednostavnije socijalizam se nametnuo kao alternativna solucija dotada vladajućem društvenom načinu proizvodnje u ratnim vihorima(I i II svetski rat) te u borbama za oslobadanje od kolonijalne podredenosti. Nastajući u ambijentima koji su opterećeni mnogobrojnim nestašicama u sredinama u kojima jedva da je i počeo ozbiljnije da deluje splet pokretačkih razvojnih promotora koji su svojstveni kapitalizmu, u društvima čiju su ljudsku populaciju prevashodno činili seljački uglavnom neobrazovani slojevi različitog imovnog stanja socijalizam je izgradivao svoju fizionomiju na strogom diskontinuitetu dotadašnjeg razvojnog toka. Kapitalizam kao društveni način proizvodnje bio je negiran i nije se mogao imitirati ne samo u formama u kojima se dotada u tim zemljama ispoljavao već je negiran kao razvojni obrazac čija se vitalnost potvrdila u najrazvijenijim zemljama zapadne civilizacije. Bilo bi logično očekivati da je na toj negaciji izrasla ekonomska doktrina novog ekonomskog poretka. Zatim, bilo bi logično da novi ekonomski poredak ima unutrašnje pokretačke snage koje jačaju njegovu ekonomsku vitalnost, koje ga po imanentnoj unutrašnjoj interesnoj i motivacionoj logici održavaju i učvršćuju na ekonomskoj sceni. Najzad i pre svega valjalo je očekivati da novi način proizvodnje pokaže i dokaže svoja ekonomska preimućstva u odnosu na koegzistirajući kapitalistički način proizvodnje. Sve se to medutim nije dogodilo ali je van domašaja ovog priloga da za to pružamo argumentaciju. Pri tome ne previdamo da se i u takvom socijalizmu kakvog je iznjedrila decenijama duga praksa njegove izgradnje zbivala zgusnuta istorija razvoja koja je mnoge zemlje iz agrarnih poznih feudalnih i ranih kapitalističkih oblika privredivanja prevela na kolosek moderne mašinske proizvodnje i uvela ih u industrijsku zrelost. Drugim rečima ne mogu se negirati razvojni podsticaji ni tog načina proizvodnje ma koliko u njemu razvoj bio krojen po odlukama ovih ili onih rukovodećih ideoloških (partijskih) elita i njihovih egzekutora u državnoj upravi. Opšta ekonomska i njome odredena društvena nerazvijenost (a u okviru toga i sama malobrojnost te uz to kvalifikaciona i obrazovna nedoraslost radničke klase) predstavljala je pogodno »prirodno« zaleđe

Digitized by Google

tog načina proizvodnje na kome se administrativna prinuda i ideološko ubedivanje te široka i razgranata briga o radnom čoveku javljaju umesto ekonomskih sankcija i nagrada, umesto motivacija i slobode izbora. Medutim taj način proizvodnje jedva da se može održati ili se u tom obliku uopšte ne može održati ako izostaju impulsi spolja, impulsi koji nisu njegova unutrašnja komponenta. Danas je uopšte teško zamisliti opstajanje socijalizma zasnovanog samo na društvenoj svojini, planiranju, dominaciji politike nad ekonomijom, ideologije nad slobodom mišljenja ako ne bi postojala komunistička partija koja držeći pod svojom kontrolom državu upravlja privrednim životom i ne samo njime.

Socijalizam se kao društvo i kao privreda razvijao uz povremeno sopstveno reformisanje. Reformama je na jednoj strani priznavana sopstvena ekonomska neefikasnost ali njihov domet (domet reformi) nije izlazio iz ideoloških okvira koji su ustvari predstavljali njegovo društveno biće. Kad to kažem onda mislim da su ideološke premise zadržavale svoju važnost u svim dosadašnjim reformama. Kao takve su predstavljale ozbiljno ograničenje za njihovo uspešno sprovodenje. Nijedna reforma nije odustajala od postulata da u vlasničkoj strukturi mora dominirati društvena svojina nad sredstvima za proizvodnju. Nijednom se reformom nije u respektovanju robne privrede i tržišta prihvatilo i tržište faktora proizvodnje (kapitala i radne snage).Nijednom se reformom nisu proklamovali i drugačiji principi raspodele makar i kao dopuna načelu raspodele prema radu. Nijedna reforma nije odustajala od načela vodeće ili rukovodeće uloge radničke odnosno komunističke partije u teorijskom osmišljavanju razvojne politike te u generalnom koncipiranju ekonomske politike kojom je trebalo ciljeve i prioritete razvojne politike pretvarati u živu društvenu realnost. Drugim rečima sve su se reforme vršile u okviru »stabilnog« (dakle datog i petrificiranog) političkog ambijenta. Medutim one su i kao takve uvek bile odredeno pomicanje napred. Prvo, njima se postupno i ma koliko sporo ipak otapalo centralističko u prilog decentralizovanog odlučivanja. Ne previdamo pri tome momenat da su decentralizovanom odlučivanju poveravana uglavnom pitanja od marginalnog značaja u ukupnoj problematici rasta i razvoja preduzeća i privrede kao celine. Zatim, svaka je reforma bila i izvesno približavanje robnom privredivanju. Bez toga ne bi ni bila moguća bilo kakva decentralizacija u odlučivanju. Jer, čim po bilo kom ekonomskom pitanju izostanu centralizovane (i državne) direktive informacije na kojima se temelje ekonomske odluke moraju da potiču sa tržišta. Najzad, sve su reforme nagrizale politički sistem unutar koga su vršene. Biće od značaja da pomenemo da su njima demokratizovane slobode mišljenja ma koliko da su i one (slobode mišljenja) i dalje ostajale u Prokrustovoj

Digitized by Google

postelji starog političkog sistema. Iako nijednom reformom i na prečac nije ukinut primat i isključivo pravo na »istinito« i »nepogrešivo« mišljenje vodeće partijske (i državne) ličnosti ipak su reforme bile i izvesni pomaci u pravcu slabljenja idolatrijskog odnosa prema tim ličnostima. Tako su reforme po pravilu preduzimane tek nakon prirodnog nestanka određenih ličnosti ili njihovog silaska sa rukovodećih mesta u radničkoj (komunističkoj) partiji i/ili u državnom vrhu. Reforme u socijalističkim zemljama su tako bile svojevrsna kritika socijalizma, svojevrsno kritičko preispitivanje i njegovih ideoloških osnova i njegove prakse ekonomskog i društvenog razvoja. Kritički dometi su međutim bili ograničavani snagom inercije datih političkih sistema i više od toga, interesima vodeće političke oligarhije koji su reformama uvek bili latentno ili stvarno ugrožavani.

Sadašnje reforme po mnogo čemu se razlikuju od svih dosadašnjih. Zbivanjima koja u njima promiču one sebi pribavljaju atribute velikih i radikalnih te istorijski značajnih zaokreta. Prvi put se zapravo od kako socijalizam postoji napadaju neka njegova glavna ideološka i politička uporišta. On (socijalizam) se više ne poistovećuje sa vlasničkom strukturom koja se iscrpljuje u društvenom vlaništvu nad sredstvima za proizvodnju ili u dominaciji ovog oblika vlasništva. Socijalizam više ne pretpostavlja da komunističke i radničke partije budu kontrolor i supervizor države i njenih mnogobrojnih predstavničkih, izvršnih i upravnih organa i institucija. To već po sebi znači otvaranje (za dosadašnji socijalizam) novih (inače za civilizacijske domete razvijenih zemalja zapadnog sveta već poznatih i ustaljenih) demokratskih prostora. Svaka demokratija u ekonomskom smislu i značenju u osnovi znači (a) pravo proizvodnih jedinica da biraju šta će da proizvode; (b) pravo kupaca da biraju šta će da kupuju i od koga će to da čine što dalje znači (c) da tržište i za jedne i za druge predstavlja primaran izvor informacija na kome oni zasnivaju svoje odluke (d) rukovođeni maksimizacijom svoje ciljne funkcije koja čini samu esenciju njihovog unutrašnjeg ekonomskog bića. Drugim rečima sadašnje reforme u socijalističkim zemljama pre svega su reforme njihovih političkih sistema i uz njih se još uvek stidljivo priključuju reforme njihovih institucionalnih okvira privređivanja (ili jednostavnije, njihovih ekonomskih sistema). Pa ipak da dozvolim sebi slobodu kazivanja da se reformama otvara društveni tok napuštanja takozvanog realnog socijalizma ali se ne zna pravo značenje novog socijalizma pod čijom se naznakom reforme preduzimaju niti je poznato šta je to novo i šta je to socijalističko u reformama što nije kao današnja praksa i kao dugoročna tradicija već poznato u razvijenim kapitalističkim (pa primera radi da poseb-

Digitized by Google

no navedem u skandinavskim) zemljama. Verovatno je na delu kovergencija sistema.

Već krajem 70-ih i početkom 80-ih godina postaje jasno da se na privrednom sistemu zasnovanom na Ustavu iz 1974. godine ne može ekonomski napredovati. Stiču se i ekonomska saznanja da je relativno brz privredni rast u 70-im godinama bio generisan jakom uvoznom komponentom koja je bila u zemlju unošena kreditnim zaduženjima. Prispele otplate i teškoće da se one izmire uskraćuju jugoslovenskoj privredi taj razvojni impuls. Odsustvo rasta, gubici u privredi, velike otplate inostranih dugova, razgranate potrošačke navike i mnogi drugi momenti ukazuju da se mora radikalno menjati unutrašnje privredno ustrojstvo. Dugoročni program ekonomske stabilizacije čijih se 16 separata sukcesivno usvajaju tokom 1981. i 1982. godine predstavlja radikalnu kritiku tadašnjeg privrednog sistema ali u njemu izostaju zahtevi da se on napušta. On je uveliko kompromisna solucija. U njemu se zadržavaju sve ključne kategorije sistema — i osnovna organizacija udruženog rada, i dohodak, i samoupravno udruživanje rada i sredstava, i karakter banaka kao finansijskih asocijacija udruženog rada, i slobodna razmena rada (te sa njom samoupravne interesne zajednice), i samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje itd. Istovremeno se insistira na robnoj privredi, ekonomskim kriterijima poslovanja, zatvaranju proizvodnih jedinica koje posluju s gubicima i bez mogućnosti za ekonomski oporavak, racionalizacijama u domenu opšte i zajedničke potrošnje, realnim ekonomskim parametrima (kamata, devizni kurs, stopa amortizacije) itd. Sve zapravo govori da je sistem iz 70-ih godina imao u sebi ugradene odbrambene mehanizme koji su pružali snažan otpor njegovom napuštanju. Ekonomska kriza je svojim trajanjem tokom 80-ih godina iznudila napuštanje Zakona o udruženom radu. Nije se moglo odoleti ni potrebi da se unesu i izmene i dopune u Ustav SFRJ iz 1974. godine. Ta se prilika medutim nije iskoristila za radikalnije zasecanje u privredni sistem kojim smo bili zaustavili razvojni tok naše privrede. No i nezavisno od toga preduzima se napuštanje privrednog sistema o kome je reč i to ubrzanim ritmom. Traže se i nalaze stalno nategnuta pravna obrazloženja za promene koje inače nemaju ustavno pokriće. Računa se i na raširenu svest da na Ustav SFRJ iz 1974. godine (budući da mu osnovne postavke koje se odnose na privredni sistem i uopšte na pravila ekonomskog i poslovnog ponašanja te na ekonomska ovlašćenja i odgovornosti raznovrsnih subjekata društvene strukture) nisu zadovoljile ni krite-

Digitized by Google

rije ekonomske efikasnosti ni demokratske slobode u domenu ekonomskog odlučivanja te da smo konačno zbog toga u tako dubokoj ekonomskoj krizi. Prvi put se u našoj posleratnoj ekonomskoj istoriji dešava da izradu novog ustava vršimo tako što ga moramo po nizu najvažnijih pitanja usaglašavati sa zakonima koji su prije toga već definisali osnovne konture privrednog sistema koje tek treba podići na nivo ustavnih načela i odredaba. Očigledno je dakle da izrada novog ustava sa stanovišta ekonomskog uredenja ima u već dosada obavljenom poslu po nizu važnih i najvažnijih pitanja definisane osnovni koncept i načela.

Izrada novog ustava sa čisto pragmatičkog stanovišta je utoliko urgentna što postojeći Ustav dopunjen amandmanima iz 1988. godine već po sebi predstavlja contradictio in adjecto. U njemu (postojećem ustavu) osnovna načela na kojima se temeljio naš privredni sistem iz 70-ih godina ostala su netaknuta a čitav niz promena koje su izvršene poslednjim amandmanima u direktnom su sukobu sa tim načelima. I to stanje nije pravno održivo jer kazuje da smo društvo bez definisanih opredeljenja i obavezujućih jasnih i neprotivrečnih pravila ponašanja. Zatim ni u normativnom delu ustava nije pravna leksika usaglašenja odnosno veoma je višeznačna i protivrečna i to čak u amandmanima koji su krajem 1988. godine usvojeni: Zadržana je za privredne subjekte oznaka »organizacije udruženog rada«; stidljivo se pominje dobit a dominira dohodak (i ne manje zajednički dohodak i ukupan prihod) kao pokazatelji poslovnog uspeha i kao rezultat rada čijom primenom dohodak stiču radnici u društvenim delatnostima (obrazovanje, nauka, kultura, zdravstvo, socijalna zaštita); slobodna razmena rada zadržana je kao društvena forma sticanja dohotka i kod privrednih delatnosti u kojima delovanje zakonitosti tržišta ne može biti osnov uskladivanja rada i potreba ni osnov vrednovanja rezultata rada; po sebi se razume da su zbog prethodna dva momenta i samoupravne interesne zajednice čijim posredovanjem se ostvaruje slobodna razmena rada zadržale svoje mesto u Ustavu; i dalje se istrajava na samoupravnim sporazumima kao obliku uspostavljanja raznovrsnih interesnih relacija medu privrednim (i ne samo privrednim) subjektima i regulisanja pravila ponašanja u tim odnosima; ustavnu važnost zadržalo je i društveno dogovaranje; samoupravno udruživanje rada i sredstava takode je ostalo kao oblik u kome radni ljudi povezuju svoj rad sa društvenim sredstvima. Pri tome se radna organizacija u privredi kvalifikuje kao osnovni subjekt tržišnog poslovanja a ona u društvenim delatnostima kao osnovni subjekt slobodne razmene rada. Preduzeće se ne pominje; i u izmenjenim članovima normativnog dela ustava dominiraju načela o primatu društvene svojine nad sredstvima za proizvodnju

Digitized by Google

te o dominaciji samoupravljanja kao društvenog odnosa i to sve paralelno sa otvaranjem vrata za druge društvene forme koja taj primat i dominaciju isključuju (pravo rada sredstvima u privatnoj svojini, pravo upravljanja po osnovu sredstava u društvenoj i u privatnoj svojini, pravo ubiranja prihoda po osnovu svojine odnosno legalizacija odnosa eksploatacije po marksističkom poimanju društvenih odnosa).

Svi navedeni momenti kazuju zapravo da u momentu izrade i usvajanja amandmana na Ustav SFRJ iz 1974. godine nisu bila sazrela saznanja o privrednom sistemu kakav želimo te su u inače »jasan«, »logičan«, »konzistentan« i marksistički zasnovan privredni sistem unete postavke sa bitno drugačijom ekonomskom filozofijom (tržište faktora proizvodnje, preduzeće, hartije od vrednosti, društvena sredstva za proizvodnju kao društveni kapital, preduzetništvo, sloboda privatnog vlasništva itd.). Posao oko izrade i usvajanja amandmana na Ustav SFRJ iz 1974.godine trajao je dugo a rezultat koji je tim poslom ostvaren je krajnje skroman ako se on meri opsegom ustavnih promena. I nehotice se za uložene napore nameće poredenje s onom narodnom dosetkom »Trla baba lan da joj prode dan«. Medutim indirektno i suprotno onim društvenim snagama koje su želele kompromis sa sistemom udruženog rada ustavni amandmani su otpustili ventile za onaj već narasli naboj u privredi i društvu kojim se želi radikalan raskid sa sistemom udruženog rada. Time su otvorena vrata privrednoj reformi čiji dosadašnji zahvati znatno nadmašuju one ograničene domete za koje su zeleno svetlo dali ustavni amandmani. Sada je momenat da donošenjem novog ustava već dosadašnjim reformskim zahvatima damo ustavnu osnovu i da dalje razvijamo ekonomski sistem na načelima ekonomske efikasnosti i demokratskih sloboda umesto da robujemo ideološkim postulatima socijalističke samoupravne robne privrede kao neke posebnosti koja ništa zajedničko nema sa razvijenim tržišnim ekonomijama savremenog sveta.

II

Tri su grupe pitanja kojima ćemo se u nastavku ovog priloga baviti u nameri da saopštimo sopstveno videnje osnovnih ekonomskih polazišta (koncepta i načela) novog Ustava SFRJ i ustavnog uredenja Jugoslavije. To su (a) robni karakter privrede te s tim u vezi uloga tržišta i tržišnih kriterija u privredivanju, (b) oblici i ekonomske funkcije svojine i (c) uloga države (i posebno federacije) u regulisanju privrednih tokova odnosno u definisanju sloboda (i ogra-

Digitized by Google

ničenja razume se) privrednih (i vanprivrednih) subjekata u ekonomskom ponašanju. Redosled prednjeg navodenja i daljeg izlaganja navedenih pitanja nije slučajan. Njime se zapravo kazuje da od odnosa prema robnoj privredi zavisi i odnos prema oblicima i ekonomskim funkcijama svojine te da više i manje (ne)poverenje u robnu privredu i tržište opredeljuje i ekonomske funkcije države na različitim (hijerarhijskim) nivoima njene organizovanosti. Uz to različiti je ponder značajnosti i univerzalnosti oblika u kojima se ispoljavaju robna privreda, svojinske forme i ekonomsko delovanje države. Robna privreda ne može biti stvar izbora. Ona je dato stanje odnosa medu privrednim subjektima koje se niti uvodi niti ukida ovim ili onim društvenim opredeljenjem već je diktirano činiocima koji su objektivno dati nezavisno od ljudske volje. U narednoj tački ovo ćemo šire obrazložiti. Ovde samo dodajemo da se robna privreda i tržište mogu respektovati ili ignorisati. Time se niti uvodi niti ukida njihovo delovanje. Medutim respektovanje robne privrede i tržišta u svesnim uticajima na privrednu dimaniku od strane kreatora makroekonomske politike i u svakodnevnom ponašanju (te ne manje i u dugoročnoj, strateškoj orijentaciji) privrednih subjekata njima (robnoj privredi i tržištu) daju atribute promotora ekonomskog napredovanja. Ignorisanjem robne privrede i tržišta njihovo se delovanje pretvara u rušilačku stihiju koja uveliko obezvreduje sve akcije i ponašanja usmerena na to da se oni (robna privreda i tržište) zamene svesnom direktivnom državno-planskom ili sporazumno-dogovornom komponentom regulacije. Dešava se dakle ono sa čime se mora računati u gradnji kuće kada se ne poštuje zakon zemljine teže. Kod oblika svojine moguć je izbor koji kod robne pivrede zbog njenog univerzalnog karaktera na sličnim nivoima razvijenosti nije moguć. Na približno istim nivoima ekonomske razvijenosti moguća je dominacija sasvim različitih oblika svojine zavisno od društvenih opredeljenja nametnutih dominacijom ove ili one ideologije i (razume se) mnogih drugih okolnosti. Isto tako u približno istim ekonomskim uslovima mogući su veoma različiti oblici svesnog, regulativnog delovanja na privredne tokove. Sve to zapravo upućuje na zaključak da svojinski oblici i društvene forme svesne regulacije jesu stvar izbora dok je robna privreda na datom nivou ekonomske razvijenosti objektivno dato stanje i zbog toga ima univerzalno značenje i daleko veći ponder važnosti u odnosu na druga dva pitanja. Zbog toga zapravo i u razmatranju aktuelne materije našeg novog ustava tom pitanju dajemo apsolutni prioritet.

Digitized by Google

Dalje razmatranje pomenuta tri komleksa pitanja ograničavamo samo na one aspekte koji su po našem mišljenju relevantni za ustavno određenje naše ekonomske stvarnosti.

Razmatranje robne privrede i tržišta svodimo na sledeća četiri aspekta: (a) robna privreda kao generalni i iscrpljujući sadržaj ekonomske nauke; (b) univerzalnost zakonitosti robne privrede na određenim nivoima ekonomske razvijenosti; (c) robna privreda i organizaciona struktura privrede i unutrašnje organizaciono ustrojstvo privrednih subjekata i (d) robna privreda i društvena regulativa.

(a) Ekonomska nauka nastaje sa prerastanjem robne privrede u dominirajući oblik privredivanja. Ona se kao takva bavi izučavanjem ponašanja privrednih subjekata kao robnih proizvodača koji nastoje da ostvare maksimalan rezultat proizvodnim angažovanjem ograničenih materijalnih i ljudskih potencijala koji su im dostupni. Generički posmatrano ekonomska nauka za predmet svoga izučavanja ima mikro-privredni entitet preduzeće ali i mikro-privredne potrošačke jedinice — pojedinca i domaćinstvo. Ona (ekonomska nauka) je prvobitno mikroekonomska a tek u nastavku svoga razvoja ona pristupa agregiranju veličina i ponašanja koje su prvobitno vezane za privredne jedinice. Ekonomska nauka doseže makro-ekonomske relacije kao predmet svog izučavanja tek sa prodiranjem saznanja u njoj da spontano delovanje mikro-privrednih relacija vodi zastojima i cikličnim kolebanjima proizvodnje sa višestrukim neželjenim posledicama po ukupno ekonomsko napredovanje. No i kada se oformio makro-ekonomski ogranak ekonomske nauke on je utoliko bio nauka ukoliko je bio čvrsto utemeljen na saznanja nataložena u mikro-ekonomskim naukama kao svom teorijskom ishodištu. Ekonomska nauka u ovom smislu bilo da se javl
svom mikro-ekonomskom bilo u svom makroekonomskom o
pozitivna je nauka u smislu da istražuje i izučava ponašan
na kao zakoniti tok njihovog kretanja. I kao takva ekon
je u oba svoja pomenuta ogranka imala za predmet
robnu privredu u ovoj raznovrsnosti fenome
ispoljava. Ovo nam je od značaja utoliko što
ma i u sredinam u kojima socijalizam ona
tuje robnu privredu ili je uvažava
mikro-ekonomska nauka koja izu
subjekata obdarenih slobodom
ma društvene reprodukcije sve d
bi svoja osnovna uporišta i prep

Digitized by Google

nauci. Ova pak, budući da gubi svoje mikro-ekonomske osnove, prestaje biti pozitivna nauka. Ne istražuje ponašanja koja su objektivno uslovljena i zakonito data, nema dakle mikroekonomski oslonac. Ona se bavi pitanjima kako privreda treba da se ponaša. Nju ne interesuje koja je to stopa akumulacije koja se kao makro-ekonomska veličina može ostvariti ponašanjem privrednih subjekata kao suverenih donosilaca odluka o tome. Ona se bavi pitanjem koje sve mere treba preduzeti da bi se privredni subjekti prinudili na ponašanje koje garantuje zadatu stopu akumulacije. Ona se bavi pitanjem kako da se ostvari zadata stopa rasta a ne pitanjem koja je stopa rasta moguća pri postojećim preferencama privrednih subjekata u njihovom poslovnom ponašanju. Nju ne interesuju potrošačke preference kupaca već kako kupce prinuditi na odgovarajuće potrošačke obrasce. Sloboda ekonomskog ponašanja i zakoniti privredni tokovi koji iz toga proizilaze nisu predmet njenog izučavanja već se ona bavi zadatim privrednim tokovima koje proglašava kao zakonite (zakon rastućeg organskog sastava sredstava, zakon bržeg rasta prvog u odnosu na drugi odeljak primat industrije nad poljoprivedom i teške industrije nad lakom industrijom, primat akumulacije nad potrošnjom itd.) te iznalaženjem sredstava i mogućnosti da se u ideološki oblikovanom sistemu zadati razvojni tokovi ostvare. Otuda je ekonomska nauka u socijalizmu bila prevashodno makroekonomska i pretežno normativna budući da joj robna privreda nije bila u središtu interesovanja. Za našu zemlju ovo samo delimično važi obzirom da smo robnu privredu više uvažavali što je davalo i više prostora za razvoj mikro-ekonomskog ogranka ekonomske nauke i ovu činilo pouzdanijim osloncem makroekonomskih disciplina. I, razume se, ova ukazivanja nisu bez značaja za sagledavanje ekonomskih načela i koncepta novog ustavnog uredenja naše zemlje. Reč je pre svega o tome da novo ustavno uređenje naše zemlje mora prevashodno polaziti od mikro-privrednih subjekata kao ekonomski motivisanih agenata privredne aktivnosti a unutar njih od različitih skupina pojedinaca koji su se po slobodnom izboru uključili u proizvodni proces rukovodeni sopstvenim interesima. Svi agensi u proizvodnom procesu moraju biti obdareni slobodom izbora u uslovima ograničenih resursa koji im stoje na raspolaganju. Drugim rečima sve što je u njihovom interesu mora im biti dozvoljeno (sem u retkim i izuzetnim slučajevima izričite zabrane). Sa takvim pristupom ekonomska nauka, pre svega njen mikroekonomski ogranak, i iz nje dalje izvedena makroekonomska saznanja mogu biti pouzdan oslo-

Digitized by Google

nac za makroekonomsku politiku te dragocen izvor saznanja za poslovno ponašanje privrednih subjekata. Sa ovakvim pristupom i novo ustavno uredenje Jugoslavije zasnovano na slobodi privrednih subjekata i uopšte mikroprivrednih jedinica (dakle i gradanina kao proizvodača i potrošača) pružilo bi nove izazove za ekonomsku nauku pretvarajući je iz sluškinje koja na makro-ekonomskom nivou pruža obrazloženja za ono što treba da se dogodi po nalogu državne administracije i političkog establišmenta (i da potom »objašnjava« zašto se to nije dogodilo) u pozitivnu nauku koja se stalno suočava sa ekonomskim mogućnostima u uslovima slobode izbora privrednih subjekata unutar datih ograničenja. Drugim rečima ekonomska nauka i u svojim mikro-ekonomskim i u svojim makro-ekonomskim ograncima vratila bi se robnoj privredi kao predmetu svog izučavanja i po tome bi sledila one razvojne tokove koji su joj svojstveni u najrazvijenijim zemljama tržišne orijentacije.

(b) Naše je društvo socijalističko po svom opredeljenju. U poslednje vreme se frekventno ponavljaju ocene da je to opredeljenje u ekonomskoj i društvenoj stvarnosti često prerastalo u nesocijalističku praksu. Otuda i zahtev za novi socijalizam ali za sada nemamo teorijski koncept tog novog socijalističkog uredenja. Ono što privrednom reformom činimo obara i ključne elemente dosadašnjeg koncepta socijalizma i negira ga kao socijalističku praksu. U raspadanju je i dosadašnja socijalistička (komunistička) ideologija. Ni Marksovo učenje na kome su se dosada zasnivali ideologija, koncept i praksa socijalizma ne pruža odgovore na pitanja koja se postavljaju u našem vremenu.Te odgovore moramo potražiti sami, moramo položiti sebi račune o onome šta se pred našim očima zbiva ne pokrivajući se u svemu (a sve više ni u čemu) Marksovim videnjima socijalističke budućnosti. Tako je i sa robnom privredom. Socijalističko opredeljenje u pogledu društvenih odnosa već je po sebi iznudilo sintagmu »socijalistička robna privreda« u celom socijalističkom svetu a u nas je ta sintagma obogaćena još i atributom »samoupravna«. Teorijsko ishodište te sintagme dato je u Marksovoj napomeni (broj73) treće glave prvog toma Kapitala po kojoj » . . . robna proizvodnja i robni promet jesu pojave koje pripadaju najrazličnijim načinima proizvodnje mada u različnim obimima i domašajima. Znači da se o differentia specifica tih načina proizvodnje još ništa ne zna pa stoga da se ni sud o njima ne može donositi ako se poznaju samo apstraktne kategorije robnog prometa koje su im zajedničke«. Sledi da socijalistički način proizvodnje ima specifičnu, po mnogo

Digitized by Google

čemu (a u nekim interpretacijama u svemu) različitu robnu proizvodnju od one koja je svojstvena kapitalističkom načinu proizvodnje. Ovaj je pristup dominirao i u normativnom definisanju dometa u kojima se može respektovati robna privreda. Načini proizvodnje (socijalistički i kapitalistički) će se medusobno razlikovati po načinu ispoljavanja robne privrede u njima odnosno i robna privreda će se u njima razlikovati zahvaljujući uticaju koji društveni odnosi (kapitalistički ili socijalistički) na nju vrše. Drugo nasleđe koje nam Marks u ovom pogledu ostavlja je da je robna privreda kao dominirajući oblik privredivanja nespojiva sa socijalističkim načinom proizvodnje, da je ona svojstvena samo društvenom kontekstu privatne svojine (jer robe mogu da razmenjuju samo njihovi vlasnici koji su ih proizveli korišćenjem sredstava za proizvodnju u privatnom vlasništvu). Druga se poruka proteže kroz celo Marksovo delo i nema smisla dokazivati je pojedinačnim citatima. Zanemarujući protivrečni karakter ove dve poruke ističemo da je prva od njih bila teorijski oslonac već navedene sintagme »(samoupravna) socijalistička robna proizvodnja« a druga je služila kao marksističko pokriće za sužavanje i ograničavanje delovanja robne privrede. Pokazalo se medutim da se bez robne privrede u njenom totalitetu i na dužu stazu ne može ostvariti ekonomska efikasnost te da socijalističke ekonomije uopšte i naša samoupravna posebno u poredenju sa razvijenim tržišnim ekonomijama gube korak u ekonomskoj efikasnosti i zapale su (izmedu ostalog i pre svega zbog toga) u ekonomsku depresiju. Pristup robnoj privredi u socijalizmu valjalo bi osloboditi prednjih poruka da je ona kao fenomen nespojiva sa socijalizmom te da u meri u kojoj je neminovno prisutna i u tom načinu proizvodnje mora u sebi odražavati njegovo socijalističko (a u našim uslovima i samoupravno) biće. Naprotiv, robna privreda je izdanak odredene ekonomske razvijenosti i podele rada koja se nalazi u osnovi te razvijenosti te se nikakav društveni odnos ne može u nju ugradivati i nametati joj se kao njeno unutrašnje biće. Njome se medutim ekonomska stvarnost ne iscrpljuje te se specifična društvena opredeljenja (samoupravnost, socijalna zaštita, jednakost uslova u obrazovanju i zdravstvenoj zaštiti, regulisanje privrednih tokova tamo gde tržište ne može uspešno da deluje primerice samo to da pomenem) moraju ostvarivati drugim društvenim mehanizmima. Otuda i potreba da se robna privreda oslobodi atributa socijalistička i samoupravna. I tako bi, razume se, njoj trebalo pristupiti u našem novom ustavu odnosno u našem novom ustavnom uredenju uopšte.

Digitized by Google

Implikacije ovog stanovišta su da robnoj privredi pripadaju i momenti potpuno nespojivi sa dosadašnjim konceptom (i ne manje praksom) socijalizma. Reč je o tržištu kapitala i tržištu radne snage. Tržištem kapitala daje se zeleno svetlo prihodima od svojine koje kao oplodnju kapitala prisvajaju vlasnici. Tržište radne snage pretpostavlja cenu rada koja je radniku unapred znana kao uslov pod kojim on ulazi u radni odnos, kao ugovorna obaveza preduzeća prema njemu kada on obavi poslove koji mu se na radnom mestu stavljaju kao zadatak. Učestvujući u upravljanju radnici mogu biti zaslužni za poslovni uspeh preduzeća i po tom osnovu polagati pravo na deo lične zarade iz dobiti. Ne mogu međutim biti krivi za poslovni neuspeh preduzeća niti im se zbog poslovnog neuspeha mogu dovoditi u pitanje plate kao dogovorena obaveza preduzeća prema njima odnosno kao normalan trošak proizvodnje. Važnije je od ovoga unošenje momenta konkurencije među samim radnicima. Ne može biti druge garancije za održavanje radnog mesta sem dobrog rada. Na taj način nezaposleni vrše stalan pritisak na zaposlene već svojom težnjom da se zaposle, da u radu zamene one koji dobro ne rade. A zatim konkurencija među radnicima znači i obezbedivanje vertikalne mobilnosti zaposlenih radnika. Reč je o stalnoj smenjivosti radnika u složenoj hijerarhiji radnih mesta koju diktira tehnologija i organizacija proizvodnje. Samo će tako na radna mesta sa složenim i odgovornim funkcijama dolaziti radnici koji mogu kompetentno i odgovorno obavljati poslove na njima. Ovima je zapravo rečeno da tržište radne snage obuhvata i radnike sa najvećim stručnim kvalifikacijama te i one koji se već nalaze na najodgovornijim mestima u preduzeću uključujući u to i poslovodnu strukturu koja se više od svih drugih mora potvrdivati i dokazivati uspešnim poslovanjem preduzeća.

I kod nas kao i svuda u svetu zaposlenost radnika je povremeno i mestimično ugrožavana tehničko-tehnološkim inovacijama. U socijalizmu uopšte i kod nas takođe je zastupljeno rešenje koje maksimalno štiti radnikovo radno mesto i to po pravilu na štetu tehničko-tehnološkog i organizacionog napredovanja. To smo rešenje zadržali i u poslednjim ustavnim promenama kada smo u trošak tih inovacija uključili i obezbedivanje drugog zaposlenja radnicima koji zbog njih ostaju bez posla. Ovde treba jasno istaći da socijalno zbrinjavanje svih onih koji iz bilo kojih razloga ostaju bez posla ne može biti briga preduzeća kao robnog proizvođača već odgovarajućih socijalnih institucija. Zatim, službe za zapošljavanje tre-

Digitized by Google

ba da preuzmu na sebe brigu o iznalaženju radnih mesta za nezaposlene. Najzad i društveno-političke zajednice moraju voditi odgovarajuću politiku koja će u jednim sredinama preferirati veću zaposlenost na uštrb tehnoloških inovacija a u drugim obrnuto. Drugim rečima i kraće to znači da na preduzeća koja uvode novu tehnologiju i organizaciju proizvodnje ne treba da padaju troškovi zapošljavanja radnika koji zbog toga ostaju bez posla.

Robna privreda već po sebi pretpostavlja mnoštvo oblika prisvajanja koja nisu zasnovana na radu onih koji prisvajaju. Već samo postojanje tržišta kapitala te tretman društvenih sredstava kao društvenog kapitala i zatim i davanje zelenog svetla privatnom vlasništvu čini svojinu osnovom prisvajanja. Sav se smisao robne proizvodnje i sastoji u preraspodeli novostvorene vrednosti medu robnim proizvodačima i to zapravo na štetu onih koji je najviše stvaraju(ali su zato i najmanje ekonomski efikasni). Navikli smo medutim da sva prisvajanja koja imaju za osnovu svojinu (i preduzetništvo) odnosno koja nisu neposredno zasnovana na radu nazivamo eksploatacijom. Od ovoga nismo odustali ni u poslednjim ustavnim amandmanima. I dalje je na snazi član 11 Ustava SFRJ iz 1974. godine kojim se kazuje da je rad odrednica materijalnog i društvenog položaja čoveka, da niko ne može ni posredno ni neposredno sticati materijalne i druge koristi eksploatacijom tudeg rada te da radnici odlučuju o uslovima i rezultatima svoga rada. Nijedan od ova tri generalna postulata ne može da se pomiri sa našim opredeljenjem za robnu privredu te ih ne treba zadržavati u novom ustavu. Robna proizvodnja jednostavno pretpostavlja raznovrsne forme prisvajanja a sve su forme prisvajanja koje za osnovu nemaju rad eksploatacija pa nam se konačno i odnosi eksploatacije u meri u kojoj se poistovećuju sa robnom privredom javljaju kao conditio sine qua non ekonomskog napredovanja.

Jedan od razloga zbog kojih smo napustili reformu iz 1965. god. posle nepune dve godine njenog trajanja bile su i brojne ekonomske šanse koje je ona pružala prometnoj sferi. Unutrašnja i spoljna trgovina u domenu prometa roba, brojne agencije u području prometa usluga, banke u oblasti prometa novca i posebno u prikupljanju i kreditnoj alokaciji dugoročnog kapitala ubrzo su stavljene na tapet oštre kritike (jer drže u podredenom položaju proizvodnju i raspolažu viškom rada). Reformom tokom 70-ih godina oduzima im se ekonomska samostalnost i pretvaraju se u puke servise udruženog rada. Tu grešku ne bi smeli da ponovimo u izradi novog ustava. Ono što tada nismo shvatili ili nismo hteli da shvatimo ili je ideološki pritisak bio jači od raspoloživih saznanja danas postaje očigledno. Sve će se lakše roba proizvoditi a sve će se teže prodava-

Digitized by Google

ti. Brže će se živi ljudski rad zamenjivati opredmećenim u proizvodnji nego u prometu i srazmera u distribuciji tog rada na proizvodnju i promet menjaće se u prilog prometa. Ovo je stvarnost razvijenijih tržišnih ekonomija i naša budućnost takode. Toj budućnosti treba da idemo u susret i novim ustavom te u njemu treba pružiti otvorene institucionalne šanse autonomiji i preduzetništvu prometne sfere u najširem smislu reči. Bilo bi suvišno o ovome govoriti da još nismo opterećeni postulatima o primatu proizvodnje nad prometom sa snažnim institucionalnim odjekom tog postulata i njegovim negativnim dejstvom ne samo na promet nego i na samu proizvodnju.

(c) Robna privreda ima u preduzeću svoj univerzalni bazični organizacioni oblik. Preduzeće kao ni robna privreda čiji je ono izdanak nije unapred i po definiciji ni kapitalističko ni socijalističko. Ono je društvena forma u kojoj i posredstvom koje se ostvaruje proizvodnja i promet vrednosti. Kao što se i robna privreda menja sa ekonomskim razvojem uopšte o čemu je napred bilo reči tako se i preduzeće transformiše i drugačije je kada proizvodnju i promet obavlja uz primenu najsavremenijih tehničko-tehnoloških sredstava i metoda. Takode u svakom datom momentu i u istim granama proizvodnje u primeni su različiti nivoi primenjene tehnike i tehnologije a tim pre se na različitim nivoima tehno-ekonomske razvijenosti nalaze različiti sektori privrede. I na kraju sama tehnika i tehnologija proizvodnje mogu u različitim granama diktirati i diktiraju čitav niz organizacionih specifičnosti bez kojih bi inače sama proizvodnja bila izložena brojnim neželjenim posledicama (manje korišćenje raspoloživih mogućnosti — kapaciteta, veći utrošci rada i sredstava po jedinici upotrebne vrednosti, niži kvalitet proizvoda, manji finansijski efekti po jedinici, angažovanog kapitala itd.). Nijedan od navedenih momenata ne dovodi u pitanje preduzeće ali svaki od njih upućuje na brojnost organizacionih modaliteta u kojima se ono pojavljuje. Zanemarujući te modalitete ukazujemo da im je zajedničko nastojanje da u svome poslovanju ostvare što veću razliku izmedu rezultata i troškova (da maksimiziraju profit kao ciljnu funkciju svoje poslovne aktivnosti) da tome podreduju svoje unutrašnje organizaciono ustrojstvo. Time se rukovode u izboru strukture svoje ponude. Na toj osnovi vrše kombinaciju faktora proizvodnje te nivo primenjene tehnike i tehnologije. Najzad, i to je posebno važno, profit je osnovni kriterijum za izbor portfolia finansijske aktive preduzeća odnosno i za uspostavljanje odgovarajuće strukture izvora finansiranja. Da bi preduzeće uopšte moglo da bilo koju od prednjih funkcija vrši ono mora imati institucionalno uspostavljenu i

Digitized by Google

zaštićenu slobodu ekonomskog izbora. Ova mu sloboda mora biti garantovana nezavisno od toga da li radi sopstvenim ili tudim kapitalom. Samo uz tu slobodu ono može biti nosilac rizika za uspeh ili neuspeh poslovnih poduhvata. I naravno sve ovo je elementarni kontekst tržišnog privređivanja koji je već kao tradicija ustaljen u modernim tržišnim ekonomijama. Za socijalističke zemlje uopšte i za našu posebno on upravo postaje iznova aktuelan. Za nas je zapravo sada momenat da tu tržišnu filozofiju sa preduzećem kao njenim glavnim akterom ugradimo u novi ustav. Pominjanje prednjih momenata te filozofije značajno je i zbog toga što smo preduzeće kao organizacionu i društvenu formu robnog privređivanja bili tokom 70-ih godina prognali iz naše ekonomske terminologije pripisujući mu atribute klasne kapitalističke tvorevine nespojive sa socijalističkim samoupravnim društvenim odnosom. Ni poslednjim osvežavanjem Ustava iz 1974. (amandmanima usvojenim krajem 1988. godine) nismo se preduzeću vratili niti ga bilo gde u tim amandmanima pominjemo. Zatim i u meri u kojoj je preduzeće uopšte u nas egzistiralo (prije uvođenja sistema udruženog rada te udruživanja rada i sredstava) ono nije uživalo slobodu ekonomskog izbora niti je suočavano sa rizikom propadanja što je već po sebi bila negacija njegovog robnog bića. Uz to izostajao je motivacioni faktor pošto je efekte uspešnog poslovanja preduzeće moralo da deli sa delovima privrede koji ne posluju uspešno i čije je gubitke trebalo pokrivati. Najzad, naše je preduzeće uvek bilo (i sada je) suočavano sa razgranatom državom i društvenim delatnostima te su njegovi izdaci relativno posmatrano nadmašivali analogne izdatke preduzeća u razvijenim tržišnim ekonomijama. Sve to zapravo kazuje da ustavna afirmacija koncepta preduzeća nije stvar semantike već se radi o suštinskom pitanju izgradnje novog privrednog sistema. U zakonskom regulisanju ove materije otišlo se dalje od ustavnih amandmana iz prošle godine. Svemu tome sada treba dati i eksplicitnu ustavnu podršku i tako trajnije opredeliti karakter našeg privrednog sistema.

Napred smo već pomenuli da unutrašnje organizaciono ustrojstvo preduzeća spada u domen njegovih sloboda te da ga ono kao robni proizvođač stavlja u funkciju maksimizacije profita. Ovde međutim tome dodajemo da preduzeće već po definiciji mora predstavljati sistem sa više nivoa odlučivanja. Moraju se dakle radikalno prevazilaziti i koncept i praksa da se na svim nivoima o svemu odlučuje. To opet znači da poslovodne strukture na samom vrhu preduzeća moraju biti stecišta najvažnijih poslovnih odluka a da rezultati koje ono ostvaruje svojim poslovanjem moraju predstavljati

Digitized by Google

osnovni kriterijum produžavanja ili uskraćivanja poslovodnih mandata. Tako se to radi u razvijenim tržišnim privredama. Nema razloga da kod nas bude drugačije. To razume se ne znači da se na samom vrhu preduzeća ulazi u operativno upravljanje, u upravljačke detalje. Naprotiv pretpostavlja se ograničena, strogo definisana sloboda odlučivanja na svakom organizacionom i upravljačkom nivou koja ne sme izlaziti iz okvira definisanih na višem upravljačkom nivou. Teško je uopšte zamisliti bilo kakvu efikasnost u organizaciji upravljanja i u upravljanju uopšte ako se na niskim upravljačkim nivoima donose odluke koje protivreče ili u najmanju ruku ne pogoduju strategiji rasta i razvoja preduzeća na osnovu koje je njegovoj poslovodnoj strukturi poveren upravljački mandat.

Upravljanje već odavno nije funkcija vlasništva. Ili još jasnije, vlasništvo daje pravo vlasnicima da biraju poslovodne (upravljačke) strukture na osnovu ponudenih poslovnih strategija te da im produžavaju ili uskraćuju poslovne (upravljačke) mandate zavisno od rezultata koje postižu u njihovom ostvarivanju. Ulazak u upravljački proces te zauzimanje i održavanje upravljačke pozicije u njemu, vertikalna mobilnost u upravljačkoj hijerarhiji po pravilu je funkcija posedovanja informacija te sposobnosti da se dešifruju njihove upravljačke poruke i da se na osnovu toga donose efikasne odluke. To nas upućuje dalje na saznanje da je upravljanje profesija kojom se informacije pretvaraju u odluke. I razume se sa stanovišta ustavnog pristupa novom privrednom sistemu valja napuštati ideologijski pristup upravljanju po kome neposredni proizvodači treba da upravljaju celinom uslova i rezultata svoga rada, po kome oni treba da raspolažu ukupnim viškom rada itd. Taj pristup upravljanju u strogo ekonomskom smislu bio je vinovnik neefikasnog odlučivanja a u društvenom (politekonomskom) smislu bio je generator mnogih neželjenih deformacija. U suštini stvari protivrečno je robnom biću privrede.

(d) Već smo napred naveli da se ekonomska stvarnost ne iscrpljuje u spontanosti robnog privredivanja. Robnoj privredi su već po definiciji svojstveni brojni ekonomski promašaji i tamo gde je ona nezamenjiva a tim pre se njoj ne mogu prepuštati sektori privrede u kojima stroga profitna motivacija može da protivreči društvenim preferencama. Ne ulazeći u elaboraciju prednjeg momenta ističemo da društvena regulacija u uslovima robne privrede ne sme značiti njeno ignorisanje jer se uopšte njene zakonitosti ne mogu ukidati bilo čijom voljom baš kao što se one i ne uvode po volji ovog ili onog to jest bilo kog društvenog subjekta. Otuda se sav smisao i filozofija društvene regulacije u uslovima robne privrede sastoji u kreiranju uslova koji će pogodovati njenom efikasnom

Digitized by Google

delovanju. To drugim rečima znači da se društvena regulacija ne može po pravilu zasnivati na naredbama i zabranama jer se time ukida (ili zakida) sloboda ekonomskog izbora preduzeća i drugih učesnika u ekonomskom procesu kao sama esencija robnog privredivanja. Društvenom regulacijom je potrebno davanje impulsa preduzeću na koje će ono rukovodeno maksimizacijom svoje ciljne funkcije reagovati u pravcu ostvarivanja društvenih ciljeva kojima je ta regulacija i motivisana. U ovakvoj regulaciji mi imamo tek skromna iskustva jer nju određuje robno biće privrede koje je kod nas dugo vremena ignorisano. Nezavisno od toga na ekonomskim sankcijama i motivacijama koje pripadaju robnom biću privrede mora se zasnivati usmeravanje poslovnog ponašanja učesnika u ekonomskom procesu putem društvene regulative. To takođe treba u novom ustavu jasno naznačiti.

Svojinski kompleks je nesumnjivo najveća zagonetka koja novim ustavom treba da se razreši ako je to moguće. Sumnje u mogućnost tog rešenja vezuju se za društvenu svojinu i njenu spojivost sa robnim privredivanjem. U ovoj tački ovog dela priloga najpre ukazujemo na neophodnu interakciju robne privrede i svojinskih relacija. Iza toga razmatramo prirodu i karakter privatne svojine i potrebu njene afirmacije u našem privrednom sistemu. Sledi izlaganje o mestu i ulozi društvene svojine i njenom ustavnom tretmanu. Izlaganje o svojinskom kompleksu ćemo završiti ukazivanjem na implikacije svojine na društvene odnose.

(a) Robna privreda u privatnoj svojini ima svoj prirodni oslonac. Bez nje robne privrede ne bi ni bilo. Profitna motivacija kojom se odlikuje robna privreda je ustvari motivacija za uvećavanje privatne svojine. Profit je izvor akumulacije a ova je po definiciji Maltusa (koju preuzima Marks u Kapitalu) pretvaranje profita u kapital. Kapital već po klasičnoj ekonomskoj školi (i Marksu takođe) predstavlja sredstva za proizvodnju koja se koriste upotrebom tudeg rada radi stvaranja viška vrednosti i prisvajanja profita. Prema tome već zbog ovoga je privatna svojina ugradena u razvojne potence robne privrede. Suvišno je ovde dalje navoditi i obrazlagati tržišni mehanizam (konkurenciju) koji privatne vlasnike nagoni na stalno usavršavanje procesa proizvodnje i stalno ih suočava sa rizikom propadanja u slučaju da se ne drži korak u tome sa postojećim i novim (potencijalnim) konkurentima. U privatnoj svojini se manifestuju još neki važni momenti robne privrede. Reč je o slobodi privatnog vlasnika da bira način upotrebe sredstava za proizvodnju koja su u njegovom vlasništvu.Ta je sloboda već po definiciji i takoreći genetski ugradena u privatnu svojinu. Zatim, privatna svojina je osnov robne privrede i po tome što su robe proizvedene upotrebom sred-

Digitized by Google

stava za proizvodnju u privatnom vlasništvu takode privatna svojina te je razmena odnos u koji medusobno ulaze vlasnici roba. Najzad privatna svojina je osnova sveukupne aktivnosti privatnih vlasnika zasnovane na autonomiji njihovih volja, na njoj je dakle zasnovana i svojevrsna ekonomska demokratija ili liberalizam ponašanja onih koji poseduju sredstva za proizvodnju. I razume se postoji i druga strana medalje. Privatna svojina i na njoj zasnovana robna privreda osnova je bogaćenja na račun tudeg rada. Ali odvija se na privatnoj svojini društveno napredovanje kroz mnoštvo protivrečnih relacija (izmedu vlasnika sredstava za proizvodnju i onih koji su lišeni vlasništva, medurobnim proizvodačima — jedni napreduju a drugi propadaju, medu onima koji su sposobni za rad i onih koji nemaju radnih sposobnosti, izmedu zaposlenih i onih koji su nezaposleni, medu pripadnicima različitih polova itd). Uz sve te dramatične protivrečnosti i njihovo (ne manje dramatično) razrešavanje privatna svojina i robna privreda su zadržali svoje razvojne potence i čine ekonomski vitalnim privredne sisteme u kojima dominiraju. Razvojne potence privatne svojine mogle su se zadržati prvenstveno zbog toga što je neke druge ekonomske funkcije koje ona inače nije mogla preuzeti na sebe preuzela javna (ili državna) svojina baš kao što je i svoju ekonomsku vitalnost (i efikasnost) robna privreda zadržala zahvaljujući primeni odgovarajućih (njoj primerenih) regulativnih mehanizama. Uz sve napred navedeno ne gubimo iz vida ni momenat da funkciju upravljanja sve manje vrše vlasnici a sve više odgovarajuće poslovodne strukture. Ove su međutim za efikasnost poslovanja prvenstveno odgovorne vlasnicima koji im u tu svrhu a radi sticanja profita poveravaju svoj kapital.

Robna privreda i privatna svojina predstavljaju dakle nerazdvojno jedinstvo. Takvu simbiozu robna privreda ne uspostavlja sa državnom svojinom. Još nemamo jasan i opšte prihvaćen koncept društvene svojine. Zbog toga i naše opredeljenje za robnu privredu ma koliko pragmatično i praktično izgledalo nema pouzdano teorijsko objašnjenje. Stečeno iskustvo u dosadašnjem razvoju socijalističkih zemalja pokazalo je da državna svojina predstavlja nesavladivu barijeru za slobodno i efikasno delovanje robne privrede i njenih zakonitosti. Zatim ni naš pokušaj da društvenu svojinu odvojimo od države, da je učinimo samoupravnom (dakle nesvojinom) nije otvorio prostore za nesmetano delovanje robne privrede i tržišta. Najzad amandmanima na ustv SFRJ iz 1974. godine sredstva za proizvodnju u društvenoj svojini nazvali smo društvenim kapitalom. Već sam pojam »društveni kapital« po sebi je protivrečan. Kapital po prirodi stvari mora imati svoga vlasnika a društvo se ne može da poistoveti ni sa jednom institucijom niti organizacijom koja bi mogla kao takva da preuzme vlasništvo nad sredstvima za proizvo-

Digitized by Google

dnju. Ako bi se država uzela kao organizacija koja u ime društva preuzima vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju onda bi to značilo da se vraćamo na već poznati sistem u kome se ignoriše robna pirvreda i čije smo neželjene posledice već iskusili. U svakom slučaju svojinske relacije su otvoreno pitanje našeg ekonomskog sistema i o mogućim ustavnim rešenjima u nastavku će više biti reči.

(b) Privatnu svojinu moramo u naš ekonomski sistem institucionalno ugraditi i za to su već data zelena svetla u amandmanima na Ustav SFRJ iz 1974. godine te u već učinjenim reformskim zahvatima. Postoje razume se još brojna ograničenja ideološke prirode. Tako se i dalje definišu limiti sredstava za proizvodnju koja se mogu posedovati u privatnom vlasništvu (zemljišni maksimum) te broj radnika koje privatni vlasnik sredstava za proizvodnju može da zapošljava. Smatramo da slobodu privatnog vlasništva treba u novom ustavu definisati kao generalno načelo i ograničenja tek kao izuzetke. Jasno je zapravo da privatno vlasništvo uz svu ustavnu slobodu koja bi za njega bila otvorena neće i ne može uskoro postati dominirajuća stavka vlasničke strukture jugoslovenskog društva. Teško je uopšte zamisliti da bi ono moglo naći mesta u sektorima privrede koji su u najrazvijenijim tržišnim ekonomijama u državnom vlasništvu. Reč je o saobraćajnoj, energetskoj te vodoprivrednoj infrastrukturi. Ni mi ne bi trebalo da se ustručavamo od »etatizma« u tim sektorima privrede. Imalo bi smisla na njih primeniti klauzulu o retkim ograničenjima (dakle izuzecima) gde privatno vlasništvo nije dozvoljeno. Zatim treba računati i sa tim da veliki industrijski giganti u metalurgiji i metalnoj industriji odnosno da celokupni delovi privrede sa krupnim ulaganjima, sporim obrtom sredstava, otežanim mogućnostima fleksibilnog prilagodavanja tržišnim prilikama, manje sigurnim profitnim izgledima neće biti atraktivni za privatnu inicijativu te da će u tim privrednim kompleksima već oformljeni društveni sektor zadržati dominirajuću poziciju bez bilo kakvih institucionalnih ograničenja za privatno vlasništvo u njima. Treba medutim računati sa pivatnim akcionarskim suvlasništvom i u tim sektorima privrede i to ne samo da ne treba sprečavati već to treba i podsticati. U svim ostalim delovima privrede treba dozvoliti apsolutnu slobodu privatnog vlasništva pa računati i sa tim da u nekim delovima ono postane i dominirajuće (celokupan sektor usluga, tekstilna i prehrambena industrija, trgovina na malo, delovi drvne industrije — proizvodnja nameštaja i još neki). U svakom slučaju treba dozvoliti slobodan konkurentski tok privatnog i društvenog vlasništva pa će u tome prevagu dobijati ono vlasništvo koje se pokaže ekonomski efikasnijim.

Digitized by Google

Ovako širok liberalistički pristup privatnom vlasništvu u suštini znači i njegovu institucionalnu ravnopravnost sa društvenim vlasništvom. Ovo medutim pretpostavlja da obaveze privatnih vlasnika prema radnicima i prema društvenoj zajednici ne bi mogle biti manje od obaveza koje u ovom pogledu ima sektor privrede koji posluje društvenim sredstvima za proizvodnju. Drugim rečima institucionalni uslovi pod kojima ulaze u međusobnu konkurenciju oni koji rade pivatnim i oni koji rade društvenim sredstvima za proizvodnju morali bi biti jednaki.

(c) Društvena svojina se nije ekonomski afirmisala. Uz to njena dominacija u vlasničkoj strukturi naše privrede i društva bila je i najozbiljnija prepreka za neometano ispoljavanje robne privrede i tržišta. Problem spojivosti društvene svojine sa robnom privredom i dalje je otvoren. Uz to nemamo ni jasno teorijsko poimanje društvene svojine. Najzad se ispostavilo da društvenoj svojini možemo pribaviti ekonomsko opravdanje samo ako na nju nakalemimo neke atribute privatne svojine jer je samo tako možemo dovesti u odredenu spregu sa robnim privređivanjem. To takode dalje znači da kao što Marksovim porukama ne možemo sebi objasniti neophodnost robnog privređivanja (u našim uslovima) to tim pre iz njegovih poruka ne možemo izvući bilo kakav argumenat u prilog prednjeg tretmana društvene svojine kojim se ona čini kompatibilnom sa robnim privređivanjem.

Najpre valja locirati ekonomsku motivaciju i odgovornost za ekonomsku efikasnost sredstava za proizvodnju u društvenom vlasništvu na preduzeća koja tim sredstvima posluju. U tom pogledu naše preduzeće ne bi smelo da bude u drugačijem položaju od preduzeća u tržišnim ekonomijama koja posluju kapitalom stečenim iz eksternih izvora (uzimanjem kredita, emitovanjem hartija od vrednosti). To praktično znači da ono mora obezbediti oplodnju društvenog kapitala najmanje u visini kamate koja se u tržišnim ekonomijama plaća kada se do sredstava dolazi uzimanjem kredita. Pošto smo već dioničarska društva i akcije uveli u naš privredni sistem i pošto je dividenda već priznata kao cena koju korisnik kapitala plaća vlasniku akcija to po prirodi stvari ne bi mogla sredstva za proizvodnju u društvenom vlasništvu da se ustupaju preduzećima na besplatnu upotrebu. Drugim rečima i društveni kapital mora imati svoju cenu koja predstavlja minimalnu rentabilnost njegove upotrebe. Ta cena društvenog kapitala bila bi oblik njegove minimalne oplodnje i proširene reprodukcije i ravnala bi se prema veličini dividende koja se plaća na 100 jedinica kapitala prikupljenog emitovanjem akcija ili bi se ravnala prema kamati koja se plaća na uzete investicione kredite. Za nas je u svakom slučaju bitno da društveni kapital ne bude besplatan jer se time on degradira na nesvojinu sa mnoštvom neželjenih ekonomskih

Digitized by Google

implikacija koje su nam dobro poznate. Razume se da bi tako oformljena akumulacija ostajala na raspolaganju preduzeću i njome bi se uvećavao društveni kapital kojim ono posluje.

O državnoj svojini napred je već bilo reči. Ovde samo napominjemo da i u njenom korišćenju te sagledavanju njene ekonomske efikasnosti država će morati da koliko je moguće imitira kriterije i parametre koje tržište bude ispoljilo na primeru privatne i društvene svojine. Ovo napominjem tek toliko da se ne bi shvatilo da državni sektor može biti predmet raznovrsnih arbitrarija nezavisnih od ekonomskih principa i pravila.

(d) I u pogledu društvenih odnosa koje impliciraju različiti oblici svojine suočavamo se sa teškoćama teorijske prirode. Pre svega afirmacija privatne svojine već po sebi znači priznavanje prava da se na vlasništvu zaraduje. Zatim privatni vlasnik i upravlja sredstvima za proizvodnju ili ako se privatno vlasništvo svodi na posedovanje akcija (dakle kao suvlasništvo) on učestvuje u upravljanju preduzećem čije je akcije kupio. Najzad kada jedno preduzeće u društvenom sektoru kupi akcije drugog društvenog preduzeća ili kada dva ili više društvenih preduzeća osnuju novo društveno preduzeće i ulože svoj (društveni) kapital u njega tada stiču pravo upravljanja tim preduzećem i ubiranje prihoda od njega i to sve po osnovu sredstava (odnosno svojine). Time dakle društvena svojina postaje društveni kapital odnosno poprima osobine privatne svojine jer se samo tako može izvršiti njeno spajanje sa robnom privredom. Od socijalističkog društvenog odnosa u već ustaljenom smislu i značenju ne ostaje ništa. Razrešenje ove polit-ekonomske enigme može da se vrši samo tako što će se u preduzećima sa privatnim i mešovitim vlasništvom razvijati participativne forme radničkog upravljanja sa naglašenijom ulogom sindikata u zaštiti interesa radnika. Na isti bi način radnici bili zastupljeni u upravljanju u preduzećima takozvanog javnog sektora. U društvenim preduzećima radničko upravljanje bi se odvijalo na način da radnici poveravaju poslovodne mandate rukovodećim ljudima preduzeća (da ove dakle biraju) na osnovu ponuđenih razvojnih programa. Izbor poslovodnih struktura je istovremeno i davanje zelenog svetla programima koje oni prilikom tog izbora nude. Produžavanje (obnavljanje) poslovodnih mandata, razume se, uvek zavisi od uspešnosti ostvarivanja razvojnih programa na osnovu kojih su mandati stečeni odnosno od uspešnosti poslovanja preduzeća uopšte.

U novom Ustavu SFRJ se prema tome mora odustati od jednostranog i jednoobraznog insistiranja na samoupravljanju kao dominirajućem društvenom odnosu. Novi Ustav mora izraziti ono u što smo već praktično zakoračili — mešovito društvo sa raznovrsnim upravljačkim formama (participacija radnika u privatnim preduzećima i

Digitized by Google

javnom sektoru, upravljanje po osnovu sredstava i svojine u preduzećima koja posluju privatnim kapitalom ili kapitalom drugih — društvenih preduzeća te samoupravljanje u preduzećima koja posluju društvenim kapitalom).

Država je svuda u savremenom svetu kreator i odgovorni subjekat vodenja ekonomske politike. Različiti su načini i dometi državnih uticaja na privredne tokove ali gotovo nigde nije sporno da se ona smatra odgovornom za privredni rast i razvoj, za stabilnost tržišta i cena, za (ne) zaposlenost te za stanje u platnom bilansu, nivo zaduženosti u inostranstvu kao i za likvidnost domaće privrede u medunarodnim plaćanjima. Država je medutim sama složeni sistem sa više nivoa odlučivanja u njemu te sa hijerarhijskim i/ili kooperativnim karakterom kompetencija i odgovornosti različitih nivoa odlučivanja. Medutim u mnoštvu varijeteta državne organizacije jedva da je moguće identifikovati bilo gde u svetu veće nadležnosti u ekonomskom odlučivanju na nižim nivoima državne organizacije od nadležnosti na višim nivoima odnosno jedva da je moguće bilo gde u svetu da pojedine niže institucije državne organizovanosti mogu paralisati donošenje odluka od strane viših državnih institucija. Tim pre je nezamislivo u današnjim državnim organizacijama da se na nižim nivoima mogu preduzimati regulativne mere koje najdirektnije protivreče merama najviših državnih nivoa odnosno da se odluke ovih mogu proglašavati i biti nevažeće za pojedine teritorijalne segmente koji u pravnom i političkom smislu uživaju suverenost i autonomiju. Nama se upravo to dogada poslednjih godina u pogledu ovlašćenja koja imaju republike. Drugim rečima brzo je osnažio njihov državni suverenitet i to je učinjeno ne manjim slabljenjem i razgradivanjem federalnog državnog suvereniteta. To dalje ima za posledicu da na saveznom nivou nije moguće preduzimati korake u pravcu držanja kontrole nad bilo kojim oblikom finalne potrošnje (fiskalni sistem i politika su u direktnoj nadležnosti republika i pokrajina). Zatim, na saveznom nivou nije moguće kontrolisati emisiju novca i njegov volumen budući da imamo osam narodnih banaka a svaka od njih je pod snažnim uticajem predstavničkih (skupštine) i izvršnih (izvršna veća) vlasti republika i pokrajina. Narodna banka Jugoslavije tako postaje tek neuspešan koordinator aktivnosti i ponašanja narodnih banaka republika i pokrajima. Time su praktično fiskalni te monetarni sistem i politika kao najvažniji domeni savremene makroekonomske politike u razvijenim tržišnim ekonomijama u našim uslovima dezintegrisani na osam uglavnom nepovezanih sistema i politika. Predvideno je da se njihova celovitost uspostavlja dogovaranjem republika (i pokrajina) ali se to dogovaranje pokazivalo i pokazuje kao dug, mukotrpan i po pravilu neuspešan posao.

Dalji značajan momenat koji takode pokazuje svu sterilnost federalnih organa u vodenju makroekonomske politike vezuje se za od-

Digitized by Google

sustvo bilo kakvih fondova na nivou federacije kojima bi se na nekim punktovima privrede moglo intervenisati u smisli podsticanja razvoja ili otklanjanja nestabilnosti. Ne gubimo iz vida da na nivou federacije imamo fond za nerazvijene republike i pokrajinu Kosovo, fond za naučno-istraživački rad, da federacija formira i raspolaže delom robnih rezervi te da konačno ostvaruje uticaj na formiranje i uticaj deviznih rezervi kod Narodne banke Jugoslavije. Sve se to medutim pokazalo nedovoljnim za delotvornost makro-ekonomske politike na saveznom nivou.

Uzroci ovakvom stanju nalaze se u Ustavu SFRJ iz 1974. godine. U njegovim načelima stoji napisano da radni ljudi, narodi i narodnosti svoja suverena prava ostvaruju u socijalističkim republikama i u socijalističkim autonomnim pokrajinama a u Jugoslaviji kada je to u zajedničkom interesu saveznim ustavom utvrdeno. Zatim, u federaciji se odlučuje sporazumevanjem republika i autonomnih pokrajina i na načelu odgovornosti republika i autonomnih pokrajina za sopstveni razvoj i za razvoj socijalističke zajednice kao celine. U normativnom delu Ustava SFRJ iz 1974. godine ova su načela dalje potvrdena kroz njihovu operativnu razradu. Amandmanima usvojenim krajem prošle (1988) godine učinjena su izvesna proširenja ustavnih nadležnosti federacije (i posebno Narodne banke Jugoslavije) ali smo daleko od rešenja koja bi saveznim nivoima odlučivanja omogućili delotvornu kreaciju i ostvarivanje makro-ekonomske politike. Već samo zadržavanje u ustavnom sistemu narodnih banaka republika i pokrajina bez obzira na proširenje nadležnosti i odgovornosti Narodne banke Jugoslavije i njenog guvernera sadrži u sebi rizik nemogućnosti da se monetarnim tokovima na celom jugoslovenskom prostoru uspešno upravlja.Zatim u amandmanima se vrlo nijansirano upotrebljavaju atributi »jedinstven« (monetarni, devizni i kreditni sistem), »zajednička« (monetarna i devizna politika), »zajedničke osnove« (kreditne politike) i sa velikim se oprezom pristupa svakom naglašenijem jedinstvu kada je u pitanju politika dok taj termin manje smeta kada je reč o sistemu a pogotovu ne smeta kada je reć o jedinstvenim osnovama sistema. Kada je medutim reč o poreskom sistemu i politici koji u tržišnim ekonomijama predstavljaju samu okosnicu makroekonomskog upravljanja privrednim tokovima ni jedinstvene osnove sistema ni zajedničke osnove politike ne predstavljaju ustavnu obavezu. Republike i pokrajine medusobnim dogovorima uskladuju poresku politiku i poreski sistem tek ako to zahteva obezbedivanje jedinstva i stabilnosti jugoslovenskog tržišta. To drugim rečima uvek uključuje i mogućnost da se republike i autonomne pokrajine o tome i ne dogovore s posledi-

Digitized by Google

com neostvarivanja ni jedinstva ni stabilnosti jugoslovenskog tržišta. Napredak je učinjen u 39. amandmanu kojim je stavljeno u nadležnost federalnih organa da izmedu ostalog ureduju i osnove poreskog sistema (— izvore, vrste, obveznike i osnovica —) koje su od značaja za funkcionisanje jedinstvenog jugoslovenskog tržišta. Medutim i to je minimalni pomak jer poreski sistem ne služi samo pa ni pre svega održavanju jedinstva tržišta već ima i druge te uz to i mnogo značajnije funkcije koje su našem privrednom sistemu čak i posle najnovijih ustavnih amandmana ostale u isključivoj nadležnosti republika i autonomnih pokrajina. Po svemu sudeći u amandmanima na Ustav SFRJ iz 1974. godine koji su doneti krajem prošle godine nije učinjen ozbiljniji napredak u snaženju izvornog državno-pravnog subjektiviteta federacije koji bi je kao takvu učinio kompetentnom i odgovornom u domenu makro-ekonomske regulacije privrednih zbivanja. Ustavna ograničenja parališu sva nastojanja da se privrednom reformom osnaže makro-ekonomske nadležnosti federacije.

U izradi novog ustava moralo bi se istrajati na pimarnoj i prvenstvenoj odgovornosti federacije za privredni rast i razvoj zemlje u celini, za stabilnost tržišta i cena za uravnoteženost u razmeni sa inostranstvom i likvidnost u medunarodnim plaćanjima. Ne bi se smela osloboditi svake nadležnosti federacije ni socijalna politika. Odgovornost federacije za prednja pitanja pretpostavlja da ona ima mogućnost da sama preduzima odgovarajuće mere u okviru jedinstvenog monetarno-deviznog i kreditnog sistema ali i pravo da obavezuje republike i pokrajine na preduzimanje potrebnih mera kada ocenjuje da se bez toga ne mogu uspešno ostvarivati makro-ekonomski ciljevi zemlje u celini. Zatim u novom su Ustavu neophodni radikalni rezovi u fiskalnom sistemu i politici. Neće biti dovoljno za efikasno delovanje fiskalnog sistema i politike da federacija samo u izuzetnim slučajevima ureduje izvore, vrste, obveznike i osnovice poreza. Potrebno je mnogo više ali o tome se detaljnije govori u drugim prilozima za ovaj skup.

Sistem rezervi se do sad pokazao neefikasnim. U 39. amandmanu je federaciji povereno da ureduje osnove sistema robnih rezervi. To medutim nije dovoljno. Federacija bi morala imati šira ovlašćenja kojima bi mogla da obavezujuće utiče na ponašanja svih subjekata društvene strukture u formiranju i korišćenju novčanih rezervi i da sama formira i koristi te rezerve. Najzad, devizne rezerve će biti od sve većeg značaja za ukupno stanje jugoslovenske privrede pa bi i one morale dobiti odredenu ustavnu obaveznost.

Digitized by Google

Miladin Korać

Dužnička kriza i mogućnosti izlaza

Glavni uzrok nastajanja i produbljivanja kriznih procesa u nas su, po mom mišljenju, naši spoljni dugovi, odnosno teškoće njihovog urednog servisiranja. Oni uslovljavaju odliv velikog dela nacionalnog dohotka u inostranstvo i time onemogućuju porast proizvodnje, te podstiču veliku inflaciju i opadanje nivoa životnog standarda većine stanovništva.

Iz tih razloga ovde će najpre biti reči o toj spoljnoj, a potom o unutrašnoj dužničkoj krizi i mogućnostima izlaska iz nje.

1. Spoljno dužnička kriza

Bio sam neprijatno iznenaden kada sam krajem 1981. godine, saznao da je deficit platnog bilansa naše zemlje u 1979. i 1980. godini iznosio preko šest milijardi dolara, odnosno da se za toliko uvećao naš spoljni dug, i da je ukupan iznos duga već porastao na oko 21 milijardu dolara. Takode je bilo neprijatno saznanje da smo u 1981. godini za plaćanje kamata na te dugove morali izdvojiti 3% društvenog proizvoda, a naredne 1982. godine, gotovo dvostruko

Digitized by Google

više, i da je tada prvi put »Jugoslavija došla na rub crvene zone, koja se zove »spoljna nelikvidnost«.[1]

Samo godinu dana posle toga, krajem 1982. i početkom 1983. godine, Jugoslavija je ušla u tu zonu, jer je postalo potpuno jasno da devizni prihodi od izvoza roba i usluga nisu ni približno dovoljni da pruže mogućnost plaćanja u tom momentu prispelih anuiteta (otplata i kamata) inostranih dugova. U takvoj situaciji moralo se desiti ono što se desilo. Inostrani poverioci su u tom momentu ocenili Jugoslaviju kao nesigurnog (nesolventnog) dužnika, pa se, po prirodi stvri, Međunarodni monetarni fond, kao predstavnik njihovih zajedničkih interesa, morao pojaviti sa svojim ultimativnim zahtevima za, po njegovom konceptu zamišljeno, sređivanje ekonomske situacije u Jugoslaviji, odnosno morao se nametnuti, kao najmanje poželjna ali u toj situaciji neizbežna, strana »prinudna uprava« jugoslovenske privrede.

Tada i tako su, u stvari, počeli, a potom se sve više produbljavali krizni procesi u Jugoslaviji. Naime, tada izabrana (1982) Savezna vlada (Milke Planinc), ni kriva ni dužna za situaciju u kojoj se našla, morala je prihvatiti uslove Međunarodnog monetarnog fonda. Merama koje su bile u njenoj nadležnosti morala je pre svega podsticati izvoz, i to po svaku cenu. Pošto je prosečna produktivnost rada u jugoslovenskoj privredi znatno niža od prosečne produktivnosti rada u zemljama konvertibilnog područja, na koje je jugoslovenski izvoz morao biti usmeren radi sticanja deviza neophodnih za servisiranje (isplate dospelih anuiteta) stranih dugova, jedina moguća mera Savezne vlade, kojom je mogla podsticati taj izvoz bila je da se opredeli za »politiku tzv. realne depresijacije kursa dinara«, tj. za znatno veću depresijaciju dinara od one koja je određena »rasponima između jugoslovenske i svetske stope inflacije«. Zbog takve depresijacije dinara moralo je doći do »jačanja troškovne inflacije u zemlji«, pa se stopa inflacije za četiri godine gotovo udvostručila, odnosno povećala se sa 40% krajem 1981. na 76% krajem 1985. godine.

Međutim, i pored toga što je u tom periodu, uz izuzetno velike isplaćene anuitete (vidi napomenu 3) nešto smanjen spoljni dug, i dobijena saglasnost stranih poverilaca za reprogramiranje odnosno odlaganje plaćanja dela duga, uz obavezu redovnih isplata dospelih

1 Sve to saznao sam na 21. sednici CK SKJ održanoj 30. septembra 1981. godine. Ti podaci izneti su u uvodnom izlganju Dobrosava Ćulafica, tadašnjeg sekretara Predsedništva CK SKJ, i izlaganjima Veselina Duranovića i Zvona Dragana, tadašnjih predsednika i potpredsednika SIV-a. Vidi napomenu 40 i tekst na str. 125—129 knjige *Problemi sticanja i raspodele dohotka u SFRJ, Analiza stanja (1977—1985) i moguća rešenja* (Globus, Zagreb, 1987).

Digitized by Google

kamata, ekonomska situacija u zemlji, koja se tada i zvanično počela nazivati kriznom, nije se poboljšavala, već i dalje pogoršavala.

Druga savezna vlada (Branka Mikulića) koja je izabrana (1986) u tom kriznom periodu (i zbog neuspeha bila prinudena da podnese ostavku, krajem 1988. godine), pokušala je, na početku svog mandata, da odustane od politike prethodne vlade u pogledu realne depresijacije dinara. Ali se zbog dospeća velikih otplata novih i nekih starih, već reprogramiranih, spoljnih dugova, našla u velikim teškoćama. Stoga je bila prinudena da traži (1987) sporazum sa Međunarodnim monetarnim fondom, o novom reprogramiranju dugova, pa se i ona morala orijentisati na realnu depresijaciju dinara (koja je, na primer, u 1988. godini iznosila 16,5%)[2] i izvoz po svaku cenu (odnosno uz gubitak od preko 3,7 milijardi dolara samo u 1988. godini), da bi mogla održavati spoljnu likvidnost kakvu je zahtevao taj fond; što je imalo za posledicu dalji porast inflacije, koja je 1987. godine već postala trocifrena, tj. iznosila je 117%, a u 1988. godini se (u proseku) povećala za 199%, sa tendencijom još bržeg porasta.

Otplate prispelih anuiteta, odnosno servisiranja spoljnih dugova odnosilo je u inostranstvo izmedu 7% i 10,3% našeg godišnjeg nacionalnog dohotka ili ukupno 33,3 milijarde dolara u periodu od 1981. do 1988. godine, u kojem je ukupan dug nešto smanjen (za oko 1 milijardu dolara odnosno sa 21 na 20 milijardi dolara). Ovi ukupni anuiteti predstavljali su 65% našeg nacionalnog dohotka u 1987. godini ili čak 90% tog dohotka u 1983. godini,[3] što je ogro-

2 Prema izjavi za tanjug Dušana Vlatkovića, Guvernera Narodne banke SFRJ (»Borba« od 20. 2. 1989). Na osnovu te stope (16,5%) i ukupnog deviznog priliva od 22,9 milijardi dolara u 1988. godini (na osnovu izjave dr Oskara Kovača, člana SIV-a, »Politici« od 4. 3. 1989), izračunao sam da je zbog depresijacije dinara ukupan gubitak, te godine, iznosio preko 3,7 milijardi dolara (tačnije 22,9 × 0,165 = 3,778).

3 *Odnos anuiteta prema narodnom dohotku* — u procentima

	1980.	1981.	1982.	1983.	1984.	1985.	1986.	1987.	1988.	Ukupno
1. Narodni dohodak u milijardama dolara	57,30	51,26	38,77	36,89	37,46	52,50	59,19	50,50		
2. Ukupni anuiteti, sa neto kratkoročnim plaćanjima — u milijardama dolara		4,03	4,71	4,01	3,57	3,56	4,33	4,41	4,68	= 33,3
3. Odnos 2:1 (iz prethodne godine)		7,0	9,2	10,3	9,7	9,5	8,3	7,4	9,3	

(Izvor: Dokumentacija Saveznog zavoda za društveno planiranje)

Digitized by Google

man odliv nacionalnog dohotka u inostranstvo, čak i ako se zanemari onaj deo koji je svake godine gubio zbog realne depresijacije kursa dinara. Pri stagnantnom, a posebno pri opadajućem društvenom proizvodu i nacionalnom dohotku tih godina, to je znatno smanjivalo stvarne mogućnosti ne samo lične, zajedničke i opšte potrošnje, nego i investicija u zemlji, a time i onemogućavalo stvarni porast proizvodnje. Uz stalni porast inflacije, to je moralo imati za posledicu drastičan pad realnog životnog standarda najvećeg dela jugoslovenskog stanovništva, koje na svojoj koži oseća sve materijalne posledice kriznih procesa.

Sve iznete činjenice upućuju na nesporni zaključak, da su spoljni dugovi, odnosno teškoće njihovog urednog servisiranja, koje u inostranstvo odnosi veliki deo u zemlji stvorenog društvenog proizvoda i nacionalnog dohotka, glavni uzročnik nastajanja i produbljivanja kriznih procesa u Jugoslaviji. Naime, da se i mi, kao i neke prezadužene južnoameričke zemlje (na primer, Argentina, Brazil i Meksiko) nalazimo u tipičnoj dužničkoj krizi.

Pošto je našom privrednom reformom najavljeno razvijanje sistema tržišne privrede, a u tim zemljama dominira takav sistem, njihova iskustva bi mogla biti za nas poučna jer pokazuju da, u uslovima velike spoljne zaduženosti, sam sistem tržišne privrede ne pruža nikakve garancije mogućnosti izlaska iz krize. Poznato je, naime, da te zemlje i pored mnogih divergentnih pokušaja zamrzavanja ili odmrzavanja svih cena i plata, i drugih restrikcija ili liberalizacija, kao i različitih aranžmana protiv ili sa Međunarodnim monetarnim fondom, nisu uspele izaći iz krize, smanjiti inflaciju i obezbediti ubrzaniji razvoj i pored toga što imaju tržišnu privredu u kojoj postoji ne samo tržište roba, nego i razvijeno tržište kapitala (sa berzama hartija od vrednosti) i tržište radne snage, sa velikim brojem nezaposlenih radnika, koji najteže podnose krizu.

Pošto se kaže da pametni ljudi pre uče na tudem nego na sopstvenom iskustvu i greškama, mislim da bismo i mi morali učiti na iskustvima tih i drugih zemalja. Nažalost, mi smo od ulaska u krizu do danas (1981—1989), propustili da to učinimo. Mnogo je energije utrošeno na pripremanje Stabilizacionog programa i izmene sistemskih zakona, pripreme i usvajanje ustavnih amandmana i velikog broja novih zakona vezanih za predstojeću privrednu reformu.

Ne mislim da je sva energija uzaludno utrošena i da je bilo nepotrebno sve to činiti, ali je šteta što bar deo te energije i raspoložive pameti nije korišćen za ono što je u celom tom kriznom periodu bilo najpotrebnije. Naime, što nije ništa praktično učinjeno na takvom prestrukturiranju naše privrede, koje bi omogućilo da se bitno poveća njena sposobnost za konkurentni izvoz, koji bi obez-

Digitized by Google

bedivao značajniji porast naših deviznih prihoda, neophodnih ne samo za uredno servisiranje spoljnih dugova, nego i sopstveni razvoj, odnosno stalni porast društvenog proizvoda, jer bez toga nema realnih mogućnosti izlaska iz krize.

Iluzorno je očekivati da bi, u uslovima velike spoljne zaduženosti, bilo kakve promene našeg sistema u pravcu daljeg razvijanja tržišne privrede, mogle same po sebi, svojim spontanim (stihijskim) procesima, dovesti do prestrukturiranja naše privrede koje bi obezbedivalo takve rezultate. Po mome uverenju to bi se moglo učiniti samo na način koji bi bio sličan onome na koji je menjana struktura privrede Japana, Južne Koreje, Tajvana i drugih istočnoazijskih zemalja, koja je tim zemljama omogućila da u relativno kratkom roku postanu veliki izvoznici određenih vrsta roba i usluga i obezbeduju zavidne devizne prihode. Naravno, da zbog velikog spoljnog duga, pa i nekih sadašnjih sistemskih ograničenja, mi ne možemo neposredno kopirati svu praksu tih zemalja. Ali na njihovim iskustvima možemo naučiti kakvim se konkretnim organizovanim akcijama i metodima može menjati struktura privrede koja bi znatno povećala njenu konkurentnu izvornu sposobnost, a to je u ovom momentu najbitnije.

Mislim da je iz svega rečenog jasno da tokom celog kriznog perioda nismo stavili u centar pažnje najbitniji problem, prestrukturiranja naše privrede, odnosno raspravu o metodama i načinima kako da se to ostvari što je moguće pre, i znatnim povećavanjem konkurentnog izvoza stvore unutrašnji uslovi za izlazak iz krize.

Nažalost, ni treća Savezna vlada (Ante Markovića) koja je izabrana u ovom kriznom periodu (početkom 1989. godine), nije se na to orijentisala. Umesto podsticaja za prestrukturiranje privrede i konkurentni izvoz, i ona se orijentisala na stimuliranje izvoza po svaku cenu, pa je na tom planu čak bila i znatno efikasnija od prethodne vlade. Prema ekspozeu njenog predsednika u Saveznoj Skupštini (29. septembra 1989) izvoz na konvertibilno područje povećan je od početka ove godine za oko 15%, spoljni dug je smanjen (za oko 830 miliona dolara) a ukupne devizne rezerve zemlje dostigle su (krajem septembra) 5,1 milijardu dolara, što je po njemu do sada neostvareni rekord. Teško je verovati da je takvo povećanje izvoza na konvertibilno područje, a naročito takvo uvećanje deviznih rezervi (samo od marta do septembra za 2,2 milijarde dolara), bilo moguće ostvariti bez znatne realne depresijacije kursa dinara, jer je zbog niže produktivnosti rada, izvoz najvećeg dela naših roba i usluga na to područje nekonkurentan, pa se dinarska atraktivnost (isplativost) toga izvoza mora obezbedivati realnom depresijacijom kursa dinara. Naravno, moguće je to obezbediti i subvencijama odnosno

Digitized by Google

izvoznim premijama ali je skopčano sa mnogim svadama oko izvora i raspodele budžetskih sredstava za te svrhe. Izgleda da su se radi izbegavanja tih svada, sve tri vlade našeg kriznog perioda opredelile da to stimuliranje izvoza po svaku cenu obezbeduju realnom depresijacijom kursa dinara.

No to »elegantnije rešenje«, kojim se izbegavaju svade, ima dve veoma nepovoljne posledice. Prvo, realna depresijacija kursa dinara je kao permanentna devalvacija, autonomni izvor inflacije, koja je u septembru 1989. godine, iako ne samo zbog toga, imala rekordni mesečni porast od 48%, a godišnji od preko 1000%,[4] što je već sasvim slično latinsko-američkoj hiperinflaciji.

Druga nepovoljna okolnost je u tome što nemamo potpunih informacija o stvarnom stepenu realne depresijacije kursa dinara, jer su odluke o tome u isključivoj nadležnosti Savezne vlade, koja, izgleda, nije obavezna da o tome obaveštava javnost. Tako da ni njen predsednik u svom ekspozeu u Saveznoj skupštini, u kojem je iscrpno govorio o izvozu i povećanju deviznih rezervi, nije ni pomenuo tu depresijaciju, smatrajući valjda nepotrebnim da skupštinske delegate obaveštava da li je realna depresijacija kursa dinara u prvih deset meseci ove godine, veća, manja ili ista kao što je bila tokom cele prošle godine (16,5%, zbog koje je izgubljeno 3,7 milijardi dolara) o čemu je inače, prvi put u nas, javno govorio sadašnji Guverner Narodne banke SFRJ (vidi napomenu 2). Nedostatak pravih informacija o tome već se oseća jer dnevna štampa prenosi tvrdnje nekih izvoznika da je postojeći kurs dinara nerealan i da je potrebna njegova veća jednokratna devalvacija, kako bi se stimuliralo povećavanje izvoza. Zbog velike septembarske inflacije (od 48%) moguće je da je taj kurs postao nerealan, ali bez potpunih informacija o stvarnom stepenu realne depresijacije kursa dinara odnosno o obimu permanentne devalvacije dinara u prethodnim mesecima, ne može se argumentovano raspravljati o potrebi njegove još veće devalvacije.

Medutim, te informacije su neophodne i zbog čistih računa, tj. da bi se znala stvarna cena naše spoljne likvidnosti odnosno obim gubitaka koje smo imali zbog izvoza po svaku cenu, koji nam je i omogućio stvaranje do sada rekordnih deviznih rezervi (od 5,1 milijarde dolara). Smatram da se ti čisti računi moraju izneti na javnost da bi svima postalo jasno da izvoz po svaku cenu, koji se stimulira realnom depresijacijom kursa dinara, odnosno njegovom permanentnom ili pak povremenom devalvacijom, ne može biti naša stalna

4 Dnevni list »Borba« od 6. 10. 1989. prenosi delove saopštenja Saveznog zavoda za statistiku, o porastu cena u septembru 1989 godine, iz kojeg se vidi da su maloprodajne cene, po kojima se meri inflacija, porasle za 48%, a proizvodačke cene u industriji za 35,1%. Dok su te proizvodačke cene u septembru bile veće za 1.196,3% u odnosu na septembar 1988. godine, a u odnosu na decembar 717,2%.

Digitized by Google

orijentacija jer nas to ne može izvući iz spoljno dužničke krize. Naime, da nam je, umesto izvoza po svaku cenu, neophodno povećavanje konkurentnog izvoza, tj. izvoza onih roba i usluga u kojima je produktivnost rada približna našim konkurentima na konvertibilnom području, i čiji se izvoz ne mora stimulirati raznovrsnim preraspodelama u korist izvoznika. Ali da bi se takav konkurentni izvoz mogao stalno povećavati neophodno je smišljeno i efikasno prestrukturiranje naše privrede, kakvo je ostvareno u nekim istočnoazijskim zemljama, o čemu sam napred govorio, jer je to jedini mogući način izlaska iz dužničke krize.

Predsednik vlade je, u tački 8, svog ekspozea u Saveznoj skupštini istakao da »moramo po svaku cjenu tražiti mogućnosti otpočinjanja procesa realizacije nove koncepcije i strategija razvoja«, čije »tržište treba da bude usmjereno na jače otvaranje procesa oblikovanja nove proizvodne strukture koja će biti izvozno orijentirana«. Ali sve što je o tome, u toj tački, dalje rekao, vezujući tu »novu proizvodnu strukturu i izvoznu orijentaciju« za neke privredne grane (turizam, poljoprivredu, saobraćaj, malu privredu i dr.) i govorio o savremeno organizovanom preduzeću, novom privrednom sistemu zasnovanom na pluralizmu vlasništva, zajedničkim ulaganjima u velike infrastrukturne razvojne projekte i o merama poreske, kreditne i spoljnotrgovinske politike kojima će se podsticati ti procesi, upućuje na sledeći zaključak. Predsednik Savezne vlade uveren je da se ta nova koncepcija i strategija razvoja o kojoj on govori odnosno oblikovanje nove proizvodne strukture, koja će biti izvozno orijentisana, može ostvariti samim spontanim (stihijskim) procesima tržišne privrede koje će omogućiti već započete promene privrednog sistema, a podsticati i neke klasične mere ekonomske politike, odnosno, da za nastajanje te nove proizvodne strukture nisu potrebne nikakve posebno planirane i organizovane akcije. Pošto ti stihijski procesi tržišne privrede ni klasične mere ekonomske politike, ni jednu od prezaduženih latinskoameričkih zemalja nisu izvukle iz dužničke krize, niti su, bez dodatnog, posebno organizovanog rada na ostvarivanju planirane, unapred utvrdene, strategije razvoja, izmenile privrednu strukturu i obezbedile znatno povećanje konkurentskog izvoza nekih istočnoazijskih zemalja, čini mi se, nažalost, da predsednik Savezne vlade nije u pravu. Zbog toga ponavljam svoju sugestiju da bi na iskustvima napred pomenutih istočnoazijskih zemalja morali naučiti kakvim se konkretnim organizovanim akcijama i metodama može menjati struktura privrede koja omogućuje povećanje konkurentnog izvoza i izlazak iz spoljno dužničke krize.

Medutim, pored tog domaćeg posla na utvrdivanju i ostvarivanju strategije konkurentnog izvoza i razvoja, koji je bitan unu-

Digitized by Google

trašnji preduslov za izlazak iz spoljno dužničke krize, postoji i spoljni deo posla, kojim se, zapravo, nismo na pravi način ni bavili, jer smo bili prinudeni da prihvatamo sve uslove poverilaca odnosno Medunarodnog monetarnog fonda. Posle Devetog samita nesvrstanih zemalja situacija se na tom planu nešto izmenila, jer je i Jugoslavija preuzela obavezu da u pregovorima sa poveriocima, zajedno sa drugim nesvrstanim i zaduženim zemljama, traži rešenja koja bi olakšala teret spoljnih dugova, pa je na tu obavezu skrenuo pažnju i predsednik Savezne vlade u svom ekspozeu, i ukazao na potrebu davanja predloga o mogućem načinu rešavanja tog problema. Zbog toga ću i o tome nešto reći.

Mislim da su sasvim tačne ocene o težini našeg duga koje je u »Borbi«, pre par meseci (17—18 juna 1989), dao dr Dragoslav Avramović, dugogodišnji direktor za ekonomske studije Svetske banke, i da su veoma interesantni njegovi predlozi o mogućem načinu smanjivanja tereta kamata koje plaćamo na te dugove, pa ga je korisno i ovde citirati.

»Naš nacionalni dohodak po stanovniku, rekao je tom prilikom dr D. Avramović, iznosi 2.000 do 2.500 dolara, a ukupni oko 50 milijardi dolara. Ako od toga platimo 2,7 milijardi dolara za kamate, onda se znači pet odsto nacionalnog dohotka direktno preliva stranim poveriocima. Poredenja radi, to je dvostruko više nego što je Nemačka dvadesetih godina plaćala na ime reparacija. Sa tolikim odlivom neto-nacionalnog dohotka iz zemlje teško da bismo u dogledno vreme na bilo koji način mogli doći do finansijske stabilizacije i do obnove privrednog rasta.«

Dok je, pod novinarskim naslovom: Kakav je »Avramovićev plan« za izlazak iz dužničke krize?, rekao sledeće:

»Nama, po mome mišljenju, treba šest godina da stanemo na sopstvene noge. Za to vreme možemo obnoviti privredni rast, izboriti se s inflacijom i sprovesti korenitu privrednu reformu.

Da bismo to postigli, sadašnji godišnji neto odliv od 2,6 milijardi dolara treba reducirati tako da ne bude veći od 500 miliona dolara. Dakle, moja konstrukcija je sledeća: amortizacija se odlaže (tj. otplata dugova — M. K), kamata se deli na tri dela. Ako ona iznosi devet procenata, to bi značilo da prvi deo, koji plaćamo u devizama iznosi dva odsto, drugi deo od tri odsto plaćali bismo u dinarima (poverioci bi to mogli da investiraju kod nas) i, konačno, treći deo kamate od četiri procenta nema druge nego da se pretvori u novi zajam koji bi se dodao postojećem dugu.

Po ekonomskoj teoriji to bi omogućavalo da Jugoslavija ostvari stopu privrednog rasta od šest odsto koju je imala 1980, jer bi se

Digitized by Google

umesto 5 odsto u inostranstvo odlivao jedan do dva procenta nacionalnog dohotka godišnje. Sa takvim rastom obezbedili bismo sredstva za razvoj i za otplatu duga«.

Na pitanje novinara, da li bi poverioci pristali na ovu njegovu konstrukciju odnosno predlog, Avramović je odgovorio da bi prva reakcija sigurno bila negativna, ali smatra da s tim predlogom treba ići u pregovore i naglasio da bi on mogao da ga brani pred poveriocima, i pored političkih i drugih teškoća u kojima se Jugoslavija sada nalazi, ako bi se pred njih izašlo »sa jednim solidnim planom za narednih šest godina«. »Jer, dodao je, ako već tražite most za toliko godina, onda morate znati kako izgleda druga obala, koja je to proizvodnja, koji je to izvoz, jednostavno šta će se to novo raditi i uraditi. Ako se mi u zemlji složimo oko tog plana, možda ne uspemo, ali možda i uspemo da ubedimo ljude da je naš predlog solidna konstrukcija. Bez toga ja ne vidim kako ćemo dalje.«

Slažem se sa svim ovim što je Avramović rekao i mislim da su njegovi predlozi sasvim solidna osnova za pregovore sa našim poveriocima. Zbog toga mi se čini da bi bilo veoma uputno da Savezna vlada prihvati ove predloge, da obavi domaći deo posla neophodnog za izlazak iz dužničke krize o čemu je napred bilo reči, odnosno da pripremi solidan i ostvariv plan proizvodnje i izvoza o kojem govori dr D. Avramović i da, uz to, njega lično angažuje da pred poveriocima brani predloge koje je dao, jer će on, kao ugledan stručnjak za ta pitanja i dugogodišnji funkciner Svetske banke, sigurno uspešnije to obaviti nego bilo ko drugi. Ako se sve to ne učini, ni ja ne vidim kako ćemo dalje, što reče Avramović, odnosno kako ćemo izaći iz spoljno dužničke krize.

2. Unutrašnja dužnička kriza

U prethodnoj analizi je utvrđeno da se u proteklom dvanaestogodišnjem periodu (1977—1988), a posebno u poslednje četiri godine (1985—1988), zaduženost privrednih organizacija društvenog sektora privrede republika, pokrajina i privrednih oblasti izrazito povećala, odnosno da su one prezadužene jer ni svoju prostu reprodukciju ne mogu obavljati bez novih kredita odnosno dodatnog zaduživanja. Pri tom je utvrđeno da je prezaduženost svih nerazvijenijih područja i uže teritorije Srbije, kao i Industrije i rudarstva i Saobraćaja i veza bila posebno velika, odnosno, znatno veća od prosečne zaduženosti u društvenom sektoru privrede.

Učešće isplaćenih kamata u njihovom ostvarenom dohotku, koje se stalno povećavalo, ukazuje na obim prezaduženosti. Tako je, na primer u 1988. godini, učešće isplaćenih (realnih) kamata u ostvare-

Digitized by Google

nom dohotku (pored potpune nadoknade obezvređenja novca zbog inflacije, tj. pored isplate tzv. revalorizacionih kamata), svih nerazvijenijih područja i uže Srbije, bilo znatno veće od prosečnog u društvenom sektoru privrede (13,1%), dok je na Kosovu dostiglo čak 23,3%, a u Industriji i rudarstvu 19,2%.

Na njihovu prezaduženost ukazuje i činjenica da su u svim ili najvećem broju godina proteklog dvanaestogodišnjeg perioda (1977—1988) otplate kredita bile veće od akumulacije tih nerazvijenijih područja i uže Srbije kao i Industrije i rudarstva i Saobraćaja i veza. Prezaduženost tih područja i privrednih oblasti bila je i uzrok njihovih velikih gubitaka, koji su (osim u Saobraćaju i vezama) bili znatno veći od prosečnih u društvenom sektoru privrede, a poslednjih godina su toliko narasli da su bili veći od njihove ukupne akumulacije. To je tipično krizno stanje, jer bi korišćenje akumulacije za pokrivanje gubitaka onemogućavalo urednu otplatu kredita i bilo kakav privredni razvoj, a drugih izvora za pokrivanje gubitaka, otplatu kredita i privredni razvoj nema, osim dodatnog zaduživanja, koje bi samo povećavalo inflaciju i produbljivalo krizu.

Već u analizi koja se završavala sa 1985. godinom, identifikovana je ova prezaduženost privrednih organizacija društvenog sektora privrede. Tom prilikom je utvrđeno da je ta prezaduženost u najvećoj meri uslovljena time što privredne organizacije ne raspolažu sopstvenim obrtnim sredstvima neophodnim za prostu reprodukciju i da su stoga prinuđene da ih pozajmljuju od banaka (čak i za isplatu akontiranih ličnih dohodaka) i da na njih plaćaju kamatu. Naime, konstatovano je da one raspolažu samo sa 16% sopstvenih, a da preostalih 84% obrtnih sredstava, neophodnih za prostu reprodukciju, moraju pozajmljivati od banaka. Zbog toga je ukazano na potrebu da se to stanje radikalno promeni, i pokazano kako bi u relativno kratkom roku bilo moguće obezbediti da sve privredne organizacije društvenog sektora dodu u situaciju da raspolažu najvećim delom (75%—80%) obrtnih sredstava neophodnih za prostu reprodukciju. Konstatovano je, naime, da bi se to moglo obezbediti ako bi se, umesto da se plaćaju bankama, za tu svrhu koristili anuiteti koje privredne organizacije moraju plaćati na kredite za obrtna sredstva dobijene iz primarne emisije Narodne banke ili multiplikacije depozita poslovnih banaka, a ako to ne bi bilo dovoljno, da bi bilo uputno za tu svrhu delimično koristiti i primarnu emisiju. Pri tom je naglašeno da je takva intervencija u cilju radikalnog smanjivanja zaduženosti i obezbedivanja sopstvenih obrtnih sredstava privrednih organizacija, neophodna da bi se mogla ostvarivati i (inače nužna) politika realnih kamata. Jer, ako se to ne učini, politika realnih kamata će imati veoma negativne posledice, tj. stalno će se povećavati

Digitized by Google

zavisnost privrednih organizacija od banaka, dalje će siromašiti privreda, uvećavati njeni gubici i ubrzavati inflacija.[5]

Pošto, nažalost, u poslednje tri godine (1986—1988) do takve ili slične intervencije nije došlo, odnosno ništa praktično nije učinjeno na smanjivanju zaduženosti privrednih organizacija i obezbedivanju njihovih sopstvenih obrtnih sredstava, politika realnih kamata je prouzrokovala sve te negativne posledice, tj. revalorizacione kamate su sve više opterećivale bilanse stanja privrednih organizacija, a realne kamate u bilansima uspeha, drastično smanjivale njihov raspoloživi dohodak i povećavale gubitke. U takvoj situaciji za njih nije bilo drugog izbora do da stalnim povećanjem prodajnih cena nastoje da sve to nadoknade, i tako neposredno utiču na stalni porast inflacije. Tako je ta prezaduženost privrednih organizacija, koja je dovela do toga da su ukupni gubici društvenog sektora privrede veći od njegove ukupne akumulacije, tj. unutrašnja dužnička kriza, pored spoljne, postala bitan uzrok naše sadašnje hiperinflacije.

Predsednik Savezne vlade je, u tački 6, svoga ekspozea u Skupštini, govorio o stanju i gubicima privrede,[6] ali sve što je o tome rekao jasno pokazuje da vlada nije spremna da preduzme bilo kakve posebne mere kojima bi pomogla prezaduženim privrednim organizacijama odnosno preduzećima sa velikim gubicima, da se prilagode tržišnim uslovima privredivanja. Naime, da nema nameru

5 Vidi tekst na str. 84—91 i 130—135, knjige *Problemi sticanja i raspodele dohotka u SFRJ. Analiza stanja (1977—1985) i moguća rešenja*, izdanje Globus, Zagreb 1987.

6 On je u toj tački rekao sledeće:

»6. takoder, nužno je osvrnuti se na stanje u privredi i njeno što brže prilagodavanje novim uvjetima poslovanja. I u njoj je teško breme gubitaka, obezvredivanja imovine, sumnjivih potraživanja, što je sve zajedno sputava i primorava da se bori da preživi.

Najkreativniji kadrovi preokupirani su rješavanjem dnevnih problema, umjesto da se bave unapredivanjem tehnologije, organizacije rada, interne ekonomije, osvajanjem novih tržišta i slično.

Stoga je sada bitno da svako poduzeće sačini realnu bilansu i ustanovi pravo stanje, da nade rješenje za postojeće gubitke, angažiranjem zainteresovanih partnera u zemlji i inozemstvu — sa svježim kapitalom, novom tehnologijom i novim tržištima — i da se, u skladu s tim, reorganizira kao dioničarsko ili mješovito poduzeće. Ne treba se pribojavati da se »otudi« i dio imovine, preferirajući gde god za to ima interesa, da se proda radnicima tog poduzeća. Rješenje može biti i u raspisivanju obveznica ili dionica radi prikupljanja sredstava za razvoj, poticanju motivacija za poduzetništvo, pripremi kadrova za poslovanje u tržišnim uslovima, u obnovi poslovodnog odbora, obnovi radničkih savjeta, u novoj ulozi sindikata i dr.

Naglašavam da rješenje za svoje stanje svako poduzeće mora pre svega da traži i nade unutar sebe i sa svojim radnicima, u saradnji sa zainteresovanim partnerima, u zemlji i inozemstvu, sa bankama i sa svojim društveno-političkim zajednicama. Gdje god se takva rješenja ne mogu naći, bit će neizbežno otvaranje postupka stečaja.

Jasno je da preobražaj privrede na tržišnim osnovama neće biti jednako težak za sve republike i pokrajine. Ohrabruje činjenica da u svim djelovima zemlje jednako gledaju na potrebu tržišne usmjerenosti privrede. Sada je prilika da se Fond za poticanje bržeg razvoja nedovoljno razvijenih područja transformira i reorganizira shodno promjenama u cjelinu privrednog sistema i da postane efikasna institucija koja potiče i osigurava ra-

Digitized by Google

da se na napred opisani ili neki sličan način radikalno smanji postojeća prezaduženost privrednih organizacija i njima obezbede sopstvena obrtna sredstva neophodna za prostu reprodukciju, bez čega apsolutno nema nikakvih objektivnih mogućnosti da one postanu samostalni privredni subjekti odnosno da se prilagode tržišnim uslovima privredivanja. Osim u slučaju nerazvijenijih područja, gde se ponavlja već dugo najavljivana zamisao o transformaciji i reorganizaciji Fonda za podsticanje njihovog razvoja i pominju neke mere pomoći koje treba preduzeti u prelaznom periodu. Mada predsednik vlade, sem naglašavanja njihovog tržišnog karaktera, nije ništa konkretnije rekao o tim merama pomoći, sasvim je izvesno da one moraju biti palijativne i da će taj prelazni period postati trajan ako se privrednim organizacijama sa tih područja ne obezbede sopstvena obrtna sredstva, jer se bez toga, one nikako ne mogu prilagoditi tržišnim uslovima privredivanja.

Medutim, u prethodnoj analizi je utvrdeno da su, osim Slovenije i Hrvatske u svim ostalim republikama i pokrajinama odnosno pored svih nerazvijenijih područja (u većem broju godina proteklog perioda 1977—1988) i na užoj teritoriji Srbije i Vojvodine (u poslednje dve godine), gubici bili veći od akumulacije, kao i da su u poslednje dve godine proteklog perioda, pored Industrije i rudarstva još u tri značajne privredne oblasti (Poljoprivreda i ribarstvo, Stambeno-komunalne delatnosti i Saobraćaj i veze), ukupni gubici bili veći od njihove akumulacije. To upućuje na zaključak da prezaduženost privrednih organizacija zbog nedostatka sopstvenih obrtnih sredstava i veliki gubici, nisu ograničeni samo na nerazvijenija područja, nego su rasprostranjeni na preovlađujući deo zemlje i privrednih oblasti (ne po njihovom broju nego po učešću u ostvarenom dohotku, korišćenim sredstvima i ukupno zaposlenim radnicima društvenog sektora privrede, koje se u 1988. godini, kreće od 61,8% do 75,4%).

Sasvim je sigurno da je pored ovih i veliki broj privrednih organizacija odnosno preduzeća društvenog sektora privrede iz Slovenije i Hrvatske i mnogih drugih, napred nepomenutih, privrednih oblasti, prezadužen zbog nedostatka sopstvenih obrtnih sredstava i da stoga ima velike gubitke. Ne treba sporiti mogućnost da će neka od prezaduženih preduzeća sa tih ili drugih područja i privrednih oblasti, uspeti da sopstvenim snagama i u saradnji sa domaćim i stranim

---

cionalnije korišćenje sredstava, stimulira domaća i strana poduzeća da ulažu u privredno manje razvijenim područjima, objezbeduje i financira tehničku pomoc, obrazovanje kadrova, istraživanja i inovacije. Savezno izvršno vjeće je svesno težine problema nedovoljno razvijenih i spremno je da sudjeluje u procjeni situacije i pomogne mjerama, naročito tržišnog karaktera koje u prijelaznom periodu, treba preduzeti.«

Digitized by Google

partnerima i uz pomoć njihovih teritorijalnih zajednica, sanira gubitke, da se reorganizuje i transformiše u akcionarska ili mešovita preduzeća, o čemu govori predsednik Savezne vlade. Ali je za najveći broj prezaduženih preduzeća društvenog sektora privrede ne samo sa nerazvijenih nego i razvijenih područja, to praktično neostvarivo, pa bi, po njegovoj zamisli, sva takva preduzeća morala ići pod stečaj odnosno prestati sa radom.

Pošto je, opet, masovna likvidacija velikog broja prezaduženih preduzeća društvenog sektora privrede, praktično neostvariva, zbog toga što bi dovela do znatnog povećanja već prevelike nezaposlenosti i izazvala velike socijalne nemire, izvesno je da naša Savezna vlada nema ostvariv program za rešavanje problema prezaduženosti privrede i izlaska iz unutrašnje dužničke krize. Zbog nedostatka takvog programa, ta kriza će se, na nesreću, samo dalje produžavati, a agonija prezaduženog društvenog sektora privrede dalje produbljavati.

Mislim da je iz svega rečenog jasno da se izlazak iz te dužničke krize može osigurati, prekinuti agonije društvenog sektora privrede i stvoriti uslovi, na kojima se opravdano insistira, da društvena, privatna i mešovita preduzeća budu ravnopravna u konkurentskoj borbi, odnosno da različiti oblici svojine imaju isti tretman na tržištu, samo ako se na napred opisani ili neki sličan način drastično smanji postojeća prezaduženost privrednih organizacija odnosno društvenih preduzeca i obezbede sopstvena obrtna sredstva neophodna za prostu reprodukciju, bez kojih se ona ne mogu prilagoditi tržišnim uslovima privređivanja. Da li će i naša Savezna vlada to konačno uvideti i stvarno nešto učiniti na tom planu ili će joj u istorijske zasluge biti upisano da je svojom pasivnošću odnosno »nečinjenjem« doprinela da se agonija i postupna likvidacija društvenog sektora privrede nastavi i unutrašnja dužnička kriza produži, zaista ne znam. Uostalom, »živi bili pa videli«.

Digitized by Google

Prikazi

Čedomir Popov*

Gradanska Evropa 1770—1871 (knj. I—II)

Matica srpska, Novi Sad 1989.

Ko može da se ne pridruži mišljenju da sa ranijom knjigom prof. D. Živojinovića »Uspon Evrope«, delom akademika Popova »Gradanska Evropa« i još nezaboravljenim dogadajem »Vremenom netrpeljivih« Andreja Mitrovića postajemo bogatiji za jednu trilogiju iz opšte istorije koja nam je toliko nedostajala? Čin nesumnjivo kulturno-istorijski na koji smo tako dugo morali čekati. Nikako ne zaboravljamo na doprinose naših učenih i uglednih prethodnika. Matica srpska sa Miroslavom Rankovom nije nam se mogla bolje odužiti. Rankovljeva strpljivost, briga i podsticajnost urodili su zaista plodnim rezultatom. Bogata i dugo razvijana istoriografija srpska i jugoslovenska najzad je stasala do tačke — da paralelno sa prevodima iz opšte istorije i originalnim delima klasika evropske istorije — ponudi i verziju iz pera naših pisaca o pet vekova evropske istorije. Pisci ovih dela, vrsni eruditi, oslonjeni na svoje znanje i istorijsku perspektivu usudili su se da se izvezu na okean evropske istorije i ostvare dela koja svojom vrednošću mogu stati uz bok sličnih radova čija je pojava u zapadnoj evropskoj istoriografiji daleko češća nego u nas. U ovom našem nervoznom, možda tačnije bolesnom vremenu, kada svi uzdišu za ulaskom u Evropu od koje se sve više udaljujemo, cenećí po prizoru koji nam se dešava, naši pisci su se držali one — »ovde je Rodos, ovde skači«, povezujući svojim radom i delom one fine sitne niti mostova razumevanja i duhovne širine. U uzburkanim razdobljima punim neizvesnosti ništa nije zahvalnije od ovakvih priloga naoko sitnih i nevidljivih, a tako vidljivo obeleženih u duhovnim strujanjima kada nadvladuju malaksalost i verbalizam, i to onim opipljivim puto-

* Autor je ovogodišnji dobitnik nagrade Veljko Vlahović za publicistiku.

Digitized by Google

kazima koji govore kako se osvaja prostor novog ponašanja i jednog drugačijeg načina mišljenja. Na drugoj strani naši pisci obeležavaju i ispunjenje jednog duga koji je i školsko-nastavnički, i generacioni i nacionalni, još šire jugoslovenski. Poduhvat dostojan divljenja i u najširem društvenom značenju reči. Zbog svog humanitarno-kulturnog smisla i zračenja. Neka uporedenje bude i prejako ali ne može da ne raduje da ova trilogija — javljajući se u času kada je celo društvo u jednoj nevidenoj zbrci, košmaru, pometenosti — duhovno stvaralaštvo dostiže neke vrhunske granice u oblasti literature sa jednim Pekićem i Kišom, Pavićem, Ćosićem, Petrovićem i drugima, da bi im se na daleko manje primetan način — ali ne sa manjim kulturnim efektom — pojavile, ili tek treba da se pojave sa novom Mitrovićevom sintezom na srpskom jeziku prvenci naše opšte istorije o evropskoj istoriji. Kako bi to lepo izgledalo, a nije nerealno, da se narednih godina ova tri naša pisca pojave sa sintezom na svetskim jezicima »Srbija i Evropa 19. i 20. veka«, naravno uz podršku i saradnju veterana naše opšte istorije Radovana Samardžića i Milorada Ekmečića.

Kao i svaka zrela stvaralačka ličnost prof. Popov je nastojao na što preciznijem odredenju svoga dela. Nailazimo na ocene o »sintetičkom pregledu« i »naučno-popularnom štivu«. Pomenuta odredenja, sa svim nijansama koje podrazumevaju stručnjaci, ne dovode u pitanje stvaralački domet dela. Gde je granica izmedu sintetičke interpretacije i pregleda, pogotovu tako sigurno ostvarenog, empirički bogatog i raznovrsnog, samostalno komponovanog, sa čvrstim i dosledno ostvarenim koncepcijskim stavom, čitljivog i stilski doteranog; pisanje ovakvog dela pretpostavlja ogromnu erudiciju, sposobnost znalaca da odabere iz obilja materijala koji se nameće i preti da nadvlada pisca; svakako i sigurnost merila u susretu sa raznovrsnim civilizacijama i raznolikim državnim i kulturnim iskustvima. Na drugoj strani, naučna popularizacija u nas malo poznata i zastupljena, posebna je odlika razvijenih istoriografija. Istorija, uvereni smo, ne piše se da bi ostala hermetična literatura za svet učenjaka i zanesenih ljubitelja starine, kao nekakva antikvarna disciplina već i za oplemenjivanje duha savremenika, za bolje razumevanje budućnosti u trenucima bez busole; služi i da opomene na tokove van tradicije, koji se valjaju prema staroj kolotečini, za izoštravanje svesti pred izazovima nepoznatog.

Popov nam kaže da je radio po koncepcijama savremene svetske istoriografije. Ko poznaje delo Popova može mu verovati, ali čemu, kada se u to više nego lako uveriti. Svestranost pristupa je očigledna. Umesto ogolele političke istorije u kojoj smo ogrezli i na koju smo naviknuti, nalazimo industrijsku revoluciju, obeležja novog društvenopolitičkog sistema sa novim principima i ustanovama gradanskog društva, razvoj društvene misli, nauke, sa dve svetske sinteze — pozitivizmom i marksizmom, literarno stvaralaštvo (romantizam i realizam). Revolucija u nauci prati tehnički i tehnološki preobražaj društva. S radanjem nove klase Popov obraća pažnju i na njen klasni pandan — radništvo. Nisu izostali stanovništvo, poljoprivreda, saobraćaj, rudarstvo, itd.

Politička strana pojava izvučena je u skladu sa metodološko-koncepcijskim credom Popova. Politički život koji će se na osnovama industrijske revolucije nadgraditi biće — kaže Popov — dvostruko indikativan. »S jedne strane, on će i sam služiti kao katalizator u razvoju ovih »dubinskih snaga« istorije; s druge, političke činjenice, kao krajnja sinteza i opšti izraz dejstva »dubinskih mehanizama« postići će novu, sve specifičniju i složeniju izražajnost«.

Od ranije osvedočeni majstor kompozicije Popov se još jednom potvrdio. Potsetimo na Evropu izmedu dva svetska rata, zapravo delo »Od Versaja do Dancinga«, koje je samo jedan hronološko-tematski isečak složenog razdo-

Digitized by Google

blja u poređenju sa jednim vekom. Rešenja Popova pokazuju da mu ovaj ne mali dar svakog pisca ne nedostaje. Francuska revolucija i Napoleonova epoha ne mogu da ne ispunjavaju mnoge stranice srodnih dela, ali mogu li se oni prikazati bez internacionalne komponente revolucije. Navedimo poglavlja »Evropske zemlje u vreme Francuske revolucije« ili deo četvrte glave »Evropa izvan 'velikog carstva'« u kome se obrađuju Velika Britanija, nemačke zemlje, Rusija, balkanske zemlje sa srpskom revolucijom.

Velike svetske sinteze često nas zaobilaze, ignorišu ili jednostavno potcenjuju, faktografski ne poznaju, gledaju u funkciji velikih sila, zaboravljajući na autohtonost tla i originalna strujanja koja iz njega proizilaze. Svakako da je krivica i jugoslovenske istoriografije što nije prisutnija u svetskoj istorijskoj nauci. Time se olakšavaju pomenute tendencije isticanja vlastitih istorija i podredivanje originalnih procesa globalnim tokovima, koje ponekada idu do tačke isključivanja uloge ili bar njenog umanjivanja čak i drugih velikih evropskih zemalja (Rusije, na primer), od istoričara zanetih svojim istorijsko-civilizacijskim krugovima. Kako li tek u takvim istoriografskim preokupacijama prolaze male zemlje? I sa ove tačke gledišta Popovljeva sinteza je značajan trenutak jugoslovenske istoriografije, jer su u njegovom delu istorije naših naroda utkane na odgovarajuća mesta velikih, magistralnih istorijskih procesa, sa vlastitim ponašanjem i svojevrsnim doprinosom. Kada to ističemo nije reč o nekom rodoljublju i nacionalnom dokazivanju već o prirodnim i logičnim sadržajima kojima se objektivizira minuli istorijski proces.

Popov se nije samo izjasnio već i sproveo jednu originalnu periodizaciju koja je drukčija od onih u klasičnim ili visoko cenjenim delima. Reč je o Eriku Hobzomu, američkom istoričaru Palmeru i Žaku Godšou koji na razdoblje od kraja 18 do polovine 19 veka gledaju kao na razdoblje revolucija. Godšo i Palmer nazivaju ovo vreme vremenom atlantske ili zapadne revolucije. Izlaganja počinju sa američkim ratom za nezavisnost, to jest borbom kolonija protiv Engleske. Popov obuhvata vreme od 1770. do 1871. godine želeći da zahvati ne samo atlantsku regiju već celu Evropu sa građanskom revolucijom i svim njenim komponentama — ideološkim, socijalnim, političkim, ekonomskim itd. Ali i 50-te i 60-e godine kada je došlo do likvidacije feudalizma u habzburškoj monarhiji i Rusiji, te do dezegragacije Osmanske imperije. U takvoj periodizaciji obrađeni su i ratovi Italije i Nemake za ujedinjenje. Tako Popov, kako kaže, empirijskim putem dolazi do periodizacije usvojene od marksističkih pisaca.

Pišući o kraju 18. i 19. veka evropske istorije Popovu ne nedostaje tzv. istorijska perspektiva. Ali ni ona ne zaštićuje od tako čestih pitanja koja su se mogla čuti naročito ove godine povodom 200 godina od francuske revolucije: da li je ona bila opravdana ili ne; može li se pravdati teror revolucije; da li su njene vode bile svesne zamki i neizvesnih obrta koji su je pratili. Kao da je Trevelijan to srećno formulisao u rečenici: »Da li je nemoguće da se parlamentarizam ukoreni u Engleskoj po cenu manju od rascepa«?

Prihvatljiv nam je odgovor Isaka Dojčera po kome ljudi rade onako kako su radili, jer jednostavno nisu mogli drugačije, odbacujući samim tim »mudrost potomaka«.

Francuska revolucija je za Popova jedna jedinstvena celina, sa svojim čudnim političkim i ideološkim menama, obrtima, terorom, neizvesnostima sutrašnjice. Da li onda postoji kontinuitet revolucije? Pitanje se može postaviti sa stanovišta prekida političkog toka istorije, prelaska u drugu fazu, koja može izgledati suprotna prethodnoj fazi, koju svaki istoričar duguje da zabeleži. Popov to i radi najpreciznije mogućom analizom. Poznato je da se francuski istoričari i danas dele »na projakobince i antijakobiniste, dantoniste, robespjeriste, pristalice komune, termidorce i antitermidorce, bonapartiste i antibonapartiste«. Nepotpuno je u Popovljevom videnju po-

Digitized by Google

stavljati pitanje — bar kao supstancijalno — kada se završava francuska revolucija, mada ima istoričara koji i to ne izbegavaju, odredujući se, kako koji, da li kraj nastupa kada su jakobinci odstranili komunu, Robespjer našao pod giljotinom, Napoleon krunisan ili lišen prestola. Zar »bara« nije bila — kao većina Konventa — protivna radikalizmu jakobinaca i odana interesima buržoaske klase? Njoj je potrebna stabilnost s obzirom na 14 državnih udara u francuskoj i njenim »republikama sestrama«, i to samo za dve godine (1797—1799). Načelima Deklaracije prava čoveka i građanina nije moglo biti mesta pod »posvećenim despotom«, Napoleonom, koji je počeo u Oksonu i Avinjonu kao sledbenik Rusoa. Čak i posle restauracije sve više nije bilo kao u »starom režimu«, pre svega zbog ljudi koji su doživeli najdublje političke, idejne, psihološke i duhovne transformacije. Bili su to ljudi koji više nisu ni umeli, ni mogli, a ni hteli da shvate stari režim i njegov način mišljenja. »Revolucije su«, piše Popov, »dakle, ipak, učinile sudbonosne istorijske prelome koji se više ni na koji način nisu dale premostiti ili poništiti«. Ako se i u samoj epohi revolucije i nisu odigrale kapitalne promene u načinu života, zbilo se nešto važno za promene u nastupajućem razdoblju, porušeni su nosači stubovi starog sistema, ili služeći se Šarlom Morazeom Popov veli »popucali su konopci, pa je — u pravom smislu riječi — sve pripremljeno za polazak nekamo«. Taj kapitalistički put preći će građansko društvo i industrijsku civilizaciju osvojiti za sedam — osam decenija. Agrarno — versko društvo zamenila je industrijska civilizacija. »Moglo bi se napisati«, kaže Popov, »da je industrijska Evropa nekako u to doba organski dovršena . . .«

Kao i Godšo Popov stavlja naglasak na antifeudalnu revoluciju, zapravo na antifeudalnu komponentu revolucije. Godšo, Palmer i Popov — kao što smo rekli — počinju sa američkom revolucijom koja prethodi francuskoj. Kod Popova se nalazi poseban odeljak posvećen američkoj revoluciji i postanku Sjedinjenih Američkih Država. Videli smo da Popov prelazi granice evropske revolucije 1848—1849. godine. On poznaje ali se ne priklanja pojmu Hobzoma o »dvojnoj revoluciji«, koji isključuje iz svog prilaza ili »lanca revolucija« ne samo rat američkih kolonija za nezavisnost već i sam početak industrijske revolucije u Engleskoj vezan za upotrebu Vatove parne mašine 1769—1776. godine.

Popov prati jedinstveno ekonomsko — socijalne promene izazvane industrijskom revolucijom i političko-socijalne i idejne posledice francuske revolucije. Sociolog se razlikuje od istoričara. Nedavno sam — kao i vi mogao pročitati da sociolog Ralf Darendorf pripisuje Marksu, to jest njegovoj teoriji revolucije pogrešno činjeničko zaključivanje po kome su francuska i industrijska revolicija jedno te isto, iako zemlje u kojima nije bilo političke revolucije doživljavaju nove privredne mogućnosti. Za Darendorfa Francuska je samo doživela »smutnje jedne političke revolucije«, tako da Gizo može tek 20-ih godina prošlog veka da uputi svoj poznati apel *»Bogatite se, gospodo«*. Marks je, po ovom nemačko-engleskom sociologu, jednostavno pobrkao francusku i industrijsku revoluciju, kao da su one isti dogadaj, iako je bio u pravu — kaže — kada je buržoaziju identifikovao kao onu socijalnu grupu zainteresovanu i za jedno i za drugo, za politička prava i privredni rast. Empirička analiza Popova ne razdvaja ekonomsku osnovu od socijalno-političke i idejne sfere. Nama se čini da je najbitnije da se govori o embrionu kapitalizma u okviru feudalnog društva. Nevolje nastupaju ako nije tako. Po Isaku Dojčeru »revolucija u Rusiji je počela u veoma ranom stadiju graviditeta, mnogo pre nego što je embrion mogao da sazri. Posledica nije bila smrt, ali ni telo socijalizma sposobno za život«.

Pažnju čitaoca ne može da ne pleni uticaj francuske revolucije na revolucionarne i oslobodilačke pokrete Balkana, razume se, uključujući krizu Osmanskog carstva. Popov ističe da se

Digitized by Google

steklo saznanje da se Istočno pitanje ne može rešavati bez nacionalnog pitanja. Nakon srpskih ustanaka 1804. i 1815. na Balkanu se obnavljaju potresi 1821., najpre socijalno-političkim pokretima u Vlaškoj i snažnom nacionaloslobodilačkom borbom koju će povesti grčki narod. Stvaranjem grčke Kraljevine i autonomijom Srbije okončava se značajna faza u razvoju Istočnog pitanja i nacionalnih revolucija na Balkanu koja je trajala od 1804. do 1830. godine. Dve velike nacionalne i socijalne revolucije odigrale su se u iznetom vremenskom okviru. Popov ih upoređuje: Srpska revolucija je bila radikalnija i demokratskija, uništavajući do kraja feudalizam, za razliku od grčke društveno konzervativnije, ali politički liberalnije. No, u nacionalnom pogledu obe revolucije su ostale nedovršene. Popov beleži sve značajniju ulogu Crne Gore pod vodstvom svojih vladika Petra I i Petra II u srpskom nacionaloslobodilačkom pokretu. I u Bosni i Hercegovini je najintenzivniji agrarni pokret srpskog seljaštva. Pažnji istoričara pogotovu nije mogao izmaći srpski pokret u Ugarskoj (po nacionalnim zahtevima, odnosom prema Srbima južno od Save i Dunava, socijalnim, agrarnim i političkim previranjima, naročito 1948—9. godine). Zar tu nije nastalo prvo građansko društvo u nas? Turska imperija se posmatra kao mamutska imperija, ali u povlačenju i dekadenciji, osobito od karlovačkog mira kada gubi teritorije u Centralnoj Evropi.

Dalja kriza turskog feudalno-apsolutističkog sistema se nije ublažavala već pooštravala. Prema Popovu, »Carstvo je tonulo u iscrpljenost, krizu i siromaštvo, uprkos svim reformama odozgo«.

Evropski kontekst zbivanja pomaže nam da bolje razumemo i »srpsku revoluciju«. Karadorđeva buna javlja se u vreme »rata dvorovima« za razliku od Miloševe koja je ograničena režimom status quo Svete alijanse. Srbija svojom snagom i samostalno otvara istočno pitanje nastojeći da ga reši, iako je od Fransoa I ono u kompetenciji Evrope. Time na početku svog ponovnog državnog života demonstrira zahtev za obnovom koji ne može da ne zaseca u sferu međunarodnih odnosa onovremene Evrope i njenih najvećih sila. Time kao da se potvrdivalo da su obnova državnosti Srbije i ostvarenje srpskog nacionalnog programa nezamislivi bez intervencije u postojeći međunarodni poredak.

Popov u predgovoru kaže da se radi o »osnovama« istorije, ali je veliko znanje kako stvoriti te »osnove«, šta je u njihove temelje ušlo i kako je prethodno proučeno i među sobom povezano. Iako je imao za uzore i kao istoriografsku osnovu prebogatu zapadnu literaturu, njegova Evropa nije ispala atlantska, jer, kako smo rekli u njoj su i Balkan, Osmanska imperija, Rusija. Prikazan je veliki uspon Rusije pod Petrom, Jelisavetom i Katarinom. Dužna istorijska mera nije mimoišla ni kasnije značajne subjekte — Nemačku i Italiju, koje su stajale isceplkane i usitnjene među državama koje su daleko ranije ostvarile svoje jedinstvo. Među 296 državica Svetog rimskog carstva nemačke narodnosti, sa oko 1000 feudalnih senjerija, izdvajale su se Pruska i Austrija koje će na kraju ubiti bitku za prvenstvo u nemačkom svetu koja se završila u korist Pruske. Neorganizovana italijanska teritorija će u toku Rizordimenta takođe obezbediti jedinstvo pod vodstvom Pijemonta.

Popovljevo delo satkano od bezbrojnih činjenica, oslonjenih na čvrstu koncepciju pisca, deluje impresivno i drži kao da je iz jednog bloka. Od činjenica i misaonih zapažanja kao da postaje pretesno. Razvijeniji uvodni pristupi mogli su možda rasteretiti deo konkretnijih i regionalnih izlaganja. Naročito u obeležavanju epohe liberalnog kapitalizma i industrijske revolucije. Svet vlasnika zasnovan na Građanskom zakoniku davao je do početka prvih decenija ovog veka pečat kapitalističkom društvu, čiju je državu Lasal obeležio kao »noćnog čuvara«, a društva koja nisu prošla kroz ovo razdoblje kao i da danas pripisuju liberalizmu spasonosnu formulu obnove i ozdravljenja. Bez obzira na ekonomiju prostora spisak zbir-

Digitized by Google

ki objavljenih izvora ne bi zasmetao, zajedno sa izabranom literaturom. Možda je trebalo negde i nekako zabeležiti da je i jedan naš pisac — Slobodan Jovanović pisao o vodama francuske revolucije. Mada je Popov govorio o zakonodavnom radu u doba konzulstva čiji je epohalni spomenik Građanski zakonik ili Napoleonov kodeks usvojen 1804. u vreme proglašenja Carstva (čiji je idejni tvorac Napoleon dok su zamisli konkretizovali znameniti pravnici: Bigo de Preamne, Franše, Portalis i Melvil — kojim su ozvaničene sve najvažnije tekovine Francuske revolucije — likvidacija feudalnih odnosa, slobodno vlasništvo nad zemljom, pravo svojine i nasleda, sloboda privredne inicijative, itd.), mislimo da nije trebalo zaobići da se u delu o razvoju društvenih nauka govori i sa stanovišta napretka i evolucije pravne nauke.

Tako su se u besprekornom slivanju našli politički događaji i procesi sa dubinskim ekonomskim promenama, socijalnim transformacijama i idejnim inspiracijama. Cela »priča« bi uveliko gubila da nisu prikazane i demografske dimenzije života Evrope sa kartografskim projekcijama, promenama granica, širenja i oivičavanja prostora, migracijama. Koliko Popovljevim delom napretka u poređenju sa nekadašnjim vulgarizovanim predstavama koje su u našu opštu istoriju ulazile preko ranije priručničke literature. Naravno studij istorije na nekim našim filozofskim fakultetima uvek je otvarao vidike novih saznanja preko strane literature najnovijeg porekla i klasike — političke i ekonomske istorije Evrope u prošlom veku, nudeći i fragmentarne istraživačke radove vezane za naše narode u balkanskim i srednjoevropskim prostorima.

Branko Petranović

dr Rajko Tomaš

Tržište i samoupravljanje

»Informator«, Zagreb, 1989.

Jedan od najdiskutovanijih problema konstituisanja i funkcionisanja socijalističkih ekonomija svakako da je — uloga robne proizvodnje, tržišta, njihovih kategorija i zakonitosti. Problem je u teoriji prisutan više od jednog veka — već su teoretičari raznovrsnih socijalističkih orijentacija XIX veka »zamišljali« ovakvu ili onakvu socijalističku ekonomiju. Jedni su tu ekonomiju shvatili kao radikalni raskid sa kapitalizmom, a to znači i sa robnom — tržišnom privredom; drugi su na socijalizam gledali pre svega kao na niz postepenih reformi kapitalizma i buržoaskog društva, kombinaciju plana i tržišta, ekonomskih zakonitosti i državne intervencije. Čim je socijalizam postao kakva-takva praksa, rasprave o tržišnom ili netržišnom karakteru privrede u njemu pospešuju se, kao što se to posebno može videti iz radova sovjetskih ekonomista posle oktobarske revolucije.

U Jugoslaviji, takođe, brzo posle oružane revolucije, krajem 40-ih godina, počinju rasprave o karakteru i dometu robne privrede u socijalizmu. Te rasprave vremenom dobijaju u intenzitetu, posebno u savremenosti, kada nam tek nešto više od jedne decenije ostaje do XXI veka. U ovim, 80-im godinama, sa trajanjem ekonomske krize, pitanje uloge tržišta kao najbitnijeg elementa prevazilaženja krize i budućeg razvoja moderne socijalističke ekonomije postaje prvorazredno, ne samo za ekonomiste već za manje-više sve one koji se bave problemima društvenog razvoja.

Knjiga dr Rajka Tomaša očigledno se odnosi na važnu, aktuelnu ali i veoma kontroverznu problematiku. Pravi pristup istraživanju te problematike po-

Digitized by Google

drazumeva postupnost: razmatranje najpre teorijskih pogleda na ulogu robne proizvodnje u socijalizmu (imajući u vidu da se socijalizam više nego bilo koje drugo društveno uredenje »oslanja« ili bar nastoji »oslanjati« na teoriju); analizu prakse (kakvu je stvarno ulogu tržište imalo u razvoju društveno-ekonomskog sistema Jugoslavije); treće, analizu načina formiranja cena kao najbitnijih tržišnih kategorija i »sintetičkih izraza« tržišnih odnosa. Analiza uloge tržišta u jugoslovenskoj ekonomiji posle drugog svetskog rata a posebno u poslednjih petnaestak godina bila bi nepotpuna ako ne bi obuhvatila i izvesne probleme specifične za Jugoslaviju, kao što su, izmedu ostalih, problemi tzv. nacionalnih ekonomija, jedinstva tržišta i dr. jedan od prvih uočljivih kvaliteta knjige dr Rajka Tomaša upravo jeste postupno i uglavnom celovito razmatranje navedenih problema.

Tako je prva glava knjige posvećena analizi mesta i uloge robne proizvodnje u samoupravnom sistemu. Najviše pažnje na početku ove glave posvećuje se Marksovim i Engelsovim pogledima na robnu proizvodnju i prevazilaženje kapitalizma, znatno manje Lenjinovim i Buharinovim. S pravom dr Rajko Tomaš veliku pažnju posvećuje pitanju uzroka robne proizvodnje u socijalizmu, kao i protivrečnostima te proizvodnje. Kada je reč o samoupravnom sistemu, dr Rajko Tomaš u ovoj glavi, a u vezi s protivrečnostima robne proizvodnje, izdvaja tri veoma značajna pitanja: Ko je tržišni subjekt u jugoslovenskoj privredi? Šta je osnovni proizvodni odnos? Kakav je odnos izmedu ekonomske prinude i tzv. dogovorne ekonomije.

Naravno da se ovim pitanjima ne iscrpljuju protivrečnosti robne privrede u socijalizmu, posebno samoupravnom. Dr Rajko Tomaš to vidi i u drugoj glavi knjige analizu prenosi na jednu takode veoma protivrečnu problematiku — tzv. kompleksno tržišno rešenje. Dok nemali broj ekonomista, u drugim socijalističkim zemljama čak i više nego u Jugoslaviji, misli da socijalizmu koliko-toliko može biti primereno tržište roba ali ne i tržište faktora proizvodnje (rada i kapitala), drugi se zalažu upravo za navedeno kompleksno tržišno rešenje. Dr Rajko Tomaš posebno ukazuje na nužnost tržišta radne snage u jugoslovenskoj privredi. Analiza bi u ovoj glavi knjige bila još potpunija da je više pažnje posvećeno i tržištu kapitala i svemu onome što je u vezi sa tim tržištem.

U trećoj glavi, naslovljenoj »Tržište u jugoslovenskom sistemu«, najviše pažnje posvećeno je problematici jedinstva tržišta. U nekim delovima ove glave analiza premaša uže shvaćeno područje ekonomije i širi se na područja koja su češće predmet političkoloških negoli ekonomskih istraživanja. Možda najvrednije u ovoj glavi su strane na kojima dr Rajko Tomaš nastoji da precizira ulogu društveno-političkih zajednica u uslovima razvoja samoupravljanja, posebno ekonomske funkcije federacije, s jedne, i republika i pokrajina, s druge strane, u funkcionisanju jedinstvenog jugoslovenskog tržišta.

Kada je reč o formiranju cena, što je predmet analize u četvrtoj glavi knjige, jedno od polazišta te analize mora biti što tačnije utvrdivanje kriterija ponašanja privrednih subjekata. O ovoj problematici dosta je pisano, mnogo više kod inostranih (uglavnom zapadnih) teoretičara nego kod jugoslovenskih. Najviše je o tome pisano u neoklasičnoj ekonomskoj teoriji, u kojoj tzv. maksimirajuće ponašanje preduzeća predstavlja jedno od najbitnijih polazišta mikroekonomskih analiza. Dr Rajko Tomaš ovu problematiku istražuje dosta široko, posebno kroz prizmu pokazatelja poslovnog uspeha (povezano s promenama privrednog sistema) i područje mogućih rešenja. Ispravno se uočavaju raskoraci izmedu normativnog i stvarnog ponašanja preduzeća (koje je često »defektno«), kao i elementi nužnosti osamostaljivanja preduzeća kao osnovnih privrednih subjekata.

Dr Rajko Tomaš veliku pažnju posvećuje, možda i više nego što bi to bilo potrebno (s obzirom da je o tome u

Digitized by Google

jugoslovenskoj ekonomskoj literaturi mnogo pisano), teorijskim koncepcijama o normalnoj ceni u samoupravnoj privredi. Najviše pažnje posvećuje se najznačajnijim koncepcijama: vrednosnoj ceni, dohodnoj i specifičnoj ceni proizvodnje. Dobro je što se u knjizi ukazuje na veze: normalna cena — politika cena, normalna cena — funkcionisanje jedinstvenog tržišta. Deo knjige u kojem je pisano o razvoju i osnovnim karakteristikama sistema i politike cena u Jugoslaviji dobio bi u kvalitetu kada bi bio koncentrisan samo na period 70-ih i 80-ih godina.

Peta glava knjige je možda najvrednija. Tu dr Rajko Tomaš daje jednu od u jugoslovenskoj ekonomskoj literaturi najpotpunijih analiza funkcionisanja (ne)jedinstvenog jugoslovenskog tržišta. Ispravno se najpre ukazuje na neke od glavnih osnova jedinstva jugoslovenskog tržišta (jedinstven novac i monetarni sistem, jedinstven devizni sistem i sistem ekonomskih odnosa sa inostranstvom, sistem planiranja) ali i na ekonomsku stvarnost nezadovoljavajućeg funkcionisanja jedinstvenog jugoslovenskog tržišta. Na dosta strana dr Rajko Tomaš analizira različita shvatanja uzroka nejedinstva jugoslovenskog tržišta i daje sopstveni pokušaj uopštavanja tih uzroka, diferencirajući primarne i sekundarne. Stranice posvećene analizi jugoslovenskih ekonomsko-dezintegracionih procesa, teritorijalizacije međurepubličkog prometa, granskih i sektorskih disparitета cena, razlika svetskih i cena na domaćem tržištu, regionalnih razlika u cenama istih proizvoda, to su stranice koje verovatno najviše mogu izazvati pažnju ne samo ekonomista-naučnika nego i onih iz neposredne privredne prakse. Šesto poglavlje pak, u kojem se kao glavni predmet analize pojavljuju naše tzv. nacionalne ekonomije, verovatno će naići na interesovanje i šire čitalačke publike.

U celini uzev knjiga dr Rajka Tomaša je po mnogo čemu dobro došla, kao doprinos našim aktuelnim raspravama o putevima izlaska iz ekonomske krize. Knjiga je pisana temeljno, na strogo naučnim osnovama, bez improvizacija često prisutnih u raspravama o jugoslovenskom »putu u socijalizam«, o odnosu ekonomije i samoupravljanja. Verujmo da će ova knjiga naići na široko interesovanje posebno stručne javnosti, kako mikroekonomista tako i makroekonomista, ali i drugih koji se bave problematikom jugoslovenskog društvenog razvoja.

Ivan Stojanović

John Maynard Keynes

Opća teorija zaposlenosti, kamate i novca

Centar za kulturnu djelatnost, Zagreb, 1987.

Knjiga Opća teorija zaposlenosti, kamate i novca, životno je djelo jednog od najznačajnijih i najutjecajnijih ekonomista našeg stoljeća — J. M. Keynesa.

Ovaj veliki gradanski ekonomist, profesor političke ekonomije na sveučilištu u Cambridgeu, koji nije bio isključivo akademski teoretičar, već i praktičar (obavljao je niz odgovornih funkcija u privrednim i javnim poslovima), izvršio je takav utjecaj na ekonomsku teoriju i politiku, kakav se ne pamti u gradanskoj ekonomiji od Smithova i Ricardova vremena.

»Opća teorija«, objavljena je 1936. god, označivši prekretnicu u razvoju ekonomske misli na Zapadu, koja se obično naziva keynesijanskom revolucijom. Ovim djelom Keynes je dao sintezu dotadašnjih svojih radova i ideja. (Daljnju razradu su dobile ideje eksplicirane u »The End of Laisser Faire«; »Treatise on Money« . . . itd.)

»Opću teoriju« Keynes je namijenio prvenstveno svojim kolegama ekonomistima, koji su se kao i on obrazovali u tradicionalnom duhu (duhu maršalijanske ekonomske teorije), nastojeći ih ubijediti u nužnost ponovnog preispitivanja klasičnih postavki. Sam naglasak

Digitized by Google

na pridjev »opća«, imao je za cilj da istakne razliku njegovog izlaganja i zaključaka do kojih je došao, od zaključaka tradicionalne teorije. »Postulati klasične teorije«, veli Keynes, »primjenljivi su samo u posebnom slučaju a ne općenito, jer uvjeti koje ona pretpostavlja znače ograničenje mogućim stanjima ravnoteže« (str. 23)

U uvodnom dijelu (knjiga I), Keynes detaljno eksplicira pretpostavke od kojih polazi »klasična« (maršalijanska) ekonomska teorija, suprotstavljajući im vlastite stavove (vlastita saznanja). Neke temeljne postavke »klasične« teorije isključuju (odbacuju) mogućnost postojanja tzv. nevoljne (nedobrovoljne) nezaposlenosti. One samo dozvoljavaju mogućnost postojanja raznih neprilagodavanja kratkotrajnog karaktera (tzv. frikcionalne nezaposlenosti) kao i mogućnost voljne nezaposlenosti, kada radnici ne žele raditi za određenu nižu nominalnu najamninu (odbijaju da pristanu na sniženje svoje nominalne najamnine).

»Klasična« (maršalijanska) teorija, konstatira Keynes polazi od stanja pune zaposlenosti kao normalnog stanja kapitalističke privrede (i može je se primjeniti jedino za to stanje), a isključuje mogućnost postojanja nezaposlenosti u pravom smislu.

Keynes u »Općoj teoriji« ismijava »klasične« ekonomiste, uporedujući ih sa euklidskim geometričarima u ne-euklidskom svijetu. On govori o nedobrovoljnoj nezaposlenosti kao jednom od najtežih zala suvremenog kapitalizma. Osobe su, veli Keynes, »nedobrovoljno nezaposlene u slučaju kada u uvjetima malog povećanja cijene robe radničke potrošnje u odnosu na novčane nadnice vrijedi da su i ukupna ponuda radnika koji su voljni raditi pri datoj nadnici i ukupna potražnja za njima pri toj nadnici veće od postojećeg obujma zaposlenosti.« (str. 29)

Keynes stoga odbacuje drugi postulat 'klasične' doktrine i postavlja sebi zadatak da prouči funkcioniranje sistema u kome je nedobrovoljna nezaposlenost moguća.

Na udar najprije dolazi Sayov zakon tržišta koji je inače bio općenito prihvaćen u dotadašnjoj gradanskoj teoriji. Prema ovom zakonu, ponuda u uvjetima slobodne konkurencije automatski stvara adekvatnu potražnju, pa ne postoji problem realizacije. Svi su prodavači nužno i u punom značenju riječi kupci. (ova doktrina jasno je iskazana u J. S. Millovim »Načelima političke ekonomije«).

Svako uzdržavanje od lične potrošnje, rezultira automatski investiranjem radne snage i ostalih proizvodnih faktora u sferu proizvodnje sredstava za proizvodnju. Budući da svaki poduzetnik teži da ostvari maksimalni profit, svaki od njih želi maksimizirati proizvodnju. Kako se problem realizacije ne postavlja, proizvodnja stihijski teži ka maksimumu (ka najvećoj granici koju je moguće dostići sa raspoloživim proizvodnim snagama).

Stanje pune zaposlenosti prema toj koncepciji je nešto najnormalnije, to je jedino stanje stabilne ravnoteže.

Sayovom zakonu Keynes suprotstavlja vlastito načelo efektivne potražnje. Efektivna potražnja je ta koja determinira pri datom obimu proizvodnje veličinu ponude. Pritom naravno treba imati na umu da ukupna plateżno-sposobna potražnja ne mora doći na tržište u vidu efektivne potražnje. Ukupna efektivna potražnja dijeli se na potražnju za potrošnim dobrima i potražnju za investicionim dobrima. Ako ukupna efektivna potražnja nije po obimu dovoljna da otkupi društveni dohodak po njegovim troškovima proizvodnje, te osigura uz to i osiguravajući profit poduzetnicima, proizvodnja će se smanjiti po obimu. To smanjenje ići će sve do onog nivoa na kome je moguća realizacija ukupne proizvodnje po odgovarajućim (rentabilnim) cijenama. Logično je da se ravnoteža između ukupne ponude (ukupne proizvodnje) i ukupne efektivne potražnje može postići pri svakom stupnju zaposlenosti. Nedovoljna efektivna potražnja može dovesti, a često puta i dovede do prestanka povećanja zaposlenosti i prije no što je ostvarena puna zaposlenost. Zato je, konstatira Keynes, stanje pune zaposlenosti samo »poseban« slučaj, a ne pravilo. Punu

Digitized by Google

zaposlenost ne može ostvariti sam mehanizam kapitalističke privrede, a pogotovo je nemoguće da je održi na dulji rok. Želi li se takvo stanje i održati, u tom slučaju se mora nužno pribjeći izvanjskim utjecajima — intervenciji kapitalističke države, koja će povećati efektivnu potražnju.

Načelo efektivne potražnje ima dakle za svrhu da objasni svako moguće stanje zaposlenosti, a ne samo posebno stanje. Ono mora biti primjenljivo na »opći slučaj«, odakle potječe i naziv ovog velikog Keynesovog djela »Opća teorija zaposlenosti, kamate i novca«.

Zaposlenost je temeljna veličina Keynesovog sistema. Druga osnovna veličina je dohodak i njenom određenju Keynes posvećuje posebnu pažnju. On najprije analizira dohodak poduzetnika, definirajući ga kao »preostatak vrijednosti gotovih proizvoda prodatih tokom razdoblja koji ostaje nakon podmirenja izvornih troškova (str. 48)«. Izvorne troškove čine izdaci na faktore proizvodnje, te troškovi upotrebe kapitalne opreme u proizvodnom procesu. On također daje određenje čistog dohotka poduzetnika do kojeg se dolazi na način da se od bruto dohotka odbije iznos tzv. dopunskih troškova. Dopunski (dodatni) troškovi mogu biti različiti gubici do kojih dolazi uslijed zastare, prirodnih katastrofa i sl.

Keynesa ne zanima u prvom redu dohodak pojedinca, već dohodak zajednice (globalni ili nacionalni dohodak). Kod nacionalnog dohotka treba iz računa isključiti izdatke na proizvodne faktore, budući da oni za jedne predstavljaju troškove, a za druge dohodak. Nacionalni dohodak jednak je efektivnoj potražnji, koja determinira ukupnu zaposlenost.

Temeljni faktori koji utječu na zaposlenost i nacionalni dohodak su: sklonost potrošnji, granična efikasnost kapitala i kamatna stopa. Sklonost potrošnji Keynes definira kao funkcionalni odnos između date razine dohotka iskazanog u jediničnim nadnicama i izdataka za potrošnju iz te razine dohotka.

Na sklonost potrošnji utječu veličina dohotka i čitav niz objektivnih i subjektivnih faktora.

Od objektivnih faktora Keynes navodi slijedeće:

1) Promjena jedinične nadnice — Svaka promjena najamnine odražava se u promjeni veličine realnog dohotka i konzekventno tome u promjeni potrošnje.

2) Promjene u razlici dohotka i čistog dohotka. Iznos potrošnje ovisi o čistom dohotku, a ne o dohotku, jer pojedinac odlučujući o veličini svoje potrošnje prvenstveno uzima u obzir čisti dohodak.

3) Slučajne promjene u vrijednosti kapitala koje nisu uključene prilikom proračuna čistog dohotka. Te promjene utječu znatno na potrošnju klase vlasnika, dakle onih slojeva koji posjeduju bogatstvo, jer potrošnja vlasničke klase može bit veoma podložna nepredvidivim promjenama novčane vrijednosti njihovog imetka.

4) promjene u stopi diskontiranja vremena odnosno promjene u omjeru budućih dobara. Te promjene mogu se približno poistovjetiti s promjenama kamatne stope premda nisu istovjetne s tim promjenama.

5) promjene u fiskalnoj politici. Podsticaj pojedinaca za štednjom ovise ne samo o kamatnoj stopi, već i o fiskalnoj vladinoj politici. Koristi li se fiskalna politika kao promišljeno sredstvo ostvarenja ravnomjernije raspodjele dohotka, njen utjecaj na sklonost potrošnji još je veći.

6) Promjene očekivanog odnosa sadašnje i buduće razine dohotka. Te promjene mogu imati znatan utjecaj na potrošnju pojedinca, međutim o njima nije potrebno voditi račun, promatra li se zajednica u cjelini, budući da se razlike između povoljnih i nepovoljnih predviđanja u globalu potiru.

Subjektivni faktori koji djeluju na sklonost potrošnji uključuju psihološke osobine ljudske prirode, te društvene običaje i institucije koje (mada nisu nepromjenljive) u kratkom roku ne podliježu značajnijim promjenama).

Digitized by Google

Neki od njih imaju pozitivan utjecaj na sklonost potrošnji — primjerice pobude užitka, darežljivosti, neproračunatosti, rasipnosti, dok druge imaju negativan utjecaj na potrošnju. U ovu drugu skupinu Keynes ubraja pobude predostrožnosti (u smislu stvaranja rezervi za nepredvidene buduće događaje), proračunatosti, nezavisnosti, poduzetništva, ponosa i škrtosti.

I kod potrošnje javnih ustanova postoji po Keynesu čitav niz subjektivnih pobuda koje izazivaju suzdržavanje od potrošnje, kao npr. pobuda poduzetnosti, likvidnosti, poboljšanja (u svrhu ostvarenja veće akumulacije), financijske opreznosti i sl.

Obzirom da se subjektivni faktori pretpostavljaju kao nepromjenljivi, u analizi potrošnje unutar kratkog perioda njihovo djelovanje moguće je zanemariti.

Odlučujući činilac koji djeluje na sklonost potrošnji je i dohodak. Porast dohotka uvjetovati će porast potrošnje i obrnuto. Keynes formulira temeljni psihološki zakon »da su ljudi u pravilu i u prosjeku raspoloženi povećati svoju potrošnju povećanjem svog dohotka, ali ne u onom iznosu u kojem se povećava dohodak.« (str. 70) Pri bržem porastu dohotka razlika između dohotka i potrošnje raste.

On također uvodi pojam granične sklonosti potrošnji kao odnosa između dijela dodatnog dohotka namjenjenog potrošnji i odgovarajuće (dodatne potrošnje).

Nakon određenja dohotka i potrošnje, Keynes određuje štednju kao višak dohotka nad potrošnjom. Određenje dohotka dovodi odmah do određenja tekućih investicija, pod čim se podrazumijeva tekuće povećanje vrijednosti kapitalne opreme, nastalo proizvodnim djelovanjem tokom razdoblja. Investicije su jednake razlici izdataka za nabavu finalnih proizvoda od drugih proizvođača i troškova upotrebe. Između štednje i investicija postoji jednakost, koja je posljedica dvojnosti razmjene između proizvođača i kupaca kapitalne opreme.

Ova jednakost uspostavlja se djelovanjem investicijskog multiplikatora. Investicijski multiplikator je omjer između povećanja investicija i odgovarajućeg povećanja ukupnog dohotka (kada su obadva mjerena u jediničnim nadnicama) (str. 145).

On pokazuje koliko će porasti (nacionalni) dohodak ako investicije porastu za određenu svotu (i obratno kad je riječ o sniženju investicija).

Osim investicijskog multiplikatora Keynes spominje i multiplikator zaposlenosti kojeg je u ekonomsku teoriju uveo R. F. Kahn prateći odnos između državnih izdataka i povećanja zaposlenosti. Ovaj multiplikator mjeri omjer povećanja ukupne zaposlenosti u društvu što odgovara povećanju izvorne zaposlenosti u industrijama investicijske opreme.

Posebnu pažnju Keynes posvećuje graničnoj efikasnosti kapitala, jer ista pruža podsticaj investiranju, te s tim u vezi utječe na dohodak i zaposlenost. Ona donekle odgovara pojmu Marxove profitne stope, jer predstavlja maksimalnu stopu dobiti koju poduzetnik očekuje od jednog investicionog dobra, koje će (dobro) upotrijebiti na najrentabilniji način i cijene ponude toga dobra. Podsticaj za investiranje postoji samo onda ako se kapitalistu više isplati uložiti kapital u proizvodnju, nego u banku, kad očekuje da će mu iznos profita biti veći od kamate koju bi mu donio taj isti kapital kad bi bio uložen u banku.

Investicionu potražnju određuju prema tome dva faktora: Granična efikasnost kapitala (profitna stopa) i kamatna stopa. Da bi poduzetnik imao računa da investira, postojeća kamatna stopa mora biti niža od granične efikasnosti kapitala. Ukoliko je spomenuta razlika veća, utoliko je jači stimulans za investiranje. Međutim, bude li se određeni tip investicija povećavao, granična efikasnost kapitala će opadati i to iz dva razloga: 1) povećava se ponuda robe kojoj dato investicijsko dobro služi i time opada očekivani iznos dobiti i 2) povećana potražnja za danom vrstom investicijskih dobara uvjetuje porast

Digitized by Google

troškova proizvodnje, te porast cijena ponude spomenutih dobara.

U momentu kada se granična efikasnost kapitala izjednači s kamatnom stopom prestaje daljnje investiranje. Zato svako daljnje povećanje investicione djelatnosti (pri nepromjenjenoj sklonosti potrošnji) ovisi prvenstveno o tome hoće li kamatna stopa padati brže od granične efikasnosti kapitala. Za razliku od dotadašnjih građanskih teoretičara, prema kojima kamata predstavlja cijenu novčanog kapitala, raspoloživa novčana akumulacija ponudu, a investicijska djelatnost potražnju, Keynes inaugurira novu tezu prema kojoj je kamata monetarni fenomen, a kamatna stopa cijena koja uravnotežuje potražnju za gotovim novcem s količinom raspoloživog novca. Kamata nije više isključivo cijena novca kao prolaznog oblika proizvodnog kapitala, već cijena novca u njegovim raznim funkcijama.

Ustupanje novca na zajam (koji akt uzrokuje pojavu kamate) znači da se vlasnik novca neko vrijeme odriče likvidnosti. Analizirajući kamatnu stopu Keynes raspravlja o psihološkim i poslovnim podsticajima likvidnosti. Po njegovom mišljenju ljudi više vole držati svoju imovinu u likvidnom obliku (obliku gotovog novca), nego u bilo kojem drugom obliku. Želja za raspolaganjem gotovim novcem uvjetovana je raznim pobudama. To su: 1) pobude iz dohotka. (Osnovni razlog držanja gotovine je da bi se premostio razmak između primanja dohotka i njegovog trošenja), 2) pobude iz poslovanja (da bi se novac uložen u proizvodnju ponovo vratio u obliku dohotka prođe izvjestan vremenski period kroz koje je vrijeme potrebno raspolagati gotovinom), 3) pobude iz sigurnosti (uvjetovane su potrebama osiguranja za slučajeve koji traže nagle izdatke i nepredviđene prigodne kupovine). 4) Postoji najzad i pobuda za spekulaciju, uzrokovana željom da se zaradi na fluktuacijama u vrijednosti novca na tržištu. Ona spriječava novčane kapitaliste da ulože sav novac u dugoročne produktivne investicije. Spekulacija na taj način stalno apsorbira dio likvidnih sredstava.

Visina kamatne stope zavisi tako od intenziteta želje za gotovinom i od količine raspoloživog novca.

Država nije u mogućnosti neposredno djelovati na visinu profitne stope, ali može djelovati na obim novčanog opticaja i obim kredita, a time neposredno djeluje na kamatnu stopu. Obaranjem kamatne stope država povisuje profitnu stopu koja ostaje industrijalcu poslije plaćanja kamate. To će se pozitivno odraziti na rast investicijske djelatnosti, a time i na povećanje proizvodnje i zaposlenosti.

Kapitalistička država mora dakle vlastitim mjerama povećavati sklonost potrošnji i potsticati investicije. Njena uloga je od osobite važnosti, jer punu zaposlenost ne može ostvariti sam mehanizam kapitalističke privrede, niti je može održati na duži rok. Svoju regulatornu funkciju država po Keynesu može uspješno provoditi na način što će podsticati potrošnju, vršiti redistribuciju nacionalnog dohotka putem oporezivanja, zatim što će kontrolirati investicije i obarati kamatnu stopu.

U Kapitalizmu ne postoji dakle nikakav mehanizam koji bi automatski uskladio odnose između sklonosti ka potrošnji, profitne stope i kamatne stope, te obezbjedio punu zaposlenost. Pomoć može doći samo od strane države, od strane one sile koja može da imajući u vidu interese cjelokupnog kapitalizma, istupi kao opći kapitalist.

Glavni Keynesov cilj bio je iznaći način kako da spriječi propast privatnog industrijskog vlasništva. On je ispravno uočio da je u periodu opće krize kapitalizma veoma opasno zadržavati siromaštvo masa i pasivno se odnositi prema stalno rastućoj armiji nezaposlenih. Pri spašavanju privatnog vlasništva, on velikodušno žrtvuje rentijera — »tog kapitalistu bez funkcije«.

Rentijerski vid kapitalizma po Keynesovom mišljenju samo je prolazno razdoblje koje će nestati kada završi svoju ulogu. Rezimativno, Keynesova Opća teorija zaposlenosti, kamate i novca, bavi se ponašanjem cjelokupnog

Digitized by Google

privrednog sistema, te ukupnim dohocima, ukupnom proizvodnjom, ukupnim profitima, ukupnom štednjom i investicijama.

Keynes je ideolog državnog kapitalizma, ima li se u vidu njegov zahtjev za svestranom državnom intervencijom. On uspješno povezuje teoriju i ekonomsku politiku, odnosno praksu. Ekonomska istraživanja time bivaju direktno usmjerena na izučavanje praktičnih privrednih problema, tražeći putokaz za njihova rješenja. Od osobitog je značenja Keynesov naglasak na investicionoj djelatnosti, u kojoj vidi osnovnu polugu kapitalizma i glavni preduvjet njegovog opstanka.

Keynesov doprinos ogleda se i u samoj metodi analize ekonomskog života, on je obogatio ekonomiju novim analitičkim instrumentima. Njegova analiza je makroekonomska, jer se on bavi problematikom privrede u cjelini (bavi se analizom ukupnih ekonomskih veličina). Napisavši »Opću teoriju«, Keynes se uzdigao iznad pojedinačnih i grupnih kapitalističkih interesa, imajući u vidu interese kapitalizma u cjelini.

Suvremena post-keynesijanska makroekonomska analiza uglavnom je prihvatila opće osnove Keynesove analize. Međutim, ona je šira i više se bavi analizom nacionalnog dohotka i stabilnošću cijena, stavljajući naglasak na inflaciju i ekonomski razvoj.

»Opća teorija zaposlenosti, kamate i novca« označila je novu etapu u razvoju ekonomske misli na Zapadu.

Zagorka Brunsko

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

CENA: 120.000.— DIN.

Digitized by Google

Rm
X
5
T
563

YU ISSN 0560-6675

Socijalizam

ČASOPIS
SAVEZA KOMUNISTA
JUGOSLAVIJE

Alderman Library
APR 23 1990
Univ. of Virginia
Charlottesville, VA

11-12
1989

Digitized by Google

Izdavački savet

Vasil Tupurkovski (predsednik), članovi: Mirko Arsić, Ciril Bašković, Sulejman Bosto, Marin Buble, Momir Bulatović, Ali Dida, Đula Feher, Vojmir Franičević, Ljupčo Jokimovski, Milija Komatina, Franjo Kožul, Ivan Kristan, Milenko Marković, Radovan Radonjić, Metodi Stojkov, Milorad Timotić

Uredivački odbor

Milija Komatina (glavni i odgovorni urednik), članovi: Mirko Arsić, Atila Sam, Dejan Rebić, Franjo Kožul, Milosav Simić, Ciril Bašković, Sonja Šćepanović, Trpe Jakovlevski

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIRO »Komunist«, Beograd,
Trg Marksa i Engelsa 11

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 378.000 dinara. Za inostranstvo 756.000 dinara.

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu:
SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 60801-603-15351, poštanski fah 233

Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061
Rukopisi se ne vraćaju

Odeljenje pretplate: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061, lokal 780

Štampa: RO »Sava Mihić« — Zemun, M. Tita 46—48.

Digitized by Google

YU ISSN 0500-0675

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Godina XXXII
1989. Broj 11-12

Sadržaj

Milija Komatina
Poslednji kongres dosadašnjeg ili prvi kongres preporođenog SKJ 3

Tribina

NOVI SOCIJALIZAM: POGLEDI, INICIJATIVE I PERSPEKTIVE

Branko Pribićević
Novi socijalizam — u čemu novi 13

Miloš Nikolić
Socijalizam i demokratija 21

Mihajlo Popović
Da li je moguć »demokratski socijalizam«? 29

Zoran Vidaković
Neke premise rasprave o socijalizmu 34

Ljubomir Madžar
Kvrge ideološke ortodoksije 43

Dragomir Drašković
U kakav socijalizam možemo 55

Dragutin Marsenić
Jedva da se više na Marksovim porukama može graditi socijalizam 61

Zoran Pokrovac
Stari »novi socijalizam« 67

Branko Balj
Da li je socijalizam moguć? 72

Prvoslav Ralić
Kraj epohe partijskog socijalizma 77

Jovica Trkulja
Reforma ili propast 83

Prilozi

Kongresi i konferencije SK u republikama, pokrajinama i JNA 93
Deklaracija SKJ (predlog) 125
Političke partije u našoj i drugim socijalističkim zemljama 137

Prikazi

Digitized by Google

Содержание

Милия Коматина
Последний съезд теперешнего или первый съезд возрожденного СКЮ 3

Трибуна

НОВЫЙ СОЦИАЛИЗМ: ВЗГЛЯДЫ, ИНИЦИАТИВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Бранко Прибичевич
Новый социализм — в чем его новизна 13

Милош Николич
Социализм и демократия 21

Михайло Попович
Возможен ли „демократический социализм"? 29

Зоран Видакович
Некоторые премиссы диспутов о социализме 34

Любомир Маджар
Корявости идеологического правоверия 43

Драгомир Драшкович
В какой социализм нам можно 55

Драгутин Марсенич
Вряд ли можно строить социализм на Марксовых наказах 61

Зоран Покровац
Старый „новый социализм" 67

Бранко Баль
Возможен ли социализм? 72

Првослав Ралич
Конец эпохи партийного социализма 77

Йовица Тркуля
Реформа или крах 83

Очерки

Съезды и конференции СК в республиках, областях и ЮНА 93
Декларации СКЮ (проект) 125
Политические партии в нашей и в других социалистических странах 137

Рецензии

Contents

Milija Komatina
The last congress of the outgoing or the first congress of the regenerated LCY 3

Panel Discussion

NEW SOCIALISM: VIEWS, INITIATIVES AND PERSPECTIVES

Branko Pribićević
New Socialism — in which aspects new? 13

Miloš Nikolić
Socialism and democracy 21

Mihajlo Popović
Is »democratic socialism« possible? 29

Zoran Vidaković
Some premises of the debate on socialism 34

Ljubomir Madžar
Gnarls in the ideological orthodoxy 43

Dragomir Drašković
Which kind of socialism can we enter 55

Dragutin Marsenić
On Marx's messages can socialism hardly be built 61

Zoran Pokrovac
Old »new socialism« 67

Branko Balj
Is socialism possible? 72

Prvoslav Ralić
The end of the epoch of Communist-Party socialism 77

Jovica Trkulja
Reform or destruction 83

Supplements

Congresses and conferences of LCY in the republics, autonomous provinces and Yugoslav National Army 93
The declaration of LCY (a proposition) 125
Political parties in our and other socialist countries 137

Reviews

Digitized by Google

Milija Komatina

Poslednji kongres dosadašnjeg ili prvi kongres preporođenog SKJ

Predstojeći kongres SKJ priprema se i održaće se u periodu dramatičnih, poželjnih ali i nepredvidljivih promjena, do kojih dolazi ili bar kojima se teži, s malim izuzecima, u svim socijalističkim zemljama Evrope i svijeta.

Na udaru su dosadašnji režimi ili procesi uspostavljeni u ovim zemljama prije ili poslije drugog svjetskog rata, a na strategiji »utopijskog« i »naučnog« socijalizma, začetoj prije dva stoljeća i to u onom dijelu Evrope sa kojeg se ovo što se danas dešava svesrdno odobrava i podržava. Kao i u vrijeme Pariske komune i Komunističkog manifesta, Evropa je u izvjesnom smislu opet u preokupacijama socijalizma i komunizma: kod jednih sa željom da promjena bude što više, a u pravcu izlaska — ne iz socijalizma — već iz totalitarnih despotija i ekonomske i svakakve krize, koja predstavlja potencijalnu opštu opasnost; kod drugih sa željom da te promjene u korist kapitalizma najzad dokrajče dilemu kojem društvenom sistemu pripada budućnost ili »vječnost«. Zajedničko je kod svih, ipak, to da komunizam, ma

Digitized by Google

koliko ga i bilo, više nije »bauk«, kako su ga od njegove pojave pa sve do izlaska na ovovremenu političku scenu Gorbačova (najistaknutijeg inicijatora promjena), doživljavali protivnici.

Subjekt promjena su milionske narodne mase, unutar kojih naročito veliku ulogu igra inteligencija, sastavni dio proizvođačkih i stvaralačkih snaga radničke klase, a onaj dio koji je uveliko bio zanemarivan, ako ne i sasvim onemogućavan da se djelatno iskazuje. U vihoru promjena su, međutim, i milioni malograđana — te veoma rasprostranjene moćne savremene »neklase«, koji obilato pokušavaju da promjene vode na nizlaznoj strani — ka nekoj privatističkoj pobudi — najčešće separatističkoj i nacionalističko-šovinističkoj. Svrgnuta ali još uticajna politokratija oslanja se upravo na malograđanštinu, s kojom i čini gotovo jedinstven konzervativni blok, sa kojim snage stvarnih promjena u pravcu demoktraskog socijalizma tek treba da se razgraniče.

Sastavni dio aktera događaja su i mnogobrojni opservateri i analitičari, koji nikako, ma koliko bi to i htjeli, ne mogu biti, pa najčešće i nijesu, neutralni, već su futuristi sa unaprijed pripremljenom tezom. Za jedne među njima sve ovo što se događa je neporeciv znak totalnog sloma socijalizma i signal da treba pojačati ofanzivu ka isključenju bilo kakve pomene ideje socijalizma. Na ovoj liniji je ekstremna zapadna desnica koja, prema uočljivim znacima, jača i organizuje se na neskrivenim neonacističkim programima i aspiracijama.

Ono što je izvjesno i neosporno, sastoji se samo u tome da dosadašnji modeli socijalizma nezadrživo odlaze u nepovratnu prošlost. Kao što vidimo, to se upravo i dogodilo ili predstoji. Ostaje, međutim, pitanje alternative, jer i u društvu kao i u prirodi, svaka selekcija se događa zamjenom vrsta, oblika i sadržaja, sposobnijim za život. Ukoliko ne dođe do takvih zamjena, gubi se ravnoteža i praznina do koje dolazi pokazuje se kao nestabilnost, čije posljedice nikada nijesu sagledive. Takva, izvjesna »praznina«, već počinje da zjapi u dosadašnjem svijetu socijalizma.

Ako je ne samo u pukom interesu već i u prirodi čovjeka, kao svjesnog bića prirode, da kontroliše i usmjerava uslove svoje egzistencije, onda je to u najneposrednijoj vezi onoga što je u korijenu ideje komunizma i socijalizma, pa prema tome teško je pretpostaviti, ma šta ko predviđao — vođen nekim parcijalnim interesom — da se socijalistička opcija može isključiti ili politički suspendovati. Posebno i najrelevantnije pitanje je, svakako, kako bi mogao da izgleda novi društveni sistem koji će se, na ruševinama promašenih modela, izgrađivati posredstvom rešavanja stvarnih i sveobuhvatnih problema čovjeka i njegovog svijeta.

Digitized by Google

Postoje nagovještaji da je dolazeća realnost upravo to da iz cjeline svih postojećih društvenih sistema, društava i kultura, nastaje nešto novo, što ne bi po tradicionalnim podjelama pripadalo u striktnom smislu nijednom od dosadašnjih sistema, ali što — ma kako to bilo — ne bi isključivalo ideju komunizma i socijalizma, niti potrebu djelatne uloge miliona ljudi koji tu ideju ne žele da isključe a mogu da vide i izvan svega onoga što ju je u dosadašnjoj praksi zloupotrebljavalo i kompromitovalo. Princip konvergencije različitih društvenih sistema, za koji su se u prošlosti zalagali mnogi najistaknutiji umovi svijeta (jedan od rodonačelnika teorije konvergencije je holandski ekonomista, dobitnik Nobelove nagrade, Jan Tinbenger) ima uveliko otvorena vrata, jer silaze sa scene dogmatski interpretatori marksističkog elaboriranja ideje komunizma, što je tu ideju i odvajalo od ideje humanizma — opšte čovječanske težnje. Pozitivan rezultat postojanja potrebe i traženja rješenja i spašavanja svijeta od svakakvih opasnosti, među kojima nijesu samo politički potresi, sve dramatičniji bezdan između Severa i Juga već i ekološke prijetnje, već se ogledaju i kroz prizmu iščezavanja četrdesetogodišnjeg takozvanog hladnog rata, smanjivanju konfrontacija između kapitalizma i socijalizma i traženju puteva, ne posredstvom međusobnog proždiranja već posredstvom mijenjanja sopstvenih pogleda i sopstvene realnosti, u pravcu razvoja koji bi bio bliži stvarnim ljudskim potrebama. A ako smo kod tog pojma ljudskih potreba, onda u tom pogledu ne gube, već dobijaju, na aktuelnosti ideje iz izvorne komunističke i marksističke baštine.

Dobro je poznato da se progres najrazvijenijih kapitalističkih zemalja nije zasnivao samo na imanentnim prednostima sistema u okviru kojeg se razvijaju već i na »prelivanju« sredstava ili dobiti iz manje razvijenih zemalja, a što je postizano tržišnim mehanizmima, kupovanjem jeftine radne snage i pameti, jeftinih sirovina, monetarnim transakcijama i slično. Sada dolazi nova okolnost pred kojom se više ne mogu zatvarati oči i to iz dva bitna razloga: prvo, više se gotovo ništa ne može uzimati iz tog prezaduženog takozvanog trećeg svijeta, jer su mu resursi gotovo sasvim iscrpljeni i drugo, dalje siromašenje tog svijeta dovelo bi do drastične opšte neravnoteže, pa time i do opšte nestabilnosti.

Sve to govori o neophodnosti drugačije korespondencije između zemalja savremenog svijeta, pa i postojećih društvenih sistema. »Dezideologizacija« unutar socijalističkih zemalja, u smislu oslobađanja od stereotipa i dogmi unutar čega je postojala i dogma o potrebi raspirivanja mržnje prema suprotnom društvenom sistemu, treba da — nadajmo se — i mora da uslijedi i unutar kapitalističkih zemalja, a na liniji pomenute konvergencije, to jest saradnje koja bi doprinosila

Digitized by Google

progresu cjeline svijeta. Mnogi teoretičari, a isto tako i ekonomski i politički praktičari, argumentovano uvjeravaju da težnje i mogućnosti za to postoje.

Promjene o kojima je riječ — u pogledima, inicijativama, pa i mnogim započetim rješenjima, odnose se i na našu zemlju. Predstojeći kongres zakazan je u trenutku snažnog opšteg zahtjeva da se reformom ekonomskog, političkog i pravnog sistema, a posebno Saveza komunista, započne iskorjenjivanje uzroka koji su nas doveli do ponižavajućih uslova života. Bez razlike na postojeće podjele, taj zahtjev je prisutan u zemlji kao cjelini u — svim republikama i pokrajinama. Ali kasnilo se, i još se tapka u mjestu, upravo stoga što se vrtimo u krugu parcijalnih pogleda bez sposobnosti da vidimo potrebe cjeline unutar Jugoslavije. Paradoksalno je da nikako ne može da postane djelatno inače opšte, i svjetsko i naše, saznanje da svi bitni savremeni problemi proizilaze iz nekih sličnih ili zajedničkih izvora globalnog svijeta, pa da se i ne mogu rješavati samo na parcijalnoj ravni, još manje sa nazorima feudalnog ili nekog savremenog sitnosopstveničkog interesa, kakav je nacionalističko-šovinistički separatizam. Dok smo svi za promjene, neki ih i dalje vide samo na nekoj nizlaznoj strani, uvlačenjem u neki autarhični sopstveni interesni šlem, čime se blokira kako mogućnost razvoja cjeline tako i mogućnost sopstvenog razvoja.

Ideologija status kvoa, sa različitim predznacima i »pokrićima« — odbrana dosadašnjih tekovina, vrijednosti i slično, ne samo da je i dalje prisutna već se i obnavlja. Dok je očevidno da društvena reforma, za koju smo se u zemlji plebiscitarno izjasnili, podrazumijeva i ustavnu reformu, što je također, opšta saglasnost, ovo poslednje se, namjerno odugovlači, a što se pokazuje tvrdnjama da je postojeći ustav garancija nacionalne ravnopravnosti i avnojevskih principa. Federativno uređenje zemlje ne samo da mora biti održano već će nužno rasti autonomnost republika, pa i regiona, kao i svih ekonomskih i političkih subjekata. Ali to ne isključuje ni potrebu ni mogućnost izgradnje takvih odnosa u zemlji u kojoj bi princip federacije bio ne samo fakultativan, kako uveliko jeste, već isto tako nezamjenljiv i čvrst osnov suvereniteta zemlje i njene stabilnosti. Drugim riječima, i naša zemlja mora se urazumiti tako i toliko da se prekinu podjele koje vode sabotaži i blokadi rješavanja opštih i zajedničkih poslova. Ako smo jedinstveni u shvatanju neophodnosti ne samo da se ugledamo na druge, razvijenije i uspješnije zemlje i sisteme, pa i da se uključujemo u Evropsku zajednicu, onda treba da bez odlaganja otvorimo oči pa da vidimo kako izgleda taj odnos posebnog i opšteg u federativnim zemljama i zajednicama koje najuspješnije ostvaruju i parcijalne i opšte i zajedničke interese.

Digitized by Google

Opšte je saznanje o neophodnosti uspostavljanja demokratije, čega je pretpostavka pluralističko društvo na ideološkoj i političkoj ravni, a mi i dalje međusobno komuniciramo posredstvom nacionalnih ultimatuma, što je u očevidnoj kontradikciji sa prvim saznanjem i prvim potrebama.

Od kongresa se očekuje ne samo da se idejno razgraniči sa konzervativizmom svake vrste već i da bude snažan impuls za pregrupisanje snaga na istinskoj reformskoj osnovi. U znaku toga su i tekle pripreme, bez obzira na široki spektar razlika koje se održavaju, a u nečemu i produbljuju. To se može zapaziti i iz naznaka (koje dajemo u ovom broju) održanih kongresa i konferencija Saveza komunista u republikama i pokrajinama, odnosno u Jugoslovenskoj narodnoj armiji, kao i kroz prizmu dokumenata pripremljenih za Četrnaesti (vanredni) kongres SKJ.

Iako se politička situacija, uključiv tu i raspoloženje komunista i radnih ljudi u cjelini, mijenja gotovo iz dana u dan, može se reći da će delegati doći na kongres u trenutku kada je gotovo svako relevantno pitanje otvoreno, a kada ni o jednom ne postoji cjelovit pogled, još manje opšta saglasnost. Zapravo, kada se odlijepimo od plebiscitarnog odgovora da se dosadašnji društveni sistem (ekonomski, politički, pravni, »sistem« vrijednosti, moralni kodeks i način rada i društvenog ponašanja) mora mijenjati, onda — ako ne sve — gotovo sve — postaje ili za svakog nejasno ili samo za nekog jasno a za drugog gotovo sasvim i nejasno i neprihvatljivo. Zapravo, i ne znajući, mnogi komunisti i dalje nastavljaju najgoru boljševičku tradiciju, koju inače u novije vrijeme uzimaju za predmet najtežih optužbi. U trenutku kada shvatamo ne samo da se može već i da se mora živjeti sa razlikama, jer drugačija društva i drugačiji ljudi ne postoje osim takvih kakvi jesu, što znači u bogatstvu svojih kolektivnih i ličnih identiteta, i dalje se održava, pa čak i drastično obnavlja, isključivost i netolerancija. Najviše je to u vezi sa međunacionalnim konfrontacijama, a kroz to se pokazuje i oživljavanje postojećih a prigušivanih destruktivnih, antislobodarskih, antidemokratskih poriva i shvatanja suštine života i čovjeka. Ništa, ili sasvim malo, mijenja na stvar, to što smo svi bez izuzetka navukli plašt na kojem piše »demokratija«!

Savez komunista Jugoslavije se, očevidno, nalazi u teškoj situaciji, ali ne nikako bezizlaznoj. Ako predstoji vrijeme kada treba i mora da svoj autoritet ostvaruje i potvrđuje u uslovima bez monopola, koji bi bio i ustavno zaštićen, to nije podatak koji upućuje na zaključak da SKJ mora sići sa istorijske scene. Trebalo bi da su odlazeća konzervativna, nacionalistička, birokratska i slična obilježja. Hoće li se, kako i koliko, distancirati od svega toga, to je pitanje od kojeg zavisi

Digitized by Google

odgovor o njegovoj daljoj egzistenciji i uticaju. Samo da se pri tome ne zavaravamo — »modernizaciji« — na čemu se inače s razlogom insistira — neće mnogo doprinositi uvođenje u partijski život višesmislenog, političkog »marketinga«. Samo su ideje istine i ponašanje u skladu s njom, ono čime se jedna politička partija može društveno promovisati u savremenim uslovima.

Šanse SKJ su u njegovom preporodu, kako se to i ističe u programskoj deklaraciji sa kojom se ide na kongres.

Druge partije već postoje i, s obzirom i na to da su se bez izuzetka savezi komunista u svim republikama i pokrajinama, kao i u Jugoslovenskoj narodnoj armiji, nedvosmisleno izjasnili da neće sa svoje strane sprečavati niti ograničavati udruživanje građana i »prepisivanje« komunista u druge partije, može se očekivati da će i u našoj zemlji, kao i drugdje u socijalističkim zemljama, u narednom periodu bujati stranački politički pluralizam (vidjeti o tome tekst u ovom broju). To SKJ ne treba da plaši. Možda će neka od novih partija, pod uslovom da nije zasnovana na šovinističkom i sličnom programu i ciljevima kakvi ne mogu biti dopušteni u civilizovanim zemljama (bez obzira na karakter društvenog sistema), uspjeti da jasnoćom svoga zaista demokratskog i programa i ponašanja pridobije saglasnost i pristup širih slojeva naroda. Možda će neka od njih imati takav program i takav uticaj da može stvarati uslove za izgradnju društva u kojem bi se na najbolji način rješavali problemi čovjeka i njegovog svijeta. Ali u tom slučaju, ma kako se zvala, takva partija biće ono što je uvijek bilo u izvornoj ideji komunističkog pokreta.

No, kako bilo, komunisti treba da nastave svoju borbu. I ako bismo se htjeli poslužiti ironijom, onda ide samo u prilog SKJ činjenica da su se već na samom početku neke od partija, odnosno neke od grupacija građana i intelektualaca, koje nastupaju suprotno SKJ, već kompromitovale. Programi, težnje i način ponašanja slovenačkog lista »Mladina«, ma ko stajao iza toga lista, Hrvatske demokratske zajednice, formirane u Splitu, nacionalističkih grupa, oglašenih u Duvnu, Srpske narodne odbrane, oglašene u Staroj Pazovi — da ne pominjemo druge, već su na samom početku na pragu odakle put vodi u bezizglednu perspektivu i jalovost. Stoga ih, iako za to postoje osnove i mogućnosti svakog, i našeg demokratskog poretka, možda i nije neophodno zabranjivati. Neka »cvetaju« — trajaće koliko i trenutne mećave, mada je, na žalost, ljudsko zlo trajnije od otpadnih voda koje nepovratno odlaze u bezdane.

Sadašnje rukovodstvo SKJ, gotovo u svim prilikama priprema kongresa, pita se kako dobiti bitku u ovoj teškoj i mnogo čemu kontradiktornoj situaciji. Bilo bi najgore ako

Digitized by Google

bi prevladalo uvjerenje da se ta bitka može dobiti nastavljanjem neslavne tradicije da Savez komunista — u ime prilagođavanja situaciji — treba da gubi svoju prepoznatljivost. Mnogi su već konstatovali da je i Savez komunista, kao i mnoge partije takozvanog boljševičkog tipa, gubio uticaj upravo stoga što se razvodnjavao, malograđanizirao, što je kolaborirao sa svim i svačim ili se »obnavljao« u nekoj novijoj konzervativnoj suštini. Doskoro je bila nepovrediva gotovo samo jedna, a svakako najnegativnija prepoznatljivost, njegova vezanost za vlast i potrebu njegovih takozvanih kadrovskih struktura ne samo da se održe na vlasti već i da održe pravo na svoje samoreprodukovanje. Vlast bez ideje, jasne i prihvatljive i za onu klasu (ili onaj narod) u ime koje postoji, to je, u stvari, najgora vlast. Ona ne može biti ni efikasna, kao što nije ni bila, jer ona ne čuva društveni sistem, koji je ne samo po imenu već i po mnogo čemu drugom u normativno institucionalnom smislu socijalističke provenijencije, već čuva samu sebe. E, više to neće moći!

Već se čuju glasovi da pripremljena kongresna dokumenta nijesu obuhvatila sve što predstavlja našu savremenu potrebu i slično. U tome nije problem. Maksimilizam u situaciji kakva jeste niti je moguć niti poželjan. Savez komunista, kako je osim drugih prilika, rečeno na vanrednom kongresu crnogorskih komunista, mora definitivno da shvati da nije »sveznajući«, a još manje da je u mogućnosti da o svemu i u svemu arbitrira. Iako je za mnoge već prevaziđen Lenjin (s obzirom na to da pripada boljševičkoj baštini), ipak se treba sjetiti njegovih riječi — onaj pokret koji pretenduje na uspjeh mora da koncentriše svoju pažnju na glavne karike, to jest na ona pitanja čijim rješavanjem se odmotava cjelokupno klupko opštih problema jednog pokreta u jednoj etapi.

U kongresnoj deklaraciji, kao i u svim drugim dokumentima upravo to je i htjelo da se postigne, a što bi se moglo sažeti u formulaciji — *demokratski i efikasan socijalizam.* Savezu komunista, međutim, predstoji velika bitka da se izbori upravo za suštinu te formulacije. Ništa nam više neće pomoći još donekle prisutna uvjeravanja — da imamo izvanrednu strategiju, najdemokratskiji sistem i slično, a da problemi i mogućnosti čak kriznih situacija — do čega smo i stigli, proizlaze s a m o stoga što taj sistem n e f u n k c i o n i š e. Sistem koji ne funkcioniše — to nije sistem. Valja se pitati — zašto — pa iz toga izvući pouke.

Za svaku je pohvalu to što je u kongresnim dokumentima prisutna elaboracija i o zaista nezaobilaznom ekološkom problemu, ali je za čuđenje da se u sloganu izvedenom

Digitized by Google

iz deklaracije »briga« za čovjeka veže gotovo samo za to — da je »sudbina čovjeka u očuvanju njegove okoline«. Kada smo to i radi čega odustali od dosadašnjih saznanja da je čovjek biće prakse, a to znači da sve njegove ljudske nemogućnosti jesu i moraju biti vezane za kategoriju rada, koja se gotovo i ne pominje? Treba, svakako, odustati od pojma »diktatura proletarijata«, s obzirom na arhaičnost, rogobatnost i punu neprihvatljivost onoga na što leksički takva formulacija asocira, ali se teško može shvatiti mogućnost i potreba da se jedna komunistička organizacija odrekne klasnog pitanja. Podrazumijeva se, pri tome, da i u vezi s tim pitanjem treba izaći iz uprošćene, sektaške i dogmatske tradicije. Komunisti bi danas trebalo da se bore za prava radničke klase, svojim uticajem na stvaranje uslova za rad i stvaralaštvo i za to da sve manje bude onih što žive na račun drugih. Prvo je stvar privredne reforme, a unutar toga promjene odnosa snaga između poslovnosti i pameti i neposlovnosti i gluposti, drugo stvar opšte društvene reforme i razvoja socijalističkog samoupravljanja na jasnijoj koncepciji. A oboje — stvar odnosa funkcija rukovođenja (ono mora postojati dok je podjele rada) i upravljanja (ono mora postojati ako uopšte ima demokratije i od toga kako se ostvaruje zavisiće i njen karakter).

Danas smo svi protiv komunističko-partijskog jednoumlja, a za pluralizam potreba i prava, naravno sa ograničenjima koja se podrazumijevaju u svakoj demokratiji koja ima ičega od onoga što je u značenju toga pojma. Savez komunista već na kongresu bi morao sasvim određeno da se razgraniči od takvih »pluralista« koji jesu za pluralizam ali takav koji uvažava samo njihovo gledište i njihov interes. Zar se upravo takva, krajnje jednostrana netolerantnost, ne pokazuje u shvatanjima da ono čemu treba težiti, a sve drugo baciti u đubre istorije, jeste privatna svojina i privatna inicijativa? Nijednog uspješnog društvenog sistema ne može biti bez lične inicijative i bez prava onoga koji radi i da ono što zaradi ima na svom raspolaganju, razumije se, »ustupajući« zajednici u kojoj živi dio koji pripada toj zajednici za zadovoljavanje zajedničkih i opštih potreba, što znači i za zadovoljavanje potreba upravo onoga koji je taj iznos tome ustupio. A što se tiče »privatne inicijative«, zar nas je napustilo istorijsko pamćenje i saznanje da takva inicijativa može biti, pa najčešće i jeste, inicijativa i da se živi na tuđ račun?! Ali — recimo opet — nek i takve opcije postoje, a šansa je na uspjeh upravo na strani onoga koji će insistirati na stvaranju sistemskih i društvenih uslova da svako živi od svoga rada a svako sve manje na bilo čiji račun. Možda je i kapitalizam izbjegao predviđenu totalnu krizu, a doživljavao i doživljava i ekonomsku i svaku drugu regeneraciju, upravo stoga što ovu opciju ima na umu, ako ne u programskom smi-

Digitized by Google

slu, svakako u praktičnom smislu. Dolar, uz sve i dobro i negativno što je svojstveno kapitalizmu, svakako treba zaraditi, ako nije riječ o mafijama koje ćuskijama obijaju banke i sličnim mahinacijama. Treba se čuvati onih koji naše reforme — čija je suština baš u otvaranju mogućnosti za inicijativu — u svemu tome vide mogućnost za nastavljanje i ozakonjenje upravo njihove mafijaške pljačke onoga što smo zvali, i još zovemo, društvenom svojinom ili imovinom.

Jugoslovenski komunisti — treba pošteno govoriti — ne samo stoga što su drugi to htjeli već zato što su i oni zbog nečega upravo takvi — zapleli su se u vitlo pojmova samostalnosti i jedinstva. Odnekud i zbog nečega, ispada kao da samo mi u Jugoslaviji ne možemo da razrješimo taj Gordijev čvor. Nesporno je da raste i da će sve više rasti potreba da u svakoj državnoj, međunacionalnoj zajednici, pa i u svakoj partiji, mora rasti samostalnost svih dijelova i svih radnih teritorijalnih i drugih subjekata. Ali, taj rast niti raste niti će rasti nauštrb optimalnog zajedništva, to jest potreba i mogućnosti da ta zajednica u skladu sa svojim postojećim i potencijalnim resursima što uspješnije rješava opšte i zajedničke probleme u korist cjeline i svakog ponaosob. Treba već na kongresu jasno reći da ne postoji nikakva nacionalna ravnopravnost, nikakva partijska ravnopravnost, koja bi se zasnivala na bilo kakvom većem pravu bilo kojeg posebnog dijela unutar dijelova jedne nacionalne, teritorijalne i partijske, odnosno pluralističke zajednice.

Mogli bismo bez imalo okolišenja da se odreknemo dosadašnjeg pojma »demokratski centralizam«, pa da prihvatimo pojam — o čemu je govoreno na Kongresu SKH — »demokratsko jedinstvo«. Ali, pri tome valja znati o čemu govorimo — šta iz čega proizlazi. Svaka zajednica, svaka organizacija, ako već pristajemo da živimo u njima, da budemo njeni članovi, podrazumijeva neophodnost da priznamo, da pored nas, postoje i drugi, koji isto tako imaju neke posebne interese i opcije. A ako to znamo i priznajemo, onda jedinstvo, odnosno mogućnost života u zajednici, bilo kakve iole efikasne akcije zajednice, organizacije, podrazumijeva neka pravila ponašanja. Bez toga — samo reći — hoćemo »jedinstvo« — ne znači ništa. Koja to organizacija u svijetu i koja to zajednica uspješno egzistira i može egzistirati u uslovima da jedni njeni članovi imaju »pravo« i »slobodu« da prave opstrukcije, sabotaže, da blokiraju sistem zajednice odnosno organizacije o kojoj je riječ?! Frakcionaštvo je svakako prenaglašavano kao negativna kategorija, s obzirom na to da je riječ o uslovima kada je postojala dominacija rukovodstva nad članstvom, po hijerarhijskoj osnovi, ali frakcionaštvo u smislu mogućnosti apsolutnih prava jednih dijelova bez ikakvih obaveza prema zajednici odnosno organizaciji, to nigdje i nikada niti može biti poželjno niti plo-

Digitized by Google

dotvorno. Drugo je pitanje — a ne nevažno — o pravu takozvane manjine, koja s obzirom na istorijsko iskustvo, može često biti na progresivnijoj liniji. A to je pitanje ne da li bi trebalo da funkcioniše princip koji obezbjeđuje mogućnost koherentnog i efikasnog djelovanja jedne organizacije već pitanje da li unutar te organizacije, pored principa »centralizma«, postoji u praksi i princip demokratije. Ako je riječ o Jugoslaviji kao zemlji, kao zajednici, kao internacionalizmu ravnopravnih, kao šansi SKJ da i dalje postoji i ne nametnuto već po želji i volji njenih građana, onda to podrazumijeva upravo to da i dalje ostanu na snazi određena »pravila ponašanja« i u državnoj i u partijskoj strukturi, svakako jasnije definisana i dosljednije primjenjivana u praksi i dijelova i cjeline.

Kongresni dokumenti daju mogućnost delegatima da o svemu ovome, imajući na umu volju i težnje ljudi koji su ih za to ovlastili, preciziraju svoje poglede. Vrijeme za uzaludne i nikome potrebne sporove je isteklo. Dolazi vrijeme kada treba da se otvore sporovi o neposrednim egzistencijalnim pitanjima i problemima ljudi. Društvena reforma počeće tek onda kada stupi na scenu ne samo pitanje ljudi koji još nemaju »pravo« da rade već i pitanje ljudi koji su u radnom odnosu a de fakto ne rade ili ničemu i nikome ne doprinose. To su pitanja za koja kongres tek treba da otvori mogućnost da se na pravi način postave i rješavaju. Ako Četrnaesti (vanredni) kongres SKJ doprinese svemu tome, on će biti i prvi kongres preporođenog SKJ.

Digitized by Google

Tribina

Novi socijalizam: Pogledi, inicijative i perspektive

Branko Pribićević

Novi socijalizam — u čemu novi

Rasprave o novom socijalizmu sve više se vode kako među komunistima tako i među nekim socijalistima i socijaldemokratima; ima ih i na Istoku i na Zapadu; počinju da se javljaju i u nekim sredinama u zemljama u razvoju. I ranije je razmišljano o novom ili »drugačijem« socijalizmu ali nikad tako i toliko kao danas. Socijalističke snage i ranije su se mnogo razlikovale i razilazile u svojim pristupima problemima socijalističkog preobražaja, pri čemu mnogo više u vezi s pitanjem kako stići do željenog novog društva nego u vezi s tim kako bi to novo društvo trebalo da izgleda.

Rasprave o novom socijalizmu najviše su zahvatile tzv. komunističko krilo današnjeg sveta socijalizma. Ovo, sasvim sigurno, nije neka slučajnost. Ovako široke rasprave, koje su otvorene u većem broju vrlo značajnih i uticajnih komunističkih partija i njima bliskim, odnosno sa njima povezanim sredinama, javljaju se kao izraz i odraz vrlo ozbiljne i teške krize sa kojom se suočavaju ove partije. U suočavanju sa sadašnjim vrlo ozbiljnim kriznim trendovima neizbežno je moralo da se otvori i pitanje izvora i uzroka ovih trendova, teških i ozbiljnih neuspeha sa kojima se suočavaju ove partije,

Digitized by Google

ali i mnoge druge socijalističke snage širom sveta. U ovim raspravama vrlo brzo počelo je da prodire saznanje da se uzroci sadašnjih kriznih trendova ne nalaze samo ili prevashodno u putevima, instrumentima i merama kojima se do sada nastojalo ostvariti projektovani model socijalizma, već da se glavni izvori sadašnjih teških problema nalaze upravo u samom osnovnom konceptu, projektu. Kao što je dobro poznato komunisti su proteklih decenija ispoljavali izuzetno veliki stepen sigurnosti i samouverenosti kada je u pitanju njihova vizija/koncepcija socijalizma. U tom smislu se isticalo da je njihova koncepcija jedina »naučno utemeljena« koncepcija socijalizma. Išlo se i korak dalje pa se tvrdilo da je to ne samo »najbolji« već i »jedini mogući« projekt novog, socijalističkog društva. Isticalo se da su moguće i legitimne samo razlike u »redosledu poteza«, u sredstvima koja će se koristiti prilikom realizacije ovog »naučnog koncepta« a nikako u samom sadržaju. Do 1948 (našeg sukoba sa »međunarodnim centrom«) ovo je bilo »neprikosnoveno pravilo«, jedan od fundamenata distinktnog komunističkog identiteta.

Rasprave o novom socijalizmu otvaraju se u kontekstu suočavanja sa sadašnjom krizom, odnosno suočavanja sa ne samo teškom već i krajnje neprijatnom istorijskom činjenicom da je doskora neprikosnoveni, »naučno utemeljeni« koncept socijalizma bio u mnogo čemu pogrešan, da se sadašnja kriza ne može prevazići ukoliko nema snage i spremnosti da se odbaci i ovaj »stari socijalizam«, odnosno dok se ne uobliči i afirmiše projekt novog socijalizma.

Imajući u vidu doktrinarno i ideološko nasleđe komunističkog pokreta, u kojima su elementi dogmatizma i milenarizma zauzimali tako značajno mesto, sasvim je razumljivo što rasprave o novom socijalizmu izazivaju tako krupne i široke sporove. Za nemali broj partijskih aktivista, teoretičara i funkcionera, ali i »običnih« članova i dalje je »neprihvatljivo« bilo kakvo osporavanje tradicionalnog komunističkog projekta/modela socijalizma, pošto je to istoznačno sa stavljanjem pod znak pitanja samih temelja komunističkog pokreta, istorijske opravdanosti njegovog postojanja kao posebne grupacije sveta socijalizma.

Otpori i prepreke sa kojima se suočavaju svi zagovornici novog socijalizma u ovim sredinama nesumnjivo su vrlo krupni i ozbiljni, ali istovremeno se moraju imati u vidu i faktori suprotne vrste, tj. činioci koji traže i zahtevaju da se ide što brže i doslednije u ovim kritičkim preispitivanjima, u traganjima za oblikovanjem projekta novog socijalizma. Mislim da će u vremenu koje je pred nama sve više biti prisutni i relevantni ovi faktori, znači oni momenti koji deluju kao izvor podsticaja za traganja ove vrste.

U sklopu ovih opštih uvodnih napomena želeo bih da ukažem na još jedan momenat. Već nekoliko godina stvar-

Digitized by Google

no se mnogo govori o novom socijalizmu, ali se ovde najčešće srećemo sa vrlo uopštenim iskazima o tome da nam je novi socijalizam potreban, pri čemu se uglavnom *zaobilazi centralno pitanje kakav bi trebao da bude taj novi socijalizam.* U raspravama o novom socijalizmu mnogo više slušamo o tome šta ne valja u »starom socijalizmu« nego o tome šta bi trebali da budu najvažniji konstitutivni elementi »novog«. Mislim da insuficijencije ove vrste nisu neka slučajnost. One se objašnjavaju kako time da se ovde moraju otvoriti i neka krajnje neprijatna pitanja tako i time da se ovde susrećemo i sa mnogim »nepoznanicama«.

U granicama ovog izlaganja, sasvim sigurno, nije moguće izložiti jednu potpuniju, a još manje razvijeniju koncepciju novog socijalizma. Nastojaću da ukratko izložim (u obliku teza) gde ja vidim najvažnije momente razlikovanja novog od starog (našeg komunističkog) koncepta/projekta socijalizma. Najvažniji momenti koje bismo morali imati u vidu u našim traganjima za novim socijalizmom bili bi sledeći:

1. Neophodno je da se oslobodimo tradicionalne komunističke *redukcionističke koncepcije socijalizma* prema kojoj se projekt novog društva u osnovi svodi na sledeće dve komponente: prvo, *monopol vlasti komunističke partije* i drugo, *potpuno podržavljenje privrede,* uključujući i sve društvene službe/usluge. Naravno, u programskim dokumentima i drugim zvaničnim tekstovima uvek se ovome još ponešto »dodavalo«, ali su društvenu zbilju zemalja u kojima su na vlasti komunističke partije pre svega određivala navedena dva momenta. Projekt socijalizma je na ovaj način stvarno ozbiljno osiromašen. Novi socijalizam mora da izađe iz ovih krajnje uskih okvira. Mora se oblikovati koncept i projekt socijalizma u kojem će dobro poznate tradicionalne vrednosti socijalizma (o njima će biti reči kasnije) imati ne »fasadni« već suštinski značaj u životnoj realnosti novog društva.

2. *Moramo se osloboditi dobro poznate egalitarističke vizije, interpretacije socijalizma.* Šta se ovim želi reći? Smatram da je u svim zemljama u kojima su na vlasti komunističke partije tradicionalni socijalistički postulat socijalne pravde i jednakosti u praksi sveden na egalitarizam u raspodeli. Naravno, ovo se ne odnosi na vladajuće strukture koje su u većini ovih zemalja za sebe obezbedile feudalni tip privilegija, koje predstavljaju jednu od najvećih sramota novije istorije socijalizma, već na najšire društvene slojeve. Ozakonjen je sistem raspodele koji je u potpunosti »prigušio«, destimulirao stvaralački rad, veće radno angažovanje, sistem koji se često popularno označava kao »jednakost u siromaštvu« (za najšire slojeve). U oblikovanju novog socijalizma mora se odbaciti ovakva egalitaristička koncepcija novog društva. Tradicionalni postulat socijalne jednakosti ne može se poistovećivati sa egalitarizmom shvaćenim kao jednakost u raspode-

Digitized by Google

li. Socijalizam treba da bude društvo koje obezbeđuje svim građanima *jednake mogućnosti u ostvarivanju njihovih različitih radnih i drugih ljudskih mogućnosti i težnji.*

3. Mora se odbaciti dobro poznata i krajnje *uprošćena tzv. klasna koncepcija, odnosno klasna interpretacija socijalizma.* Prema ovoj interpretaciji socijalizam se javlja kao radikalna socijalna alternativa postojećem klasnom društvu zbog toga da bi se rešili konflikti između kapitala i rada, posedničke kapitalističke i eksploatisane radničke klase. Naravno, rešili u smislu uklanjanja izvora ovih sukoba, što znači u smislu eliminisanja svih posedničkih klasa i slojeva. Rešavanje problema ove vrste bio je i ostaje jedan od ključnih zadataka pred kojim se nalaze snage socijalističke alternative, ali to nije i ne može biti celina socijalne substance ove alternative. To nije bilo tako u decenijama koje su iza nas, a još manje se projekt socijalizma može redukovati na ovaj sadržaj danas i u godinama koje su pred nama. Ovo je jedna strana naznačene »uprošćene klasne interpretacije«, druga je u tome što su komunisti (mnogo više nego druge grupacije u svetu socijalizma) uvek isticali praktično monopolsku poziciju tradicionalne radničke klase u borbi za ostvarivanje projektovanih društvenih promena. Imajući u vidu kako realnosti današnjeg sveta tako i istorijsko iskustvo dosadašnjih revolucija može se sasvim osnovano tvrditi da je ovaj prilaz potpuno prevaziđen. Društveno ekonomski razvoj, naročito u visokorazvijenim zemljama pokazuje da se dosta brzo smanjuje ne samo broj pripadnika tradicionalne radničke klase već i da se smanjuju uopšte mogućnosti da ova društvena grupacija *sama* ostvari planirane radikalne društvene promene. Izgledi socijalizma u velikoj meri zavise od toga koliko će njegovi protagonisti biti spremni i sposobni da se izbore za jednu stvarno široku socijalnu koaliciju društvenih snaga zainteresovanih za projektovane promene. Naravno, ova koalicija mora se u svakom pogledu suštinski razlikovati od dobro poznate ideje »radničko-seljačkog saveza« za koji su se deklarisale komunističke partije ubrzo posle pobede boljševičke revolucije, saveza u kojem radnička klasa treba da ima »vodeću« ili glavnu ulogu.

4. Neophodno je *redefinirati problem eksploatacije.* U tradiciji ne samo komunističkog, već i radničkog i socijalističkog pokreta u celini duboko je ukorenjena ideja da je privatna svojina nad sredstvima za proizvodnju ne samo najvažniji već gotovo i jedini osnov eksploatacije radnika i drugih radnih slojeva. Sada, kada imamo za sobom četiri do sedam decenija iskustva zemalja koje su pošle putem socijalizma (zemalja u kojima su na vlasti komunističke partije), možemo s puno razloga tvrditi da je ova procena ozbiljno osporena. Radnici se suočavaju sa ne mnogo »blažim« oblicima eksploatacije i u ovim sredinama. Vladajuća partijsko-državv

Digitized by Google

na birokratija može da bude surovija od tradicionalne buržoazije u svom zahvatanju u proizvedeni višak vrednosti.

5. Sa prethodnim je tesno povezan i stav prema pitanju *podruštvljavanja sredstava za proizvodnju.* I ovde su neophodne krupne promene. Socijalizam se ne može poistovećivati sa društvom u kojem je »nacionalizovana« i poslednja krojačka ili slična radnja, odnosno sa društvom u kojem nema mesta za privatnu svojinu i privatno preduzetništvo. Prilikom odlučivanja o stepenu podruštvljavanja sredstava za proizvodnju centralni značaj moraju da imaju ne ideološke već pragmatske ekonomske konsideracije. Ovo, naravno, pod predpostavkom da smo saglasni da je osnovni zadatak ekonomije zadovoljavanje ljudskih potreba a ne testiranje određenih ideoloških postulata. Osobito je važno da se oslobodimo zablude da je podruštvljavanje privrede neizbežni prvi korak u procesu društvene promene u pravcu socijalizma. Ukratko, nužno je osloboditi se mnogih zabluda povezanih sa pristupom ovim problemima. Iskustva stečena kako na »Istoku« tako i na »Zapadu« zahtevaju da na nov način pristupimo ovom stvarno ključnom pitanju.

6. Oblikovanje novog socijalizma zahteva da se učini radikalan *raskid sa našom tradicionalnom kolektivističkom vizijom i koncepcijom socijalizma,* takvim pristupom u kojem su osnovni parametri, kriteriji i vrednosti uvek bili prevashodno vezani za ili izvođeni iz raznih širih kolektiviteta, na prvom mestu iz klase, a u poslednje vreme sve više i iz nacionalnih zajednica. U ovom pristupu bilo je jako malo ili nimalo prostora za ličnost, za individualizam. Svako naglašavanje pojedinačnih prava i težnji, svaki individualizam je identifikovan sa »buržoaskim individualizmom« i sličnim »zastranjivanjima«. Sva prava pojedinca izvođena su iz prava raznih (širih) kolektiviteta što je bilo ne samo »pokriće« već i jedan od instrumenata kojima su se poslužile vladajuće snage u ovim zemljama u uspostavljanju dobro poznatih nedemokratskih, represivnih političkih sistema.

7. Novi socijalizam ne može se smestiti u okvire tradicionalnog komunističkog *projekta socijalizma kao uniforme, jednoobrazne društvene zajednice u kojoj u svim oblastima prevladava »idejno-političko« jedinstvo, zajednice u kojoj nema mesta za bilo kakve ozbiljnije razlike u pogledima, političkim stavovima.* Sva naša dosadašnja iskustva upućuju na zaključak da je ovakav pristup ne samo duhovno osiromašio odgovarajuće zajednice već je i jedan od važnih uzroka njihovog opšteg zaostajanja. Zadatak socijalizma nije u tome da ukloni sve izvore različitih interesa i iz toga izvedenih razlika u pogledima i stavovima već da obezbedi novi način usklađivanja ovih interesa, takav način usklađivanja koji neće žrtvovati interese jednih na račun drugih i što je isto tako

Digitized by Google

važno, koji neće potiskivati i ograničavati inovatorstvo i kreativni rad u celini.

8. Izazov socijalizma postojećem klasnom društvu vrlo često je svođen na tezu da će on biti uspešniji u zadovoljavanju svih postojećih ljudskih potreba, pri čemu je često naročito naglašavano da će *socijalizam uspešnije zadovoljavati materijalne potrebe građana.* Mislim da je vreme da se oslobodimo ovog pristupa. Glavno pitanje pred kojim se već sada nalazimo, a to će biti još više izraženo u godinama koje su pred nama, nije u tome ko će dati »više«, u takmičenju »dva sistema« u tome ko će biti uspešniji u zadovoljavanju zahteva i očekivanja koje generira *postojeći sistem potreba već u oblikovanju i afirmisanju novog sistema potreba.* Ovo će biti centralni problem zato što postojeći sistem potreba koji je izraz unutrašnje logike tzv. društva masovne potrošnje koje se afirmisalo u razvijenim zapadnim zemljama nosi u sebi vrlo ozbiljne rizike ne za opstanak ovog sistema već za opstanak ljudske vrste. A naime, ukoliko bi veći deo čovečanstva došao u priliku da izgradi i ostvaruje sličan sistem potrošačkih potreba onda je jasno da bi to moglo da ima katastrofalne posledice za očuvanje života na planeti. (Suočavanje sa, u tom slučaju gotovo nerešivim problemom tzv. granica rasta — ograničenih, neobnovljivih resursa i očuvanja čovekove životne sredine). Zato je afirmisanje jednog bitno novog sistema vrednosti i iz njega izvedenog sistema ljudskih potreba danas *ne samo najveći izazov već, možda i najveća šansa socijalizma.* Šansa zato što sistem utemeljen u logici profita, ipak, ima znatno manje izglede da afirmiše novi sistem potreba pošto upravo sadašnji sistem potreba i iz njega izvedeno društvo masovne potrošnje, sadašnji »konsumerizam«, najneposrednije odgovaraju uspešnom reprodukovanju ovog sistema. S druge strane treba računati sa tim da ovo može da bude izuzetno težak i složen zadatak. Ovo stoga što nam naše ukupno dosadašnje iskustvo pokazuje da je mnogo teže menjati naša shvatanja i potrebe nego razne institucije, pa i sisteme u celini. S druge strane, treba računati i sa tim da će u godinama koje su pred nama sve više prodirati i sazrevati uverenje da promene u ovoj oblasti imaju centralni značaj za rešavanje mnogih ključnih problema savremenog sveta.

9. U oblikovanju koncepta i projekta novog socijalizma moramo se *osloboditi dobro poznatog »crno-belo«* pristupa, *prema kojem je socijalizam prava alternativa i pravi odgovor na probleme savremenog sveta samo onda i u onoj meri u kojoj se projektuje i ostvaruje kao otalni antipod postojećem, a naročito visoko razvijenom klasnom društvu.* I ovo je deo našeg dogmatskog nasleđa kojeg bismo morali konačno da se oslobodimo. U raspravama o novom socijalizmu morali bismo stalno imati u vidu ne samo naše, danas gotovo nesporno

Digitized by Google

saznanje da u zemljama koje se zovu socijalističkim nije sigurno sve socijalističko već isto tako i saznanje da ni u zemljama koje zovemo kapitalističkim, naročito zapadnoevropske, sasvim sigurno nije sve kapitalističko. Kao što u socijalističkim zemljama njihovu društvenu stvarnost obeležavaju neki elementi svojstveni stvarnosti kapitalizma, i to mnogo manje današnjeg nego onog ranijeg, tako i u društvenoj praksi mnogih, naročito zapadnoevropskih kapitalističkih zemalja nalazimo neke važne komponente koje su po svom smislu i sadržaju mnogo bliže logici i vrednostima socijalizma nego kapitalizma. Ukoliko je ova procena tačna (kao što je pomenuto ovo gledište je sve šire prihvaćeno u mnogim komunističkim partijama, uključujući i neke koje su na vlasti) onda bismo prilikom oblikovanja koncepta novog socijalizma stvarno morali napustiti navedeni »crno-belo« pristup.

10. U projektu novog socijalizma ključno mesto moraće da imaju takve vrednosti kao što su *sloboda, demokratija, ljudska solidarnost, pravna država.* Kao što je poznato u društvenoj praksi zemalja koje se određuju kao socijalističke ove vrednosti su često bile jako potisnute, pa i sasvim osporene, isključene. Naravno, u zvaničnoj propagandi uvek je isticano da su ovi sistemi demokratski i slobodarski, ali je to najčešće bila samo propaganda. S druge strane u većem broju ovih zemalja urađeno je dosta u oblasti obezbeđivanja egzistencijalnog minimuma, širokog (i besplatnog) obrazovanja, zaštite socijalno ugroženih, pa, donekle i u pravcu ostvarivanja socijalne pravde. U vremenu koje je pred nama prethodno pomenuti ciljevi društvenog progresa — stvarna sloboda i demokratija — imaće sve veći značaj za ukupne izglede i sudbinu socijalizma. Nije verovatno preterano reći da će upravo na ovim pitanjima socijalizam u praksi polagati svoj istorijski ispit.

11. Projekt novog socijalizma mora se, međutim, *obogatiti i nekim sasvim novim sadržajima,* tj. pitanjima i problemima koji su do sada bili izvan kruga društvenih problema kojima su bile zaokupljene socijalističke snage ili su pak sasvim novi — novi u tom smislu da ih doskora nije ni bilo na društvenoj pozornici savremenog sveta. Ovde imam u vidu takva pitanja kao što su *zaštita čovekove životne sredine, tzv. granice rasta* (raspoloživi sirovinski i energetski potencijali ove planete) ravnopravnost polova, otvaranje novih mogućnosti mladima, odnosi razvijenih i nerazvijenih, nova koncepcija ekonomskog razvoja i sl. U suočavanju sa ovim problemima tradicionalna levica uglavnom je mnogo kasnila. U poslednje vreme ipak ima nekih ohrabrujućih momenata — neke dosta važne partije i grupacije tradicionalne levice počele su da se otvaraju prema ovim problemima. Ovakvo otvaranje suočava nas ne samo sa mnogim novim problemima i izazovima, to je istovremeno i nova, vrlo značajna šansa.

Digitized by Google

Kao što sam rekao na početku ovog izlaganja moja ambicija nije bila da izložim jedan celovit i zaokružen koncept novog socijalizma već da iznesem nekoliko elemenata za koje držim da bi mogli biti korisni u našim daljim razmišljanjima o ovoj nesumnjivo izuzetno značajnoj problematici. Prošli smo fazu kada je bilo najvažnije da se sporazumemo oko toga da li nam je potreban ili da li je moguć novi socijalizam. Pošto se uglavnom slažemo sa tim da nam je potreban i moguć sada je došlo vreme kada moramo da uložimo sve naše stvaralačke potencijale u osmišljavanju, razradi i elaboraciji jednog takvog koncepta novog socijalizma.

Digitized by Google

Miloš Nikolić

Socijalizam i demokratija

Opredelio sam se da govorim o socijalizmu na nivou pojma. Rasprava o socijalizmu na nivou pojma danas nije, da tako kažem, mnogo popularna. U toku poslednjih godina se u mnogim sredinama s razlogom afirmiše jedan nov politički diskurs socijalizma. Taj novi politički diskurs se bitno razlikuje od dosadašnjeg, pre svega, po tome što ciljeve i smisao, subjekte i institucije socijalističkog razvoja ne izvodi više iz pojma socijalizma. Naime, napušta se oko 140 godina stari model političkog diskursa radničkih partija koji je — polazeći od (eksplicirane ili podrazumevajuće) pretpostavke *da je* (marksistička ili neka druga) *teorija program* koji valja realizovati — *političke programe i strategiju,* pa čak i konkretne političke odluke manje, više *neposredno deducirao iz teorijskih paradigmi* i kao takve unosio u političku komunikaciju i društvenu praksu. Umesto ovog političkog diskursa (koji se prvi put oblikovao u *Manifestu komunističke partije)* izgrađuje se nov diskurs koji programsko-strateška opredeljenja formuliše polazeći od *konkretnih potreba i interesa,* upravo od *svakodnevnog života individua kao građana i kao radnika* ali unutar protivrečnog socijalnog, po-

Digitized by Google

litičkog i kulturnog pluralizma, nov politički diskurs koji odgovara duhovnom senzibilitetu modernog čoveka.

Primeri ovog novog političkog diskursa koji imam na umu su predlog novog programa Socijaldemokratske partije Nemačke (koji je posebna komisija završila u aprilu ove godine nakon šestogodišnjeg rada), dokumenti vanrednog Kongresa Saveza komunista Crne Gore održanog početkom godine i programski dokument »Za evropski kvalitet života« pripremljen za predstojeći kongres Saveza komunista Slovenije.

Želim da istaknem da imam puno razumevanje za ovaj nov model političkog diskursa socijalizma; mišljenja sam, naime, da ga valja prihvatiti. Međutim, izneo bih ovom prilikom, dve napomene koje se odnose na do sada meni poznatu realizaciju ovog novog modela političkog diskursa.

Prvo, u tom diskursu se mnogi marksistički pojmovi *određenog povjesnog značenja* zamenjuju opštim pojmovima filozofije i posebno, opštim pojmovima političke teorije; reč je o pojmovima kao što su čovek, individua, građanin, demokratija, sloboda, pravna država i sl. Poznato je da su značenja ovih pojmova predmet vekovnih rasprava i kontroverzija. Ukoliko se značenje ovih pojmova u političkom diskursu preciznije ne odredi postoji opasnost njihove puke ideologijske upotrebe. Čini mi se da se danas u nas često radi o tome da se tim pojmovima, pod parolom dezideologizacije, jedna ideologija želi zameniti drugom, upravo želi afirmisati jedna ideologija alternativna socijalizmu, a nekad u mnogo čemu njemu direktno suprotstavljena.

Drugo, opravdano je, odnosno neophodno napustiti onaj model političkog diskursa koji je *neposredno izveden* iz teorijskih paradigmi. Međutim to ne podrazumeva da programsko-strateško opredeljenje i celina političkog diskursa jedne partije koja se bori za socijalizam treba da budu lišeni odgovarajućeg teorijskog utemeljenja. Mislim da je čak nemoguće formulisati *delotvoran* program i strategiju demokratskog socijalizma bez odgovarajućeg teorijskog utemeljenja. Ako *pojedinim* ciljevima naznačenim u političkom programu pristupimo sa stanovišta *celine* projekta koju bi program trebao da izloži (a to znači sa stanovišta bitne *orijentacije* društvenog razvoja), ako postavimo pitanje neophodnih *pretpostavki* i neizbežnih *implikacija* pojedinih ciljeva, ako želimo da preciziramo značenje opštih pojmova u našem političkom diskursu — a sve to valja učiniti — mi smo, hteli to ili ne, upućeni na teorijsku refleksiju. Čini mi se da programski dokumenti koje sam imao na umu govoreći u prilog novog modela političkog diskursa, nemaju kao svoju pretpostavku neophodnu teorijsku refleksiju. Otuda i opasnost da se jedna ideologija zameni drugom.

Sve u svemu, ne smemo odbaciti razgovor o socijalizmu na nivou pojma.

Digitized by Google

U teoriji i istorijskoj praksi socijalizma postoje značajne razlike u određivanju socijalizma na nivou pojma, u definisanju teorijskog koncepta socijalizma; pitanje tih razlika prethodi inače razložnom pitanju o različitim putevima socijalizma. Međutim, ono što je zajedničko svim tim teorijskim koncepcijama socijalizma je činjenica da one istorijski identitet, legitimitet i ostvarljivost socijalizma utvrđuju poglavito posredstvom kapitalizma, konkretnije, nekom varijantom kritike kapitalizma: identitet socijalizma, *šta* on zapravo jeste određeno je njegovom razlikom prema kapitalizmu; *zašto* se za njega valja boriti može biti određeno samo kritikom kapitalizma; *kako* se za njega valja boriti određeno je, pre svega, objektivnim pretpostavkama socijalizma što ih je proizveo prethodni kapitalistički razvoj.

Izgleda da je upravo različito koncipiranje odnosa prema kapitalizmu onaj osnovni kriterijum prema kome se postojeće koncepcije socijalizma mogu grupisati. Polazeći od toga kako određuju svoj kritički odnos prema kapitalizmu koncepcije socijalizma se, cum grano salis, mogu razvrstati u tri osnovne grupe.

(1) *Prvu grupu* čine koncepcije socijalizma koje se nastoje teorijski utemeljiti u Marxovoj misli. Socijalizam, odnosno komunizam je u tom slučaju koncipiran na osnovu radikalne kritike kapitalizma i projekta revolucionarne »izmene sveta«. To pre svega, podrazumeva da se socijalizam razvija u onoj meri u kojoj se ukidaju kapital, privatno vlasništvo, društvene klase, država, osnovna društvena podela rada (i sve zakonitosti i strukture koje pretpostavljaju i proizvode ti entiteti). Radikalna kritika kapitalizma otkriva da je on, zbog eksploatacije, duboko nepravičan sistem, da je nehuman jer proizvodi otuđenje ljudi i da je rasipan i u mnogo čemu iracionalan sistem; time ova kritika idejno-teorijski i normativno legitimira borbu za socijalizam (odgovarajući na pitanje zašto uopšte socijalizam, a ne kapitalizam).

Mogućnosti ukidanja navedenih bitnih činilaca kapitalističkog društva, i to u pravcu socijalizma (komunizma), razvijaju se unutar kapitalističkog društva i date su u protivrečnostima kapitalističkog načina proizvodnje društvenog života, u tendencijama podruštvljavanja proizvodnje i njenog zasnivanja na nauci, u stvaranju materijalnog i duhovnog bogatstva kao neophodne pretpostavke novog društva, u podsticanju univerzalnog razvoja individue i njenih potreba. Istorijski subjekt revolucionarnih procesa kojima se ozbiljuju ove mogućnosti je radnička klasa koja se formira i razvija klasnom borbom; ta njena uloga proizlazi iz njenog društvenog bića (položaja unutar kapitalističkog načina proizvodnje) i karaktera njene borbe koji podrazumeva da je njena klasna emancipacija moguća samo kao opšteljudska emancipacija.

Digitized by Google

Smisao tako koncipiranog radikalnog društvenog preobražaja je besklasna komunistička zajednica slobodnih individua; socijalizam je samo njena prva faza, koja, noseći mnoge »mladeže starog društva«, ima bitna obeležja prelaznog istorijskog perioda (po karakteru je to »epoha socijalne revolucije«).

Na toj teorijskoj osnovi razvile su se različite idejno-teorijske orijentacije i politički programi »izgradnje socijalizma«; među njima su najistaknutiji »državni socijalizam« i »samoupravni socijalizam«.

(2) *Drugu grupu* čine teorijski manje ili više elaborirane koncepcije socijalizma savremene socijaldemokratije. I te koncepcije utvrđuju identitet, istorijsku utemeljenost i legitimitet socijalizma putem kritike kapitalizma, posebno kritikom pojedinih aspekata savremenih kapitalističkih društava. Iako se u pogledu teorijskih osnova, programa i političke akcije socijaldemokratske partije razlikuju i mada socijaldemokratiju karakteriše teorijski eklekticizam i izraženiji politički pragmatizam, čini se da se ipak mogu, gledajući socijaldemokratiju u celini, istaći dve bitnije idejno-teorijske razlike tih koncepcija socijalizma u odnosu na prvu grupu koncepcija socijalizma koje se s pravom ili ne legitimiraju Marxovom mišlju. Prvo, socijaldemokratske koncepcije u prvi plan teorijske kritike kapitalizma ne stavljaju eksploataciju, nego pitanje demokratije. Kapitalizam one kritikuju, pre svega, zato što nije ostvario velike ideje buržoaskih revolucija, ideje slobode, jednakosti i bratstva (odnosno solidarnosti) a socijalizam identifikuju i legitimiraju kao demokratsko društvo koje će dosledno ostvariti te ideje (pri čemu, neke partije ističu a neke ne ističu zahtev za ukidanje društvenih klasa u marksističkom smislu). Drugo, socijaldemokratska kritika kapitalizma nije radikalna u Marxovom smislu, pa otuda njen smisao nije komunizam; društvo demokratskog socijalizma, kao za sada konačno istorijsko rešenje, je neka vrsta *mešovitog društva* u kome kapitalistički odnosi i institucije koegzistiraju sa društvenom kontrolom privatno-kapitalističke privrede, različitim oblicima kolektivne svojine, nastojanjem da se dosledno ostvaruju ideje slobode, jednakosti i solidarnosti unutar institucija demokratije koja zahvata sve sfere društva (znači, i ekonomsku). Kejnzijanska reforma kapitalističke ekonomije, upravo na njoj sazdana država blagostanja (Welfare, State, Sozialistaat), kao istorijski kompromis rada i kapitala, bitan je činilac toga modela mešovitog društva kao društva demokratskog socijalizma.

(3) *Treću grupu* koncepcija socijalizma čine dosta raznorodne varijante post-socijalizma koje su se javile u toku petnaestak godina. Iako su neke postsocijalističke ideje prisutne u programima i akcijama pojedinih novih društvenih pokreta, ipak je post-socijalizam još pretežno stvar knjiga, ese-

Digitized by Google

ja i teorijskih rasprava; no i on je, čini se, relevantan i značajan za budućnost socijalizma.

Valja naglasiti da, govoreći o ovoj grupi, ne mislimo samo na one koncepcije koje se eksplicitno definišu kao post-socijalističke, nego i one koje sebe nazivaju (radikalno) demokratskim a imaju mnoga zajednička obeležja sa onim prvim.

Čini se da je znatno različitim koncepcijama post-socijalizma zajedničko (prvo) to što su do te mere kritičke prema koncepcijama socijalizma iz prve dve grupe da eksplicitno ili prećutno odbacuju i sam pojam socijalizma i relevantnost dosadašnje socijalističke tradicije za aktualne emancipatorske borbe; (drugo) što polaze od ocene da se kapitalizam bitno izmenio i postaje jedno novo (post-industrijsko ili drugačije definisano) društvo za koje više nisu relevantne dosadašnje teorijske paradigme i strategije emancipatorskih borbi; (treće) što zagovaraju politiku da se umesto velikih projekata budućnosti, kojima je sadašnjost na neki način podređena, emancipatorske borbe vode za promene u svakidašnjem životu ljudi koje su već danas moguće; pri tome, neke koncepcije iz ove grupe zadržavaju izvesnu utopijsku dimenziju (istina, napuštajući do sada preovlađujuću »utopiju radnog društva«) a s njom i određenu meru radikalizma, dok druge tu dimenziju odbacuju, a s njom i svaki radikalizam u pogledu izmene postojećeg društva, odnosno ciljeva emancipatorskih borbi.

Čini se da su za dalju budućnost socijalizma posebno relevantna sledeća post-socijalistička razmišljanja:

— teorija »komunikativnog delovanja« Jürgena Habermasa koja zagovara društvo u kome će biti osigurani »opšti uslovi za jednu komunikativnu svakodnevnu praksu i za jedan proces diskurzivnog obrazovanja volje, koji bi *same* učesnike mogli da postave u situaciju da ostvaruju konkretne mogućnosti jednog boljeg i manje ugroženog života prema *vlastitim* potrebama i uvidima na osnovu *vlastite* inicijative« *(Die neue Unübersichtlichkeit);*

— André Gorzova utopija »dualističkog društva« i ukidanja rada na pretpostavkama koje stvara »mikroelektronska revolucija«; to bi bilo društvo koje karakteriše postojanje dve razdvojene autonomne sfere, sfera »samostalnosti« kao »carstvo slobode« i sfera »nesamostalnosti« kao »carstvo nužnosti« i u kome svaka individua ima mogućnosti da prelazi iz jedne u drugu sferu;

— post-socijalističko društvo Alain Tourainea koje se razvija na pretpostavkama »post-industrijskog društva«, koje je bitno obeleženo demokratijom i za koje se danas bore prvenstveno društveni pokreti;

Digitized by Google

— teorijsko-analitička, programsko-strateška i normativna paradigma »civilnog društva« na osnovu koje se koncipiraju emancipatorske borbe, demokratija i post-socijalistička društva (John Kean, David Held, Tomaž Mastnak i dr.);

— Post-modernistički koncipirano društvo »radikalne demokratije« Ernesta Laclau-a i Chantal Mouffe, društvo što se razvija zahvaljujući pluralizmu antikapitalističkih borbi, pluralizmu koncepcija i pluralizmu »subjekata« emancipacije koji to postaju ne na osnovu svog društvenog položaja nego aktivnim učešćem u odgovarajućim političkim raspravama (diskursu) i borbama.

(4) Izgleda da su od posebnog teorijskog i praktičnog interesa odgovori na sledeća pitanja: Je li održiva, upravo istorijski utemeljena i u savremenim uslovima ostvarljiva radikalna kritika kapitalizma čiji je smisao borba za novo (socijalističko, komunističko) društvo bez kapitala i bez društvenih klasa i svih njihovih implikacija? Je li tako zamišljeno društvo jedna, i to opasna, neostvarljiva utopija, »paradigma spasenja« koja donosi neslobodu; je li borba za takvo društvo doista »fundamentalizam« koji se mora napustiti i kao vizija?

Šta je racionalno i ostvarljivo u raznim varijantama kritike »utopije radnog društva«, odnosno koje mogućnosti opšteljudske emancipacije i ozbiljenja ideja slobode, jednakosti i solidarnosti stvara već započeti proces nove naučne i naučno-tehnološke revolucije?

Da li je moguće dosledno ostvariti ideje slobode, jednakosti i solidarnosti u okviru jednog istinski demokratskog poretka u uslovima postojanja kapitala, delovanja njegovih zakonitosti i logike? Da li je »mešovito društvo« krajnji domet emancipatorskih mogućnosti koje se mogu identificirati u ovoj istorijskoj epohi.

Dozvolite mi da na kraju kažem još nekoliko reči o političkom pluralizmu, pitanju koje je s razlogom u našim raspravama u toku poslednjih meseci artikulisano kao jedno od centralnih pitanja demokratije u socijalizmu. Iako se o tom pitanju u nas mnogo govori čini mi se da nedostaje poznavanje teorijske paradigme političkog pluralizma. Teorijska paradigma političkog pluralizma formirala se u XX veku kao samokritika unutar klasičnog liberalnog koncepta demokratije.

U drugoj i trećoj deceniji našeg veka Harold Laski će pod uticajem fabijanaca i gild-socijalizma biti prvi zagovornik pluralističke demokratije, u jednoj levoj, socijalističkoj varijanti. (Pet bitnih elemenata njegovog koncepta pluralne demokratije: samoupravljanje u privredi, korporacijama, javnim službama, profesionalnim organizacijama i sl.; reorga-

Digitized by Google

nizacija predstavničkog sistema, koja treba da omogući da se izraze i usklade različiti interesi društvenih i političkih grupa i organizacija; profesionalne organizacije kao što su sindikati, organizacije poslodavaca i sl.; federalno ustrojstvo društva; višepartijski sistem).

Od pedestih godina nadalje Robert Dahl, Charles Lindblom, Sidney Werba, Gabriel Almond i dr. razvijaju jednu pro-kapitalističku varijantu pluralističke demokratije. Inspirisani u prvom redu teorijskim, odnosno političkim stvaralaštvom Jamesa Madisona, jednog od »očeva utemeljivača« američke revolucije, i naročito teorijskim radovima Josepha Schumpetera, oni svoj model pluralističke demokratije grade na sledećim empirijskim pretpostavkama i saznanjima: savremeno društvo je veoma složeno i njega karakterišu brojne strukturalne podele, različitosti, nejednakosti i sukobi; vlast nije koncentrisana na jednom mestu, ona je disperzivna i ne-hijerarhijski organizovana; vlast je zapravo »beskrajan proces pregovaranja« između brojnih organizovanih društvenih grupa koje izražavaju različite interese; država ili kao neutralni faktor — posreduje i presuđuje u ovom procesu (klasični pluralizam), ili se i sama država i njeni aparati ponašaju kao jedna od društveno-političkih grupa zastupajući vlastite interese (neo-pluralizam); neorganizovane, ne-grupirane individue kao građani nisu i ne mogu biti iole značajni činioci političkog života i demokratije; stanovništvo je u velikoj meri politički apatično; izbori ma koliko važni, ne mogu u potpunosti da izraze interese i mišljenja birača; pitanja o kojima se odlučuje u sferi politike su suviše složena i difuzna i ne postoji veza i korespondencija između mnoštva stavova i interesa birača, s jedne, i realnih opcija političkog odlučivanja, s druge strane. Polazeći od tako sagledane empirijske situacije zastupnici pluralističke demokratije razvijaju svoja shvatanja i model demokratije, naglašavajući da ga suprotstavljaju kako klasičnom individualizmu, tako i raznim varijantama kolektivizma.

Za Dahla »demokratska teorija se tiče procesa posredstvom kojeg obični građani ostvaruju relativno visok stepen kontrole nad rukovodiocima«. Takvu kontrolu omogućuju redovni slobodni izbori i natjecanje političkih partija, grupa, udruženja i individua, pri čemu Dahl i njegovi sledbenici posebno ističu značajnu ulogu grupa za pritisak i uopšte različitih političkih grupa i udruženja (uključujući i one formirane za realizaciju određenih konkretnih pitanja).

U sklopu svog shvatanja i svog modela demokratije Dahl i ostali pluralisti posebno ističu za njih dva veoma značajna aspekta demokratije, pitanje manjine i pitanje konsensusa. Prema Dahlu jedan demokratski poredak karakteriše »širok porast oblika i broja različitih manjina čije preferencije mo-

Digitized by Google

raju uzimati u obzir rukovodioci kada donose političke odluke«.

Pretpostavka svake moguće politike i demokratije je bazični konsensus svih političkih subjekata. »Bez takvog konsensusa ni jedan demokratski sistem ne bi mogao dugo da preživi pod pritiskom iritacija i frustracija izbora i partijskih natjecanja« (Dahl). Bazični konsensus treba da sadrži konsensus o pravilima procedure, konsensus u pogledu prioriteta političkih opcija i konsensus o legitimnim ciljevima političke aktivnosti.

No, kako ističu svi kritičari, unutar pluralističkog modela demokratije, glavni je problem odnosa posebnih interesa i opšteg interesa, i ako se on ne reši: imamo ili arbitrarne intervencije države (i birokratije) — što pluralisti ne žele da prihvate — ili je stvar prepuštena konjunkturi odnosa klasnih (političkih) snaga, a to je opet ne manja opasnost za demokratiju. Valja još istaći da osamdesetih godina Dahl i Lindblom, prihvataju saznanje da ekonomske nejednakosti proizvode i političke nejednakosti.

U svojoj poslednjoj knjizi *(A Preface to Economic Democracy)*, objavljenoj 1985. godine, Dahl ističe: »Svojina i kontrola (proizvodnje, prim. M. N.) doprinosi stvaranju velikih razlika između građana u pogledu bogatstva, prihoda, statusa, obrazovanja, informacije, kontrole nad informacijama i propagandom, pristupa političkom vođstvu i u proseku, u pogledu mogućih životnih šansi i to ne samo za odraslo stanovništvo nego i za ono još nerođeno, za decu i nedorasle.« I Lindblom naglašava veliki uticaj privatnog vlasništva na vlast *(Politics and Market)*. S obzirom na te spoznate i priznate činjenice, Dahl dolazi do zaključka da demokratija mora dati preimućstvo samoupravljanju nad svojinskim pravom i da rešenje problema demokratije treba tražiti i u razvijanju zadružnih formi vlasništva i efikasne kontrole u privatnim preduzećima. Tako Robert Dahl, za razliku od nekih naših naučnih radnika ističe da kapitalističko privatno vlasništvo bitno ograničava demokratije i traži, radi demokratije, uvođenje nekih oblika kolektivnog vlasništva. I zbog tog zaključka rodonačelnika modernog političkog pluralizma eksplicirao sam neke odrednice modela pluralne demokratije.

Digitized by Google

Mihajlo Popović

Da li je moguć „demokratski socijalizam"?

U poslednje vreme se sve češće upotrebljavaju izrazi »novi socijalizam«, »demokratski socijalizam«, »socijalizam sa ljudskim likom«, »po meri čoveka« a da se pritom, po mom mišljenju, ne pita, uvek, da li ovi termini, zaista, nešto znače? Nešto realno, ili realno moguće? Da li, iz ovoga što je rečeno, proizlazi, da je postojeći realni socijalizam nedemokratski, bez ljudskog lika, nehuman, suprotan čoveku, njegovim interesima?

Ako je moguć novi socijalizam, sa bitno suprotnim osobinama, šta bi bilo onda zajedničko novom, ljudskom i starom, neljudskom društvenom sistemu? Zar je moguća takva transformacija jednog neljudskog sistema, a da on i dalje nosi isto ime?

Da bi se odgovorilo na ovo pitanje, potrebna je jedna potpunija sociološka analiza društva, koje, još uvek, zovemo »socijalističkim«. Sasvim sažeto govoreći, naravno, isuviše sažeto, ovaj istorijski tip ima pored drugih karakteristika, dve

Digitized by Google

glavne dimenzije. S jedne strane, to je sistem ljudskih prava na zaposlenost, sticanje dohotka bez obzira na rezultate rada, socijalnu sigurnost i slična prava, koja se ostvaruju nezavisno i čak suprotno racionalnim ekonomskim kriterijumima, i ekonomskim mogućnostima jedne zemlje.

S druge strane, to je sistem političke diktature jedne partije odnosno njenog rukovodstva, koja se zasniva ne samo na osporavanju demokratskih političkih prava građana, nego i na ignorisanju ekonomskih zakona, zakonitosti robne proizvodnje. *Socijalizam je, kratko rečeno, s jedne strane jedna veoma razgranata socijala bez ekonomskog pokrića, a s druge strane, politička giktatura, koja negira tržišnu privredu.* Između ove dve glavne dimenzije ima ih svakako još, ali ja ih ovde smatram glavnim za raspravu — postoji dublja veza i funkcionalna sprega. Nakon poratnog perioda, udarništva i velikih materijalnih odricanja, nastupilo je vreme preterane neekonomske lične i društvene potrošnje, koja predstavlja zamenu za nedostatak političkih građanskih prava, a njihovo odsustvo, odsustvo ovih prava bitan uslov za postojanje jednog, u suštini, totalitarnog političkog režima.

Sprega između neekonomske potrošnje i političke diktature je na taj način osnova za *kompromis,* ako hoćete za *savez između radništva i političke elite,* što postojeći sistem čini veoma otpornim prema radikalnim reformama. Realni socijalizam je, dakle, bar donekle, humani društveni sistem. Ali njegov humanizam počiva na negaciji zakona robne proizvodnje i normi političke demokratije. Ovakav, u suštini nefunkcionalan društveni sistem ne može duže istorijski da traje.

On se održava povremenim, parcijalnim privrednim reformama, koje na kratko vreme podstiču ekonomsku zainteresovanost stanovništva ili zaduživanjem u inostranstvu koje pruža dodatni kapital, ili zalaganjem za uravnilovku koja omogućuje privremeni društveni mir. Posle izvesnog vremena društveni sistem koji se održava ovakvim povremenim injekcijama i egalitarističkom ideologijom, ulazi nužno u duboku društvenu krizu, koja zahvata svaku socijalističku zemlju. Pre ili kasnije građani u ovim zemljama počinju da uviđaju da hleb ne može dugo da bude trajna zamena za politička prava. Njih više ne može da zadovolji ni uravnilovka, jer putujući u kapitalističke zemlje doznaju da ljudi mogu i znatno bolje da žive, ako povećavaju svoju radnu efikasnost. Ovo je glavno iskustvo, na primer, naših ekonomskih emigranata, kojima očigledno manje smeta kapitalistička eksploatacija nego socijalistička pravda. Bez ekonomskog pokrića, poziva se na društvenu jednakost iza koje se krije sve veće socijalno raslojavanje. Sadašnje krize u socijalističkim zemljama, uključujući i našu, su u suštini procesi raspadanja jednog društvenog sistema koji nije imao dužu istorijsku perspektivu.

Digitized by Google

Ove krize su, *de facto*, revolucije kojima se ukida istorijski tip društva, koji je relativno istorijski brzo postao konzervativan, da ne kažem, reakcionaran. One se izvode, uglavnom, legalnim sredstvima a ne oružanom silom, bar do sada je tako bilo. Ove revolucije imaju još jednu specifičnost svojstvenu samo njima. U njima za razliku od ranijih revolucija strada samo narod, a ne i vladajuće društvene klase i slojevi.

Da rezimiram ovu veoma sažetu i zato nepotpunu, sociološku analizu. Tzv. realni socijalizam, a mi drugi i ne znamo, uglavnom odgovara Marksovoj teoriji i njegovim predviđanjima. Pored drugih karakteristika ima dve bitne. On je nedemokratski i antitržišno orijentisan. Parlamentarni sistem u socijalizmu i odgovarajuća politička prava građana su više formalna, da ne kažem čista formalnost. Njihova stvarna sadržina je oligarhijska, forumska, nedemokratska. Tržište se svodi isključivo na tržište robe i to po pravilu u veoma ograničenom i deformisanom obliku. Zakon ponude i potražnje deluje na defektan način. Tržište kapitala i radne snage se negira kao ostatak kapitalizma. Zakon vrednosti se ne poštuje, iako se njegovo dejstvo ne može ukinuti, tako da njegovo osporavanje izaziva samo negativne ekonomske posledice. Najzad, što nije najmanje važno, socijalistička država nije pravna država, u čemu se danas uglavnom slažemo, nego partijska država, što u krajnjoj liniji potiče od Marksovog ili marksističkog shvatanja da je pravo samo volja vladajuće klase, pretvorena u zakon. I od pogrešne, po mom mišljenju, Marksove teorije da je svaka država *samo* organ vladajuće klase. Time su postavljeni ideološki temelji kojima se unapred opravdava gubljenje pravnog karaktera socijalističke države, njenog pretvaranja u partijsku državu, u tzv. diktaturu proletarijata koja je odavno postala diktatura vladajuće elite.

Iz rečenog je dovoljno jasno — zašto svako insistiranje na doslednom sprovođenju privrednih i političkih reformi u socijalizmu, na potpunijem uvođenju tržišta i demokratije znači nužno rušenje glavnih institucija ovog društvenog sistema, odnosno njihovo suprotstavljanje reformama. Od uvođenja samoupravljanja mi smo se trudili da razvijemo socijalističku demokratiju, verujući da time usavršavamo socijalizam. Mi smo ga, u stvari, rušili, ovakav socijalizam kakav se u praksi jedino i ostvario. Stvara se očigledno, mislim da nema potrebe da to dokazujemo, privredni i društveni haos u kome ni elita nije više u stanju da uvede neki red. Održavaju se besplodni politički plenumi, donose se državne mere koje se sve manje poštuju u praksi itd. Sa zaoštravanjem opšte društvene krize raste ne samo narodno nezadovoljstvo nego i opada sposobnost državnih institucija da zadovolje osnovne društvene potrebe. Inflacija koja se vrtoglavo penje

Digitized by Google

posledica je u krajnjoj liniji nesposobnosti postojećeg autoritarnog političkog sistema da izađe iz duboke krize. Nije ona samo ekonomska niti prvenstveno ekonomska.

Više je, dakle, nego očigledno da socijalistički sistem ne može dalje da se reformiše, pogotovo ne većim otvaranjem prema tržištu i prema demokratiji. On mora iz korena da se promeni, da se pređe na izgradnju jednog novog društvenog sistema. Da li je to novi socijalizam? Po čemu bi to bio uopšte socijalizam, ako je istorijska praksa već odbacila njegove glavne institucije.

Ako je ostala samo ideja socijalizma postavlja se pitanje — koja je to društvena i politička teorija koja je može sada rehabilitovati? Marksizam, po mom mišljenju, to svakako nije, jer je on ideološka osnova postojećeg socijalizma. Bez obzira na to što se za svako institucionalno rešenje ne može okriviti Marks kao njegov autor. Umesto da dokazujemo da će buduće društvo biti »novi socijalizam«, ili novi »demokratski socijalizam« što je više posledica naše inercije, ideološke nespremnosti, a svakako i određenih interesa da se oprostimo od onoga što nije izdržalo probu istorije, bolje je da se bez ikakvih ideoloških predrasuda okrenemo budućnosti ne odbacujući pri tome sve što je stvoreno u tzv. starom, nehumanom socijalizmu. Ako on ima neke pozitivne tekovine, a ima ih, po mom mišljenju, to još ne znači da novo društvo mora da bude socijalističko. Za odgovor na ovo epohalno pitanje potrebno je temeljno analizirati razvoj savremenog kapitalističkog društva, koji odavno nije kapitalizam Marksovog vremena i koji u sebi pruža mogućnost za stvaranje novog društva, koje bi se moglo, po mom mišljenju, uslovno nazvati »društveni kapitalizam«.

Privatna svojina se značajno transformisala. Građanska demokratija je evoluirala, ona je odavno već uključila tekovine radničkog pokreta, a poslednjih godina podstiče i omogućuje i razne društvene pokrete. Država blagostanja nije samo kratak period u razvoju savremenog kapitalizma. Jednom rečju, stvoreni su neki bitni preduslovi za produštvljavanje kapitala i za dalje unapređenje demokratije, koja je odavno postala, mislim da se i u tome slažemo, civilizacijska tekovina. Švedska se najviše približila ovom modelu »društvenog kapitalizma«, ali ni ona ne može da nam bude u potpunosti uzor. Uostalom, sada nije ni moguće precizno opisati ovaj model društva budućnosti, utoliko pre što će svaka zemlja uneti neke svoje specifičnosti. Ipak, moguće je izložiti ukratko osnovne principe organizacije državnog sistema »socijalnog kapitalizma«, da ga tako nazovem. To su:

Prvo, moderna demokratska pravna država, sposobna da omogući uspešno funkcionisanje tržišne privrede u njenoj integralnoj formi, uključujući i adekvatan sistem planiranja ekonomskog razvoja;

Digitized by Google

Drugo, ukidanje društvene svojine kao pravno nedefinisane relikvije realnog socijalizma, odnosno konstituisanje državne i privatne svojine i to kao *kolektivno radničke* i *individualno privatne svojine*. Da bi radnici postali upravljači, oni moraju da budu i vlasnici sopstvenog preduzeća;

Treće, politički višestranački pluralizam, u kome nijedna politička partija ne bi imala monopolni položaj. U prvo vreme, po mom mišljenju (to je ideja za koju se već godinama zalažem) sadašnji Socijalistički savez bi mogao da preraste u drugu socijalističku stranku, nezavisnu od Komunističke partije;

Četvrto, razvijen sistem društvenih delatnosti, obrazovanja, zdravstva, nauke, kulture koji bi se, uglavnom, finansirao iz društvenog budžeta, ne isključivo, ali na zdravoj ekonomskoj osnovi.

I, peto, razvijen sistem socijalne politike, koji bi takođe morao da počiva na realnoj finansijskoj računici, a ne da bude humanizam bez finansijskog pokrića.

Jednom rečju, novo društvo socijalnog kapitalizma moralo bi da obezbedi veću ekonomsku zainteresovanost zaposlenih i veću efikasnost privrednog sistema u celini. Sva građanska prava, uključujući politička prava građana da se udružuju i posebno prava koja su vezana za sve oblike socijalne politike, naravno, realno ekonomski zasnovane. Realni socijalizam zbog svojih sistemskih ograničenosti, o kojima je već bilo reči, nije u stanju da zadovolji sve ove ljudske i društvene potrebe i zato mora da se radikalno promeni, odnosno da siđe sa istorijske scene. Hoćemo li ovo novo društvo zvati društveni kapitalizam, ili radnički kapitalizam ili nekim drugim imenom, to i nije toliko bitno u krajnjoj liniji. Važno je da ono bude naprednije od sadašnjeg socijalizma i od savremenog kapitalizma.

Novo društvo može nastati samo na glavnom drumu čovekove istorije i civilizacije, a ne na sporednim putevima i puteljcima koji vode u različita zastranjivanja.

Digitized by Google

Zoran Vidaković

Neke premise rasprave o socijalizmu

Da li je moguća diskusija o socijalizmu? Po svemu se čini da je ta diskusija jako otežana, da je otežano samo mišljenje, te da je diskurs o novom socijalizmu sada i ovde gotovo nemoguć. Raspad sistema vladavine i sistema proizvodnje kome prisustvujemo izazvao je tako destruktivne procese, ne samo procese trulenja postojećeg sistema proizvodnje i vladavine nego je reč o destrukciji koja zapreČuje i zamračuje mogućnost alternativnog, stvaralačkog stvaranja i odgovora. To trulenje, to razaranje koje je u toku, veoma otežava, rekao bih onemogućava, diskurs o socijalizmu. Jer, šta se događa? O novom socijalizmu se govori ali to što se govori više pripada ideološkom maskiranju jednog političkog manevra (i političkih manevara) kojim pripadnici dosadašnjeg, i sadašnjeg, vladavinskog sistema pokušavaju da se prilagode i da spasu što se spasiti da od toga sistema koji se raspada. Taj govor, prema tome, ne pokreće društvenu raspravu, a pogotovo ne društvena delanja koja bi vodila progre-

Digitized by Google

sivnoj društvenoj promeni. U tom smislu opravdano je uzdržavanje od upotrebe pojma »novi socijalizam« bez ozbiljnih argumenata, bez konkretnih prepoznavanja njegovih elemenata u stvarnosti, kao i bez značajnih kritičko-teorijskih promišljanja. To je opravdano da ne bismo bili žrtve tih ideoloških i političkih manevara u nekoj veoma odmakloj fazi raspada postojećeg sistema. Da se ne dogodi protezanje tog procesa raspadanja na sve one pretpostavke, vrednosti, saznanja, ideje i društvene snage koje bi mogle biti zasnivači toga socijalno progresivnijeg društva.

Ovom prilikom možemo konstatovati da je saznanje o tome što se u svetu u kome živimo događa, a što predstavlja osnovu o mišljenju novog socijalizma, i socijalizma uopšte, u toj meri nedostupno ljudima u našoj sredini, da je bez neophodnih priprema u formiranju društvene svesti, u saznanju te postojeće stvarnosti savremenog sveta, a pogotovo najnovijih značajnih kritičko-teorijskih elaboracija, nemoguće započeti društveni diskurs o novom socijalizmu. A bez svih tih premisa rizikuje se da taj diskurs pre postane plen tih ideoloških manevara, nego doprinos formiranju društvenih snaga koje bi iznele teret socijalnog progresa.

Među te premise, što se barem teorijskog duga tiče, izdvojio bih sledeće:

1. Demistifikacija društvenih odnosa

U ovom trenutku u pitanju je nekoliko slojeva mistifikacije koji se međusobno prepliću, i, vežući se u čvorove, onemogućuju spoznaju stanja i pravi izlaz iz njega. Tu pre svega mislim na nasleđene, istorijske mistifikacije, nasleđeno breme prošlosti »koje naleže na leđa današnjih generacija«, a naleže dvostrukom težinom kada se koristi za nove ideološke potrebe. Skoro da nema oblasti rada ili aspekta života gde ne vaskrsavaju stare i ne začinju nove ideološke interpretacije, od neverovatnih srednjovekovnih do »postmodernih«. U svemu tome smatram da vredi kritički se baviti sa nekoliko momenata posebno, među kojima izdvajam: inovirane oblike antagoniziranja društvenih grupa (na čemu se staljinizam i zasnovao) te prateće ideološke momente kao što su sejanje straha i netolerancije, stvaranje neprijatelja i društvena mobilizacija protiv njega i sl.; zatim nekritičko idolopoklonstvo kapitalu, izraženo kroz odnos prema ideologiji tržišta i ideologiji potrošačkog društva; te obesmišljavanje, ideološku zloupotrebu i izvrtanje ideja i istorijskih rezultata socijalizma-komunizma.

U pitanju je formiranje svesti i odnosa ljudi kapitalnih za budućnost. Sada je trenutak da se ta budućnost utemelju-

Digitized by Google

je, jer u pitanju je krupan izazov pred kojim se jugoslovensko društvo nalazi, a sve što su ljudi u istoriji učinili učinili su pred nekim izazovom.

Nasuprot duhu koji karakteriše revolucionarni, emancipatorski proces modernog društva, a koji kida sa ksenofobijskom strukturom ljudskih zajednica (plemenske, porodične, feudske, nacionalne i sl. zatvorenosti), kao i analogne strukture pojedinca, i otvara ih prema svetu, prema međusobnom komuniciranju i prožimanju, novi sklopovi ideološki pouzdan su znak suprotnih procesa. Ta logika vodi ka produbljivanju socijalnih sukoba, ka njihovom daljem i maksimalnom antagoniziranju, sve do potpune destrukcije društva.

Kako je moguć takav novi, kompaktan ideološki društveni sklop, interpretacija koja preti novom involutivnom restrukturacijom društva? Odgovor se nazire ukoliko skrenemo pažnju na procese koji su neposredno prethodili sadašnjem špicu naše krize, a koji su takođe ostali neistraženi, takođe nisu demistifikovani. To se odnosi pre svega na projekat društvenog i radničkog samoupravljanja u Jugoslaviji. To što je neistraženo odnosi se na procese koji su samoupravljanje sveli, suzili na nivo normativnog i institucionalnog, to jest pretežno na nivo manipulisane ideologije. Svi pojmovi, shvatanja, ideje pomoću kojih se misli i istražuje samoupravljanje svedeni su u ideološki institucionalizovani rečnik. A u njima je većina pojmova manipulativna, to jest služi vladavini, dominaciji. Tako je specijalni oblik dominacije dobio pežorativni kvalifikativ »samoupravno«, kao jedan ideološki tip dominacije (a koji pripada dominaciji svojstvenoj realnom socijalizmu). Time je radničko i društveno samoupravljanje diskvalifikovano a veliki deo svesti, istorije i onoga što se kao samoupravljanje najavljivalo, iščezlo iz vidnog polja — čak je izbačeno van sistema kao sumnjivo, nedozvoljeno i kažnjivo; ono što nikada nije bilo samoupravljanje utrpano je u njegove oznake, a ono što bi ono bilo proterano iz »sistema« kao štetno i kažnjivo. Time je izvršena potpuna ideološka inverzija. I ta se istina ne može ponovo lako uspostaviti. Potrebno je pre svega da shvatimo da je samoupravljanje po svojoj glavnoj tendenciji kritička praksa — u suprotnosti sa dominacijom i njoj odgovarajućim sistemima. Kritička praksa je pak po svom poreklu demokratska praksa. Ta dva momenta — demokratski proces i radnički pokret bili su istina samoupravljanja kod nas.

Postoji naravno, značajan ideološki pomak u odnosu na period borbe za samoupravljanje i njegove krize, i sadašnjeg trenutka kada je u krizi pobednik nad samoupravljanjem — sam sistem dominacije.

Kriza sama predstavlja neku vrstu istorijske cenzure, reza u društvenoj svesti. Ona kida kontinuitet emancipatorskog procesa modernog društva, kida društvenu memoriju i olak-

Digitized by Google

šava ideološke upotrebe i interpretacije društvenih procesa (pa i onih koji imaju emancipatorski predznak). U takvom kontekstu sistem društvene dominacije poseže još dublje u svest, poseže za sve težim i opasnijim kombinacijama ideološke mimikrije i manipulacije.

Tražeći nove vidove vlastitog legitimiteta, putem nacionalnog antagoniziranja društva i putem (inferiornog) prihvatanja logike kapitala, sistem vladavine istovremeno vrši novu razornu reinterpretaciju prošlosti, vršeći radikalan otklon od emancipatorskih tekovina postignutih u ranijem društvenom razvoju, kao i otklon od njih u društvenoj perspektivi, a pre svega su u pitanju kategorije solidarnosti, ravnopravnosti, jednakosti ljudi, grupa, slojeva, etničkih i nacionalnih grupacija. Na taj način sistem vladavine stvara idejnu konfuziju i praktičnu društvenu dezorijentaciju, zamračujući vidik i otežavajući izlaz iz tunela u koji je gurnuo društvo.

Na teorijskom planu stoga izostala je pre svega demistifikacija geneze specifičnog antagonističkog načina proizvodnje i stvaranja osobite klasne strukture društva, proces koji leži iza leđa političkih i društvenih procesa obeleženih kao totailtarizam, i koji je od samog početka sadržavao recepciju važnih elemenata proizvodnje kapitala. »Etatistički sistem« izvršio je recepciju jezgra kapitalističkog načina proizvodnje (eksploataciju rada) a time je obnovio i glavni motor proizvodnje klasa. Ideološkom mimikrijom i reprezentativnim političkim funkcionisanjem, taj je glavni društveni pogon ostao skriven, a pretnje da on bude još više gurnut pod palubu društvenih uvida i spoznaja najavljuju se novim mistifikacijama, u vidu neoliberalnih koncepcija privrede i »slobodnog« svetskog tržišta.

2. Rekonstrukcija istorije modernog društva

Tražeći dublji koren današnje konfuzije u stvarnosti i u mišljenju neophodno je nanovo istražiti razvoj modernog društva u čitavom njegovom razdoblju, a naročito od francuske revolucije do danas. Sastavni momenat toga izrazio bih parafrazirajući Castoriadisa — da ne možemo krizu »realnog socijalizma« čitati pod osvetljenjem Marksovog »Kapitala«, već je u osvetljenju te krize potrebno ponovo čitati »Kapital«. Takvim kritičkim razmatranjem istorije modernog društva, njegovih karakteristika i protivrečja dolazi se do načelno novog shvatanja socijalizma, koje bi bilo doraslo problemima do kojih je doveo istorijski razvoj. Zasnivajući jedno potpuno otvoreno i ambivalentno društvo — moderno društvo, moderna istorija obeležena je razvojem, međusobnim uslovljavanjem, prožimanjem, ali i tenzijom i otvorenim

Digitized by Google

sukobima dve oprečne logike razvoja ljudskog društva — logike kapitala i svih vidova dominacije, te logike slobode, emancipacije. Stoga teorijska rekonstrukcija moderne istorije polazi od preispitivanja teorijskih kategorija koje omogućuju saznanje dijalektike epohe, njenih fundamentalnih antinomija, odnosno protivrečnih logika. U tom smislu zasnivaju se nove mogućnosti istraživanja logike kapitala, njegovih istorijskih tvorevina i tendencija, odnosa između različitih društava, civilizacija i kultura obuhvaćenih logikom kapitala, kao i istraživanja pokretačkih snaga, geneze i istorijskih rezultata emancipacije, logike socijalizma.

U svetu je na pragu formiranje nove kritičke teorije modernog društva na koju bi se moglo osloniti novo mišljenje socijalizma. Za jugoslovensko društvo dospevanje do takve zrelije kritičke teorije modernog društva predstavlja krajnju kulturnu neophodnost (kakvo je dosezanje postignuto na primer u Mađarskoj, na inicijativu njihovih teoretičara).

U tom smislu se postavlja pitanje da li jugoslovenska misao sledi intenciju nove kritičke teorije modernog društva. Smatram takođe da razrešenju teorijske nedoumice i ideološke zbrke o socijalizmu može bitno doprineti uporedna analiza dva glavna tipa industrijskih društava u drugoj polovini XX veka, društava poznatih pod ideološkim nazivima »socijalne države« i »realnog socijalizma«. U društvenim krizama jednog i drugog tipa nalazimo tendenciju razgradnje dve posebne društvene formacije, nastale na različitim putanjama istorijskog razvoja modernog društva, putanjama koje su diktirane različitim načinima (pokušajima) rešavanja osnovnih protivrečja tih društva (u krajnoj liniji svedeno, protivrečja između kapitala i tendencije emancipacije). Ne prihvatam tumačenje ove dve formacije unutar manihejske podele na kapitalizam i socijalizam. U oba tipa društva na delu je protivrečje između tendencije emancipacije i kapitala, kao i njihove istorijske promene i diferencijacije unutar svetske celine koju pojedine škole nazivaju svetskim kapitalističkim sistemom sa centrom, periferijom i poluperiferijom. Unutar te celine takođe deluje tendencija emancipacije, kao istorijska tendencija koja se izražava u različitim pokretima i projektima.

Oba tipa su različiti oblici tih protivrečja, njihovog prividnog pomirenja i njihovog negativnog rešavanja.

Dve formacije industrijskih društava nastale su kroz protivrečja unutar tendencije društvenog razvoja, objektivisane u različite političke prakse i strategije industrijskog razvoja i različite društvene promene ekonomije u smislu dva projekta socijalizma. Oba su bila u sukobu s oprečnim logikama celine društvenih procesa koje — krajnje uprošćeno — shvatamo kao podvrgavanje društvenog razvoja proširenoj reprodukciji kapitala ili političkoj vladavini, državnom uprav-

Digitized by Google

ljanju društvenim radom i razvojnim resursima. Ova protivrečja i društveni sukobi imali su »kompromisni« ishod u različitim oblicima ekonomije i društveno-političke hegemonije; u tim oblicima (društvenim strukturama) sputane su pokretačke snage napretka kroz protivrečja ekonomske proizvodnje i društvene emancipacije a blokirani kulturni i društveno-politički agregati emancipatorskih društvenih praksi. »Iscrpljeni« su predašnji projekti socijalizma; razgrađene njihove društvene osnove (pre svega radnički pokreti) a razloženi ili preokrenuti društveno-kulturni i teorijski movensi socijalizma.

Krize obe društvene formacije tumačimo sputavanjem pokretačkih snaga društvenog razvoja, koje su u *svetskoj krizi* podlegle spomenutim oprečnim logikama celine društvenih procesa, a osobito razgradnjom društvenih i kulturnih (pre svega, radničkog pokreta i marksizma) osnova prošlih projekata socijalizma.

U oba paralelna toka društvenih kriza, mogućnost novih društvenih projekata koji bi rehabilitovali i *razvili* istorijski potvrđene intencije predašnjih osujećenih projekata socijalizma povezujemo s pojavom novih društvenih snaga. To su, pre svega, *društveni pokreti za novu civilizaciju.* Društvene krize su ubrzale i dvosmisleno iskazale epohalne promene civilizacije koja je bila formirana industrijskim »kapitalističkim« društvima (s primetnim razlikama u obe formacije). Od kraja šezdesetih godina, na istorijskoj pozornici podižu se društveni pokreti s načelno promenjenim svojstvima u odnosu na pokrete koji su u prošlosti artikulisali emancipatorske potencijale i osmišljavali mogućnosti društvenog razvoja. Uviđamo da ta sva specifična svojstva novih pokreta pripadaju istorijskoj tendenciji *stvaranja nove civilizacije na socijalističkim tekovinama istorije modernog društva.* Analogna svojstva stiču radnički pokreti oslobađanjem iz struktura hegemonije u oba društvena tipa. Akteri ove nove celine društvenih snaga su i pokreti za emancipaciju društava od političke vladavine. U toj — još nedovoljno artikulisanoj — celini društvenih snaga istražujemo novo formiranje društvenih osnova projekata socijalizma.

Teorija socijalizma iz prošlosti ne može shvatiti pokretačke mogućnosti nove celine društvenih snaga, osobito izglede za artikulaciju tih snaga i društvenih praksi koje ove snage usmeravaju. Uporedo s formiranjem nove celine društvenih snaga, u toku je mnoštvo teorijskih sporova kao i inicijativa za rekonstrukciju i novi razvoj teorije socijalizma. Ove dve strane geneze novih projekata socijalizma (društvena i teorijska) nastaju u recipročnim perspektivama i nagoveštavaju ne samo radikalne promene na obe strane, već načelno drukčiji odnos između teorijskog mišljenja i društvenog delanja (teorije i prakse). U fokusu tog razvoja nalazi

Digitized by Google

se problematika epohalne promene civilizacije. Ta problematika se ne može raspravljati bez novog mišljenja istorije modernog društva koje bi nadmašilo prošla ograničena mišljenja kapitalizma i socijalizma, i iz dublje spoznaje alternativnih pokretačkih snaga i protivrečnih rezultata te istorije, izvelo teorijske pretpostavke stvaranja nove civilizacije na temelju njenih emancipatorskih tekovina (a nasuprot mogućnosti razaranja socijalističkih dela istorije). Bez takvog teorijskog napretka, nove društvene snage ne mogu osmisliti vlastite potencijale i usmeriti vlastita društvena delanja u stvaranju nove civilizacije, niti misao može proizvesti teorijsku osnovu novih projekata socijalizma.

3. Istraživanje socijalističkih alternativa

S obzirom na ozbiljno i ne baš lako premostivo teorijsko zaostajanje kada su u pitanju uvidi i spoznaje značajni za zasnivanje diskursa o novom socijalizmu, možda je u ovom trenutku plodnije polazište rasprave ono koje se odnosi na konkretne emancipatorske procese u stvarnosti savremenog sveta, procese koji se već nazivaju demokratskom revolucijom na Istoku. Zapravo bih na taj deo sveta hteo da ograničim ovu diskusiju, gde je u toku strukturalna kriza i raspadanje istog istorijskog tipa društva u kojem smo se i sami našli.

Ta stvarnost, koju u okviru svojih ozbiljnih istraživanja mogu da ocenim kao nagoveštaj doista epohalnih promena, koje imaju istorijski značaj, smatram najplodnijim polazištem za razvijanje kritičke teorije socijalizma, za stvaranje pretpostavki diskursa o novom socijalizmu i o novom tipu društva.

Nasuprot mnogim uverljivim argumentima o trajnoj blokadi i eroziji emancipatorskog potencijala društava u kojima je ovaj tip društvenih projekata socijalizma ugušen negativnim rešavanjem vlastitih protivrečja, kriza društvene formacije »realnog socijalizma« otkriva da je i na ovom paralelnom koloseku moderne istorije nastavljen razvoj protivrečja i u drugim oblicima akumuliran emancipatorski potencijal društva. Ovaj potencijal je bio zarobljen i natkriljen (prividno) olovnom pločom specifičnog totalitarizma partije-države. Uistinu, taj oklop je bio sastavljen od porozne građe autoritarne društvene integracije s vezivnim tkivom prividne društvene solidarnosti (interesi radničke klase, itd.). Na tom mestu oklop je najpre pucao. Radnički i društveni pokret u Poljskoj postaje polazište novih društvenih projekata socijalizma. I u svim drugim primerima krize »realnog socijalizma«, razgradnja prividne društvene solidarnosti oduzi-

Digitized by Google

ma strukturi partije-države integrativnu moć i pokretačku sposobnost u industrijskom i društveno-kulturnom razvoju.

Stoga se u novim projektima socijalizma neće polaziti od klasne borbe već od celine emancipatorskog potencijala, pri čemu će biti reči o pokretima koji se ne mogu svesti na socijalne sukobe. U tom smislu je celina emancipatorskog potencijala društva bila bitno neshvaćena i praktično neobuhvaćena u starim projektima. Nasuprot tome, klasnu borbu treba posmatrati prema celini emancipatorskog potencijala društva i kao jednog od samosvojnih činilaca tog potencijala, a ne kao jedinog aktera emancipacije. Istovremeno sa redukcijom radničke klase odvijala se diferencijacija emancipatorskih procesa u društvu kako u pogledu socijalnih nosilaca emancipacije tako i aspekata, instanci toga procesa — on je obuhvatio kulturni razvoj, razvoj proizvodnje, potreba i vrednosti, čoveka. Iz te celine emancipatorskih procesa postepeno se formira alternativna logika modernog društva, u suprotnosti sa kapitalističkom proizvodnjom društva.

Novi projekti socijalizma polaze od tog rezultata u razvoju protivrečja koji je razvio dijalektiku emancipacije i klasne borbe. Krupna promena u odnosu na klasne borbe u prošlosti nalazi svoj izraz u pluralizmu društvenih snaga od kojeg polaze novi društveni pokreti. Ovdje se stoga postavlja zadatak povezivanja, sinteze kritičko-teorijske i društvene osnove novih projekata, da bi se kroz raspravu različitih teorijskih pristupa razvila kritičko-teorijska osnova, a kroz artikulaciju mnoštva pokreta društvena osnova novih projekata socijalizma.

Novum koji se tiče zasnivanja društvene osnove novih projekata socijalizma tiče se njihovog zasnivanja na vlastitoj osnovi — sve grupe, činioci društva i aspekti društvene prakse, zahvaćeni emancipatorskim procesom uspostavljaju se na vlastitim osnovama (nasuprot grupama u klasnoj borbi koje su nastajale posredovano kapitalističkim procesom), te imaju načelno drugi karakter. U njih je utkan emancipatorski proces što menja i karakter društvenih sukoba i teži njihovom rešavanju kroz konvergenciju i artikulaciju učesnika u emancipatorskom procesu. Takvo, pozitivno prevazilaženje klasne borbe, artikuliše projekat socijalizma čime se postavljaju brane za drugačija, negativna rešenja klasne borbe i socijalnih sukoba.

Shvatanje socijalizma kao društvenog projekta postavlja u centar pažnje artikulaciju *društvenih delanja ljudi* u odnosu na dvojake i protivrečne društvene procese. Glavne figure socijalizma jesu društveno-kulturno i (ili) politički artikulisane agregacije društvenih delanja ljudi, koje doprinose razvoju *različitih* pokretačkih snaga procesa ljudske emancipacije, kao i osujećenju tim procesima protivnih logika

Digitized by Google

društva. To su *društveni pokreti* čiji kritičko-teorijski pojam nagoveštavaju savremena istraživanja. Elaboracija tog pojma ne može biti zadovoljavajuća dok se ne rasprave istraživanja različitih savremenih celina u razvoju protivrečja modernog društva, a svakako dve posebne istorijske celine unutar kojih su bili osujećeni prošli projekti socijalizma i utrnuli društveni pokreti koji su bili njihovi protagonisti. Za socijalizam je odlučujući odnos između artkulacije množine emancipatorskih praksi i oprečnih logika proizvodnje društva, a to se najpre uviđa istraživanjem emancipatorskog potencijala društva koje su društveni pokreti učinili delatnim, istraživanjem globalnih društvenih mogućnosti koje su u tom smislu kontsituisane društvenim projektom. Promišljanje ograničenih uspeha i blokada prošlih projekata socijalizma usredsređuju se na osujećenje društvenih pokreta i njihovog emancipatorskog potencijala. Potencijal klasnih sukoba je razgradio njihove društvene aktere, a u dominantne strukture društva su *zazidani* i u njima umrtvljeni elementi prošlih projekata socijalizma. Ali s tim nije poništen već preinačen i često lavriran emancipatorski potencijal društva. Izlazi na videlo u krizi ovih društvenih formacija.

Za promišljanje novih projekata socijalizma pre svega je potrebno da se raspravi *istorijska* promena klasa modernog društva i duboki preobražaj klasnih borbi, mogućnosti i tendencija razvoja — prevazilaženja tih društvenih sukoba koji su bili ili su smatrani glavnim stecištem društvenih protivrečja i jezgrom društvenih promena. Kritičko preispitivanje koncepcije klasne borbe moralo bi da pođe od saznanja o dvojakoj i protivrečnoj prirodi klasa i njihovih sukoba u modernom društvu, te da teorijski reprodukuje istorijski razvoj protivrečja koji je od radničkih pokreta — protagonista socijalizma, poniklih u klasnim sukobima, doveo do pluralizma načelno drukčijih društvenih pokreta i mogućih novih projekata socijalizma. Reč je o istorijskim promenama stvarnosti koje nalažu promenu kategorija kritičko-teorijskog mišljenja te stvarnosti. Kao što bi za to mišljenje bilo pogubno istrajavanje na kategoriji klasne borbe kako je ona bila shvaćena u kontekstu prošlih stvarnosti, tako bi bilo bar neoprezno isključiti je iz konceptualnog okvira savremenih analiza. Mislimo da se zbiva istorijski preobražaj klasnih borbi u socijalne sukobe i društvene pokrete koji izražavaju nove stadije razvoja diferenciranih oblika modernog društva; u njima su sadržani i osnovni pokretači istorijske dijalektike tog društva koji su delovali kroz klasne borbe, i nasleđa klasnih borbi, i novi kvaliteti u razvoju čoveka i društva.

Digitized by Google

Ljubomir Madžar

Kvrge ideološke ortodoksije

— SANSE I ZAPREKE U REAFIRMACIJI TRŽIŠTA —

1. Uvod: teror dogmi i njihovo ishodište

Isticanje smetnji koje dogmatska svest stvara na putu izgradnje jednog racionalnog i društveno celishodnog institucionalnog aranžmana predstavlja standardan i intelektualno nimalo uzbudljiv kliše u tekućim diskusijama o pravcima reformi i izgledima za njihov uspeh. No, iz činjenice da su neke ideje usled preterane upotrebe poprimile sva obeležja jednog neinspirativnog stereotipa—nipošto ne sledi da ne otkrivaju neke krupne istine. Naprotiv, već i njihovo tako frekventno isticanje moglo bi da bude znak da odražavaju neke bitne napetosti u našem društvenom biću, nešto što spada u njegove određujuće karakteristike. Traganje za najčešće isticanim i do nivoa trivijalne fraze dovedenim iskazima jedan je od efikasnih puteva utvrđivanja relevantnih društvenih činjenica i postavljanja pouzdane dijagnoze kako privrednih, tako i svih ostalih boljki i poremećaja.

Digitized by Google

Dogme su sigurno velika prepreka u nastojanju da se dođe do istine, pa prema tome i u pokušajima da se promeni društvena praksa. One su posebno opasne u socijalističkim društvima koja su politički determinisana i u kojima sve oblasti života stoje pod diktatom politike čiji način delovanja uvek zahteva neku operativnu teoriju. Dogme se u socijalističkim zajednicama neposredno zarivaju u samo društveno tkivo, u samu osnovicu njihovog bića. Društva tržišne privrede daleko su otpornija na ideološke i druge dogme budući da privreda ima u odnosu na politiku visok stepen autonomije i da nije u toj meri potčinjena mehanizmima »svesnog« usmeravanja koji, inače, ne mogu funkcionisati bez oslonca na teoriju, a kod kojih je upravo teorija sprovodnik bezbrojnih impulsa dogmatskog mišljenja.

Prilično lako da se rekonstruisati funkcionalni lanac posredstvom koga dogma uspeva da se nametne kao krajnji arbitar u privredi i u svim drugim područjima života: »svrsishodno« društveno usmeravanje — dominacija i diktat politike — »progresivna« društvena teorija — apriorne i neprikosnovene istine na kojima se ta teorija temelji. Ovde nije reč o štetnosti i izlišnosti svakog usmeravanja, nego o njegovom iracionalnom, naučno neutemeljenom hipostaziranju koje vodi ka besprimernoj aroganciji i neumerenoj intervenciji »univerzalnog uma«, a potom ka dugoročnim, dalekosežnim i često ireverzibilnim društvenim deformacijama koje iz toga zakonito proističu.

Naše bavljenje dogmama i samo poprima neka dogmatska obeležja. Najčešća su isticanja dogmi kao takvih, bez napora da se konkretizuju i precizno odrede. Brojne lamentacije nad dogmama čak i ne specifikuju o kojim je dogmama reč. U velikom broju slučajeva proizlazi kao da su locirane u bezvazdušnom prostoru, ne vidi se ni otkud su došle ni kako su nastale, njihova veza sa krupnim društvenim opredeljenjima i velikim institucionalnim svetinjama ignoriše se ili čak izričito negira. Takav pristup ne otvara perspektive za njihovo potpuno razumevanje i eventualno prevazilaženje.

Dogme nisu produkt nikakve partenogeneze niti su mogle da se pojave same od sebe, bez oslonca na velika učenja koja su na nivou celog društva odabrana kao epohalni orijentiri društvenog razvoja. One, isto tako, nisu u svim slučajevima vulgarizacija ili potpuno iskrivljena interpretacija izvornih učenja iz kojih potiču. Naprotiv, one su vrlo često jasna i neposredna operacionalizacija temeljnih doktrina. Operativna pravila u ravni prakse neretko vrede otprilike onoliko koliko izvorni doktrinarni korpus vredi u ravni teorije.

Nema sumnje da je tačno to što je bezbroj puta rečeno o žilavoj otpornosti i pogubnim učincima dogmi. Na žalost, malo je rečeno o njihovoj genezi i o svojstvima izvora iz koga su potekle. Razlog nije naučne prirode; pre bi se reklo da

Digitized by Google

je većina tumača našeg društvenog razvoja svesno odustajala i od same pomisli da se uputi tim pomalo nesigurnim, a katkad sasvim klizavim bogazama. A naše dogme, kao i sve druge, imaju svoje lako prepoznatljive izvore. Ta izvorišta nisu ni Biblija, ni Koran, ni Talmud, ni Ničeov filozofski opus. Dobro je znano da su naše dogme potekle iz velikog teorijskog korpusa klasika marksizma-lenjinizma.

Izvor je očigledan, ali je vrlo malo učinjeno na području sagledavanja veza i interakcija između teorijskog izvorišta i operativnih postulata u raznim oblastima društvene prakse. Dok je praksa davala zadovoljavajuće rezultate — ili je bar tako izgledalo — te veze su gromko naglašavane, iako se ni tada nije ulazilo dublje u njihovu prirodu. Kad je došlo do krajnje nepovoljnih i jednako neočekivanih tendencija, digla se vika na dogme, a veze sa izvorima iz kojih su potekle potisnute su u duboku pozadinu.

Iskrsao je jedan paradoksalan privid u kome su iz jedne progresivne i istorijski neprevaziđene društvene teorije proistekla operativna pravila koja vode u privrednu i društvenu katastrofu. Ili je, možda, u procesu operacionalizacije teorija izneverena? To sigurno zahteva ozbiljnu analizu, ali će zadatak ovog teksta biti da podseti da, posle svega, neke bitne teorijske poruke i nisu toliko različite od praktičnog nauka koji je s njima u vezi. Štaviše, praksa je, ne mogavši a da po prirodi svog bića ne bude pragmatična, na mnogim tačkama revidirala teoriju, ali ne u smislu njenog izopačavanja nego u smislu revizije onoga što u originalnoj verziji nikako nije ni moglo da se operacionalizuje. U ovom će tekstu biti istaknuti punktovi na kojima je praksa bolja od teorije, što je predstavljalo svojevrsnu neminovnost budući da je upravo na njima teorija bila izvan prostora i vremena u kome živimo, izvan konteksta i sklopova savremene civilizacije.

2. U potrazi za novom definicijom socijalizma

I pored toga što se, kako se često ističe, klasici nisu upuštali u temeljnu analizu socijalizma — jer za primenu njihovog naučnog metoda još nije postojalo socijalističko društvo kao realan objekt analize — generacijama marksista, uključujući i same klasike, bilo je jasno šta je to socijalizam. Moglo je, doduše, da dođe do nedoumica i nedorečenosti u pogledu nekih manje važnih elemenata i izvedenih značajki, ali na nivou bitnih determinanti i krupnih vrednosnih opredeljenja socijalizam je bio sasvim precizno i jednoznačno određen.

Danas, međutim, u vezi sa definicijom socijalizma iskrsavaju mnoge nedoumice, nejasnoće i kolebanja. Marta 1988,

Digitized by Google

na međunarodnom savetovanju o alternativnim modelima socijalističkih ekonomskih sistema održanom u Győru (Mađarska), posle duge diskusije nametnuo se, sasvim spontano i neodoljivo, zaključak da, posle svega, nije zapravo jasno ni šta je to socijalizam. Svojevrsna repriza iste diskusije odigrala se novembra iste godine u Kragujevcu, na savetovanju *Problemi savremenog socijalizma.* Nekoliko pokušaja sistematskog i rigoroznog formalnog određenja socijalizma dočekano je dosledno trenutnim osporavanjem i navođenjem kontra argumentacije po kojoj predložene definicije ne zadovoljavaju neke minimalne testove. Jedan takav test jeste i nužnost da socijalizam, bez obzira kako je definisan, treba da bude jasno izdiferenciran u odnosu na osnovni referentni i alternativni sistem, tj. savremeni kapitalizam.

Nije teško sagledati korene zabune u vezi sa alternativnim definicijama socijalizma i, posebno, novijim pokušajima njegovog određenja. To što je decenijama prihvatano kao model i poimanje socijalizma — jednostavno više nije upotrebljivo. Osnovni sastojci tradicionalne definicije pokazali su se kao nespojivi sa savremenim civilizacijskim tokovima, sa društvenim potrebama i promenjenim opredeljenjima i sa objektivnom potrebom da se u savremenim uslovima dođe do ekonomski efikasnog institucionalnog aranžmana. U nastojanju da se shvatanje socijalizma tako revidira i modifikuje da bi postalo kompatibilno sa zahtevima savremenog doba, u njega se inkorporira sve veći broj elemenata iz modernih tržišnih privreda. Ako taj proces, kako često biva, stane na pola puta, model koji iz toga proizlazi još uvek ne zadovoljava niti zahteve efikasnosti niti neke šire društvene kriterije, posebno one u vezi sa demokratizacijom političkog sistema i zajednice u celini. Ako se proces konzistentno vodi do kraja, dobija se rezultat koji ne zadovoljava test »prepoznatljivosti«, tj. dolazi se do institucionalnog modela koji se u bitnim crtama ne razlikuje od savremenog društva tržišne privrede. »Socijalizam« se pokazuje kao aranžman koji se u osnovi poklapa sa »kapitalizmom«. Tako sam pojam gubi smisao, a krajnji produkt ovakvog osavremenjivanja socijalizma za mnoge se sasvim logično pokazuje kao tip društva za koje se nismo borili.

Klasici i generacije marksista posle njih držali su se jedne kristalno jasne, neprotivrečne i akciono osmišljene definicije socijalizma. Ona je podrazumevala *podruštvljavanje sredstava za proizvodnju i ukidanje privatne svojine nad njima* — pri čemu je ovo drugo bilo u njihovom sistemu sasvim jasna logička konsekvenca onog prvog — zatim *sveobuhvatno centralno planiranje uz ukidanje svih tipova tržišta* — s tim što ovo drugo ponovo logički sledi iz onog prvog — i, najzad, *diktatura proletarijata* u političkoj sferi društva. Za klasike i njihove sledbenike socijalistička privreda je *po-*

Digitized by Google

društvljena netržišna privreda, a društvo je, s obzirom da je ukinuta eksploatacija kao osnov klasnog raslojavanja, interesno homogeno pa u svojoj političkoj sferi ne mora i ne može imati mehanizme koji artikulišu pluralizam interesa i omogućavaju njihovo usklađivanje i agregiranje. U političkoj sferi društvo, dakle, predstavlja *diktaturu* (doduše, većine nad manjinom), uz *nepluralističko i nekonkurentno* struktuiranje odgovarajućih mehanizama odlučivanja. Preciznosti radi, odsustvo pluralizma i konkurencije odnosi se na nepostojanje alternativnih političkih platformi i odgovarajućih kadrovskih garnitura koje se vezuju za kvalitativno različite strateške opcije, uključujući i mogućnost manjine da u demokratskom procesu pokuša da potisne većinu i afirmiše svoj bitno različit koncept. Ukratko bi se ovaj model društva mogao okarakterisati kao monopol društvene svojine u privrednoj i monopol jedne društvene snage (proletarijata koji čini većinu) u političkoj oblasti života. Totalno centralno planiranje samo je logički korelat potpune podruštvljenosti.

Dokazivati danas da su klasici i njihovi sledbenici zastupali koncept netržišne privrede i nepluralističkog organizovanja na nivou strateških političkih opcija i za njih vezanih krupnih i međusobno oprečnih ili bar nepodudarnih društvenih interesa — gotovo da je nepotrebno. Po celom opsežnom Marksovom opusu rasute su propozicije iz kojih i jedno i drugo nedvosmisleno proizlazi. Štaviše, u literaturi su te stvari već razjašnjene, pa će umesto obijanja otvorenih vrata biti samo ukazano na mesta u kojima su gornje propozicije formulisane i obrazložene.

Doslednu i potpunu netržišnost Marksove koncepcije privredne organizacije socijalističkog društva uverljivo je i definitivno, sa svim potrebnim citatima i pozivanjem na najvažnije radove, dokazao u svojim skorašnjim radovima D. Marsenić.[1] U Marksovim tekstovima Marsenić, suprotno često isticanim tvrdnjama, identifikuje niz mesta u kojima se Marks nedvosmisleno izjašnjava o karakteru i organizaciji budućeg socijalističkog društva, i to u smislu gornjih kvalifikacija njegovih temeljnih stavova. Tako, npr. Marsenić nalazi da u 1. glavi 1. toma *Kapitala* Marks govori o slobodno udruženim ljudima koji rade na društvenim sredstvima za proizvodnju i svoje pojedinačne radne snage samosvesno troše kao jedinstvenu društvenu radnu snagu. Dalje, u spisu »Temelji slobode« Marks izričito tvrdi da se kontrola udruženih pojedinaca nad društvenom proizvodnjom neće ostvarivati na osnovu

[1] »Utopijski elementi u Marksovoj projekciji novog društva«, *Ekonomist* 40, br. 1, 1987, ss. 19—33, posebno ss. 22, 25—30. Marsenićev članak nije prošao bez polemičke reakcije, pa je usledio još jedan njegov tekst, sa dodatnom argumentacijom »Još jednom o Marksovoj utopiji, o budućem socijalističkom odnosno komunističkom društvu — odgovor Mitri Šaroskoj«, *Ekonomist* 41, br. 3, 1988, ss. 357—69.

Digitized by Google

novca i razmenske vrednosti; eventualna suprotna gledišta on na svoj poznati bezrezervni i beskompromisni način karakteriše kao »pogrešna i besmislena«. Kritikujući *Gotski program* Marks tvrdi da proizvođači, radeći na sredstvima u zajedničkoj svojini, neće razmenjivati svoje proizvode a rad utrošen za njihovu proizvodnju neće se javljati kao vrednost, te se individualni radovi neće zaobilazno nego neposredno javiti kao delovi ukupnog društvenog rada. Raspodela prema radu ostvaruje se u naturalizovanom obliku, a nedvosmisleno je impliciran postulat da se ukida robna proizvodnja i razmenski odnos. Da stvar bude zanimljivija, Marks je smatrao da su uslovi za tako radikalan preobražaj privredne i celokupne društvene organizacije bili sazreli već u njegovo vreme.[2]

3. Političke dimenzije tradicionalnog poimanja socijalizma

Nešto je složenije pitanje Marksovog koncepta diktature proletarijata. Na sreću, ni ono u literaturi nije ostalo nerazjašnjeno. Ovde je moguće pozvati se ni manje ni više nego na takav autoritet kao što je R. Dahl.[3] On najpre ubedljivo pokazuje da je Marx socijalizam zamišljao kao neeksploatatorsko beskonfliktno društvo, što je bitno predodredilo njegovu zamisao modela političke organizacije. To, pored ostalog, podrazumeva odbacivanje ideje o višestranačkom sistemu ili o bilo kakvom mehanizmu koji bi bio namenjen artikulaciji i političkom sučeljavanju suštinski različitih ili oprečnih društvenih interesa. U *Građanskom ratu u Francuskoj*, gde su sadržane osnovne ideje o političkoj organizaciji socijalističkog društva, Marks diktaturu proletarijata zamišlja kao *vladavinu većine* uz naglašene oblike neposredne demokratije koja obuhvata (1) izbor svih funkcionera na osnovu opšteg prava glasa, (2) pravo birača na opoziv izabranih, (3) izjednačavanje funkcionerskih plata sa radničkim, (4) spajanje zakonodavne, izvršne i administrativne funkcije, (5) besplatno školovanje, (6) ukidanje stajaće vojske i sankcionisanje naoružanog naroda kao njenog supstituta (7) ukidanje i razbaštinjenje svih crkava i (8) centralna vlada zadržava jedan broj funkcija bitnih za jedinstvo sistema. U naknadnim analizama i Marks i Engels su uvažili činjenicu da su se u Pariskoj komuni pojavili ozbiljni konflikti, ali se nikad nisu latili analize bitnog problema njihovog razrešavanja. Zato nisu ni mogli razmišljati o mehanizmima i procedurama harmonizova-

[2] D. Marsenić, »Utopijski elementi...«, op. cit., s. 26.

[3] R. A. Dahl, »Marxism and Free Parties«, *The Journal of Politics*, 10, pp. 787—813.

Digitized by Google

nja različitih interesa koji se u političkom procesu neminovno sukobljavaju.

U Marksovim i Engelsovim stavovima Dahl nalazi elemente ambivalentnosti u pogledu većinskog odlučivanja. S jedne strane, proletarijat predstavlja preovlađujuću većinu i sve promene na crti njegovog interesa automatski su konzistentne sa demokratskim načelom većine. S druge strane, »naučno utvrđen« neminovni tok budućeg razvitka ne mora nužno da zavisi od volje većine. Ako se volja većine raziđe sa »naučno spoznatim« zakonitostima objektivnog razvitka društva, utoliko gore po većinu. Konzistentnost sa demokratskim načelom većinskog odlučivanja može se spasti ako se pored postuliranja »objektivno nužnih« puteva društvenog razvoja dodatno postulira da će i volja većine biti »nužno« s tim putevima u skladu. Po nekim ukusima to bi bilo malo previše nužnosti za jednu društvenu teoriju. U teoriji je impliciran stav da bi bilo iracionalno političko odlučivanje temeljiti na većinskom principu ukoliko većina »ne razume« zakonitosti društvenog razvitka. Time se otvaraju vrata za dominaciju političkih snaga koje »razumeju« ove zakonitosti, nezavisno od toga da li su u većini ili ne. U ovom elementu teorije jasno je da svoj misaoni i akcioni oslonac mogu da nađu partije boljševičkog tipa.

U isto vreme u celom ovom pristupu nije nađen (niti tražen!) odgovor na pitanje odnosa prema manjinama. U meri u kojoj je taj odnos test demokratije u savremenom smislu reči, ukupni teorijski korpus klasika ne može da se prihvati kao jedini i jedino dobar odgovor na izazove današnjice, a pogotovo ne na one što ih donosi sutrašnjica. S druge strane, u današnjoj društvenoj misli preovladava stav o manjinama kao inicijatorima i nosiocima progresa. One najpre zapažaju mogućnosti promena i pokreću najraznovrsnije inovacije; ako se ne nađu načini posredstvom kojih će one pridobiti većinu, društvo je osuđeno na stagnaciju. Odnos prema manjinama važan je ne samo, pa čak i ne prvenstveno, sa stanovišta političke etike; on određuje stepen progresivnosti društva i njegovu sposobnost za prilagođavanje i razvoj.

Razlozi koje navodi Dahl, kao i ovi, dopunski o nerešenosti problema odnosa prema manjinama — usput rečeno, to neodoljivo asocira na defekte našeg političkog sistema koji je upravo u sferi odnosa prema manjinama (npr, na Kosovu, ali i šire) pokazao svoje fundamentalne manjkavosti — deluju dosta ubedljivo da bi se bez većeg dvoumljenja mogla prihvatiti Dahlova zaključna konstatacija da »... ne postoji inherentna kontradikcija između marksizma i totalitarizma.«[4]

Sve što je rečeno dobija dodatnu težinu u svetlu činjenice da je politički program tradicionalnog socijalizma — koji je naslonjen na radove klasika, a potom dalje razvijan bez

[4] R. A. Dahl, op. cit., s. 804.

Digitized by Google

suštinskih odstupanja od njihovih smernica — posle svega ipak program diktature. Doduše, reč je o vrlo specifičnoj diktaturi, ali njene osobenosti ipak ne uklanjaju tu njenu prirodu. Taj program se pokazuje kao diktatura posebno u odnosu prema manjinama, kao i u odlučujućoj ulozi snaga koje su, nezavisno od toga predstavljaju li većinu ili ne, upoznale »neminovne« zakonitosti istorijski nužnog razvitka. N. Milošević[5] je nedavno uočio interesantnu kontradikciju između Marksove teorijske misli i njegovih stavova u praktičnoj primeni odgovarajućih »istina«: i pored toga što teorijski postulira revolucionarnu istorijsku ulogu radničke klase, Marks se oštro suprotstavlja ideji da se Federalno veće za Englesku odvoji od Generalnog veća i tako osamostali i dospe u ruke Engleza. On, naime, nema poverenje u revolucionarno nadahnuće bolje plaćenih engleskih radnika koji na *višem nivou životnog standarda* kao da gube mnogo od svog borbenog žara, protivrečeći tako temeljnom teorijskom postulatu da sa podizanjem razvojnog nivoa kapitalističkog društva rastu šanse za njegov socijalistički preobražaj. Ispostavlja se kao da je Marks i sam posumnjao u neizbežnu socijalističku opredeljenost većine. Utoliko više njegovo opredeljenje za puteve istorijske nužnosti i snage koje tu nužnost suštinski shvate poprima obličja prave diktature.

S obzirom da je već u Marksovo vreme politička filozofija imala iza sebe dug period negovanja demokratske tradicije, ideja diktature je već tada bila unekoliko anahronična. Njegovo učenje, npr. pokazuje u toj dimenziji izrazit kontrast u odnosu na nauk njegovog savremenika J. S. Milla koji je o slobodi i demokratiji rekao toliko toga što je i dan-danas u punoj meri aktuelno. Njegovo shvatanje o jedinstvu vlasti pojavilo se stotinak godina nakon što su u SAD »oci osnivači« čak i *praktično* ugradili u politički sistem principijelno postavljenu i sistematski sprovedenu podelu vlasti sa poznatim protivtežama i ograničenjima. A šta tek reći na protivrečnost koja se javlja ako se diktatura proletarijata, kako se većinom i zamišlja, interpretira kao diktatura većine: šta će većini diktatura kad svoju vladavinu može da uvede i svoje ciljeve nametne i na standardni — demokratski i parlamentarni — način?

4. Klasično marksističko nasleđe i putevi institucionalne izgradnje

Iz današnje prespektive stavovi klasika i njegovih učenika o ekonomskoj organizaciji društva — monopol društvene svojine za koju praksa nije do sada uspela da nađe drugog čuvara osim države i s njim logički kompatibilan sistem

[5] N. Milošević, *Psihologija znanja*, Nolit, Beograd, 1989, ss. 464—73.

Digitized by Google

centralnog planiranja kao mehanizam netržišne, administrativne koordinacije — deluju iz današnje perspektive toliko egzotično da nikome ne bi ozbiljno ni na pamet moglo da padne da ih prihvati kao teorijsku osnovu za organizovanje socijalističke privrede. Praksa je to odavno, još od kraha ratnog komunizma, učinila posve očiglednim, ali je teoriji trebalo mnogo vremena da se i formalno artikuliše nalaz da je car go. To ne znači da se oblikovanje aktuelnih privrednosistemskih aranžmana odvijalo bez uticaja ovih stavova. Naprotiv, uticaj je postojao, pa je u kombinaciji sa imperativom iznalaženja rešenja koja će u praksi ipak, kako-tako, moći da funkcionišu — dao nekoherentne institucionalne strukture kao svoj krajnji rezultat. Krajnji ishod bila je porazno niska efikasnost privređivanja.

Bitno se ne razlikuje ni zaključak o (ne)mogućnosti naslanjanja izgradnje političkog sistema na teoriju diktature proletarijata kao okosnicu klasične marksističke političke filozofije. Ambivalentan tretman većine i odsustvo bilo kakvog određenja prema manjini čine taj deo marksističkog nasleđa neupotrebljivim za savremeno pluralističko društvo koje je daleko od monolitnosti, svakodnevno doživljava konflikte i mora da se organizuje na način koji će mu omogućiti da živi sa svojim razlikama.

Ni u privredi ni u politici društvo ne može da se organizuje tako što će slediti postulate klasika i teorije koja se na njih naslanja ostajući im verna. Praksa je već nametnula bitno različite puteve, a imperativ makar i nedovoljno efektivnog dogovaranja izazovima budućnosti samo će dalje uvećavati i produbljivati te razlike. Možda atribut »antimarksistički« nije najsrećnija oznaka za neophodnu buduću orijentaciju, ali epitet »amarksistički« to bi mogao da bude: budući institucionalni razvoj moraće se odvijati svojim putevima, ne osvrćući se na klasične postulate i bez ikakve potrebe da se odredi prema njima. To je i razlog zbog koga se koncept socijalizma mora popuniti novim sadržajima, ali i uzrok brojnih dvoumljenja i neodređenosti. Nastojanje da se socijalizam usmeri trasom nasušno potrebne modernizacije približava ga institucionalnom poretku u odnosu na koji je, po logici negacije, i bio određen; opasno smanjenje distance u odnosu na poredak za koji je trebalo da nastupi u ulozi dijalektičke negacije dovodi u pitanje i sam smisao definicije socijalizma.

Noviji pokušaji izlaska iz ovog logičkog ćorsokaka nisu dali rezultate koji bi obezbedili dovoljno široko prihvatanje.[6]

[6] Među najmarkantnije takve pokušaje spada onaj koji je vezan za ime B. Horvata, *Politička ekonomija socijalizma*, Globus, Zagreb, 1984., ss. 197—276, kao i sažeti prikaz njegovih gledišta u najnovijoj knjizi *ABC jugoslavenskog socijalizma*, Globus, Zagreb, 1989, s. 12, 80, 121.

Digitized by Google

Tu spada definicija B. Horvata koja praktično sledi poimanje socijalizma sadržano u važećem Programu SKJ. Njeni ingredijenti često su citirani i dobro poznati: društvena svojina, samoupravljanje, tržište s planom, raspodela prema radu, politička i ekonomska demokratija... Kod ove definicije nemale teškoće javljaju se već na prvom koraku: njeni uslovi su toliko rigorozni da iz generičkog određenja socijalizma isključuju sve realno postojeće sisteme koji sebe legitimišu kao socijalističke i koje, izgleda, tako kvalifikuju svi posmatrači i analitičari izuzev Horvata. Socijalizam se tako pokazao kao nešto što je van ovoga sveta, što u najboljem slučaju postoji kao tendencija, kao nada. Tu se Horvat — ovo nije zamerka nego samo konstatacija — odvojio od Marksa, koji je načelno odbijao da se upušta u analizu sistema koji ne postoji smatrajući to inkompatibilnim sa svojim naučnim pristupom. Druga je stvar što se ni Marks, striktno uzevši, tog načela nije mogao pridržavati.

Dodatne nevolje javljaju se usled manje ili više naglašene protivurečnosti između pojedinih komponenti navedene definicije. Pripadnici austrijske škole, koji su mnogo temeljniji nego što smo to doskora želeli da uvidimo i nego što ih tumači sam Horvat,[7] našli bi već nimalo naivnu protivrečnost između tržišta, shvaćenog kao integralni mehanizam koji sadrži i tržišta faktora proizvodnje, i planiranja kao oblika svesnog, vantržišnog usmeravanja. Budući da bi to iziskivalo posebnu raspravu, ovde će se ostati pri tom golom nagoveštaju koji ne znači ništa drugo nego poziv na razmišljanje, i to sa višim stepenom teorijske zasnovanosti nego što je to bio slučaj do sada.

Znatno je ozbiljnija neusaglašenost između orijentacije na tržište i njime implicirani decentralizovani sistem formiranja i alociranja akumulacije, s jedne, i društvene svojine i načela nagrađivanja prema radu, s druge strane. Neka ostane po strani sukob između društvene svojine i tržišta kapitala — i to traži posebnu raspravu, pa će ovde biti samo registrovano kao memento — ali kako pomiriti decentralizovano uvećavanje društvene imovine sa nagrađivanjem *samo* prema radu: zašto bi iko izdvajao iz tekućeg dohotka i žrtvovao potrošnju (i eventualno formiranje sopstvene imovine) ako rezultat te žrtve ide u anonimni podruštvljeni, od pojedinca institucionalno odvojeni fond, i ako on ne može očekivati da će za svoj doprinos uvećanju imovine biti nagrađen i po tom osnovu, a ne samo prema radu? Minuli rad, kao mistifikacija kapitala, ovde se isključuje jer ne spada u ozbiljnu raspravu. Poreska stimulacija, makar kako vešto postavljena, ne rešava problem, jer (I) subjekti čije se poslova-

[7] B. Horvat, *Politička ekonomija*..., op. cit. ss. 86—7 i, posebno, njegovo pobijanje Robbinsa (ss. 270—1) čija argumentacija teče sasvim u duhu austrijske škole.

Digitized by Google

nje zasniva na podruštvljenoj svojini nisu dovoljno responzivni u odnosu na razne parametre, uključujući i poreske, i (II) sve i kad bi se granična stopa na deo dohotka koji se usmerava u lične dohotke približila nivou od 100%, subjekti bi još uvek imali interes da alimentiraju lične dohotke ako dodavanje imovini, zbog nagrađivanja prema radu, ne bi rezultovalo u dodatnom ličnom dohotku. Uostalom, upravo takvo ponašanje obilno potvrđuje sadašnja jugoslovenska privredna praksa.

Pitanje relevantnosti stavova sadržanih u opusu klasika marksizma i njihovih sledbenika potpuno je odvojeno i nezavisno od pitanja njihove eventualne krivice za nedođiju u kojoj su se našli naša privreda i društvo. Prvo pitanje je posebno aktuelno jer se tiče mera u kojoj (ne) treba da se oslonimo na njihove recepte. Ovde se postavlja *jedino* to prvo pitanje. Sasvim smisleno može se postaviti i drugo pitanje, ali ne na umnogome vulgarizovan način može li se na Marksa svaliti krivica za naše odluke kad smo uvek imali i opciju da ga ne poslušamo. Na pravi način to je pitanje u svojoj skorašnjoj knjizi[8] postavio S. Stojanović, a potom dao i primeren odgovor. Prema Stojanovićevom mišljenju, Marks je načinom izgradnje svoje teorije ne samo otvorio široke mogućnosti njene boljševičke reinterpretacije, nego u izvesnoj meri na takav tretman i navodio one kojima je služila kao teorijska osnova legitimizacije vlasti. Stojanovićevom zaključku može se dodati da se kao minimalni postulat sigurno može prihvatiti tvrdnja da teorijski korpus klasika sigurno nije sadržavao elemente koji bi takvu zloupotrebu onemogućili. Duboke deformacije društvenog razvoja, nastale u stilu i duhu boljševizacije socijalizma, sigurno nisu mogle da budu naslonjene na naučni opus J. S. Milla. Na marksističko teorijsko nasleđe mogle su da se naslone dosta komotno.

5. Zaključak: od ortodoksnog socijalizma ka demokratiji

Dogme su bile i ostaju teško raskidivi lanci koji nas vezuju za ortodoksni socijalizam. Njihovo izvorište nije Biblija i nije Talmud, nego veliki opus klasika marksizma i njihovih učenika. To što smo spoznali kao dogmu ne razlikuje se u bitnim — pa niti u nebitnim — elementima od teorijskih nalaza i idejnih poruka sadržanih u njihovom delu. Ako je dozvoljeno malo upuštanje u semantiku, to ne znači da su te rezultate klasici već produkovali kao dogme; moglo bi se tvrditi da naučne nalaze u dogme pretvara tek praksa, onog mo-

[8] S. Stojanović, *Od marksizma do etatizma sa ljudskim licem*, Institut društvenih nauka — CFDT, Beograd, 1988, ss. 69—73, posebno s. 70.

Digitized by Google

menta kad počne da ih se drži kao pijan plota, bez volje i smelosti da ih prevaziđe.

Bitno je da u traženju puteva izgradnje jedne racionalne društvene organizacije kod klasika nema šta da se traži: to što su oni zamišljali kao socijalizam u raskoraku je sa savremenim tokovima civilizacije, u opreci je sa izazovima i duhom modernog vremena. Nema zemlje koja će, idući za njihovim uputama, ukinuti tržište i preći na totalni centralnoplanski sistem naturalnog bilansiranja proizvodnje. Novi institucionalni aranžmani neće moći da stanu pod isti šešir sa poimanjem socijalizma kakvo su dali klasici. Nema tog *genusa proximuma* koji ta dva modela može neprotivurečno da uključi kao posebne slučajeve.

Postoji bar jedan element za koji je izvesno da već i u bližoj budućnosti neće moći da bude izbegnut. To je demokratizacija. Ostaće za dalju raspravu treba li imenici *demokratija* i dalje dodavati atribut *socijalistička*. Možda će se ubrzo doći do spoznaje da je demokratija tako sadržajna, pozitivnim konotacijama nabijena i moćna reč da joj nije potreban ures nikakvih atributa.

Digitized by Google

Dragomir Drašković

U kakav socijalizam možemo

Prvo bih učinio dve napomene. Izgleda da je prošlo vreme kada smo se zaklinjali u predsednike vlada, a sada se više ne zaklinjemo ni u Marksa. Pošto mi između sebe znamo svoje tekstove biće vrlo interesantno kad nas budu čitali posle 10 godina kako smo i na koji način evoluirali. Do sada smo govorili o više projekata socijalizma, sada govorimo o tome da pada projekt socijalizma. Do sada smo govorili samo o realnom socijalizmu sasvim precizno u određenim teritorijalnim i državnim granicama, sada govorimo o realnom socijalizmu mimo uobičajenih određenja!? Druga napomena. Žao mi je što niste uvažili, pogotovo drugovi ekonomisti, a naročito prof. Marsenić dobru obaveštenost druga Miše Nikolića kada je reč o problemima svojine.

Temu kakav socijalizam želimo, ja sam definisao kao temu kakav socijalizam možemo. Ja ne osporavam značaj teme o kojoj raspravljamo. U njoj se susreću i teorijski i politički sadržaji. Prvi, zato što je teorija o socijalizmu već zakoračila u proces da se oslobodi dogmi. Zato se čini sasvim normalnim da teorijsko mišljenje propituje sopstvena polazišta u dosadašnjem razvoju teorije i prakse socijalizma. Ali, ono isto toliko treba da bude upitno i prema novim ideja-

Digitized by Google

ma, koncepcijama i shvatanjima koje se vrlo često javljaju kao stav, ili kao opcija. Zato se nauka treba pitati da li u mišljenju sadašnje krize, teorije i prakse socijalizma ona treba da izabere lakši put tj. da u svojoj vrednosnoj orijentaciji nekritički preuzima teoriju i praksu savremenog kapitalizma. Ili, ako se to nekome ne sviđa onda da kažemo teoriju i praksu zapadnih razvijenih društava na čelu sa Sjedinjenim Državama ili Japanom, ili pak treba da misli i istražuje problem polazeći od marksizma kao otvorenog teorijskog sistema. Hoću da kažem da od teorijskog i metodološkog pristupa samom problemu ili zadatoj temi dobrim delom zavisi ne samo egzaktnost pristupa, nego i bitni pretpostavljeni rezultati. U tom smislu postavlja se pitanje — da li kategorijalni aparat marksistički orijentisane nauke u društvu može biti zadovoljavajuća analitička matrica ili pak ne može? Ja sam pristalica tog kategorijalnog aparata koji ne isključuje sve ono što se danas u društvenih naukama različitih vrednosnih orijentacija može i treba kritički koristiti. U tom svetlu izgleda da se u jednom broju sadašnjih i bivših marksista sve više koristi ili pristaje na teoriju konvergencije što smo i danas ovde mogli sasvim eklatantno videti. Ona sa sobom nosi jednu dominantnu poruku. Ukratko, može se ona formulisati kao poziv na povratak kapitalizmu a uz to razvoj kapitalizma tamo gde za to ima uslova i stvarnog raspoloženja. Zato se dalje tvrdi da je to uspešno društvo u tehnološkom pogledu, što je sasvim tačno. Kad se uspostavi kapital-odnos kao vladajući odnos koncepcija ili preciznije teorija funkcionalne ravnoteže, ostaje kao teorijska pretpostavka u ovoj ili onoj varijanti daljeg reprodukovanja kapital-odnosa u njegovom savremenom obliku.

Nova proročanstva postkomunističke ere već su na delu. Ona imaju dakako ideološku notu. Zato se čini da mišljenje o novom socijalizmu nije oslobođeno od ideološkog okruženja. Naravno, za teorijsko mišljenje u savremenom socijalizmu te o mogućnostima njegovog razvoja, socijalnim nosiocima tog razvoja, nije presudno ideološko mišljenje iz okruženja shvaćeno u smislu nekih zvaničnih državnih ideologija, nego domet i suština samog teorijskog viđenja socijalizma. Već je poznato da se u ozbiljnoj nauci ni socijalizam ni komunizam ne uzimaju kao data stanja, nego proces istorijskog razvoja društva. Otuda i zasnovane tvrdnje da je u krizi dati operacionalizovani sistem socijalizma u ovoj ili onoj birokratskoj varijanti. Ali, da tu krizu ne treba izjednačavati ni sa socijalizmom kao mogućnosti, niti pak sa socijalizmom u nekoj drugoj operativnoj varijanti koja izvodi sadašnja društva koja imaju socijalistički poredak iz krize. Ove razlike upravo treba činiti da se ne bi zapalo u ideološki bunker, bilo otpora svakoj reformi bilo stanovištima ove ili one varijante revandikacije građanskog društva.

Digitized by Google

Drugi važan problem na koji sam hteo da ukažem jeste pokušaj da li se u okviru marksističke-analitičke matrice mogu objasniti neki pojavni oblici krize socijalizma ili krize u tim socijalističkim zemljama. Naime, pokazuje se da su energija, entuzijazam i volja koji su usmeravani i korišćeni na birokratski način gotovo iscrpljeni. To će reći da su te energije ipak dovele do razvoja proizvodnih snaga i određenog stepena industrijskog razvoja u tim zemljama. Etatistički socijalizam je izraz državne regulative i birokratske blokade promena. To je dovelo proizvodne snage u suprotnost sa vladajućim etatističkim produkcionim odnosima. Čitav etatistički sistem počeo je da puca po svim šavovima. Zarobljene društvene energije su se spontano oslobodile. Stari etatistički aparat više nije u stanju da bude nosilac regulativnih funkcija u sistemu. Jedan relativno dug period od deceniju ili deceniju i po funkcionisanja sistema ugrožava svekoliku njegovu supstancu. Ekonomska stagnacija nagomilava politički nacionalne naboje konflikata. Otvara se proces anarhičnih kretanja i sva društvena i politička pitanja razvoja u etatističkom poretku pojedinih zemalja dolaze na dnevni red. Ukoliko se izlazak iz krize savremenih socijalističkih država traži u povratku na kapitalizam onda je dovoljno neizvesnosti na društvenoj i političkoj sceni. Teško je pola veka razvoja pojedinih zemalja izbrisati, precrtati ili prosto zaboraviti. U tom razvoju se reprodukovao neki život, određeni sistem vrednosti koji se izgleda ne može u celini reducirati ili pak poništiti. Naše iskustvo je u mnogo čemu specifično. Još dok su promene, reforme, ili zahtevi za reformu bili zabranjeno voće u nas je kriza već izbila na videlo. Dok su još funkcionisale institucije sistema, inicijative za promenu su bile na delu. Birokratija je blokirala razvoj i promene već poznatom formulom: sistem je dobar, ne valja ponašanje.

Blagodareći sistemu birokratske moći, mnoge vitalne energije promena i oslobađanje socijalnih energija, te neposredne socijalističke demokratije kao najadekvatnijeg političkog izraza samoupravljanja bile su blokirane. Gotovo da ćemo se naći u istoj situaciji kao i neke druge zemlje socijalističkog poretka ako se započete promene ne ubrzaju. Kao da u nekim sredinama nema birokratije?! U nas se tako pokazalo da politička nadgradnja društva može da postane činilac blokade razvoja proizvodnih snaga. Da li je reč o prividnom funkcionisanju marksističkog kategorijalnog aparata. Izgleda da može još bolje da funkcionišu. Uz činjenicu da se svekoliki rezultati razvoja društvenih nauka mogu koristiti ipak se čini da se savremeni oblici krize socijalističkih država, te takvih poredaka pojedinih konkretnih društava itd., te njihove specifičnosti mogu analizirati upravo sa marksističkog stanovišta.

Digitized by Google

Treći problem na koji želim da ukažem sastoji se u pitanju: da li treba i kako propitivati sintagmu, kakav socijalizam želimo, ili kakav socijalizam hoćemo. Mislim, da ovu sintagmu treba kritički propitivati baš sa nekoliko aspekata. U tom kontekstu propitivanja čine se interesantnim ili značajnim nekoliko problema, pitanja. Tako na primer, nije li za našu jugoslovensku situaciju irelevantno kad to pitanje postavljamo, da li ga postavljamo u odnosu objektivnog kretanja, kontinuitet, diskontinuitet ili ga samo postavljamo u kontekstu diskontinuiteta što svakako može da znači i redukciju. Ako sada postavimo to pitanje, onda je logično i pitanje: šta je to bilo što je do sada izgrađivano u Jugoslaviji. Zatim, da li je reč o pukoj političkoj revoluciji, ako se već u nekim republikama u nas pitanje postavlja pre svega kao pitanje diskontinuiteta. Ako je to, i takvo pitanje, toliko aktuelno, onda je isto tako značajno videti da li je dosadašnji razvoj bio zabluda, te da li se u našoj situaciji javljaju isti problemi kao i u drugim socijalističkim porecima. Drugim rečima, da li mi poznajemo samo realni socijalizam nikakav drugi.

Kako to da smo imali originalnu revoluciju ako je bila originalna i to se sad postavlja pitanje, a da nismo znali da li uopšte gradimo socijalizam. U kakvom odnosu postavljeno i kako postavljeno pitanje o socijalnom projektu koji smo nazvali samoupravljanje. Kako to da pojedini delovi Jugoslavije ili jedna naša republika, na primer Slovenija u svom dosadanašnjem razvoju koji je bio takav kakav je bio, procenjuje da može da ide u susret Evropi a istodobno proglašava diskontinuitet kao pretpostavku tog susreta, te budućnost u Evropi i sa Evropom. Da li se pitanje susreta sa Evropom onda postavlja kao svojevrsna obdarenost ove ili one socijalne skupine. Kako suditi o kvalitetima naših ljudi, naše kulture, tradicije, ako mi tek posle gotovo četiri i po decenije postavljamo pitanje kakav socijalizam hoćemo, šta se desilo sa tim umnim snagama ovoga društva. Ova pitanja, ili propitivanja same suštine teme o kojoj raspravljamo meni izgledaju zasnovana. Moguće da nekome tad zasnovanost ne znači mnogo. Ako je tako onda ta pitanja treba osporiti ili ih učiniti irelevtantnim za samu raspravu.

Ako se sa dovoljno egzaktne strogosti, propituju naše društvene orijentacije i ciljevi onda bi se moglo konstatovati da u tim orijentacijama, ciljevima, opredeljenjima ima sadržaja koji projektuju socijalizam koji ukazuju na to šta se hoće, šta se želi. Pored toga naša društvena i naučna kritika izrekli su dosta sudova o odnosu datosti i zadatosti, normativnog i stvarnog. Tí sudovi su bili pretežno kritički. Zato se valja pitati: Koliko su ti sudovi važeći, ili koliko ih uzimamo u obzir sada kada se pitamo o socijalizmu. Bilo bi, metodološki gledano, posve korektno ili te sudove uzeti u obzir ili

Digitized by Google

ih kritički valorizovati i videti šta takva valorizacija pruža. Međutim, sa sigurnošću se može tvrditi da je na planu i teorije i zbiljskog života nešto od socijalizma u nas bilo.

Ukoliko se tvrdi suprotno onda to svako treba dokazivati. Međutim, neostvarivanje socijalnog projekta samoupravljanja i novonastali konfuzni odnos između upravljanja i samoupravljanja, partije i države, države i nacije i slično, gotovo da su zamutile sliku socijalističkih procesa i odnosa u nas. Pri tome ne treba zaboraviti koliko je društvene energije oslobođeno u prvoj deceniji razvoja samoupravljanja. O tome su neki autori koji sede ovde pisali.

Nije valjda sav ostali svet bio toliko zainteresiran za jugoslovenski eksperiment, a docnije za oblike samoupravljanja iz nekog drugog razloga, a ne iz razloga duhovne vrednosti našeg socijalnog projekta. Treba se setiti svih naših komunikacija sa svetom, poseta, naučnih razmena itd.

Savremena kritička misao u nas u ovom smislu treba biti kritički orijentisana i prema sopstvenom rezultatu. Zato nije dobro za nas ako se tako brzo i nekritički odnosimo prema nekim idejama koje suštinski znače revandikaciju građanskog društva, te idejama koje socijalizam, njegove mogućnosti potpuno prenabregavaju kao mogući civilizacijski oblik života sa brojnim kvalitetima i prednostima.

Gotovo se u široj društvenoj javnosti a u naučnoj i da ne govorimo, došlo do celovite spoznaje o uzrocima.

Da naše vizije ne bi bile horizonti koji se od života stvarno udaljavaju, te da te »zamišljene linije« budu linije stvarnog života mislim da je pravo pitanje: *kakav socijalizam mi možemo da izgrađujemo.* Tako, na primer, mi ne možemo graditi, niti teorijski misliti socijalizam kao zemlje koje imaju jednu religiju, jednu naciju, jedan istovetan istorijski razvitak. Naše mišljenje socijalizma treba da bude realno, zatim, tačno sagledani etapni ciljevi razvoja svekolikih društvenih snaga i mogućnosti, realno komponovanje faktora razvoja vodeći računa da izlazak iz krize nije pitanje ni dana ni godine, nego decenije. Najatraktivnija vizija socijalizma, ako se socijalizam uopšte može meriti nekim merilima atraktivnosti, može ostati utopija ako se što egzaktnije ne utvrdi šta naše društvo sa svim datostima, kontroverzama, razlikama i zajedničkim interesima, ovim ili onim prednostima, može istinski da ostvari. Revolucionarni romantizam se ne rađa iz ideja, nego iz samog društvenog bića. On je neophodan, ali se njegova volja ne čini energijom koja nešto objektivno može da znači ako se u realnom životu svake generacije nešto stvarno ne dešava, ne ostvaruje.

Na temelju kritičke valorizacije iskustva naše društvo može na ideji samoupravljanja i neposredne socijalističke demokratije i njihove operacionalizacije na nov način razviti čitav niz motivacionih faktora razvoja socijalizma u nas. Ta-

Digitized by Google

ko na primer već smo u prilici da u sferi ekonomskih odnosa putem pluralizma svojine stimuliramo razvoj proizvodnih snaga. Na drugoj strani, razvojem demokratskih mehanizama kontrole, koji pak neće blokirati te motive, možemo *uspostaviti izdržljive odnose eksploatacije* kao nužnu fazu u stvaranju materijalnih pretpostavki novog kvaliteta života. Ti odnosi bi bili kontrolisani u procesu realizacije socijalizma kao bogatog društva, ali društva koje još uvek poznaje zakon podele rada i sve njegove posledice pa i posledice delovanja zakonitosti robne proizvodnje. Radi se dakle o tome da se te zakonitosti svesno kontrolišu, a pri tome da se priznaju kao odnosi nužnosti.

Istorijska je šansa socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji i njegovih nosilaca da teorijski zasnuju i učine operabilnim koncept bespartijske demokratije. O tome sam nešto više govorio u jednom članku objavljenom u novosadskom časopisu »Savremenost«.

Potcenjivanje mogućnosti bespartijske demokratije vraća nas u odnose dominacije bilo jednopartijskog, ili višepartijskog monopola, jednom rečju u one oblike političke organizacije društva koji zaprečuju procese ljudske emancipacije, a tako i mogućnosti socijalizma. Ako je mera demokratije kao oblika vlasti upravo ljudska emancipacija shvaćena u konkretno-istorijskom smislu, onda smo već na konkretnom terenu socijalizma koji možemo graditi, a ne socijalizma koji želimo i koji se gubi u utopističkim konstrukcijama sistema koje su nas skupo stajale.

Digitized by Google

Dragutin V. Marsenić

Jedva da se više na Marksovim porukama može graditi socijalizam

Po mom uverenju, postoji veliko teorijsko (i ideološko) bespuće u pogledu sadašnje socijalističke reformske orijentacije. Teško je razgraničiti ono što želimo od onoga što nam je više neprihvatljivo jer zapravo nemamo jasnu predstavu o socijalizmu kao društvenom sistemu za koji smo ideološki već po definiciji opredeljeni. Postoji mnogo otežavajućih okolnosti zbog kojih danas u ovim reformskim vremenima nije moguće pružiti celovit, zaokružen i teorijski konzistentan »model« socijalizma. Teškoće se uglavnom svode na ključna privredno-sistemska zbivanja kojima se u naš društvenoekonomski ambijent unosi čitav niz novih momenata koji su takoreći do juče bili apsolutno nespojivi sa bićem i programskim proklamacijama Saveza komunista. To, razume se, kod mnogih komunista i kod mene takođe, izaziva nove nedoumice. Više je nego očigledno da je u raspadanju gotovo cela klasična ili ortodoksna doktrina socijalizma. Novu doktrinu

Digitized by Google

socijalizma nemamo. Politekonomsku teoriju je zatekla reformska orijentacija i veliki broj institucionalnih promena koje ona nije u mogućnosti da danas uklopi u svoje marksističko poimanje socijalizma. Reformske promene koje vršimo iznuđene su neuspešnom praksom dosadašnjeg socijalizma. Ekonomska kriza ih nameće kao neophodnost. Bez njih nema izlaska iz krize. One nisu međutim taktičko prilagođavanje. Reč je o orijentaciji trajnijeg karaktera koja kao takva zahteva šira teorijska uopštavanja, novi koncept socijalizma. Ta teorijska uopštavanja jedva da mogu ostati na Marksovim socijalističkim vizijama i porukama. Naprotiv, socijalizam koji se reformom napušta i koji je neuspešnom praksom (zbog koje se reforma i preduzima) osudio sebe na silazak sa istorijske scene je i kao ideologija i kao doktrina i kao strategija razvoja privrede i društva, bio i ostao zasnovan na Marksovim porukama o ljudskoj budućnosti. Te poruke na žalost nisu izdržale probu vremena. Sa tim se moramo suočiti. Moramo dakle tražiti socijalističku soluciju primerenu našem vremenu umesto da ostajemo u ortodoksnim šemama klasičnog marksističkog učenja. Moramo dakle sami sebi položiti račun o onome što se pred našim očima i u našoj stvarnosti zbiva kako je i Marks svojevremeno zborio kada je proučavao stvarnost svoga vremena.

Svojina je po marksističkom učenju bila i ostala glavna odrednica društvenih odnosa. I po logici stvari klasno kapitalističko društvo je bilo zasnovano na privatnoj svojini koja se sa stanovišta društvenog odnosa koji na njoj izrasta ispoljava u formi kapitala. Ona se kao kapital oplodnjava a oplodnja kapitala znači prisvajanje viška vrednosti od vlasnika kapitala. Drugim rečima privatna svojina kao kapital osnova je eksploatatorskog društvenog odnosa. Kao takva je nespojiva sa socijalističkim društvenim odnosom. Društvena svojina se po toj marksističkoj logici i načinu rezonovanja poistovećuje sa socijalističkim, dakle neeksploatatorskim društvenim odnosom. Najnovije promene u našem privrednom sistemu afirmišu privatno vlasništvo kao ravnopravan svojinski oblik sa društvenim vlasništvom. To je radikalan zaokret nepoznat bilo kojem dosadašnjem reformskom zahvatu u našoj privredi i društvu. Zatim, i društvenoj svojini se pridaju kapitalska obeležja — ona postaje društveni kapital. I naravno sve se to čini sa uverenjem da će na toj osnovi biti obezbeđena ekonomski efikasnija upotreba društvenih sredstava za proizvodnju te da će društvena svojina biti u stalnom konkurentskom odnosu sa ostalim oblicima svojine — privatnom, mešovitom, zadružnom, akcionarskom. Međutim kreatori reforme privrednog sistema su svesni ekonomskih implikacija ravnopravnog tretmana svih svojinskih oblika u jugoslovenskoj privredi i društvu. Zbog toga zadržavaju i izvesnu rezervu prema toj ravnopravnosti. Insistira se na do-

Digitized by Google

minaciji društvene svojine. Ta dva zahteva — zahtev da društvena svojina bude dominirajući svojinski oblik i zahtev da bude ravnopravna sa ostalim oblicima svojine — očigledno ne idu zajedno. U uslovima ravnopravnosti svojinskih oblika, dakle u uslovima da svi oblici svojine imaju isti institucionalni tretman može nam se dogoditi da društvena svojina bude ekonomski inferiorna u odnosu na privatnu svojinu i na druge vlasničke forme. Treba imati na umu da nam se i dosada privatna svojina tamo gde je postojala pokazivala ekonomski vitalnijom od društvene svojine a bila je izložena brojnim institucionalnim ograničenjima dok je društvena svojina uživala institucionalne privilegije. Ekonomska inferiornost društvene svojine u uslovima njene ravnopravnosti sa ostalim oblicima svojine može imati za posledicu smanjivanje njene zastupljenosti u vlasničkoj strukturi pa i dominaciju privatne svojine u nizu privrednih grana i grupacija. Moramo računati i sa mogućnošću privatizacije društvene svojine. Zatim treba računati i sa tim da će u društvenim preduzećima dolaziti do emitovanja akcija. Te će akcije kupovati radnici iz tih preduzeća ali i druga fizička lica van njih. Takođe će i privatna preduzeća kupovati akcije društvenih preduzeća. U vlasničkoj strukturi društvenih preduzeća može tako privatno vlasništvo postati preovlađujuće. U takvim situacijama dominacija društvene svojine će moći da se obezbeđuje samo ako se njoj (društvenoj svojini) pruži povoljniji institucionalni tretman i povlašćen položaj. Zbog svega toga mi se čini da ne treba insistirati na stanovištu o dominirajućoj zastupljenosti društvene svojine u vlasničkoj strukturi.

Zapazio sam stanovište da je društvena svojina za socijalizam isto toliko značajna koliko i privatna svojina za kapitalizam. Ja ne delim to mišljenje. Prvo zbog toga što svojina u našem vremenu nema onaj značaj za društvene odnose koji je imala u Marksovom vremenu a zatim i zbog toga što privatna svojina ne implicira uvek i kapitalistički produkcioni odnos te tim pre društvena svojina ne garantuje uvek socijalistički društveni odnos. Najzad, postoje oblici socijalizacije privatne svojine a da ona ne postaje društvena u klasičnom poimanju društvenosti. To je već Marks zapazio kada je akcionarski kapital video kao formu podruštvljavanja klasične privatne svojine. O svojini se više ne može govoriti nezavisno od upravljanja, prisvajanja, nezavisno od znanja, stručnosti, upućenosti u informacije itd. Suviše je složena današnja društveno-ekonomska stvarnost da bi se meritorni zaključci o njoj mogli izvoditi samo iz svojine. Osnovni zaključak koji mi se nameće je da ne možemo proglašavati sve druge oblike svojine (koji nisu društvena svojina) nesocijalističkim. Suviše je gorko iskustvo koje smo stekli tokom posleratnih decenija proglašavajući svaku privatnu svojinu nesocijalističkom.

Digitized by Google

Samu esenciju privrednosistemske reforme predstavlja afirmacija robne privrede i tržišnih zakonitosti. To kao deklaracija nikada (od ranih 50-ih godina) nije bilo sporno u našim društvenim opredeljenjima. Nije to smetalo ni našem društvenom odnosu iako smo znali uvek da marksistička doktrina isključuje svaku spojivost socijalizma sa robnom privredom. Robna privreda je bila međutim prihvaćena samo tamo gde se bez nje nije moglo — dakle u razmeni materijalnih dobara i usluga kao roba. Tokom 70-ih godina pokušali smo i iz tog područja da je istisnemo i da spontani razmenski odnos zamenimo dogovornim i sporazumskim relacijama. Išli smo i dalje pa smo ograničavali samoupravnu autonomiju trgovinskim organizacijama obavezujući ih na samoupravnu saradnju i zajedništvo sa organizacijama čiju robu plasiraju na tržištu. Sada međutim činimo ono što se ni na koji način ne može uklapati u marksističko poimanje socijalizma. Uvodimo tržišne radne snage i tržište kapitala. Sada priznajemo nadnicu kao cenu radne snage. Kada radnik prekorači fabrički prag i obavi u proizvodnoj hali poslove koji su mu povereni polaže pravo na ugovorenu nagradu (platu ili najamninu) nezavisno od toga da li će i koliki će dohodak preduzeće ostvariti, da li će poslovati sa dobitkom ili gubitkom. Radnik će učestvovati i u upravljačkom procesu i za to će iz dobiti ostvarivati deo ličnog dohotka zavisno od veličine dobiti. Na tržištu kapitala prometu se vrednosni papiri koji donose fiksirani ili promenljivi prihod. Učesnici na tržištu kapitala mogu biti fizička i pravna lica, na njemu učestvuju privatna i društvena preduzeća, banke, država... Kupovina i prodaja hartija od vrednosti je kupovina i prodaja prava na prihode po osnovu svojine. Ništa od svega toga se ne uklapa u marksističku viziju socijalizma po kojoj je socijalizam dosada krojen i ostvarivan. Očigledno je da se više ne može ostati na poistovećivanju socijalizma sa načelom raspodele prema radu jer rad više nije jedina osnovica prisvajanja niti je on više jedina odrednica materijalnog i društvenog položaja čoveka kako smo to bili zapisali u Ustavu SFRJ iz 1974. godine. U raspadu je dakle jedna doktrina socijalizma koja je imala moralnu i marksističku podlogu ali se sa stanovišta ukupnog ekonomskog napredovanja nije pokazala vitalnom i uspešnom a sa društvenog i etičkog stanovišta više se nego često pretvarala u svoju suprotnost. Potrebna je nova definicija socijalizma. Praktično napuštamo sve važnije Marksove poruke o socijalizmu pa se već po definiciji nameće neodložna potreba da se i u teorijskom, misaonom pogledu odredimo prema društvu koje želimo da ostvarujemo onim što danas činimo.

Samoupravljanje je naša dugoročna orijentacija i strategija razvoja novih društvenih odnosa. U tom je kontekstu neophodno strogo podvajati poslovodno odlučivanje od samo-

Digitized by Google

upravljanja. Prvo je funkcija onih koji su stručni za donošenje poslovnih odluka, koji raspolažu znanjem neophodnim da se dešifruju upravljačke poruke informacija i da se time informacije transformišu u efikasne poslovne odluke. Samoupravljanjem se daju vize i zelena svetla dugoročnim strateškim opcijama preduzeća, njime se otvaraju ili uskraćuju poslovodni mandati rukovodećim strukturama zavisno od toga koliko uspešno ostvaruju prihvaćene razvojne programe na osnovu kojih su i došli na rukovodeće pozicije. Tu dakle nema spora. Međutim u privatnim preduzećima samoupravljanje ne može imati one dimenzije koje ima u društvenim preduzećima. Zatim kada jedno društveno preduzeće ulaže svoj kapital u drugo društveno preduzeće (kupovinom na primer njegovih akcija) ono stiče pravo i da upravlja tim preduzećem a opseg njegovih upravljačkih prava direktno zavisi od opsega kapitala koji je uložilo u drugo društveno preduzeće. Drugim rečima ceo koncept samoupravljanja po kome sredstvima za proizvodnju upravljaju oni koji njima rade osetno se menja. Upravljački osnov postaje i svojina bilo da su titulari svojine privatni vlasnici bilo društvena preduzeća. I po tom pitanju nam trebaju preispitivanja. Ni u tim preispitivanjima ne možemo oslonac naći kod Marksa niti u bilo kojoj postavci dosada važećeg koncepta socijalizma.

Ceo kategorijalni aparat u koji smo se takoreći do juče zaklinjali u reformskim rešenjima se stavlja van upotrebe. Samoupravno udruživanje rada i sredstava, slobodna razmena rada, banke kao finansijske asocijacije udruženog rada, osnovne, radne i složene organizacije udruženog rada, raznovrsne samoupravne interesne zajednice, dohodak, minuli rad ostaju samo u sećanju na jedan propali izlet u jednu loše osmišljenu budućnost sa koga se vraćamo sa puno ozleda i rana čije će lečenje potrajati. Umesto toga dolazi preduzeće, kapital, plata, dobit — dakle kategorije koje su izdanak robne proizvodnje, a ne kapitalističkog produkcionog odnosa kako smo kao ortodoksni marksisti dosada mislili. Valja nam stoga naznačiti nove dimenzije socijalizma ma koliko to protivrečilo marksističkoj optici. Ozbiljan je to izazov političkoj ekonomiji.

Etatizam je dosada bio sudbina socijalizma i pored toga što je borba protiv njega bila deklarativno opredeljenje Saveza komunista. Anatema etatizma imala je marksističku podlogu u tezi o odumiranju države. Otuda ni društvena svojina nije mogla nikako biti državna. Antietatizam ne gubi svoju aktuelnost ni u sadašnjim reformskim zahvatima u privredi i društvu. Tonovi su međutim drugačiji, trezveniji. Država mora biti snažna u vršenju funkcija koje joj se poveravaju. Tamo gde se bez nje ne može ona mora biti kompetentna. I više od toga i federacija mora imati izvorni državni suverenitet u vršenju funkcija za koje se republike i pokrajine kon-

Digitized by Google

sensusom (opštesaglasjem) dogovore da njoj (federaciji) pripadaju. Posebno je važno da se država uključuje u samu suštinu društvenog odnosa putem državne (javne) svojine nad delom društvenog kapitala, putem formiranja državnih (javnih) preduzeća. I tu samoupravljanje na koje smo dosada navikli postaje drugačije. Samoupravni suverenitet radnih kolektiva u državnim (javnim) preduzećima osetno je manji. Sve to upućuje da nam je potrebno jasno i nedvosmisleno razgraničenje sa svim onim što je dosada vladalo teorijskom mišlju o socijalizmu i što se pokazalo ekonomski neefikasnim a nije se ni u bilo kom drugom pogledu opravdalo i potvrdilo. Neophodno je da izoštrimo dioptriju i da u više nijansi sagledavamo našu društveno-ekonomsku stvarnost umesto da se koristimo samo crnobelom tehnikom kako smo to dosada činili.

U više sam navrata ranije a i u ovom izlaganju isticao tezu o potrebi redefinicije socijalizma. Ovo izlaganje završavam važnom napomenom da su pojmovi socijalizam i kapitalizam ispunjeni snažnim ideološkim nabojem. Već se po definiciji podrazumeva preživelost kapitalizma te vitalnost i perspektivnost socijalizma. Zatim kapitalizam je klasno i eksploatatorsko, a socijalizam (bez)klasno i neeksploatatorsko društvo. Socijalizam je po definiciji progresivan, a kapitalizam treba što pre smeniti. U kapitalizmu je sloboda samo formalna. U socijalizmu je ona stvarna, itd. itd. Sve to više ne drži vodu. Jedva da je moguće danas smatrati progresivnijim društva Rumunije, Bugarske ili bilo koje druge zemlje realnog socijalizma od društava skandinavskih zemalja koja su po toj podeli kapitalistička. Zato su nam potrebne nove realnije i primerenije današnjoj stvarnosti podele na razvijena i manje razvijena društva, na demokratska i nedemokratska društva i sisteme, na otvorena i zatvorena (izolovana) društva, na industrijska i postindustrijska (informatička) društva itd.

Digitized by Google

Zoran Pokrovac

Stari „Novi Socijalizam"

Svaki put kad dobijem poziv za naučne rasprave poput ove današnje osjetim izvjesnu nelagodu kao posljedicu okolnosti da se znanstveno bavim disciplinom (teorija države i prava) koja, čini mi se, nije »nadležna« za socijalizam ili barem to nije po mom shvaćanju, jer je socijalizam zanima tek »rubno« i to samo neki njegovi segmenti. S druge strane još uvijek držim da nam je danas i ovdje potreban onaj tip znanosti koja se zasniva i na specijalistima i na specijaliziranju. Ipak, iako nisam specijalista za socijalizam, kao i mnogi drugi, odazivam se na pozive. Jer čim se pozivi pažljivije pogledaju, čim se pokuša otkriti o čemu će zapravo biti riječi, u pravilu se ruši iluzija o isključivo ili pretežno bar znanstvenom karakteru jugoslavenskih rasprava o socijalizmu. Osim ako se možda ne računa na neki tip znanstvenika u koji sigurno ni izdaleka ne pripadam, u neki tip znanstvenika koji je u stanju, kako to poziv za ovu raspravu nagovještava, kompetentno raspravljati i o tržišnoj privredi i o ekonomskoj efikasnosti i o socijalističkim i humanističkim ciljevima socijalističkog koncepta i o svojinskoj strukturi i o političkom pluralizmu i o nacionalnom pitanju. Na pomalo paradoksalan na-

Digitized by Google

čin upravo u tom dešifriranju neznanstvenog ili ne isključivo znanstvenog karaktera rasprava o socijalizmu nalazim opravdanje za sudjelovanje u takvim raspravama. Jer većina od nas zna da se u jednom pervertiranom političkom poretku, u kojem se politička mimikrija pojavljuje kao način opstanka na javnoj sceni, iza tobožnjih znanstvenih rasprava kriju zapravo ne samo političke rasprave već i prave političke bitke iz kojih nitko, ni oni s najčistijim znanstvenim ambicijama, ne izlazi nevin. Svatko od nas zna da većina naših sudova o »novom socijalizmu« već danas ili najkasnije sutra od radija, televizije, novina i čaršije može biti dešfrirane kao pohvala odnosno pokuda ove ili one političke koncepcije, ove ili one političke grupe, ove ili one geografske odnosno nacionalne sredine iz koje čovjek dolazi. I tako i ja svjesno pristajem na tu političku mimikriju, pa kad mi je kao građaninu prikraćeno pravo na slobodno političko udruživanje pristajem da svoju sklonost za političko angažiranje zaodjenem u ruho znanstvene rasprave i kažem svoj sud o »novom socijalizmu«.

Pokušao sam pribrati svoje znanje i iskustvo o socijalizmu i sistematizirati tipove socijalizma o kojima sam bio podučavan, a i sam druge podučavao, o socijalizmima u kojima sam morao živjeti i socijalizmima koji su nam obećavani i ostao sam naprosto zaprepašten pred tim »pluralitetom« socijalizama. Evo samo nekih: državni socijalizam, administrativni socijalizam, samoupravni socijalizam, reformski socijalizam, ratni socijalizam, nacionalsocijalizam, socijalizam po mjeri čovjeka, socijalizam s ljudskim licem, tržišni socijalizam, planski socijalizam, kršćanski, rani, fabijanski, liberalni, postmarksistički, revizionistički, revolucionarni, utopijski, znanstveni, tenkovski, socijalizam ove ili one internacionale, da se i ne govori o svim onim socijalizmima s nacionalno-državno-geografskim atributima — sovjetski, kineski, afrički, rumunjski itd. I kad bi čovjek već mogao pomisliti da su svi atributi socijalizma već otkriveni odnosno »ispucani« mašta pripovjedača socijalističke priče ipak se pokazuje neiscrpna i servira nam »novi socijalizam«.

Nastojeći nešto od znanstvene metodologije iskoristiti za političke svrhe pokušao sam uz pomoć nekoliko standardnih svjetskih enciklopedijskih-leksikografskih djela otkriti koji su to neosporivi atributi starog socijalizma, jer mi se čini da bez bar minimalnog konsenzusa o tome nije moguća racionalna rasprava o »novom socijalizmu«, tj. videti što je u njemu zbiljski novo. U tome nisam nažalost uspio, ali sam usput otkrio nešto za mene osobno mnogo zanimljivije. Naime da sintagma »novi socijalizam« uopće nije nova, da je zapravo i »novi socijalizam« stariji nego što se misli. Tako npr. »Evangelisches Soziallexikon«, koji je prvi put izdan 1954., u svom 6. izdanju iz 1969. odrednici »Neosozialismus« — »ne-

Digitized by Google

osocijalizam« ili »novi socijalizam« — posvećuje veći prostor nego odrednici »Socijalizam«, a objašnjenje pojma počinje od Deklaracije Socijalističke internacionale od 3. 7. 1951. Dakle, u svakom slučaju »novi socijalizam« odavno je »punoljetan« i ako jugoslavenski tvorci »novog socijalizma« pretendiraju na originalnost morat će mu dodati neki atribut, npr. »neonovi socijalizam« ili »postnovi socijalizam« ili što im drago, ali s »novim socijalizmom« su okasnili. Specijalisti za socijalizam sigurno će nam znati objasniti što je bilo s ovim »neosocijalizmom« iz 1951. Da se ne radi o pukoj leksikografskoj proizvoljnosti svjedoči okolnost da se sličan ili istovjetan opis »neosocijalizma« u drugim enciklopedijskim priručnicima može naći pod odrednicom »Slobodarski socijalizam« *(freiheitlicher Sozialismus).*

Kad sam već našao isti termin pogledao sam osnovna obilježja tadašnjeg »novog socijalizma«. Ona su određena ovako: a) oštra suprotnost spram boljševizma, b) kritički odnos spram Marxa, c) kritika historijskog materijalizma, d) novi odnos spram države, e) odstupanje od diktature i okretanje demokraciji, f) tolerancija kao svjetonazor.

Posebno se ističe slijedeće: »Pravu zadaću socijalizma neosocijalizam, za razliku i od Marxa, vidi u jačanju snaga koje oblikuju zajednicu. Socijalistički pokret, ako je slobodarski, trebao bi svoj pogled usmjerit ne samo na vanjske oblike društva, već se pitati nije li važniji trud oko uvjerenja. Zato je neosocijalizam otvoren za pripadnike mnogih ispovijesti i svjetonazora. Ideja dužnosti i zadrugarsko mišljenje nisu loše prošli samo u liberalizmu već i u marksizmu« (str. 920).

Neosocijalistički stavovi o privredi opisani su ovako: a) doktrinarno ozbiljenje samo *jedne* ideje poretka siluje privredni život u njegovu bogatstvu oblika i snaga, b) snažnije diferencirana ideja vlasništva, c) planiranje samo kao okvirno planiranje, upravljanje putem indirektnih metoda, d) prevođenje monopola pod javnu vlast, isticanje da je shvatanje njemačkog socijalnog liberalizma o »institucionalnom« a ne o »prirodnom« karakteru tržišne privrede revolucionarni korak koji liberalizam približava slobodarskom socijalizmu.

Već površna uporedba neosocijalističkih teza s jugoslavenskim »novim socijalizmom«, bez obzira na teškoće zbog njegove doktrinarne necjelovitosti, navodi na zaključak da jugoslavenski »novi socijalizam« ne samo terminološki već i sadržajno nije naročito originalan.

Međutim, stupanj teorijske odnosno doktrinarne cjelovitosti jugoslavenske priče o »novom socijalizmu« zasad je tako nizak da se već na prvom koraku pri pokušaju uspoređivanja zapada u nesavladive poteškoće: počev od pitanja čiju priču o »novom socijalizmu« uzeti kao relevantnu pa do problema »rekonstrukcije« *raznih* priča *raznih* aktera političkog

Digitized by Google

djelovanja i njihova razgraničenja. Na ove poteškoće dio socijalne teorije reagira tako što umjesto analitičkog nudi normativni pristup, sama teorija ispostavlja norme koje bi »novi socijalizam« trebao implementirati u jugoslavenskoj socijalnoj zbilji. To samo po sebi ne bi bilo problematično kad bi takav pristup polazio od jasnog razgraničenja s već kolajućim idejama o »novom socijalizmu«, ali to se u pravilu ne radi već se »praznine« u nastajućim političkim koncepcijama »novog socijalizma« nastoje »popuniti« prividno analitičkim postupcima. Budući da za normativni pristup ovdje prosto rečeno nema vremena jer bi svatko od nas naširoko mogao izlagati svoju viziju »novog socijalizma«, a popunjavanje »praznina« tuđih koncepcija smatram politički i teorijski neplodnim, svoj prilog diskusiji završit ću predlaganjem nekih hipoteza o onoj varijanti »novog socijalizma« koju reprezentira Ante Marković i njegova vlada. Tu varijantu izdvajam iz slijedećih razloga: 1. predizborna kampanja Ante Markovića presudno je utjecala na javno prihvatanje i širenje slogana »novi socijalizam«, 2. samo je u toj varijanti jasno tko je na društvenoj sceni nosilac i realizator ideje »novog socijalizma«, pa se zna na koga se mogu adresirati prigovori i pohvale, 3. samo ta varijanta ima praktičnu relevantnost za čitavu Jugoslaviju, tj. samo njeno ozbiljenje može utjecati na društveni život čitave Jugoslavije — dakako, ne zbog nekih njoj osobenih imanentnih razloga, već zbog državne sile koja joj stoji na raspolaganju. Utoliko su zasad »slovenski« i »srpski« program bez obzira na sve njihove kvalitete praktično ograničeni na prostor republičke vlasti, a u privrednoj sferi mogu samo podržavati ili sabotirati Markovićev program.

Držim da bi se Markovićeva koncepcija »novog socijalizma« mogla procjenjivati polazeći od slijedećih hipoteza: 1. Ona nije ni realizacija ni nastavak »starosocijalističkog« učenja već je pragmatičan pokušaj da se politički legitimitet za klasična ili modernizirana liberalna rješenja u privredi postigne njihovim reklamiranjem kao socijalističkih. 2. Da se ne radi o izvorno socijalističkoj koncepciji dovoljno govori činjenica da u Markovićevoj koncepciji nema ni riječi o planiranju u privredi, dakle o onome što je minimalni sastojak svake koncepcije koja legitimno pretendira na socijalistički karakter. 3. Zaodjevanje liberalnih rješenja u odoru socijalizma nije znak slabosti Markovića već obrnuto — znak njegove hrabrosti u odnosu na okruženje u kojem su 45 godina doktrinarni problemi bili važniji od životnih. Meni se to čini važnim pomakom u odnosu na skolastičke diskusije je li socijalizam moguć i ako jest kakav. Ovih se dana u *NIN-u* moglo pročitati da je »sve više ljudi koje muče različita pitanja o socijalizmu«, mada je svakom tko pogleda oko sebe jasno da ljude ne »muče pitanja o socijalizmu« već pitanja kako

Digitized by Google

doći do krova nad glavom, do posla, kako se prehraniti, kako popraviti zube ili kako djeci kupiti zimsku odjeću. 4. Markovićeva koncepcija u jednom dijelu ponavlja »pogrešku« starih proroka socijalizma i tu je zaista izvorno socijalistička: ona naime brka tj. izjednačava modernost zapadnoevropskih i sjevernoameričkih društava sa suvremenim tehnologijama, tj. ona modernost hoće postići prenošenjem suvremenih tehnologija (plus djelomična liberalizacija privrednog života) uz zanemarivanje ili parcijalno usvajanje socijalnih, političkih i pravnih institucija koje zajedno s tehnologijom čine osnovu modernosti. Ni Lenjin danas ne bi inzistirao na industrijalizaciji i elektrifikaciji, već na tehnologijama koje su danas suvremene. Kad danas hvalimo one koji se zalažu za informatiku umjesto teške industrije zaboravljamo da je u Lenjinovo vrijeme industrija bila jednako suvremena kao i današnja informatika, ali da »presađivanje« suvremene industrije u ruske prilike nije značilo i modernizaciju društvenog života. 5. Ako je četvrto točno onda je Markovićeva koncepcija relativno kratkog dometa, ne samo zbog otpora iz njenog okruženja već što sama u sebi nosi ograničenja, dakle imanentna ograničenja koja bih sažeo u tezu o zanemarivanju ili čak o neuviđanju komplementarnosti političkih i privrednih inovacija. Ako bi se na ovaj prigovor moglo odgovoriti tvrdnjom da će SIV provoditi privredne, a SKJ političke reforme, onda se mora reći da se teško mogu očekivati reforme od organizacije čiji bi vodeći dio životno bio ugrožen upravo realizacijom privrednim promjenama sukladnih reformi. Iskustvo Poljske pokazuje da političke reforme, a to znači prije svega dopuštanje zbiljskog političkog pluralizma tj. višestranačkog sistema, slobodne štampe i slobodnih i poštenih izbora jesu preduvjet da se uopće parlamentarizuju društveni sukobi i počne demokratska rasprava o privrednim problemima, kako bi se u demokratskim procedurama stekao legitimitet za vođenje politike koja će moći pozivati na žrtve i odricanja. Bez političkih reformi, ako na kraju smijem prognozirati, sav Markovićev »novi socijalizam« u prvim masovnim socijalnim nemirima može lako biti »odpuhan« autoritarnim rješenjima koja će socijalni mir, kao i Jaruzelskijeva pacifikacija Poljske, na kratko postići redistribucijom siromaštva i strahom od oružja. Ali bilo bi naivno i politički neodgovorno tvrditi da su to slabosti samo Markovićeve koncepcije. Krivce za takav ishod trebat će tražiti na drugim stranama.

Digitized by Google

Branko Balj

Da li je socijalizam moguć?

Posle iskustva realnog socijalizma, koji mnogi autori nazivaju etatizmom, a Agneš Heler i Franc Feher društvom koje je proizvelo diktaturu nad potrebama, postavlja se pitanje da li je on uopšte moguć i nije li vreme da se ta ideja i u bitnom napusti? Drugim rečima, na delu je ponavljanje iskaza koji je prezentirao Herbert Markuze u Epilogu za »Um i revoluciju«, sa dodatkom da postoji potreba apsolutnog napuštanja te ideje jer je ona u biti totalitarna samim tim što projektuje i samu budućnost drugim ljudima. Godine 1954. Markuze ističe: »Razvoj sovjetskog društva u mnogome je pomogao konsolidaciji kapitalističkog sistema. Ovaj razvoj utjecao je na situaciju u zapadnom svijetu na dva načina: 1) neuspjeh revolucije u Srednjoj Evropi, poslije prvog svjetskog rata, izolirao je boljševičku revoluciju od njezine očekivane ekonomske i političke baze u razvijenim kapitalističkim zemljama, i odveo je na put terorističke industrijalizacije pomoću njezinih vlastitih sredstava. Ono što je Marx nazvao ugnjetačkim i izrabljivačkim značajkama kapitalističke industrijalizacije ovdje se, na novoj osnovi, reproduciralo u sovjetskome društvu kako bi ono, što je moguće prije, došlo do dostignuća zapadne

Digitized by Google

industrijalizacije. U usporedbi s marksističkom idejom socijalizma, staljinističko društvo nije bilo manje ugnjetačko od kapitalističkoga, — ali mnogo siromašnije. Slika slobode, koju je Marx isticao nasuprot vladajućoj neslobodi, izgleda kao da je izgubila svoj realistički sadržaj. U zapadnome se svijetu komunizam počeo identificirati ne sa višim stupnjem povijesnog razvitka, nego sa nižim stupnjem, i počeo se smatrati neprijateljskom stranom silom. Nasuprot toj sili nacionalna stvar izgledala je kao stvar slobode. 2) Zatim se sovjetsko društvo razvilo u visoko racionalizirano i industrijalizirano društvo, koje se nalazi izvan kapitalističkog svijeta koje je dovoljno jako da se sa ovim takmiči na njegov vlastiti način i da mu osporava monopol napretka i pretenziju da će oblikovati budućnost civilizacije. Zapadni svijet je odgovorio totalnom mobilizacijom, a ta je mobilizacija dovršila nacionalnu i međunarodnu kontrolu nad zonama opasnosti u društvu. Zapadni se svijet ujedinio do mjere kakva do tada nije bila poznata u njegovoj dugoj povijesti. Zajednički interes, koje mu je već uspjelo da organizira unutrašnje protivrječnosti, sada je počeo organizirati i vanjske.«

Teorijska gledišta koja stoje na stanovištu da više nije relevantna marksistička ideja socijalizma također smatraju da je Marksovo mišljenje iscrpilo svoj potencijal samim tim što je Marksov diskurs mogao poslužiti za boljševičko-staljinističko činjenje, što inače smatram vrlo problematičnim, i da, rekao bih, negativan odgovor u smislu mogućnosti socijalizma polazi od identiteta iskušanog realnog socijalizma i svakog mogućeg socijalizma. Realni socijalizam, kome i mi u bitnom smislu posle niza eksperimenata pripadamo, jer je ozbiljavana logika boljševičko-staljinističkog htenja komunizma kao eshatona ljudske istorije u čijem kretanju se upriličilo fetiš ljudske volje i apstraktan kolektiv, a čoveku pojedincu je ostalo da sledi objavu kraja istorije kao blaženstva, s tim da je morao biti vernik i žrtva koja se prinosi tom eshatonu, nastaje u onim prostorima koji nisu bili ozbiljno promišljeni sa stanovišta Marksova mišljenja. A po tom mišljenju komunizam—socijalizam nastaju kao procesualnost otrzanja od građanskog sveta na bazi priređenih pretpostavki unutar tog sveta, a koje se odnose na: visokorazvijene proizvodne snage, visokorazvijen proletarijat i visokorazvijeno građansko društvo. Kada je u pitanju takvo htenje da se Marks prikaže kao uvod u Lenjina i Staljina potrebno je ukazati na sam kraj teksta »Privatno vlasništvo i komunizam« gde Marks govori o poziciji komunizma /socijalizma kao istinskoj ljudskoj zajednici. Pitanje komunizma/socijalizma u stvari je pitanje čoveka kao istorijatvornog bića, s obzirom na to da istorija »... nije ništa drugo već proizvođenje čovjeka pomoću ljud-

Digitized by Google

skog rada«.[1] U okviru ove pozicije, čiji temelj jeste ljudski rad reflektuje se »pozicija komunizma kao riješene zagonetke historije«[2] jer je na delu »dovršeni naturalizam = humanizam, kao dovršeni humanizam = naturalizam«,[3] koji ne treba shvatiti eshatološki, jer je na delu procesualnost, »time što su čovjek za čovjeka kao postojanje prirode, a priroda za čovjeka kao postojanje čovjeka«.[4] Ljudska zajednica nije ništa drugo do celovitost čovekovog bića u okviru koje dolazi do autentičnog bivanja čoveka i prirode, ali ne kao dva razdvojena antiteta — subjekta, nego kao zajednice. Ta ljudska zajednica nastaje prevazilaženjem ospoljenog rada — privatnog vlasništva (komunizam), i kao totalnost jeste socijalizam — »pozitivna čovjekova samosvijest«. Marksov iskaz glasi: »Ateizam kao poricanje te nebitnosti nema više nikakvog smisla, jer je ateizam negacija boga i postavlja tom negacijom postojanje čovjeka; ali socijalizmu kao socijalizmu nije više potrebno takvo posredovanje, on počinje od teorijski i praktički osjetilne čovjekove i prirodne svijesti, kao suštine. On je pozitivna čovjekova samosvijest koja nije više posredovana ukidanjem religije, kao što je zbiljski život pozitivna čovjekova zbiljnost koja nije više posredovana ukidanjem privatnog vlasništva komunizmom. Komunizam je pozicija kao negacija negacije, stoga zbiljska, za sledeći historijski razvitak nužan momenat čovjekove emancipacije i povratka samom sebi. Komunizam je nužan oblik i energičan princip neposredne budućnosti, ali komunizam kao takav nije cilj ljudskog razvitka — oblik ljudskog društva.«[5] Marksov tekst veoma jasno kazuje da socijalizam ne traži posredovanja kao što to traži ateizam ili komunizam, nego da je on »pozitivna čovjekova samosvijest«, te je kao takav »zbiljski život«, odnosno istinska zajednica ljudi, ili kako to kaže Gajo Petrović »komunizam je 'niža faza', a 'zbiljski život' više«,[6] jer »pozitivnoj čovjekovoj samosvijesti« prethodi prevaziđen ospoljeni rad — privatno vlasništvo. Iz toga jasno proističe da komunizam nije cilj ljudskog razvitka, nego se kao cilj javlja socijalizam kao istinska zajednica.

Analiza koju provodi Gajo Petrović u saglasju je s ovim Marksovim tekstom, u okviru koje je data jedna nova shema razvoja ljudske civilizacije, upravo sledećim pitanjem — konstatacijom: »No, nije li danas više nego ikad prije od životnog značaja za čovječanstvo da razlikujemo društveno stanje u kojem je ukinuto privatno vlasništvo (komunizam) od

[1] K. Marks, F. Engels, Dela, tom 3. str. 244.
[2] Ibid. str. 237.
[3] Ibid, str. 237.
[4] Ibid. str. 244.
[5] Ibid. str. 244.
[6] Gajo Petrović: Filozofija i marksizam, Naprijed, Zag. 1976. str. 144.

Digitized by Google

humane ljudske zajednice u kojoj je čovjek čovjeku ne vuk, već drug (socijalizam ili još bolje humanizam?).[7] Međutim, i ovde se postavlja bitno pitanje: da li danas postoji takvo društveno stanje u kome je ukinuto privatno vlasništvo, ako se pod privatnim vlasništvom misli rezultat koji nastaje kao posledica ospoljenog — otuđenog rada? To društvo je još uvek refleksivno, te, prema tome, komunistička revolucija kao promene u biti rada nije na delu, iako za to postoje materijalne pretpostavke. Tek takva revolucija omogućuje poimanje socijalizma kao šireg principa, odnosno onoga što Marks naziva pozitivnom čovekovom samosvešću«. Ta shema je jasna, i ide linijom: komunizam — socijalizam — humanizam, jer je socijalizam pojmljen kao »tek jedan aspekt zbiljskog života«.[8]

Prema tome, iz Marksovog rukopisa, a i pomenutih interpretacija, jasno je da promišljati ljudsku zajednicu nije moguće bez ostvarenja ukidanja/prevazilaženja ospoljenog rada — privatnog vlasništva, s obzirom na to da je to temeljna pretpostavka na kojoj nastaje istinska ljudska zajednica. Jer, sve dok je zajednica posredovana i oposredovana likovima otuđenog rada — privatnog vlasništva, koji i nastoji da onesposobi ljudsko mišljenje/delovanje kao mogućeg i potrebnog ljudskog, nema ni zajednice u smislu Marksovog poimanja, kao ukinutog privatnog vlasništva (komunizma), tj. promene u biti rada, i na tim pretpostavkama nastajanje kao »pozitivne čovekove samosvesti (socijalizma)«. A na nivou dela *Kritika političke ekonomije* kapital se javlja kao subjekt supstancija za samo komunističko-socijalističko kretanje. Njega ne može ništa izvana prevladati, dok se on sam uspostavlja i oplođuje i tek kada iscrpi mogućnost svog vlastitog uspostavljanja može se govoriti o drugom načinu proizvodnje života. Kao što je poznato, te pretpostavke za ozbiljenje komunizma—socijalizma nisu bile na delu, a njegovog nastajanje zarad budućnosti nije imalo sadašnjost u vidu temeljno razvijenog realiteta, što je prouzročilo jednovremeno izmicanje i pokušaj njegovog nadoknađivanja. Time je socijalizam postao utopija, a stvarnost je postala etatizmom koji je radio na »Pravoj logici građanskog sveta« (A. Heler) — rastu materijalnih proizvodnih snaga, a druga logika tog sveta — logika građanskih i poludemokratskih sloboda nije ni nadoknađivana.

Međutim, iz ovakve zbilje nije korektno izvlačiti zaključak o nemogućnosti socijalizma, jer je on imanentan planetarnom ozbiljavanju kapitala kao zajednice, ma koliko to paradoksalno zvučalo. Naime, radi se, hegelovski rečeno, o svesnom posredovanju rastrgnutog bitka građanskog društva od

[7] Ibid. str. 145.
[8] Ibid. str. 145.

Digitized by Google

strane države, kako se taj građanski svet ne bi uništio vlastitim egoitetom i pohlepom, a to posredovanje mada ambivalentno vrši se i putem socijalističkih ideja građanske demokratije, građanskih političkih sloboda i socijalne države, kao i solidarnošću. Upravo time se sadržajima, koji nisu izvorno kapitalski, omogućavaju reformski pomaci unutar kapitala čiji je dominantni telos još uvek profit. S druge strane, socijalizam kao ideja i projekat je imanentan čoveku kao biću nade i utopije, tj. čovek je i pored toga što je biće interesa i pohlepe ujedno i biće emancipacijskih interesa koji se javljaju kao norme koje se nude svetu u licu i liku: mira, slobode i pravde. *Otuda* je čovek, ontološki, biće nade i utopije, a ne samo da njegovu ontološku os čini, kako bi to Hegel rekao, privatna svojina i podela rada. *Otuda* socijalizam može biti rezultat visoko-razvijenog građanskog sveta za čiju procesualnost je bitna razvijena tehnika i njeno oslobađanje od telosa kapitala-profita koji je danas posreduje, što na scenu izvodi utopijski smisao i emancipacijske interese slobodnog vremena, što u biti kazuje o potrebi »umstvene intervencije« tj. posredovanja u logiku građanskog sveta. Utopijski smisao socijalizma koji se tiče etičkih principa još uvek nije istrošen, a to je Marks još 1844. godine, u *Prilogu kritike Hegelove filozofije prava* istakao kao potrebu kategoričkog imperativa da se prevladaju odnosi u kojima je čovek prezreno i poniženo biće. Ta ideja emancipacije kao procesualnosti ozbiljenja humaniteta ima i danas izvanredne potencije, čak, rekao bih, i veće nego što je to bilo pre 50—100 godina, jer pritiska savest mnogih ljudi. Kako bi rekla Agneš Heler, socijalizam je od ovog sveta i od ovog čoveka koji ne pristaje isključivo na logiku otuđenja i postvarenja nego se opirući toj logici radi na logici emancipacije i demokratije.

Digitized by Google

Prvoslav Ralić

Kraj epohe partijskog socijalizma

Ima kod nas ljudi koji procenjuju da je došlo vreme za »generalni juriš« protiv ideje i prakse komunističkog pokreta, teprije i prakse socijalizma. Još je više onih koji bi, ukoliko je moguće, da Savez komunista Jugoslavije skinu sa jugoslovenske istorijske scene jer je on istorijski neoprostivo odgovoran za društveno i političko stanje u Jugoslaviji, za raspad Jugoslavije. Niko ko racionalno i odgovorno misli ne smatra da SKJ ne treba da bude predmet »bespoštedne društvene kritike«. Naprotiv. Ali kritika mora biti i istorijska i demokratska a to znači da ne može biti apriorna. Treba odvojiti ne samo argumentovanu već s razlogom i radikalnu kritiku Saveza komunista od onih ideologiziranih »kritičkih iskaza« koji bi zbog juriša na vlast, a ne zbog programa demokratske, ljudske, socijalne i klasne emancipacije, hteli, ako je moguće odmah, da detronizuju celinu delovanja jugoslovenskog komunističkog pokreta i one njegove tekovine koje se mogu i trebaju sačuvati makar u elementarnom, izvornom smislu, rudimentarnom vidu.

Neko namerno zaboravlja, jer to odgovara njegovim trenutnim, dnevnim političkim interesima, da je radikalna kri-

Digitized by Google

tika marksizma njegov unutrašnji zahtev, način postojanja. Zato je neteorijski i neistorijski posao tvrditi da je Marksova izvorna misao istrošena, da je to doktrina za jedno drugo vreme. To je u najmanju ruku nekorektno. Pre bih rekao da je to teorijski neodgovorno. Ne kažem da se ne može i tako misliti i govoriti (prvi suvislo o tome na taj način govori Lešek Kolakovski) ali se onda treba jasno ideološki i politički iskazati: reći jasno sa koje socijalne i idejne pozicije hoćemo prevrat sadašnjeg stanja novo demokratsko društvo ili »novi socijalizam«.

Živimo u poslednjoj dekadi XX veka u kojoj, to je već očigledno, neće doći do raspleta drame socijalizma. Iza nas je vreme ideologiziranog optimizma da će XX vek biti obeležen kao epoha socijalističkih revolucija, kao razvoj socijalizma kao svetskog procesa. Tone teorijskih besmislica su štampane na tu temu. Sve su mogućnosti tu da se ideja socijalizma izblamira u ovom veku do kraja. Prva polovina ovog veka kao da je davala za pravo da ga nazovemo vekom socijalističkih revolucija. Ali, druga polovina veka označavala je zorno, iskustveno zaustavljanje tih revolucija. Realna praksa socijalizma izgubila je u temelju oslobodilački smisao ideje socijalizma XIX veka. Više kao da nema ništa od onog znaka jednakosti između humanizma i komunizma.

Je li to, zaista, socijalizam mrtav ili ga potiskuju političke opcije koje su bar u pragmatičkom smislu bolje ušle u rezon svakidašnjeg života ljudi? Je li zaista gotovo sa idejom klasne i ljudske emancipacije pa nam ništa drugo još nije ostalo već je bitno da se ugledamo na »kvalitet života u Evropi«? Je li to prava istorijska alternativa ili je, možda, rasprodaja socijalističke ideje, makar i utopijske, za nešto više zapadne robe i načina života. Nema nikakve sumnje da je etatiziran, nacionalno obojen, dogmatski zasnovan, totalitarno i oligarhijski određen socijalizam potisnuo civilizacijske vrednosti demokratije građanskog sveta (za koju se nekoliko vekova borila i sama radnička klasa toga sveta). Socijalizma dalje i zaista nema bez usvajanja ovih vrednosti. Ostaje pak pitanje: je li time iscrpljen projekt revolucionarne izmene sveta. I kada se nadiđu svi dosadašnji padovi socijalizma, a neki su bili zaista ispod svakog nivoa humanizma i civilizacije, ostaje da poziva nezavršeni zadatak opšteljudske emancipacije: svođenja čovekovog sveta na čoveka samog.

Prljava praksa socijalizma valjda još može biti izmenjena povratkom na izvore: na Marksove »Rane radove« i na Parisku komunu. Dakle treba krenuti tamo i pre nego što je nastao staljinizam, apsolut države i političke volje oligarhije, autoritarnost, represija, cenzura, tiranija, krajnja ucena posebnosti ljudske individue od apologije društva shvaćenog kao masa, diktatura države, koja je svojina monopolne obogotvorene partije, nad čovekovom slobodom.

Digitized by Google

Ovaj XX vek, to je sada sasvim jasno posle nerešene drame socijalizma, biće obeležen, to je naša hipoteza, dubinskom konstitucijom kapitala kao svetskog procesa (trebalo bi preispitati dogmatski okvir ideje o socijalizmu kao svetskom procesu). Ta njegova konstitucija dobila je i novo ideološko obrazloženje: novi demokratski prostori su sastavni deo reprodukcije kapital-odnosa. Ostvarivanje ljudskih prava, koja imaju dublju humanističku, antropološku osnovu, i koja su ujedno rezultat demokratskog i civilizacijskog razvoja čovečanstva, ujedno su i ideologija kapitala jer ovaj uspešno potiskuje totalitarne komunističke ideologije i sisteme (koji su poništili posebnost ljudske individue i time ugušili i stvaralaštvo i produktivan rad). Socijalizam sektaški shvaćen, koji je, s obzirom na svoje izvore, koje je izneverio, zaista postao mrtav, više ne može da pretenduje ni na pristojan spomenik u XX veku. Da li će se poslovi oko socijalizma nastaviti u narednom veku? Pozitivan odgovor na ovo pitanje zavisi i od nove kritičke samosvesti i preispitivanja samog socijalizma.

Socijalizam, sa naglašenim političkim plaštom i apsolutizovanom ideološkom osamostaljenom voljom, potcenio je logiku i zakonitost istorije ljudi. On nema svoju kategoriju, svoju samostalnu osnovu reprodukcije kao što je novo građansko društvo ima u kapitalu. Umesto da bude ideologija i pokret oslobađanja rada — socijalizam je ugušio unutrašnje potencije rada. Umesto da čovekovu svest čini kreativnom on je sektaški samo partijsku svest proglasio avangardnom. Otuda u socijalizmu od početka sukob inteligencije i partije, otuda i obilje često neadekvatne problematizacije odnosa revolucionarne teooije i revolucionarne prakse, socijalizma kao nauke i kao tipa zajednice. Umesto da u dosadašnjim religijama sveta, koje su osobeni ljudski enciklopedij, pronađe njihove kulturno-duhovne potencije pa i njih uzme za svoju civilizacijsku osnovu odnosno projekt — socijalizam je sam postao jedna neoriginalna sektaška religija, objavljena istina sa poznatim atributima svetosti, jednog, sledbenika, apostola, dogmi, krajnjeg cilja, obećanja ljudske sreće na nekom dalekom horizontu, utopijskog spasenja, ali su ovi atributi bili u normi i paroli vladajućih oligarhija a ne u ljudskom životu. Marksizam, i to je ono bitno u njegovom razumevanju, nije nikada postao ljudska svakidašnjica, način čovekovog života i rada. Najčešće je bio gotova receptura nejasne i apstraktne budućnosti. Vladavina »svetog duha« i Jednoga došla je do pune realizacije u političkim sistemima zemalja koje su nosile ime socijalizma.

Takozvani »novi socijalizam« je ideologijska opcija. Može lako da bude i dogma. Greška zbog obnove obećanja koje se istrošilo. Kada se ne može pružiti novost na planu ekonomije onda se pribegava »ideološkoj proizvodnji« »novog socijalizma«. U vremenima ekonomske krize i oskudice se de-

Digitized by Google

šava da ekonomisti pragmatičke orijentacije postaju glavni društveni ideolozi tražeći, tim putem, lakšim, izlaze iz oskudice. A rešenja se traže u postvarenju, u reafirmaciji preživelih kategorija olako im dodajući formalne atribute. Takav je slučaj i sa sintagmom »novi socijalizam«. Suština problema socijalizma je očigledno na drugoj strani.

Otvoreno je, naime, pitanje da li je Marksova ideja ljudskog društva, podruštvljenog čovečanstva — osnova sistema i vrednosti postojećih socijalizama. Tačno je drugo: interesi koji su određivali postojeće komunističke pokrete i socijalističke sisteme nisu bili u službi afirmacije Marksovih ideja. One su ostale, na kraju, da lebde neostvarene. Stvarnost nije htela da ka njima stremi.

Teorijsko je pitanje, sa političkim implikacijama, treba li odustati od socijalizma, da li je to stvaran ideološki zahtev, rezime jedne istorijske prakse ili opcija nekih drugih socijalnih snaga koje ne moraju biti ni brzo ni lako okarakterisane kao antikomunističke ili antisocijalističke. Treba već jednom ne samo u mišljenju shvatiti da ono što nije socijalističko ne znači da je antisocijalističko a još manje znači da je nevredno. Stvari mogu biti, i često jesu, i suprotne: ono što zvanično ne može biti nazvano socijalističkim može nositi veliku emancipatorsku energiju na planu čovekove slobode i stvaralaštva. Naravno i rada u celini. Pitanja su dalje otvorena: mogu li tekovine, »resursi« i nove vrednosti demokratije, da nas vode ka novom društvu, društvu veće čovekove slobode koje se ne mora imenovati ni socijalizmom ni »novim socijalizmom«.

Istorija će sama, po svoj prilici, ili, i to je moguće, kada prođe ovo vreme epohe konstitucije kapitala i vreme u kome smo kao vreme raspada političkih sistema socijalističkih zemalja, ponuditi vrednosne i materijalne nosioce jednog novog društva sa većim stepenom ljudske slobode. Nije bitno njegovo ime. Da li je to zaista tako? Zar se socijalizam može na kraju svoditi na puku retoričku oznaku? Nije li socijalizam jedna strukturalnija ideja i praksa same istorije napredovanja ka celovitoj čovekovoj slobodi? Da li je za sada dovoljno: kritički problematizovati ovu istorijsku epohu i osloniti se na one procese i socijalne aktere koji doprinose rastu čovekove slobode, ljudskih prava i slobodnog rada i stvaralaštva.

SKJ nije više u poziciji, u kojoj je bio nekad, donoseći Program SKJ, da zauzme jasno klasno stanovište i idejnu orijentaciju u ostvarivanju ciljeva komunističkog pokreta Jugoslavije. Upravo je taj pokret u pitanju. Nema više sigurne ocene o stanju odnosa i delovanja Saveza komunista. Mi lično mislimo da nije više vreme da Savez komunista verbalno i ideologizirano unapred proklamuje kako je on odgovoran za izlazak iz društvene krize. Stvari su tu jasne: On je odgo-

Digitized by Google

voran za krizu koja je nastala a da li će baš on biti ta odlučujuća, prva i glavna snaga koja društvo izvodi iz krize — to se ne može unapred proklamovati. Politički je mudro da kada neko prejako pogreši nek sebe iz te greške izvlači a ne i druge. Sasvim je jasno da je politički, idejni i duhovni monopol Saveza komunista bio jedan od glavnih uzroka društvene krize. Manjina, ako je avangardna po svom delu a ne samo u normi, proklamaciji, Programu, može progresivno da usmerava društveni razvoj ali nikada ne sme, ako se smatra istorijski samosvesnom, da uobrazi da može da predstavlja celo društvo, sve njegove snage i potencije, ili umesto svih da sve sama radi. Nama se to i dogodilo: politički monopol je sputao ljudski duh, radni moral i stvaralačku inicijativu ljudi, tako da je društvo postalo lebdeće, neodgovorno i umrtvljeno.

Kao što verbalni delikt treba ukinuti (u praksi i bez čekanja ustavne procedure) tako i politički monopol Saveza komunista treba srušiti (ne čekajući progrramsku kodifikaciju za taj zahtev). Bez toga Jugoslaviji nema izlaska iz krize. Bez toga nema ni mogućnosti da Savez komunista sačuva svoj istorijski doseg. Ako na svom Kongresu ne prizna kardinalnost svojih grešaka, ne obavi samokritiku ne tek unutar »svoje crkve«, svojih zatvorenih komiteta, već pred radnicima i narodom, neće više imati člansku kartu za predstavljanje autentičnih nepoštednih i istorijskih interesa ni radnika ni nacije. Treba se vratiti tamo gde se nekad bilo: na izvore revolucije koji su sadržani u samoinicijativi, masovnosti i demokratičnosti. Sve to treba stvaralački nadgraditi novim zahtevima demokratije, otvoriti se za sve inicijative koje uvećavaju ljudske slobode iza celokupno ljudsko stvaralaštvo i rad. To je put da bi se opet mioglo konkurisati za istorijsku legitimnost.

Oko vrednosti jedinstva Saveza komunista Jugoslavije traje nesloga, nejedinstvo. Istorijski je nauk (da li još važi) da je SKJ mogao da odbrani Jugoslaviju i da ovu, bar za određeno vreme, povede ka modernoj demokratskoj slobodnoj socijalističkoj zemlji, samo na temelju svog jedinstva. Danas se bore najmanje dva stanovišta: ono koje u novom jedinstvu diferenciranog SKJ jedino vidi mogućnost izlaska iz krize te ono stanovište koje misli da se samo samostalnošću republičkih organizacija komunista, te pluralizmom politike u SKJ, možemo približiti modernom vremenu i demokratskim zahtevima dana. Istina se neće naći ni na kakvom kongresu, glasanju i preglasavanju, separiranju i napuštanju jugoslovenske organizacije komunista. Odavno je jasno da nam ne treba unitarno jedinstvo (sa njim se manipuliše, izmišlja se). Takođe je razumno da moramo razlikovati diktatom ostvareni politički separatizam od pluralizma politike u Savezu komunista. Nije naš problem ni u centralističkom jedinstvu (koga

Digitized by Google

nema) ni u političkom pluralizmu (koga takođe još jasno diferenciranog nema a poželjan je) već u separatnom, republičkom unitarnom jedinstvu gotovo stare provenijencije.

U Jugoslaviji ima onih koji su skloni kapitulaciji pred svakom agresivnijom nacionalno-političkom opcijom. Oni su blizu odluke da dele vlast ili da je predaju tim snagama. To nisu, treba to nedvosmisleno reći, autentični predstavnici ni radnika ni naroda. Vlast se ne može prepustiti onima koji već pokazuju sklonosti da obnove njene stare već kompromitovane sadržaje (birokratizam, stranački monopol, nacionalna isključivost, demokratija za svoje istomišljenike, agresivna kritika drugih političkih orijentacija). Vlast se mora i od postojećih i od nameravanih budućih monopola nad njom predati (on će je sam uzeti) radnom narodu a ne ostaviti politikantima i kalkulantima lakog, egoističkog života na račun tuđeg rada. To su danas glavna, ne i jedina, pitanja socijalističke demokratije. Vlast ne sme izgubiti ni klasni karakter ni usmeriti se protiv ljudske slobode i čovekovih prava. Ova revolucija jeste zaustavljena, od mnogih svojih aktera i izdana, ali nije još prevladana. Zato i ostaje zahtev za odgovornošću Saveza komunista za njen dalji tok. Ali, tu ima i mnogo novog posla: uz vraćanje na izvore revolucije, na kritičko preispitivanje revolucije same, otvoren je i nalog ne tek za novu inicijativu ili obnovu SKJ već za njegovo prestruktuiranje na novoj osnovi (bez obzira na rezultat vanrednog XIV kongresa SKJ), oslanjanjem na nove socijalne snage, kojima je objektivno, po položaju, stalo do promene ove već politički i vrednosno nepodnošljive situacije. Umesto dobrog dela sadašnjeg članstva Saveza komunista u njegove redove moraju ući radnici, omladina i inteligencija koja nije do sada bila u Savezu komunista ali izvorno, po položaju, deluje komunistički. U novom obnovljenom Savezu komunista moraju se naći svi razložni kritičari monopola Saveza komunista (ako to oni slobodno hoće) ali pre svega ljudi rada, inicijative, akcije i stvaralaštva. To je jedini put da Savez komunista od političke organizacije jednog sterilnog političkog sistema (koje je pretežno činovnička, sopstvenička i karijeristička) postane stvaralačka demokratska organizacija. Bez toga, Savez komunista više nema šta da traži u jugoslovenskoj istoriji.

Digitized by Google

Jovica Trkulja

Reforma ili propast

1. Limiti istorijske logike razvitka socijalističkih zemalja

U osnovi aktuelnih teških poremećaja i kriznih pojava u socijalističkim zemljama nalaze se: a) limiti istorijske logike razvitka socijalističkih društava, i b) duboka sistemska kriza vladajućeg modela etatističkog socijalizma.

Kad je reč o limitima istorijske logike razvitka socijalističkih društava, bitno je uočiti da su ta društva ostala na nivou političkog i ideološkog: preuzimanje političke vlasti »u ime radničke klase«, diktature proletarijata, etatizacije privrednog i društvenog života, marksističke ideologije kao državne religije. Revolucionisanje ekonomske i sociokulturne sfere odloženo je kao zadatak za daleku budućnost. Dominacija političkog, ideološki prerušenog u neograničenu vlast radničke klase i njene avangarde, postaje osnovna determinanta socijalističke društvene reprodukcije. Na taj način socijalizam, ne samo da nastaje u ekonomski nerazvijenim uslovima, nego ovu nerazvijenost i dalje reprodukuje.[1]

Digitized by Google

Duboka sistemska kriza vladajućeg modela etatističkog socijalizma je očigledna, jer je ozbiljno dovela u pitanje socijalistički projekt u ovim zemljama. U ekonomskom pogledu, sa stanovišta kvaliteta privrednog razvoja, efikasnosti, privređivanja, uloge tehničkog i tehnološkog napretka, intenzivnosti privrednog razvoja i sl., ovaj model je proizveo slabe a u nekim elementima i katastrofalne rezultate. »Osnovni uzroci takvih rezultata su raznovrsni: 1) loše koncipiran ekonomski sistem, 2) slabe performanse privrednog sistema, 3) nejasna strategija razvoja i loša ekonomska politika, 4) neautonomnost ekonomske sfere i dominacija političkog sistema nad ekonomskim i slično. Među osnovnim uzrocima stoji i globalno zanemarivanje uloge robne proizvodnje koja istorijski gledano predstavlja jedan od najvažnijih faktora privrednog razvoja. Socijalistička privreda koja nije ekonomski efikasna ne može biti socijalistička; istorijski su mogući samo oni socijalistički proizvodni odnosi koji omogućavaju ekonomsku efikasnost i racionalnost privrednog razvoja.«[2]

Pokušaji rešavanja kriznih pojava i reformisanja društveno-ekonomskog sistema socijalizma u širokom luku od NEP-a u Sovjetskom Savezu (1921) do programa Solidarnosti u Poljskoj (1981), nisu uspeli. Posebno je indikativno da su ekonomske reforme, po pravilu, doživljavale debakl. Razlog je, pre svega, taj što su sve te reforme ostajale u okviru etatističke ekonomske strukture i da su, pod devizom »ekonomiju učiniti ekonomičnijom«, služile stabilizaciji dominantne politike moći. Jer, ekonomske reforme su zastajale kao pred Rubikonom na onoj tački sa koje su, zapravo, trebale početi — pred rigidnim i glomaznim političkim sistemom i, pre ili kasnije, bile anulirane. Međutim, i onda kada je do radikalnih reformskih zahvata dolazilo, »izgleda da je posredi bilo pre taktičko povlačenje inspirisano željom da se u drugom naletu teren još potpunije zauzme, nego strateški korak.«[3] Stoga je sasvim logično da, budući da su socijalistička društva politički struktuirana, njihovo reformisanje treba početi u pravcu, korenitih promena rigidnog političkog sistema, tek onda može uspeti i ekonomska reforma. U tom smislu, poučna su dosadašnja iskustva iz pokušaja vladajućih političkih snaga istočnoevropskih socijalističkih zemalja da putem reformi prevladaju ekonomsku krizu. »Već šezdesetih godina vođene su velike rasprave o *ekonomskim reformama* od kojih se odustalo kada se pokazalo da nema dubljih reformi bez narušavanja nekih bitnih elemenata postojećeg ekonomskog sistema, a za to nije bilo dovoljno spremnosti. Sa-

[1] Okrugla miza: *Kako iz krize*, Ljubljana 11. III 1988, prilog Bogomira Kovača, »Revija za razvoj« br. 4/1988.
[2] Isto.
[3] Vladimir Goati, *Smisao i perspektive reforme*, referat za istoimeni naučni skup, str. 4, Beograd, 7. XII 1988.

Digitized by Google

da se stalno ukazuje na potrebu za 'usavršavanjem sistema upravljanja u privredi'. U novije vreme se postavlja osnovni zadatak da se 'ekonomija učini ekonomičnijom'. Svi dosadašnji rezultati su uglavnom veoma skromni pošto je 'ekonomičniju ekonomiju' vrlo teško dovesti u sklad sa strogo centralizovanim sistemom i neposrednim administrativnim vođenjem privrede.«[4]

U uslovima kada su se protivrečja i krize u realsocijalističkim društvima do te mere zaoštrili da su doveli u pitanje i same temelje socijalizma, vodeće snage u tim zemljama najzad dolaze do svesti da se moraju raskinuti obruči dominantnog modela etatističkog političkog sistema. Značajne reforme koje se u najnovije vreme sprovode u socijalističkim zemljama, pod devizom *»reformisati se ili propasti«*, pokazuju da su njihovi stratezi shvatili neophodnost krupnih sistemskih inovacija i radikalnih promena u demokratizaciji svih oblasti društvenog života. »Glavni pravac tih promena je očigledan — demokratska obnova, otvaranje mogućnosti za slobodno ispoljavanje stvaralačke inicijative najširih slojeva naroda, prelaz od posredne i posredovane ka neposrednoj socijalističkoj demokratiji, suočavanje sa zakonitostima robne proizvodnje i sl.«[5]

U protekle tri decenije činjeni su odlučni pokušaji u kritici uzroka i stranputica etatističkog socijalizma. Na optuženičku klupu je izveden staljinizam, na svetlost dana se probila ideja i praksa autonomne emancipatorske prakse radnika — samoupravljanje. Za obnovu vrednosti autentičnog socijalizma dizale su se čitave klase i narodi u Jugoslaviji, Mađarskoj, Čehoslovačkoj, Poljskoj i dr., ali, još uvek nije razrešen čvor protivrečja ranog (etatističkog) socijalizma.

Za socijalističke revolucionarne snage u savremenom svetu stoga je od odlučujućeg značaja *kritika vlastite prakse*, njenih uzleta i padova, čime bi se ostvarile nove istinske mogućnosti revolucionisanja društva. U tom smislu se danas kao osnovni zahtev socijalizma postavlja prevladavanje najamnog odnosa, eksploatacije radnog čoveka i različitih oblika i dalje prisutnog stvarnog podređivanja rada kapitalu. Istinski socijalistički proces — da bi to zbiljski i delotvorno bio — mora neprekidno proizvoditi objektivne istorijske uslove za oslobođenje radničke klase. Zahvaljujući tome, u postojećim uslovima zaoštrenih protivrečja ranog socijalizma već ubrzano sazrevaju snage i svest o mogućnostima socijalizma sa »ljudskim likom« kao alternative etatističkom socijalizmu. Zato ohrabruje činjenica da su se radnička klasa i drugi subjekti promene počeli oslobađati svesti opterećene političkim še-

[4] Branko Pribićević, *Socijalizam svetski proces*, Radnička štampa Beograd, 1982, str. 75.
[5] Isto, str. 79.

Digitized by Google

mama, fetišizmom vođa i partija, i uspešno sagledavati stvarne puteve svoga oslobođenja. Time se perspektive socijalizma proširuju i bogate i već danas mu se postavljaju radikalni i revolucionarni zadaci.[6] »Ako je prošlo stoleće bilo vrijeme elaboracije ideje socijalizma, a sadašnje stoljeće vrijeme revolucije i stvaranja prvih socijalističkih društava, iduće stoljeće, prema svemu sudeći, treba biti vijek dokazivanja socijalizma kao novog društva općeg progresa i socijalne pravde. Dokazivanje zbog toga što se pokazalo da na nizu područja socijalizam nije uspio nadmašiti dostignuća građanskog društva ili ponuditi nova, alternativna rješenja za otvorene probleme... Ako se socijalizam ne uspije dokazati kao civilizacijska alternativa čovječanstva, onda će on ostati nedovršeni projekt bez obzira na sve radikalnosti, na lijeva usmjerenja koja su mu intencionalno prisutna.«[7]

Da bi uspešno realizovao ove zadatke, socijalizam se mora vratiti i koncentrisati na ljudski aspekt društvenih problema i mora neprekidno kritički preispitivati sopstvenu praksu. Pri tome osnovni kriterijum naučnosti i razvijenosti socijalizma mora biti »briga za čoveka, a cilj realno ukidanje otuđenja«.[8] Pored toga, važno je osloboditi se svake iluzije da se opšteljudska emancipacija može ostvariti posredstvom države, diktature proletarijata, partije i političkih institucija.

Najzad, danas je sve očiglednije da »socijalizam neće trijumfovati ni posredstvom nekog svetskog rata (što je monst-

---

[6] Na liniji ovakvog razmišljanja o smislu i zadacima socijalizma Therborn je ukazao na »četiri uslova daljeg napretka socijalističkog društva«. *Prvo,* »nužno je da se postrevolucionarna društva razviju do nivoa gde se mogu uporediti i gde će prestići čak i najnaprednija kapitalistička društva. Ne možemo više da merimo socijalistički napredak upoređujući Sovjetski Savez sa carističkom Rusijom... Nužno je da demokratija u smislu učešća naroda, participacije i vlasti naroda bude na višem nivou nego u najnaprednijim kapitalističkim zemljama. Nužno je da društveni odnosi posebno odnosi između muškarca i žene budu progresivniji, emancipovaniji nego u najrazvijenijim kapitalističkim zemljama«. *Drugo,* kad je reč o Trećem svetu »ne može se prečicom izaći iz nerazvijenosti« što bezuspešno pokušavaju da učine mnoge autoritarne ili demokratske vlade. *Treće,* u razvijenim kapitalističkim zemljama mora se razvijati projekt naprednog društvenog razvoja. Zato nisu dovoljni razni društveni pokreti, jer oni ne mogu da naprave takav alternativni projekat u sadašnjoj krizi. Taj projekat može da se razvije samo na osnovu *novih društvenih snaga* (ne novih društvenih pokreta koji su u biti drugačiji, efemerniji) koji se nalaze u centru tendencije razvoja. Kao deo te nove društvene snage Therborn pominje nove klase reproduktivnih radnika u društvenim službama, obrazovanju, zdravstvu, među ženama, stvaraocima tehnološke revolucije. Najzad, *četvrto,* nužno je razviti novi internacionalizam koji bi značio povezivanje na novim principima komunističkog, socijal-demokratskog pokreta, antiimperijalističkih pokreta u trećem svetu i raznih novih humanističkih pokreta. (Goran Therborn, Diskusija na Okruglom stolu u Cavtatu 1985, o »Socijalizmu na pragu XXI veka«.)

[7] Branko Caratan, Diskusija na Okruglom stolu u Cavtatu, 1985. »Socijalizam na pragu XXI veka«.

Digitized by Google

ruozna apsurdnost), ni kao posledica neke upadljive privredne nadmoći 'socijalističkog lagera' nad 'kapitalističkim lagerom' (što predstavlja teško zamislivu mogućnost u bliskoj budućnosti). On će trijumfovati na način koji su Marx i Engels predvideli: prerastanjem 'stvarnog pokreta', emancipacije najamnih radnika u glavnim zemljama sveta u pravcu osvajanja političke vlasti, koje će se podudarati sa preuzimanjem sredstava za proizvodnju i razmenu od strane udruženih proizvođača, pod režimom političkog pluralizma i demokratski planiranog samoupravljanja... Ukratko, šanse socijalizma ostaju potpune. Ulog je ogroman. Teškoće ne treba potcenjivati. Međutim, više nego ikada ranije, posvetiti život oslobađanju svih izrabljivanih i svih potlačenih, stvaranju društva bez klasa i državne prinude, ostaje jedina težnja dostojna naše vrste.«[9]

2. Ka kritičkoj teoriji socijalizma

I pored zanimljivih i naučno relevantnih rezultata, najnovija istraživanja socijalizma bila su opterećena stanovitim slabostima koje već decenijama opterećuju socijalističku, posebno marksističku nauku.

Prvo, opštepolitička dimenzija radova o socijalističkim zemljama često potiskuje u drugi plan naučnu dimenziju, tako da izostaje objektivno i subjektivno moguća teorijska elaboracija postavljenih problema. Zato veliki broj radova iz ove oblasti ne doseže zadovoljavajući teorijski nivo. U njima je mnogo izveštajno-informativnih analiza i istraživanja, usmerenih na političku propagandu.

Drugo, pokazalo se da još uvek ima velikih teškoća u kritičko-teorijskom preispitivanju iskustava društava tzv. realnog socijalizma. Teškoće su vezane za šematske, simplifikovane, pa i apologetske pristupe suštinskim problemima tih društava i za nemogućnost uspostavljanja tolerantnog naučnog dijaloga o tim problemima. Nezadovoljavajući je nivo teorijske elaboracije vlastite prakse i iskustava u socijalističkim zemljama. Još uvek nije do kraja prevladano, teorijskom mišljenju neprimereno samohvalisanje i takvo neprobletizovano iznošenje sopstvenih iskustava koje pre zatvara nego što pokreće teorijski gijalog.

Treće, većina istraživača ostajala je uglavnom na dijagnozi stanja u socijalističkim zemljama, zadovoljivši se ponavljanjem, tegrijski već davno apsolvirane kritike njihovih postojećih strategija i projekata koj su istrošeni lošom upotre-

[8] Ernest Bloh, *Marksove teze o Fojerbahu*, BIGZ, Beograd, 1977.

[9] Ernest Mandel, *Socijalizam na pragu XXI veka*, op. cit. str. 187.

Digitized by Google

bom i kompromitovani zloupotrebom. Oni su inventivni i elokventni u kritici postojećih shvatanja, kako ograničenosti dogmatskog nasleđa i hipoteka, tako i glavnih novina koje su se javile u novijoj teorijskoj misli o socijalizmu. Međutim, u pogledu inovacija i prevladavanja kritikovanih teza-slabosti, socijalistički teoretičari i istraživači su pokazali znatno manje invencije i sposobnosti.

Ipak, treba primetiti da je poslednjih godina u radovima o krizi socijalizma, učinjen veliki napor da se ostvari uvid u celinu ideja i saznanja značajnih za savremeni socijalizam, za prepoznavanje konkretnih istorijskih mogućnosti, pokretačkih snaga materijalnih i kulturnih činilaca i dela od kojih iz savremene istorijske prakse polazi novi razvoj istorijskog projekta socijalizma. Bitna karakteristika rasprave o krizi ranog socijalizma je njena okrenutost istraživanju rezultata istorije socijalizma i njegove budućnosti u XXI veku. Sa stanovišta tih rezultata i njima zasnovanih istorijskih mogućnosti najznačajniji socijalistički teoretičari nastojali su da daju svoj doprinos istraživanju istorijskog projekta socijalizma.

Kao zajednički imenitelj tih nastojanja izraženo je saznanje i uverenje da su se dogodile krupne promene u svetskoj istoriji koje nalažu da se protivrečna mišljenja i teorijske razlike legitimno izraze i pokrenu razvoj saznanja kroz teorijski dijalog umesto da u obliku konfrontacije uzajamno isključivih ideja parališu i redukuju teorijsku svest socijalizma. Jer, sama istorijska praksa je afirmisala načelo pluralizma puteva, načina osvajanja vlasti i rzličitosti oblika izgradnje socijalizma.

Valjano je zapažanje da su ova saznanja kao i niz novih alternativa i odgovora na nove izazove još uvek daleko od neophodne i nužne konkretizacije. Njihova artikulacija i teorijsko utemeljenje tek predstoje, a mogući su putem teorijske sinteze koja se zasniva na analizi stvarnog odnosa socijalnih snaga, načina proizvodnje i revolucionarnih tokova u svetskim okvirima.[10]

Iz tih razloga teorijska misao i strategija subjekata socijalizma, ukoliko hoće da bude na visni istorijske zadaće na pragu XXI veka, moraju tragati za odgovorima u pluralističkoj socijalističkoj misli koja sadrži projekat univerzalne ljudske emancipacije i proizvodi produktivnu komunikaciju među mnoštvom različitih socijalnih aktera.

U tom smislu su od izuzetnog značaja nastojanja onih istraživača koji teže da kritički i radikalno preispitaju celokupnu emancipatorsku praksu radničkog pokreta i socijaliz-

[10] Vid. — Diskusija na Okruglom stolu u Cavtatu 1985. god. o temi *Socijalizam na pragu XXI veka.*

Digitized by Google

ma, i njenog teorijskog utemeljenja u Marksovom delu; a zatim da se na osnovu tih saznanja formuliše jedna nova *kritička teorija socijalizma.*

3. Predoaje za novi dijalog o projektu demokratskog socijalizma

Čuvena teza Enrika Berlinguera da je iscrpljen potencijal projekta socijalizma započet oktobarskom revolucijom 1917. godine doživela je u protekloj deceniji teorijsko-praktičnu verifikaciju. U suštini, reč je o evidentnoj krizi različitih varijanti postojećeg socijalističkog koncepta i konkretne prakse njegovog etatističkog modela reprodukcije društvenog života. Istrošili su se i dominantni model socijalizma i zatečeni tip partije. Time kao da se obistinjuje proročanstvo Maksa Vebera koji je 1919. godine napisao sudbonosno pismo Đerđu Lukaču u kojem je upozorio na to »da će smeli ruski eksperiment lišiti socijalizam ugleda i autoriteta za sledećih sto godina.«[11]

Mogu se navesti mnoge pojave i indikatori koji ukazuju na prisustvo izrazito negativnih tendencija u postojećem socijalističkom projektu. Ti indikatori potvrđuju procenu da smo ušli u razdoblje u kojem se organizovane socijalističke snage širom sveta suočavaju sa mnogim problemima. iskušenjima i nedoumicama. U dijagnozama tog stanja sve je češća pesimistička procena o kraju socijalizma, pa i o kraju komunizma. Suštinu te krize socijalizma većina istraživača vezuje za izvesnu koncepcijsku i ideološku istrošenost postojećeg koncepta i projekta socijalizma. Jer, socijalističke snage se danas suočavaju sa novim problemima i od njih se zato očekuje da ponude jednu ubedljivu i privlačnu alternativu. Ali, tu alternativu socijalističke snage još nemaju i objektivno ju je mnogo teže ponuditi nego u ranijim periodima.[12] Socijalistički stratezi i teoretičari pate od bolesti tipične za misao i strategiju savremene levice koja tačno zna i jasno pokazuje šta neće, ali joj nije sasvim jasno šta hoće, još manje kako i na koji način to postići.

Danas se, s razlogom, može govoriti o krizi inovativnih emancipatorskih ideja i strategija kada se sagledava stanje levice i socijalističkog pokreta u planetarnim razmerama. Svaka od postojećih strategija izgleda da je došla blizu granice

[11] Cit. prema Ferencu Feheru u knjizi *Diktatura nad potrebama* »Rad«, Beograd, 1986. str. 419. Svoju analizu u toj studiji Feher ciničnо zaključuje sa »najoptimističnijom rečenicom u ovoj knjizi: od sto godina već je prošlo šezdeset«. (Isto).

[12] Branko Pribićević, Diskusija na Okruglom stolu u Cavtatu 1985. godine.

Digitized by Google

svoje životvornosti. Stoga se inovacije strategije borbe za socijalizam pokazuju kao epohalni zadatak. »Potrebna nam je više no ikada velika misaona teorijska sinteza koja se zasniva na analizi stvarnog odnosa socijalnih snaga, načina proizvodnje i revolucionarnih tokova u svetskim okvirima, ali se ne zadržava na tome, nego stremi novim sadržajima i oblicima socijalizma«.[13]

Ovakva konkretno-istorijska situacija bila je inspiracija i osnov istraživačima širom sveta da izvrše radikalnu kritiku i preispitivanje teorijskog koncepta socijalizma. Ta kritika još nije apsolvirana. Ali ona je jasno izrazila težnju da se zajednički ostvari uvid u celinu ideja i saznanja značajnih za savremeni socijalizam. Bitna karakteristika ovih pokušaja je njihova okrenutost istraživanju istorije socijalizma i njegove budućnosti. Sa stanovišta tih rezultata i njima zasnovanih istorijskih mogućnosti, autori su nastojali da daju svoj doprinos istraživanju istorijskog projekta socijalizma. Ipak, valja primetiti da su ova saznanja, kao i niz novih alternativa i odgovora na nove izazove (nova utopija, novi internacionalizam, novo, mondijalno jedinstvo radnih klasa i slojeva i sl.)[14], još daleko od neophodne i nužne konkretizacije. Njihova artikulacija i teorijsko utemeljenje tek predstoje, i kao epohalni zadatak već danas se nameću naučnoj misli i društvenojj praksi. Rešenje tog zadatka nije moguće bez velikih teorijskih uzleta i projekata, bez novih vizija socijalističkog preobražaja koje sadrže sponu naučnih spoznaja revolucionarnih mogućnosti savremenog sveta i elemente stvaralačke političke mašte. Pri tome se ne treba plašiti radikalnih raskida sa starim i smelih inovacija u smislu *novog tipa socijalizma*, jer je reč i o tekovini, ali i o potrebi diskontinuiteta i kao koncepta i kao prakse.

Glavni fokus teorijskih rasprava i praktičnog delovanja mora biti usmeren na opšte i bitne momente pristupa socijalističkim alternativama koje proizilaze iz konkretnih borbi i

---

[14] Vidi — *Socijalizam na pragu XXI veka*, nav. delo, posebno tekstovi Oscara Negta, Elmara Alvatera, Pietra Ingraoa, Samira Amina.

U tom smislu, Pietro Ingrao podvlači da je »važno u realne procese i kontradikcije koje proizilaze iz sukoba uklopiti konkretnu političku inicijativu, svestan projekt... S koje god da se, dakle, strane traže putevi, područja preobražaja, iz svega toga proizilazi koliko je hitno nastajanje procesa nadnacionalnog okupljanja. I razmišljajući, pre svega, o iskustvu koje doživljavam, vidim potrebu da se radi na zajedničkim programima evropske levice: pre svega na određenim ključnim pitanjima; da u prvim konfrontacijama učimo da gradimo nove konvergencije, makar i ograničene, ali svesno, deklarisano obeležene ovom novom dimenzijom«. (Pietro Ingrao, *Evropska levica i problemi novog internacionalizma*, zornik *Socijalizam na pragu XXI* veka, 155).

[13] Vid. — Diskusija Zorana Vidojevića na Okruglom stolu u Cavtatu 1985. god.

Digitized by Google

misaonih pregnuća širom današnjeg sveta. U njemu se moranje projekta socijalizma u odnosu na protivrečne tendencije istorijskih promena rada, proizvodnje, kulture, ekonomije i politike. Do novog projekta socijalizma i konkretnih alternativa emancipatorske prakse moguće je doći samo putem sabiranja niza važnih doprinosa teorijske misli i istraživanja u svim oblastima filozofije i nauke, putem slobodnog dijaloga i ju sabirati ključni momenti saznanja, pretpostavki i razvojnih mogućnosti radikalno emancipatorske prakse — istraživaravnopravne saradnje između različitih škola mišljenja koje predstavljaju idejna stremljenja, kulturne tradicije i istorijska iskustva i projekte socijalizma iz svih krajeva sveta. Najzad, do takvog projekta socijalizma ne može se stići putem katalogiziranja različitih programa emancipacije zasnovanih na raznim međusobno isključivim teorijama, već putem uzajamne kritičke artikulacije i produktivne saradnje koja vodi sintezi. Pri tome je od presudnog značaja opredeljenje za kritičku dijalošku, komunikacijsku toleranciju a protiv svake apriorne, dogmatske isključivosti.

O sudbinskim pitanjima socijalizma do sada smo imali uglavnom monologe, češće politički moćnih, ređe umnih, a najređe onih koji su po zanatu i pameti pozvani da govore — naučnika i filozofa. Aktuelna kriza socijalizma najavila je i porodila nešto novo: najzad su u većini socijalističkih zemalja završeni monolozi moćnih zasnovani na argumentu snage, a ne na snazi argumenta, i sve je manje onih koji su spremni da skrušeno slušaju takve monologe. U takvoj situaciji, kada je sazrela (samo)svest da nas nasrtljiva politička moć i apetiti onih koji su gladni vlasti neumitno guraju u istorijski ćorsokak — javlja se *potreba za novim dijalogom*, ne dijalogom kao ratnim rekvizitom ili diplomatskim manirom, gde se traži i kritikuje najslabija strana oponenta i na njoj zasniva »prednost« i »snaga« vlastite pozicije. Reč je o potrebi za dijalogom koji se ne svodi na rigidnu dogmatsku isključivost, neargumentovanu uzurpaciju prava na jedino ispravno gledište čiji je prevashodni cilj sektaško osporavanje i dovođenje u pitanje druge »škole«, orijentacije ili strategije. Naprotiv, to je dijalog koji je rezultat svesti o insuficijencijama sopstvenog koncepta i potrebe da se pomoću rezultata drugih orijentacija i strategija premoste sopstvene granice i dosegne do produktivne sinteze. Dakle, uprkos tome što danas među raznim socijalističkim školama i strujama preovlađuju konkurencija, suparništvo, čak i netrpeljivost, mora se odlučno afirmisati stav da bez dijaloga između raznih socijalističkih orjentacija nema napretka socijalizma. Samo tako usmerena teorija može izaći u susret množini emancipator-

Digitized by Google

skih pokreta i socijalističkih praksi i doprineti konvergenciji njihovih strategija.[15]

Da zaključimo, parafrazirajući Ivu Andrića koji u svom čuvenom eseju o mostovima govori o mostu kao metafizičkoj metafori ljudskog života, »mostu čiji se krajevi gube u beskonačnosti, a prema kom su svi zemni mostovi samo dečije igračke, bledi simbol. A sva je naša nada s one strane«. Tako je nada i spas socijalizma danas u dijalogu kao mostu između različitih emancipatorskih orijentacija koje, premošćujući pomoću drugih vlastite granice, dopiru do druge obale.

[15] Videti u tom smislu inspirativni međunarodni projekat *Enciklopedija savremenog socijalizma*, »Gledišta«, br. 9—10/1985. str. 121—130.

Digitized by Google

Prilozi

Kongresi i konferencije SK u republikama i pokrajinama i JNA

Novi odnosi Saveza komunista i naroda

Deseti vanredni kongres SK Crne Gore

Deseti vanredni kongres SK Crne Gore održan je posle kompletne smene partijskog i državnog rukovodstva u ovoj Republici. Činom antibirokratske revolucije na političku scenu su stupili ljudi kojima je palo u zadatak da se povinuju dramatično izraženim narodnim zahtevima proisteklim iz dugogodišnjeg nezadovoljstva politikom starog rukovodstva.

Ovim kongresom, koji je održan od 25. do 27. aprila 1989, praktično je počela da se ostvaruje jedna od bitnih intencija reforme SK — njegovog povratka radničkoj klasi i narodu. Kritički intonirano na različite načine, uglavnom sputano, formirano javno mnjenje, u fazu sazrevanja ušlo je preko radničkih i studentskih štrajkova, mitinga solidarnosti, demonstracijama u Titogradu i Nikšiću... Zahtevan je izlazak iz ponižavajućeg socijalnog stanja i društveno-razvojnog beznađa, raskid s privilegijama, uzurpacijama, kompromisima, oportunizmom, kao i odlučna i celovita politička reforma. Obnovom poverenja u socijalizam, u Savez komunista, u razvojne perspektive otpočeli su mladi ljudi koji su u događanjima od oktobra do januara, opštedruštvenim konsenzusom dobili taj mandat. Oni su organizovali i vodili pripreme za vanredni kon-

Digitized by Google

gres, pod njihovom dirigentskom palicom uz puno uvažavanje javnog mnjenja Kongres je i održan. Kongres je bio vanredan i drukčiji od svih kongresa komunističkih partija i po mnogo čemu ostalom. Spremljen je za 90 dana. U njegovoj pripremi kreativno je učestvovala polovina članova SK Crne Gore. Svi kongresni dokumenti i referati bili su izuzetno kratki (i referat i programski dokument »Savez komunista Crne Gore i nova razvojna filozofija«) Referat i sva kongresna dokumenta sadržali su sasvim precizne i svima razumljive poruke. Osuđujući stare političke metode, uopšte raniji način političkog organizovanja i delovanja i njegove glavne aktere novi vodeći ljudi uveliko su odredili svoj pravac delovanja i svoju političku sudbinu. To je na svoj način izrazio novoizabrani čelni čovek u SK Momir Bulatović rekavši: »Ideja je u Crnoj Gori prevazišla snagu i značaj pojedinca i sasvim je nevažno — u skladu sa najdubljim demokratskim opredeljenjima i tradicijama, koje su sada započete, da li će nosilac određene funkcije biti taj i taj pojedinac«.

Nova filozofija razvoja društva postavljena je na četiri temeljna stuba:

Prvi, demonopolizacija SK i onemogućavanje neformalnih centara moći ima za cilj da se Partija ne meša u stručne državne poslove i da tako bude glavni kočničar progresa i stalni i za sve dežurni krivac. Drukčija od vladajućih mišljenja su oslobođena od oznake »neprijateljsko«, a i za principe demokratskog centralizma su predložene inovacije koje, uz obavezu da se sprovode stavovi koje je prihvatila većina, dozvoljavaju i pravo da i »poražena« manjina dodatnom argumentacijom brani svoje mišljenje, pri čemu manjina mora biti zaštićena od bilo kojeg vida represije. Usvojene statutarne promene donose niz dosad neviđenih rešenja, pa se tako pored organizovanja članstva na osnovu radne i teritorijalne pripadnosti predlaže i organizovanje »po principu sklonosti«, pa bi član SK mogao biti povezan u više osnovnih organizacija SK...

Drugi stub oslonca je osposobljavanje proizvodno privredne strukture da se reprodukuje, da bude ekonomski efikasna. I u referatu i u dokumentima posebno se ističe značaj preduzetništva uz uvažavanje svojinskog pluralizma. Preduzetništvo je, rečeno je, »za ljude i privredne subjekte koji su spremni da ulažu i rizikuju...«.

Treći stub nove razvojne filozofije jeste nova društvena organizacija života koja se, kako je isticano u raspravi, mora zasnivati na poštovanju ustavnosti i zakonitosti. Kongres je zauzeo i jasne stavove i oko daljeg razvoja političkog sistema koji bi, sasvim razumljivo, morao biti četvrti stub nove filozofije društvenog razvoja u Crnoj Gori. Ovde se između ostalog u programskom dokumentu kaže: »Odluka o pripadnosti pojedinim organizacijama političkog djelovanja neprikosno-

Digitized by Google

veno je pravo građanina ... Svi oblici političkog organizovanja koji zadovoljavaju norme SSRN, dozvoljeni su i oslobođeni dominantnog uticaja postojećeg državnog i političkog aparata ... Politički pluralizam unutar SSRN predstavlja takav vid političkog sistema koji obezbjeđuje najpogodnije uslove u startu, da se politička aktivnost stavi u funkciju razvoja društva i izgradnje humanijeg i bogatijeg socijalizma«.

Na sednici CK SK Crne Gore održanoj potkraj same minule godine rečeno je da o modelu političkog pluralizma treba da se izjasni narod. Milo Đukanović, sekretar Predsedništva CK SK Crne Gore, smatra da SK mora samo osloboditi politički prostor, a opozicija će se zakonomjerno sama formirati bez pomoći Saveza komunista.

Naredni meseci posle kongresa proticali su u daljem razgraničavanju od stare politike i elaboriranju nove politike za realni život. Sve se to odigrava u uslovima još prisutnog političkog i svakog drugog konzervativizma koji se na površini društvenog života pokazuje kao otpor novim stremljenjima i novoj praksi. Mlado, darovito rukovodstvo, imajući puno poverenje širokog sloja komunista i građana, odlučno ugrađuje svoju novu demokratsku politiku u društvene odnose koji se na nov način i na demokratskoj osnovi uspostavljaju.

Digitized by Google

Odlučno na sprovođenju politike SKJ o Kosovu

Petnaesta konferencija SK Kosova

Opredeljenja za bratstvo-jedinstvo, za jedinstvenu Jugoslaviju i SR Srbiju predstavljaju glavne poruke Konferencije kosovskih komunista održane od 5. do 11. novembra 1989. god. Uprkos svim otporima, kolebanjima i pokušajima da se teški kosovski problemi rešavaju kompromisno, kosovski komunisti su na svojoj Konferenciji još jednom ponovili spremnost da istraju u odlučnom zaokretu na sprovođenju politike SKJ o Kosovu. U uvodnom izlaganju predsednik Pokrajinskog komiteta R. Morina je naglasio da će težište aktivnosti kosovskog rukovodstva i dalje biti borba protiv kontrarevolucionarnog delovanja albanskih nacionalista i separatista i svih drugih nacionalizama kao i zaustavljanje iseljavanja Srba i Crnogoraca.

Na Konferenciji je više puta istaknuto da je prelomni trenutak u političkom radu SK Kosova došao na 21. sednici PK Kosova kada je izvršena kadrovska obnova u Pokrajinskom komitetu i njegovom predsedništvu. Prema mišljenju delegata ta sednica je označila raskid sa dotadašnjom pogrešnom politikom. Najteže posledice te politike ispoljile su se u periodu kadrovske obnove SK Kosova kada je došlo do neprijatelj-

Digitized by Google

skih demonstracija albanskih nacionalista i separatista i političkog manipulisanja rudarima u Starom Trgu. Nakon uvođenja posebnih mera od strane Predsedništva SFRJ situacija na Kosovu je počela da se stabilizuje, ali je stanje još uvek daleko od pozitivnog. Pored aktivnosti neprijateljskih snaga i procesa iseljavanja Srba i Crnogoraca stanje na Kosovu teško opterećuju sukobi i podela u Jugoslaviji. Naime, više delegata je istaklo da se, umesto pomoći i podrške sve češće preko Kosova žele ostvariti neki drugi ciljevi u Jugoslaviji.

Istovremeno albanski nacionalisti i separatisti nalaze direktan podsticaj i ohrabrenje za svoje delovanje i u antijugoslovenskoj subverzivnoj propagandi koja dolazi iz inostranstva posebno iz Albanije. Suštinu tog delovanja, rekao je R. Morina, čini buđenje nacionalnih osećanja kojima se razvija mržnja prema srpskom narodu i Srbiji koji su, navodno smetnje Albancima na Kosovu da ostvare svoja prava.

Prema mišljenju kosovskih komunista jedini put borbe protiv albanskog separatizma i nacionalizma je u tešnjem povezivanju Kosova sa Srbijom i Jugoslavijom. Kada je reč o pravima i položaju Pokrajine rečeno je da one nisu, niti mogu biti državne zajednice kao republike, a samim tim ne mogu imati ista prava kao republike. Međutim, naglasio je R. Morina SK Kosova se zalaže za to da i u novom saveznom ustavu pokrajine budu neposredno predstavljene u organima i organizacijama federacije sa pravom samostalnog učestvovanja u procesu donošenja odluka na nivou federacije.

Značajnu pažnju delegati Konferencije su posvetili i razvoju aktivne populacione politike u skladu sa dostignutim stepenom razvoja Pokrajine i mogućnostima za produktivno zapošljavanje. U tom smislu posebno je naglašena potreba za što bržim sprovođenjem ekonomskih reformi. Glavnu prepreku ostvarenju celovitih reformi, prema mišljenju kosovskih komunista predstavljaju republička i pokrajinska zatvaranja, jer je danas, više nego ikada ranije jasno da bez jedinstvenog jugoslovenskog tržišta nije moguć ni opstanak ni prosperitet Jugoslavije kao zajednice ravnopravnih naroda i narodnosti.

Digitized by Google

Društvena reforma je neizvodljiva bez uloge jedinstvenog SKJ

Devetnaesta vanredna konferencija SK Vojvodine

Osnovna obeležja i ton Konferencije vojvođanskih komunista održane 21. i 22. novembra 1989. god. dali su događaji iz oktobra 1988. kada je srušena ranija birokratsko-separatistička politika i ponovo uspostavljeno jedinstvo sa SR Srbijom. Do te promene došlo je u vezi sa širim pokretom u socijalističkoj republici Srbiji, na liniji njenog konstituisanja u skladu sa pravima koje ima u našem federativnom uređenju, a koje se u praksi, posredstvom kontradiktornih interesa koji postoje u jugoslovenskoj zajednici, nije ostvarivalo. Međutim, sada je sasvim izvesno da sve to ima širi kontekst i da proizlazi iz opšte tendencije prisutne u svim socijalističkim zemljama ka uspostavljanju drugačijih, svakako demokratski jih odnosa.

Na tragu događaja iz oktobra i stavova Prve vanredne konferencije vojvođanski komunisti su u središte rasprave na Devenaestoj konferenciji postavili pitanje uloge SK u sprovođenju društvenih reformi. Prema njihovom mišljenju upravo na pitanju društvenih reformi SK polaže svoj ispit istorijske

Digitized by Google

i društvene odgovornosti. Da bi ga uspešno položio, neophodno je da se i on sam transformiše. »Ta transformacija za rezultat mora imati raskid sa neproduktivnim partijskim radom, čija su obeležja znana — forumski rad, pasivnost i neodgovornost, deformacije u unutrašnjim odnosima, podele i politički sukobi. Ostaje li po starom nema ni reforme ni izlaska iz postojećeg stanja« naglasio je predsednik PK SKV N. Šipovac.

Drugi važan preduslov za ostvarenje neophodnih društvenih reformi, prema mišljenju vojvođanskih komunista jeste jedinstvo u SKJ i Jugoslaviji. Više puta je rečeno da se u Jugoslaviji mora ponovo »vratiti« njeno pravo ime sa svim ugledom federacije ravnopravnih naroda i narodnosti. Jugoslovenska zajednica ne može biti prost zbir separatnih nacionalnih identiteta i država. Tzv. asimetrična federacija odnosno konfederativni koncept odnosa u Jugoslaviji direktno ugrožava jedinstvo radničke klase, ravnopravnost naroda i narodnosti, jedinstvo i akcionu moć SKJ, a u krajnjoj liniji stabilnost i opstanak zemlje.

Značajan prostor u raspravama na Konferenciji posvećen je i reintegraciji vojvođanske privrede u privredu SR Srbije. »To je i preduslov čvršće i šire integracije u jugoslovensku privredu. Tržišna privreda ne priznaje nikakve regionalne granice. Ona imperativno zahteva slobodno kretanje svih faktora proizvodnje: robe, kapitala i radne snage. I to ne samo u okviru jedinstvenog jugoslovenskog tržišta već i na svetskom tržištu« rekao je N. Šipovac. Time je i na ovaj način potvrđeno da su politička fizionomija Vojvodine i odnosa političkih snaga u njoj bitno izmenjeni u korist jedinstva Jugoslavije i Srbije, sprovođenja temeljnih reformi i demokratizacije društvenih odnosa. Eliminisana su, kako je to više puta rečeno, glavna žarišta i uporišta ranije birokratsko-separatističke politike.

Digitized by Google

Za stabilnost i jedinstvo socijalističke Jugoslavije

Deveta konferencija Organizacije SKJ u JNA

Najviši skup komunista u Armiji, koji je održan od 23. do 24. novembra 1989. godine, otvorio je predsednik Predsedništva Komiteta organizacije SKJ u JNA Petar Šimić. Na početku uvodnog izlaganja Šimić je podsetio na to da se Deveta konferencija Organizacije SKJ u JNA održava u vreme burnih, dinamičnih i gotovo dramatičnih društvenih promena. Svet u kojem živimo radikalno se menja. Na delu su raznovrsni i raznoznačni procesi, koje obeležava sveobuhvatna kriza postojećih modela socijalizma. Ona je uslovila otpočinjanje korenitih društvenih reformi u skoro svim socijalističkim zemljama, što ima dalekosežne posledice po celokupne odnose u međunarodnoj zajednici. Razvijene zemlje, zahvaćene informatičkom i naučno-tehničkom revolucijom, sve više se međusobno integrišu.

Glavna rezultanta aktuelnih svetskih procesa izražava se u smanjivanju napetosti, konflikata i konfrontacija, početnim rezultatima u razoružavanju i intenziviranju saradnje u međunarodnim odnosima. Time su otvorene bolje perspektive za svetski mir, razvitak i sigurnost svih zemalja. Nažalost, najbitniji uzroci ugrožavanja tih vrednosti, posebno bezbednosti ma-

Digitized by Google

lih zemalja, nisu dokinuti. Zato će jačanje odbrambene moći još dugo biti vitalni interes i pretpostavka slobodnog razvitka jugoslovenske zajednice, ocenjeno je na konferenciji.

Kriza s kojom se naše društvo suočava je duboka, sveobuhvatna i dugotrajna. To je pre svega, smatraju komunisti u Armiji, kriza dosadašnjeg projekta socijalizma i njegove realizacije. Na ekonomskom planu iskazuje se u višegodišnjem stagniranju privrednog razvitka, sve većem osiromašenju privrede i najširih slojeva stanovništva, nesposobnosti da pratimo dostignuća naučno-tehnološke revolucije i zahteve međunarodne podele rada. U političkoj sferi kriza se najrazličitije iskazuje u jačanju dezintegracionih tendencija.

Etatizacija društvenih odnosa omogućila je razmah birokratskih snaga. U grčevitoj borbi da učvrste vlastite privilegovane pozicije, te snage se nameću kao navodni reprezentant i zaštitnik nacionalnih interesa. To uvlači društvo u opasne lavirinte nacionalističkih podela i deoba. Na sceni su različiti, međusobno suprotstavljeni ideološki i politički koncepti, oko kojih se vrši nacionalna i interesna homogenizacija. Savez komunista Jugoslavije, ne samo da se dosledno ne suprotstavlja takvim tendencijama već je, dobrim delom, postao njihov nosilac i generator.

Svi ti elementi društvene zbilje, rečeno je na konferenciji snažno utiču na život JNA i Organizaciju SKJ u njoj. Negativni društveni tokovi, posebno eskalacija nacionalističke svesti i prakse, nužno se reflektuju na političku svest i ponašanje ljudi, na dimenzije i sadržaj problema koje treba rešavati. Savez komunista u Armiji suočava se i sa pojačanim osporavanjem koncepcije opštenarodne odbrane, društvene i ustavne uloge naše armije. Uz sve to, komunisti i svi pripadnici Armije, rade u izuzetno nepovoljnim materijalnim okolnostima, jer se iz godine u godinu smanjuju sredstva za finansiranje armijskih potreba. Izlaz iz takvog stanja traži se u selektivnom pristupu zadacima i utvrđivanju prioriteta, u osavremenjavanju organizacije rada i potpunijem korišćenju unutrašnjih rezervi, pa i u povećanom naprezanju celokupnog armijskog sastava, pre svega, starešinskog kadra.

Svojim najvećim dostignućem komunisti u Armiji smatraju to što su u ovako teškim, odnosno nepovoljnim društvenim uslovima, uspeli da očuvaju opštejugoslovenski profil naše armije i kontinuitet njene izgradnje kao zajedničke oružane sile svih naroda i narodnosti, radnih ljudi i građana Jugoslavije. Bez obzira na sve učestalije pokušaje da se Armija politički diskredituje i izoluje, uspešno je zaštićen njen politički i moralni integritet i obogaćene veze i saradnja s narodom. Zbog takvog svog principijelnog ponašanja i visokog društvenog ugleda, Armija deluje kao jedan od veoma značaj-

Digitized by Google

nih činilaca stabilnosti, unutrašnje čvrstine i kohezije Jugoslavije. Ispoljavanje JNA kao faktora društvene stabilizacije i sigurnosti naročito je izraženo u SAP Kosovo.

Na najvišem skupu komunista u Armiji konstatovano je da se u Savezu komunista i društvu, što se približavamo 14. vanrednom kongresu, povećavaju konfrontacije i sukobi povodom konkretizacije i utvrđivanja pojedinih reformskih opredeljenja. U takvoj situaciji povećano političko angažovanje pripadnika Armije nailazi na razumevanje i podšku većine komunista, radnih ljudi i građana. Međutim, to postaje i predmet različitih interpretacija, pa i manipulacije. Neargumentovano se tvrdi da je ona postala nacionalna institucija koja, navodno, deluje izvan interesa i kontrole društva. Uporedo sa tim pokušava se diskvalifikovati Armija tvrdnjama da je navodno čuvar testamenta i zaštitnik istrošene ideologije, prepreka sveobuhvatnim društvenim promenama i demokratizacije društvenih odnosa. S tim u vezi bilo je dosta reči o položaju, društvenoj i ustavnoj ulozi JNA. Rečeno je da JNA i Organizacija SKJ u njoj niti mogu niti žele da društvo modeliraju prema nekim svojim interesima, tim pre što nemaju neke posebne interese izvan interesa društva i njegove odbrane. S druge strane, JNA i Organizacija SKJ u njoj, kao neodvojivi deo društva i integralni element SKJ, niti mogu niti žele da se distanciraju od ključnih tokova društvenog razvitka.

Polaznu tačku rasprave i osnovni preduslov za uspeh društvenih reformi i razrešavanje krize, prema mišljenju delegata konferencije, predstavlja postizanje jedinstva u SKJ: prvo, o tome kakav socijalizam želimo i kakav je stvarno moguć u postojećim društvenim uslovima i, drugo, o tome kakvu Jugoslaviju kao federaciju hoćemo.

Socijalizam je valjan i delatan samo ako nadilazi postojeće. On uvek jeste i biće kritička pozicija prema sadašnjem sa stanovišta mogućeg i budućeg. Shodno tome, i za socijalističko samoupravljanje u Jugoslaviji nisu dovoljne naše želje i politička volja. Svoju istorijsku utemeljenost ono će potvrđivati samo u meri u kojoj se bude dokazivalo kao delatni pokret većine radi nadilaženja postojećeg. Stoga se ideji i praksi socijalističkog samoupravljanja moraju udahnuti nove dimenzije. To podrazumeva i orijentaciju na pluralizaciji svojinskih odnosa i političkog života.

Svaki racionalan razgovor o mogućnostima i profilu socijalizma u Jugoslaviji mora poći od toga da njegove perspektive direktno zavise od sposobnosti SKJ da razreši vlastitu i društvenu krizu. A to SKJ nužno vodi temeljnim pitanjima funkcionisanja federacije i odnosa između federalnih jedinica, jer se upravo sada tu fokusiraju svi naši problemi, uzroci i posledice krize.

Digitized by Google

Pripadnici JNA Jugoslaviju vide i shvataju kao domovinu svih njenih građana i demokratsku zajednicu ravnopravnih naroda i narodnosti. Niko nema pravo da jednokratno i jednostrano odlučuje o sadašnjosti i budućnosti Jugoslavije po meri svojih trenutnih interesa, potreba i saznanja. Zbog toga i o eventualnim promenama karaktera federacije i odnosa u njoj, jedino mogu zajednički da odlučuju svi njeni građani, narodi i narodnosti. Ovakav svoj stav pripadnici Armije zasnivaju na činjenici da Jugoslavija poseduje izvorni suverenitet utemeljen na suverenitetu građana i naroda, ne samo kao etnosa već i kao demosa. To ne protivreči suverenitetu nacije, nego ga podrazumeva. Takve svoje stavove članovi SKJ u JNA potvrdili su i u javnoj raspravi o preobražaju SKJ. Oni su tom prilikom nedvosmisleno rekli da se odlučno zalažu za uspostavljanje moderne i efikasne federacije precizno utvrđenih nadležnosti. Oni u Ustavu SFRJ vide najviši pravni i politički akt takve zajednice, kome ustavi republika ni u čemu ne mogu biti suprotni, a smatraju neprihvatljivim bilo kakvo zagovaranje primata republičkih ustava nad saveznim. Takva federacija je ključna pretpostavka razvoja Jugoslavije i njene uspešne odbrane. Kao moderna pravna država, federacija mora imati jasna ovlašćenja, mehanizme i sredstva za obavljanje svojih ustavnih funkcija i u sferi odbrane. Te funkcije ne mogu biti predmet dnevno-političkih nagađanja i proizvod trenutnog odnosa političkih snaga.

Polazeći od uloge i odgovornosti Organizacije SKJ u ostvarivanju politike SKJ, posebno u izgradnji JNA kao zajedničke oružane sile svih naroda i narodnosti Jugoslavije, od temeljne procene društvenih uslova u kojima će u narednom periodu ostvarivati svoju ulogu, konferencija je utvrdila Program idejno-političkih zadataka Organizacije SKJ u JNA. U tom dokumentu je, između ostalog, rečeno to da Jugoslavija može opstati i razvijati se samo kao federativna državna i društvena zajednica. Smisao naše federacije nije u tome da negira i ograničava prava i samostalnost republika i pokrajina, već upravo u tome da čuva i obezbeđuje uslove za afirmaciju svih zajedno i svake naše zajednice, nacionalnosti pojedinačno. Bez toga bi federacija izgubila osnovu svog postojanja, svoje bitno demokratsko određenje i funkciju. Zato je u interesu svih naroda i narodnosti, republika i pokrajina, da se u političkom sistemu otklone sva ona rešenja kojima se ugrožava federativno ustrojstvo zemlje, unose elementi konfederalizma, omogućavaju i podstiču procesi etatističko-birokratske dezintegracije, administrativno-birokratskog tumačenja samostalnosti republika i pokrajina i zanemarivanje njihove odgovornosi za razvoj zemlje kao celine.

Izjašnjavanje protiv višestranačkog sistema u postojećim uslovima našeg razvitka, zasniva se na uverenju da bi tim pu-

Digitized by Google

tem bila učinjena usluga daljim nacionalnim, pa i nacionalističkim podelama Jugoslavije. Konferencija se izjasnila za nestranački politički pluralizam, čiji bi okvir predstavljao adekvatno organizovani Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije. Tim pre što komunisti u Armiji budućnost Jugoslavije ne vide u restauraciji građanskog parlamentarnog sistema niti u etatističkim centrima. Ona bi za osnovu morala imati program socijalističkog razvitka u federativnoj zajednici ravnopravnih naroda i narodnosti, oko kojega bi se okupile sve progresivne snage, ujedinjene na platformi SSRN Jugoslavije i bez ičijeg monopola. Neka se u tom okviru i na toj osnovi iskazuje politički pluralizam i na demokratski način verifikuje poverenje vodećih idejnopolitičkih snaga, koje se mora praksom potvrđivati. Dakle, protivljenje komunista u Armiji višepartijskom sistemu nije vezano za neke posebne armijske interese, već interese kontinuiranog razvitka cele Jugoslavije na AVNOJ-skim principima, a u tom sklopu i funkcije njene odbrane.

Digitized by Google

Za promene i izlazak iz političkih blokada

Deseti kongres SK Makedonije

Trodnevni rad Desetog kongresa SK Makedonije (25. do 27. novembra) završen je nakon burnih i polemičkih rasprava u komisijama i na plenarnim sednicama, usvajanjem dokumenata i izborom novog rukovodstva. Za predsednika Predsedništva CK SK Makedonije izabran je Petar Gošev.

Najznačajniji rezultat Kongresa svakako je programski dokument pod nazivom »Savez komunista Makedonije u borbi za demokratski socijalistički razvoj i bolji život«. Ovaj dokument predstavlja sintezu pogleda makedonskih komunista na najaktuelnija pitanja reforme privrednog i političkog sistema, reforme Saveza komunista, kao i pitanja položaja nacionalnih manjina jugoslovenskih naroda koji žive u susednim zemljama. Usvojenim dokumentima radikalno se napušta etatistički koncept socijalizma. Kongres je prihvatio koncept integralnog tržišta, a samim tim i sve elemente tržišne ekonomije (akcionarstvo, menadžment, preduzimaštvo itd). Svojinski pluralizam je bio okosnica svih rasprava o ovom delu dokumenta. Između dva ekstremna zahteva — da se zadrži dominantna pozicija društvenog vlasništva, odnosno da se ona sasvim napusti, preovladao je stav o nesmetanom razvo-

Digitized by Google

ju svih vrsta svojine, koje kroz svoju efikasnost i konkurentski odnos treba da se bore za svoje mesto na tržištu. Pogled na ekonomski položaj republike najbolje karakteriše sintagma o novoj razvojnoj filozofiji, što, između ostalog, podrazumeva izgradnju savremene privredne strukture sa većom zastupljenošću propulzivnih grana i uslužnih delatnosti, manjih preduzeća umesto dosadašnjih velikih privrednih giganata. Samoupravljanje nije ni odbačeno ni apsulutizirano. Svedeno je na realne dimenzije. O jednom od gorućih problema u Makedoniji — nezaposlenosti mladih, Kongres je ponudio koncept produktivnog zapošljavanja i zauzeo stav o skraćivanju penzijskog staža kako bi se stvorile veće mogućnosti za prvo zapošljavanje mladih.

Politički pluralizam je bio jedna od »vrućih tema«. Niko nije osporio pravo na političko udruživanje i organizovanje koje može biti kako u okrilju Socijalističkog saveza tako i van njega. Praktično, to je nešto širi i »mekši« koncept za razliku od onog koji propisuje okvir udruživanja — Socijalistički savez, što je, inače, bila opcija u pretkongresnoj raspravi.

Drugo pitanje o kome se veoma mnogo govorilo u okviru rasprave o političkom sistemu ticalo se pitanja »depolitizacije« JNA. Pokrenuli su ga mladi članovi CK (koji su rekli da upravo tako nastupaju, a ne kao delegati omladinske organizacije). Iako su jasno stavili do znanja da priznaju JNA kohezioni karakter i da je uvažavaju, izrazili su želju da otvoreno razgovaraju o nekim pitanjima koja su poodavno prisutna na jugoslovenskoj političkoj sceni. Međutim, većina delegata je bila protiv shvatanja mladih (o civilnom služenju vojnog roka, na primer). Predsednik makedonske omladine Risto Ivanov izneo je dvanaestak zahteva najvišem skupu makedonskih komunista, naglašavajući da se u prethodnom periodu u partiji vodila borba za vlast i funkcije, a ne za socijalizam i da je to glavni uzrok što je sistem zapao u duboku krizu.

Kongres je ostao na opredeljenju za demokratski centralizam kao osnovni princip organizovanja SK, ali je uneo dosta novih sadržaja koji jačaju, pre svega, demokratsku komponentu. Bilo je pojedinačnih gledišta na demokratski centralizam poput onih da se on zameni demokratskim dogovaranjem i jedinstvom u akciji, ali Kongres to nije prihvatio. Zapaženo je bilo i zalaganje da se onemogući centralizacija odlučivanja i preglasavanje između pojedinih delova SK oko bitnih programskih opredeljenja.

Delegati su izrazili nezadovoljstvo praktičnom realizacijom jedinstvene jugoslovenske politike u odnosu na položaj i prava delova makedonskog naroda koji, kao nacionalna manjina, živi u Bugarskoj, Grčkoj i Albaniji. Kongres je odlučio

Digitized by Google

da 14. vanrednom kongresu predloži donošenje posebne rezolucije o delovima jugoslovenskih naroda koji kao nacionalne manjine žive u susednim zemljama.

Deseti kongres SK Makedonije radio je u pet komisija. Najzanimljivija debata vođena je u Komisiji za reformu političkog sistema. Posebno je naglašena potreba kontinuiteta između reformskih procesa i već ostvarenih rezultata u našem socijalističkom razvoju. U osnovi, podržano je opredeljenje za takav politički pluralizam koji će se razvijati kao proces negacije i jednopartijskog i višepartijskog sistema, odnosno kao ostvarenje procesa rušenja bilo čijeg monopola na vlast. Pri tom, kroz temeljni preobražaj SSRN, Savez komunista mora da ostvaruje svoju vodeću idejnopolitičku ulogu u konkurenciji različitih programa u pluralizmu političkih subjekata.

U raspravi koja je vođena u ovoj komisiji, delegati su se založili za demokratsku i efikasnu federaciju u kojoj će biti obezbeđena ravnopravnost naroda i narodnosti Jugoslavije i celovito izražavanje građana SFRJ kao političkih subjekata. O mnogim pitanjima je vođena polemička rasprava, a naročito o izborima, o tome da se u državnim organima ne organizuju osnovne organizacije SK, da se potpuno rehabilituju svi »koji su stradali« zbog političkih stavova, a nisu povredili zakon, da se 14. kongresu SKJ uputi zahtev da od agresivnih napada bude zaštićeno ime i delo druga Tita i JNA.

Na plenarnoj sednici je, međutim, ponovljena polemika koja je vođena na Komisiji oko zahteva za depolitizaciju armije koju su pokrenuli predstavnici omladine na Kongresu. Predstavnik omladine je tom prilikom rekao da predstavnici mlade generacije ne osporavaju kohezionu ulogu JNA i njen jugoslovenski karakter. JNA garantuje ustavni poredak i integritet zemlje i to će morati da čini i u, eventualno, promenjenim uslovima, odnosno i u sistemu političkog pluralizma, te da je zahtevana ne depolitizacija JNA, već depolitizacija oficirskog kadra na radnom mestu, isto kao i depolitizacija državnih službenika, u sudstvu itd. Delegati su se na kraju opredelili za stav da se zahtev koji se čuo u raspravi na kongresu, da je potrebna depolitizacija JNA — ne prihvati.

U Komisiji za reformu privrednog sistema i novu razvojnu politiku, zauzet je stav o tome da su neophodne promene ekonomskih funkcija države u privredi, a pre svega njeno povlačenje iz poslovne politike preduzeća i nagomilavanja propisa u reprodukciji.

Digitized by Google

U Komisiji za društvene delatnosti posebno je pretresana problematika vaspitanja i obrazovanja. Ovde je naglašena potreba reafirmacije vaspitne komponente u vaspitno-obrazovnom procesu, posebno u negovanju i unapređivanju međunacionalnih odnosa. Istaknuta je i potreba dalje izgradnje zajedničkih osnova sistema obrazovanja u Jugoslaviji.

Digitized by Google

Kongres otvaranja na demokratsko — socijalističkoj osnovi

Deseti kongres SK Bosne i Hercegovine

O političkoj atmosferi u kojoj je održan Deseti kongres SK BiH (od 7. do 9. decembra 1989. godine) najbolje se može prosuđivati po jednom od zaključaka koje je kongres usvojio: »U pripremama i na Desetom kongresu SK BiH izražena je odgovornost za cjelinu politike Saveza komunista Jugoslavije i za uspješnost priprema i održavanja 14. vanrednog kongresa SKJ. Imajući u vidu uslove i stanje odnosa u kojima će se održati 14. vanredni kongres SKJ, Savez komunista Bosne i Hercegovine insistira na prevladavanju podjela i pojava nejedinstva u SKJ i učiniće sve da do eskalacije sukoba ili rascjepa ne dođe na 14. vanrednom kongresu SKJ. Ukoliko do takvog događaja ipak dođe, Deseti kongres SK BiH će se, u istom sastavu, sastati neposredno nakon 14. vanrednog kongresa SKJ radi zauzimanja ocjena i donošenja potrebnih odluka«.

O političkoj atmosferi uoči održavanja kongresa bosanskohercegovačkih komunista također se može prosuđivati iz pretkongresne programske reči jednog od trojice kandidata za predsednika CK SK BiH dr Nijaza Durakovića (kasnije je

Digitized by Google

na kongresu i izabran za prvog čoveka SK BiH). U toj svojoj reči istakao je: »U svakom slučaju, buduće okruženje Saveza komunista zamišljam kao pluralističko i demokratsko, oslobođeno političkog monizma i svake vrste jednoumlja. Ali, da li će ono biti višepartijsko ili ne, to niko, pa ni Savez komunista ne može dekretirati, jer je to stvar političkih potreba i aspiracija građana. Međutim, ono za šta se ja zalažem odnosi se na definiranje društvenih pretpostavki za taj, ipak, samo jedan od mogućih, oblika pluralizma. Jedna od najvažnijih jeste definisanje, prije svega ustavno i putem zakona tzv. pravila političke igre, koja, također, svugdje u zemljama višepartijske i parlamentarne demokratije postoje. Prva maksima tog kodeksa mora suspendirati svaku mogućnost političkog organizovanja na politici nacionalne, vjerske, rasne mržnje, zagovaranja nasilja i terorizma, obaranje našeg ustavom utvrđenog poretka, i uopšte na politici diskriminacije između ljudi i naroda . . .«.

Inače kad je reč o pretkongresnim zbivanjima u SK BiH, njih su karakterisale dve protivrečne dimenzije. S jedne strane, u ovom delu SKJ prisutni su odliv članova, pasivnost i rezignacija, a s druge činjenica da nikad članstvo nije dalo tako neposredan i kreativan doprinos oblikovanju sadržaja Kongresa kao u ovoj prilici. Uoči samog kongresa pojavilo se pismo grupe intelektualaca adresirano i samom Kongresu, a reč je zahtevu za svojevrsnom rehabilitacijom Deklaracije II zasedanja ZAVNOBIH-a iz 1944. godine o pravima građana BiH, a posebno pasusa iz ovog dokumenta koji zajamčuje slobodu zbora i dogovora, udruživanja i štampe.

U vezi ove inicijative Kongres se opredelio na sledeći način: »Prihvata se inicijativa koja se odnosi na stvaranje ustavnih i zakonskih uslova za ostvarivanje sloboda i prava na političko udruživanje i organizovanje i obavezuju se komunisti da se u skladu sa Rezolucijom za demokratizaciju društva i reformu političkog sistema zalažu za njenu realizaciju . . .

I pored vrlo žive, na momente i burne rasprave u četiri komisije a i na samom plenumu, i brojnih inicijativa (pojedinačnih i grupnih), predloga, odluka, zaključaka, izjava i apela, moglo bi se reći da ovaj kongres nije rezultirao nekakvim zaokruženim političkim programom. Bilo je dosta dilema, dijaloga, pa i raznoglasja, da bi se na kraju za rezolucije glasalo gotovo sa aklamacijom. Karakteristika usvojenih rezolucija je pre svega njihova uopštenost, odnosno nedovoljna preciziranost osnovnih reformskih pravaca. Savez komunista Bosne i Hercegovine je na ovom kongresu bio otvoren za svojevrsni partijski parlamentarizam u kojem je u manjini ostao onaj deo delegata koji je predlagao temeljitu reorganizaciju u smislu vraćanja komunističkoj organizaciji starog tipa.

Digitized by Google

Kongresna opredeljenja prema jugoslovenskoj federaciji su jasno ispoljena. Ona su sadržana i u stavu dr Nijaza Durakovića, iznetom u njegovom uvodnom izlaganju. U njemu se, između ostalog, kaže: »Što se tiče našeg odnosa prema jugoslovenskoj federaciji, ne prihvatamo stanovište po kome je Jugoslavija tek privremena ili slučajna tvorevina... Iako smo to više puta isticali, još jednom treba apostrofirati naš stav da mi ne prihvatamo ni teoriju tzv. asimetrične federacije. Kongres je odbacio logiku nacionalnih programa i utvrdio da kriterijum za procenjivanje svega bude odnos prema jedinstvu Jugoslavije na ravnopravnim federativnim principima.« Dr Duraković je u svom uvodnom izlaganju se posebno osvrnuo na predstave koje postoje o Bosni i Hercegovini. »U odnosu prema Bosni i Hercegovini i dalje ima dosta iskrivljenih predstava i stereotipija koje su često rezultat nacionalno obojenih očekivanja i različitih apetita kojima ne odgovara jasna i nedvosmislena jugoslovenska pozicija BiH... Naša republika nije niti može biti nadnacionalna zajednica, ali ona nije niti može biti mehanički zbir u sebe zatvorenih ili suprotstavljenih nacionalnih entiteta... Ne možemo pristati na one koncepte međunacionalnih odnosa u BiH po kojima bi se živelo jedni pored drugih, gdje bi se međunacionalni odnosi gradili na hladnoj koegzistenciji i trpljenju, na politici međusobne ravnodušnosti, ili nekog odvojenog, paralelnog življenja... Takođe odbacujemo i obnovljene teorije bošnjaštva, bez obzira da li se ono shvata kao nadnacionalna kategorija koja bi u sebe asimilirala postojeće nacionalne entitete u Bosni i Hercegovini ili se, pak, tom teorijom bošnjaštvo želi rezervirati samo za Muslimane... Moramo se odlučno suprotstaviti najnovijim zahtjevima da se i u BiH, ustavnim promjenama predvide mogućnosti stvaranja nekakvih autonomnih pokrajina. U borbi protiv takvih ideologija i političkih aspiracija trebali bismo konačno shvatiti da su glavni uzroci nacionalizma u još uvijek moćnom i nerazvlašćenom etatizmu, u vladavini nacionalnih birokratija, u slabostima našeg političkog i ekonomskog sistema, kao i u izraženim političkim podjelama i nejedinstvu SKJ u kome, na žalost, nismo uspjeli postići ujednačene idejne kriterijume, kako u ocjenjivanju onog što objektivno jeste nacionalističko, tako i na planu opšte borbe protiv nacionalizma...«

Deseti kongres SK BiH usvojio je četiri kongresne rezolucije, kao i izmene i dopune Statuta SK BiH. Pored rezolucija o demokratizaciji društva i reformi političkog sistema, o razvojnoj orijentaciji BiH, o međunacionalnim odnosima, poseban pečat ovom kongresu dalo je donošenje rezolucije o unapređenju životne sredine. Što se tiče Statuta SK BiH, usvojen je gotovo jednoglasno (jedan glas protiv), mada je u javnoj raspravi bilo mnogo amandmana na pojedine statutarne od-

Digitized by Google

redbe koje su se, pre svega, odnosile na unutarpartijsko ustrojstvo, prijem i učlanjivanje u SKJ, demokratski centralizam, ulogu SK u delegatskom sistemu, izbore, izborni postupak, članarinu, pravo člana SKJ, organizovanje foruma, organa, kadrovsku politiku, odgovornost. U debati su najviše provejavale nedoumice vezane upravo za ono što se podrazumeva — moral, kao osnovnu pretpostavku za posedovanje partijske knjižice. O demokratskom centralizmu najviše je rečeno u uvodnom referatu Nijaza Durakovića koji je jedan od ključnih pravaca reforme unutrašnjih odnosa u SK video u »neophodnosti redefinicije cijelog korpusa pitanja vezanih za demokratski centralizam«. Naglasio je: »Prije svega, smatramo da nema nikakve racionalne osnove da se principi demokratskog centralizma napuste... Stoji otvoreno pitanje o načinu odlučivanja u najvišim organima SKJ. Mislim da bi bilo razumno ne prihvatiti ekstremne pozicije, i zalagati se za kombinaciju putem konsenzusa i većinskim putem. To znači, da se o vitalnim pitanjima koja se odnose na globalni položaj pojedinih dijelova SK i na temeljne vrijednosti naše revolucije i nacionalne politike treba odlučivati konsenzusom... Dakle, suprotstaviti se svakoj politici majorizacije kada je riječ o fundamentalnim pitanjima, ali također biti protiv hipostaze manjinskih prava i pritiska separatističke logike kada je riječ o svim drugim pitanjima i aspektima djelovanja SK...«.

Kongres, ipak, nije jasno i nedvosmisleno odgovorio na sva pitanja koja se tiču demokratskog centralizma, kao što nije bio decidirano jasan u odgovoru koji se tiče političkog pluralizma, pa ni tumačenja pojma jedinstvene federacije. Znatno su određeniji bili pojedinci — delegati Kongresa. Tako je, na primer, vrlo jasan u svom stavu o »plašenju unitarističkom babarogom« bio Mićo Carević: »Može li se Jugoslavija konstituisati i razvijati na strahu i bauku unitarizma i hegemonizma? Decenijama se gradi ideologija i uvodi mehanizam koji dezintegriše Jugoslaviju... Narodu je više nego dosta raspamećenih pojedinaca i grupa na odgovornim funkcijama i raznih struja koji su Jugoslaviju doveli do raspada. Zato kongres treba da izađe iz uopštenog stava da smo za jedinstvenu federativnu Jugoslaviju i da se preciznije opredijeli u rezoluciji šta se pod tim podrazumijeva«.

Kongres se održavao uz slogan — Kongres inicijative i perspektive. Prema onome što se događalo moglo bi se reći da je inicijativa još i bilo, mada nedovoljno rezolutnih i produbljenih, ali se iz kongresnih dokumenata perspektive teško naziru.

Ipak, najbitnije dostignuće kongresa bilo je otvaranje bosanskohercegovačkog političkog prostora. U ovom trenu nije bitno da li su komunisti BiH, svesno ili pod pritiskom okolnosti, pristali na političku pluralizaciju.

Digitized by Google

Za novu programsku i akcionu poziciju komunista u uslovima političkog pluralizma

Jedanaesti kongres SK Hrvatske

Usvojene kongresne odluke otvaraju proces značajnih političkih promena, pre svega, u domenu političkog pluralizma i demokratskog centralizma u Savezu komunista.

Jedanaesti kongres SK Hrvatske (11—13. decembra) protekao je u veoma izraženom rivalstvu reformskih i antireformskih snaga. Kongres se odvijao više na liniji idejnog raščišćavanja sadašnjeg stanja i reformskih polazišta a manje (osim delom unapred pripremljenim dokumentima) budućim radom komunističke organizacije. Tome je najviše doprinela poslednja sednica CK SKH u starom sazivu, na kojem je usvojena odluka o inicijativi za održavanje prevremenih skupštinskih izbora.

Na prvoj plenarnoj sednici prihvaćena je inicijativa CK SKH o održavanju vanrednih izbora, ali se i oko toga vodila oštra polemika, koja je nastavljena i u komisijama, pa i na poslednjoj, trećoj plenarnoj sednici, kada je taj predlog i korigovan. Odbijajući vanredne izbore delegati su praktično tražili prostor i vreme za legalizaciju reforme.

Digitized by Google

Karakteristično za ovaj kongresni skup je to da je reč o kongresu korenitih kadrovskih i političkih promena. Pod tim se podrazumeva, pre svega, ključno opredeljenje za politički pluralizam, društvo demokratske opcije i profiliranje Saveza komunista kao demokratske organizacije, bez boljševičkog nasleđa demokratskog centralizma.

U jednom su se svi složili: Savez komunista mora ostati na političkoj sceni a kako i u kojem obliku — mišljenja su bila podeljena. Po jednoj krajnosti Savez komunista bi trebao da bude građanska stranka, a po drugima zapravo ne bi trebalo menjati ništa. Komisija za statut opredelila se za stav po kome partijske statutarne odluke treba da stvore prostor za demokratski preobražaj Saveza komunista u savremenu demokratsku organizaciju, za organizaciju prilagođenu uslovima političkog pluralizma i konkurencije drugih ideja i programa. Uz statutarnu raspravu išlo je i opredeljenje o ponuđenoj inicijativi za organizovanje vanrednih izbora u SR Hrvatskoj u roku od mesec-dva dana, ali većinom glasova delegata kongresa takav predlog nije prošao. Smatra se da je odbijanje vanrednih izbora a i zahtev da se odgodi prevremeni savezni kongres, u stvari namera delegata da se nađe prostor i vreme za legalizaciju reforme. Spoznaja da reforme nemaju alternativu rušila je dve vrste ideala: jednu idejno-doktrinarnu i drugu koja se tiče favorizovanja partijske kadrovske birokratije. Moglo bi se reći da je ovaj kongres praktično otvorio vrata vrlo krupnim reformama i da se, kako je to lepo rekao Ivan Šiber »ova uspavana hrvatska Trno Ružica probudila na vrijeme iako možda i ne u najboljem trenutku, baš uoči kongresa.« Po njegovom mišljenju, inicijativa CK SKH će omogućiti priznavanje, legalizaciju višestranačkog sistema, ali uz nužnost da se ti uslovi legalizacije stvore na celom jugoslovenskom prostoru.

Obraćajući se delegatima u svojoj završnoj reči, novoizabrani predsednik CK SKH Ivica Račan ocenio je da komuniste Hrvatske u sledećem razdoblju čeka teška zadaća da ostvare na kongresu pregnantno izraženo reformsko opredeljenje. Komunisti u Hrvatskoj — rekao je on — svjesni su da će o njima i njihovu radu u proteklim danima najoštriji sud dati ocena njihove postkongresne prakse. Bit će potrebno mnogo napora i odgovornosti da komunisti Hrvatske pretvore u djelo svoje demokratsko opredeljenje i da dokažu da politički pluralizam za koji su se izjasnili, nije običan papir. Spremni smo suočiti se i s drugačijim pogledima u nastojanju da zajednički razvijemo socijalizam i samoupravljanje i da izađemo na slobodne izbore na kojima komunisti Hrvatske žele utvrditi svoju poziciju. Petnaestak dana kasnije Ivica Račan će kao novi predsednik CK SK Hrvatske na sednici CK SKJ održanoj potkraj decembra reći i ovo: »SK Hrvatske je izrazio stav da će se boriti za napuštanje demokrat-

Digitized by Google

skog centralizma i formiranje nove unutarpartijske discipline na principima demokratskog jedinstva, na novim programskim osnovama i što se smatra ključnim za jedinstvo Jugoslavije«.

Na Kongresu SK Hrvatske se mnogo govorilo i o nacionalnim isključivostima koje najozbiljnije dovode u pitanje ne samo Savez komunista Jugoslavije već mogu proizvesti dalekosežne posledice za Jugoslaviju. Tom problemu Stanko Stojčević je u uvodnom izlaganju posvetio dosta prostora. On je, između ostalog, rekao: »U Savezu komunista Hrvatske smo bili svjesni da će kriza socijalizma kod nas otvoriti različite mogućnosti rješenja, da može imati različite faze sve do nacionalističkih. Da se borba za vlast može javiti i kao otvaranje nacionalnog pitanja, kao sredstva i kao politike te da će u tim uvjetima porasti antikomunističke opcije. Zato smo tražili takav pristup reformi koji ne bi nosio njenu negaciju, svođenje reforme na nacionalni sklop problema ili na poricanje mogućnosti razvoja socijalizma ili na dogmatsku odbranu bilo koje pozicije koja se ne potvrđuje u životu, sigurno završava neuspjehom reforme i gubljenjem socijalističke perspektive«. Stojčević je istako i ovo: »Na te smo opasnosti jasno upozorili na sjednicama Centralnog komiteta SK Hrvatske na kojima smo precizno analizirali temeljne procese koji blokiraju reformu i stabilizaciju SR Hrvatske i SFRJ. Prije više od dvije godine, na Osmoj sjednici CK Hrvatske upozorili smo da su konzervativne snage spremne da vuku narode Jugoslavije u sukobe sa nesagledivim posledicama sve zbog očuvanja pozicije monopola i vlasti, obnavljanjem i jačanjem istrošenog obrasca dogmatske politike i ideologije. Tada ta upozorenja nisu bila dovoljno ozbiljno shvaćena. Danas je mnogima postalo jasno da je borba za ekskluzivne nacionalne interese u hegemonističkom separatističkom obliku postala zaštitni znak i vanjska komponenta konzervativizma. I da je njegova suština u totalizmu i monopolu vlasti i moći... Raskolom i dezintegracijom jugoslovenskog društva želi se diskreditirati sve ono što predstavlja zajednički interes i potrebu u SFRJ, što svima pruža šansu razvoja, što nas može kao modernu, demokratsku, socijalističku i pravnu državu i društvo uključiti u suvremene evropske i svjetske integrativne tokove. Cilj je jasan: zaustaviti demokratske procese, suzbiti reformsku praksu u svim sredinama.«

Na ovom kongresu se gotovo ravnopravno raspravljalo o ekonomskoj i političkoj situaciji u zemlji, direktno se povezivao politički i ekonomski sistem, pa je u određenim fazama rasprave bilo teško razabrati u kojim se to komisijama vodi rasprava (a bile su: za reformu privrednog sistema, za reformu političkog sistema i za reformu Saveza komunista). To je i prirodno kada se politika digne iznad ekonomije, što su delegati gotovo listom naglašavali nastojeći da to bude

Digitized by Google

potpuno jasno i zalažući se za opciju po kojoj je za privrednu reformu i za snažnije otvaranje razvojnih procesa potrebna najpre politička stabilnost zemlje, možda potrebnija i od nekih sistemskih rešenja koja još nisu dovedena do kraja.

U Komisiji za reformu političkog sistema je rečeno da je reforma političkog sistema osnova ukupne reforme društva i da stoga moramo upravo u području reforme političkog sistema graditi osnove koje će otvoriti prostor izgradnje modernog, demokratskog socijalističkog društva. Politički pluralizam bio je u centru pažnje pri čemu je jedan broj delegata naglasio da se mora usvojiti programska osnova našeg budućeg delovanja i odgovoriti na pitanje za kakav se socijalizam zalažemo. Ali, upozorili su, prilikom odgovora moramo biti svjesni da su to odgovori nas — članova Saveza komunista, a ne odgovori svih građana Hrvatske i Jugoslavije. A naša politička platforma, naši ciljevi i način njihovog postizanja moraju biti takvi da zadobiju podršku najšire javnosti.

U Komisiji za reformu SK je rečeno da bi Savez komunista trebao delovati kao jedna od političkih stranaka.

11. kongres SKH raskinuo je i sa tradicijom rutinskog usvajanja izmena Statuta. Istina, konkretni predlozi, na licu mesta, koji su smerali ka radikalnoj promeni partijskog statuta nisu u većini prihvaćeni ni ovom prilikom. Međutim, niko njihovo neprihvatanje nije doživeo kao poraz reformskih snaga, jer je bilo jasno da je reč o nužnom odgađanju, o jednom intermecu koji niti može niti hoće dugo trajati. Inače raspravu o Statutu kao uostalom i o drugim kongresnim dokumentima karakterisala je suprotstavljenost mišljenja i stavova. Reformske snage iskoristile su 11. kongres SKH na dobar način. Istina mnogi njihovi stavovi kada je reč i o Statutu nisu i formlano prošli. Ali se sasvim određeno pokazalo da su reformisti imali podršku delegata i da je rađanje novog statuta ono što očekuje i traži partijsko članstvo. Imajući to na umu, delegati su na kraju bez nepotrebnih varnica i sukobljavanja prihvatili predložene izmene i dopune Statuta SKH i SKJ svesni da taj intermeco neće dugo trajati.

Digitized by Google

Za celovitu reformu i demokratiju

Jedanaesti kongres SK Srbije

Jedanaesti kongres SK Srbije održan je u Beogradu od 15. do 17. decembra. U njegovom radu učestvovalo je 1066 delegata. Uvodni referat podneo je Bogdan Trifunović, predsednik Predsedništva CK SK Srbije, koji je na kraju kongresa ubedljivom većinom izabran za predsednika Centralnog komiteta. Izuzetno interesovanje za ovaj kongres, vidljivo i iz podataka da ga je pratilo 338 domaćih i tridesetak stranih novinara, ima više uzroka: burna zbivanja u Srbiji tokom protekle dve godine, najnovija eskalacija albanskog nacionalizma, dugotrajni politički sukob između Srbije i Slovenije koji je, dve nedelje pred ovaj kongres, kulminirao zabranom mitinga u Ljubljani i inicijativom da Srbija prekine privrednu saradnju sa Slovenijom. Interesovanje je podstaknuto i činjenicom, ne bez značaja, da je kongres komunista iz Srbije pretposlednji u nizu republičkih kongresa (sledio mu je još samo slovenački) pred 14. vanredni kongres SKJ.

Komunisti Srbije su ocenili da je Osma sednica CK SK Srbije označila prekid sa starom praksom i početak velikih promena u Srbiji: odlučan zaokret u suprotstavljanju albanskom nacionalizmu i separatizmu, poraz birokratske i auto-

Digitized by Google

nomaške politike u Vojvodini, novi putevi jedinstva i integracije u celoj Republici. Od tada je akcija komunista od opisivanja krize okrenuta građenju modernog socijalističkog društva, zasnovanog na jakoj i konkretnoj tržišnoj privredi.

Sudeći po broju diskusija i usvojenoj orijentaciji, osnovna preokupacija komunista i njihov osnovni zadatak u narednom periodu je ekonomski razvoj. U diskusiji su kritikovani veliki otpori promenama, stečene privilegije i pokušaji da se one zadrže, prilagodljivost i tvrdokornost birokratije, neznanje, nestručnost i nesposobnost, normativizam i sistemska rešenja koja su često nepremostiva prepreka za normalan ekonomski život. Istaknuta je i potreba da se država na svim nivoima organizuje kao moderna, efikasna i odgovorna institucija, prilagođena zahtevima reforme. Najveći broj učesnika u diskusiji zalagao se za otklanjanje dogmatske svesti prema stranom kapitalu i zajedničkim ulaganjima a posebno prema promenama koje će nastati u EEZ od 1992. godine. Reč je o pojavama koje su u procesu strukturne transformacije i prilagođavanja jugoslovenske privrede savremenim svetskim standardima i neophodne i neizbežne. Savez komunista Jugoslavije mora u tom pogledu da se nedvosmisleno opredeli i onemogući dalje odlaganje i blokiranje reformskih procesa i predloga, a posebno onih koje predlaže Komisija Predsedništva SR Srbije za reformu privrednog sistema jer su oni, prema opštem uverenju delegata, u pogledu stručnosti i naučne egzaktnosti najprihvatljivija za celu zemlju.

Reforma i promene mogu uspeti uz saznanje da dobra ekonomija ide samo uz dobru politiku. Još su moćni politički vanekonomski faktori, uobličeni već u antireformski savez koji se koristi krizom, o čemu svedoči i galopirajuća hiperinflacija. Uz to, komunisti Srbije su istakli i dugogodišnju ekonomsku neravnopravnost ove republike koja je, uz ekonomski nekompetentnu i razgrađenu federaciju, zapretila da građane dovede do ruba egzistencije. Zato su odlučni u zahtevima da se obezbedi minimum jedinstva makroekonomske politike u Jugoslaviji, da se republika Srbija okrene vlastitim ekonomskim interesima, da se na novom reformskom kursu mobilišu sve kreativne snage. Srbija je raspisala zajam a uskoro će biti ponuđen veliki broj razvojnih programa iz oblasti saobraćaja, vodoprivrede, infrastrukture, stambene izgradnje, poljoprivrede, turizma. U borbi za bolji dohodak, bolji standard, SK Srbije računa na masovan odziv građana, na istu motivisanost koju su pokazali u prethodne dve godine borbe za ustavno konstituisanje republike.

O svojini u socijalizmu uvodničar je rekao: »Društvena svojina je temelj socijalističkog načina proizvodnje. Ali ona to danas može uspešno biti samo u uslovima i kriterijumima robne proizvodnje. Ko koristi društveni kapital biće ekonomski prinuđen da ga uvećava prema tržišnim kriterijumima.

Digitized by Google

Ako ne bismo oštro postavili taj zahtev, mi bismo ekonomski jednostavno propali.« Ističući takav značaj i tretman društvene svojine, komunisti se, istovremeno, zalažu za to da svi oblici svojine — društveni, zadružni, privatni i mešoviti imaju ravnopravni položaj u privrednom sistemu i svoj primat dokazuju ekonomskom efikasnošću. Društvena svojina treba da ostane preovlađujuća osnova privređivanja u zemlji, što će dokazivati u uslovima robne proizvodnje, a ostali oblici svojine učiniće, između drugih efekata, i to da društvena svojina postane efikasnija.

Na politički pluralizam SK Srbije gleda kao na realan izraz objektivno različitih ekonomskih, socijalnih, političkih i drugih interesa. Zato smatra legitimnim i demokratskim pravo građana da se, radi ostvarivanja svojih interesa, slobodno organizuju i udružuju u razna udruženja, saveze i političke organizacije na demokratskoj socijalističkoj platformi. U uvodnom referatu je izričito rečeno da najodgovorniji rukovodioci u republici i SK nemaju razloga niti žele da administrativno otežavaju formiranje političkih partija jer bi to bilo u suprotnosti sa dugogodišnjom bogatom demokratskom tradicijom Srbije i sa njenim sadašnjim opredeljenjem za društvenu reformu čija je suština socijalizam kao bogato ali i demokratsko društvo. O postojećim partijama i udruženjima u Jugoslaviji, stvorenim uglavnom u republičkim i nacionalnim okvirima, kongres je zauzeo stav da takvo shvatanje političkog pluralizma ne može ujediniti Jugoslaviju ni na kojoj, a pogotovo ne na demokratskoj osnovi, da ono može samo povećati međunacionalne podele i konforntacije. Zato su komunisti Srbije protiv onih shvatanja političkog pluralizma koja dovode u pitanje Jugoslaviju kao socijalističku i federativnu državu. Kongres je podržao stav da se ukine ustavom garantovana vodeća idejno politička uloga SK u društvu i svi elementi njegove monopolske pozicije ali je, istovremeno, istakao i sledeće: široki narodni pokret i preporod za ujedinjenje, za jedinstvenu i modernu federativnu Jugoslaviju, izrastao na demokratskim osnovama, sve vreme su predvodili komunisti. Ispod demokratskih standarda postignutih u proteklom periodu SK neće ići. Ovaj opšti kongresni stav u raspravi o političkom sistemu dopunjen je mnogim konkretnim viđenjima, idejama, dilemama, pa i nerazumevanjem delegata.

Ono što je dominiralo na ovom kongresu, što mu je dalo posebnost u odnosu na sve prethodne kongrese i što je pomenuto u gotovo svakoj diskusiji — to je položaj Srbije u Jugoslaviji, odnos prema njoj i njen odnos sa ostalima u Jugoslaviji. Ustavno konstituisanje Srbije kao republike je ocenjeno kao ispravljanje jedne velike političke i istorijske nepravde prema Srbiji: ustavna rešenja iz 1974. su razbila Srbiju, unela u nju političku nestabilnost, likvidirala je kao državu, a srpski narod razbila i ponizila. U toku konstitui-

Digitized by Google

sanja Srbije kao republike i rešavanja kosovskog problema ogromne političke štete odnosima u Jugoslaviji nanela je neprincipijelna antisrpska kampanja u nekim delovima zemlje. Stavljajući se na čelo borbe srpskog naroda za ravnopravni položaj u Jugoslaviji, komunisti Srbije su nastavili da ostvaruju volju naroda. Svesni opasnosti po demokratski razvoj i integritet Jugoslavije, ponudili su za raspravu i zajednički rad svim republikama i federaciji dokument o reformi političkog i ustavnog sistema u Jugoslaviji. Predložili su da federacija dobije svoj pravni subjektivitet, prava, dužnosti i instrumente da ih vrši. Predložili su i formiranje federalnih organa na način koji bi omogućio Skupštini SFRJ da svoju snagu crpe i iz predstavljanja građana i proizvođača, a ne samo i isključivo iz predstavljanja naroda i narodnosti, odnosno republika i pokrajina. Zalažu se za zadržavanje odlučivanja na principu jednoglasnosti samo o najvažnijim pitanjima od interesa za nacionalnu ravnopravnost, što isključuje bilo kakvu i bilo čiju majorizaciju, ali omogućava da van toga kruga pitanja federacija efikasno odlučuje većinskim principom. Komunisti u Srbiji su protiv toga da se svaki čas licitira hoće li neko ostati u federaciji, protiv su da se menjanjem jednog republičkog ustava menja ustavno uređenje cele zemlje i time ugrožava pravo ostalih u federaciji.

Rukovodstvo Slovenije je na kongresu SK Srbije optuženo ne samo za svojevoljno prekrajanje federacije već i za ogoljenu separatističku politiku koja, podrškom albanskim separatistima i nacionalistima, čuva svoju privilegovanu poziciju u zemlji. Za podršku separatističkoj politici optužene su i Hrvatska i BiH. SK se izričito odredio protiv konfederacije i asimetrične federacije koje se zagovaraju u Sloveniji, odredivši ih kao antiistorijski, anticivilizacijski i antijugoslovenski koncept. Iz rukovodstva SK Slovenije i rukovodstava njihovih najbližih ideoloških i političkih saveznika, kako je rečeno, regrutuju se antisocijalističke i antijugoslovenske grupe i partije čija je idejna i politička podloga srbofobija. SK Srbije vidi sebe kao nosioca novog, demokratskog, savremenog, socijalističkog i jugoslovenskog, odbacuje sve kritike koje mu se upućuju zbog birokratizma, dogmatizma, i nacionalizma, odbija sa gnušanjem smišljeno širenje straha od Srbije, od njenih navodnih hegemonističkih težnji. SK Srbije događaje u republici u poslednje dve godine ocenjuje kao istorijske, kao masovno ispoljavanje volje naroda da se razvlaste birokratska rukovodstva i ubrza demokratski preobražaj društva i zato odbacuje sva zlonamerna tumačenja tih događaja.

Nepodeljeno je opredeljenje svih delegata za jedinstveni SKJ i zahtev da se vanredni 14. kongres SKJ održi u predviđenom roku.

Digitized by Google

Osnovni kongresni stav je da je jedinstvena, moderna, razvijena i demokratska Srbija snažan činilac stabilnosti i napretka Jugoslavije. Iluzija je, rekli su delegati, da se napadima na Srbiju, zabranama i prizivanjem prošlih vremena mogu zaustaviti započete demokratske promene u Srbiji. Srbija je jedinstvena, takva će i ostati i svi u Jugoslaviji moraju s tim računati — jedna je od dominantnih poruka ovog kongresa.

Kuriozitet ovog kongresa je i veliki broj zahteva za preispitivanje nekih ocena i odluka iz prošlosti, za rehabilitaciju pojedinih ličnosti i za preispitivanje odgovornosti onih koji su razjedinili Srbiju i doprineli kontrarevoluciji na Kosovu. Kongres je zauzeo načelan politički stav da se omoguće uslovi za svestrano i obejktivno vrednovanje istorije, bez administrativnih i drugih vannaučnih prepreka i odlučio da se svi konkretni zahtevi razmatraju dalje u skladu sa Statutom.

Neki od naslova u novinama (Kongres reforme i demokratije, Vraćena vera u preokret, Ono što narod Srbije hoće moguće je ostvariti, Komunisti Srbije su se izborili za promene koje jačaju Jugoslaviju) deo su slike koju javnost u Srbiji ima o ovom kongresu.

Digitized by Google

Za evropski kvalitet života

Jedanaesti kongres SK Slovenije

Od 22. do 23. decembra u Ljubljani je održan 11. kongres SK Slovenije. S obzirom na dramatičan razvoj odnosa između SR Srbije i SR Slovenije i očekivanja da će se u centru pažnje naći pitanja odnosa u federaciji kao i nagoveštene promene imena partije Kongres je privukao veliku pažnju jugoslovenske javnosti. Suprotno tim očekivanjima SK Slovenije se okrenuo pre svega unutrašnjoj situaciji u SR Sloveniji i predstojećim parlamentarnim izborima. Bez obzira što Kongres nije doneo nikakva krupna iznenađenja, što se realno nije ni moglo očekivati, on je nesumnjivo bio veoma značajan momenat u oblikovanju nove političke koncepcije tije, karaktera federacije, položaja SKS u SKJ i novog proko noći nego su posledica daljeg razvoja nekih ranijih ideja SK Slovenije i njegovog prilagođavanja savremenim jugoslovenskim kretanjima.

U centru pažnje ovog Kongresa bila su pitanja prelaska na višepartijski sistem, raskida sa boljševičkim tipom partije, karaktera federacije, položaja SKS u SKJ i novog programskog dokumenta »Za evropski kvalitet života«.

Na početku svog uvodnog izlaganja dosadašnji predsednik SKS M. Kučan je rekao da je SK Slovenije jedina komunistička partija na vlasti koja se bez pritisaka i demon-

Digitized by Google

stracija odlučila na stranački pluralizam. »Prvi i osnovni ciljevi slovenačkih komunista su sprovođenje demokratskih izbora, na kojima SK može i izgubiti, silazak SKJ sa monopola vlasti kao početak realne reforme federacije, suočavanje sa činjenicom da smo u Evropi i svetu samo ukoliko prihvatimo tamošnje kriterijume i standarde zaštite čovekovih i građanskih prava i sloboda«, rekao je M. Kučan. Prema njegovom mišljenju neka rešenja nastala u građanskom društvu kao što su ljudska prava, pluralizam ideja, interesa i svojinskih oblika, tržišta i civilnog društva ne pripadaju ni socijalizmu ni kapitalizmu već spadaju u civilizacijska dostignuća.

Istovremeno u partijskom pluralizmu slovenački komunisti ne vide i jedini moguć oblik ulaska ljudi u politički život i odlučivanje, jer bi to isto bilo, kako kaže M. Kučan, nasilje nad ljudima, kao što je bilo nasilje kada je SK bio jedina mogućnost njihovog političkog delovanja. Slovenački komunisti su se opredelili za politički pluralizam koji pored stranačkog organizovanja podrazumeva i punu slobodu za različite građanske inicijative kao osnovnog oblika i uslova za ostvarivanje civilnog društva.

U okviru prelaska na višepartijski sistem slovenački komunisti su izvršili i radikalan raskid sa boljševičkim tipom organizovanja. Na Kongresu je više puta rečeno da nijedna partija izgrađena na boljševičkoj logici ne podnosi drugačije mišljenje i dijalog i zato njihove nosioce proglašava za neprijatelje. Jedan od najvažnijih uzroka ovakvog ponašanja komunističkih partija slovenački komunisti vide u principu demokratskog centralizma. Stoga se novim Statutom ukida ovaj princip i time onemogućava da viši organi smenjuju niže, a omogućeno je i pitanje frakcija unutar partije. Prema novim satutarnim merama praktično više niko neće moći biti isključen iz SK Slovenije.

Na planu aktuelnih političkih odnosa u federaciji Kučan je rekao da sadašnji sukob između SR Srbije i SR Slovenije nije nikakav konflikt dva rukovodstva, dva naroda ili dve republike već je to samo spoljni izgled sukoba dva suprotna gledanja na sadržaj, oblik i odnose zajedničkog života. Stoga, kaže Kučan »Slovenački amandmani nisu bili usvojeni da bi zaštitili Slovenački separatizam već demokratsku prirodu Jugoslovenske federacije«. On je osudio tzv. principijelan stav po kome se u ime nekakvog apstraktnog jugoslovenstva podjednako optužuje i »slovenački« i »srpski« ekstrem. Kučan traži jasno i nedvosmisleno izjašnjavanje u vezi ovih koncepcija i zalaže se za takvu Jugoslaviju koju ni jedna republika ni jedan narod neće osećati kao nasilje nad sobom, a to po njegovim rečima pretpostavlja »sposobnost i spremnost da živimo kao zajednica i sa razlikama«.

Glavnu prepreku stvaranju moderne Jugoslavije i ostvarenju ekonomskih i političkih reformi slovenački komunisti

Digitized by Google

vide u monopolskoj poziciji SKJ. Glavni neprijatelji SKJ su nedostatak odgovora na pitanja koja se odnose na vlastito menjanje, te nesposobnost da se postavi vlastiti program reformi nasuprot programima drugih organizacija. Takva nesposobnost SKJ, kaže Kučan, zaoštrava pitanja njegovog samog opstanka i otvara mogućnost povratka na staru partijsku državu.

Suočeni sa ovom, po njihovom shvatanju, glavnom opasnošću, slovenački komunisti su se opredelili za pretvaranje SK Slovenije u samostalnu organizaciju čime se i praktično ukida SKJ kao jedinstvena organizacija. Prema ovoj odluci SK Slovenije SKJ se i faktički pretvara u »savez saveza«. Stav slovenačkih komunista u pogledu ovog pitanja je izričit — ili to ili potpuni raskid.

Govoreći o programskom dokumentu »Za evropski kvalitet života« Kučan je rekao da on ne daje sve odgovore, ali određuje osnovni pravac traženja i razmišljanja u vezi glavnog pitanja — razumevanja odnosa između kapitala i rada. U dosadašnjem razvoju Jugoslavije teorijski pojam »vladavine rada«, naglasio je Kučan, je pokazao brojne nedostatke, ali je ipak, za razliku od zemalja »realnog socijalizma, stvorio kakve-takve osnove za demokratski razvoj. U današnjim uslovima potrebna je nova sinteza rada, znanja i kapitala. Time se, kaže Kučan, samoupravljanje pokazuje kao mogući samoregulacioni mehanizam, koji u praksi omogućava istorijsku sintezu. U okvirima ovih promena ključno pitanje predstavlja traganje za titularom društvene svojine, ali to istovremeno, smatra Kučan, ne znači i reprivatizaciju društvene svojine, već se taj koncept mora zasnivati na ravnopravnosti svih oblika svojina i mogućnosti da i radnici postanu vlasnici akcija.

U celini gledano moglo bi se zaključiti da su na svom poslednjem kongresu slovenački komunisti dali snažan impuls započetom procesu socijaldemokratizacije svoje partije. Opredeljenjem za višepartijski sistem, ukidanjem demokratskog centralizma i partijskih organizacija u preduzećima, kao i zalaganjem za konkurenciju svih oblika svojine slovenački komunisti su se u velikoj meri približili savremenim kretanjima u Evropi. Ovakva nastojanja SK Slovenije su sasvim razumljiva posebno ako se imaju u vidu i predstojeći izbori, ali ostaje veliko pitanje da li se istovremenim insistiranjem na potpunoj samostalnosti Slovenije Jugoslavija kao zemlja u celini približila ili još više udaljila od te iste Evrope u kojoj su pored procesa demokratizacije sve izraženiji i integracioni tokovi.

Digitized by Google

Deklaracija SKJ

Novi projekt za demokratski socijalizam i Jugoslaviju

Predlog

Ovo je politička Deklaracija SKJ o zajedničkim ciljevima i neposrednim namerama sa kojima jugoslovenski komunisti nastupaju u koncipiranju i izvođenju društvene reforme i izgrađivanju budućeg lika jugoslovenskog socijalizma.
Ovom Deklaracijom SKJ, svi njegovi članovi, organizacije i organi preuzimaju političku i moralnu obavezu da se zalažu za ciljeve i namere definisane u njoj.
Deklaracija će premostiti prostor između sadašnjeg i budućeg programa SKJ,

Za svet mira, slobode i solidarnosti

1. Svet je u dubokim promenama, raspet je između razvijenih i nerazvijenih, tehnološkog i materijalnog napretka i egzistencijalne bede, preti mu ekološki pakao, mnogo je nerešenih problema, nastaje nova ravnoteža ekonomskih i političkih snaga, posebno u Evropi; napreduje međunarodno sporazumevanje i razoružavanje; velike su promene u zemljama socijalizma. Od svih nas u tom jedinom svetu koji imamo, zavisi da li će on krenuti putem mira, slobode,

Digitized by Google

saradnje, ljudske i društvene solidarnosti ili će nazadovati do samouništenja. Savez komunista Jugoslavije se bori za demokratsku socijalističku alternativu sveta.

Vreme raskida s autoritarnim socijalizmom

2. Socijalizam u svetu suočio se s istrošenošću dosadašnjeg modela društvene reprodukcije. Došao je kraj autoritarnom socijalizmu. Uklanjaju ga demokratske reforme i zakoni tržišne robne proizvodnje, koji iz korena menjaju proizvodne odnose.

Jugoslavija je zakoračila u radikalnu društvenu reformu. Stvarajmo novo uređenje sa svojstvima demokratskog socijalizma.

Za demokratski socijalizam

3. Naši ciljevi su društvo slobode i demokratije, samoupravljanja, materijalnog bogatstva, socijalne pravde i solidarnosti. Naše društvo treba da se kreće ka sve većim individualnim pravima čoveka i građanina — republici građana, ali i ka većoj socijalnoj pravednosti i sigurnosti. Sa takvom demokratijom u sebi i motivacijom u tržišnoj ekonomiji, ono će postati efikasno društvo po savremenim merilima zaštite čoveka, ekonomske, naučno-tehnološke i kulturne progresije.

Hoćemo Jugoslaviju kao demokratsko socijalističko društvo. Tako će ona biti slobodni, pluralni, integrisani ekonomski i politički prostor, životno povezan sa svetom.

Sloboda čoveka iznad svega

4. Naše uređenje treba da se zasniva na prirodnim neotuđivim pravima čoveka, koji nastupa i kao suvereni politički subjekt. Nema nijednog višeg istorijskog, državnog ili klasnog cilja iznad dostojanstva čoveka niti ima prava ili slobode starijeg od čovekovih individualnih prava i sloboda. Državna vlast u te slobode ne sme da dira — dužna je samo da ih štiti.

Razvijajmo političke, socijalne i civilne oblike slobodnog delovanja čoveka i njegovih asocijacija. Prekidajmo s »odozgo« nametnutim kolektivizmom klase, nacije, partije, sa svakim političkim nasiljem nad slobodnom ličnošću čoveka. Oslobađajmo stvaralaštvo i spontanitet ljudi. Takva sloboda urođena je čoveku, protivprirodno je i istorijski bezizgledno svako nasilje nad njom. U njoj je prostor ekonomske, političke, duhovne, nacionalne i svake druge slobode, pa i izvor

Digitized by Google

spontanog i organizovanog, ali nenametnutog kolektivizma u socijalnoj, kulturnoj, političkoj i svim drugim sferama života. Tako ćemo naći pravu meru i izbeći krajnosti individualizma i kolektivizma.

Minimum našeg demokratskog socijalizma u zaštiti ličnih, političkih, socijalnih i drugih prava čoveka i građanina treba da bude poštovanje međunarodnih standarda, posebno onih kodifikovanih u Ujedinjenim nacijama. Ukinimo svaku mogućnost arbitriranja državne administracije, političke kontrole i uskraćivanja ustavnih prava i sloboda čoveku.

Širimo granice političkih sloboda

5. Savez komunista Jugoslavije opredeljuje se za slobodu izražavanja mišljenja bez obzira na politička uverenja, slobodu zbora i dogovora, javnog informisanja i sve druge građanske slobode koje garantuje moderan demokratski svet.

Udruženja, pokreti, stranke — to zavisi od volje građana, a sloboda izbora mora im biti garantovana Ustavom. Sloboda političkog udruživanja može se ustavom ograničavati samo radi zaštite ustavnih temelja zajednice od nasilnog rušenja i jednakih prava i sloboda drugih. Ta su ograničenja demokratska jedino kada su u rukama nezavisnog sudstva u pravnoj državi.

Savez komunista će se, u uslovima slobode udruživanja građana, boriti za demokratsku socijalističku alternativu takvog udruživanja koju i sâm zastupa i za savez svih tako orijentisanih ravnopravnih političkih subjekata. Savez komunista je za to da se izvrši što temeljitija demokratska obnova Socijalističkog saveza, omladinske organizacije i drugih istaknutih organizacija u dosadašnjem našem političkom životu. Za svoj politički legitimitet SK će se boriti na izborima i putem drugih oblika neposrednog izražavanja političke volje građana.

S političkim pluralizmom dobijamo novi kvalitet života, novi način sticanja vlasti na slobodnim izborima i njeno vremensko ograničavanje na izborni period. Nema vlasti naroda bez slobodnog političkog organizovanja.

Jačajmo pravo na samoupravljanje

6. Borimo se za pravo na samoupravljanje kao jedno od najvažnijih ljudskih prava u našem uređenju. Ono treba da se ostvaruje kao individualno pravo svakog čoveka na slobodno samoorganizovanje i samoostvarivanje u svim sferama života, a naročito kao ekonomsko i socijalno pravo po osnovu rada i sredstava (pravo na samoupravljanje, samoodlučivanje ili participaciju u preduzećima) i kao pravo sa-

Digitized by Google

mouprave građana u lokalnim i regionalnim okvirima i u razmerama cele zajednice. Raskinućemo s nerealnom normativnom projekcijom sistema tzv. integralnog samoupravljanja. Razvijaćemo samoupravljanje kao motivaciju za stvaralačku slobodu ličnosti i produktivan rad i kao način neposrednog samooslobađanja čoveka i građanina od svih vrsta monopola.

Zalažemo se za slobodno, autonomno sindikalno udruživanje, za samoupravne i zaštitne funkcije sindikalnih organizacija u preduzećima u odnosu na vlasnike i direktore i za njihov partnerski odnos s državnom vlašću.

Za nacionalnu ravnopravnost

7. Savez komunista Jugoslavije ističe legitimnost nacionalnih interesa, podržava njihovu punu afirmaciju i realizaciju u institucijama društva i države, ali osuđuje i odbacuje nacionalističku isključivost i šovinizam jer ruše nacionalnu ravnopravnost. Protiv svake povrede nacionalnog integriteta boričemo se i ubuduće kao protiv najtežeg političkog i moralnog problema celog društva.

Naš cilj je skladan zajednički život u prožimanju nacionalnih kultura, u nacionalnoj ravnopravnosti, u različitosti, solidarnosti i uzajamnosti, poverenju i poštovanju među narodima.

Dosledno ćemo se zauzimati za unapređivanje položaja i prava narodnosti u Jugoslaviji i za njihov potpuni subjektivitet.

Energično ćemo se zalagati za priznavanje i poštovanje nacionalnih prava delova slovenačkog, hrvatskog, srpskog, makedonskog i crnogorskog naroda koji kao nacionalne manjine žive u susednim zemljama.

Za razvlašćivanje političkog monopola birokratije

8. Prvi uslov naše društvene reforme je osloboditi politički sistem bilo čijeg monopola, pa i SKJ. Time ćemo osloboditi one političke snage koje radi ekonomskog blagostanja, ekološke ravnoteže, demokratskog i kulturnog procvata, socijalne pravde i sigurnosti za sebe i sve ljude, nastoje razvlastiti birokratiju organizovanu kao partijska država i državna partija.

Menjajmo što pre sistem monopolske ekonomske i političke vladavine koji je ustoličio političku klasu birokrata i gurnuo nas logikom svojeg samoodržavanja u autarkiju, sprečio nas da uhvatimo ritam s ekonomskim, tehnološkim, političkim i socijalnim promenama u Evropi i svetu. Menjajmo sve to da sutra ne bi bilo kasno za socijalizam u Jugoslaviji.

Digitized by Google

Za pravnu i socijalnu državu

9. Državnu vlast nužno je uspostaviti na principima pravne države, autonomije civilnog društva i ekonomskih i socijalnih funkcija moderne države.

Osamostaljivanjem privrednih subjekata, građana i njihovih asocijacija oslobodićemo se državno-političke kontrole i dirigovanja. Zamena za normativizam je najnužnije pravno regulisanje osnovnih principa i pravila kojima podjednako podležu svi subjekti.

Princip pravne države, odnosno vladavine prava, traže primenu neprikosnovenog, neotuđivog i nedeljivog suvereniteta naroda; različite forme neposredne i predstavničke demokratije i građansku kontrolu državne vlasti; zakonitost i pravnu jednakost građana; nezavisnost sudova, a posebno njihovu depolitizaciju; zakonodavnu vlast skupština i njihovu kontrolu nad izvršnom državnom vlašću.

Zalažemo se za reafirmaciju i obnovu socijalne države u današnjem vremenu, koja će se oslanjati i na dostignuća našeg socijalizma. Socijalnim funkcijama države treba obezbediti pojačanu brigu o zajedničkom dobru i blagostanju građana o njihovoj socijalnoj sigurnosti i većem kvalitetu života.

Nema izborne slobode građana bez slobode štampe i političkog udruživanja. Tražimo pravo za sve političke subjekte da samostalno, pod jednakim uslovima, utvrđuju svoje kandidate i učestvuju u izbornom procesu.

Za demokratsko federativno uređenje Jugoslavije

10. Federativno uređenje na avnojskim principima je temelj Jugoslavije. Demokratska reforma našeg društva zahteva i radikalnu demokratizaciju federacije. Time ćemo demokratizovati međunacionalne odnose na principima nacionalne ravnopravnosti, bratstva, saradnje i prožimanja, umesto birokratski zatrovane konfrontacije.

Pretvorimo federalne organe u organe demokratske pravne države, s ekonomskim i socijalnim funkcijama bez kojih nema slobodne tržišne ekonomije. Takve su funkcije od zajedničkog interesa za sve u Jugoslaviji i treba ih, na osnovu slobodnog dogovora federalnih jedinica, utvrditi Ustavom Jugoslavije. Povratimo identitet i legitimitet našoj federaciji kao modernoj saveznoj državi.

Sadašnja situacija traži, više nego ikada, da savezna država, zasnovana na ovim principima, a na osnovu saglasnosti i odgovornosti njenih konstitutivnih subjekata, ima pravnu snagu neophodnu za rešavanje problema u jugoslovenskoj zajednici, da raspolaže ovlašćenjima za vođenje makroekonomske politike primerene tržišnoj ekonomiji, da postane

Digitized by Google

garant ustavnog položaja, slobode, ravnopravnosti i suverenosti nacija i njihovih država, kao i ustavnih prava narodnosti u Jugoslaviji, ali u istoj meri i svih državljana SFRJ, privrednih i drugih subjekata u našem uređenju.

Konstitutivni subjekti federacije su federalne jedinice i građani Jugoslavije sa svojim neotuđivim narodnim suverenitetom. U tim subjektima je izvor vlasti i suvereniteta savezne države i pred njima su odgovorni organi te države.

Novi ustav treba te principe da primeni u organizovanju savezne države i definisanju odnosa s republikama i pokrajinama.

Potrebna je samostalnost i efikasnost republika kao sastavnih delova federalnog ustavnog poretka. To će omogućiti uspešan nacionalni razvoj i razvoj svake federalne jedinice, ali i učvršćivanje jugoslovenske zajednice na osnovu odgovornosti ovih jedinica za sopstveni razvoj i za razvoj zemlje. Odbacujemo sve ideje i pokušaje da se takav položaj republika izmeni u pravcu unitarizacije ili državno-pravne dezintegracije jugoslovenske federacije.

Naš federalizam je mnogo više od državnog ustrojstva. Zalažemo se za slobodne građanske, samoupravne i druge inicijative koje će prožimati jugoslovensku zajednicu, za spontanitet i samoorganizovanje veza i institucija u sferi civilnog društva koje tu zajednicu šire i ispunjavaju sadržajima po meri čoveka, udruženih naroda i narodnosti.

Za raskid s dogovornom ekonomijom — za novu razvojnu koncepciju

11. Naš cilj je ekonomski efikasno, tržišno, ali i ekološki i socijalno odgovorno privređivanje.

Reformisani ekonomski poredak označiće raskid s tzv. dogovornom ekonomijom koja poništava delovanje tržišnih zakona. Uvažavanje tržišta svih faktora proizvodnje i savremena uloga države omogućiće brži hod ka materijalnom i duhovnom blagostanju i kvalitetno održavanje i razvoj svih oblasti života i institucija društva.

Na tim principima gradićemo novu razvojnu koncepciju i privrednu strukturu, otvorenu prema savremenom ekonomskom, naučnom i tehnološkom progresu, koji omogućava dinamičan ekonomski i društveni razvoj, smanjenje nezaposlenosti, produktivno zapošljavanje i rešavanje problema stanovanja, ali i očuvan ekološki prostor.

Treba nam snaženje tržišne zajednice u jugoslovenskom prostoru i integrisanje u evropsku i svetsku tržišnu zajednicu s razvijenom tržišnom etikom ekonomske odgovornosti, racionalnosti i reciprociteta.

Jugoslovenski jedinstveni privredni prostor odlikovaće slobodna cirkulacija roba i usluga, kapitala, ljudi, ideja, zna-

Digitized by Google

nja, preduzetništvo i slobodno povezivanje samostalnih privrednih subjekata.

Društvene delatnosti moraju se temeljito reformisati u moderne i racionalne proizvodne, uslužne i druge aktivnosti u uslovima tržišne konkurencije oblika vlasništva, svuda gde je to moguće, a zaštititi od monopola u svim ostalim slučajevima.

Inflacija je postala najteži problem našeg društva i zato se hitno mora zaustaviti i svesti u normalne granice. SKJ se zalaže za demokratski sporazum najodgovornijih političkih subjekata u Jugoslaviji o tom najvažnijem potezu na putu ka stabilizaciji.

Znanje kao vrednost i snaga

12. Znanje ćemo razvijati i koristiti kao glavnu proizvodnu snagu i vrednost. Naučno-tehnološki razvoj je integrativni svetski proces i zato naš socijalizam ima šansu samo kao otvoreno društvo, vremenski, geografski i po ljudskim pravima i stvaralačkim šansama čoveka. Mnogo ćemo postići uključujući se brže i više u istraživačke programe Evrope i drugih svetskih regiona.

Poštujući i podržavajući slobodu čoveka da uvećava svoju stvaralačku moć, osposobljavamo se za radikalne promene u načinu proizvodnje, u proizvodnim odnosima, u klasnoj i socijalnoj strukturi, za efikasnu primenu i razvoj naučno-tehnoloških dostignuća. U potencijalu postindustrijskih tehnologija, organizacije rada, poslovanja i društvenog upravljanja, socijalističke snage moraju prepoznati i iskoristiti nove mogućnosti emancipacije čoveka i razvoja samoupravljanja.

Zalažemo se za potpunu slobodu umetničkih i drugih kreativnih moći ljudskog duha. Stvaranje materijalnih uslova i podsticajne društvene klime za takvo stvaralaštvo, smatramo merom naše humanističke orijentacije.

Nema svojine bez sopstvenika

13. Zalagaćemo se za jednake opšte uslove privređivanja u svim oblicima svojine, za to da se društvena svojina reprodukuje i uvećava kao društveni kapital i da se njome racionalno upravlja u različitim oblicima, u uslovima svojinske konkurencije, da se različiti oblici svojine međusobno povezuju i prožimaju, odnosno da se odvija uzajamni proces podruštvljavanja i privatizacije prema ekonomskim zakonima tržišta; za takve proizvodne odnose koji kroz tržišnu konkurenciju oblika svojine omogućuju visok nivo razvoja proizvodnih snaga.

Digitized by Google

Društvena svojina mora imati ekonomskog i pravnog titulara da bi bila svojina. To pitanje ne možemo i nećemo rešavati administrativnom, već tržišnom logikom, u kojoj je sadržana i mogućnost akcionarstva, kolektivnog vlasništva i sličnih načina podruštvljavanja proizvodnje, odnosno dosadašnje prividno društvene, kao i privatne svojine i prava na prisvajanje rezultata društvene proizvodnje. Započinjemo složen proces transformacije društvene svojine.

Zalažemo se za pravo svakog pojedinca da poseduje imovinu, sam ili zajedno s drugima, uz garanciju da ga niko ne može samovoljno lišiti njegove imovine.

Savez komunista se zalaže za državno i javno vlasništvo tamo gde je ono najprimerenije prirodi delatnosti i funkcijama stvari, gde preteže javni interes i gde nije primaran motiv ili nije moguće sticanje dobiti. Nad tim oblicima svojine nužni su efikasni mehanizmi društvene kontrole i različitih oblika učešća u upravljanju.

Zaštita okoline i zaštita čoveka

14. Smisao i sudbina čovekovog života sve više zavisi od zaštićenosti i očuvanja njegove okoline. Ta je zaštita postala egzistencijalno biološko, ekonomsko, političko i kulturno pitanje svakog savremenog društva, pa i našeg. Zato je ono među primarnim programskim zadacima SKJ. Svet mora udruženim naporima zaustavljati uništavanje prirodne sredine, da ne bi nepovratno zapao u ponor samouništenja. Ta je opasnost integrativno tkivo ne samo jugoslovenskog društva nego i evropske i svetske zajednice, jer traži globalne akcije. Pred socijalizmom je nova šansa — inicijativa prema ekološkim pokretima.

Jugoslavija se mora mnogo brže razvijati da bi se izvukla iz nerazvijenosti, ali se pri tome mora pridružiti savremenom svetu koji traži način da uravnoteži kvantitativni progres sa što većim kvalitetom života, u kome pravo mesto ima ekologija. Pravo čoveka na zdravu sredinu je jedno od najvažnijih individualnih prava koje svako društvo sa svojim organima vlasti treba da štiti, naročito od onih članova svetske i vlastite zajednice kojima je interes za profitom, odnosno dobiti iznad interesa za očuvanjem prirodne okoline. To mora postati jedna od najprečih funkcija pravne države.

Uskladimo razvoj i ekologiju. Uspostavimo ekološki odgovorno društvo demokratskim odlučivanjem i rigoroznim javnim nadzorom nad onim privrednim i drugim aktivnostima koje ugrožavaju čovekovu okolinu. Udarna snaga društvene kontrole jesu masovni i inicijativni ekološki pokreti u kojima se misli globalno, a deluje lokalno.

Digitized by Google

Nova socijalna politika u novom projektu razvoja

15. Kvalitet socijalne sigurnosti, uzajamnosti i solidarnosti ljudi u uslovima tržišne ekonomije vidimo kao vrednost celokupnog života društva, vrednost demokratskog socijalizma. Naša socijalna politika treba da se više oslanja na socijalne funkcije države i društvene zajednice, ali i na odgovornog pojedinca.

Nema pravedne socijalne politike bez pravedne poreske politike. Težimo socijalno pravednom društvu u Jugoslaviji, koje svima pruža što ravnopravnije životne šanse i razvojne mogućnosti. Mi smo za socijalnu politiku koja stimuliše i traži povećanu individualnu odgovornost za sebe i svoje blagostanje, samoorganizovanje u osiguravanju od rizika (putem različitih zajednica, sindikata i sl.). Stvarajmo novom socijalnom politikom mogućnosti svakom Jugoslovenu da se izdržava sopstvenim radom, a tek kada to nije moguće nek mu društvo obezbeđuje osnovnu zaštitu života. Zalažemo se za celovitu politiku zaštite i razvoja porodice, a posebno kvaliteta života dece. Nezaposlene ćemo najefikasnije štititi u sistemu osiguranja i odgovarajućim razvojem. Posebna zaštita boraca NOR-a i invalida rata treba da ostane briga federacije i republika.

SKJ se mora menjati

16. U demokratskom društvu niko ne može biti nosilac jedine političke istine.

Savez komunista Jugoslavije treba što pre da se preobrazi u modernu demokratizovanu političku organizaciju s obnovljenim socijalističkim programom. Jugoslovenski komunisti delovaće u uslovima pluralističke političke organizacije društva kao ravnopravna politička organizacija u demokratskoj interakciji sa svim drugim političkim subjektima, a u demokratskom savezu sa svim socijalistički orijentisanim organizacijama, udruženjima i pokretima građana.

Savezu komunista su nužne nove političke ideje i novi programi za socijalizam u Jugoslaviji, javne političke inicijative u demokratskom pluralističkom prostoru, a posebno u izbornom i skupštinskom životu za realizaciju tih programa. Samo takav SK može uspeti u novom projektu socijalizma.

Socijalna osnovica SKJ treba da budu slojevi koji su nosioci društvenog progresa, a posebno radnici i najkreativniji slojevi u proizvodnji, nauci i svim oblastima ljudskog stvaralaštva. SKJ mora istovremeno biti otvoren za sve građane, sve pokrete i udruženja — za individualno i kolektivno članstvo svih koji prihvataju i žele da razviju njegovu komunističku ideju i socijalističku programsku orijentaciju. SKJ

Digitized by Google

će se takođe, povezivati s drugim političkim subjektima radi zajedničke realizacije pojedinih programskih ciljeva.

Gradićemo demokratske unutarpartijske odnose u kojima je na prvom mestu slobodna politička inicijativa i kreativna moć svakog člana i tome ćemo prilagoditi sve organizacione forme i norme ponašanja u Savezu komunista. Izbori i u Savezu komunista za najvažnije funkcije ubuduće moraju biti slobodni, tajni i neposredni.

Udruženi u Evropu

17. U svetu se javljaju novi kvaliteti međuzavisnosti koju proizvode globalni problemi ekologije, demokratije, tehnologije, populacije, odnosa Sever—Jug. S tim problemima ulazimo i u novu eru međunarodnih odnosa, koji se više ne mogu zasnivati na borbi za prevlast između vojnopolitičkih i suprotstavljenih ideoloških blokova i sistema.

Mir i međunarodna bezbednost neotuđivo su pravo čoveka, naroda i zemalja, koje se ostvaruje kroz ravnopravne odnose i saradnju u međunarodnoj zajednici.

Pokret nesvrstanih zemalja koji deluje poštujući Ujedinjene nacije — na principima humanističke ideje o svetu mira, saradnje i prosperiteta, za nas ostaje bitan činilac u rešavanju međunarodnih problema. Zalagaćemo se za modernizaciju i svestran razvoj pokreta nesvrstanih u novim svetskim relacijama.

Zalažemo se za još aktivniju našu politiku prema Evropi. Evropski ciljevi međusobne saradnje i prožimanja i naši su ciljevi. I mi smo za Evropu bez granica. Stoga je naše novo mesto u Evropi temeljni kamen celokupnog preobražaja i prosperiteta Jugoslavije. Zalažemo se za puno učešće Jugoslavije u evropskim integracionim procesima, za članstvo u Evropskoj zajednici i Evropskom savetu, EFTA, i drugim srodnim evropskim organizacijama i institucijama na ravnopravnoj osnovi. Podržavamo preduzete korake nadležnih organa Jugoslavije ka tome.

Jedinstvenoj Evropi pristupamo kao jedinstvu u različitosti.

Kakva saradnja s drugim partijama i pokretima

18. Preobražaj SKJ neodvojiv je od pune otvorenosti i saradnje s drugim političkim partijama i pokretima na principu ravnopravnosti i uzajamnosti, a posebno sa komunističkim, socijalističkim i socijaldemokratskim partijama u Evropi i svetu. Programske promene u SKJ daće toj saradnji nove impulse i sadržaje. Ovaj proces povezivanja i saradnje

Digitized by Google

uključuje u principu i različite oblike trajnijih veza, pa i udruživanja za realizaciju pojedinih programskih ciljeva, kao što su ekološki.

Prioritetni politički potezi

Savez komunista će odmah, nakon Kongresa pokrenuti političku inicijativu s ciljem da se što pre, a najkasnije u roku od pola godine, donesu odgovarajuće odluke i pripreme projekti promena, a naročito:

I

1) Da se odmah pristupi radikalnoj i celovitoj transformaciji SKJ;
2) Da se u najkraćem vremenu nakon Kongresa, pripreme predlozi za novi program i statut SKJ, o kojima će se izjasniti celokupno članstvo SKJ;
3) Da se pristupi odmah pripremi novog ustava SFRJ;

II

1) Da se rekonstrukcijom ustavnih i zakonskih normi obezbede nužni uslovi i garancija za realizaciju prihvaćenih međunarodnih akata u oblasti sloboda i prava čoveka, i da se na nov način regulišu pojedina prava i slobode građana;
2) Da se ukinu verbalni delikt i druge krivično-pravne norme koje negiraju Ustavom utvrđena politička prava građana, ili su prepreka njihovom ostvarivanju;
3) Da se u izbornom zakonodavstvu utvrde, pre početka predstojećih izbora, uslovi i mogućnosti za ravnopravno učešće svih političkih subjekata;
4) Da se donese zakon o slobodi političkog udruživanja na načelima koja zastupa ova Deklaracija;
5) Da se ubrza sprovođenje Jugoslovenskog programa o Kosovu;
6) Da se pokrene postupak za uključenje Jugoslavije u u Evropski savet;

III

1) Da se hitno preduzmu političke inicijative kako bi se postigao društveni konsenzus u Jugoslaviji o programu za obaranje inflacije i da se sprovedu zadaci iz tog programa najdalje do polovine 1990. godine;

Digitized by Google

2) Da se politički podrže projekti za radikalniju privrednu reformu promenom privrednog sistema, ekonomske i razvojne politike;

3) Da se stvore pretpostavke novog privrednog razvoja i da se na toj osnovi Jugoslavija uključi u evropske i svetske integracione procese.

Digitized by Google

Političke partije u našoj i drugim socijalističkim zemljama

Poslednjih nekoliko meseci u raznim delovima Jugoslavije osnovano je ili se osniva više različitih političkih saveza i pokreta, koji imaju različite programe i stepene društvene priznatosti kao i organizacione principe i broj članova. Istovremeno nakon SK Slovenije i SK Hrvatske je najavio izlazak na slobodne i tajne izbore višestranačkog tipa. Takođe, na svom poslednjem kongresu i komunisti Srbije su istakli »da nemaju razloga da sprečavaju osnivanje novih stranaka«. Tako je pitanje političkog pluralizma postalo ne samo ključno teorijsko pitanje već i sastavni deo naše savremene političke prakse.

Pojam političkog pluralizma je ušao u našu političku praksu sa pojavom studije Edvarda Kardelja »Pravci razvoja...« 1979. U ovoj studiji, koja je postala i osnovni politički dokument 11. kongresa SKJ, Edvard Kardelj se založio za uvažavanje pluralizma samoupravnih interesa, a protiv uvođenja višepartijskogg sistema u Jugoslaviji. Kao glavne argumente protiv uvođenja višepartijskog sistema Kardelj je navodio opasnost od pretvaranja političkih partija u nacionalne stranke i stvaranja posredne (parlamentarne) demokratije koja bi, prema njegovom mišljenju, predstavljala niži nivo od »postojeće« — neposredne demokratije.

Za razliku od Jugoslavije u pojedinim istočnoevropskim zemljama još od 1945. god. pored vladajuće komunističke

Digitized by Google

partije postojale su i druge stranke, ali su sve one služile samo kao dekor lažnog političkog pluralizma. Tako su u Čehoslovačkoj pored Komunističke partije postojale i Narodna partija, Socijalistička partija, Slovačka partija slobode i Slovačka partija preporoda. U Poljskoj Ujedinjena zemljoradnička partija i Demokratska partija, a u Bugarskoj zemljoradnički narodni savez. Sve ove partije su u svojim statutima priznavale rukovodeću ulogu komunističke partije.

Sa produbljavanjem ekonomske i političke krize sredinom i krajem osamdesetih godina postepeno se menjao stav socijalističkih zemalja prema pitanju političkog pluralizma. Sve više se probijalo mišljenje da je zapadanje u krizu dobrim delom bilo rezultat nepostojanja političkog pluralizma i demokratske kontrole vlasti. Poslednjih godina u Jugoslaviji su se iskristalisala dva pogleda na pitanje političkog pluralizma. Jedan, koji su zastupali pojedini ugledni teoretičari i intelektualci, polazio je od stava da je politički pluralizam moguć jedino u obliku višestranačkog sistema i drugi, koji su do skora zastupali predstavnici svih političkih rukovodstava u Jugoslaviji — da je moguć i nestranački pluralizam, najčešće zamišljan u obliku usklađivanja različitih političkih interesa u okvirima Socijalističkog saveza. U argumentaciji protiv višestranačkog sistema uglavnom su se navodili razlozi koje je zastupao E. Kardelj u »Pravcima razvoja...«

Uporedo sa ovim teorijskim raspravama započeo je i proces osnivanja novih saveza i pokreta u Jugoslaviji. Tako su početkom godine u Sloveniji osnovani Socijaldemoktraski savez Slovenije, Slovenački seljački savez, Slovenački demokratski savez, Hrišćansko-socijalni pokret. Istovremeno u Hrvatskoj je formirano Udruženje za jugoslovensku demokratsku inicijativu, a nešto kasnije i čitav niz drugih političkih saveza i pokreta: Društvo za jugoslovensko-evropsku saradnju (ovo društvo je za sada i jedina registrovana alternativna organizacija u Hrvatskoj), Ekološki pokret »Zelena akcija«, Hrvatska demokratska zajednica, Hrvatski demokratski savez, Hrvatska seljačka stranka, Hrvatski hrišćansko-demokratski savez, Hrvatski mirotvorni pokret, Hrvatski socijaldemokratski savez, Hrvatski socijalno-liberalni savez, Hrvatsko društvo za zaštitu ljudskih prava, Transnacionalna radikalna stranka. Takođe, početkom oktobra grupa beogradskih intelektualaca je pokrenula inicijativu za osnivanje Demokratske stranke.

Kao što se vidi već i iz njihovog naziva većina novoformiranih saveza ima izrazito nacionalna, a pojedini poput Hrvatskog demokratskog saveza i Hrvatske demokratske zajednice i nacionalistička obeležja. Sa jugoslovenskim pretenzijama, za sada nastupaju, samo Udruženje za jugoslovensku demokratsku inicijativu i inicijatori osnivanja Demokratske partije.

Digitized by Google

Zajedničko obeležje gotovo svih novoformiranih saveza i pokreta predstavlja zalaganje za pravnu državu, višepartijski sistem, ravnopravnost svih oblika svojine i slobodno tržište roba, kapitala i rada.

O snazi i uticaju ovih partija, bar za sada, teško je govoriti budući daj oš uvek ni u jednom delu naše zemlje nisu sprovedeni parlamentarni izbori koji bi pokazali stvarno raspoloženje biračkog tela. Istovremeno kao ključno postavlja se pitanje nacionalnog usmerenja gotovo svih novoformiranih političkih saveza, odnosno stvarne demokratičnosti budućih parlamentarnih sistema koji bi funkcionisali u okvirima pojedinačnih republika.

Još krupnije promene u pogledu uspostavljanja višepartijskog sistema dogodile su se u zemljama Istočne Evrope. Već nekoliko meseci u Poljskoj se na vlasti nalazi koaliciona vlada koju sačinjavaju predstavnici pokreta »Solidarnost«, komunističke partije, seljačke partije i demokratske partije. Slična situacija je i u Čehoslovačkoj gde je kandidat opozicionog »Građanskog foruma« pisac V. Havel preuzeo dužnost predsednika republike. I Mađarska socijalistička partija i nemački komunisti su najavili izlazak na slobodne izbore početkom godine sa veoma malim, gotovo nikakvim izgledima da i posle njih ostanu na vlasti. U Mađarskoj najjaču partiju predstavlja Mađarski demokratski forum, a pored njega postoje i Mađarska socijaldemokratska partija, Narodna partija, FIDESZ (Federacija mladih demokrata), Udruženje slobodnih demokrata, Partija malih posednika i obnovljena (Grosova) komunistička partija — Mađarska socijalistička radnička partija. U Istočnoj Nemačkoj najveće šanse na predstojećim izborima ima Front demokratskog buđenja, a pored njega postoji i Novi forum i novoformirana Hrišćanskodemokratska unija. U Bugarskoj je formiran Demokratski savez koji ujedinjuje sve opozicione partije.

Zajednički imenitelj gotovo svih novoformiranih partija u Istočnoj Evropi predstavlja zalaganje za pravnu državu, ukidanje komunističke partije, tržišnu privredu, višepartijski sistem, formiranje nezavisnih sindikata, ukidanje marksizma-lenjinizma kao državne ideologije.

Poslednjih dana prošle godine krvavim narodnim ustankom srušen je i režim Nikolae Čaušeskua u Rumuniji.

I u prvoj zemlji socijalizma politički pluralizam je postao deo političke prakse. U okviru Vrhovnog sovjeta deluje uticajna tzv. međuregionalna grupa delegata koja se zalaže za brisanje rukovodeće uloge KPSS iz Ustava SSSR-a, pravnu

Digitized by Google

državu, mešovitu privredu i politički pluralizam. Takođe osnovane su i socijaldemokratska partija, partija kadeta i demokratski savez. Ipak, najznačajniju opozicionu snagu u SSSR-u danas predstavljaju tzv. narodni frontovi na nivou republika i gradova koji se najčešće zalažu za veću samostalnost ne-ruskih republika. Istovremeno u ne-ruskim republikama formirani su tzv. interfrontovi koji organizuju ruske radnike koji rade u tim republikama.

Digitized by Google

Prikazi

Predrag Vranicki

Razgraničenja.

Zagreb, »Kulturni radnik«, (Biblioteka »11. teza«), 1988. Str. 175.

Časopis »Kulturni radnik« u seriji pod simboličnim naslovom »11. teza« objavljuje zbornik radova Predraga Vranickog. Naslov zbornika *Razgraničenja* pokriva svojim značenjem sadržinu devet priloga i to tako što Vranicki čini samosvesni napor da razgraniči ono kritičko i apologetsko, kreativno i nekreativno, zatvoreno i otvoreno u recepciji Marksovog mišljenja, marksizmu posle njega, u samom procesu izgradnje socijalizma i samorazumevanju toga procesa. Razne osnove i linije razgraničenja izvedene su na podlozi vlastitog stava i istraživanja čije je rezultate Vranicki izložio u *Historiji marksizma* i *Marksizmu i socijalizmu* a potom u drugim radovima kao što su *Filozofski portreti, Samoupravljanje kao permanentna revolucija, Revolucija i kritika.* Tako napor razgraničenja i kritika marksističkih stereotipija, jednostranosti i ideoloških iluzija, na jednoj i vlastiti teorijski napor i dosledni humanistički i demokratski stav na drugoj strani, čine ono što povezuje devet raznorodnih ogleda i studija. »Trinaest teza o Marxu«, »Tragom nekih Engelsovih pisama«, »Socijalizam na pragu XXI, stoljeća«, »Fridrih Engels-između osporavanja i apologetike«, »Marksistička filozofija — o čemu je riječ?«, »Socijalistička revolucija — o čemu je riječ?«, »Protiv dogmatske svijesti«, »Pluralizam marksizma — o čemu je riječ?« »Program SKJ na proveri historije«. Izdavač ovu knjigu bespredrasudno predstavlja kao »kompilaciju ogleda akademika Predraga Vranickog« ali s punom svešću da se radi o značajnom naporu. I odista, knjiga bi bila tek obično popularisanje stavova iz ranijih dela ovog istaknutog mislioca da polje razgraničenja nije tako gusto a pritisak onoga nekreativnog, dogmatskog i ideološkog nanosa u marksizmu snažan. Ovi radovi nastali su različitim povodima u periodu od 1983. do 1987. godine i izraz su jednog specifičnog iskustva i konsekventnog marksističkog angažmana. Razgraničenje s određenim načinima razumevanja Marksovog i Engelsovog miš-

Digitized by Google

ljenja, istorije marksizma, dubljih značenja socijalizma i nekih momenata naše stvarnosti, osnovna je forma angažmana Predraga Vranickog. Kako je poznato, razgraničenje koje on demonstrira ima za osnovu kritičko rasvetljavanje »strateških promašaja u marksizmu i socijalizmu«. Najveći strateški promašaj on vidi u staljinističkoj koncepciji marksizma. A s obzirom na stvarno dejstvo staljinizma on može bez ikakvog uzdržavanja da izrekne radikalnu ocenu da su se »gotovo sva *osnovna opredeljenja*« u zadnjih pedesetak godina izgradnje socijalizma pokazala ili kao »pogrešna ili barem veoma deficitarna«. On ima na umu procenu karaktera i dužine prelaznog perioda, smisla i dometa državnog socijalizma, demokratije, samoupravljanja, ocenu kapitalizma, odnos prema nauci. Kao značajne razloge ovih promašaja on navodi i jednostrane recepcije Marksovog i Engelsovog dela ali i nepoznavanje i ignorisanje celine njihovog dela. On posebno ukazuje da su nedovoljno proučene filozofske osnove Marksove socijalističke teorije i neke upute starog Engelsa o demokratiji, državi, partiji, prelaznom periodu, slobodi štampe i slično.

U radu »Trinaest teza o Marxu« izlažu se neke kontroverze u razumevanju Marksovog teorijskog dela i njegovih političkih koncepcija — geneza Marksove misli, razumevanje dijalektike, karakter Marksove filozofije i filozofije istorije, društvena determinacija, filozofske osnove shvatanja revolucije i otuđenja, karakter prelaznog perioda, državnog socijalizma i revolucionarnog potencijala radničke klase, odnos prema postojećem i budućem, pretpostavke samoupravljanja. Reč je očigledno o onim momentima koji su bili i još su predmet brojnih rasprava. Ovde ukazujemo na ono mesto u tezama o Marksu koje se tiče geneze Marksove misli. Vranicki hoće da pokaže da se u prikazu geneze Marksove filozofske misli neopravdano insistiralo samo na Marksovom hegelovstvu ili fojerbahovstvu (bilo da su shvatani kao prihvatanje ili pak kao kritika) a zanemarivao uticaj mladohegelovstva i njihove filozofije samosvesti. Taj uticaj je veliki a u tome se, po uverenju Vranickog, posebno ističe Mozes Hes sa svojom filozofijom čina. Hes mu se čini nezaobilaznim jer je pod njegovim uticajem Marks izgradio koncepciju čoveka kao bića prakse i slobode a to je fundament Marksove misli. U potvrdu ovom uverenju on navodi bitne Hesove stavove koji su, očito, ugrađeni u najpoznatije Marksove postavke. (»Suština čoveka, ono specifično po čemu se on razlikuje od životinje, sastoji se upravo u njegovoj slobodnoj djelatnosti koja je nezavisna od svake vanjske prisile...« »Ako želite da postupate ozbiljno s Vašom slobodom, onda ne ostanite na polovici puta. Ne zadovoljite se time da napadnete ovu ili onu formu ropstva: progonite i srušite ropstvo iz temelja: budite *radikalni!*«). Tu Vranicki zapravo dokazuje direktni uticaj mladohegelovsko-fihteanske koncepcije aktiviteta subjektivne svesti i filozofije čina Češkovskog, čime se izbegava svođenje osnova Marksove filozofije samo na misao Hegela i Fojerbaha. Kako je poznato Vranicki je u nas ponajviše radio na razumevanju Hesove filozofije i taj napor nije ostao bez nekih rezultata. U nas je zadnjih godina oživeo interes za mladohegelovstvo ili hegelovsku levicu i njihov antimetafizički naboj i specifičnu revolucionarnost i pobunjeništvo.

Dva rada odnose se na mesto i ulogu Fridriha Engelsa u filozofiji marksizma i istoriji socijalizma. Pristup Vranickog vidi se već u naslovu jednog rada (»F. Engels-između osporavanja i apologetike«). Proučavajući njegovo delo Vranicki, na primeru nekih manjih radova iz poslednjeg perioda života, pokazuje kako su posve neosnovane krajnosti i jednostranosti u tumačenju Engelsovog dela. On bespredrasudno i nasuprot jednom pomodnom osporavanju Engelsa dokazuje da je Engels superiorniji od mnogih »tadašnjih i današnjih kritičara«.

Digitized by Google

On posebno odlučno odbacuje olaki stav nekih kritičara koji Engelsa proglašavaju početnom karikom u lancu dogmatizacije marksizma koji je doveo do samoga staljinizma. Napor razgraničenja koji čini suštinu ovih radova najbolje se iskazuje u tri rada koji zapravo hoće da odgovore na pitanje »O čemu se to, zapravo, radi?«. kad je reč o pluralizmu marksizma, marksističkoj filozofiji i socijalističkoj revoluciji. Rad »Pluralizam marksizma-o čemu je riječ?« napisan je kao odlučno razgraničenje od onih uporni h »dogmatskih i ždanovskih teza u našoj sredini koje zagovaraju monolitnost marksizma«. Pluralizam marksizma — o čemu se tu stvarno radi kad na prvi pogled pitanje izgleda čudno s obzirom na to da je marksizam jedinstveno teorijsko stanovište. Ali, Vranicki dokazuje da je pitanje posve prirodno i da proizilazi ne samo iz uvida u istoriju marksizma kao mišljenja i pokreta već i iz same Marksove bitne teze o istorijskoj uslovljenosti misli, ideja, koncepcija. Tako se pokazuje da je problem oko pluralizma marksizma nastao iz previda očiglednosti: ni jedna teorija pa ni religija nije postojala samo u jednom obliku. Otuda se može bez rezerve govoriti o platonizmima, aristotelizmima, spinozizmima, tomizmima, kantizmima, hegelijanizmima, pa i marksizmima. Pluralizam marksizma je znak njegove životnosti, spremnosti da otkriva ono što se kao različito i bogato zbiva pred našim očima. Nasuprot zagovornicima jednog jedinstvenog marksizma Vranicki misli da je nelogično uvažiti pluralizam predmarksovskog mišljenja a odbiti tu mogućnost za marksizam. Po njemu pluralizam marksizma je još očitiji nego pluralizam drugih pravaca mišljenja i to zbog toga što je on upućen na raznovrsne istorijske prakse i što trpi direktni politički i ideološki uticaj tih raznovrsnih praksi. Pluralizam marksizma je organski već i po načinu na koji se ta misao oblikovala. Naime, kulturne i misaone osnove marksizma su različite i heterogene i po predmetu i po epohalnoj usmerenosti (klasična nemačka filozofija, Fojerbah i hegelovska levica, kritičkoutopijski socijalisti i engleska politička ekonomija, prosvetiteljstvo i različiti socijalistički pravci, različite struje stare filozofije i dr.). Marksovi nastavljači su se, najčešće, formirali samo na osnovu neke od dimenzija u Marksovom mišljenju i zbog toga su sve recepcije Marksovog učenja u odnosu na polazište nužno jednostrane ali svojevrsne. Nakon konstatacije o nužnosti različitih struja u marksizmu Vranicki uverava da je budućnost marksizma u »njegovoj diversifikaciji, bogaćenju novim spoznajama, originalnim sagledavanjima novog istorijskog bivstva i novih mogućnosti«. Uporno insistiranje na »jednom konceptu marksizma kao pravom i neprotivrečnom marksizmu znači i historijski kraj marksizma«. To što važi za marksizam kao teorijsku poziciju još više važi za praksu i pokrete koji nastupaju pod marksističkom inspiracijom. To je prirodnije ne samo zbog toga što Marks nije ostavio završenu teoriju socijalizma nego i zbog toga što se delovanje ovih pokreta odvija u uslovima koji su uvek različiti. Ovom radu je po svemu komplementaran rad »Marksistička filozofija — o čemu je riječ?« Ovde se polazi od temeljnog uvida iz istorije marksizma da u ovoj filozofiji vladaju šarolikost i razlike pa čak i brojne kontroverze. »Dosad su prodefilovali kroz suvremenu historiju filozofije diogenovci, plehanovci, mahisti, lenjinisti, adlerovci, kauckijanci, lukačevci i deborinci, lefebrovci, garodisti, strukturalisti, frankfurtovci, blohovci, staljinisti i njihovi kritičari praksisti, itd.« (s. 75). U toj prirodnoj raznolikosti bilo je neprirodno jedino to što su neke struje nastupale s ambicijom da su izgradile jednu jedinu marksističku filozofiju. Tu ambiciju Vranicki smatra velikom istorijskom zabludom i iluzornim poslom. Tako ocenjuje i ideju o nekakvom filozofskom konsenzusu ili dogovoru među marksistima. Između ostalog

Digitized by Google

i zbog toga što za to nema osnova u Marksovom i Engelsovom delu. Zatim, i zbog toga što se filozofski odgovori formiraju u različitim uslovima, što su stvaraoci različiti, a različite su im i kreativne moći. U nekoj vrsti odgovora onima s kojima se razgraničava, Vranicki tvrdi da jedinstven koncept marksističke filozofije naprosto nije moguć. To, razumljivo, ne znači da nije potrebno i legitimno raditi na sistematizaciji Marksove i Engelsove filozofije, pisati udžbenike (pa i kolektivne) ali to nije filozofsko stvaralaštvo već potreban, stručni i reproduktivni rad. Ali i tu je uslov za nekakvo važenje ispoljavanje individualnosti i slobode u interpretaciji. U odbijanju dogmatske i nekritičke ideje da se izgradi nekakva zatvorena i drugim pravcima suprotstavljena filozofija marksizma Vranicki je jednozanačan i odlučan. »U potpunosti je pogrešno i nekreativno izgrađivanje nekog *predloška*, koji će se nazvati marksistička filozofija, i s takvih zauzetih pozicija žariti i paliti po celokupnoj svetskoj misli nemarksističke, pa čak i marksističke, provenijencije, koja nije u skladu s tim predloškom« (s. 79). Filozofija, uostalom kao i umetnost iako na različit način mora biti individualni napor da se do svesti dovede ono bitno u svom vremenu. Kao stvaralaštvo ona je rizik samog stvaraoca i otuda je sukob s ideološkim silama sveta ono što takvo stvaralaštvo nužno očekuje. I najzad, nužno pitanje o: O čemu je zapravo reč? Reč je o tome da se, na Marksovom tragu, uloži napor da se iz naših sudbina, iskustava i saznanja izrazi epoha. Uslov za to je da se marksistička filozofija otvori i prema savremenosti i prema drugim impulsima mišljenja i delovanja u savremenosti. Bez toga ona ne može biti savremeno stvaralaštvo.

Treće pitanje odnosi se na bit socijalističke revolucije. U traganju za odgovorom na ovo pitanje Vranicki polazi od stanovišta da se od socijalističke revolucije, ili tačnije od socijalističkih revolucija, očekivalo da izvrše potpun preobražaj društva. One su svuda gde su se dogodile izazvale velike nade. Sva velika očekivanja se nisu mogla ispuniti. O čemu je reč? Po Vranickom reč je najpre o tome da je prva državnosocijalistička faza posve pogrešno procenjena i o tome da je ideologija u velikoj meri nadvladala trezvenu, kritičku i nesebičnu marksističku analizu stvarnosti. Tu se zbio i zbiva ideološki postupak nametanja ideje (Kominterne) da je državni socijalizam ostvarenje Marksovog koncepta diktature proletarijata. Tako je birokratski sistem jednim ideološkim postupkom dobio sve predikacije socijalizma i bio branjen kao neprotivrečni sistem društvenih odnosa. Po Vranickom, taj postupak nema osnove u Marksovom mišljenju. Marks je bio sklon da uspeh socijalističkih revolucija meri ostvarenjem slobode, humanizma, solidarnosti, karakterom zajednice i svakodnevice a ne stepenom homogenizacije vlasti. Iz ideološkog postupka pretvaranja državnog socijalizma u samu suštinu socijalizma proizašlo je i niz drugih previda: fiksiranje za državu, jednu partiju, državnu ili društvenu svojinu, odbacivanje tržišta i robne proizvodnje, minimiziranje demokratije pokreta u korist demokratije sistema. Nakon odgovora na ova tri pitanja Vranicki može da razmišlja o perspektivi socijalizma. U radu »Socijalizam na pragu XXI stoljeća« on u skladu sa svojim polazištem uverava da nema osnova uverenje da će XXI vek biti trijumfalna potvrda istorijske superiornosti socijalizma. Zato je potrebno razložno i temeljito objasniti razloge zbog kojih je socijalizam pao ispod nivoa vlastite istorijske mogućnosti. Još je bitnije da se socijalizam učini atraktivnijim za ljude i to naročito u razvijenim zemljama. Ta mogućnost nije samo apstraktna jer pobede nekih socijalističkih partija na Zapadu nude nekakve nade te je nužno ta iskustva promisliti. Dva priloga u knjizi *Razgraničenja* neposrednije se odnose na našu situaciju. Jedan se tiče granica svesti faktički vodećih snaga društva a drugi istorijskog

Digitized by Google

važenja Programa SKJ. Rad »Protiv dogmatske svesti« naglašava da se u nuždi preloma odnosa u našem društvu pokazuje posebnim zadatkom preloma u »karakteru svjesti glavnih protagonista« društvenog života. Osnov za to on vidi u tome što samoupravljanje stagnira a u nekim sferama i ne postoji i to zbog toga što su birokratske strukture manipulisale vlast. A ukupna svest i sposobnost ovih struktura su deficitarne. Birokratskim strukturama kao faktički glavnim protagonistima našeg društva Vranicki odriče sposobnost shvatanja epohe u kojoj živimo. On misli na odnos prema nauci, informatici, razvoju prirodnih i društvenih nauka, modernizaciji privrede, odnos prema različitim oblicima svojine, potrebama i mogućnostima poljoprivrede. Reč je, dalje, o tome da birokratske strukture nastupaju s dogmatskih pozicija, odnosno da novim situacijama prilaze sa starim, već preživelim koncepcijama. Svest ovih struktura odlikuje poverenje u oficijelne forme, strah od dijaloga i rasprava, nepoverenje prema različitim mišljenjima. Za ovu svest je bitno da bez obzira na frazeologiju izjednačavaju socijalizam s državnom svojinom što je najočigledniji ostatak staljinističkog načina mišljenja. Istina, ova tendencija je u nas zvanično odbačena time što je zamenjena apsolutizacijom društvene svojine. Vranicki misli da je ova svest nužno inertna, sumnjičava, kuloarska i zato konzervativna. Ona ne može da vidi stvarne razlike u Jugoslaviji ali često apsolutizuje nebitne. Razmišljajući o pretpostavkama promene u našem društvu Vranicki misli da se mora najpre »radikalno odbaciti« koncept socijalizma kao »čistog društva«. Po njemu, socijalizam je »mješovito društvo i takvo će ostati još desetljećima« (str. 113). Zato on nema iluzije o potrebi preduzetništva ali i o mogućnim konsekvencijama negativnog značenja. Ali, uverava on, to se mora ukalkulisati kao i niz ekscesa u demokratskom otvaranju. On posebno pokazuje da glavni problem progresivnih socijalističkih snaga nije u iscrpljivanju u kritikama raznih idejnih devijacija jer se tom kritikom ništa bitno ne rešava. »Glavni problem je oslobađanje od dogmatizma, od apstraktnih formula o socijalizmu koje ne vide stvarnost ili idu protiv stvarnosti« (str. 114.). Ovu opomenu on upućuje zapravo Savezu komunista. Savezu komunista preti opasnost da postane kočnica društvenog razvoja ukoliko previdi stvarne promene u društvu. Dve posebne napomene zaslužuju našu pažnju. Prva se odnosi na činjenicu apsolutnog zastoja samoupravljanja i marginalizaciju radničkih saveta. Ponovno pokretanje samoupravljanja on smatra bitnim istorijskim zadatkom ovih generacija. Druga se odnosi na odnos komunističkih partija i radničkog pokreta i ne odnosi se samo na naše društvo. On izriče jedan radikalno kritički stav. »Dolaskom komunističkih partija na vlast nestao je radnički pokret«. Ovu ozbiljnu ocenu Vranicki ne obrazlaže šire iako zna da je to »istinski velika tema«. Jedino što navodi u prilog ovoj oceni to je stav o sindikatu kao najočitijoj partijskoj transmisiji. Rad »Program SKJ na provjeri historije« najobimniji je i najstudiozniji rad u ovom zborniku. Ako bi se za druge radove i moglo reći da su ogledi-kompilacije iz drugih radova radi svođenja računa s dogmatskim i simplificiranim slikama marksizma i socijalizma, ovaj rad ima karakter rigoroznog istraživanja. Istražuju se tri posebna momenta vezana za Program SKJ: istorijska i teorijska relevancija, ostvareno i aktuelno u Programu SKJ i, najzad, sučeljavanje Programa SKJ s novim teorijskim i praktičnim iskustvima. Ovo istraživanje zaslužuje pažnju već i zbog toga što u nas nema većih i sistematskih radova o ovom dokumentu s gledišta geneze, istorijske delotvornosti i perspektive. Vranicki polazi od uverenja da je Program SKJ uvažio najvažnija iskustva revolucionarnog radničkog pokreta, posebno jugoslovenskog i najboljih teorijskih dostignuća, naročito na socijalno-političkom planu. Tu je istovremeno i samo

Digitized by Google

ishodište ove analize: Program SKJ se danas mora suočiti s najvišim i najboljim tendencijama u socijalno-političkom, ekonomskom, kulturnom i misaonom razvoju čovečanstva. Iz opširne studije skrećemo pažnju samo na dva momenta — prvi se odnosi na odnos prema Programu a drugi na iskušenja Programa u savremenosti. U završnoj rečenici o sudbini Programa Vranicki kaže: »Sve u svemu, Program SKJ se malo čitao, malo proučavao i malo primenjivao u dosadašnjoj praksi.« Zašto je to tako? Vranicki na to pitanje ne odgovara već se i sam pita: »Da li su za to krive objektivne okolnosti ili subjektivne snage, ili i jedno i drugo — pitanje je kompleksne analize određenog perioda.« Nešto šire Vranicki ukazuje na one momente promenjenog sveta koje bi Program SKJ morao da uvaži i zbog toga revidira niz ocena: karakter i dužina prelaznog perioda (tu je Program preuzeo opšte socijalističko stanovište naivnog optimizma); odnos prema različitim oblicima vlasništva i različitim oblicima svesti (tu je vidno izvesno nerazumevanje istorijske uslovljenosti i čvrstine različitih oblika vlasništva i svesti); državni socijalizam s gledišta ekonomskih funkcija (nije se videlo da je to skoro istovetno s državnim kapitalizmom); odnos partije i političke sfere (nije uočena opasnost od monopola partije); odnos prema tržištu i robnoj privredi (neistorijski i beživotan); osnove integralnog samoupravljanja (iz razumljivih razloga nisu mogle biti dovedene do kraja); pitanje demokratije (nije postavljeno u skladu s istorijskim tekovinama i potrebama) i, najzad, odnos prema nauci (nije bio dublje i celovitije postavljen).

Knjiga Predraga Vranickog *Razgraničenja* kritičko je rasvetljavanje niza previda očiglednosti. S te strane gledano ona bi bila suvišna da marksizam i socijalizam nisu danas pritisnuti upravo »krizom očiglednosti« (Karel Kosik). Zato se ova knjiga može razumeti kao demonstracija filozofskog i humanističkog stava i one filozofske nade da će nešto od trezvenosti i objektivnosti teorijskog mišljenja biti pretočeno u svet neposrednog delanja.

Ratko Nešković

Dr Đuro Gatarić
Socijalne razlike.

Zagreb, August Cesarec, 1988. str. 558.

Nedavno je izašla iz štampe i predstavljena naučnoj i političkoj javnosti, knjiga uglednog profesora zagrebačkog sveučilišta dr Đure Gatarića. I sam naslov knjige *Socijalne razlike* izaziva pažnju šire javnosti, pošto problematika sumirana pod tim naslovom danas ima izuzetnu važnost. Pored dnevne aktuelnosti, djelo je vidan doprinos naučnom osvjetljavanju fenomena socijalnih razlika, posebno u uslovima izgradnje samoupravnog socijalizma. Autor je rasterećen ideološkog kompleksa, vremenske dimenzije, navijačke i subjektivne strasti, pa je sa naučnom smirenošću pronicao u fenomen socijalnih razlika, koje se kako ispravno ističe produbljavaju u nekim segmentima, bez obzira na objektivno mogući drugačiji trend razvoja. Knjiga nije izgubila od svoje vrijednosti, niti će biti odbojna za čitaoce, zbog svog obima. Naučni pristup i savremena metodologija iznošenja činjenica, stavova i zaključaka daju djelu sve karakteristike čitljivog, savremenog, aktuelnog i korisnog štiva. Naučna aparatura (bogat popis literature i drugih izvora, kazalo imena, jasne i upućujuće bilješke itd.), predstavlja veliku pomoć čitaocu, ali govori i o tome da je djelo seriozno rađeno, kao i o izuzetnom autoru. Djelo obuhvata tri velike cjeline: 1) opšti dio o društvenim nejednakostima, 2) regionalne društvene nejednakosti u socijalističkoj Jugoslaviji i 3) društvene nejed-

Digitized by Google

nakosti utemeljene na društvenom vlasništvu u udruženom radu. Unutar tri navedene cjeline obuhvaćeno je mnoštvo pitanja sa adekvatnim naslovima i podnaslovima. Profesor Gatarić započinje svoje razmatranje konstatacijom da su društveno-ekonomske nejednakosti nastale zajedno s pojavom klase i države. Još u robovlasničkom društvu javljale su se razlike između ljudi ne samo u tome što su jedni bili slobodni, a drugi robovi, nego su bile značajne nejednakosti između slobodnih ljudi zasnovane na privatnom vlasništvu i eksploataciji. U feudalnom društvu razvila se nova vladajuća klasa — feudalci, i potlačena klasa — kmetovi. U kapitalističkom sistemu osnovu društveno-ekonomske nejednakosti čini privatno vlasništvo sredstava za proizvodnju u rukama kapitalističke klase i novi oblik privatnog vlasništva koji je nastao u kapitalizmu — proletersko privatno vlasništvo, tj. vlasništvo svoje radne snage kao robe. Velike ekonomske nejednakosti između ljudi postoje ne samo u okviru svake kapitalističke zemlje, nego i između njih, a posebno su velike razlike između ljudi na pojedinim kontinentima i regijama. Tako na primjer Sjeverna Amerika je ekonomski najrazvijenija i ima društveni proizvod po stanovniku veći za oko 5 puta u odnosu na prosječni društveni proizvod u svijetu. U odnosu na Evropu društveni proizvod Amerike *per capita* bio je veći za cca 2 puta; u odnosu na Aziju — veći je za cca 19 puta i u odnosu na Afriku — veći je za 20 puta.

Autor navodi da je kapitalizam putem kolonijalizma i drugih oblika eksploatacije nametnuo stagnaciju privrednog razvoja nerazvijenim zemljama. Uslijed toga stotine milijuna ljudi izloženo je gladi i bijedi koja prelazi okvire ljudskog dostojanstva i podnošljivosti. Tako je (1979. g) u Kuvajtu ostvaren društveni proizvod per capita od 20.250 dolara; u Švicarskoj — 15.340 dolara; u Saveznoj Republici Njemačkoj — 12.700 dolara itd.; dok je u isto vrijeme u Kini ostvareno svega 260 dolara po glavi stanovnika, što je za 78 puta manje u odnosu na Kuvajt, dok je u Čadu ostvareno svega 120 dolara po stanovniku ili čak za 168 puta manje u odnosu na Kuvajt, odnosno za 102 puta manje u odnosu na Zapadnu Njemačku. Nejednakost u potrošnji odnosno životnom standardu ljudi kako u okviru razvijenih, tako i nerazvijenih zemalja veoma je naglašena. Ove razlike su osobito velike u razvijenim zemljama, gde manji broj ljudi posjeduje veliko bogatstvo, koje se mjeri milijunima i milijardama dolara, dok se na dnu nalaze ljudi čiji godišnji prihod ne omogućava zadovoljavanje najosnovnijih životnih potreba. Ove nejednakosti su u knjizi dokumentirane navođenjem različitih podataka i razlika u odnosu: 1) na dužinu života ljudi; 2) zdravstveno stanje i uvjete njegove zaštite; 3) zaposlenost odnosno nezaposlenost; 4) uvjete stanovanja; 5) obrazovanje i nejednakosti u tom pogledu; 6) nejednakosti zasnovane na vlasničkopravnim odnosima i naslednim pravima; 7) razlike u dohotku i materijalnim uvjetima života itd. Posebno je dat osvrt na tzv. teorije o suvišnom stanovništvu kao uzroku društvenih nejednakosti (Malthus), i na novije pesimističke opservacije izražene u »Granicama rasta«. Autor posvećuje centralni dio svoje studije nejednakostima u socijalizmu.

1. *Nejednakosti ljudi u socijalizmu* obrađuju se u razvoju, počev od izvođenja socijalističke revolucije i to u nerazvijenim zemljama, što je do sada bila opšta karakteristika. S druge strane ukazano je na bitne oznake socijalizma s gledišta smanjivanja društvenih nejednakosti i to u okviru pojedinih modela socijalizma — etatističkom, egalitarnom i samoupravnom modelu; kao i na osnovne uzroke nejednakosti u svakom od tih modela. Analiza potvrđuje poznati stav klasika marksizma da prva faza komunizma još ne daje pravdu i jednakost, nego da ostaju razlike u bogatstvu pojedinaca, ali bez eksploatacije čovjeka po čovjeku. Društvene nejednakosti u socija-

Digitized by Google

lizmu imaju objektivne i subjektivne uzroke. Kao objektivni uzroci analizirani su: 1) različiti uvjeti stjecanja dohotka u planskoj i tržišnoj privredi; 2) različito vrednovanje tzv. prostog i složenog rada; 3) neujednačeni društveni uvjeti privređivanja; 4) posjedovanje i upotreba vlastitih sredstava za proizvodnju od strane građana; 5) kreditno-monetarna politika, posebno međunarodni dugovi, unutrašnji dugovi i krediti, štednja, kamate, inflacija; 6) nejednakosti ljudi s obzirom na to da li se bave proizvodnim ili neproizvodnim (upravljačkim) radom. Kao subjektivni uzroci nejednakosti analizirani su: 1) zadržavanje državnog vlasništva na sredstvima za proizvodnju duže nego što je objektivno potrebno; 2) centralizacija upravljanja privrednim poduzećima i jačanje birokratskog upravljačkog sloja; 3) pretvaranje upravljačkih funkcija u trajno zanimanje pojedinaca — birokrata; 4) raslojavanje na upravljačko-birokratski sloj i radne mase; 5) zaoštravanje odnosa i sukobi između pojedinih socijalističkih zemalja itd.

Regionalne nejednakosti u Jugoslaviji analizirane su svestrano, počev od uzroka i specifičnosti nastanka socijalističke izgradnje, što se ogleda u niskoj materijalnoj osnovi predratne Jugoslavije; u agrarnoj reformi i nacionalizaciji; jačanju državnog i slabljenju privatnog sektora privrede; ekonomska blokada Jugoslavije poslije 1948. godine; revolucionarni etatizam i partizanski komunizam. Argumentirano se ukazuje na uzroke i posledice društvenoekonomskih nejednakosti između republika i pokrajina, putem analize istorijskog razvoja svake od njih i na toj osnovi se objašnjavaju zatečene ekonomske nejednakosti, kao što su: 1) natalitet; 2) mortalitet; 3) dužina života; 4) zdravstvena zaštita; 5) obrazovanje; 6) stanovanje; 7) opći pokazatelji privrednog razvoja svake republike i pokrajine — komparativno; 8) razlike u životnom standardu ljudi zavisno o tome u kojoj republici žive i rade. Posebno se ukazuje na društveno-političke i pravne aspekte ekonomskih nejednakosti između republika i pokrajina i na ukupnu masu sredstava dodijeljenih za brži privredni razvoj pojedinih nerazvijenih republika i pokrajina za poslednjih 20 godina. Postoje značajne *nejednakosti u privrednoj razvijenosti* pojedinih opština i užih područja u okviru svake republike i pokrajine. Ove nejednakosti su rezultat prirodnih i drugih objektivnih okolnosti, ali je tome doprinio i neravnomjerni poslijeratni razvoj i društvena politika. Posebno su razrađeni kriteriji i pokazatelji o privrednoj razvijenosti opština u okviru republika, pri čemu su utvrđeni kvantitativni pokazatelji o nerazvijenim općinama u poslednjih 20 godina. Interesantno je da je sada u Jugoslaviji ukupno 212 opština ili 40% koje imaju status privredno nerazvijenih, a koje obuhvataju 44% ukupnog teritorija i na kojem živi ukupno 32% stanovništva Jugoslavije. Uočene su i značajne nejednakosti u kriterijima i u rezultatima odnosno status nerazvijenosti opština u pojedinim republikama. Značajniji dio ove studije odnosi se na *nejednakosti utemeljene na društvenom vlasništvu i udruženom radu.* Na prvom mjestu ukazuje se na transformaciju vlasništva i njegov utjecaj na društvene nejednakosti. Ustavom i Zakonom o udruženom radu definisano je društveno vlasništvo uglavnom kao vlasništvo u ekonomskom smislu, dok je pravo vlasništva na tim sredstvima isključeno, s tim da bi to trebala biti nevlasničko-pravna kategorija. Međutim, ovi propisi taj stav nedosledno provode i u tom pogledu su kontradiktorni. Analizira se društveno vlasništvo kao nevlasnička kategorija, otkrivajući prednosti i nedostatke ove koncepcije. Dovodi se u pitanje realnost i mogućnost ukidanja vlasničkopravnih odnosa na društvenom vlasništvu i to tek na početku izgradnje socijalizma u zemlji sa oskudnim mogućnostima zadovoljavanja potreba ljudi. Ta mjera predviđena je Programom SKJ ali kao dugoročni cilj, a ne kao rješenje koje se može odmah primijeniti. U studiji je izvršena

Digitized by Google

diferencijacija udruženog rada i analiziran je njen utjecaj na nejednakosti u samoupravnom položaju radnika. Udruženi rad predstavlja neposredno spajanje radnika sa sredstvima za proizvodnju i dohotkom. Ali, samoupravna i druga prava radnika nisu jedinstvena, nego su izdiferencirana i prilagođena pojedinim vrstama i oblicima udruženog rada i to: 1) organizacijama udruženog rada čija djelatnost nije normirana kao djelatnost od posebnog društvenog interesa; 2) organizacije i zajednice čija je djelatnost normirana kao posao od posebnog društvenog interesa i u kojim postoje značajna ograničenja samoupravnih prava radnika u cilju zaštite i provedbe posebnog društvenog interesa; i 3) u radnim zajednicama samoupravna prava radnika su najviše ograničena. Autor vrlo seriozno analizira nejednakosti među ljudima s obzirom na mogućnost korištenja prava na rad i prava rada društvenim sredstvima, odnosno nejednakosti između zaposlenih i nezaposlenih radnika. Pri tome utvrđuje postojanje monopola zaposlenih na »radno mjesto« bez obzira na njihov rad, odnosno na nedostatak ili čak zakonsku zabranu konkurencije na radno mjesto po kriteriju sposobnosti. S druge strane, nezaposleni radnici ne ostvaruju cijeli niz prava koja su direktno ili indirektno vezana na pravo rada društvenim sredstvima, a tiču se i društveno-političkih prava u upravljanju društvenim poslovima putem delegacija i delegata iz udruženog rada u skupštinama DPZ, skupštinama SIZ-ova itd. Autor konstatuje da postoje kontradiktorna stanovišta o tržištu rada odnosno radnoj snazi u socijalizmu. *Društvene nejednakosti u stjecanju dohotka* i ličnih dohodaka u udruženom radu manifestiraju se kako u okviru pojedinih grana djelatnosti, tako i između njih, što je uvjetovano neujednačenim kriterijima privređivanja, tržišnim uvjetima stjecanja dohotka i ograničenim djelovanjem tržišnog mehanizma, ali to zavisi i od uspješnosti u radu. U takvim uvjetima moguće je sa malo rada stjecati višak dohotka ili sa mnogo teškog rada znatno niži dohodak i time i lične dohotke radnika. Ovaj oblik društvenih nejednakosti unosi velike tenzije u društvene odnose.

Poslovanje s gubitkom kao uzrok ekonomskih nejednakosti među radnicima u udruženom radu može biti subjektivno ili objektivno uvjetovano. Analizira se svaki od ovih uzroka i izvlače se određeni zaključci. Ukazuje se na društvene mjere u odnosu na tzv. gubitaše i na mogućnosti i opravdanost njihove primjene. *Raspodjela prema rezultatima rada radnika* dovodi do velikih nejednakosti u zaradama radnika, jer se raspodjela ne vrši prema stvarno uloženom radu, nego prema društveno priznatom kvantumu rada verifikovanom na tržištu. Uz to uvedeno je i načelo solidarnosti, kao dopunski kriterij u provođenju raspodjele prema radu. Postoje značajne dileme i otvoreni problemi u primjeni načela: za jednak rad — jednak lični dohodak, iz čega proizilazi da dosledna raspodjela prema radu u tržišnim uvjetima stjecanja dohotka, u pravilu, onemogućava primjenu ovog načela. *Zajamčeni lični dohodak* u udruženom radu predstavlja polaznu osnovu socijalne sigurnosti radnika. On bi trebalo da garantuje tzv. minimum egzistencije, ali s obzirom da je njegova visina znatno niža, on tu ulogu ne ostvaruje; ovo se ilustrira podacima da su prosječni lični dohoci po radniku za dvostruko niži od prosječnih mjesečnih troškova života tročlane porodice, a zajamčeni lični dohodak iznosi cca 55% od prosječnog ličnog dohotka.

Različite su mogućnosti građana u *korištenju društvenih sredstava svojim radom*. U tom pogledu postoje tri kategorije: 1) građani koji su udružili svoj rad i rade na društvenim sredstvima; 2) građani koji rade na vlastitim sredstvima (poljoprivrednici, obrtnici i sl); 3) nezaposleni a za rad sposobni građani, penzioneri i ostali koji ne rade na društvenim sredstvima. Iz zvaničnih statističkih podataka proizilazi da u društvenom sektoru rada nalazi

Digitized by Google

osnovu egzistencije oko 60% stanovništva, a oko 40% stanovništva svoju egzistenciju ostvaruje ne koristeći se plodovima (radom) u društvenom sektoru. Ovdje dolazi do izražaja grupnovlasnički monopol zaposlenih u društvenom sektoru, gdje svega oko 60% stanovništva uživa plodove 86% društvenog proizvoda ostvarenog u tom sektoru, dok preostalih 40% stanovništva koristi 14% društvenog proizvoda. Značajne i teško podnošljive nejednakosti između ljudi i porodica zasnovane su na *različitim uvjetima stanovanja*, s gledišta da li imaju stan uopšte, da li koriste društveni ili privatni stan, odgovarajući ili neodgovarajući itd. Od ukupnog broja stanova u zemlji, oko 40% je u društvenom vlasništvu i oko 60% u privatnom. Građani koji su nosioci stanarskog prava na stanu u društvenom vlasništvu uživaju veliku privilegiju u odnosu na građane koji vlastitim radom i sredstvima rješavaju svoje stambene potrebe. U praksi se pojavljuju značajne nejednakosti ljudi u pogledu ostvarivanja prava na obrazovanje, a to je osnov na kome nastaju i mnoge druge nejednakosti. Osnovni je problem u tome što je izbor posla odnosno zanimanja objektivno uvjetovano znanjem i sposobnostima čovjeka, a to nije prirodni dar, nego se stječe učenjem — obrazovanjem. Tako se obrazovanje javlja kao uvjet i limitirajući faktor u izboru zanimanja i u zaposlenju.

Postoje velike nejednakosti među ljudima u pogledu mogućnosti korištenja društvenih sredstava za obrazovanje, a to ima za posledicu ne samo nejednakost u vrsti i stupnju obrazovanja, nego je to uzrok i cijelog niza drugih nejednakosti kao što su: mogućnost zapošljavanja; izbor boljeg ili lošijeg i težeg zanimanja; velike razlike u osobnim dohocima i zaradama; nejednakosti u rješavanju stambenih pitanja itd. Nejednakosti između ljudi postoje i u pogledu *socijalnog osiguranja i socijalne zaštite*. To proizilazi iz činjenice da se u nas osiguranje i zaštita provodi kroz tri različita oblika: 1) socijalno osiguranja; 2) posebne zaštite boraca, vojnih invalida i civilnih žrtava rata; i 3) socijalne zaštite građana koji nisu osigurani po drugoj osnovi. Nejednakost zaštite između ovih oblika, a i u okviru njih, su očite.

Nejednakosti u okviru penzijskog i invalidskog osiguranja manifestiraju se na različite načine na koje je detaljnije ukazano, posebno u pogledu neujednačenosti propisa republika i pokrajina, odnosno kriterija, osnovica, zaštitnog dodatka, prava na ponovno zapošljavanje itd.

Djelo profesora Gatarića je nesumnjivo jedno od onih koje će jednako biti korisno za dalju naučnu razradu fenomena nejednakosti u socijalizmu, kao i za široku praktičnu upotrebu na visokoškolskim organizacijama i udruženom radu. Dakle, imamo pred sobom djelo višestruke vrijednosti.

Rajko Kuzmanović

Ciril Ribičič i Zdravko Tomac

Federalizam po mjeri budućnosti

Globus, Zagreb, 1989. Str. 349

Znanstvena studija prof. dr Ćirila Ribičića i prof. dr Zdravka Tomca, Federalizam po mjeri budućnosti, koju je nedavno objavila izdavačka radna organizacija »Globus« iz Zagreba predstavlja izvanredno značajno djelo u području političkog sistema i uopće političke znanosti, jer svojim istraživanjima funkcioniranja političkog federativnog sistema u Jugoslaviji nude jednu novu koncepciju federativnog sistema u Jugoslaviji, ali na osnovi AVNOJ-skih principa. Pored toga treba reći da su rijetki znanstveni projekti, kao što je ovaj koji realiziraju znanstvenici iz različitih naših socijalističkih republika i au-

Digitized by Google

tonomnih pokrajina u našoj zemlji, radi toga smatramo da je ova znanstvena studija vrlo značajna, jer pokazuje kako je moguće na najdelikatnijim temama i pitanjima našeg društvenog i političkog sistema ne samo raditi, nego doći do vrlo dragocjenih rezultata, koji mogu biti izuzetno korisni u predstojećoj reformi društvenog i političkog sistema u Jugoslaviji. Inače ova knjiga se sastoji pored predgovora M. Kučana i kazala imena od tri osnovna dijela čiji su autori prof. dr Ciril Ribičič i prof. dr Zdravko Tomac. Prof. dr Ciril Ribičič je autor prvog dijela ove znanstvene studije koja nosi naziv »Aktualne polemike o ustavnoj koncepciji jugoslavenske federacije«, a autor drugog dijela studije je prof. dr. Zdravko Tomac koja nosi naziv »Samoupravni federalizam i novi ustav«. Treći dio ove znanstvene studije pod nazivom Treća nije sreća (Političke borbe centralista, federalista i separatista) predstavlja izbor radova obojice autora ove knjige koje su napisali u poslednje četiri godine u vezi polemika o »svim bitnim pitanjima jugoslavenskog federalizma«. U prvom dijelu ove znanstvene studije prof. dr Ciril Ribičič analizira i istražuje sva aktualna pitanja o ustavnoj koncepciji jugoslavenskog federalizma, gdje vrlo precizno navodi poglede niza autora u vezi funkcionisanja suvremene jugoslavenske federacije, kao i perspektive njenog razvoja. U okviru ovog dijela studije autor najprije polazi i interpretira bit ustavne koncepcije Federacije prema Ustavu iz 1974. godine, zatim daje pregled radikalnih kritika ustavne koncepcije Federacije, zatim analizira slabosti i nedosljednosti pri razmatranju ustavne koncepcije Federacije, potom istražuje aktualne rasprave o ustavnoj koncepciji i radu Skupštine SFRJ, kao i postupak mijenjanja Ustava SFRJ-a, zatim analizira principe odlučivanja u federaciji, pitanja položaja Predsjedništva SFRJ-a i njegovog izbora, navodi različite stavove iz polemike o promjeni ustavnog položaja Srbije, zatim navodi i različite ocjene Ustavnih promjena iz 1988. godine i na kraju daje svoje opservacije na osnovne karakteristike aktualnih rasprava o ustavnoj koncepciji Federacije. Prema izboru ovih aktualnih pitanja funkcioniranja federativnog sistema u Jugoslaviji vidljivo je da autor nastoji kroz znanstvenu analizu svih problema odgovoriti na sva aktualna pitanja sadašnjeg i budućeg funkcioniranja našeg federativnog sistema. U tom kontekstu potrebno je istaći da je u ovom dijelu znanstvene studije prof. dr Cirila Ribičiča svakako po našem mišljenju najaktualnija pitanja koja govore i koja se bave pitanjem suvremene transformacije jugoslavenske federacije i gdje se postavlja pitanje odnosa između federacije i konfederacije, a u tom kontekstu i pitanje ustrojstva jugoslavenske federacije, kao i pitanje suvremenosti pojedinih naroda i narodnosti. U tom smislu autor polazi po našem mišljenju u ocjeni ovih pitanja od društvene suštine socijalističkih samoupravnih odnosa i u tom svijetlu sagledava kao jedini ispravni put u daljnjoj izgradnji i transformaciji jugoslavenske federacije. »Osim toga posljednjih godina u središtu su pažnje umjetna dilema — federacija ili konfederacija, koja je u mnogome kriva za zastoj u razvoju samoupravljanja. Riječ je o gubljenju povjerenja u pravilnost i ostvarljivost samoupravnog socijalističkog puta, koji je osnovna sadržajna podloga zajedničkih interesa i ciljeva naroda i narodnosti povezanih u jugoslavensku federaciju. Nisu naime slučajno J. B. Tito, E. Kardelj, V. Bakarić, M. Popović, M. Pijade, V. Vlahović naglašavali uvijek baš te socijalne i revolucionarne temelje zajedničkog života u jugoslavenskoj federaciji, čiji cilj ne može biti ni republička ili pokrajinska, ni savezna državnost i politička vlast, nego razvijanje samoupravnih socijalističkih odnosa, ostvarivanje zajedničkih interesa radnih ljudi i građana, te ravnopravnih naroda i narodnosti, a također što brži društveni razvoj čitave Jugoslavije i svakog njezinog dijela«. (Str. 41.) Ovim stavom prof. dr C. Ribičič po na-

Digitized by Google

šem mišljenju daje odgovore na sve radikalne kritike koncepcije federativnog sistema u Jugoslaviji, koji je utvrđen Ustavom iz 1974. godine, jer pogađa pravu suštinu društveno-ekonomskih i političkih odnosa na kojima se treba temeljiti federativni sistem u Jugoslaviji, a to je prije svega socijalistički proizvodni odnos, ravnopravnost naroda i narodnosti u pojedinim socijalističkim republikama i autonomnim pokrajinama, zatim ostvarivanje zajedničkih interesa radnih ljudi i građana i što brži razvoj Jugoslavije u cjelini i svakog njenog dijela, a ne jačanje državne vlasti tih niti u pojedinim federalnim jedinicama, a niti na nivou Federacije. U tom sklopu autor ove studije daje i odgovore na sve moguće devijacije razvoja i jačanja državnog policentrizma s jedne strane, a s druge strane jačanje tendencija centralizacije jugoslavenske federacije, jer obje tendencije u osnovi imaju istu suštinu jačanje državno-birokratskih struktura na pojedinim razinama federativnog ustrojstva. U tom pogledu prof. dr C. Ribičić podsjeća i naglašava na stavove J. B. Tita o značenju samoupravnih i demokratskih socijalističkih društvenih odnosa u socijalističkim republikama i autonomnim pokrajinama kao pretpostavci razvoja »samoupravne federacije u Jugoslaviji«, jer prema autoru bez samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa i demokracije u najširem smislu riječi u pojedinim socijalističkim republikama i autonomnim pokrajinama nema u stvari jednog demokratskog razvoja federativnog sistema u Jugoslaviji.

U okviru dakle demokratskih i socijalističkih društvenih i ekonomskih odnosa u pojedinim federalnim jedinicama, u Jugoslaviji moguće je jedino graditi novi tip federativnog sistema, koji u osnovi nije niti klasična demokracija građanskog tipa iz 19. stoljeća, a niti klasična konfederacija iz 19. stoljeća, nego moderna socijalistička samoupravna i demokratska federacija, koja mora omogućiti potpunu slobodu i suverenost svim narodima i narodnostima, kao i svim ljudima i građanima bez obzira na nacionalnu, etničku, vjersku i drugu pripadnost. Zato sve promjene i transformacija jugoslavenske federacije mora se temeljiti na potpunosti i ravnopravnosti pojedinih naroda i narodnosti i u daljnjem razvoju socijalističkih samoupravnih društvenih odnosa na kojima će biti moguće potpunije ostvariti i razvijati ustavnu koncepciju federacije. »Zato su promjene koje ostvarujemo Ustavnim amandmanima u dograđivanju ekonomskog uređenja i demokratizaciji političkog sistema pravi put i osnovica da se dosljednije ostvaruje ustavna koncepcija Federacije«. (Str. 55) Prema prof. dr C. Ribičiću pitanje dakle ostvarivanja demokratskih socijalističkih odnosa, pretpostavka je i ostvarivanja onsovnih ustavnih intencija o ostvarivanju ustavne koncepcije Federacije, gdje se načelo odlučivanja o zajedničkim interesima »neće moći reducirati na veto, nego će se sve više jamčiti poštovanje samostalnosti i ravnopravnosti naroda i narodnosti, te njihovih republika i pokrajina, a neće ometati, nego, naprotiv, poticati međusobno povezivanje i suradnju«. U drugom dijelu ove znanstvene studije koja nosi naziv »Samoupravni federalizam i novi ustav« prof. dr. Z. Tomac iznosi svoje rezultate istraživanja, koje je proveo u okviru našeg znanstveno-istraživačkog projekta »Idejno-teorijske osnove i razvoj političkog sistema«. Autor ovog dijela ove znanstvene studije izložio je rezultate istraživanja u pet slijedećih dijelova: I. Tko više: dolje Ustav, II. AVNOJ I Ustav iz 1974. godine, III. Samoopredjeljenje, suvremeni odnosi u Federaciji s aspekta klasno i nacionalno, IV. Bitne karakteristike samoupravnog federalizma. V. O načelima federalizma u budućem Ustavu SFRJ i VI. Jugoslavenski federalizam i vrijednosni sistem društvenih reformi. Prema izboru tema i pitanja koje je autor ovog dijela studije istraživao vidi se odmah na prvi pogled da se radi o takvom kon-

Digitized by Google

glomeratu pitanja i tema koje su međusobno usko povezane i koje se stalno nalaze u jednom dijalektičkom jedinstvu i proturječnostima gledajući kroz jedan historijski aspekt nastanka, razvoja i perspektive razvoja jugoslavenskog federalizma. Polazeći od kritika koje se upućuju i viču na ustavnu koncepciju jugoslovenske federacije autor ovog dijela ove izvanredne studije povezuje AVNOJ-ske principe nastavaka jugoslovenske federacije s ustavnom koncepcijom federacije iz 1974. godine dolazeći do zaključaka da nema razlike u ustavnom konceptu Federacije iz 1974. godine i osnovnih principa federativnog uređenja naše zemlje utvrđene u odlukama drugog zasjedanja AVNOJ -a. »Neutemeljenost stavova koji navodno dokazuju da je koncepcija Fedcracije u Ustavu iz 1974. godine suprotna AVNOJ-u jasno se vidi iz 1. i 2. točke Odluke AVNOJ-a iz 1943. kojima se izražava suština koncepcija AVNOJ-a:

1. Narodi Jugoslavije nikada nisu priznali i ne priznaju raskomadanje Jugoslavije sa strane fašističkih imperijalista i dokazali u zajedničkoj borbi svoju čvrstu volju da ostanu i dalje ujedinjeni u Jugoslaviji,

2. Da bi se ostvario princip suverenosti naroda Jugoslavije, da bi Jugoslavija predstavljala istinsku domovinu svojih naroda i da nikada ne bi više postala domenom bilo koje hegemonističke klice. Jugoslavija se izgrađuje i izgradit će se na federativnom principu, koji će obezbjediti punu ravnopravnost Hrvata, Srba, Slovenaca, Makedonaca i Crnogoraca, odnosno naroda Hrvatske, Srbije, Slovenije, Makedonije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine«. (Str. 116 podcrtao I. V.)

Ako se usporedi koncepcija Ustava iz 1974. godine u cjelini, posebice koncepcija federalizma i rješavanje nacionalnih odnosa u novim uvjetima, tada prema autoru ovog dijela studije dobiva dovoljno argumenata za odbacivanje kritika koje pokušavaju dokazati odstupanje Ustava iz 1974. godine od AVNOJ-a. U tom kontekstu prof. dr Z. Tomac nadalje razrađuje ovu svoju osnovnu misao ukazujući pritome da se koncepcija federalizma utvrđena Ustavom iz 1974. godine ne tumači samo različito, nego vrlo često i pogrešno, a mi bismo dodali i vrlo tendenciozno, jer se polazi od užih parcijalnih interesa u takvom tumačenju i interpretaciji pojedinih birokratsko-etatističkih krugova u našoj zemlji. U okviru ovog dijela ove znanstvene studije autor detaljno interpretira i analizira osnovna načela ustavne koncepcije jugoslovenske federacije iz 1974. godine dovodeći je uvijek u jedan povijesni kontekst i vezano za AVNOJ-ske principe i promjene i perspektive razvoja federalizma u našim uvjetima, dajući pri tome temeljitu znanstvenu fundiranost bitnih karakteristika samoupravnog federalizma. Ono što prof. dr. Z. Tomac istražuje jesu osnovna načela koncepcije federalizma utvrđena Ustavom iz 1974. godine, a koji se u osnovi ne razlikuju od osnovnih načela federativnog uređenja Jugoslavije utvrđene AVNOJ-skim principima jesu:

1. Princip samoopredjeljenja do otcjepljivanja,
2. Koncepcija suverenosti i odnosi pokrajina, republika i federacije i
3. Odnosi klasnog i nacionalnog u funkcioniranju i ostvarivanju ustavne koncepcije federacije u Jugoslaviji.

Ne ulazeći šire u eksplikaciju ovih pitanja, kao i njihovu izvanrednu interpretaciju sa stanovišta političke znanosti, htjeli bismo samo napomenuti da su istraživanja prof dr Z. Tomca pokazala da postoje povijesne paralele u nastanku i razvitku jugoslovenskog federalizma, te da Ustavni koncept federativnog uređenja Jugoslavije iz 1974. godine ima svoje ishodište u AVNOJ-skim principima federativnog uređenja i da su sva bitna načela federativnog uređenja sadržana kontinuirano bila poslije oslobođenja naše zemlje i da neka bitna pitanja koja se odnose na princip samoopredjelje-

Digitized by Google

nja i otcjepljenja, princip suverenosti i samostalnosti odlučivanja svakog naroda i narodnosti u pojedinim republikama i autonomnim pokrajinama o svim bitnim interesima vlastitog razvoja, zatim pitanje »ravnoteže« klasnog i nacionalnog u ostvarivanju ustavnog koncepta federacije je pretpostavka i izgradnja samoupravne socijalističke federacije, gdje se principi i načela odlučivanja temelje na međunarodnom poštivanju i uvažavanju pojedinih specifičnosti i razlika i gdje se putem međusobnog sporazumijevanja i dogovaranja, odnosno putem konsenzusa o svim zajedničkim interesima na ravnopravnoj osnovi razrješavaju sva pitanja na nivou Federacije. Ono što je osobito interesantno i zanimljivo u ovoj studiji i što ima izuzetnu znanstvenu vrijednost odnosi se na glave V. i VI. ove studije, gdje autor na vrlo originalan način razrađuje načela federalizma u budućem Ustavu SFRJ i promjene u karakteru jugoslovenskog federalizma pod utjecajem vrijednosnog sistema društvenih reformi. U tom pogledu osobit značaj imaju oni dijelovi ove studije koji analiziraju razvoj samoupravljanja u uvjetima treće znanstveno-tehnološke revolucije, kao i uvođenja zakona tržišne ekonomije u naše uvjete i kakve će to imati reperkusije na funkcioniranje političkog sistema u Jugoslaviji, a s tim u vezi i na razvoj federativnog sistema u budućnosti.

U trećem dijelu znanstvene studije autori su izložili svoje stavove i koncepcije, koji su nastali u polemici i to u različitim prilikama u posljednje četiri godine, koje na jedinstveni način pokušavaju osporiti stvaranje koncepcije treće Jugoslavije naglašavajući pri tome u samom naslovu ove studije da »Treća nije sreća«, što znači da bilo kakva ustavna reforma u Jugoslaviji će morati sadržavati kontinuitet u razvoju i osnovne principe federativnog uređenja koji su još postavljeni u AVNOJ-skim principima, što ne isključuje potrebu određenog obogaćivanja u životu zbratimljenih naroda i narodnosti Jugoslavije, što je uvjetovano novim demokratskim i pluralističkim stremljenjima u suvremenom svijetu.

Dr Ivan Vuković

Digitized by Google

Pregled sadržaja u 1989. godini

1

Tribina

PREOBRAŽAJ SK

Milija Komatina

Demokratski Savez komunista za demokratski socijalizam 3

Radovan Radonjić

Pretpostavke reforme SKJ 21

Vladimir Goati

Demokratska rekonstrukcija društva 26

Fuad Muhić

Harizma — kakva i kako? 31

Jovan Marjanović

Reforma SKJ i politički pluralizam 40

Ljubiša Mitrović

SKJ pred izazovom reforme 53

Svetomir Škarić

Međusobna uslovljenost reforme SK i političkog sistema 65

Slobodan Vukićević

Autonomija bez dominacije — osnova reforme SKJ 70

Ćazim Sadiković

Savez komunista i država 78

Lev Kreft

Politički pluralizam 84

Branko Balj

Modernizacija partije, intelektualci i inteligencija 88

Mira Lorger

Strah od preispitivanja sopstvene pozicije 96

Srđan Vrcan

Sva ključna pitanja su otvorena 100

Sava Živanov

Reforme partija u socijalističkim zemljama 119

Miodrag Marović

Čija i kakva avangarda 133

Prikazi 140

Digitized by Google

2

Stanislav Stojanović

Sedam decenija jugoslovenskog komunističkog pokreta 3

Pavle B. Jovanović

Ideologija reforme — forma ideologije 17

Bogomil Ferfila

Ka oblikovanju (konstruisanju) ekonomskog i političkog sistema (društvene) svojine 33

Jovan Andrijašević

Tehnički progres i promene u strukturi društvenog proizvoda 51

Ratko Nešković

Unutrašnje posredovanje u komunističkoj organizaciji 62

Zlatan Gavrilović

Jedna kritika dogmatizma i pozitivizma 78

Međunarodne teme

Đorđe Pribićević

Perestrojka i duboka reforma sovjetske privrede 98

Prikazi 126

Digitized by Google

3

Dragutin V. Marsenić

Aktuelna privredna reforma kao smena privrednog sistema oblikovanog tokom 70-tih godina 3

Vladimir Štambuk

Razvoj socijalizma i SKJ 32

Svetozar Grujić

Prevazilaženje kapitalističkog načina proizvodnje i zakona vrednosti u socijalizmu 42

Međunarodne teme

Brana Marković

Nove tehnologije i nezaposlenost 55

Krstan Maleševič

U čemu su koplementarni socijalističko samoupravljanje i naučno-tehnološka revolucija 81

Komentari

Ranko Petković

Jugoslavija i Albanija 104

Povodi

Stipe Šuvar

Ne smijemo dopustiti da se historija ponavlja

Inostrani prilog

Akile Oketa

Vreme alternative 113

Prikazi 128

Digitized by Google

4

Mihailo Marković

Demokratizacija i politički pluralizam 3

Radoslav Ratković

Socijalizam i ustav 10

Tribina

Dragoje Žarković

Ekonomska kriza u Jugoslaviji 29

Franjo Stiblar

Investiranje pomoću papira od vrednosti kao element nove ekonomske doktrine našeg društva 72

Žarko Bulajić

Marksova ekonomska teorija u svetlu kritike nekih građanskih ekonomista 90

Osvrti

Milivoje Tomašević

Vanredni kongres crnogorskih komunista 119

Prikazi 113

Digitized by Google

5—6

Perko Vukotić

Situacija na Kosovu i zadaci SKJ 3

Najdan Pašić

Kriza i reforma 15

Radojica Savković

Otkud kontroverze između kategorija 38

Zoran Trputec

Kakvu otvorenu privredu želimo 51

Dragutin Marsenić

Privredna reforma i društveni položaj SKJ 65

Dimitar Mirčev

Kontroverze političkog i socijalnog bića SKJ: uzroci zastoja — pravci deblokade 81

Tribina

RUKOVOĐENJE I UPRAVLJANJE

Miodrag Zečević

Odnos između funkcije upravljanja i poslovodne funkcije 92

Miloš Sindić

Nauka upravljanja 99

Mijat Šuković

Preorijentacija na tržišno-rentabilnu privredu podrazumijeva drugačije regulisanje funkcije rukovođenja 105

Danko Đunić

Upravljanje projektima — novi pristup u upravljanju tradicionalnim preduzećima 121

Milorad Nikšić

Definisati novi model samoupravnog organizovanja 129

Radoslav Mitrović

Veće organizacione celine obezbeđuju veću efikasnost 132

Stojan Tomić

Savez komunista između vladajuće i usmjeravajuće uloge 136

Inostrani prilog

Manfred Banašak

Kontinuitet i obnova na našem putu 146

Prikazi 155

Digitized by Google

7—8

Milija Komatina

Kuda i kako od dosadašnjih socijalizama 3

Mihailo Marković

Etički problemi nauke 14

Krstan Malešević

Demokratija u socijalizmu između nužnosti i mogućnosti 28

Tatjana Đurić-Kuzmanović

Budućnost jugoslovenske privrede i društva — upravljanje krizom ili razvojem 49

Slobodan Antonić

Da li je marksizam spojiv sa istorijskom slobodom 65

Preobražaj SK

Zdravko Tomac

Savez komunista i vrijednosni sistem društvenih reformi 78

Kiro Hadži Vasilev

Problemi preobražaja Saveza komunista 89

Zoran Vidojević

Logika sistema i (ne)mogućnost reforme Saveza komunista 106

Dragomir Drašković

Socijalistički savez, politički pluralizam i demokratija 129

Međunarodne teme

Sava Živanov

Idejno-političke borbe oko perestrojke 142

Iz tradicije radničkog pokreta

Dragan Subotić

Začeci federalističkih ideja u Savezu komunista Jugoslavije 168

Prikazi

Dr Stanko Radmilović

Ekonomska kriza i društvena reforma 179

Neven Mates

Transformacija radnih vrijednosti u cijene proizvodnje 183

Jurij Bajec

Uvod u komparativnu analizu savremenih privrednih sistema 187

Digitized by Google

9—10

Tribina

PROMENE U EVROPI

Ranko Petković

Tendencije razvoja u Evropi 7

Vladimir Kandikjan

Novija iskustva i tendencije u međunarodnoj ekonomskoj kooperaciji i koordinaciji 26

Vladimir Miljutenko

»Zajednički evropski dom«: Pogled iz Moskve 41

Radovan Vukadinović

Evropski integracioni procesi 55

Aleksandar Sekulović

Jugoslavija i Evropska zajednica 64

Akile Oketo i *Peter Gloc*

Zapadnoevropska levica i procesi evropske integracije 73

Dragomir Radenković

Zapadnoevropski komunisti i procesi objedinjavanja Zapadne Evrope 85

Ognjen Pribićević

U novu Evropu — pre svega oprezno 103

Pogledi

Dragutin Marsenić

Ekonomska načela i koncept novog ustavnog uređenja Jugoslavije 107

Miladin Korać

Dužnička kriza i mogućnosti izlaza 132

Prikazi

Digitized by Google

CENA: 120.000.— DIN.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

PX 001 774 469

Digitized by Google